

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Юридичний факультет
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Юридичний факультет
Кафедра теорії права та держави

**АКТУАЛЬНІ
ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ**

Збірник матеріалів
XVI Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 14–15 червня 2019 р.

Луцьк
Вежа-Друк
2019

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 29.05.2019 р.)*

Редакційна колегія:

Коцан І. Я. – професор, доктор біологічних наук, ректор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – голова редакційної колегії; *Павліха Н. В.* – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків заступник голови редакційної колегії; *Лаба О. В.* – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету – заступник голови редакційної колегії; *Яцишин М. М.* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права; *Духневич А. В.* – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін; *Фідря Ю. О.* – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права і процесу; *Сура Р. Б.* – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін; *Шевчак М. Л.* – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права і процесу; *Демчук А. М.* – кандидат юридичних наук, заступник декана юридичного факультету; *Старчук О. В.* – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін; *Джурак Л. М.* – відповідальний секретар редакційної колегії.

Рецензенти: *Кваша О. О.*

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Харитоновна Т. Є.

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Актуальні питання реформування правової системи : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14–15 черв. 2019 р.) / уклад. Л. М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – 298 с.

ISBN 978-966-940-243-1

У збірнику розглядаються питання реформування правової системи, які обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції, яка проходила 14–15 червня 2019 р. Репрезентовано новітні погляди науковців та практиків на державу і право в умовах їх становлення, сучасного стану та перспектив розвитку. Досліджено актуальні філософсько-правові та теоретико-юридичні проблеми державотворення, правотворення, праворозуміння та правореалізації як в цілому, так і різного галузевого спрямування, з метою їх оптимізації та створення наукових засад для подальшого якісного перетворення.

Для науковців, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами правової системи.

УДК34(082)(477)

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСОВНОГО ПРОЦЕСУ

Ф. Абдуллазаде

Автором в роботі розкрито актуальність наукового пізнання понятійних та сутнісних аспектів процесу правозастосування. Здійснено аналіз доктринальних підходів до визначення поняття «правозастосовний процес», а визначено його етимологічне розуміння його складових елементів. Обґрунтовано удосконалене визначення поняття «правозастосовний процес» та розкрито його сутність.

Ключові слова: право, правозастосування, правозастосовний процес, сутність правозастосовного процесу.

Особливої актуальності на сучасному етапі розвитку України набуває подальше зміцнення її правових засад. Реформи, що проводяться в нашій країні, вимагають вдосконалення її правової системи в цілому і правозастосовної діяльності зокрема. Адже ефективність перетворень, що здійснюються, знаходиться в прямій залежності від якості застосування нормативно-правових приписів. Тому питання правозастосовного процесу, виходять на перший план, привертаючи до себе пильну увагу юридичної науки і практики.

Варто зазначити, що у юридичній літературі вказана категорія часто ототожнюється з поняттям «правозастосовна діяльність». Так, зокрема, О. В. Легка пропонує розуміти під правозастосовною діяльністю владну, організуючу діяльність компетентних державних органів щодо прийняття індивідуально-конкретних розпоряджень [3, с. 13]. А. М. Перепелюк визначає правозастосовну діяльність як здійснювану в процедурно-процесуальному порядку владно-організуючу діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, яка полягає в індивідуалізації правових норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права, тобто у процесі якої відбувається індивідуально-правове регулювання в результаті винесення індивідуально-конкретних правових приписів [2, с. 69].

Натомість, Д. В. Слінько зазначає, що правозастосовний процес - це здійснювана в процесуально-процедурному порядку владно-організуюча діяльність уповноважених органів і посадових осіб, яка полягає у реалізації ними правових норм відносно конкретних суб'єктів або конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-правових рішень із застосуванням у разі необхідності державного примусу [5, с. 101]. Такий підхід видається цілком виправданим.

З вищенаведеного доходимо висновку, що поняття правозастосовного процесу варто визначати через розуміння поняття правозастосовної діяльності.

Правозастосовний процес має певні ознаки, процедуру та мету. Так, зокрема, до ознак правозастосування у правовій доктрині відносять:

а) застосуванню норм права притаманний державно-владний характер. Це один із видів державної діяльності, що здійснюється від імені держави чи уповноважених нею суб'єктів;

б) застосування характеризується активним, творчим характером, про що свідчить багатоетапність цього процесу. Компетентні органи повинні творчо підходити до прийняття рішення при застосуванні норм права: необхідно знайти у кожному рішенні правильний варіант поведінки чи вибрати ефективну та справедливую міру впливу;

в) правозастосування здійснюється у певних процесуальних формах, в рамках компетенції органу або посадової особи, згідно з чітко визначеною нормами права процедурою;

г) правозастосовний процес має індивідуалізований, персоніфікований характер, тому що являє собою вирішення конкретної справи, певної правової ситуації на основі норми права;

д) застосування норм права має комплексний характер, бо охоплює різні форми реалізації. Посадова особа, яка ухвалює рішення у тій чи іншій справі, не тільки застосовує норми права, але одночасно зобов'язана виконувати, дотримуватися, а іноді і використовувати норми матеріального і процесуального права, щоб реалізувати вимоги законності і доцільності у правозастосовній діяльності;

е) процес застосування норм права завершується виданням правозастосовного акта, в якому фіксується індивідуально-конкретний правовий припис щодо вирішення конкретної справи [3, с. 14].

Правозастосовна процедура, у свою чергу, складається із кількох послідовних етапів, результати кожної з яких потім знаходять своє відображення у відповідному акті застосування права.

На першому етапі проводяться збір, систематизація й аналіз інформації (доказів), які мають відношення до розглянутої юридичної справи й можуть вплинути на владне правозастосовне рішення, що виноситься. Уся зібрана інформація, перед тим як вона буде залучена до справи, має пройти перевірку (оцінку) на те, чи стосується справи (чи є виявлена інформація значущою для справи), на допустимість (чи отримана вона без порушень чинного законодавства), вірогідність (чи підтверджується іншими джерелами, чи узгоджується з ними) і повноту (достатність, яка означає, що наявна інформація дозволяє повністю відтворити обставини, що відбулися). Якщо всі перераховані умови виконані, то суб'єкт правозастосування може приступати до наступної стадії застосування права.

На другому етапі відбувається встановлення фактичних обставин справи (юридична кваліфікація), що полягає у виборі й аналізі правового припису, який підлягає застосуванню й відповідає встановленим фактичним обставинам у розглянутій юридичній справі. Суб'єкт правозастосування дає правову оцінку інформації, зібраній на попередній стадії, шляхом виявлення в законодавстві правового припису (правової норми), що найбільше підходить до розглянутої в рамках юридичної справи ситуації. Ця стадія починається із зіставлення правових норм з наявною інформацією у справі, а закінчується ідентифікацією (встановленням відповідності) конкретної норми зафіксованим у справі обставинами; прийняттям (винесенням) владного рішення у справі і його документальне оформлення.

На третьому етапі суб'єкт правозастосування конкретизує виявлену правову норму в рішенні, що виноситься, з урахуванням наявних у справі обставин. Відбувається видання суб'єктом правозастосування такого юридичного документа, як акт застосування права, в якому відображаються основні результати правозастосовної діяльності, здійсненої в рамках розгляду конкретної юридичної справи. Суб'єктом правозастосування виноситься рішення у справі, що є обов'язковим для виконання адресатом правозастосування [5, с. 100].

Важливою ознакою такої процедури є її нормативна модель розвитку, що передбачає попереднє створення правотворчим органом сукупності норм права, згідно з якими визначається певний порядок, послідовність дій державно-владного суб'єкта у конкретній ситуації [1, с. 4-5].

Основною метою правозастосування є забезпечення дії права за будь-яких обставин. Разом з тим така ціль є досить абстрактною, тому необхідно її дещо конкретизувати. Уточнити, що метою правозастосування є створення необхідних умов для реалізації права, у випадках коли забезпечення його дієвості без посередництва держави неможливе. Як з соціального, так із юридичного аспектів, правозастосування займає особливе місце в механізмі правового регулювання, досить подібне до правотворення, оскільки пов'язане саме із державно-владною природою правового регулювання. Правозастосування характеризує не лише результат, а і весь складний процес реалізації, участь в ньому компетентних органів, його юридичне забезпечення (збагачення) за рахунок індивідуальної державно-владної діяльності цих органів [4, с. 70].

Отже, правозастосування відіграє важливу роль у регулюванні правовідносин, забезпечує оперативність вирішення певних проблем завдяки індивідуальному підходу до регулювання тих чи інших відносин, врахування конкретної ситуації, усунення певних перешкод, при цьому юридично закріплюючи результати поведінки учасників суспільних відносин.

Керуючись вищенаведеним пропонуємо поняття «правозастосовний процес» визначати, як діяльність уповноважених державою компетентних державних органів і посадових осіб, що складається із кількох послідовних етапів спрямованих на реалізацію тих чи інших правових норм у конкретній ситуації та завершується виданням правозастосовного акта, в якому фіксується індивідуально-конкретний правовий припис щодо вирішення конкретної справи.

Насамкінець, варто зазначити, що поняття та сутність правозастосовного процесу потребують подальших наукових досліджень.

Література

1. Барандич С. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки / С. Барандич // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 1-7.
2. Дума В. В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення: монографія / В. В. Дума. Рівне: О. Зень, 2013. – 184 с.
3. Легка О. В. Застосування норм права як спосіб організації реалізації норм права / О. В. Легка // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 5. – С. 12-15.
4. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / А. М. Перепелюк. – К., 2016. – 224 с.
5. Слїнько Д. В. Особливості правозастосовного процесу в діяльності органів ОВС / Д. В. Слїнько // Право і безпека. – 2015. – № 3. – С. 97-102.

Abdullazade F. The concept and essence of the law enforcement process. *The author's work discloses the relevance of scientific knowledge of the conceptual and essential aspects of the process of law enforcement. The analysis of doctrinal approaches to the definition of the concept of «law enforcement process» is carried out, and its etymological understanding of its constituent elements is determined. The advanced definition of the concept «law-enforcement process» is substantiated and its essence is revealed.*

Keywords: law, law enforcement, law enforcement process, essence of the law enforcement process.

ДОКТРИНАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЗАКОНІВ: ГАЛУЗЕВИЙ РІВЕНЬ

А. О. Барчук

В статті досліджено галузевий рівень аналізу надзвичайних законів як юридичної категорії. Особлива увага приділена науковим поглядам представників конституційного, адміністративного, економічного, кримінального, цивільного та міжнародного права.

Ключові слова: закон, надзвичайний закон, надзвичайна ситуація, доктрина, правове регулювання, воєнний стан.

Одним із ключових та методологічно важливих питань наукового дослідження в сфері юриспруденції є аналіз генези історико-правових уявлень про предмет дослідження та теоретико-правових закономірностей його виникнення, функціонування та розвитку. До таких концептуально-важливих питань належить і з'ясування історико-правових аспектів розвитку наукових уявлень про надзвичайні закони як особливої юридичної категорії.

Питання надзвичайних законів мають певний рівень дослідженості і на галузевому рівні, адже становили науковий інтерес вчених конституційного, адміністративного, екологічного, кримінального, цивільного та міжнародного права, які досліджували питання надзвичайного/воєнного стану, надзвичайного законодавства, питання захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина, проблем юридичної відповідальності в умовах надзвичайного/воєнного стану тощо.

В межах науки конституційного права окремі аспекти природи та сутності надзвичайних законів аналізуються в роботі С. Савчина, а також у дисертаційних дослідженнях Д. О. Горьчова та Я. А. Колінко [1, с. 26-43; 2].

Слід звернути увагу, що центральне місце серед різномайття важливих питань досліджуваних вченими в сфері адміністративного права займають питання інститутів «надзвичайного права», «надзвичайного законодавства». Значної уваги в контексті тематики нашого дисертаційного дослідження заслуговують роботи А. В. Басова, який надає адміністративно-правовий аналіз режиму надзвичайного стану шляхом виокремлення його ознак, природи та сутності тощо [3; 4].

Незважаючи на те, що відповідні наукові роботи характеризуються адміністративним спрямуванням, проте їх роль не можна недооцінювати в контексті предмету дисертаційного дослідження. Вони нададуть змогу виявити та обґрунтувати зміст і сутність причин прийняття надзвичайних законів, аспекти їх реалізації, врахувати ефективні засоби протидії тероризму тощо.

Заслужують на увагу і фундаментальні комплексні роботи вчених, в яких досліджені теоретико-правові аспекти законодавства у сфері надзвичайних екологічних ситуацій, правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій, особливості правового регулювання в таких умовах [5].

Важливого значення в аспекті дослідження надзвичайних законів як самостійного об'єкту наукового пізнання відіграють роботи вчених, які здійснюють комплексне дослідження міжнародно-правового регулювання міжнародних відносин у сфері надзвичайного/воєнного стану, а також історичних, теоретичних та правових засад зародження та функціонування такого явища як міжнародний тероризм тощо. Зокрема, значної актуалізації займають питання проблем захисту прав людини на міжнародному рівні в умовах надзвичайного стану [6; 7].

Це надасть змогу визначити природу надзвичайних законів, що має комплексний характер і залежить не лише від національних чинників, а й має міжнародну складову.

Дослідження певних аспектів надзвичайних законів можливо простежити крізь призму наукових поглядів, які відображені і в працях вчених, інтерес яких складала питання проблем захисту і забезпечення основоположних прав людини і громадянина в умовах надзвичайного/воєнного стану, а також питання кримінально-правового характеру, тобто кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у відповідний період, проблеми організаційно-правового характеру діяльності органів державної влади та органів спеціального призначення [8].

Окрім фундаментальних теоретико-історичних та галузевих досліджень щодо надзвичайних законів, окрему увагу слід звернути і на результати досліджень спеціально-прикладного характеру. Так, вагомого значення для розуміння надзвичайних законів як особливої юридичної категорії мають наукові роботи присвячені з'ясуванню особливостей правил, прийомів та методів їх розробки та прийняття. Серед таких робіт доцільно відмітити наукові напрацювання А. Ткачука, З. О. Погорелова, В. С. Ковальського, В. І. Риндюк, О. В. Богачової, І. Білі [9; 10; 11].

Таким чином, відповідні підходи нададуть змогу з'ясувати особливості процесуальних засад прийняття надзвичайних законів, врахування та дотримання законодавчої техніки в процесі формування нормативних положень надзвичайних законів, визначити аспекти якості надзвичайних законів, які є важливим фактором в процесі їх подальшої ефективної реалізації.

Підсумовуючи зазначені вище підходи вчених щодо дослідження надзвичайних законів як об'єкту наукового пізнання ХХ ст. слід відмітити, що і в відповідний період пізнання надзвичайних законів має:

- новаторський аспект пізнання надзвичайних законів, зміст якого передбачає дефіцит комплексних досліджень природи, сутності, розуміння надзвичайних законів як особливої юридичної категорії, а тому вперше в межах юридичної науки та практики розробляються нові підходи;

- наступницький характер пізнання надзвичайних законів передбачає заснованість розуміння основних їх аспектів на вже існуючих наукових дослідженнях присвячених з'ясуванню природи та сутності надзвичайного стану, надзвичайної ситуації, виключного стану як дещо тотожних категорій надзвичайним законам тощо.

Слід ще раз акцентувати увагу на тому, що дослідження історичних засад надзвичайного/воєнного стану, особливостей його правового регулювання не є завданням нашого дисертаційного дослідження, тому звернення уваги на певні історичні факти появи інституту надзвичайного стану здійснюється нами з метою підтвердження факту «молодості» надзвичайних законів як самостійної юридичної категорії та фрагментарності їх дослідження на науковому рівні. Адже виокремлення зазначених вище поглядів, вказує лише на початковість наукових досліджень понятійно-категоріальних засад «надзвичайного/воєнного» стану, не кажучи уже про надзвичайні закони як самостійний об'єкт наукового пізнання.

Література

1. Савчин М. В. Захист конституційних цінностей в умовах екстраординарних обставин // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2015. – № 4.
2. Горячов Д. О. Система надзвичайних засобів захисту Конституції: дис. ... канд.юрид.наук.: 12.00.02. Ужгород, 2016. – 180 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/12128>. – Назва з титул.екрану.
3. Басов А. В. Адміністративно-правовий режим надзвичайного стану: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2006. – 201 с.
4. Басов А. В. Адміністративно-правовий режим надзвичайного стану: автореф. на здоб. наук. ст. канд. юрид. наук: спец.12.00.07. Х., 2007. – 19 с.

5. Балюк Г. І. Законодавство у сфері надзвичайних екологічних ситуацій: історія становлення і сучасний стан / Г. І. Балюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – №67-69. – С.8-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/jurydychni_nauky/articles/baliuk-h-legislation-in-the-sphere-of-emergencies-history-of-evolution-and-pres_17781.pdf

6. Хабачириров, М. Л. Формирование международного чрезвычайного права // Международное право. – 2005. – № 4. – С. 70-96;

7. Коннов В. А., Лебедь С. В. Международное право и режим чрезвычайного положения: проблемы обеспечения прав человека в условиях внутренней напряженности. – М.: Московский университет МВД России, 2003. – 107 с.

8. Сverdlichenko V. P. Здійснення і захист права на честь, гідність та ділову репутацію в умовах надзвичайного або воєнного стану: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. – Х., 2018. – 219 с.

9. Ткачук А. Законодавча техніка: [навчальний посібник]. К.: ІКЦ «Легальний статус», 2011. – 268 с.

10. Погорелова З. О. Законодавчий процес в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 18 с.

11. Ковальський В. С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади / В. С. Ковальський, І. П. Козінцев. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.

Barchuk A. Doctrinal definition of extraordinary laws: indirect level. *The article analyzes the industry level of the analysis of emergency laws as a legal category. Particular attention is paid to the scientific views of representatives of constitutional, administrative, economic, criminal, civil and international law.*

Keywords: law, emergency law, emergency situation, doctrine, legal regulation, military status.

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ У СУСПІЛЬСТВІ (У КОНТЕКСТІ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ)

А. В. Белець

Аналізуються погляди на правові цінності і на основі досліджено існуючі гендерні проблеми. Основне місце серед них приділено рівноправності чоловіків і жінок, відносинам у сім'ї.

Ключові слова: *правове регулювання, правові цінності, рівноправність, гендерна рівність, дискримінація.*

Останні десятиріччя людська цивілізація перебуває у стані постійної кризи, що охопила майже всі сфери існування людини. Серед значних кризових явищ науковці виокремлюють основний – це інтенсивний та хаотичний розвиток суспільства, що є основним модулятором негативних факторів, які в свою чергу спричиняють неможливість вирішення проблем, що виникають. Поки наука намагається розібратись з проблемними питаннями, суспільство робить крок вперед і вирішення вже потребують, нові, зовсім інші питання. Академічна наука не встигає за розвитком суспільства і не має змоги надати роз'яснення що до шляхів подолання кризи [1].

Людина як суб'єкт громадянського суспільства є одночасно і суб'єктом права, яке, в свою чергу, формується із природного права. Ці права притаманні всім людям від народження, вони не обумовлені належністю до громадянства певної держави і не залежать від того, визнає їх держава, чи ні. Відбувається жвавий процес інтенсифікації законотворчої діяльності, зростає кількість належним чином схвалених, ратифікованих Україною міжнародно-правових актів, які стають складовою системи права України. Одним із виявів гендерного права є забезпечення гендерної рівності. Важливою формою її прояву є рівність чоловіка і жінки.

Питання гендерної рівності набуло сьогодні актуальності і є неабиякою цінністю для права. Виходячи з цінності гендерного виміру права відповідним чином має проводитися робота з чинним вітчизняним законодавством, яке, незважаючи на проголошення Україною рівності прав чоловіків і

жінок, ще містить значні дискримінаційні гендерні викривлення, що зумовлено, зокрема, деякими прорахунками феміністичних теорій, під впливом яких формувались окремі положення радянського законодавства[3,с.6].

Поняття «ціннісна орієнтація» – доволі складне утворення, що відображає різні рівні й форми взаємодії суспільного й індивідуального в особистості, певні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, сучасного і майбутнього. Ціннісна орієнтація виступає своєрідним регулятором соціальної поведінки особистості. Стабільними орієнтирами для неї є певні цінності та норми, які виражають сутність ціннісної орієнтації.

Соціальна цінність права полягає в тому, що воно надає діям людини організованості, стійкості, погодженості, забезпечує їх підконтрольність. Право, тим самим, вносить елементи системності та порядку в суспільні відносини, є засобом їх цивілізованості. Цінність права також у тому, що воно є вираженням та визначенням рівня свободи особистості в суспільстві. При цьому право означає не свободу взагалі, а визначає межі, міру цієї свободи. Воно протистоїть несвободі, сваволі, безконтрольності окремих індивідів та груп. Інакше кажучи, правом є формальна свобода. Цінність права, таким чином, полягає в тому, що воно пройняте гуманними засадами: воно відкриває особистості доступ до благ, виступає діючим засобом її соціальної захищеності [4, с. 23].

Конкретним виразом власної цінності права у практичному житті людини є визначеність і гарантованість її прав, забезпечення справедливого вирішення юридичних питань. Правові аспекти гендерної проблематики належать до питань, «які є на часі», що складають сферу інтересів учених-правознавців. Гендерним проблемам приділяється достатньо уваги на сторінках теоретико-правових, соціологічних досліджень, а також у засобах масової інформації. Водночас розвивається жіночий суспільний рух, зростає кількість жіночих об'єднань, міжнародних організацій, що обстоюють права жінок.

Розглядаючи сучасні підходи щодо гендерної проблематики в праві, слід зазначити певну некоректність виокремлення прав жінок із загального контексту прав людини. Загальний комплекс прав людини є єдиним і неподільним. Серед принципів, що покладені в його основу, важливе місце займають принципи рівності і недопустимості дискримінації, які охоплюють гендерну рівність і недопустимість дискримінації за ознакою статі.

З погляду методології закріплення в основоположних міжнародно-правових актах про права людини, сучасних конституціях принципу рівності статей, гарантій дотримання прав людини незалежно від статі, ускладнюють виокремлення відмінностей з комплексу прав людини – прав жінок і чоловіків. Винятком є об'єктивно зумовлене соціально-біологічним змістом право на материнство і право на батьківство, які також знаходять закріплення в більшості сучасних конституцій.

Досить часто жінок намагаються наділити гарантіями іншого роду, які не впливають з необхідності сприйняття її біосоціальної ролі. Зокрема, законодавство європейських держав закріплює квоту обов'язкової присутності осіб жіночої статі в списку кандидатів на виборах до місцевих і центральних органів влади. Вважаємо, що зазначене квотування є не цілком обгрунтованим і містить дискримінаційне начало. Надання штучних пріоритетів у політичній боротьбі не сприяє формуванню збалансованої і ефективної системи політичної влади. У результаті політичної боротьби на виборах повинен перемагати сильніший. Надання окремим категоріям кандидатів переваг передбачає слабкість цих учасників виборчого процесу, нездатність перемоги в рівній політичній боротьбі. Суб'єкти, які таким чином отримали місця в місцевих і центральних органах, навряд чи являтимуть собою реальну політичну силу. Аналогічні висновки стосуються і питань квотування участі жінок у роботі органів виконавчої влади, а також інших управлінських структурах.

Аналогічно слід оцінювати висловлювання щодо дискримінації жінок при реалізації економічних, політичних і соціальних можливостей, нерівності у родинному житті. Вважається, що в даному контексті відбувається ототожнення соціальної і правової проблематики.

У зв'язку з цим доцільно наголосити на обгрунтованих сумнівах І. Лукашука, що основне завдання досягнення рівноправності чоловіків і жінок полягало в соціальному прирівнюванні жінок до чоловіків, закріплені за ними права виконувати соціальні функції чоловіків в суспільстві. На думку вченого, положення, що склалося в обговорюваній сфері, недостатньо враховує роль жінки, яка визначена самою природою. Необхідно говорити не про рівноправність, а про повноправність жінок, яка б враховувала її головну роль у продовженні людського роду. Це виступає додатковим соціальним тягарем, а не обмеженням соціальних можливостей. Жінці повинні бути забезпечені

можливості щодо реалізації кар'єрних амбіцій і умови щодо виконання функцій, що зумовлені природою [3, с. 55].

Закріплений ст. 2 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. принцип, згідно до якого кожна людина володіє всіма правами і свободами, проголошеними Декларацією, незалежно від будь-яких відмінностей, у тому числі й статі, знайшов своє відображення в положеннях Конституції України. Зокрема, положення Конституції України закріплюють рівність усіх перед законом, гарантують рівний захист прав і законних інтересів, забороняють дискримінацію. У частині п'ятій ст. 32 Конституції України гарантується надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійної підготовки, роботі, просуванні по службі, суспільно-політичній, культурній та інших сферах діяльності [5].

За міжнародними оцінками коефіцієнт гендерної рівності в нашій країні дорівнює 0,71, що свідчить про позитивну динаміку в зазначеній сфері [3, с. 56]. Наведені факти свідчать про позитивні результати політики, яка проводиться в державі щодо забезпечення прав людини, охорони материнства і дитинства, зміцнення становища сім'ї в суспільстві.

На наш погляд, право повинно проникати в систему відносин між статями. Зокрема, це міжособові стосунки, що не підлягають правовому регулюванню, засновані на нормах моралі, що відображають рівень духовного, культурного розвитку конкретного суспільства. Їх детальна регламентація суперечить ідеї цивільного суспільства. Прагнення порівняти чоловіків і жінок, нівелювати об'єктивно зумовлені біологічні і соціально-статеві відмінності за допомогою регулятора суспільних відносин прав безплідні й небезпечні. Якщо в законодавстві не міститься дискримінаційних норм, існують необхідні гарантії жінкам, що зумовлені виконанням ними функцій матері, особливостями їх організму, а становище жінки в суспільстві пов'язане з його правовою регламентацією.

Вважається, що в сучасних демократичних державах, де законодавство закріплює гарантії реалізації прав людини, вивчення гендерної проблематики є актуальним не крізь призму права, а в напрямі психології, соціології, комплексного вивчення проблем сім'ї. Таким чином, перспективи розв'язання гендерних та інших соціальних проблем криються не у сфері правової регламентації суспільних відносин. Право не здатне сформувати шанобливе ставлення до жінки або до чоловіка, закласти основи здорової сім'ї.

Багато глобальних проблем сучасного постіндустріального суспільства, зокрема, несприятлива демографічна ситуація, невисока стійкість і популярність інституту сім'ї, зниження рівня моральності, погіршення фізичного і психічного здоров'я населення пов'язані з гендерними проблемами і проблемами сім'ї. У цих умовах забезпечення повноцінного соціального прогресу неможливе без формування в суспільній свідомості взаємоповаги, розуміння біосоціальних ролей статей, усвідомлення цінностей сім'ї і материнства, підвищення рівня моральності. Отже, досягнення цієї мети повинно здійснюватися комплексами правових, вихованих й ідеологічних заходів з використанням позитивного впливу релігії.

Література

1. Голубенко А. С., Кушнарєнко Г. Ю., Коноваленко К. Д. Проблеми реалізації гендерної політики в умовах культурних трансформацій сучасності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: сайт. Заголовок з екрану.
2. Гредескул Н. А. К учению об осуществлении права / Х.: Типография Адольфа Дарре, 1900. – 248 с.
3. Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М.. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія. К.: Юридична думка, 2010. – 351 с.
4. Патерило І. В. Право як ціннісна категорія: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 К., 2006. – 209 с.
5. Конституція України. Офіційний текст. Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.

Belets A. Problems of future gender-warnings in society (in the context of legal values). The views on legal values and on the basis of investigated are analyzed existing gender issues. The main place among them is paid to the equality of men and women, relations in the family.

Keywords: legal regulation, legal values, equality, gender equality, discrimination.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ АЛЬБІГОЙЦІВ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Л. В. Бобрівник, В. В. Колодяжна

В статті досліджується вплив християнської релігії та церкви на суспільне, економічне та культурне життя середньовічної Європи, протистояння офіційної доктрини та різноманітних релігійних течій на прикладі боротьби з альбігойством.

Ключові слова: світогляд, релігія, Середньовіччя, ересі, альбігойці.

Визначальна роль християнської релігії і церкви у всіх галузях суспільного і культурного життя складала принципову особливість європейського середньовічного життя. Церква підпорядкувала собі політику, мораль, науку, освіту і мистецтво. Весь світогляд середньовічної людини був теологічним (від грецького «теос» – Бог). Проте офіційні догмати католицької церкви не завжди приймалися одноставно. В різних частинах Європи з'являються течії та громади вірян, нелояльних до проповідників римського папи, які вимагали повернення до ранньохристиянських цінностей. Римська католицька церква називала їх ересями та безжально нищила. Однією з таких течій були альбігойці.

Альбігойці (фр. *Albigois*) – прихильники вчень катарів та вальденсів доби Середньовіччя (XII–XIII ст.) в Південній Франції, центром яких стало місто Альбі, звідки пішла і його назва [2, с. 139].

Катари (від грец. καθαροί, *katharoi*, «чисті, пуритани» [3, с. 78] – послідовники гностичного релігійного руху в середньовічній Західній Європі XI–XIV століття.

Вважали себе християнами, організовувалися у церковні спільноти. Були представлені у великих містах Лангедоку, Арагону, Італії, деяких землях Німеччини і Франції. Ворогували із Католицькою церквою, заперечували її вчення і вели з нею запеклу боротьбу. Катарське вчення походило від гностиків античності, маніхеїв та павликіан [3].

Катари вважали себе християнами, а своїм засновником – самого Ісуса Христа. Вони абсолютизували Новий Заповіт і заперечували авторитет Старого Заповіту, відкидаючи частину його книг. Катари притримувалися ідеї про дуалізм світу, протистояння двох творців – доброго Бога (Бога Нового Заповіту) і злого диявола (Бога Старого Заповіту). Вони вірили, що невидимий (духовний і душевний) світ – творіння доброго Бога, а видимий (тілесний) світ – творіння злого. Відповідно, катари заперечували людську тілесну природу Ісуса Христа, вважаючи його лише духом, еманациєю Бога на землі, а не Боголюдиною. Святу Діву Марію та Івана Богослова вони проголошували духовними істамими, ангелами. Катари заперечували свободу волі людини, первородний гріх, необхідність таїнств (причастя, шлюбу), храмів та ікон тощо; засуджували споживання м'ясної їжі, смертну кару та війни; вони вірили у переселення душ, боротьбу добра зі злом, яка завершиться кінцем світу [5].

Катари мали власне богослужіння (*consolamentum*), намагаючись наслідувати збори ранніх християн на основі описів Нового Заповіту; мали спільні вегетаріанські трапези [3, с. 133].

Період розквіту руху припадає на XII–XIII століття. Католицька сторона вважала катарів небезпечною ерессю, проводила місійну й військову діяльність проти них. Одним зі знарядь католиків у боротьбі з катарами стала інквізиція [3, с. 135].

Внаслідок централізації влади у Римо-католицькій Церкві та жорсткої позиції її вищого кліру щодо інакомислення ухвалили ряд антисеретичних заходів юридичного характеру. Кульмінацією цих заходів стало санкціонування Папою Інокентієм III першого хрестового походу до християнських земель (1209–1229) – так званого «Хрестового походу проти альбігойців». Наслідком цієї війни стала анексія Францією одного з найприхильніших до катаризму регіонів Європи – Лангедоку. Створена у 1229–1233 роках спеціально для боротьби з катарами, папська інквізиція, за підтримки короля Франції у Лангедоку та партії гвельфів в Італії організувала систематичні репресії, що завершилися повним знищенням руху [3, с. 349].

Найзначнішими віхами в історії придушення катаризму, що викликають інтерес істориків, є опір укріпленого поселення Монсегюр, захопленого французами 1244 року та «реконкіста братів Отьє» 1300–1310 років. Останнього відомого катарського проповідника, пов'язаного з братами Отьє,

Гійома Белібаста, спалили живцем між вереснем 1321 року та листопадом 1322-го. Релігійний рух катарів занепавав повністю у 1-й половині XIV ст. [3, с. 351].

Одними із тих, чий вчення лягли в основу альбігойців є вальденси. Вальденси – послідовники вчення ліонського купця П'єра Вальдо (кінець XII ст.), які, закликаючи до «євангельської бідності», вважали, що розбещена багатством римська церква втратила святість і її таїнства не мають сили. Вальденси стверджували, що будь-який мирянин, який, за заповідями Христа, веде жебрацьке життя, позбавлений постійного притулку, а інколи взагалі даху над головою, може здійснювати таїнства; проповідували аскетизм, відмову служителів церкви від власності, проведення богослужінь не латиною, а рідною мовою. Вчення вальденсів було засуджено як ересь на Третньому Латеранському соборі. І надалі переслідувалися католицькою церквою. [1, с. 3].

Альбігойці виступали проти догматів католицької церкви, церковного землеволодіння і десятини, закликали повернутися до християнства апостольських часів, самі вели просте, моральне і самотнє життя. Проголосивши католицьку церкву творінням диявола, вони накликали на себе переслідування з її боку [2, с. 139].

Серед альбігойців було чимало світських феодалів, які хотіли заволодіти церковними землями та зберегти політичну незалежність півдня Франції (сепаратизм). Католицька церква вважала альбігойців за еретиків. Поширення альбігойства посилило тертя з католицизмом, що спричинило альбігойські війни (Франція) [2, с. 139].

Якщо релігійних рух катарів був знищений 1-й половині XIV ст., то рух вальденсів існує і досі. Завдяки заступництву протестантських держав, особливо Пруссії, король Сардинії Карл Альберт патентом від 17 лютого 1848 року дарував вальденсам релігійну і церковну свободу і цивільні права [1, с. 3]. В 2015 році папа Франциск попросив вибачення у вальденсів за переслідування та несправедливість допущені Католицькою Церквою у Середньовіччі [4]. Громада дала офіційну відповідь. Рішення було прийнято на Синоді, що проходив у середині червня 2015 року. У листі Папі вальденси написали, що його прохання було прийняте з глибокою повагою і хвилюванням. Але пробачити вони відмовилися, підкресливши, що новаторська позиція Франциска не дає їм право прощати від імені тих, хто постраждав від Католицької Церкви .

Варто зазначити, що вальденси вже давно віддаляються від Євангелія. В Італії вони складають релігійну меншість, що налічує близько 25 тисяч віруючих. Однак, про них часто чуно, оскільки вони постійно чинять опір Католицькій Церкві в етичних дебатах. Наприклад, вони виступають за легалізацію абортів, підтримують евтаназію і одностатеві шлюби.

Висновки. Таким чином, бачимо, що ідеї альбігойців здійснили значний вплив на світоглядні засади та суспільне життя Середньовічної Європи і мають вплив і зараз. Саме в сучасному світобаченні прихильники і послідовники цих рухів виступають проти консервативних моделей розвитку суспільства, які сповідує католицька церква. Якщо в Середні віки вони вимагали жертвності від збагачених незаконно церковних служителів, самовіддачі, знищення розкоші, то нині вони стають на бік людей, які стають жертвами життєвих обставин і мусять йти наперекір католицьким догмам (право на аборт, право на достойну смерть і вибір її часу і дати). В цьому прогресивність руху і, на нашу думку, продовження його життя і надалі.

Література

1. Вульфус А. Г. Вальденское движение в развитии религиозного индивидуализма. Петроград, 1916. – 279 с.
2. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Наочний довідник. 6-7 класи. Київ – Харків: «ВЕСТА», 2006.
3. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. Часть 1. До кончины папы Иннокентия III / Н. А. Осокин. – Москва: Издательство Юрайт, 2018. – 399 с.
4. Папа впервые в истории посетил храм христиан-вальденсов и попросил у них прощения. Релігія в Україні. – 23.06.2015. // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.religion.in.ua/news/foreign_news/29539-papa-vpervye-v-istorii-posetil-xram-xristian-valdensov-i-poprosil-u-nix-proshheniya.html.
5. Brenon Anne. Le Vrai visage du catharisme / Anne Brenon // – Loubatieres. – 2004.

Bobrivnyk L., Kolodyagna V. Political and legal thoughts of Albigoans and their influence on social life in Medieval Europe. The article explores an influence of Christianity and church on social, economic and cultural life of Medieval Europe; encounter between official doctrine and different religious movements using the example of struggle against Albigenses.

Keywords: outlook, religion, Middle Ages, heresy, Albigoans.

ПРАВОВА СИСТЕМА, НАДБУДОВА ТА МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: СПІЛЬНІ РИСИ ТА ВЗАЄМОДІЯ

С. В. Бобровник

Проаналізовано сутність категорій правова система, надбудова та механізм правового регулювання. Визначено їх спільні риси, відмінності та основні шляхи взаємодії.

Ключові слова: правова система, механізм правового регулювання, правова надбудова.

Глибокий та ефективний аналіз правової системи потребує дослідження співвідношення та взаємодії цього поняття з іншими категоріями правової дійсності, які є близькими за змістом, але далеко не тотожними. Саме такими поняттями і є правова надбудова та механізм правового регулювання.

На нашу думку, вияв особливостей змісту, функціонального призначення, спільностей та взаємодії кожного з явищ правової реальності потребує дослідження специфіки та особливостей трьох категорій – «правова система», «правова надбудова» та «механізм правового регулювання».

Правова система є різновидом соціальних систем. Як відомо, поняття системи використовується в різноманітних науках, у тому числі в правознавстві. Система – це впорядкована сукупність елементів, що взаємозв'язані та взаємодіють один з одним, яка характеризується відносною самостійністю, єдністю, внутрішньою цілісністю функціонування. Перелічені ознаки притаманні і правовій системі, хоча поняття останньої означає набагато більше, ніж просто явище, яке формально підпадає під ознаки будь-якої системи.

Правова система визначається як сукупність взаємопов'язаних між собою системи права та засобів її реалізації. Ця категорія об'єднує всі елементи правової матерії, вказує на зв'язки між ними, націлює на вирішення практичних завдань щодо впровадження правових засад у всі сфери суспільного життя [1, с. 713]. На думку Д. В. Лук'янова поняття правової системи належить до найзагальніших понять юридичної науки, що являє собою сукупність усіх правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та іншими соціальними системами [2, с. 497].

Правова система є складним і багатоплановим поняттям, що включає в себе комплекс компонентів, що спричиняє нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини. З одного боку, елементи правової системи об'єднані загальними цілями, завданнями та функціями, а з іншого – кожен компонент правової системи виконує лише йому притаманні специфічні функції. На думку Ж. Карбоньє, правова система є вмістилищем різноманітних юридичних явищ, що існують у суспільстві в один і той самий час на одному і тому самому просторі [3].

Правильнішим нам здається так званий широкий підхід до визначення правової системи, оскільки він повною мірою відображає всю правову організацію суспільства в єдності та взаємодії всіх компонентів, що її складають. Основними компонентами правової системи є: право як сукупність норм; законодавство як форма вираження норм; правові установи, що здійснюють правову політику держави; судова та інша юридична практика; механізм правового регулювання; процес правореалізації; права, свободи та обов'язки громадян; правовідносини; законність та правопорядок, правова ідеологія; суб'єкти права колективного та індивідуального характеру та систематизуючі зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи. Хоча при цьому потрібно пам'ятати й те, що елементи правової системи є відносно самостійними. Всі вони виконують загальні та спеціальні функції в системі, характеризуються єдністю та відмінностями.

Правова система є частиною суспільної системи і найтісніше пов'язана з явищами і процесами, що відбуваються у сферах економіки, політики, культури, ідеології. Вона є нормативною основою всіх юридичних категорій, основними серед яких є надбудова та механізм правового регулювання.

Категорія надбудова вживається у широкому значенні й визначається як дещо ціле щодо економічного базису та у вузькому – як логічно вичленені із надбудовної сфери різноманітні форми надбудов, у тому числі юридична.

Таким чином, можна охарактеризувати юридичну надбудову як самостійну сукупність правових явищ, що має своєрідне значення, виконує особливі функції та характеризується певними ознаками, які відрізняють юридичну надбудову від інших структур. Юридична надбудова:

- це складне структурне утворення, що складається з ряду взаємодіючих та взаємопов'язаних елементів і категорій;
- має тісний та безпосередній зв'язок з базисом, що відображається у їх взаємодії та взаємовпливі;
- має правовий характер, тобто виявляється у сфері юриспруденції та спрямована на впорядкування відносин у суспільстві;
- основу складає право, що зумовлює взаємодію інших елементів юридичної надбудови;
- залежить від держави та справляє зворотний вплив на її розвиток;
- характеризує сутність та соціальне призначення держави та права у суспільстві;
- елементи надбудови характеризуються гармонійною єдністю;
- є системою елементів, що не припускає взаємовиключення чи взаємозаміни одного елемента іншим.

Необхідно зазначити, що у сучасній літературі сформувалися різноманітні підходи до юридичної надбудови. Так, Я. Ф. Миколенко, широко тлумачачи поняття права, зазначає, що право здійснюється в трьох взаємопов'язаних, але не тотожних формах: нормах права, правовідносинах та правосвідомості [3]. Саме вони і складають юридичну надбудову [4]. М. І. Матузов, критикуючи цю позицію, говорить, що ототожнення права та правової надбудови є хибним, оскільки вони співвідносяться як частина та ціле [5].

Правова надбудова являє собою досить складне суспільне явище, що характеризується єдністю різноманітних елементів. Водночас елементи юридичної надбудови мають відносну самостійність та утворюють власні, якісні своєрідні підсистеми з багаторівневими структурами. Це надає можливість виявити та визначити в межах системи основний елемент, що відіграє роль центрального елемента, що спричиняє певний вплив на функціонування елементів надбудови. Центральне місце в юридичній надбудові посідає право. Воно формується під впливом економічних, політичних, культурних, ідеологічних умов життєдіяльності суспільства та взаємодіє з іншими елементами надбудови.

Правова надбудова тісно пов'язана з правовою системою. Саме правова система, характеризуючи цілісність та зв'язок між елементами правової надбудови, надає можливість визначати її як органічну систему, що підпорядкована як закономірностям суспільного розвитку, так і закономірностям взаємодії юридичних явищ.

Категорія правової системи органічно та багатосторонньо пов'язана з поняттям правового регулювання, що передбачає з'ясування природи взаємодії елементів правової системи та визначення взаємозв'язків, а також функціонального призначення кожного з елементів правової системи.

Правова система містить юридичні компоненти у вигляді узгодженого, збалансованого, цілісного утворення. Механізм правового регулювання розкриває динаміку цього поняття, а також характеризує ефективність, дієвість, результативність права. Він охоплює ті елементи, за допомогою яких здійснюється специфічно-юридичний нормативний вплив права на суспільні відносини.

На думку Вороніної М. А. механізм правового регулювання являє собою систему специфічних правових засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, досягаються цілі правового регулювання [6, с. 285]. Структурно механізм правового регулювання складається з таких засобів як норма права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правовідносини, акти правореалізації, акти правозастосування, акти інтерпретації, правосвідомість.

Кожний з елементів механізму правового регулювання виконує в процесі регулювання свої специфічні функції. Юридичні норми – це те, з чого починається сам процес правового впливу. Норми визначають коло суспільних відносин, на які поширюється дія права, права та обов'язки суб'єктів та способи правового регулювання. На основі права виникають правовідносини, які виконують функцію втілення правових норм у життя. Вони є основними правовими засобами, за допомогою яких відбувається реалізація закладених в нормі права варіантів поведінки. Акти правозастосування виконують функції регулювання суспільних відносин, забезпечення здійснення суб'єктивних прав та обов'язків та застосування заходів державного примусу у разі скоєння правопорушень.

Усі елементи механізму правового регулювання взаємопов'язані функціонально. Вони ж є елементами правової системи. Таким чином, викладене надає можливість зробити висновок про те, що правова система, правова надбудова та механізм правового регулювання є взаємодіючими, але не тотожними категоріями. Їх взаємодія засновується на наявності спільних рис, що полягають у такому. Всі згадані категорії:

- мають правовий характер;

- їх основу складає правова норма;
- мають системний характер, що зумовлює існування внутрішньоорганізованої структури;
- є самостійними юридичними категоріями;
- елементи цих категорій мають відносну самостійність та утворюють власні якісні своєрідні підсистеми з багаторівневими структурами;
- формуються під впливом економічних, політичних, культурних та ідеологічних умов життя;
- залежать та спричиняють зворотний вплив на економічну, політичну системи та державу;
- ці поняття відображають процес пізнання і є його результатом;
- надають можливість оцінити правові явища у розвитку;
- визначають сутність права, його загальносоціальне значення та місце в системі засобів соціального регулювання.

Схожість механізму правового регулювання з правовою надбудовою та правовою системою полягає у їх структурній характеристиці. Як і для правової надбудови, первинною основою правового регулювання є економічні потреби. Особливості виробничих відносин визначають не лише особливості правового регулювань, а й його характер та зміст. Механізм правового регулювання є категорією, що включає в себе меншу кількість елементів, ніж правова система, оскільки не всі юридичні явища беруть участь у правовому регулюванні. Таким чином, ці поняття співвідносяться як частина та ціле.

В понятті правової системи відображається цілісність та взаємозв'язок відповідних елементів, у понятті «правова надбудова» – їх залежність від економічних відносин та взаємодія з іншими формами надбудовних систем, а в понятті механізму правового регулювання акцентується увага на функціональній складовій, процесі регулювання суспільних відносин.

Література

1. Оніщенко Н. М. Правова система // Великий енциклопедичний юридичний словник. К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – С. 713.
2. Лук'янов Д. В. Правова система – Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти т. Т. 3. Загальна теорія права. Х.: Право, 2017. – С. 497-501.
3. Карбонье Ж. Юридическая социология. М.: Мысль, 1986. – 246 с.
4. Миколенко Я. Ф. Право и формы его проявления // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 50-54.
5. Матузов Н. И. Право как часть юридической настройки // Правоведение, 1967. – № 4. – С. 32-36.
6. Вороніна М. А. Механізм правового регулювання – Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права. Х.: Право, 2017. – С. 283-285.

Bobrovnyk S. Legal system, nabbudova and mechanism of legal regulation: common risks and interaction. *The essence of the categories of the legal system, the superstructure and the mechanism of legal regulation are analyzed. Their common features, differences and main ways of interaction are determined.*

Keywords: *legal system, mechanism of legal regulation, legal superstructure.*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВЧЕННЯ «LAW AND ECONOMICS»

О. В. Богдан

Доповідь присвячена питанню періодизації розвитку вчення «Law and Economics».

Ключові слова: *вчення, право, економіка.*

Для розуміння процесів зародження і розвитку наукових ідей, що на певному етапі призвели до появи вчення «Law and Economics» як самостійного напрямку міждисциплінарних наукових досліджень, подальшого розвитку цих ідей в рамках окремої дисципліни, а також самовизначення цієї дисципліни, необхідно розглянути основні історичні етапи розвитку цього вчення. Системний розгляд концепції «Law and Economics» в її історичній ретроспективі дозволить краще зрозуміти причини привабливості цих ідей (причому як в економічній, так і юридичної сфері) і наступного за

цим спаду інтересу до них, що призвів у результаті до певного занепаду такого багатообіцяючого наукового напрямку.

У питаннях ретроспективного вивчення «Law and Economics» як самостійного напрямку наукової думки, можна запропонувати дотримуватися певної періодизації. Хоча такий підхід підтримується не всіма вченими.

У літературі, яка присвячена цьому вченню не існує якоїсь єдиної і загальноприйнятої періодизації її історії. Разом з тим, більшість вчених виділяють «Law and Economics» так званої «першої» і «другої» хвилі, не називаючи при цьому ні критерію для такого поділу, ні жорстких часових рамок кожного з періодів. Наприклад, А. Бальсевич [1; с. 67] відносить до першої хвилі економіки права роботи аж до 1980-х років ХХ століття, в той час як Е. Маккей вважає датою початку другої хвилі 1958 рік [2; с. 81], коли був заснований журнал «Право та Економіка» (Journal of Law and Economics), а Р. Познер описує період до 1960-х років як «стару» економіку права, межі якої потім були переглянуті «новою» економікою права [3; с. 758].

Тимофеев Е. А. у своєму дослідженні [4; с. 18] запропонував використовувати синтетичний критерій побудови періодизації, а саме комплексний стан досліджуваної наукової дисципліни, включаючи загальний ступінь її розвиненості (беручи до уваги також і стан власне економічної думки), переважну на визначеному етапі методологію пізнання і панівні елементи дослідницької програми, а також рівень впливу на академічне середовище. Така побудова періодизації дасть можливість зняти необхідність акцентування уваги на жорстких часових рамках окремих етапів, сфокусувавши його на сутнісну складову досліджуваного явища – значущих етапів розвитку наукової думки. Виходячи з обраного критерію, видається прийнятною наступна періодизація розвитку «Law and Economics»:

I. Період формування вихідних ідей вчення «Law and Economics» (аж до 40-х років ХХ століття) – на даному етапі не існує не тільки економіка права, але навіть ще і сама економіка як наука. Проте вже з'являються наукові роботи, хоча і не посвячені безпосередньо аналізу права економічними методами, але містять ідеї, які можуть бути розглянуті в якості концептуальних основ-передумов, на основі яких згодом автори будували свої міркування. В рамках цього періоду знаковою подією стала поява в ХVIII столітті економіки як науки, пов'язана в першу чергу з ім'ям А. Сміта, після якого темпи розвитку напрямку незрівнянно зросли.

II. Класичний період вчення «Law and Economics» (40-е - 70-е роки ХХ століття) – період розквіту теорії, що характеризується бурхливим зростанням числа її прихильників, появою робіт по безпосередньому науковому дослідженню правових явищ за допомогою економічного інструментарію, а також прагнення до пошуку єдиної методології всередині напрямку. В рамках цього періоду відбувся еволюційний перехід від «старого» економічного аналізу права до «нового» економічного аналізу права, класичний синтез якого здійснює Р. Познер.

Зародження першої хвилі «Law and Economics» було підготовлено в надрах так званої «старої» економіки права. На цьому етапі основна маса наукових досліджень, інтелектуальних зусиль, їх творчий пошук сконцентрований на традиційно-економічних галузях права (антитрестового права, законодавство про конкуренцію, право власності і т. д.). Тільки з'являються перші спроби аналізу правових явищ, що не відносяться до ринку в класичному його розумінні (інтелектуальна власність, федералізм, громадський вибір і ін.).

Становлення класичної економіки права тісно пов'язане з роботою А. Директора на факультеті права Чиказького університету, а також початком формування власного наукового стилю «Law and Economics» серед прихильників цінової теорії (так звана «Чиказька школа»). Як вказує Е. Пірсон в своєму історичному дослідженні «Походження економіки права», в цей період європейське по своїй суті вчення, перебирається в США, де за допомогою інституційної школи економіки починає завойовувати визнання серед юристів [5; с. 44].

Паралельно в економічному середовищі з'являється рання робота Р. Коуза, що звернула увагу вчених на проблему трансакційних витрат. Погляд на «Law and Economics» через призму механізмів соціального тертя дозволив по-новому оцінити роль правового регулювання. Багаточисленні інтерпретації теореми Р. Коуза стимулювали междисциплінарну наукову дискусію. Крім того, зростання інтересу до «Law and Economics» в значній мірі сприяла поява робіт Г. Беккера, де в якості концептуальної основи міркувань про право прямо використовується теорія раціонального вибору, яка дозволяє автору піддавати економіко-правовому аналізу не тільки ринкові але, фактично, будь-які суспільні відносини, врегульовані правом. Саме «економічний імперіалізм» Г. Беккера, який з'єднав логіку цінового механізму, поняття альтернативних витрат і теорію раціональної поведінки, дозволив вченню «Law and Economics» розширитися до цього на недосяжні для цього вчення сфери, такі як

сімейне право, проблеми дискримінації, призначення покарань тощо. Подібне розширення дослідницького горизонту продемонструвало становлення «нового» економічного аналізу права, більш необмеженого тільки ринковими областями законодавства (а вірніше сказати, що зводить до ринку будь-які суспільні відносини).

Трохи відокремлено стоять в цьому періоді роботи Г. Калабрезі, що представляють нормативний варіант економічного аналізу, спрямований на пошук законодавчого рішення для примирення мети справедливості з необхідністю економічної ефективності.

Найвищою точкою розвитку «нової» економіки права першої хвилі виступає синтезуюча ортодоксія Р. Познера, що розпочав спробу створити закінчену економічну теорію права за рахунок оригінального трактування координуючої функції права як способу заповнення провалів ринку. Саме робота Р. Познера «Економічний аналіз права» (1972 рік) по праву вважається ключовою для всієї Чиказької школи. Період завершується втратою своїх позицій Чиказькою школою, що відбулося в результаті цілого комплексу причин, серед яких розвиток економічної науки, критика з боку представників інших шкіл економічного аналізу (наприклад, Австрійської школи) і з боку філософії права (наприклад, Р. Дворкін).

III. Сучасний етап розвитку «Law and Economics» (починаючи з 80-х років XX століття) - на поточному етапі розвитку цього вчення знову характеризується плюралізмом застосовуваної методології, перманентним розширенням кордонів дисципліни і, як наслідок, невгаваючими спорами щодо його прийнятності.

Першим сигналом завершення класичного етапу «Law and Economics» стала поява «другої хвилі» економіки права, що характеризується втратою Чиказької школою своїх домінуючих позицій. Замість монізму чиказької ортодоксії для «Law and Economics» стало характерним різноманіття шкіл і думок, зокрема, серйозну підтримку в наукових колах отримала некласична Австрійська школа економічного аналізу права (М. Ріццо, І. Кірцнер, У. Блок, Р. Ебелінг, Г. Креспі, Л. Секрест, Н. Кінселла, Р. Кордата, К. Воннел, Л. Уайт, Г. Фолмер і т. Д.). Австрійська школа виходить з набагато більш реалістичного набору вихідних передумов аналізу, мінливості поведінки індивідів, розуміння динамічного характеру ринку і фрагментарності інформації. Методологічний акцент зміщується від природничо-наукових методів (експеримент, емпірична істина, кількісний ні вимірювання) в сторону логіко-математичних прийомів (дедукція, аксіоми, синтетичні апріорні судження). Особливий розвиток отримує праксіологія (Л. Мізес). У центр уваги дослідників потрапляє необхідність пояснення еволюції правової форми, і з цього моменту дослідницький горизонт неминуче переноситься з передбачень і прогнозів на опис об'єктивно існуючих закономірностей.

Якщо Австрійську школу, яка багато в чому відокремилася від чиказької спадщини, можна вважати некласичною, то подальший стан вчення «Law and Economics» можна сміливо назвати постнекласичним.

На цьому етапі розвитку «Law and Economics» велика увага приділяється теорії ігор, теорії суспільного вибору, соціології права, філософії і іншим суміжним науковим дисциплінам. Стоїть питання про майбутнє напрямку розвитку - створення єдиної школи економічного аналізу або розпаді на велику кількість окремих напрямків (наприклад, біхевіо-економічний аналіз права), що, ймовірно, може знизити загальний рівень довіри до вчення і зацікавленості в ньому.

Таким чином, в історії розвитку «Law and Economics» можна виділити три основні періоди, або етапи, його розвитку: початковий, класичний (що включає «стару» економіку права і «нову» економіку права першої хвилі) і сучасний період, що бере свій початок в момент появи другої хвилі економічного аналізу права (некласична Австрійська школа і подальший «постнекласичний» розвиток).

Література

1. Бальсевич А. Экономика права: предпосылки возникновения и история развития // Вопросы экономики. – 2008. – № 12. – С. 60-71.
2. MacKaay E. History of Law and Economics // Encyclopedia of Law and Economics / В. Bouckaert, G. de Geest. UK, 2000. – P. 81.
3. Posner R. The Economic Approach to Law // Texas Law Review. – 1975. – № 53. – P. 758.
4. Тимофеев Евгений Александрович. "Law and Economics": учение о праве и государстве в США в XX веке: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.01 / Тимофеев Евгений Александрович. – Нижний, 2016. – 181 с. – С. 18-19.
5. Pearson H. Origins of Law and Economics The Economists New Science of Law, 1830-1930. Cambridge, 1997. – P. 44.

Bogdan O. Periodization of law and economics development. *The report is devoted to the question of the periodization of the development of the theory of "law and economics".*

Keywords: *theory, law, economics.*

ЮРИДИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

Н. В. Бойко

Досліджуються форми прояву антропології у сфері права. Особлива увага приділена з'ясуванню ролі антропологізації права в процесі підготовки сучасних юристів.

Ключові слова: *людиноцентризм, антропологія, антропологічний підхід у праві, юридична освіта.*

Правова сфера життя сучасного суспільства зумовлена різноманітними економічними, соціальними, політичними та геополітичними чинниками, але усі вони є малозмістовними за відсутності або навіть другорядності антропологічного фактора. Тільки людина і створені нею спільноти мають бути центром світу правових феноменів. Без неї право та юридичні інституції не мають сенсу [1, с. 5]. За сучасних умов переходу від закритого суспільства та авторитаризму до громадянського суспільства та правової демократичної держави, інтеграції національної правової системи України в інші системи за тенденцій глобалізації правової сфери, проблема антропологізації права набуває особливої актуальності. На нашу думку, для подальшого розгляду проблематики антропологізації юриспруденції та юридичної освіти зокрема необхідно детальніше вивчити суть поняття антропології та його розвиток впродовж історії. Значний внесок у розробку методології й основних понять антропології робили і роблять відомі учені, серед яких російські В. С. Нерсисянц, В. О. Тишков, А. І. Ковлер. Так, Нерсисянц обґрунтував наступне визначення юридичної антропології: «Юридична антропологія – наука про людину як про соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного життя людей від старовини до наших днів» [2, с. 1]. Більш стисле визначення надає професор Ковлер: «Юридична антропологія вивчає правове буття людини на всіх стадіях розвитку цього буття, від архаїчних до сучасних» [3, с. 23]. Все ж російські вчені минулого й теперішнього століття були далеко не першими, хто приділив увагу антропології права та почав її вивчати. Хоча юридична антропологія порівняно недавно сформувалась як окремий напрям юриспруденції, зародження антропологічного підходу до висвітлення юридичних явищ сягає найперших періодів існування права. Уже в античній філософії Арістотелем було введено термін «антропологія» для позначення науки про природу людини, а Платоном було розроблено концепт антропоморфної будови держави [1, с. 290]. Науковцем, який розвинув антропологічні погляди став Жан-Жак Руссо. Саме він вважається засновником, предтечею юридичної антропології з моменту друку праці «Міркування про походження і причини нерівності між людьми». На зміну Руссо у ХХ-му столітті прийшли вчені Франц Боас і Броніслав Малиновський. Зокрема Боас був одним із перших мислителів, хто обґрунтував теорію культурного плюралізму, вимагав вивчати культуру як цілісність, систему [4, с. 35]. Простеживши лише деякі з основних етапів, моментів розвитку антропології права, можемо зробити висновки та підтвердити зазначене вище, що, будучи молодою наукою, антропологія права має вкрай глибоке хронологічне коріння та спричиняє значний вплив як на правову сферу кожної окремої держави, так і міжнародний правовий простір, таким чином, стаючи одним із найголовніших або ж і найважливішим аспектом права. Іншою важливою сферою права, зокрема в Україні, є юридична освіта. Підготовка юристів-професіоналів – велике суспільно-державне завдання, якість і рівень якого значно впливає на такі процеси, як створення, видання й дотримання законів, належне забезпечення прав і свобод особи й громадянина, функціонування всіх державних інституцій та суспільний прогрес як такий [1, с. 96]. Професійна правова культура є складним інтегральним явищем, стрижнем якого є людиномірність і людиновідповідність – здатність і готовність юриста діяти серед людей, для людей і відповідними людській природі засобами [1, с. 94]. Тобто вкрай важливим для розвитку України як правової держави з розвинутим громадянським суспільством є симбіоз професійної підготовки юристів та юридичної антропології. Адже професія юриста в громадянському суспільстві, на відміну від тоталітарного або посттоталітарного, є не лише сумою

правових знань, а насамперед означає юридично обґрунтований і достатній професіоналізм, складовою якого є високий рівень внутрішніх переконань особистості, людяність, толерантність щодо осіб, із якими юрист працює, при одночасній нетерпимості до проявів правопорушень і правового нігілізму. Зазначимо при цьому, що без відповідної гуманітарної, антропологічно змістовної підготовки неможливо вимагати від фахового юриста розв'язування проблем, що породжені людьми та їх відносинами [1, с. 95]. У контексті нинішніх українських реалій постає необхідність проведення реформування правової сфери. Воно має бути глибинним і передбачати зміну стереотипів мислення, світоглядних засад, а це неможливо без зміни правової доктрини, відмови від застарілої нормативістсько-законницької парадигми. Влучними є слова вченого В. М. Куца про засилля позитивізму у викладанні юриспруденції в сучасних юридичних вищих навчальних закладах, «наслідком цього є не пізнання майбутніми правниками закономірностей виникнення, розвитку та функціонування правової дійсності, а заучування відповідних положень галузевого законодавства. У свою чергу, зазначене є причиною нездатності до сприйняття інновацій. Носіям позитивізму складно адаптуватися до динаміки національної правової системи, а тим більше до її інтеграції в інші системи в умовах глобалізації [5, с. 30]. Зазначимо, що Україна, входячи у світовий правовий простір, змушена діяти в мультикультурному правовому полі вже зараз [6, с. 21]. Тож для змоги надати конкуренцію на ринку кадрів Україні необхідна стратегія розвитку юридичної освіти, що дасть відповідь на основні питання. Перше питання полягає в адмініструванні юридичною освітою взагалі та вироблення стандартів майбутньої професійної діяльності. Існує два варіанта відповідей. Перший полягає в оцінюванні з боку громадянського суспільства, репрезентатом якого виступають, як правило, професійні юридичні асоціації. Другий – у державному адмініструванні з визначенням як стандартів освіти, так і оцінкою підготовки випускника. Наступне питання полягає у змістовному наповненні юридичної освіти. Тут видатний український правник О. М. Костенко розрізняє два типи освіти – позитивістськи спрямовану підготовку (вивчення законів) та юснатуралістичну (опанування духу, а не букви права), однозначно віддаючи перевагу останній [7, с. 29]. Все ж не слід забувати, що категорії позитивного та природного права є самостійними і взаємодіючими водночас, тому вкрай некомпетентно є зосереджувати всю увагу на одному прояві права забуваючи про інший. Третє питання являє собою необхідність визначення ступеню спеціалізації освіти та співвідношення теоретичної та практичної частини підготовки правників. Це питання вирішується по-різному відповідно до належності держави до певної правової сім'ї. Так, держави англо-американської системи надають перевагу практичній складовій, коли держави романно-германської сім'ї акцентують зусилля на ґрунтовній теоретичній підготовці [1, с. 98]. Юридична освіта в сучасних умовах стає дедалі більш антропоцентричною, спеціалізованою, тобто націленою на формування юриста певного профілю. Також більш чітко виявляється конфліктне призначення права та юридичної професії, що визначає необхідність при формуванні професійних якостей особистості юриста як найважливішу розглядати якість терпимості, що є безпосереднім утіленням антропологічного принципу. Окрім того, освіта в Україні повинна бути зорієнтована на підготовку спеціалістів з урахуванням сучасних вимог державного будівництва, брати до уваги потребу у висококваліфікованих кадрах [1, с. 100]. В. Андрійцев вважає, що реформа юридичної освіти в нашій країні повинна передбачати удосконалення форм та методів оволодіння юридичними дисциплінами, цю реформу потрібно розуміти як важливий елемент державної політики, складову частину соціального прогресу, затвердження верховенства прав людини [8, с. 15]. Але цю реформу неможливо здійснювати виключно у позитивістському, раціоналізованому плані. В її основі, на наш погляд, повинен лежати антропологічний принцип права [1, с. 100]. Підбиваючи підсумки варто зазначити, що вища юридична освіта повинна сприяти внутрішній інтеграції, гуманізації та орієнтації, у першу чергу, на людину, тобто реалізація антропологічного принципу у вищій юридичній освіті активізує й оновлення її змісту, що зумовлює необхідність вивчення юридичної антропології у вищих навчальних закладах [1, с. 296].

Література

1. Завальнюк В. В. Антропологізація права: традиції та сучасність: монографія / В. В. Завальнюк. – Одеса: Юридична література, 2018. – С. 348.
2. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология / пресс франц. М., Норма. 2002. – С. 448.
3. Ковлер А. И. Антропология права. М., Норма. 2002. – С. 480.
4. Толпыкин В. Е. Антропологизация – важнейшая проблема в системе философии права // Теория и практика общественного развития, 2011. – № 4. – С. 29-35.

5. Куц В. М. Підготовка прокурорських кадрів у контексті реформування правничої освіти: європейські моделі та вітчизняні реалії. *Юридична наука*. – 2011. – № 1. – С. 28-33.
6. Волков В., Дешко Л. Європейські стандарти прав людини та юридична освіта в Україні / В. Волков, Л. Дешко. *Право України*, 2007. – № 5. – С. 16-25.
7. Костенко О. М. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «соціально-натуралістського» типу). *Право України*, 2011. – № 8. – С. 29-34.
8. Андрійцев В. Проблеми реформування юридичної освіти в Україні. *Право України*, 1998. – № 12. – С. 3-15.

Boyko N. Legal anthropology as a composition of training of a modern lawyer. *The forms of manifestation of anthropology in the field of law are explored. Particular attention is paid to clarifying the role of anthropologizing law in the process of training modern lawyers.*

Keywords: *human center, anthropology, anthropological approach in law, legal education.*

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ВЛАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ САМОВРЯДНОЇ СПІЛЬНОТИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ МЕЖ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ

Н. Є. Болотов

З'ясовано підходи до визначення меж втручання держави у сферу самоврядовних відносин, причини існування різноманітних підходів до характеристики самоврядування на доктринальному рівні.

Ключові слова: *самоврядування, суспільство, держава, межі впливу.*

Подальше утвердження державності незалежної України багато в чому залежить від того, наскільки глибоко і всебічно будуть розкриті закономірності соціальних явищ на сучасному етапі реформування.

Оскільки держава є одним із найбільш розвинутих і високоорганізованих соціальних інститутів, важливого значення набуває проблема меж державного втручання, перш за все, у суспільні відносини та життєдіяльність суспільства. В умовах формування громадянського суспільства особливого значення набувають проблеми меж втручання держави у сферу самоврядування.

Насамперед варто вказати на те, що в сучасній юридичній літературі обґрунтована відносно нова концепція дослідження співвідношення державної влади і влади територіальної самоврядної спільноти. Відповідно традиційному підходу на перший план виноситься питання: «Чи здійснює територіальний колектив (община) і його органи особливу, відмінну від державної влади функцію, або навпаки, він здійснює функції органів державної влади?» Такий контекст проблемного питання фактично зводить його до полеміки між прихильниками «державної» та «громадської» теорій місцевого самоврядування. Варто підкреслити той факт, що в такій традиційній полеміці між сторонами абсолютно немає наукової новизни: по перше, в сучасному світі місцеве самоврядування не існує в тому вигляді, яким воно уявлялось родоначальникам «громадської» теорії так як відсутня її соціальна основа – община з її характерними ознаками (звичайним правом і станово-корпоративними інтересами); по друге є фактом те, що в міжнародно-правових документах домінує «державна» концепція по відношенню до функцій органів місцевого самоврядування [1, с. 55]. В цих умовах «громадський» елемент природи місцевого самоврядування намагаються підтримати прихильники так званої «громадсько-державної» теорії, акцентуючи увагу на дослідженні функцій органів місцевого самоврядування в контексті «двоєдності місцевих справ» [2, с. 118].

Аналізуючи функції органів місцевого самоврядування і їх класифікацію на «власні» (виконуються органами місцевого самоврядування незалежно і самостійно від державних органів, дотримуючись при цьому лише вимоги законодавства) і «делеговані» (виконуються структурами місцевого самоврядування під контролем і адміністративною опікою відповідних державних органів) робота повністю втрачає ознаки об'єктивного наукового дослідження. Притаманні місцевому самоврядуванню функції характеризуються дослідниками виходячи із суб'єктивних факторів [3,

с. 47]. Враховуючи той факт, що послідовники всіх трьох теорій розглядають місцеве самоврядування в межах правової регламентації діяльності його структур, законодавчого закріплення прав і свобод останнього, варто констатувати, що навіть прихильники «громадської» теорії не відмежовуються від залежності місцевого самоврядування від діяльності державних органів. Наявність правової регламентації статусу місцевого самоврядування (починаючи від законодавчої дефініції до деталізованого переліку прав та обов'язків) практично позбавляє нас можливості всестороннього дослідження проблематики співвідношення державної влади і місцевого самоврядування в межах традиційного підходу.

Наявність різноманітних підходів до розуміння проблематики співвідношення державної влади і влади місцевого самоврядування обумовлені відмінністю підходів до розуміння самого терміну «самоврядування». Розуміння цих моментів дозволило вченим зробити своєрідну класифікацію підходів до визначення терміну «самоврядування». Запропонований метод може бути застосований при аналізі будь-яких дефініцій самоврядування, які носять неоднаковий змістовий характер і виражають різні за своєю суттю явища, які через неповну досліджуваність явища «самоврядування» деякими вченими подаються в загальному уніфікованому вигляді [1, с. 57].

Потребує конспективного висвітлення кожен з трьох, запропонованих авторами, підходів до визначення терміну «самоврядування».

1. «Кібернетична» модель самоврядування, здатна пристосовуватися до змін навколишнього середовища [4, с. 43].

Видатний вчений В. Афанасьєв вперше чітко сформулював сутність «кібернетичного» підходу до визначення терміну «самоврядування». «Оскільки управління соціальними процесами означає рішення суспільством проблем функціонування і розвитку «зсередини», таке управління можна назвати самоврядуванням...» С цієї точки зору воно усвідомлює себе і свідомо впливає на процеси своєї життєдіяльності. Функціонування прийнято розглядати в якості способу існування суспільства на певному етапі розвитку. Характерна його особливість — стійкість механізмів, які відтворюють основні компоненти соціального організму. Функціонування і розвиток суспільства відбуваються в силу притаманних йому внутрішніх механізмів [4, с. 49].

Ю. Тихомиров вводить термін «самоврядування в кібернетичному аспекті». В більшості вчені використовують термін «кібернетичний» в класифікації підходів до визначення поняття «самоврядування» в соціальному аспекті. Досліджуючи різноманітні аспекти явища, необхідно чітко усвідомлювати сутність самого явища. Таким чином, застосовуючи такі поняття, як «кібернетичний» підхід до визначення самоврядування або ж «самоврядування в кібернетичному аспекті», Тихомиров зазначає: «З точки зору кібернетики будь-яка складна система є самоврядною системою» [5, с. 9].

Поняття «самоврядування» згідно «кібернетичному» підходу визначає будь-яку функціонуючу соціальну систему «самоврядною» безвідносно до ступеню її «незалежності» від «вищестоящої» системи і безвідносно до різних варіантів співвідношення суб'єкта і об'єкта управління, тобто вона є самоврядною на підставі властивій кожній «самоврядній» системі єдності двох підсистем – об'єкта і суб'єкта управління. Аналізуючи проблематику співвідношення державної влади і влади місцевого самоврядування через призму «кібернетичної» моделі самоврядування, ми можемо констатувати фактичну тотожність цих двох категорій. Справді, політико-територіальна організація особливого роду в сукупності всіх її ознак відповідає умовам «кібернетичної» моделі самоврядування. Навіть держава тоталітарна ототожнюється із співтовариством [6, с. 19].

2. «Автономістська» модель самоврядування засновується на ідеї відносної самостійності держави і самоврядування.

«Автономістський» підхід характеризується наявністю визначених компонентів системи, які мають визначену ступінь незалежності (децентралізації) від системи в цілому. Виходячи з вище сказаного, самоврядування общини – це визначена ступінь незалежності від вищої по відношенню до неї влади. Справді, «автономістська» модель може використовуватися як для аналізу ступеню незалежності недержавних компонентів державних соціальних систем, так і для аналізу компонентів зі всіма ознаками державності. Другий варіант безпосередньо пов'язаний з традиційним підходом до аналізу даної проблематики, яка на сьогоднішній день є домінуючою в юридичній науці. [7, с. 81].

«Автономістська» модель самоврядування не приводить до протиставлення державної влади і влади територіальної общини, оскільки цей підхід не містить в собі вимог, характерних для такого протиставлення. В цій моделі, разом з ідеєю мінімізації державного впливу достатньо органічно міститься ідея про місцеве самоврядування як «органу держави», який вирішує відповідні місцеві завдання [1, с. 64].

3. «Граматична» модель самоврядування засновується на багатозначності розуміння цього терміну.

Логічний спосіб пізнання природи самоврядування передбачає граматичне вивчення цього терміну. Використовуючи граматичний підхід по відношенню до об'єкту дослідження, ми маємо визначене, відносно конкретне уявлення про нього. На думку вчених, тільки творче використання «граматичного» підходу до дослідження поняття «самоврядування» в діалектичному зв'язку з іншими підходами дозволить підняти проблематику співвідношення державної влади і влади місцевого самоврядування на новий концептуальний рівень.

Найбільш точним визначенням поняття «самоврядування» в контексті «граматичного» підходу є дефініція Ю. Тихомирова: «...Самоврядування – це система управління суспільними справами, яка побудована на об'єднанні суб'єкта і об'єкта, на поголівній участі громадян в прийнятті і виконанні рішень, у здійсненні всіх управлінських функцій» [6, с. 21].

Варто також констатувати той факт, що вимоги «граматичної» моделі самоврядування в історії людства не були реалізовані в повній мірі. Однак автори цього дослідження пропонують врахувати в цьому контексті великий досвід різноманітних форм самоврядних колективів, відомих в історії: ранньохристиянських общин, еретичних комун-поселень середньовіччя та нового часу, поселень, заснованих на утопічних концепціях раннього соціалізму, комун-поселень хіпі 60-70 рр. ХХ ст., самоврядних форм молодіжного руху сквотерів 80-90 рр. ХХ ст. Таке існування пов'язане з ознакою єдності об'єкта і суб'єкта управління, а це означає, що проблематика співвідношення державної влади і влади місцевого самоврядування в контексті «граматичної» моделі самоврядування пов'язане з повним запереченням одного явища іншим. Наявність державної влади призводить до ліквідації системи суспільного самоврядування людей і навпаки — повна реалізація умов «граматичної» моделі самоврядування позбавляє територіальну общину людей усіляких ознак державності [1, с. 70].

Підсумовуючи зазначимо, якщо мова йде про такий об'єкт дослідження як держава, то ступінь його самоврядності буде визначатися шляхом об'єднання характеристик «кібернетичної», «автономістської» і «граматичної» моделей самоврядування: критерії оцінки самоврядності – ступінь безперервного функціонування державного механізму («кібернетична» модель), ступінь державної незалежності в контексті автономного існування держави в світовому співтоваристві («автономістська» модель) і ступінь демократизації державного управління, тобто є приближення суб'єкту до об'єкта («граматична» модель). Якщо предметом нашого аналізу буде структура місцевого управління (муніципалітет, структура районного управління і т.п.), то необхідно проаналізувати сукупність ознак «автономістської» та «граматичної» моделей самоврядування: критеріями оцінки самоврядності виступають ступінь незалежності від вищого державного органу і набір повноважень місцевих органів управління, закріплених в законодавчих актах держави («автономістська» модель) і ступінь демократизації в управлінні справами територіальної общини, яка визначається використанням інститутів безпосередньої демократії, наділенням широких народних мас контрольними функціями, що націлені на вплив на діяльність апарату управління рішеннями життєвих проблем жителів конкретної території, розвиток та удосконалення громадських ініціатив і структур громадянського суспільства, тобто все те, з чим ми пов'язуємо реалізацію принципу об'єднання суб'єкта і об'єкта.

Література

1. Вернік О. І., Куфтирєв Л. В., Самохвалов В. В., Машков Ф. Д., Самохвалов В. П. Межі державної влади. К.: Український центр духовної культури, 2001. – 215 с.
2. Сабо Имре. Основы теории права. Пер. с венгер. – М. Наука, 1974. – 270 с.
3. Васильев В. Советы и муниципалитеты // Народный депутат. № 16. – С. 41-48.
4. Афанасьев В. Общество: Системность, познание и управление. – М. Политиздат, 1962. – 432 с.
5. Тихомиров Ю. Диалектика управления и самоуправления. Вопросы философии. – 1983. – № 8. – С. 18-27
6. Краснов М. Местное самоуправление: государственное или общественное// Советское государство и право, 1990. – № 10. – С. 79-84
7. Конституции буржуазных государств: Учеб. пособие. Составитель В. Маклаков. – М., Юридическая литература, 1982. – 239 с.

Bolotov N. Relationship between the state authority and the authority of the territorial self-governmental community in the context of the problems of the public interest. *The approaches to determining the limits of state interference in the sphere of self-governing relations, the reasons for the existence of various approaches to the characterization of self-government at the doctrinal level are determined.*

Keywords: self-government, society, state, boundaries of influence.

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ В РАМКАХ РАДИ ЄВРОПИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

С. Є. Булавіна, Т. О. Давидова

Дана робота є одним з важливих напрямів сприяння Раді Європи демократичному, соціально-правовому розвитку нашої держави щодо наближення правових стандартів в Україні до стандартів Раді Європи в галузі прав людини та верховенства права шляхом приєднання України до конвенцій, які складають договірну базу Раді Європи; висунуто думку, що Україна ратифікувала вже значну кількість договорів Раді Європи з прав людини та зобов'язалася привести своє національне законодавство у відповідність зі стандартами прав людини Раді Європи; досліджено актуальні питання міжнародно-правових актів щодо захисту соціальних прав в рамках Раді Європи, втілено особливості Раді Європи, визнавши захист прав людини активно дієвою у забезпеченні соціальних прав.

Ключові слова: соціальні права, Рада Європи, захист прав людини, міжнародно-правові акти.

Конституцією України визнано, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України – міжнародне співробітництво у сфері заохочення та захисту прав людини.

У ст. 1 Основного закону Україна визначається як соціальна держава. Зважаючи на це, забезпечення соціальних прав людини (права на працю, права працівників-мігрантів та членів їх сімей на захист і допомогу, права на рівні умови праці тощо) має визначати спрямованість і зміст діяльності держави.

Україна, визнавши інтеграцію до європейського політико-правового простору одним з пріоритетних зовнішньополітичних напрямів розвитку, набула повноправного членства у Раді Європи з 1995 року, що передбачало імплементацію її основних доробків та стандартів, в тому числі – у сфері захисту прав людини. Проте, не зважаючи на проголошення України соціальною державою, остання потребує масштабного реформування системи соціального захисту її населення з урахуванням саме європейських стандартів [1].

Лише за минулий рік до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 6709 повідомлень про порушення соціальних та економічних прав громадян [3]. Нами підраховано, ще це понад 25% від усіх звернень. Найбільше повідомлень стосується порушень прав у сфері соціального захисту та порушення трудових прав.

Нові погляди на фундаментальність соціальних прав в Європі стали підґрунтям до прийняття у 2008 році Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права. Саме тоді вперше було передбачено процедуру розгляду скарг на порушення закріплених у Пакті прав. На жаль, вважають науковці, усвідомлення важливості посилення універсального моніторингового механізму не відображається у кількості ратифікаційних грамот [3].

Рада Європи, визнавши захист прав людини одним з трьох принципів діяльності Організації та створивши систему захисту прав людини, безумовно, активно діє і у визнанні та забезпеченні соціальних прав. Тому, після Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, що передбачила захист громадянських та політичних прав, другим елементом системи захисту прав людини стала Європейська соціальна хартія 1961 року, яка закріплює основні європейські соціально-економічні стандарти.

Слід зазначити, що структурний зміст Хартії не є характерним для більшості міжнародно-правових документів. Частина 1 документу носить декларативний характер. Вона складається зі статей, в яких міститься перелік прав, що захищаються. Положення цих статей є основними

принципами Хартії, цілями, які держави прагнуть досягти усіма можливими засобами як національного так і міжнародного характеру. Наступна, частина 2, Хартії детально розкриває та уточнює юридичний зміст всіх зазначених прав та має зобов'язальний характер [3, 4].

Іншою особливістю Хартії є система прийняття зобов'язань. Частина 3 складається лише з однієї статті, яка надає перелік обов'язкових для ратифікації статей та визначає мінімум, з якого мають обрати держави. Крім обов'язкових статей, держави повинні при ратифікації приєднатися до інших положень за власним вибором, так, щоб загальна кількість статей і параграфів відповідали встановленому мінімуму. Для ратифікації документу держава має погодитися принаймні з визначеним мінімумом положень Хартії. Безумовно, держави обирають ті положення, які а ртігії не викликають труднощів. В залежності від змін, які відбуваються в соціально-економічній ситуації в державі, остання може у будь-який момент погодитись з іншими статтями Хартії, шляхом відправлення відповідного повідомлення Генеральному Секретареві. Як варіант, держава може ратифікувати Хартію в цілому та погодитися з усіма її положеннями або зробити певні застереження.

Загалом, Європейська соціальна хартія 1961 року закріпила всі основні соціально-економічні права, які були визнані у шістдесяті, зокрема: право на працю; на справедливі, безпечні та здорові умови праці; на справедливий винагороду; на створення організацій та укладення колективних договорів; на охорону здоров'я; на соціальне забезпечення, на соціальну та медичну допомогу; право працівників-мігрантів та членів їх сімей на захист і допомогу; право дітей та підлітків на захист; право сім'ї, матерів, дітей на правовий та соціальний захист тощо [1].

Наразі кожен бажаючий може ознайомитися з вітчизняною практикою щодо реалізації Хартії, з національними доповідями Уряду України щодо реалізації окремих положень Європейської соціальної хартії (стосовно права на справедливі умови праці, справедливий винагороду, на укладання колективних договорів, права брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища, права на гідне ставлення на роботі, права представників працівників на захист, права на інформацію та консультації під час колективного звільнення).

Положення та статті Хартії є взаємопов'язаними, деякі питання регулюються більш ніж однією статтею, тому держава, яка не взяла на себе зобов'язання за однією статтею, може виявитися зв'язаною аналогічним положенням, що впливає з іншої прийнятої статті. Наприклад, питання про рівну оплату праці чоловіків та жінок може виникати в рамках п. 2 ст. 1 (право на працю) та п. 3 ст. 4 (право на справедливий винагороду), праву осіб похилого віку на соціальний захист присвячена стаття 23, частково воно захищається також у рамках статті 12 (право на соціальне забезпечення).

Із поступовими змінами у світі в сфері соціальної політики 5 травня 1988 року було прийнято перший Додатковий протокол (набув чинності у вересні 1992 року), яким було розширено перелік прав, що захищалися Хартією, так зокрема, додано право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі. Останнє – запровадження принципів рівних прав та можливостей чоловіків і жінок – стало однією з важливих умов європейської інтеграції України. Зазначимо, що протягом останніх років реалізація гендерної політики в Україні набула нового звучання. Так, прийняття Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях», яким внесено низку змін до положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [5], запровадив принципи гендерної рівності в секторі безпеки і оборони і наблизив Україну до європейських стандартів.

Додатковим протоколом додано також право доступу до ринку освіти та праці, право осіб похилого віку на соціальний захист. Два інших протоколи 1991, 1995 років стосувалися виключно контрольного механізму та були прийняті з метою підвищення його ефективності, а також спрощення контрольної процедури в цілому та запровадження механізму розгляду колективних скарг.

Однак, зміни і доповнення, які містилися у трьох протоколах, кардинально не вирішили проблеми захисту соціальних та економічних прав у сучасних державах Ради Європи, залишивши необхідність перегляду передбачених Хартією прав. Результатом такого перегляду став Проект Переглянутої Європейської соціальної хартії. З 3 травня 1996 року оновлена Європейська Соціальна Хартія була відкрита для підписання та 1 липня 1999 року набула чинності [3]. Таким чином, Європейська соціальна хартія була переглянута, і закріпила широкий перелік прав, залишивши структурні особливості Хартії 1961 року. Вона стала адаптованим сучасним документом для вирішення соціальних та економічних проблем. Однак, слабкий контрольний механізм, необов'язковість визнання процедури розгляду колективних скарг та відсутність можливості

розгляду індивідуальних скарг заважають ефективності реалізації Хартії та є її основними недоліками. Наразі механізм контролю за виконанням державами-учасницями положень Європейської соціальної хартії складається з 2 процедур: розгляду доповідей держав та розгляду колективних скарг. Висновки, рекомендації та доповіді як Комітету з соціальних прав, Урядового комітету, так і Комітету міністрів не є обов'язковими для держав-учасниць.

В Україні одним із заходів щодо поліпшення захисту соціальних прав людини визнано необхідність ратифікації ст. 25 Європейської соціальної хартії (переглянутої), що стосується дотримання вимог найманих працівників у разі неплатоспроможності роботодавця та частини 3 Конвенції Міжнародної організації праці № 173 (1992 року) про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця [2].

В цілому, прийняття Європейської соціальної хартії надало визначеності та правової закріпленості соціальним правам, стимулювало до подальшого розвитку Радою Європи соціальних стандартів. Пізніше були прийняті: Європейський кодекс соціального забезпечення (1964р.), що був переглянутий у 1990 році, Європейська конвенція про соціальне забезпечення (1972р.), Європейська конвенція про правовий статус працівників-мігрантів (1977р.), Європейська конвенція про соціальний захист фермерів (1974 р.) тощо [6].

Важливим документом Ради Європи у сфері захисту соціальних прав людини, поряд з Європейською соціальною хартією, є Європейський кодекс соціального забезпечення, який містить основні європейські стандарти соціального забезпечення. Система соціального забезпечення в європейських державах є одним з найзначніших відображень соціальної солідарності та важливим засобом забезпечення достатнього рівня життя народів Європи. Тому, Рада Європи з моменту свого заснування відіграла значну роль у формуванні мінімальних стандартів соціального забезпечення в Європі, розвиваючи системи співпраці між її членами у цій сфері та проводячи моніторинг розвитку систем соціального забезпечення [7].

Європейська конвенція про соціальне забезпечення була прийнята 14 грудня 1972 року з метою досягнення більшої єдності національних законодавств про соціальне забезпечення, багатосторонньої координації, регулювання питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням іноземців і мігрантів та збереженням набутих прав. Конвенція базується на чотирьох основних принципах соціального забезпечення: рівність, застосування уніфікованого законодавства, збереження набутих прав та прав, що набуваються, а також виплата допомоги за кордоном. Положення Конвенції також застосовуються до утриманців, що втратили годувальника, який, не маючи громадянства тієї чи іншої держави-учасниці, підпадав під дію законодавства однієї чи більше держав-учасниць, якщо його утриманці є громадянами хоча б однієї відповідної держави.[3].

Важливим документом Ради Європи, який розвиває принцип рівності стосовно осіб, які виїжджають до іншої держави, та містить соціальні стандарти для відповідної категорії осіб, є Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів. Конвенція була прийнята у 1977 році та набула чинності у 1983 році. Нею встановлюється принцип рівності правового положення працівників-мігрантів та громадян відповідної держави.

Крім того, завдяки еволюційному тлумаченню положень Європейської конвенції з прав людини та протоколів до неї, на сьогоднішній день, її застосування у сфері соціальних прав набуває все більшого значення; очевидно є тенденція щодо прямого та опосередкованого розширення сфери дії цієї Конвенції на все ширше коло соціально-економічних прав, зокрема, на різні соціальні виплати та пенсії, медичну допомогу, заборону дискримінації у сфері соціального захисту. Крім того, зазначені правові акти стали підґрунтям для захисту українцями своїх прав у Європейському суді з прав людини, що на сьогодні є досить потужним інститутом домогтися правди.

Література

1. Верланов С. О. Практика Європейського суду з прав людини як інструмент захисту соціально-економічних прав людини // Юридична Україна. – 2007. – № 1
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні – URL: www.ombudsman.gov.ua (дата звернення 02.04.2019)
3. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). – Львів: Край. – 261 с.
4. European Social Charter. Council of Europe. Електронний ресурс. URL: <http://www.coe.int/T/DGHL/Monitoring/SocialCharter/> (дата звернення 01.04.2019)

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях : Закон України від 6 вересня 2018 року № 2523-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19> (дата звернення 09.04.2019)

6. Social policy of the Council of Europe. Офіційний сайт Ради Європи URL: http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialsecurity/default_en.asp (дата звернення 09.04.2019)

7. Стаття 1 Статуту Ради Європи URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення 12.04.2019)

Bulavina S., Davydova T. Protection of social rights within the frames of the European Union (on the example of Ukraine). *The work under consideration is one of the very important approaches of the EU to the creation of favorable conditions for the development of democratic, social-legal processes in our country within the standards of the EU. Such standards in the field of human rights and a rule of law in Ukraine are to be as close as possible to the European ones. One of the ways of achieving that is to connect Ukraine to the Conventions that make the EU agreement basis. It has been pointed out that Ukraine has already ratified a great part of the EU agreements on the human rights and has taken the obligation to adjust its national legal system to the EU standards of human rights. Acute issues of the international legal acts of the protection of social rights in the EU and its peculiar features have been analyzed with the recognition of the protection of human rights to be an effective tool in the provision of social rights..*

Keywords: social rights, European Union, protection of human rights, international legal acts.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЦІННОСТІ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ПЕРЕД ОСОБОЮ

О. Г. Варич

Висвітлено питання, які стосуються аналізу цінності інституту відповідальності держави перед особою як одного з основних засобів гарантування прав і свобод людини. Окреслено тісний взаємозв'язок держави та особи у сфері реалізації прав та свобод людини та громадянина, відповідальності держави перед особою та свободи, що ґрунтується на засадах загальнолюдських цінностей, впливає із соціальної відповідальності та отримує прояв у єдності прав та обов'язків як держави так і суспільства.

Ключові слова: цінність інституту відповідальності держави перед особою, права людини, інтереси людини, свобода.

Процес взаємодії держави та особи в сучасному суспільно-політичному житті є одним з важливіших напрямків становлення стабільності в державі. При цьому основним призначення такої взаємодії є ґрунтовні зміни у свідомості суспільства по відношенню до самої держави не лише як до апарату, що здатний застосувати примус, а і як до реального гаранта захисту інтересів окремої людини та суспільства в цілому.

Саме тому, важливим в цьому напрямку є дослідження аспектів цінності інституту відповідальності держави перед особою як одного з основних засобів гарантування в першу чергу загальнолюдського принципу – «людина понад усе» та конституційно закріплених засад: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю».

Цінність інституту відповідальності держави перед особою в першу чергу отримує прояв в тому, що саме держава є одним з основних гарантів прав і свобод людини оскільки відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Безумовно, що відповідальність може наступати там, де є можливість осіб контролювати дії влади.

Втім, цінність інституту відповідальності держави перед особою у загальному вигляді також можливо окреслити шляхом виокремлення наступних її аспектів: держава гарантує кожному його права і свободи; бере на себе обов'язок і реально забезпечує права своїх громадян; надає свободу

особі в усіх напрямках соціально-політичного життя; не має права обмежувати права і свободи, крім випадків, прямо передбачених законом; не має права притягувати до відповідальності за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; гарантує захист судом прав і свобод людини та громадянина; діє виключно в рамках чинного законодавства; має встановлені конституцією чіткі межі своїх повноважень; відповідальна за неправомірні дії посадових осіб; зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень; гарантує право особи звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [4, с. 45].

Саме тому, держава, встановлюючи механізм власної публічно-правової відповідальності, приймає на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, що послаблює тиск держави на суспільство і одночасно підвищує можливість його контролю за діями держави [2, с. 5].

Проблема відповідальності держави перед особою – це в той же час проблема відповідних правовідносин (конституційних, цивільно-правових тощо), в яких держава повинна виступати суб'єктом – відповідальною – стороною [3, с. 7].

З рештою, цінність інституту відповідальності держави перед особою отримує прояв у їх тісному взаємозв'язку та взаємодії, а також зважаючи, що правовідносини між ними це – двосторонні відносини. Об'єктивно, між громадянином і державою можуть і навіть повинні існувати протиріччя, що обумовлюються різницею, відмінностями їх інтересів. У такому випадку завданням держави є необхідність попередити зростання цих протиріч, не доводити їх до гострих соціальних конфліктів.

Важливим аспектом цінності інституту відповідальності держави перед особою є тісний взаємозв'язок відповідальності та свободи. В такому напрямку цінність інституту відповідальності держави перед особою отримує прояв у тому, що його можливо розглядати як «певну міру свободи», що ґрунтується на засадах загальнолюдських цінностей, впливає із соціальної відповідальності та отримує прояв у єдності прав та обов'язків як держави так і суспільства.

Втім, цінність інституту відповідальності держави перед особою не повинна обмежуватись лише захистом національних інтересів. Ціннісний аспект означеного інституту також отримує прояв і на міжнародному рівні оскільки включає норми міжнародного права, що містяться в тих міжнародно-правових документах, які ратифіковані державою, та які покладають обов'язки на державу по відношенню до особи, її прав та свобод, гарантують їх та передбачають відповідальність держави, її органів та посадових осіб за порушення таких прав.

Таким чином цінність інституту відповідальності держави перед особою залежить від багатьох умов, серед яких, зокрема:

- реалізація державою конституційно закріплених принципів, змістом яких є пріоритет прав і свобод людини та громадянина;
- розробка та прийняття відповідної нормативно-правової основи, яка визначає чіткий перелік обов'язків держави по відношенню до особи, її прав та свобод, гарантує їх та передбачає відповідальність держави та її органів, посадових осіб за порушення таких прав;
- розробка та запровадження чітких механізмів реалізації відповідальності держави перед особою, основною метою яких є встановлення процедури контролю діяльності держави в особі уповноважених органів з боку громадян та суспільства в цілому;
- необхідність проведення наукових досліджень та висвітлення теоретичних напрацювань, що стосуються питань первинності особи (людини) по відношенню до держави.

Література

1. Міщенко Л. В. Сутність принципу взаємної відповідальності держави та інших учасників фінансових правовідносин. – [Електронний ресурс] // Режим доступу – <http://ndi-fp.asta.edu.ua/thesis/56/>
2. Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Відповідальність держави перед особою в контексті розвитку громадянського суспільства // Державо та право. – 2012. – Вип. 64. – С. 3-11.
3. Супруненко В. І. Феномен держави: теоретико-правові засади формування та розвитку // Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. І.Супруненко; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 18 с.
4. Яремчук С. В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична). – № 3. – 2014. – С. 41-52.

Varych O. Some aspects of value of institute of responsibility of the state before the person. *The questions concerning the analysis of value of institute of responsibility of the state to the person as one of the fixed assets of guaranteeing of rights and freedoms of man. Close intercommunication of the state and person is outlined in the field of realization of rights and freedoms of man and citizen, responsibility of the state before a person and freedom, that is base on principles of common to all mankind values, swims out from social responsibility and gets a display at єnocmi rights and duties as the state so сущнїльства.*

Keywords: *value of institute of responsibility of the state before a person, human rights, interests of man, freedom.*

ПРЕДМЕТ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

І. В. Гамалій

Досліджено методологічний та предметний напрямки аналізу предмету юридичної антропології. Наголошено на різноманітності уявлень про предмет антропології як самостійного напрямку правових знань.

Ключові слова: *антропологія, право, юридична антропологія, правове буття, людина.*

У науковій літературі обґрунтована низка визначень юридичної антропології, які в принципі не суперечать одне одному. Так, В. С. Нерсисянц пропонує таку дефініцію: Антропологія права – це наука про людину як соціальну істоту в її правових проявах, вимірі, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного буття людей... [1, с. 1-2]. Досліджуючи антропологію права як галузь науки, А. І. Ковлер вважає, що її предмет безпосередньо пов'язаний із проблемою людини в системі права, співвідношення права і релігії, походить від розуміння людини як синтезу тілесного і духовного. Згідно з позицією А. І. Ковлера, антропологія права – це наука і навчальна дисципліна, яка на основі аналізу практики суспільного життя вивчає процеси юридизації людського буття... і намагається з'ясувати закономірності, які лежать в основі соціального і правового побуту людських спільнот [2, с. 23]. Слід додати, що антропологія права з'ясовує соціальну основу права, людські виміри права.

Як зазначає С. А. Калінін, антрополого-правове значення одночасно виявляється у формі окремої науки, частини науки, міждисциплінарного напрямку, в рамках яких виокремлюється теоретичний і емпіричний рівні. Тому в антрополого-правовому знанні окремлювати виділяти методологічний і предметний напрямки. У першому випадку осмислюється методологічний статус антропологічних досліджень і породжуваних ними предметних сфер, у другому – розглядається конкретна предметна сфера і формуються її методи [3, с. 107-108].

Російський учений О. О. Пучков стверджував, що юридична антропологія за своїм статусом є суспільною, гуманітарною, юридичною і політичною наукою, він активно використовує етнографічні прийоми і способи дослідження. О. О. Пучков пояснює настільки «багатогранну оцінку» тим, що ця наука предметом свого дослідження має: по-перше, елементи суспільства (людина, держава, право, практика); по-друге, гуманістичні аспекти політичної (державної) і правової діяльності (правова культура людини, психологія влади в права, соціальні норми діяльності, етнічні фактори державно-правового впливу тощо); по-третє, найважливіші модуси державно-правової діяльності – свободу людини, її гарантії та обмеження (право, правові санкції тощо); по-четверте, правоетногенез і політоетногенез; по-п'яте, вивчення етнічних традицій правового характеру, звичаїв, етноправових цінностей і норм; по-шосте, вивчення найдавніших правових форм і правової культури, що збереглися у деяких народів і етносів в умовах сучасної цивілізації; по-сьоме, порівняльний аналіз правових систем і правових культур сьогодення й минулого, з'ясування їх загальних і особливих характеристик, визначення еволюційних констант правового розвитку [4, с. 106-107].

Предметом дослідження сучасної юридичної антропології можна вважати й сучасні правові системи. При цьому юридична антропологія дозволяє чітко відтіняти особливості європейського сучасного позитивного права, під яким розуміється, по-перше, право, що виникає на античній (греко-римській) основі і розвивається потім (з різними відгалуженнями) як право християнських народів, по-друге, позитивне право народів Європейського континенту [5, с. 48]. Крім того, до предмета юридичної антропології входять й юридико-антропологічні проблеми сучасної цивілізації. Остання

ставити перед антропологією права безліч проблем: від віртуальних способів буття, зумовлених всепроникною інформатизацією, до проблем генної інженерії.

Отже, проблема визначення предмета юридичної антропології на сьогодні залишається відкритою; існують різні його трактування, але усі вони так чи інакше тяжіють до змішування предмета юридичної антропології з предметом інших юридичних наук (загальнотеоретичної юриспруденції, науки конституційного права, філософії права тощо).

Юридична антропологія створює нову картину світу правових явищ, в якій центральне місце посідає людина, і в цьому полягає її когнітивна функція. Юридична антропологія зумовлює продукування й нової методології дослідження, зокрема, антропологічного та антрополого-комунікативного підходів. Юридична антропологія сьогодні об'єднує сотні науковців, декілька наукових шкіл, і, що, можливо, є найголовнішим, вона впливає на перегляд наукових позицій правознавців, які працюють у традиційних сферах юриспруденції. Врешті-решт, перетворення соціальної дійсності (перш за все піднесення прав людини), яке відбувається під впливом здобутків юридичної антропології, теж є доведеним фактом.

У сучасній вітчизняній правовій думці існує, точка зору, згідно з якою юридична антропологія – це галузь філософії права, яка вивчає співвідношення особистості й права, особистість як об'єкт дії права та її вимоги до права, структуру цінностей особистості та право як засіб утілення цих цінностей у суспільне життя, права людини та їх юридичний захист, тобто в цілому особистісний аспект права. Нарешті існує й інша позиція, представники якої наголошують на зв'язку антропології й права, але при цьому вони не виокремлюють юридичну антропологію ані як самостійну дисципліну, ані як складову філософії права [6, с. 10-11]. В їх розумінні це, скоріше, тема або напрям дослідження.

Таким чином, поява антропології яка ґрунтується на фундаментальних здобутках філософської, соціальної (культурної) антропології, етнографії, етнології, історії права, соціології, є закономірним етапом розвитку теоретико-правових наук. Процес її формування пов'язаний з наявністю важливого комплексу правових проблем, для вирішення яких слід звернутися до суміжних соціальних наук, які накопичили вагомий досвід у дослідженні взаємозв'язку права і людини.

Юридична антропологія дозволяє подолати державний монополізм на право, визнати реальність правового плюралізму, що дає можливість людині обрати розумні альтернативи поведінки в різних життєвих ситуаціях, тоді як правовий монізм зациклює людину на вольових настановах державних чиновників, виражених у нормативно-правових актах [2, с. 11]. У процесі пізнання людини і навколишнього світу права, правової культури і юридично значущої діяльності людини юридична антропологія неминуче стикається з предметом інших антропологій, які в рамках свого предмета вивчають окремі складові соціальної і правової системи або явища, від них похідні, важливі з погляду юридичної антропології. Такими окремими антропологічними дисциплінами є: соціальна антропологія, політична антропологія, філософська антропологія. Якщо говорити про соціальну антропологію, предметом якої є закономірності й механізми взаємодії людини з її соціальним і природним оточенням в умовах конкретної соціокультурної системи, то уявляється що предмет юридичної антропології є відмінним від предмета соціальної антропології, оскільки юридична антропологія вивчає саму людину як носія юридичних цінностей, суб'єкта реалізації норм, безпосереднього учасника соціальної і правової діяльності, носія певного типу правової культури. Все це дозволяє провести лінію розмежування вказаних наук і визнати, по-перше, відмежування наукового поля юридичної антропології та соціальної антропології, а по-друге, вказати на складнішу будову предмета першої.

Політична антропологія так само, як і юридична антропологія, є молодим науковим напрямом, проте предмет її наукових досліджень не може конкурувати з предметом останньої. По-перше, політична антропологія є субдисципліною в рамках соціальної антропології, по-друге, її предметом є традиційна політична культура, ранні і сучасні форми політичної організації, влада і методи владарювання, по-третє, рекомендації і висновки політичної антропології стають важливим чинником політичної поведінки суб'єктів владних відносин [7, с. 141].

Юридична антропологія вивчає багато елементів соціального життя суспільства, які цілком або частково включені в систему дослідницької уваги соціальної і політичної антропології.

Філософська антропологія має особливе значення для юридичної антропології через той факт, що, будучи самостійним напрямом, філософська течія закладає принципи наукового аналізу людини. В даний час філософська антропологія не припиняє спроб створити цілісну концепцію людини, вона намагається узагальнювати і об'єднувати всі ці знання про людину і на цій основі виявити

достовірність людини. Цей науковий рух йде, головним чином, у чотирьох напрямках: феноменології, герменевтики, філософської аналітики і постмодернізму.

Видатний російський правознавець П. П. Баранов відмежовує, як, видається, переконливо юридичну антропологію від етнології права, предметом якої є опис правового життя етносів, розробка концептуальних моделей правових аспектів етнічної ідентичності, співіснування етносів та державної етнічної правової політики [8, с. 5-15].

На думку Леопольда Поспішила, антропологія права уникає (крім дуже рідкісних винятків) етноцентричних ухилів і має ряд переваг перед такими дисциплінами, як юриспруденція, політологія і соціологія. По-перше, для неї не існує культурних кордонів. Вона вивчає суспільство у порівнянні, незалежно від того, наскільки «примітивним» чи «цивілізованим» воно є, не проводячи дискримінаційного розмежування на користь одного суспільства проти іншого. По-друге, всупереч деяким іншим соціальним наукам, не вирізає довільно з людської культури такі сегменти, як економіка, політична структура, право, соціальні відносини, але осягає і вивчає людську культуру у взаємозв'язку її компонентів в цілому. По-третє, сучасна юридична антропологія не повинна зосереджуватися лише на дослідженні «соціальних сил», при цьому виключаючи роль самого індивіда. По-четверте, суспільство вже більше не сприймається як статична соціальна рівновага, яка здригається під впливом деліктів. По-п'яте, юридична антропологія – це наука про право і тому – вона емпірична. Теорії мають бути підтримані всіма відповідними фактами або, врешті-решт, ілюстрованими прикладами всіх доступних фактів [9, с. 9-10].

Отже, в підсумку можна зазначити, що в системі антропологічного знання юридична антропологія має власний предмет, одночасно і перехрещуваний і відмежований від загальної, філософської, політичної антропології, яким є правове буття людини.

Література

1. Нерсесянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина. Юридическая антропология : [пер. с фр.] / М., 1999. – С. 1-2.
2. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов. М.: Норма, 2002. – 480 с.
3. Калинин С. А. О закономерностях генезиса и развития антрополого-правового знания. Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2017. – № 2 (331). – С. 107-111.
4. Пучков О. О. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве. Екатеринбург, 2001. – 502 с.
5. Пилюгина Н. С. Антропологический метод познания права: теоретико-правовой анализ. Краснодар, 2009. – 162 с.
6. Иконникова Г. И. Основы философии права. М., 2001. – 256 с.
7. Бочаров В. В. Политическая антропология и общественная практика. Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 132-147.
8. Баранов П. П. Правовая этнология – современное самостоятельное направление в отечественной юридической науке / П. П. Баранов, А. И. Овчинников. Философия права. – 2002. – № 2. – С. 5-15.
9. Pospisil L. Anthropology of Law: A Comparative Theory. New Heaven: Yale University, HRAF Press, 1974. – P. IX-X.

Gamaliy I. Subject legal anthropology. *The methodological and theoretical directions of the analysis of the subject of legal anthropology are investigated. It is emphasized on the diversity of representations of the subject of anthropology as an independent area of legal knowledge.*

Keywords: *anthropology, law, legal anthropology, legal being, person.*

ПОНЯТТЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСОБЛИВОГО ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А. А. Гамзатова

Досліджено місце нотаріальної діяльності в системі юридичної. З'ясовано сутність, природу та функції нотаріату, а також особливості його нормативного регулювання.

Ключові слова: *юридична діяльність, нотаріат, функції, процес.*

Нотаріус – слово іншомовного походження, яке в дослівному перекладі з латинського «notarius» означає писар, секретар. В сучасному розумінні нотаріус – це службова особа, яка засвідчує, оформляє різні юридичні акти (договори, заповіти, довіреності тощо). Однак, таке визначення не дає можливості скласти повне уявлення про роботу всієї системи органів нотаріату, прирівнених до них органів, а, отже, про окремий вид юридичної діяльності, який визначається як нотаріальна діяльність [1, с. 16].

В Україні нотаріат є окремим правовим інститутом, який виконує перш за все, правоохоронну та правозахисну роль – охорона та захист прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, територіальних громад, а також держави. Нотаріальні дії забезпечують захист і охорону важливих прав та інтересів громадян і організацій, які пов'язані з їхнім життям і діяльністю, стосуються їхніх майнових інтересів та гарантують подальшу реалізацію інших прав.

Іноді нотаріальну діяльність називають за її змістом засвідчувальною діяльністю, що на думку прихильників такого тлумачення розкриває її функціональне призначення та сутність як окремого виду юридичної діяльності. Таке визначення обумовлено покладеними на нотаріусів завданнями, які полягають не в тому, щоб перевіряти підстави здійснення тих чи інших цивільно-правових угод або законність підстав видачі документів громадянину іншим органом, а в перевірці дійсності документів, фактів, дій, засвідчення їх реальності та надання їм юридичної сили [2, с. 22].

Також існує думка, що нотаріальна діяльність за своїм характером є процесуальною, бо сучасний нотаріат – розгалужена система спеціальних правозастосовчих органів, діяльність яких являє собою різновид державної юрисдикції з правових питань, а саме: контроль з боку держави в особі її компетентних органів коли для виникнення правовідносин потрібно спеціальне встановлення наявності або відсутності конкретних фактів, коли треба формально закріпити ті чи інші дії, оформити їх як юридично значущі факти з одночасною перевіркою їх правильності та законності, що й має місце в діяльності нотаріату [3, с. 632].

Чим же насправді займаються нотаріуси, здійснюючи нотаріальну діяльність, що є одним із видів юридичної діяльності?

Перш за все нотаріус посвідчує лише безспірні права та безспірні факти, у наявності яких він може переконалися безпосередньо або на підставі відповідних документів. Нотаріальна діяльність не зводиться виключно до цивільного або господарського процесу, нотаріат як правовий інститут здійснює свою діяльність в рамках процедурно-процесуальних форм різного ступеня складності, адже нотаріальна діяльність – це, перш за все, превентивна юридична діяльність. При цьому нотаріальна діяльність як особливий вид юридичної діяльності має притаманні лише їй ознаки – має попереджувальний, профілактичний характер, орієнтована на захист прав в приватно – правовій сфері і, водночас, є особливим механізмом захисту приватного права.

Органом превентивного правосуддя, несудовою формою захисту прав і охоронюваних законом інтересів осіб, нотаріат визначений в Резолюції Європейського парламенту. Конгресом Міжнародного союзу суддів визнана незамінна сутність нотаріальної діяльності, як реальної діяльності щодо запобігання суперечок [4, с. 126]. Аналогічне визначення сутності нотаріату наведено у договорі про співпрацю між Міжнародним союзом суддів та Міжнародним союзом латинського нотаріату, в якому наголошується на тому, що ці організації мають на меті встановлення здорової і нормально діючої системи правосуддя, маючи на увазі зниження витрат на її утримання і одночасно забезпечення її доступності для всіх громадян.

Так, у резолюції, прийнятій на цьому конгресі, зазначалося: «Враховуючи, що у країнах з цивільним законодавством, де існує вільний нотаріат: нотаріус є посадовою особою, яка своїми порадами безпристрасно інформує сторони про природу та юридичні наслідки договорів, які вони мають намір укласти; виконуючи цю роль, нотаріус стає особою, яка попереджує виникнення спірних питань; договір, посвідчений нотаріусом, спрощує процедуру доказування; нотаріус представляє сторони в суді з питань окремого провадження; на нотаріуса покладений також обов'язок вчинювати різні судові дії, такі як складення описів, розподіл майна, опечатування майна тощо, ми бажали б, щоб діяльність нотаріуса отримала більш міцні основи і щоб використання нотаріату було визнано і набуло підтримки» [5, с. 43].

Отже, юридична значущість нотаріального документу прирівняна до юридичної значущості судового документа.

Український законодавець також дав визначення нотаріальної діяльності в Законі України «Про нотаріат» № 3426-ХІІ від 02.09.1993 року, де зазначено, що нотаріат в Україні – це система

органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а нотаріальна діяльність визначається як незалежна професійна діяльність [6].

Оскільки нотаріат – особливий правозастосовчий, юрисдикційний орган, його діяльність слід розглядати як особливий вид юридичної діяльності, що провадиться у певному процесуальному порядку. Головною характеристикою українського нотаріуса, який і здійснює нотаріальну діяльність, є права універсальність. Універсальність та авторитетність нотаріусів в Україні була визнана державою на законодавчому рівні шляхом внесення змін в Закон України «Про нотаріат», які відбулися в 2012 році і вступили в силу з 01 січня 2013 року, відповідно з цього моменту нотаріуси в Україні наділені додатковими повноваженнями – державного реєстратора речових прав з нерухомого майна та державного реєстратора юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців. Саме з цього моменту нотаріальна діяльність в Україні почала здійснюватися по принципу «єдиного вікна».

Державою задекларовано, що такі зміни в чинному законодавстві спрямовані на реформування системи надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації і забезпечення її відкритості та прозорості, оперативності та своєчасності, раціональної мінімізації кількості документів та процедурних дій, оптимізацію витрат державних коштів.

Іншими словами – держава має повністю готовий інститут для впровадження реформ системи надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно та бізнесу, ступніть кваліфікації якого не викликає сумнівів щодо успішності в їх проведенні. При цьому слід зауважити, що запровадження такого реформування з використанням нотаріату для держави практично безкоштовне.

Неможливо уявити собі існування будь-якого цивілізованого суспільства без системи нотаріату, який допомагає в дотриманні порядку у всьому, що стосується закону. Аналізуючи розвиток нотаріату в Україні можна сміливо говорити про те, що нотаріуси довели свою економічну цінність для держави, свою універсальність і незамінність у багатьох правовідносинах. Саме нотаріус являється ключовим суб'єктом в захисті економічних інтересів як громадян, так і бізнесу.

Враховуючи суттєві зміни в переліку завдань, функцій, повноважень, що відбулися на законодавчому рівні, фактично втілені в життя та успішно функціонують, настав час внесення корективів у визначення поняття нотаріальної діяльності як виду юридичної діяльності [7, с. 630].

Нотаріальна діяльність – це особливий вид юридичної діяльності, в процесі здійснення якої на умовах безспірності відбувається посвідчення прав, фактів, що мають юридичне значення з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснення державної реєстрації посвідчених прав.

Література

1. Мерлотті М. Основні принципи вільного нотаріату та роль держави в його організації і діяльності // Нотаріальний вісник. – 1997. – № 5. – С. 16.
2. Скітович В., Мальцева С. Нотаріат і суд: межі взаємовідносин // Журнал російського права. – 2004. – № 7. – С. 22
3. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. – 1352 с.
4. Чижмарь К., Місце та роль нотаріату серед інших органів влади// Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. – Випуск 27. – Т. 1. – С. 125-128
5. Нотаріат в Європейському співтоваристві: Резолюція Європейського парламенту від 18 січня 1994 р. // Нотаріальний вісник, 1999. – № 5-6. – С. 43.
6. Відомості Верховної Ради України від 28.09.1993 – 1993 р. – № 39. – Ст. 383.
7. Гусарев С. Д, Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія / Навчальний посібник // К.: Знання, 2005. – 655 с.

Gamzatova A. Concept of notary activity as a special literature activity. The place of notarial activity in the legal system is investigated. The essence, nature and functions of the notary, as well as features of its normative regulation are revealed.

Keywords: legal activity, notary, functions, process.

ВИМОГИ ДО КАНДИДАТІВ У ПРИСЯЖНІ ПОВІРЕНІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

П. В. Гламазда

В статті на підставі історико-правового аналізу нормативно-правових актів того часу та наукових праць здійснено загальну характеристику вимог до кандидатів у присяжні повірені на українських землях у складі Російської імперії. Встановлено, що вимоги до адвокатів в пореформений період були більш суворими, ніж до суддів. Обґрунтовано причини авторитетності та вагомості професії адвоката у досліджуваній період.

Ключові слова: адвокатура, присяжний повірений, судові статuti, Російська імперія.

Уже до кінця 50-х років XIX ст. на українських землях, як і в Російській імперії в цілому назріла потреба в судовій реформі. Сам час невблаганно висував на перший план обов'язковість впровадження принципу змагальності у судовий процес. Постало питання про необхідність формування інституту адвокатури, як такого [1, с. 54].

Інститут адвокатури або присяжних повірених, як він тоді називався, юридично був встановлений у рамках Судової реформи 1864 року. Одними із найвідоміших українських науковців-правознавців, хто брав участь у розробленні судових статутів, були, зокрема, О. Кістяківський та С. Зарудний. Після реформи на зміну «юридичним знахарям» прийшли високопрофесійні юристи [1, с. 55].

Низький рівень освіти, правова безграмотність більшої частини населення на початку XIX ст., недостатній розвиток принципу змагальності сторін у судовому процесі, незрозуміння своїх прав та свобод, а також способів їх захисту у освічених людей призвели до необхідності виникнення у тогочасному суспільстві верстви адвокатів, без якої неможливо було обійтись навіть при досконалих законах.

Обов'язковою умовою існування професії судових захисників виступала наявність коштів у клієнта для оплати праці захисника. Значний ріст виробництва, торгівлі сформував потенційну клієнтуру, яка мала достатній дохід [2, с. 27]. Не менш значними були і інші фактори: морально-етичні, правові. Хоча слід зазначити, що історія розвитку адвокатури знала також багато фактів безоплатного захисту, чи захисту за мізерну плату.

Інститут присяжних повірених створювався в якості особливої самокерованої корпорації, яка хоч і була підконтрольна судовій владі, але не входила у її склад. Організація та діяльність присяжних повірених регламентувалась Судовими статутами, а саме, Главою II Розділу IX «Заснування судових установлень» (надалі – Судовий статут). Відповідно до ст. 353 Судового статуту, присяжні повірені вступали у процес за вибором та дорученням осіб, які звернулись до них по юридичну допомогу або за призначенням у окремих випадках Радами присяжних повірених та головами судів.

Відповідно до ст. 354 Судового статуту, присяжними повіреними могли бути особи:

- 1) котрі мали атестати університетів або інших вищих навчальних закладів про закінчення курсу юридичних наук, або про складення іспиту з таких наук;
- 2) стаж роботи не менше 5 років у судовому відомстві на таких посадах, при зайнятті яких могли ці особи набути практичні навички у провадженні судових справ, або котрі не менше 5 років були кандидатами на посаду по судовому органу, або ж займались судовою практикою під керівництвом присяжних повірених у якості їх помічників [3].

При прийнятті Судових статутів і аж до 1871 року діяли полегшені умови прийняття до присяжних повірених. Це було викликано страхом недостатньої кількості юристів-захисників, які відповідали б необхідним умовам.

Існували також умови, при яких особа не могла бути допущена у присяжну адвокатуру. Присяжними повіреними, згідно зі ст. 335 Судових статутів, не могли бути:

- 1) особи, які не досягнули 25 років;
- 2) іноземці;
- 3) оголошені боржниками чи банкрутами;
- 4) особи, котрі перебували на службі уряду або на виборних посадах за винятком осіб, які займали почесні чи громадські посади безоплатно;

5) особи, щодо яких було винесено судові рішення із позбавленням чи обмеженням дієздатності, а також священнослужителі, позбавлені духовного сану за рішенням церковного суду;

6) особи, які перебували під слідством за злочини, проступки, які тягнули за собою позбавлення чи обмеження певних прав, а також ті особи, які за аналогічні злочини чи проступки не були виправдані судовим вироком;

7) особи, яких виключено зі служби у суді або з духовного відомства за пороки, або ж із товариств за рішенням рад тих товариств, до яких вони належали;

8) особи, яким судом заборонено займатись представництвом, а також ті, яких було виключено із присяжних повірених [3; 4, с. 220].

Цікавим є той факт, що двері до адвокатури не були закриті для осіб нехристиянських віросповідань. Лише 8 листопада 1889 року Найвищим велінням було встановлено, що особи нехристиянських сповідань можуть бути прийняті в число присяжних і приватних повірених «не інакше, як з дозволу Міністра юстиції». Це обмеження, що мало на увазі головним чином євреїв, було відображенням загального напрямку внутрішньої політики періоду судової контрреформи [5, с. 123].

Також слід зазначити що згідно з тлумаченням Сенату, особи жіночої статі не могли бути ні присяжними повіреними, ні їх помічниками. Дане дискримінаційне правило збереглося до кінця існування самого інституту присяжних повірених.

Окрім того в Російській імперії на відміну від інших європейських країн існувала заборона займатися адвокатською практикою університетським професорам. У цьому питанні остаточний текст судових статутів розійшовся з первинними пропозиціями комісії 1861, яка вважала можливим поєднання викладацької діяльності з адвокатурою [5, с. 125].

Тому, оскільки Судові статuti передбачали несумісність статусу присяжного повіреного не тільки з викладанням, але і з багатьма іншими професіями, багатьом з тих, хто обрав для себе шлях адвокатури, довелося залишити колишню службу.

Законом було визначено порядок вступу до числа присяжних повірених, а саме порядок передбачав подання документів та прохання у Раду повірених. У випадку, якщо особи порушили яку-небудь із обставин, які були перешкодою вступу до присяжних повірених, передбачених ст. 355 Судового статуту [4, с. 220], вони не тільки виключалися з числа присяжних повірених, але могли бути віддані під суд для притягнення до відповідальності.

Рада присяжних повірених, розглянувши документи, надані кандидатом, виносила постанову або про прийняття прохача до присяжних повірених, про що видавалось належне свідоцтво, або ж про відмову. Після надходження такої постанови до суду, у якому в майбутньому мав працювати присяжний повірений, суд робив розпорядження про приведення особи до присяги. Після складання присяги повіреного вносили у список присяжних повірених, про що робився надпис на свідоцтві.

З аналізу тогочасного законодавства, можна стверджувати, що вимоги до адвокатів були більш суворими, ніж до суддів. Ця колізія, на думку критиків, підривала авторитет суду. За такої важливої ролі суддів, пропонували вибирати суддів лише з середовища адвокатів, які своєю публічною юридичною діяльністю набули почесного авторитету, довіри і поваги в суспільстві [6, с. 2].

Слід відзначити високі стандарти яким повинна була відповідати особа, щоб отримати право на зайняття адвокатською діяльністю. Саме ця обставина обумовила авторитетність та вагомість у суспільстві інституту присяжних повірених того часу.

Література

1. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорельський, О. Г. Яновська. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 368 с. – Електронний ресурс / режим доступу https://pidruchniki.com/2015082666422/pravo/advokatura_ukrayini

2. Фойницький И. Я. Защита в уголовном процессе, как служение общественное: речи / И. Я. Фойницький. – СПб., 1885. – 64 с.

3. Учреждение судебных установлений 1864 року / Електронний ресурс / режим доступу <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3450/>

4. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны, изданные Государственной канцелярией. – СПб, 1867. – Ч. 3. – 567 с.

5. Адвокатская деятельность и адвокатура в России: учебник для академического бакалавриата / И. Л. Трунов — Москва: Издательство Юрайт, 2014. – 703 с.

6. Василевский А. Отзывы русских газет и журналов о судебной реформе // Журнал министерства юстиции. – 1863. – Т. 16. – Ч. 2. – Кн. 5. – Отд. 1. – С. 403-448.

Glamazda P. Requirements for candidates for juryman advocates on Ukrainian lands within the Russian Empire. *In the article on the basis of historical and legal analysis of normative legal acts of that time and scientific works, a general description of the requirements for candidates for advocates in the Russian Empire was made. It was established that the requirements for advocates in the pre-reform period were more severe than to judges. The reasons of authority and weighty of the profession of advocate in the investigated period are substantiated.*

Keywords: lawyer, juryman advocate, court statutes, Russian empire.

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

С. В. Гнатюк, Д. Ю. Демчук

У статті розглянуто особливості перекладу юридичної термінології та здійснено аналіз джерел щодо типів юридичних термінів англійської мови. Окремлено основні труднощі перекладу, які можуть виникати під час роботи з юридичними документами. Проаналізовано граматичні, лексичні трансформації, що використовуються під час перекладу термінів.

Ключові слова: правнича термінологія, переклад юридичних термінів, термінотворення, термін-словосполучення.

Постановка проблеми. Теперішнє становище розвитку суспільства та інтеграція держав з різними правовими системами в світову спільноту ставить питання важливості знання юридичної термінології, яка показує ключові поняття, не тільки юристами, а й перекладачами. Неправильно перекладені юридичні документи, можуть призвести до непорозумінь, розірвання договорів. З огляду на вищезазначене метою статті є встановлення основних труднощів, які можуть виникати під час перекладу юридичних термінів з англійської мови на українську та навпаки.

Виклад основного матеріалу. Юридичний переклад є одним із видів спеціального перекладу, об'єктом якого є передання спеціальними засобами іншої мови правових письмових чи усних текстів. Юридичний переклад має певні особливості, з якими повинен бути обізнаний перекладач юридичного тексту, оскільки похибки у перекладі призводять до конфлікту між сторонами юридичного дискурсу, судових позовів чи взагалі припинити домовленість. До відмінностей юридичних текстів відносять вживання спеціальних юридичних слів, основну частину яких складають юридичні терміни та реалії; загальнонавчаних слів із спеціальним вузькогалузевими значеннями; скорочення, які в основному зустрічаються в юридичних текстах; синонімів (парних та потрійних), що мають використання задля визначення певного поняття для того щоб не призвести до двозначності; кліше та сталих виразів; Тому, терміном є емоційне нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для точного вираження понять та назв предметів, має чітко визначену дефініцію. При здійсненні перекладу юридичних термінів з англійської мови на українську спеціальне значення надається взаємодії терміну з контекстом, завдяки яким виявляється значення терміну. Так, можна навести приклад, переклад термінів indemnity, to indemnify, guarantee, warranty часто викликає труднощі в перекладі через їх велику контекстуальність. Перекладаються ці терміни просто як «відшкодування шкоди». Проте indemnity, це залежить від самого тексту, може перекладатися «положення/норма/заява про звільнення від відповідальності / гарантія від виникнення матеріальної відповідальності / про гарантію компенсації виникнення шкоди/збитку» [3, с. 432]. Юридичний термін «дієздатність» інколи цілком адекватно може бути перекладено на англійську мову як (legally) able / capable / competent, «правоздатність» як passive capacity, а «дієздатність» – як active capacity. Правоздатність також передається по контексту і термінами ability / capacity act/to contract, інколи навіть legal, а в деяких випадках – і як capacity of corporations (коли йдеться про юридичні особи). Тому, можна підсумувати, що перекладачу потрібно сконцентруватись на контексті вживання певного слова, і вже згодом користуватися перекладацькою мовою.

Є певні вимоги щодо юридичних термінів, які перекладач повинен брати до уваги під час перекладу. Перш за все, юридичний термін має відповідати правилам і нормам відповідної мови; також бути систематичним; відповідати конкретній дефініції, яка орієнтована на певну

концепцію; бути відносно незалежним від контексту; бути точним та лаконічним, бути виразно нейтральним [5, с. 56]. Унікальність англійської юридичної термінології полягає в активному її використанні в неспеціальній мові. Приклади використання такої мови широко представлені в сучасній художній літературі, кінокартинах, текстах засобів масової інформації. Подвійна мовна основа є характерною для англійської юридичної лексикології. Поряд із словами та виразами, які входять до національної мови, наявні терміни-слова та терміни-словосполучення, запозичені з класичних європейських мов. Виділяють наступні типи термінів: 1) прості, тобто такі, що складаються з одного слова (bribe – підкуп; хабар); 2) похідні – створені за допомогою суфіксів (police – охорона порядку, підтримання порядку), префіксів (prolong – подовжувати) або суфіксів і префіксів одночасно (adventurism – авантюризм, авантюриність); 3) складні – що складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс (blacklist – чорний список); 4) терміни-словосполучення – що включають кілька компонентів (larceny of goods found – привласнення знахідки). Перетворення, які здійснюються в процесі перекладу, поділяються на чотири типи: 1) перестановка (prosecutorial judgement – рішення обвинувальної влади); 2) заміна (Criminal Justice Act – Закон «про кримінальне правосуддя»); 3) додавання (citizen's arrest – затримання правопорушника цивільною особою); 4) вилучення (sea lawyer – акула (спеціаліст із морського права)). Ці види перетворень можуть поєднуватися один з одним, набуваючи при цьому характеру складних, комплексних трансформацій. У процесі дослідження чотирьох видів трансформацій, можна зробити висновки, що через стислість англійських термінів під час перекладу на українську мову найчастіше застосовується додавання, а найрідше – вилучення [7, с. 270].

Висновки. Юридична термінологія використовується фактично в усіх сферах життя, і слова та словосполучення у перекладі з англійської на українську мову мають бути правильно відтворені особливо у законодавстві, оскільки вони регулюють правові відносини. Потреба у такому перекладі є досить актуальною, адже неправильно перекладений термін з однієї мови на іншу створює певні перешкоди у використанні іншомовного юридичного документа. Переклад юридичного тексту викликає багато труднощів, пов'язаних із специфікою юридичної мови, лінгвокультурними розбіжностями мови оригіналу й мови перекладу, особливостями оформлення документів різного типу. Для правової термінології характерним є безперервний розвиток, а тому подальші дослідження з цієї теми є результативними для всебічного та більш докладного вивчення аспектів перекладу юридичних термінів, які допоможуть уникнути помилок під час перекладу юридичних текстів.

Література

1. Англо-український юридичний словник: Близько 75000 термінів / упоряд.: С. М. Андріанов та ін.; за ред. Л. І. Шевченко. – К.: Арії, 2007. – 552 с.
2. Вагапов А. С. Выбор адекватного лексико-фразеологического соответствия при переводе английских правоведческих текстов [Електронний ресурс] / А. С. Вагапов – Режим доступу до ресурсу: http://zhurnal.lib.ru/w/wagapow_a_s/my-art.shtml.
3. Бесараб Т. П. Особливості перекладу юридичної термінології США та Великобританії [Текст] / Бесараб Т. П., Павлюк М. М. // Сборники научных работ НТУ «ХПИ»: Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти № 28-НТУ «ХПИ», 2010. – С. 421-437.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 576 с.
5. Комисаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комисаров. – М.: Международные отношения, 1980. – 167 с.
6. Чепурна О. В. Особливості методичної роботи над англійськими юридичними текстами у процесі перекладу [Електронний ресурс] / О. В. Чепурна // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Філологічні науки. – 2013. – № 2. – С. 321-325. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduepf_2013_2_46.
7. Шумило І. І. Особливості перекладу юридичних текстів / І. Шумило, Т. Сніца // Філологічний дискурс. – 2016. – Вип. 4. – С. 266-272.
8. Mellinkoff D. The Language of the Law / David Mellinkoff. – Boston: Little, Brown and Co, 1963. – 526 p.

Gnatyuk S., Demchuk D. Difficulties in translating of legal terms from English into Ukrainian language. *The article deals with the peculiarities of legal terminology translation, the sources and types of legal terms of the English language are analyzed. The main difficulties of translation, which may arise when working with legal documents are outlined. The grammatical, lexical transformations used in the process of the terms translation are analyzed.*

Keywords: *legal terminology, translation of legal terms, terminology, term-phrase.*

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Ю. В. Гончар

Досліджено причини існування прогалин у праві, форми їх прояву. Визначено основні шляхи подолання прогалин, серед яких аналогія права, аналогія закону та правотворчість.

Ключові слова: *прогалина у праві, аналогія права, аналогія закону, правотворчість.*

В чинному законодавстві України не завжди можна знайти норму права, яка регулює ті чи інші життєві ситуації. Таку ситуацію кваліфікують як «прогалина у законодавстві». Прогалина в законодавстві означає повну або часткову відсутність норм права стосовно відносин, які належать до сфери правового регулювання. Іншими словами, можливо говорити про існуючу недосконалість права, тобто про відсутність в ньому всіх необхідних компонентів. Найбільш правильним і дієвим способом вирішення цієї проблеми є ліквідація (заповнення) прогалин в процесі правотворчої діяльності шляхом прийняття нових норм або внесення поправок (доповнень) в існуючі нормативні акти.

Однак не завжди суб'єкти права мають можливість чекати на усунення прогалин в законодавстві. Тому проблема прогалин повинна мати і інші шляхи вирішення окрім правотворчості. На даний час прогалина під час правозастосування може бути подолана, але не усунута, за допомогою одного із двох способів:

1) шляхом застосування норм, що регулюють схожі відносини – аналогія закону;

2) шляхом застосуванням загальних засад правового регулювання спірних відносин – аналогія права.

На відміну від процедури усунення прогалини, внаслідок якої вона зникає взагалі, подолання означає заповнення прогалини суб'єктом правозастосування лише для конкретного випадку. Прогалини можливі тільки в сферах, які регулюються правом і лише відносно фактів, які знаходяться в сфері правового регулювання. Слід пам'ятати, що межі правового регулювання і сфера дії чинних нормативно-правових актів перетинаються, але не збігаються.

Досить часто можемо зустріти термін «прогалина у праві», який походить від традицій радянської юридичної науки, яка ототожнювала право і закон. Більш коректним та адекватним, на нашу думку, є термін «прогалина в законодавстві», зміст якого дозволяє компенсувати, на відміну від попереднього терміну, відсутність певних норм права за допомогою норм, що регулюють схожі відносини або у складних випадках за допомогою інших правових засобів (принципи права, загальні засади правового регулювання та інше). У жодній країні світу не існує та і не може існувати «ідеального» законодавства без прогалин.

У літературі причини появи прогалин в законодавстві поділяють на два види: об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні причини прогалин полягають у складності і швидкоплинності суспільних відносин, їх постійному розвитку і трансформації. Б. Кістяківський на початку ХХ ст. із цього приводу зазначав, що право складається з загальних, абстрактних та схематичних приписів, а в реальному житті воно є одиничним, конкретним та індивідуальним [1, с. 113]. Суб'єктивні причини прогалин пов'язані з негативними факторами у діяльності самого суб'єкта правотворчості.

Отже, сукупність зазначених вище факторів призводить до того, що при застосуванні законодавства можуть виникати випадки, коли стосовно конкретних правовідносин, суб'єктів, фактів буде відсутнє відповідне правило поведінки.

Юридична література пропонує широкий спектр критеріїв класифікації прогалин у законодавстві [2, с. 70]. Вважаємо, що значення мають лише ті варіанти класифікацій, які знаходять

свого підтвердження на практиці та мають прикладний характер. Тому обмежимося розглядом двох основних критеріїв класифікації прогалин у законодавстві.

Перший критерій полягає в часі виникнення прогалини в законодавстві. За цим критерієм розрізняють первісні та подальші прогалини. Первісні прогалини виникають вже в момент прийняття нормативно-правового акту внаслідок недбалості (неуважності), недостатньої кваліфікованості суб'єкта правотворчості. Подальші прогалини з'являються вже після набуття нормативно-правовим актом чинності внаслідок розвитку суспільних відносин, виникнення нових відносин і соціальних зв'язків.

За критерієм ступеня недостатності правового регулювання прогалини поділяються на повні прогалини та часткові прогалини. Повні прогалини передбачають відсутність норм права, які регулюють ті чи інші суспільні відносини (які при цьому входять до сфери правового регулювання). В свою чергу повні прогалини поділяються на прості та складні. Простими повними прогалинами є ті, які можуть бути подолані за допомогою аналогії закону або аналогії права.

Складними повними прогалинами є ті, які не можуть бути подолані за допомогою аналогії закону або аналогії права. Складна повна прогалина ще може називатися правовим вакуумом. Правовий вакуум – це різновид повної прогалини у законодавстві, який характеризується тим, що такі прогалини не можна подолати за допомогою аналогії, а можна усунути лише шляхом правотворчості. Характерним прикладом може бути ситуація з статтею 368-2 Кримінального Кодексу України «Незаконне збагачення», яка набула чинності в 2014 р., а в подальшому скасована як неконституційна рішенням Конституційного Суду України №1-р від 26.02.2019 р.

Прикладом часткової прогалини є випадок відмови спадкоємця за заповітом від спадщини у зв'язку з відсутністю у нього коштів для її оформлення після закінчення відведеного на це законом строку. Статтями 1273-1275 Цивільного кодексу України, які регулюють відмову від прийняття спадщини, не врахована ситуація відмови спадкоємця від спадщини після спливу строку, встановленого законом. Як показує судова практика, цей строк може бути подовжений за допомогою використання аналога закону.

Об'єктивна необхідність існування такого інструмента як подолання прогалин обумовлена тим, що з моменту виявлення прогалини і до моменту усунення уповноваженим суб'єктом правотворчості проходить значний проміжок часу, водночас конкретні життєві обставини потребують негайного реагування з боку суб'єктів правозастосування.

Аналогія закону та аналогія права є традиційними засобами подолання прогалин у процесі правозастосування. Суть аналогії закону полягає у вирішенні справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки.

У випадку наявності прогалини щодо якої аналогія закону не може бути застосована внаслідок відсутності норми, яка передбачає врегулювання подібного випадку, тобто коли неможливо застосувати аналогію закону, суб'єкт правозастосування використовує аналогію права, яка передбачає вирішення справи за допомогою використання принципів (загальних засад) права. Сам факт застосування аналогії права свідчить про наявність більш суттєвої, складної прогалини порівняно з тією, яка може бути подолана шляхом аналогії закону.

Особливість аналогії права як способу подолання прогалин полягає у конкретизації принципів права та основних засад правового регулювання певної галузі права. Потрібно відзначити, що використання аналогії в процесі правозастосування є вимушеним заходом, оскільки в таких випадках завжди постає проблема забезпечення принципу законності. Зважаючи на відмінності між аналогією права та аналогією закону, суб'єктом застосування аналогії права визначаються виключно судові органи, а аналогії закону – всі суб'єкти правозастосування (включаючи, звичайно і судові органи).

Слід зазначити, що внаслідок використання аналогії суб'єкт правозастосування уповноважений прийняти як позитивний, так і негативний варіант вирішення справи. Аналогія права та аналогія закону мають певні особливості при застосуванні в різних галузях права України. Їхній аналіз потребує окремого більш детального розгляду, не передбаченого в межах даної праці.

Таким чином, незважаючи на наявність прогалин в нормативно-правових актах України у правозастосовчих суб'єктів є достатньо інструментів для вирішення спірних відносин, хоча це і вимагає від них суттєво вищих кваліфікаційних рівнів.

Література

1. Кистяковский Б. А. Философия и социология права. СПб. РГХИ, 1999. – С. 206.
2. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 3. Практика реализации права. / Правоприменительная практика: Ярославль, 1997. – С.69-71.

3. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика). Дис...к.ю.н. К., 2004. – 210 с.

Gonchar Yu. Concept and types of propline in ukraine's legislation. *The reasons of the existence of gaps in the right, the forms of their manifestation are investigated. The main ways of overcoming the gaps, among which are the analogy of law, the analogy of the law, and law-making, are determined.*

Keywords: gap in law, analogy of law, analogy of law, law-making.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ В ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

А. М. Гороть, К. М. Прокопчук

Проблема дослідження непростого і багатогранного процесу становлення і розвитку українсько-польського торговельно-економічного співробітництва уже тривалий період часу у вітчизняній науці залишається відкритою. Торговельно-економічні відносини між Україною та Республікою Польща перебувають у фазі, коли вони не можуть ефективно розвиватися за відсутності належно обґрунтованих наукових основ, завдання, які мають бути виконані у сфері таких відносин, потребують серйозної науково-дослідницької бази.

Ключові слова: двостороннє співробітництво, нормативно-правового забезпечення, торговельно-економічне співробітництво, Україна, Республіка Польща.

В сучасних умовах євроінтеграції аналіз сучасного стану нормативно – правового забезпечення українсько-польського торговельно-економічного співробітництва та визначення перспективних напрямів його удосконалення з урахуванням нових внутрішніх і зовнішніх чинників та євроінтеграційних намірів України дасть змогу зрозуміти з історичного досвіду попереднього спілкування недоліки такого спілкування, та спрямувати увагу на розв'язання важливої практичної проблеми, що полягає у формуванні сучасних підходів державної політики до удосконалення двосторонніх українсько-польських відносин.

Українсько-польські зв'язки в торговельно-економічній сфері почали формуватися ще у давні часи, охопивши всі сфери господарського життя двох народів. Обсяг та інтенсивність цих зв'язків мали періоди піднесення і спаду. При цьому їх головною ознакою стала еволюційність, спрямованість на постійне розширення, поглиблення та динамізацію двостороннього діалогу в царині господарського життя. Водночас можна виявити слабкі місця цього тривалого процесу, зокрема і через відсутність належного договірно-правового оформлення.

За умов незалежної України та демократичної Польщі склалася сприятлива ситуація для налагодження двосторонньої співпраці в торговельно-економічній галузі на міждержавному та регіональному рівнях. А попередній досвід та традиції цих зв'язків було використано як конструктивні передумови їх ефективного розвитку на якісно вищому щаблі.[1]

Потрібно відмітити, що поетапна стабілізація контактів цього типу відбувалася одночасно з бурхливими політичними й економічними перетвореннями в обох країнах. Хід реформ закономірно сприяв оновленню договірно-правової бази міжнародного торговельно-економічного співробітництва, розширенню безпосередніх контактів та наповненню їх новим змістом.

Провівши аналіз історико-правових передумов розвитку українсько-польських торговельно-економічних відносин, починаючи з 90 – х рр. ХХ ст., можна виділити наступні періоди, в основу яких покладено події та факти, що мали ключове значення для їх формування: І період – 1989 – 1993 рр. – що виокремлюється як зародження якісно нової системи українсько-польських відносин, учасниками яких виступають два рівноправні суб'єкти: демократична Республіка Польща та незалежна Україна. І період формування торговельно-економічних відносин України і Республіки Польща відзначається рядом важливих подій, які стали передумовами і заклали фундаментальні основи для подальшого розвитку та поглиблення двосторонньої співпраці у торгівельній та економічній сфері, укладенням основоположних договорів та угод, заснуванням інституційної

системи співробітництва. II період – 1994-1997 рр. – виділяється активізацією торговельно-економічного співробітництва та виведення його на рівень стратегічного партнерства. III період – 1998 – 2004 рр. – поглиблення українсько-польської економічної співпраці в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії Польщі. IV період – 2004 – 2010 рр. – вступ Польщі до ЄС та настання нових реалій для України. Зі вступом Польщі до Європейського союзу в травні 2004 р. для України відкрилися реальні перспективи: у складі ЄС нарешті з'явилася держава, яка лобювала українські інтереси щодо членства в ЄС та НАТО. V період – 2010 р. – наш час – «нова ера українсько-польської співпраці», що пов'язана із зміною керівництва в обох державах.[1; 2]

Отже, історико-правове минуле українсько-польських торговельно-економічних відносин свідчить про безперервність, багатоплановість такого процесу. Особливістю таких відносин є те, що, попри доволі непросту геополітичну ситуацію, вони зуміли зберегти свій прогресивний розвиток та досягли рівня стратегічного партнерства. Підтримка їх сучасного високого рівня та поглиблення у майбутньому значною мірою залежить від зближення нинішніх політичних та економічних контактів, зміцнення суспільного діалогу, а також успішного реформаторського курсу України. Незважаючи на ряд проблем, Україна і Польща залишаються взаємовигідними та надійними торговельно-економічними партнерами, а співробітництво між ними у перспективі має надійне договірно-правове та інституційне підґрунтя.

Розвиток і формування договірно-правової бази двосторонніх торговельно-економічних відносин відбувається протягом усього періоду їх розвитку, але найбільш фундаментальними документами слід вважати перші міждержавні нормативно-правові акти, які заклали основу таких відносин і дали поштовх до інтенсивного розвитку в майбутньому. Спільні документи прийняті у наступні роки були спрямовані на удосконалення існуючої нормативно-правової бази та узгодження останньої із законодавством в економічній сфері обох країн, а також відповідності пріоритетним напрямкам економічного співробітництва.[3, с. 219]

Потрібно відмітити, що на протязі багатьох років Республіка Польща була і залишається одним із найважливіших стратегічних партнерів України. Водночас сучасні політики та науковці часто зауважують, що без незалежної України не було незалежної Польщі. Саме тому, попри те, що Україна проводить політику розбудови відносин із багатьма державами світу, розвиток багатоаспектного співробітництва з Республікою Польща, в тому числі, торговельно-економічного, має пріоритетний характер. Це зумовлено важливим місцем Польщі у зовнішньополітичній діяльності України, її вагомою роллю у підтриманні регіональної та загальноєвропейської безпеки та помітним впливом на розвиток міжнародної діяльності України. У цьому контексті партнерство між обома країнами виходить за межі двостороннього співробітництва, долучається до європейської інтеграції та євроатлантичного партнерства.

Література

1. Договір між Республікою Польща і Україною про добросусідства, дружні відносини і співробітництво (18.05.1992 р.) // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172
2. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про торгівлю та економічне співробітництво (1. 10 1991) //URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_019
3. . Моцок В. Польський вектор зовнішньої політики України (деякі аспекти стратегічного партнерства) // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 73-74. Історія. Збірник наукових праць., Чернівці: Рута, 2000., С.218-227.

Horot A., Prokrpchuk K. Historical and Legal Aspects of the Formation of Ukrainian-Polish Ties in the Trade and Economic Sphere. *The problem of the study of the complex and multifaceted process of the formation and development of Ukrainian-Polish trade and economic cooperation remains open for a long time in the national science. Trade and economic relations between Ukraine and the Republic of Poland are in a phase where they can not develop effectively in the absence of well-founded scientific foundations, tasks that need to be carried out in the field of such relations require a serious research bases*

Keywords: *bilateral cooperation, normative-legal support, trade and economic cooperation, Ukraine, Republic of Poland.*

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

О. Р. Дементова

З'ясовано особливості органів виконавчої влади, встановлено їх місце в апараті української держави. Досліджено поняття принципів діяльності виконавчих органів держави, встановлено зміст таких принципів, як: децентралізація, законність, верховенство права, єдиноначалля, колегіальності та ін.

Ключові слова: виконавча влада, принципи права, правова держава, верховенство права.

В основу визначення принципів організації діяльності органів виконавчої влади ми беремо положення, які відображають загальну націленість і найбільш суттєві риси змісту правового регулювання відповідних суспільних відносин, мають властивість вищої імперативності, загальності, універсальності, значущості, відображають закономірності, відносини, взаємозв'язки між елементами будь – якої системи, яким притаманні стійкість і стабільність впродовж тривалого часу. Це основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, основні правила, які визначають природу, соціальну сутність і політичну спрямованість того чи іншого суспільно – правового явища [1, с. 650].

На думку П. О. Баранчика , «принципи діяльності органів виконавчої влади, їх посадових осіб» – це імперативні, закріплені в законодавчих актах держави вимоги до обсягу та порядку здійснення державно-владних (контрольних, адміністративних, розпорядчих) повноважень суб'єктами публічного управління державними та місцевими (територіальними) справами, включаючи повноваження з підзаконного (у виняткових, визначених законом випадках - законодавчого) регулювання (адміністративної нормотворчості), зовнішньополітичного представництва та здійснення адміністративного контролю [2, с. 106].

Одразу акцентуємо увагу на тому, що не всі принципи організації діяльності органів виконавчої влади України на сьогодні закріплено в законах та Конституції України. Цілком слушним є зауваження, що «аналіз статей чинного законодавства України вказує... такі основні принципи, як «законність», «демократизм», «служіння народу України » та інші, часто відсутні у діючих нормативних актах» [3, с.10].

Під принципами організації діяльності органів виконавчої влади можна розуміти керівні засади (ідеї), які зумовлені об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства і визначають зміст та спрямованість правового регулювання відповідного правового явища [4, с. 102].

У Конституції України закріплено ряд принципів, що є єдиними для організації діяльності органів виконавчої влади. Основний Закон нашої держави визначає основні засади, принципи державного ладу України, що є керівними засадами організації та діяльності держави та її основних інститутів, органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутів) держави. Основними принципами державного ладу України є: принцип суверенності та незалежності держави, принцип демократизму держави, принцип соціальної і правової держави, принцип унітарності (єдності, соборності) держави, принцип республіканської форми державного правління тощо. Їх можна і не дублювати у спеціальних законах. Докладніше зупинимося на характеристиці зазначених принципів в системі засад організації діяльності органів виконавчої влади України.

Україна як правова держава – це держава, в якій панує право, де діяльність держави, її органів та посадових осіб здійснюється на основі та в межах, визначених правом, де не тільки особа відповідає за свої дії перед державою, але й держава несе реальну відповідальність перед особою за свою діяльність та її наслідки. Цей принцип прямо визначає підстави, межі діяльності органів виконавчої влади.

Серед принципів організації діяльності органів виконавчої влади і визначених Конституцією України, є принцип соціальної держави. Найважливішою рисою соціальної держави є визнання людини найвищою соціальною цінністю. Так, відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

На сьогодні в Україні відбуваються значні зміни в контексті децентралізації влади. Метою децентралізації є досягнення партнерства між органами виконавчої влади та органами місцевого

самоврядування шляхом перерозподілу повноважень. На практиці це передбачає передачу повноважень місцевих державних адміністрацій органам місцевого самоврядування при збереженні контролю виконавчої влади. Тим самим, з одного боку, буде вирішено проблему конкуренції між даними структурами, з іншого забезпечено зміщення регулювання на рівень влади найближчий до людей, їх проблем.

Принцип поділу влади доповнюється системою «стримувань і противаг». Як вважає О. В. Сурнін, система стримувань і противаг стосовно органів виконавчої влади України являє собою механізм попередження і протидії узурпації влади, перевищення повноважень і зловживань службовим становищем, іншим негативним факторам реалізації державної влади. Така система «передбачає конкуренцію різних органів влади, наявність засобів для взаємного стримування й підтримки відносної рівноваги сил». Таким чином, підсумовує О. В. Сурнін, вона може, «з одного боку, сприяти співробітництву і взаємному пристосуванню органів державної влади, а з іншого – створювати потенціал для конфліктів, які найчастіше вирішуються шляхом переговорів, угод та компромісів між політичними силами і вітчизняними елітами [5, с. 143].

Принцип верховенства права, який традиційно пов'язують з ідеями панування права у життєдіяльності громадянського суспільства, нині залишається одним із найпрогресивніших здобутків цивілізаційної історії людства у сфері регулювання соціальних відносин. Верховенство права полягає у пріоритетності права щодо державної політики, економіки, культури та інших інститутів держави, а також щодо інших регуляторів суспільних відносин: моралі, звичаїв, традицій тощо [6, с. 50].

Принцип визнання міжнародно-правових стандартів в умовах євроінтеграції - це один з тих принципів у числі засад організації діяльності виконавчої влади, що на сьогодні активно змінює ракурси реалізації, активно впроваджується в життя.

Принцип республіканізму включає принцип відповідальності вищих посадових осіб держави за неналежне виконання своїх повноважень перед де народом або вищим представницьким органом [7, с. 108-109]. З цього приводу Н. М. Охріменко зазначає, що реформування системи органів виконавчої влади передбачає радикальне оновлення усіх її основних елементів.

У числі принципів організації діяльності органів виконавчої влади України і рівний доступ до державної служби. Відповідне право прямо передбачене ч. 2 ст. 38 Конституції України.

Принцип єдиноначальності та колегіальності включає дві складові. Колегіальність в обговоренні найважливіших питань дає змогу керівникові врахувати громадську думку, використовувати колективний розум фахівців, ініціативу й творчість керованого ним колективу [8, с. 581]. Принцип забезпечення єдності державної політики в діяльності органів виконавчої влади означає, що всі органи виконавчої влади спрямовують свою діяльність на вирішення чітко визначених державою завдань за допомогою закріплених на нормативно-правовому рівні засобі [8, с. 581].

Сутність принципу системності визначають як «важливість для суспільства розуміти та уявляти усю систему публічної служби, основні її функції та функції її складових, отримувати доступну і зрозумілу інформацію». [9, с. 10]

Зауважимо, що принципи прозорості та відкритості в організації діяльності органів виконавчої влади поєднуються з принципом збереження державної таємниці. Принцип інтерактивності передбачає, що з розвитком технологій все більш актуальними постають питання миттєвого забезпечення доступу до інформації, можливості замовлення та отримання послуг через інтернет тощо. І ще один принцип, про який вважаємо за необхідне сказати при дослідженні принципів організації діяльності органів виконавчої влади України, – це врахування конкретної правової культури та правового досвіду держави, діючої системи правового регулювання. Дотримання цього принципу вкрай актуальне сьогодні, зокрема у зв'язку з вибором Україною євроінтеграційного курсу.

Враховуючи вищевикладене, можлива дійти висновку, що перелік принципів організації діяльності органів виконавчої влади, являючи собою вихідні положення їх створення і функціонування, включає як закріплені в законодавстві, так і теоретично визначені засади.

Література

1. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Вид.2 - е, переробл. і доп. К.: Головна редакція УРЕ, 1983. – С.834
2. Баранчик П. О. Принципи діяльності органів виконавчої влади, їх посадових осіб: питання визначення дефіцій та місця окремих принципів у системі принципів// Вісник Запорізького національного університету, 2012 – № 1. – С. 376

3. Публічна служба в Україні: концепція та практика регіональної кадрової політики: наук. розробка / О. І. Сушинський, О. В. Худоба, Д. Д. Заяць та ін. К.: НАДУ, 2013. – С. 64
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: посіб. для студентів спеціальності "Правознавство". Вид. 2-е, зі змінами і доп. / П. М. Рабінович. К., 1994. – С. 285
5. Сурнін В. О. Механізми стримувань та противаг у системі розподілу влади в Україні// Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2013. – Вип. 2. – С. 287
6. Скрипнюк О. В. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії// Вісник ЦВК. – 2008. – № 14, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_4/visnik
7. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищ. навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Петришина. Х.: Право, 2009. – С. 348
8. Сидоренко С. М. Принципи діяльності Державної пенітенціарної служби України в правоохоронній системі//Форум права. 2013. – № 3. – С. 687
9. Публічна служба в Україні: концепція та практика регіональної кадрової політики. – С. 64.

Dementova O. Principles of organization of activities of bodies of the executive authority in Ukraine. *The peculiarities of executive bodies, their place in the apparatus of the Ukrainian state are determined. The concept of principles of activity of executive bodies of the state is investigated, the content of such principles as decentralization, legality, rule of law, unity, collegiality, and others are established.*

Keywords: *executive power, principles of law, rule of law, rule of law.*

ФАКТОРИ СУЧАСНОГО ПРАВОУТВОРЕННЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ

Т. О. Дідич

В роботі розкрито актуальність наукового пізнання факторів сучасного правоутворення. Визначено пізнавальну роль комунікативно-інституційного підходу до їх пізнання. Автором узагальнено сучасний стан розвитку правоутворення в Україні крізь призму класифікації його факторів та характеристики їх різновидів.

Ключові слова: *правоутворення, правотворчість, формалізація права, сучасний стан правоутворення.*

Правоутворення як явище соціального значення зумовлене комплексом факторів, які визначають передумови, зміст і результат формування права. Вказані фактори мають соціальний характер, зумовлені суспільним розвитком, визначають об'єктивну необхідність зміни правового регулювання. Аналізуючи наукові погляди як вітчизняних, так і зарубіжних учених, ми неодноразово звертали увагу на принципове значення факторів правоутворення для характеристики його наукознавчого потенціалу, поняття, природи, сутності, його ознак, які фактично є як передумовою правоутворення, так і його змістом, зумовлюючи його результат. Відповідно, фактори правоутворення є не лише результатом функціонування соціуму, а й засобом акумулювання правоутворюючих потреб та інтересів. Окрім того, феномен факторів правоутворення використовується і для характеристики практики створення правових норм. Саме фактори правоутворення мають бути не лише враховані в процесі утворення права, а й покладені в основу практики виявлення об'єктивної потреби зміни правового регулювання, формування моделі правового регулювання та її закріплення за допомогою правових норм.

Незважаючи на те, що в юридичній науці проблема факторів правоутворення не є новою, водночас актуальність її доктринальної розробки на сьогодні не викликає сумніву, що пояснюється:

- багатоаспектністю та неоднозначністю наукового розуміння факторів правоутворення;
- соціально зумовленим характером факторів правоутворення, що потребує переосмислення з огляду на їх динамічний характер;
- особливостями сучасного етапу розвитку факторів правоутворення, що визначаються існуючою суттєвою трансформацією суспільних відносин;

– потребами вдосконалення практики вияву факторів правоутворення, їх аналізу та з'ясування реальної об'єктивної потреби зміни правового регулювання.

Не применшуючи значимості актуальності наукового переосмислення факторів правоутворення, на нашу думку, слід наголосити на тому, що таке наукове переосмислення потребує дослідження факторів правоутворення з точки зору їх понятійних та класифікаційних властивостей, що забезпечить єдність розуміння факторів правоутворення, розкриє їх ключові закономірності, дасть змогу здійснити їх видове розмежування та з'ясувати зміст їх різновидів. Реалізація такої мети потребує встановлення методологічної основи, яку, на нашу думку, має становити комунікативно-інституційний підхід, що дасть змогу розкрити зміст факторів правоутворення як комплексу комунікативних взаємовідносин між суб'єктами соціуму, встановити їх динаміку, значення та характер впливу; визначити і охарактеризувати їх інституційне виявлення у формі правової норми (припису), що приймається, змінюється або скасовується; встановити взаємозв'язок між змістом факторів правоутворення та результатом їх впливу на зміст права і характер правового регулювання.

Незважаючи на неоднозначність доктринального розмежування видів факторів правоутворення, що пояснюється їх складністю та багатоаспектністю, слід зауважити, що видове розмежування факторів правоутворення є науково обґрунтованим та науково доцільним як з точки зору теорії права, так і з точки зору практики творення права. Наукова доцільність поділу факторів правоутворення на види зумовлюється можливістю застосування засобів класифікації до факторів правоутворення шляхом визначення кола критеріїв класифікації, виокремлення відповідних різновидів факторів правоутворення та уточнення їх характеристики. Це дасть змогу узагальнити наукове розуміння факторів правоутворення, виявити та охопити різноманітні критерії класифікації, тим самим уточнити коло та розкрити зміст факторів правоутворення, з'ясувати їх роль у правоутворенні, а також визначити взаємозв'язок між ними. З точки зору практичного значення класифікації факторів правоутворення, ідеться про можливість уточнення особливостей впливу факторів саме на сучасне правоутворення, на особливості його ініціювання, змісту, процесу і результату. Класифікація будь-яких правових явищ і процесів потребує вироблення кола критеріїв, відповідно до яких можна охопити абсолютну більшість факторів правоутворення та з'ясувати взаємозв'язок між ними. До таких критеріїв класифікації факторів правоутворення, на нашу думку, належать такі.

I. Залежно від сфери життєдіяльності суспільства фактори сучасного правоутворення можливо поділити на:

– політичні, що являють собою взаємовідносини між суб'єктами політичної системи суспільства, що породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації політичних правовідносин, стосуються політичного управління суспільством та збалансування політичних інтересів. Політичні фактори правоутворення в сучасних умовах розвитку суспільства, трансформації політичних відносин відіграють особливу роль у правоутворенні, визначаючи правову регламентацію суспільних відносин у політичній сфері. Політичні фактори правоутворення за своїм змістом мають конфліктно-компромісний характер, виявляються у взаємовідносинах між суб'єктами політичної системи суспільства, визначають необхідність регламентації цих відносин за допомогою відповідних правових норм. Тобто зміст цих факторів становлять комунікативні зв'язки між суб'єктами політичної системи суспільства з приводу здійснення влади, її змісту, методів реалізації, політичних мотивів, а знаходять вони своє втілення у вигляді конкретних правотворчих актів;

– економічні, що являють собою взаємовідносини між суб'єктами економічної системи суспільства, породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації економічних відносин, що стосуються взаємовідносин між виробниками і споживачами матеріальних і нематеріальних благ, здійснення права власності, економічної діяльності тощо;

– соціальні, які являють собою взаємовідносини між суб'єктами суспільства у сфері соціального забезпечення та гарантування життєдіяльності людини, що породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації соціальнозначимих правовідносин. Соціальні фактори правоутворення породжені соціальними потребами та інтересами тих або інших верств населення, відображають стан їх реалізованості та визначають характер збалансованості соціальних потреб та інтересів. У сучасних умовах розвитку вітчизняного суспільства проблема соціальних факторів правоутворення постала надзвичайно гостро, що зумовлено соціальною незахищеністю населення, невисоким рівнем достатку пересічних громадян, суттєвим економічним розшаруванням суспільства тощо. Як наслідок, соціальні фактори правоутворення перебувають у стані трансформації, мають високий ступінь впливу на вітчизняне правоутворення.

Наведений перелік різновидів факторів правоутворення, виокремлений за критерієм сфери життєдіяльності суспільства, не є вичерпним, оскільки зумовлений багатоманітністю сфер життєдіяльності суспільства та їх змінним характером.

II. Залежно від юридичної сили правотворчих актів фактори правоутворення поділяються на:

– конституційні, що являють собою взаємовідносини між суб'єктами суспільства, які породжують та визначають об'єктивну необхідність прийняття, зміни або скасування конституційних норм права. Конституційні фактори правоутворення переважно мають політичний характер, пов'язані зі змінами правової регламентації відносин в сфері суспільного та/або державного ладу, правового становища громадян, порядку формування і функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. У сучасних умовах політичної нестабільності в Україні конституційні фактори правоутворення набувають принципового значення, оскільки безпосередньо впливають на вдосконалення конституційного права України. Такими факторами переважно є наявні недоліки адміністративно-територіального устрою України, розподілу повноважень між органами законодавчої та виконавчої влади, а також главою держави, потреби в удосконаленні конституційно-правового статусу органів судової влади, прокуратури тощо. Прикладами конституційних факторів правоутворення можуть бути ті умови і обставини суспільного життя, які зумовили прийняття Конституції або конституційних актів;

– законодавчі, тобто взаємовідносини між суб'єктами суспільства, які породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації найважливіших суспільних відносин шляхом встановлення, зміни або скасування норм, закріплених положеннями законодавчих актів (поточних, кодифікаційних, надзвичайних тощо). Законодавчі фактори правоутворення визначаються особливостями розвитку найважливіших сфер суспільних відносин, що потребують законодавчої регламентації. У сучасних умовах розвитку вітчизняного законодавства законодавчі фактори правоутворення є надзвичайно різноманітними, зумовлені поточними потребами вдосконалення законодавчого забезпечення більшості сфер суспільних відносин. Наслідком впливу зазначених правоутворюючих факторів стають норми права, закріплені нормативно-правовими актами вищої юридичної сили, що мають форму закону;

– підзаконні, тобто взаємовідносини між суб'єктами суспільства, які породжують і визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації суспільних відносин шляхом встановлення, зміни або скасування норм, закріплених положеннями підзаконних нормативно-правових актів, які прийняті відповідно до положень законодавчих актів та на їх виконання. Наслідком впливу правоутворюючих факторів стають прийняття, зміна або скасування положень підзаконних актів загальнодержавного, регіонального, місцевого та локального статусу.

III. Залежно від часових меж впливу фактори правоутворення поділяються на:

– довготривалі (постійні), що являють собою взаємовідносини між суб'єктами суспільства, які мають тривалий характер зародження, становлення, розвитку та існування, що породжують та визначають об'єктивну необхідність поточного оновлення правової регламентації суспільних відносин. Такі фактори, як правило, мають об'єктивно зумовлений характер, пов'язані з поточними закономірностями розвитку суспільства, є прогнозованими та відображають поступальний характер розвитку правової регламентації суспільних відносин;

– короткотривалі, що становлять взаємовідносини між суб'єктами суспільства, які породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації суспільних відносин у короткостроковій перспективі або в межах чітко визначеного проміжку часу. Короткотривалі фактори правоутворення можуть мати як об'єктивно зумовлений, так і суб'єктивно зумовлений характер, пов'язані з необхідністю досягнення певної мети в межах конкретного проміжку часу, переважно стосуються тих сфер суспільного життя, що відзначаються високим ступенем інтенсивності розвитку або потребують оперативного реформування;

– надзвичайні являють собою взаємовідносини між суб'єктами суспільства, що породжують та визначають об'єктивну необхідність зміни правової регламентації суспільних відносин з метою попередження виникнення надзвичайних ситуацій, подолання або мінімізації їх наслідків. Надзвичайні фактори правоутворення переважно мають ситуативний непередбачуваний характер, потребують невідкладного прийняття, зміни або скасування норм права, визначають конкретну мету, яка має бути досягнута за результатами правоутворення та поширення утворених норм права на суспільні відносини.

Вказана класифікація факторів правоутворення не є вичерпною, оскільки є можливість виокремлення й інших критеріїв класифікації, що певною мірою можуть уточнити видові різноманіття факторів правоутворення. Водночас виокремленні нами різновиди факторів

правоутворення відображають у собі найбільш ключові особливості їх змісту (комунікативно-правовий аспект) та форм їх виявлення (інституційний аспект).

Література

1. Домрин А. Н. Конституционный институт чрезвычайного положения в зарубежных странах (на примере Великобритании и Индии): Автореф. дисс. ... канд.юрид.наук.: спец. 12.00.02 / А.Н. Домрин. – М.,1992. – 25 с.

2. Фомин А. А. Чрезвычайное законодательство в Российском государстве. (Теоретико-правовое исследование): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. А. Фомин. – Саратов, 2001. – 204 с.

3. Коротков А. П., Соковых Ю. Ю. Правовые средства управления кризисными ситуациями: сравнительный анализ международно-правового и внутригосударственного регулирования /А. П. Коротков, Ю. Ю. Соковых // Государство и право – 1997. – №10. – С. 65-72.

Didych T. Factors of modern law-formation: communicative-institutional aspects of classification and characteristics. *The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the factors of modern law-formation. The cognitive role of the communicative-institutional approach to their knowledge is determined. The author summarizes the current state of development of law-making in Ukraine through the prism of the classification of its factors and the characteristics of their varieties.*

Keywords: law-formation, law-making, legal formalization, current state of law-making.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ МІСІЇ ПРАВНИКА ПРИ ВИРІШЕННІ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ МОРАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

В. В. Дідківська

Визначено основну роль правника у взаємовідносинах між членами суспільства. Наголошується на необхідності втручання юристів у вирішення морально-етичних проблем у правовій державі.

Ключові слова: мораль, права людини, юридична професія, соціальний конфлікт.

Будь-якому суспільству притаманна система соціальних норм, серед яких юристи-теоретики зазвичай виокремлюють мораль, звичаї, право, корпоративні норми, тощо. Норми зазвичай видозмінюються та вдосконалюються, мають значний вплив на життєдіяльність такого суспільства в цілому, а також на поведінку, формування свідомості й соціальних орієнтирів окремих осіб як його безпосередніх учасників.

На особливий зв'язок таких процесів із юриспруденцією вказував і М. С. Грушевський: «...мораль, як і право, не існують незмінно, а творяться й перетворюються неустанно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головним чином економічного» [1, с. 82].

Таким чином, дослідження взаємозв'язку і характеру взаємодії моралі і права має особливе значення сьогодні для побудови ефективної системи соціального регулювання, процесів видозміни, оновлення й оптимізації політичної та економічної сфери в Україні.

Автор погоджується з думкою І. В. Сердюка про те, що мораль і право мають різні критерії й соціальні виміри, адже мораль впливає на внутрішні спонукання людини, її совість і почуття обов'язку, а право зосереджується на суб'єктивних правах окремих осіб, визначає і юридично забезпечує їхній статус, юридичні можливості, оцінює поведінку індивідів з точки зору правомірного й неправомірного, законного й незаконного [2].

Отже, право здійснює зовнішній захист суспільства, тоді як мораль має на меті формування високих соціальних якостей особи, утримання її від проявів агресії та іншої небезпечної поведінки.

Важливість участі правників, обумовлюється необхідністю дотримання основних прав і свобод людини, недопущення їх звуження, дискримінації за будь-якою ознакою при вирішенні поставлених перед суспільством і державою завдань.

Тобто йдеться про необхідність певного втручання у вирішення морально-етичних проблем представниками юридичної професії у правовій демократичній державі, якою, згідно зі статтею 1 Конституції [3, с. 5], є Україна. Це пояснюється тим, що недостатнє врахування їхньої думки або взагалі його відсутність матиме наслідком неефективність системи законодавства.

Закон може відображати ту мораль, яка хоча й існує в суспільстві, але поступово заміщається більш гуманістичним підходом. У подібних ситуаціях зазвичай багато залежить від авторитетних громадян, які здатні повернути суспільну думку у бік необхідних правових реформ [2].

Яскравим прикладом цього може слугувати питання легалізації канабісу. Вживання наркотичних речовин, до яких належить марихуана, на рівні з виготовленням, зберіганням, транспортуванням, розповсюдженням і продажем, не тільки тривалий час вважаються аморальними, а й заборонені в Україні на рівні закону, оскільки є складовими злочинів, передбачених Розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» чинного Кримінального кодексу України [4].

Останні дослідження в медичній сфері вказують на ефективність використання фармацевтичних властивостей канабісу в боротьбі з епілепсією, хворобою Паркінсона, хворобою Альцгеймера, раком, хронічними болями тощо. У цьому контексті перешкодження частковій декриміналізації медичної марихуани виглядає аморальним, а також таким, що порушує конституційні права людини.

Окрім того, близько 3% українців, за підрахунками спеціалістів, все ж таки вживають його незаконно, а дискусії щодо легалізації посилюються, як і акції на підтримку такої вимоги.

Таким чином, ми можемо спостерігати виникнення соціального конфлікту на підставі зіткнення моральних та правових норм, що об'єктивно потребує зміни й удосконалення останніх.

Чимало вітчизняних вчених висловилося на підтримку легалізації канабісу і навіть запропонували своє бачення механізму правового регулювання. «Практики новітньої наркополітики, тієї ж Чехії, Португалії, свідчать про те, що якщо демократичним шляхом залучати всі важелі, які є в державі – соціальні, медичні, педагогічні, – вони дають значно більший ефект, ніж репресивні наркополітики», – переконаний доктор юридичних наук, професор Володимир Тимошенко [5].

В результаті тривалої наукової дискусії, у Верховній Раді України був зареєстрований відповідний Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення фундаментального права особи на життя № 10313 від 20.05.2019 року, що передбачає легалізацію марихуани в Україні [6].

Водночас, необхідно відзначити те, що існують певні сфери життєдіяльності суспільства, де законодавець свідомо утримується від врахування думки соціуму, що звертається до моральних норм. Така позиція пояснюється тим, що існуючий механізм вчинення правосуддя не є досконалим, нездатним на конкретному етапі розвитку суспільства і держави забезпечити вирішення конкретних проблем.

Так, міжнародні нормативно-правові акти, які гарантують права та свободи людини, а також Конституція України визнають право на життя невід'ємним правом кожної фізичної особи і водночас говорять про право ним розпоряджатися. Водночас чинний Цивільний кодекс України у ч. 4 ст. 281 [7, с. 98] закріплює заборону задовольнити прохання фізичної особи про припинення її життя.

У сучасних публікаціях на підтримку узаконення евтаназії часто зустрічається висловлювання Ф. Бекона про те, що обов'язок медичного працівника не тільки в тому, щоб полегшувати страждання, коли є надія на зцілення, але і в тому, щоб робити це, якщо недуг визнано невиліковним, а тому лікар повинен забезпечувати пацієнту легку і мирну смерть. Адже немає на світі блага більшого, ніж подібна евтаназія.

Що стосується позиції сучасних юристів-теоретиків, то їх позиція теж неоднозначна. Прихильники твердять, що право на смерть витікає із права на життя та/або повагу до гідності, а отже заборона евтаназії є прямим порушенням суспільством і державою норм Конституції (А. Малиновський [8, с. 54]).

Існує й інша думка, про що наголошується на можливість зловживань, пов'язаних із релігійними, корисливими цілями, недостатнім рівнем розвитку понятійного апарату, й неадекватної оцінки не тільки фізичного, а й емоційно-психічного стану важкохворого. Н. М. Борисевич також наголошує на тому, що важко навіть уявити, як негативно вплине на розвиток медицини узаконена можливість уникнути пошуку нових методів лікування [9].

Таким чином, окремі аспекти проблеми доцільності впровадження евтаназії все ще потребують подальшого обговорення, аналізу національного й іноземного законодавства, що, можливо, в подальшому спричинить формування абсолютно нового підходу до правового регулювання даного питання.

Даний приклад є яскравою ілюстрацією до питання про те, що навіть керуючись правом, не можна однозначно вирішити ситуацію. Оцінка фактів потребує адекватного врахування соціального аспекту. Так, надто «сувора» позиція призведе до антигуманного (страждання безнадійно хворого)

шляху правового регулювання, тоді як надміру «м'яка» може стати підставою майбутніх зловживань, уникнення покарання злочинцями.

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що мораль і право перебувають у тісному взаємозв'язку, що обумовлює важливість участі представників юридичної професії при вирішенні світоглядних викликів.

Зокрема, роль юриста полягає у спрямуванні діяльності правової держави з метою адекватного реагування на світоглядні виклики в суспільстві і при цьому дотримання прав і свобод людини, що може досягатися виключно за умови формування суджень із урахуванням не лише «позитивного» законодавства, а і власного розуміння і поглядів.

Література

1. На порозі Нової України: Гадки і мрії / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. – Львів: Видавництво "Світ". – 2007.
2. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права і моралі як регуляторів суспільних відносин. Юридична психологія. – 2016. – № 1. – С. 48-58. – URL: <http://nbuv.gov.ua>.
3. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 21 лютого 2019 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 76 с.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 19.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.05.2019)
5. Чи потрібна Україні легалізація канабісу? // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org>. (20.05.2019)
6. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення фундаментального права особи на життя № 10313 від 20.05.2019 року. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua>. (20.05.2019)
7. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 06.05.2019 р.: (ОФЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 456 с. – (Кодекси України)
8. Малиновский А. Имеет ли человек право на смерть? / А. Малиновский // Российская юстиция. – 2002. – № 8.
9. Борисевич Н. М. «Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть». Режим доступу: <http://medicallaw.org.ua>.

Didkivska V. Topical questionnaire of the mission of the owner in solving the modern problems of the moral character. *The basic role of the lawyer in relations between members of society is determined. It is emphasized the need for lawyers to intervene in solving moral and ethical problems in a law-governed state.*

Keywords: *morality, human rights, legal profession, social conflict.*

АНАЛІЗ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНЦЕПЦІЇ «ОСНОВ НАУКИ»

Г. О. Дубов

Обґрунтовано можливість використання концепції «основ науки» для аналізу юридичної методології. Зроблено висновок, згідно до якого базовим рівнем аналізу проблем методології є основи науки.

Ключові слова: *основи науки, методологія права, метод, наукова картина світу.*

На сучасному етапі розвитку науки дослідження методологічної проблематики не може здійснюватися лише у контексті окремих пізнавальних інструментів та норм їх реалізації, поза визначенням ролі структур, які відіграють функцію їх передумов. Реалізація саме такого підходу є важливою і для дослідження методології правознавства, оскільки дозволить екстраполювати визначену модель на рівень юридичної науки.

За визнанням дослідників методології юридичної науки, базовим рівнем її аналізу на сучасному етапі визнаються не окремі пізнавальні засоби чи методи, а «основи науки» [1; с. 155],

виявлення та аналіз яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

В найбільш загальному плані основи науки являють собою передумовні методологічні структури, базис процесу наукового пізнання. Такий підхід до методологічного аналізу у наукознавстві сформувався відносно нещодавно.

Розгляд наукових знань як складноорганізованої системи у контексті дослідження пізнавальних засобів та процедур їх застосування поставило проблему системоутворюючих чинників, які обумовлюють її цілісність, тобто проблему основ науки.

В межах такої концепції визначено три компоненти основ науки: 1) наукову картину світу; 2) ідеали та норми наукового пізнання; 3) філософські основи науки [2; с. 244].

Близьким до поняття основ науки та більш поширеним в межах правознавства є поняття парадигми, яке зазвичай розглядається як фундаментальна теорія у сукупності зі своєю методологією, картиною світу, системою цінностей і норм [3; с. 207]. У той же час термін «парадигма» вжитий стосовно комплексу юридичних дисциплін є в значній мірі умовним, більше того, багато в чому не узгодженим із вихідними рисами парадигми, як вони були намічені Т. Куном. Також слід врахувати неоднозначність використання цього терміну в юридичній літературі, позначення ним різних явищ, зокрема, типів праворозуміння [4; с. 10].

Попередні твердження науки про досліджувану дійсність становлять в найбільш загальному вигляді наукову картину світу, що є одним із компонентів основ науки.

Наукова картина світу є своєрідним пізнавальним образом, який спрощує та схематизує дійсність, виокремлює із незліченно різноманітного реального світу уявлення про всі суттєві зв'язки, пізнання яких складає основну ціль науки на її певному етапі розвитку, фіксує їх у вигляді системи наукових принципів.

З одного боку наукова картина світу детермінує науковий метод, надаючи йому фундаментальні ціннісні та світоглядні установки, що виконують роль передумови його використання, а з іншого - самі норми наукового пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук, розвиваючи уявлення про окремі об'єкти та дійсність в цілому.

Ще одним компонентом основ науки є її філософські основи. Серед філософських основ науки, як правило, виділяються дві взаємопов'язані підсистеми: по-перше, онтологічна, представлена сіткою категорій, котрі слугують матрицею розуміння та пізнання досліджуваних об'єктів, по-друге, епістемологічна, виражена категоріальними схемами, яку характеризують пізнавальні процедури та їх результат (розуміння істини, методу, знання, пояснення, доказу, теорії, факту і т.п.) [2; с. 287].

Філософські основи науки забезпечують своєрідну «стиківку» наукових картин світу, а також нормативних структур науки із пануючим світоглядом тієї або іншої історичної епохи, із категоріями її культури [2; с. 260]. До складу філософських основ науки входять, поряд із онтологічними постулатами, вираженими у формі категорій, також ідеї і принципи, які забезпечують процес пізнання. Ці принципи зазвичай спрямовують перебудову нормативних структур науки та картин дійсності, а потім застосовуються для обґрунтування отриманих результатів – нових категорій та нових уявлень про метод.

І, нарешті, останнім компонентом основ науки, який є найбільш близьким до наукового методу, є ідеали та норми наукового пізнання. Серед ідеалів та норм наукового пізнання прийнято виокремлювати два взаємопов'язані «блоки»: а) власне пізнавальні установки, які регулюють процес відтворення об'єкта в різноманітних формах наукового знання; б) соціальні нормативи, які фіксують роль науки та її цінність для суспільного життя на певному етапі історичного розвитку, скеровуючи процес комунікації дослідників, відносини наукових співтовариств та установ один із одним та із суспільством загалом [2; с. 244].

Ідеали та норми науки виражають правила, взірці, принципи, якими регулюється наукове дослідження як і будь-яка інша діяльність. В їх системі виражені ціннісні орієнтації та цілі наукової діяльності, а також загальні уявлення про способи досягнення таких цілей, шляхи їх реалізації. Саме тут виявляється процесуально-нормативний аспект пізнавальних засобів.

Ідеали та норми наукового пізнання, як компонент основ науки, представлені із одного боку пізнавальними цілями та цінностями (аксіологічний рівень) та пізнавальними правилами та нормами (методологічний рівень).

Таким чином, як можна побачити із викладеного вище, наявність багатьох підходів до визначення поняття методології із надзвичайно широким діапазоном змістів: від пізнавального засобу до філософії або науки в цілому, обумовлюється системоутворюючою роллю, яку відіграють методи

пізнання у існуванні всієї системи теоретичного знання та її зв'язках із досліджуваною дійсністю, а також їх структурною та функціональною пов'язаністю із усіма трьома компонентами основ науки, які становлять собою підстави будь-якого пізнання.

Література

1. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М. С. Кельман; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л., 2013. – 448 с.

2. Степин В. С. Теоретическое знание. / В. С. Степин - М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

3. Моисеев В. И. Философия и методология науки: Учеб. пособие / В. И. Моисеев. – Воронеж: Центр.-Чернозем. кн. изд-во, 2003. – 236 с.

4. Лук'янова Г. Ю. Класифікація типів праворозуміння у контексті універсалізації сучасної юридичної науки / Г. Ю. Лук'янова // Митна справа. – 2012. – № 4. – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 9-14.

Dubov G. Analysis of methodology of legal researches through the prism of the concept of "the basis of science". *The possibility of using the concept of the "foundations of science" for the analysis of legal methodology is outlined. The conclusion is made that the basic level of analysis of the problems of the methodology is the basis of science.*

Keywords: *principles of science, methodology of law, method, scientific picture of the world.*

ФЕДЕРАЦІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ПОГЛЯДАХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

В. С. Дубровський

В статті здійснено аналіз процесів політичного та суспільного життя, які вплинули на формування політичної платформи Кирило-Мефодіївського товариства, його програмних документів та моделей побудови української держави.

Ключові слова: *Кирило-Мефодіївське товариство, федералізм, держава, ідеал, М. Костомаров.*

У ХІХ ст. розвиток політичної та правової думки в Україні відбувався під впливом соціально-економічних відносин визначених занепадом феодалізму і зародженням капіталізму. Явищем соціально-політичного життя в Україні в цей період можна вважати появу Кирило-Мефодіївського Товариства.

Товариство виникло в кінці 1845 – на початку 1846 року і проіснувало, за оцінками істориків, не більше п'ятнадцяти місяців. Його засновниками були, як прийнято вважати, чиновник канцелярії генерал-губернатора М. Гулак, ад'юнкт Київського університету М. Костомаров та студент цього ж університету М. Білозерський. До товариства також приєдналися поет Т. Шевченко, вчителі П. Куліш і Д. Пильчиков, студенти університету О. Навроцький, О. Маркович, І. Посяда, Г. Андрузький і О. Тулуб, поміщик М. Савич. За оцінками дослідників близько 100 осіб підтримували зв'язки і дружні відносини з членами товариства. Серед членів товариства, на відміну від масонів чи декабристів, не було представників великої родової аристократії, його основу склали вчені, письменники, діти середніх чи дрібних землевласників.

Члени товариства взяли за мету об'єднати усі слов'янські народи в єдину федеративну республіку. Вони прагнули розкрити політичний ідеал, здійснення якого принесло б передусім свободу Україні. Але щоб його досягнути, потрібно добре усвідомити та осмислити минуле й сучасне. У програмній частині «Статуту Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія» зазначалося, що «духовне і політичне об'єднання слов'ян є їх істинне призначення, до якого вони повинні прагнути», і це призначення – історична доля кожного із слов'янських народів, у тому числі й українського [4, с.89].

Створення товариства М. Костомаров розглядав як силу, здатну об'єднати слов'ян. Звільнення слов'ян почнеться з України. Вільні слов'янські народи утворять єдиний союз республік на федеративних началах, де не буде кріпацтва і гноблення, а буде рівність і братерство. Пізніше М.

Грушевський відзначить: у «Книзі буття» виразилося політичне кредо М. Костомарова — «автократизм і класовий лад повинні бути знищені. Царство й автократизм викривляють життя громадянськості в самих основах і громадянськість не може відродитися, поки не звільниться від них». Сам М. Костомаров згодом пояснював: «Ми стали уявляти всі слов'янські народи з'єднаними між собою у федерацію подібно древнім грецьким республікам чи Сполученим Штатам Америки з тим, щоб усі знаходилися в міцному зв'язку між собою, але кожна зберігала свято свою окрему автономію... ..В усіх частинах федерації передбачалися «однакові основні закони і права, рівність ваги, мір і монети, відсутність митниць і свобода торгівлі, загальне знищення кріпосного права і рабства в якому б то не було вигляді, єдина центральна влада, завідуюча зносинами поза союзом, військом і флотом, але повна автономія кожної частини стосовно внутрішніх установ, внутрішнього управління, судочинства і народної освіти». Частина кирило-мефодіївців схилилася до конфедеративного устрою майбутнього союзу.

Свою мету члени товариства вбачали в перебудові суспільства на засадах християнства, прагнули ліквідувати кріпацтво, стани, а головне – поширити освіту й об'єднати всі слов'янські народи в одну федерацію, в якій кожен народ зберігав би свою внутрішню свободу. «Ми думали, – писав В. Білозерський, – що коли народи слов'янські відчують особливу потребу братського єднання, то воно само собою повинно здійснитися, тому що іноземні держави побачать неможливість утримати моральне прагнення слов'янських племен і самі поступляться тим, чим заволоділи в часи бідкування, які переживали слов'янські народи в різні епохи» [1, с. 92].

Основні програмні положення своєї організації кирило-мефодіївці виклали в «Статуті Слов'янського Товариства св. Кирила й Мефодія. Головні ідеї», в «Книгах Битія українського народу» та в «Записці» В. Білозерського, що є поясненням до Статуту. Ці документи пронизує глибока релігійність, в них домінують соціальні ідеали первісного християнства, чітко простежується ідея обстоювання загальнолюдських цінностей – справедливості, свободи, рівності і братерства.

Статут товариства обіймає шість програмних положень:

1. Духовне й політичне з'єднання Славян – це справжнє їх призначення, до якого вони повинні простувати.
2. При з'єднанні кожне славянське плем'я повинно мати свою самостійність.
3. Кожне плем'я повинно мати народний уряд і зберігати повну рівність горожан щодо їх походження, християнських віросповідань і становища.
4. Уряд, законодавство, право власності й освіта в усіх Славян повинні ґрунтуватися на християнській релігії.
5. При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участі в уряді.
6. Повинен існувати спільний славянський конгрес із представників усіх племен [2, с. 82].

Пізніше в своїй автобіографії М. Костомаров, уточнюючи ці положення, зокрема, говорив про повну волю в релігії й рівноправність усіх віросповідань. Усяка релігійна пропаганда заборонялася. Планувалася обов'язкова шкільна наука, а також «скасування кріпацького права, шляхетських і всяких привілеїв, скасування смертної кари й тілесних кар...» [2, с. 83].

Цікавим документом, що характеризує ідеологію Кирило-Мефодіївського товариства, є «Записка» В. Білозерського, написана ним як пояснення до Статуту [3]. На думку автора, Україні, щоб здобути і закріпити свою незалежність, необхідно «зплестись руками дружби» з іншими слов'янськими народами.

Під впливом Шевченка й американської Конституції членом Кирило-Мефодіївського братства Георгієм Андрузьким (1827), відправленим у північне заслання, були підготовлені кілька варіантів, що залишилися незавершеними, Конституції Слов'янських Сполучених Штатів.

У перших двох варіантах «Конституції Республіки» 1846-1847 р., судячи з протоколів допиту 1850 р., Андрузький передбачав відродження Гетьманщини, її самостійний державний розвиток чи у рамках слов'янського союзу. За проектом 1850 р. федерацію Слов'янських Сполучених Штатів повинні були скласти 7 штатів: (Україна з Галичиною і Кримом; Річ Посполита; Бессарабія з Молдавією і Валахією; Остзея (ймовірно Естонія, Латвія і Східна Пруссія); Сербія; Болгарія; Дон). Таким чином, у майбутній федерації немає місця Росії, що, мабуть, було невинуватим, результатом переосмислення проектів кирило-мефодіївців.

Формою державного правління Слов'янських Сполучених Штатів мала стати президентська республіка. Республіканським принципам, народовладдю і самоврядуванню підлегли всі політичні й правові інститути Штатів.

Общинні управи поєднують владу розпорядчу, виконавчу і судову в межах своїх повноважень. З депутатів від громад в округах передбачалося створення обраних окружних палат і

дум (для рішення «мирових тяжких справ» і угод), «совісних судів», а також духовних рад у справах духовних і для управління духів-ництвом округу. На рівні округу намічалось створення окружного правління з розпорядчою і виконавчою функціями. За таким же принципом будуються й обласні представницькі, виконавчі і судові органи, а також штатів. У кожній області передбачалося створення університету, чоловічого і жіночого інститутів, семінарії, а в штатах – академій (духовної, наук і мистецтв, народного слова, медичної). Представницькі органи в штатах за проектом намічалися двопалатні (нижня палата і Сенат), «вище ведення» виконавчої влади повинне було належати президенту штату, що забезпечувало б автономію цих частин федерації [5, с. 53].

У майбутній президентській республіці передбачалося створення Законодавчих зборів і Державної ради. Остання включала вищих посадових осіб держави – президента республіки, віце-президента, президентів штатів, генерального прокурора, міністрів. На рівні держави намічалось керівництво зовнішньою політикою, обороною, фінансами, промисловістю, освітою.

Отже, політико-правові погляди членів Кирило-Мефодіївського товариства на розвиток держави та суспільних відносин в Російській імперії ґрунтувалися на принципах, які були проголошені Конституцією Сполучених Штатів Америки, ідеях українського відродження першої половини ХІХ ст., європейського романтизму, руху декабристів та тогочасного панславізму.

Література

1. Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання кирило-мефодіївців. – К., 1914. – 158 с.
2. Возняк М. Кирило-Мефодіївське братство / М. Возняк // – Львів, 1921. – 238 с.
3. Записка Василя Білозерського // Україна. – 1914. – № 1. – С. 89-91.
4. Єфремов С. Біля початків українства (Генезис ідей Кирило-Мефодіївського братства) / С. Єфремов // Україна. – 1922. – № 4. – С. 88-96.
5. Розумний М. Історико-культурні передумови зародження української ідеї / М. Розумний // Пам'ять століть. – 1977. – № 3. – С. 52-67.

Dubrovskiy V. Federation as a political ideal of the Ukrainian state in the views of members of the Cyril and Methodius Society. *The article analyzes the processes of political and social life that influenced the formation of the political platform of the Cyril and Methodius Society, its program documents and models of the construction of the Ukrainian state.*

Keywords: *Cyril and Methodius Society, federalism, state, ideal, M. Kostomarov.*

МЕТОДИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЯКІСНОГО ОНОВЛЕННЯ

С. К. Дудар

Автор окреслив проблеми методики правозастосування у «складних випадках».

Ключові слова: *правозастосування, правове міркування, правовий силогізм, «складні справи».*

Судово-правова реформа, в процесі якої вже запроваджено нові підходи до організації судової системи України, сформовано новий склад Верховного Суду, внесені зміни до процесуальних кодексів України тощо, є чи не найважливішою та водночас найбільш складною реформою, гіпотетично здатною змінити якість правової системи України.

Спроба реформувати судову систему шляхом інституційних та нормативних змін не є першою в історії України. Тому основним маркером, який свідчитиме про наявність успіху судової-правової реформи є якісні зміни правозастосовчої практики. Передумовою таких змін, на нашу думку, є розробка та впровадження науково обґрунтованої та ефективної методики правозастосування в процесі вирішення судових справ.

В рамках вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції поширеним є підхід, коли методика правозастосування ґрунтується на основі логічної форми міркування – дедуктивного умовиводу. Дедуктивна модель правозастосування означає, що рішення кожного правового казусу треба виводити з діючих норм. Загальновідомо, що в основу дедуктивної моделі правозастосування закладено певну форму правового міркування, у якій використовуються правила дедуктивного

умовиводу (силлогізму), де з великого та малого засновку з необхідністю виводиться висновок (правозастосовне рішення). При чому у такій формі правового міркування великим засновком є норма права (правило поведінки), а малим – факти у конкретній справі.

Натомість серед західних вчених, як стверджує Р. Алексі, дедуктивна модель уже давно ніким не розглядається як вичерпна модель правозастосування. Цю модель можна легко спростувати – «досить вказати на розпливчатість норми права, на можливості конфліктів і колізій між нормами, на те, що ніяка норма сама по собі недостатня для рішення казусу, а також на те, що в більшості систем права не виключається можливість формування права всупереч дослівному тексту норм» [1, с. 447].

На проблеми дедуктивної моделі також неодноразово вказували представники сучасних теорій права Л. Фуллер, Р. Дворкін та ін., виокремлюючи таким чином групу «складних справ». Вирішення цієї категорії справ потребує іншої моделі правозастосування, для прикладу, аргументаційної.

Пропонована західними вченими аргументаційна модель правозастосування також є небезспірною, проте її використання має низку переваг у порівнянні з класичною дедуктивною моделлю. Так, Р. Дворкін зазначає, що правничі рішення може бути винесене не лише на підставі норм права, а й стандартів, до яких відносяться принципи і політики. При цьому, важливо враховувати те, що принципи права функціонують іншим, аніж норми, способом. Навіть ті принципи, які найбільше схожі на правові норми, не визначають правових наслідків, які автоматично впливають, коли задоволено передбачені умови. Якщо якийсь конкретний принцип визнається принципом «права, це означає тільки те, що цей принцип, якщо він доречний, повинні брати до уваги офіційні особи як міркування, що скеровує нашу увагу у тому чи тому напрямі». Більше того, «принципи мають один вимір, якого не мають норми, – вимір значення або важливості», що відображає їх ціннісну природу. «Коли принципи суперечать один одному, той хто має розв'язати цей конфлікт, повинен брати до уваги відносну вагу кожного принципу. Проте наявність такого виміру складає невід'ємну частину уявлення про принцип, і тому має сенс запитувати, наскільки важливий той чи інший принцип, яка його вага» [2, с. 130, 131]. Звідси, всі принципи є важливими, вони не скасовують один одного, а використовуються залежно від конкретної ситуації.

Нове слово «стандарт», яке застосовує Р. Дворкін, означає по-суті використання «топиків правничих». Топіка, топічний підхід є певною технікою проблемного мислення, яке опирається на правила неформальної логіки. Цей підхід є складовою континентальної європейської аргументативної традиції, закладеної грецькими філософами, а також теорії юридичної аргументації, яку розвинули Х. Перельман, С. Тулмін, Р. Алексі, Д. Волтон, Ф. Еємерен, Р. Гроотендорст [3] та ін.

Топіка правнича – це набір аргументів та принципів права, які є загальновідомими, прийнятими або ж легітимованими в традиції права (для європейської правової культури – це традиція римського права). Зокрема, до топиків правничих польські вчені Є. Стельмах та Б. Брожек відносять загальні і спеціальні принципи права (фундаментальні цінності, загальні правила дискурсу практичного, принципи інтерпретації, спеціальні принципи дискурсу правничого в цивільному та кримінальному праві) та низку аргументів (*a simili, a contrario, a fortiori, ab exemplo, a rerum natura, a cohaerentia, a completudine*, а також *систематичний, телеологічний, психологічний, соціологічний, історичний та економічний* аргументи) [4, с. 204-220].

Очевидно, що за такого підходу виникає низка проблемних питань методологічного та методичного характеру, пов'язаних з «правильним вибором», а точніше «зважуванням» принципів та аргументів в процесі правозастосування у «складних справах», що не зводиться лише до питання урахування особливостей зв'язку «правило-правило» та «принцип-правило».

Саме тому вважаємо, що особливо актуальними для наукового забезпечення судово-правової реформи в Україні є дослідження зв'язку між нормами права, принципами права і загальними етичними нормами і цінностями в контексті взаємозв'язку дедуктивної та аргументаційної моделей правозастосування, а також розробка особливих правил, якими слід керуватися суддям в процесі прийняття рішень в «складних справах».

Література

1. Алексі Р. Юридическая аргументация как рациональный дискурс / Р. Алексі // Рос. ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С.447-456.
2. Роналд М. Дворкін. Модель правових норм // Філософія права / За ред. Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена; Пер. з англійської П. Таращук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – С. 121-146 (1256с.).
3. Титов В. Основні західні теорії юридичної аргументації / В. Титов // Філософія права і загальна теорія права №1-2/2014. – С.193-201.

4. Stelmach J., Brożek B. *Metody prawnicze*. – Krakow: Wolters Kluwer, 2006. – s. 254.

Dudar S. Methodology of law enforcement: some problematic issues of qualitative updating.

The author outlined the problems of the methodology of law enforcement in "hard cases".

Keywords: enforcement, legal reasoning, legal syllogism, "hard cases".

ПРОБЛЕМА ЛОГІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ НОРМАТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ ЯК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ДОГОВІРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Н. І. Кабанець

Доповідь присвячена проблемам логічного обґрунтування нормативної природи суспільного договору в якості публічно-правового договірною зобов'язання.

Ключові слова: суспільний договір, публічно-правове договірне зобов'язання, логічний апріорний склад поняття, феноменологічна редукція, трансцендентальна дедуція.

1. Проблема логічного обґрунтування змісту норм *природного права* була однією з основних причин критики цього права в юридичному позитивізмі.

Так, поняття суспільного договору – одне з головних, що опрацьовувались школою природного права XVIII ст., визнавалось ненауковим через відсутність формально-логічного зв'язку в структурі публічно-правового договору, яким описувалось це поняття.

2. Дві частини суспільного договору, як поняття, що визначало *договірну теорію походження держави*, а саме «договір асоціації» та «договір підкорення», не склали єдиного логічного цілого, а тому не могли покладатись в основу його формально-юридичного визначення так, як це було можливим із приватно-правовими договірними зобов'язаннями. В основі останніх виділявся внутрішній логічний склад [1, с. 322-324], що обумовлював його філософську інтерпретацію в нормативізмі [2, с. 298-302], чого не можна було зробити відносно публічно-правового зобов'язання, яке, вважалося, такого складу не мало [3, с. 108, 252-255, 558-567; 4, с. 155-157].

3. Можливість логічного обґрунтування природи публічно-правового договірного зобов'язання пов'язана зі зміною його внутрішньої форми. «Договір асоціації» та «договір підкорення» мають *апостеріорну* феноменологічну природу в поняття суспільного договору. Вона ґрунтується на *догмі римського права* і в своєму догматичному вигляді не може слугувати основою для формально-юридичної інтерпретації. За основу інтерпретації поняття суспільного договору як публічно-правового зобов'язання має бути використана *апріорна* логічна форма договірного зобов'язання. Така форма включає логічні елементи: суб'єкти договірного зобов'язання, об'єкт, предмет та гарантії його забезпечення.

4. Ця внутрішня логічна апріорна структура договірного зобов'язання виступає як **логічний пріус** – логічна умова розуміння нормативної природи будь-якого договірного зобов'язання взагалі: як приватного, так і публічного.

5. У феноменології права Адольфом Райнахом було показано особливе значення апріорних засад приватного права у вигляді обіцянки та зобов'язання [5, с. 155-160]. Проте, керуючись методом *феноменологічної редукції*, він вважав, що ці апріорні положення, як логічні умови існування позитивного права, не можна обґрунтувати раціонально. Їх можна лише *угледіти*, відчутти інтуїтивно через *інтенціональне* споглядання догматичних положень права. При такому підході заперечується можливість нормативного визначення загального поняття договірного зобов'язання, оскільки не розглядається логічна структура цього поняття. Відповідно і не вказується специфіка публічно-правового договору як зобов'язання порівняно з приватно-правовим в межах єдиної логічної структури.

6. Розуміння специфіки публічно-правового договірного зобов'язання порівняно з приватно-правовим можливе в рамках інтерпретації «правила Суб'єкта» (одного з базових положень «Етики чистої волі» Германа Когена [6]) в якості *об'єкта* договірного зобов'язання, а також особливостей *предмета* договору в рамках публічного та приватного права на основі спільної логічної структури договірного зобов'язання: суб'єкт, об'єкт, предмет, гарантії договору [7, с. 37-41].

7. Нормативний зміст цієї інтерпретації розкривається в філософії права на основі *трансцендентальної дедукції* – філософського методу Марбурзької школи права, що виходить на конструювання логічних смислів апріорних понять [2; с. 6].

Нормативне поняття суспільного договору в якості публічно-правового зобов'язання має логічну структуру, філософське обґрунтування і може бути використане, як мінімум, в доктрині права для розуміння *юридично-деонтологічної* природи держави. Договірна теорія держави цим набуває статусу теорії *належного* розуміння природи держави, а не історичної теорії її походження.

Література

1. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора. Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.
2. Савальский В. А. Основы философии права в научном идеализме. Марбургская школа философии: Коген, Наторп, Штаммлер и др. – Т. 1. – М., 1909.
3. Шершеневич Г. Общая теория права. Учебное пособие. – М., 1911.
4. Еллинек Г. Право современного государства. Том первый. Общее учение о государстве. – С.Петербург, 1908.
5. Райнах А. Собрание сочинений / пер. с нем., сост., послесл., и коммент. В.А. Куренного. – М. ДИК, 2001.
6. Cohen H. Ethik des reinen Willens. System der Philosophie / H. Cohen // Werke (H. Cohen; hrsg. H. Holzhey und H. Wiedebach). – Hildesheim: Georg Olms, 1981.
7. Кабанец Н. І. Структура нормативного поняття суспільного договору //Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей на науково-практичній конференції 11 квітня 2008 року. – Тернопіль, 2008.

Kabanets N. The problem of logic reform of the legal contract as a public-legal contract. The report is devoted to problems of logical substantiation of the normative nature of a social contract as a public-law contractual obligation.

Keywords: social contract, public-law contractual obligation, logical a priori composition of the concept, phenomenological reduction, transcendental deduction.

ІДЕЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА ТА МЕЖІ ЙОГО ДІЇ

Кебкал Е. С.

Досліджено сутність природного права людини, визначено фактори, визначають граничні межі його буття та з'ясовано співвідношення права природно-правового та позитивного.

Ключові слова: *природне право, позитивне право, межі дії права.*

Нині в українському правознавстві поширеним є філософське розуміння права, що пов'язується з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість. Це сприяє більш точному визначенню парадигм, принципів, моделей, змісту та обсягу наукового поняття права, предмета і методів відповідних теорій права і його цілісності й, водночас, ефективності впливу права на людину та її розвиток [1, с. 3-9].

Право адресоване людині, однак, втілюючись у нормативно-правових актах держави воно обмежується у своїй дії, як правило, колом осіб, які проживають на території даної держави. Однак чи завжди такі межі дії права є граничними для його дійсного буття? Чи завжди суб'єктивні, територіальні та часові виміри існування (чинності) права породжують його до життя чи, навпаки, припиняють дію права? Чи може право просто «бути» незалежно від, так би мовити, «людського впливу»? Щоб відповісти на ці запитання з'ясуємо не лише розуміння права, а й ті його першооснови, про які говорили як філософи, мислителі, юристи минулого, так і сучасності, а також простежити його позитивне право та визначити межі їх дії.

Отже, ми маємо на меті простежити та, можливо, визначити, чи має природне право будь-які граничні межі свого буття. І якщо має, то чи не будуть винайдені межі свого буття. Задля цього ми часто звертаємося до філософських пошуків. Адже їм належить чи не більшість здобутків у досліджуваній проблемі та віднайдені деяких важливих понять та категорій питань буття простору,

меж саме природного права. Юридична наука на даному етапі ще перебуває в пошуках відповіді на згадані запитання, розглядаючи дію права переважно в контексті реалізації права позитивного. Згідно з поглядом Аристотеля на право, з одного боку, є право природне, а з другого – право волевстановлене, яке він називає природним правом, вживаючи слово «закон» у вузькому розумінні. Право природне є приписом здорового глузду, яким та чи інша дія, залежно від її відповідності чи суперечності самій розумній природі, визнається або морально ганебною, або морально необхідною; а відповідно така дія є або забороненою, або ж приписаною самим богом, творцем природи.

Природне право як неодмінно справедливе й добре знаходиться стосовно права позитивного у подвійному відношенні. З одного боку, відповідно до вчення римських юристів, воно є його складовою як основна організуюча засада, адже за ухилення від засад справедливості і добра є неможливою доцільна регламентація відносин у людському співжитті. З другого боку, природне право протиставлялося праву позитивному, адже останнє, прагнучи найбільш доцільного пристосування до умов даного конкретного середовища і забезпечення інтересів усіх або більшості, не здатне забезпечити засади справедливості та добра в їх повноті та послідовності. Таким чином, римські юристи виправдовували чинне позитивне право, вказуючи, що воно прямо не суперечить праву природному і засновується на його вимогах, з іншого водночас критикували його з погляду природної справедливості й використовували останнє як джерело для оновлення, пом'якшення та удосконалення позитивного права. В. Тарновський також вказував на релігійне схвалення ідеї природного права та авторитет Божого закону[2, с. 1-6].

Юристи середньовіччя вірили в природне право як об'єктивну справедливість. І відповідно до цього, оскільки вони займалися питанням теорії права, їх юриспруденція була, по суті, юриспруденцією справедливості; юриспруденція ж велінь державної влади чи юриспруденція побутових, соціальних відносин оцінювалася і допускалися ними лише як підтвердження і здійснення в конкретних умовах даного державного співжиття вимог юриспруденції справедливості[3, с. 1-41].

І на сьогодні застосування принципів концепції природного права дало змогу відійти від розгляду права в його суто позитивно-нормативному розумінні й визнати верховенство права природного, яке по відношенню до позитивного права перебуває дещо зовні, складаючи джерелознавчу основу законодавства правової держави, але не змінюючи її повністю. Концепція природного права є, скоріше, моральним кодексом особистості й регулює стосунки громадянського суспільства та з морального погляду впливає на збереження правопорядку в суспільстві та державі. Держава, де панує право, передбачає процес узгодження загальнообов'язкових правил поведінки з суб'єктивними інтересами учасників правових відносин. Для системи права притаманні постійні зміни, оновлення. Людина в правовій державі виступає не об'єктом, а суб'єктом, творцем права. Її основні права і свободи є найвищою цінністю. За ними визнається невід'ємний та невідчужуваний характер. Держава божественного закону уособлює в собі постійність та незмінність стандартів життєдіяльності, що впливають із всезагального порядку Всесвіту.[4, с. 66-67]

Нині можна спостерігати, що межі дії позитивного права стають гнучкими для згаданих цінностей. Юридичні закони втрачають колишню жорсткість своїх кордонів і переорієнтовуються на найвищу соціальну цінність-людину. Орієнтири природного права руйнують кордони та виводять правову політику держави до світових загально визнаних стандартів. Хоча, звичайно ж, межі дії (чинності) природного і позитивного права в багатьох аспектах різнитимуться. А. Поляков зазначав, що право, як і будь-яка ідеальна сутність позачасове та позапросторове. Однак ця ідеальна сутність щоб бути правом, повинна отримати «плоть і кров», тобто об'єктивуватися, втілитися в значущу форму наповнитися конкретним соціокультурним змістом отримати свою легітимацію в акті соціального суб'єкта (суспільства загалом) і повідомити правову енергію правам і обов'язкам членів суспільства.[5, с. 175]

Досліджуючи форми, рівні «буття» права, С. Максимов виокремлює серед них ідею права та позитивне право. Ідея права є вихідним, логічно першим компонентом правової реальності, що містить у собі масштаб істинного права (в різних концепціях цей рівень має різні назви: абстрактно-загальні принципи справедливості, природне право та ін.). Ідея права являє собою найбільш загальний, абстрактний вираз сутності права «проект» чи завдання. Вона являє собою ідеал, його форму (в аристотелівському розумінні), те, що власне і робить його правом. Ідея права на відміну від позитивного права наділена лише потенційною дійсністю, але ця потенційність є настільки суттєвою, що спричиняє дійсність, а відповідно нормативну силу позитивному праву, яке в свою чергу, як система санкціонованих державою норм (закон) виступає необхідною сходинкою на шляху до

здійснення ідеї права. Позитивне право являє собою реалізацію ідеї права яка наділяє її якістю дієвої ідеї [6, с. 180-181].

Однак позитивне право не завжди відповідає вимогам добра і справедливості, а також відстає від природного права, яке перебуває попереду. В такому разі природне право відіграє роль рушійної сили в історії, джерелом прогресу правопорядку та всього суспільства в цілому.[7, с. 95]

Отже, юридична сутність меж (кордонів) і полягає в нормативному і нормованому поділі двох просторово близьких один до одного правопорядків, кожний з яких системно та ієрархічно створений і орієнтований на власні цінності і символи. Межі дії природного та позитивного права можуть як збігатися, так і різнитися. Позитивне право може виявитися зовсім і не правом, а природне право може перебувати поза сферою чинності позитивного, правового поля. Тобто природне і позитивне право мають різну структуру свого існування (буття, чинності). Позитивне право діє в таких чітких вимірах, як час, простір та коло осіб. Природне право не втрачає свого життя даними обмеженнями. Воно існує, перебуває поза сферою вказаних параметрів.

Дієвість права позитивного значною мірою залежить від впливу на нього права природного. Його ефективність полягає також у його моральних засадах та соціальній спрямованості, які мають проявлятися у тому, що:

- у праві повинні знаходити вираз елементарні загальноновизнані загальнолюдські моральні засади, які, зокрема, можуть бути засновані і на релігійних заповідях;
- право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей-справедливість і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного виконання;
- право з погляду свого найвищого призначення повинно бути носієм природно-правових вимог щодо прав та свобод особистості.

Поняття дії природного права можна визначити як об'єктивне існування (буття) права, яке не залежить від волі людини та від часово-просторових меж, і яке спричиняє вплив на усі сфери життя людини, суспільства, держави та здатне наповнювати морально-справедливим змістом позитивне законодавство держави. Щодо меж дії природного права, то воно скоріше не має конкретно-визначених часово-просторових параметрів і як об'єктивна закономірність природне право існує скрізь, де існує й живе людина і природа. Такі межі можуть виникнути лише шляхом втручання людини до легалізації існуючих природно-правових принципів у законодавстві держави або ж, навпаки через обмеження на певній території чи в певний час застосовування природних законів чи ігнорування їх дії, що є їх порушенням. Таким чином, межами дії природного права можуть стати свідомість людини та позитивне право, тобто ті фактори, що залежать від суб'єктивної волі осіб, які встановлюють, застосовують чи іншим чином реалізують об'єктивно існуюче право.

Література

1. Бабкін В. Д. Право і закон: співвідношення // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти: Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20-22 травня 2005 р.). Чернівці, 2005. – С. 3-9.
2. Тарновський В. В. Учение о естественном праве // Журнал Министерства Юстиции, 1916, март. – С. 1-6.
3. Спекторский Е. Естественное право у протестантских авторов XVI века. Типография Губернского правления, Ярославль, 1914. – С. 1-41.
4. Салыгин Е. Н. Теократическое государство. М., Московский общественный научный фонд – 1999. – С. 66-67.
5. Поляков А. В. Общая теория права : Курс лекций. СПб., Юридический центр Пресс 2001. – С. 175.
6. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х.: Право, 2002. – С. 180-181.
7. Бернадский Г. Г. Естественное право. Права человека. СПб. Сев.-Зап. акад. гос. Службы, 2000. – С. 95.

Kebkal E. The nature of the nature law and the field of its action. The essence of natural human rights is investigated, factors are defined, boundary limits of its existence are determined and the correlation of the law of natural and legal and positive is determined.

Keywords: natural law, positive law, limits of law.

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛІЗАЦІЯ» В ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ РОЗУМІННІ

О. Г. Кобан

В запропонованому дослідженні розглянуто еволюцію поняття «соціалізація» в філософській парадигмі дослідження. Основна увага приділена основним складовим даного поняття. Сформовано розуміння процесу соціалізації в системі поглядів від античних мислителів до християнських догматів.

Ключові слова: соціалізація, пайдея, гуманізм, соціальні форми.

Так як філософія людини з самого початку свого існування прагнула продумати процес "приладки" людини до суспільства. Ще задовго до появи терміна "соціалізація" філософи намагалися показати, що людина - спочатку політична, суспільна, соціальна істота. Він може існувати тільки в суспільстві. Тому давньокитайські мислителі бачили в соціалізації зміцнення моральності, суспільних установ.

Стародавні греки ототожнювали процес соціалізації з освіченістю. «Пайдейя» – ось поняття, яке змістовно збігається з уявленням про соціально адаптовану людину. У міркуваннях Платона звучить мотив, що освіта несе в собі зміна особистості. На думку Хайдеггера, Платон прагнув показати, що сутність пайдейї не в тому, щоб завантажити непідготовлену душу «голими» знаннями немов першу ліпшу посудину. «Пайдейя» означає звернення всю людину в сенсі навчаючи його з кола найближчих речей, з якими він стикається, в іншу область, де є суще саме по собі. Це перенесення можливо лише завдяки тому, що все раніше відкрите людині у той спосіб, яким воно стало йому відомо, робиться іншими[5, с. 350].

У середньовічній свідомості процес соціалізації був пов'язаний з глибинним інтенсивам і загостреною увагою до людини, до його унікальності. А епоха Відродження пов'язували засвоєння соціальних норм з феноменом гуманізму. Філософи показали, що проблема гуманізму полягає не зовсім в тому, щоб проголосити людини еталоном. Важливо також зрозуміти, якою є міра руйнівного в людині. Дуже багатогранна ідея може знайти парадоксальні форми. Якщо піднесені ідеали не стають життєвими і практичними установками людей, значить гуманізм в чомусь схибив: чи не поєднав людську природу, з реальними ресурсами людини ...

Сила, яка забезпечує спільне існування людей, за Платоном, має політичну природу. Нагадаємо, що античний мислитель вважав головним завданням держави захист території від зовнішніх ворогів і підтримання порядку. Носієм цієї ідеї і її втілювачем в державі, відповідно Платону, був стан воїнів /«вартових»/.

Аристотель вважав, що товариство створене для задоволення «соціальних інстинктів» людини. Він писав, «Що людина істота суспільна більшою мірою, ніж бджоли і всякого роду стадні тварини, ясно з наступного: природа, згідно з нашим твердженням, нічого не робить напрасно: між тим один тільки людина з усіх живих істот обдарований промовою ... Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот, тільки людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і не справедливість тощо.» [1, с. 379].

Отже, в філософії існує безліч припущень, які пояснюють соціальність як феномен. Припускаємо, що в основі людського згуртування лежать соціальні інстинкти, свідомості, суспільний договір, спільна діяльність, величезна пасіонарна енергія. Вичерпної ж концепції, яка буде розкривати походження суспільства як феномена, поки немає.

Різними бувають ритми історії. Іноді життя тече розмірено. Від століття до століття мало що змінюється. Ті ж традиції, той же життєвий уклад. Але нерідко історія розвивається з граничною швидкістю. Сьогодні все зовсім не так, як учора. Інші погляди, інший спосіб життя.

Багато філософів вважали, що всі зміни в суспільстві, в кінцевому рахунку, обумовлені свідомістю людей. Життя покращується тому, що люди накопичують знання, досягають Божу волю і змінюють власні погляди. Візьмемо, для прикладу яскравого представника релігійної думки Августина Блаженного. Цей мудрець був упевнений: світ змінюється тому, що Бог заздалегідь продумав всю людську історію. У книзі «Про град Божий» Августин підкреслював, що з далеких часів почалася боротьба двох ворожих царств – царства прихильників всього земного, ворогів божих, тобто світського світу, і «царства Божого». Бог-творець. Він заздалегідь заздалегідь сьогодні і

майбутнє людей. Сьогодні цю думку можна було б прокоментувати так: суспільство змінюється тому, що все більше людей стає божими обранцями. Відповідно Августина, земні держави народилися в результаті насильства. Тому всередині суспільства йде боротьба, а джерелом її є зумовлене Богом рух до віри, до сучасного життя.

За словами Н. А. Бердяєва, індивідом можна назвати тваринне або рослина. Особистість же є прорив в духовну сферу. «Людина може мати яскраву індивідуальність і не мати особистості. Є обдаровані люди, дуже своєрідні, які разом з тим безособові, але здатні до того супротиву, до того зусилля, яке вимагає реалізації особистості» [2, с. 296-297].

Цікаве вчення про особу належить М. Шелер. Він побудував персоналістського етику. Шелер визначав людину як істоту, яка височить над собою і над усім життям. Він вважав, що визначити людину через чисто природні передумови не представляється можливим. Основним для Шелера виявляється протилежність не людини і тварини, а особистості і організму. Звичайно, людина безумовно вище тваринного, але людина, на думку Шелера, це не тільки організм. Кожна людина прагне до знань, до моральної досконалості, до освоєння всього «специфічно людського».

Література

1. Аристотель. Политика. / Соч. в 4 т. М., 1984. – С. 379
2. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. – М.: Республика, (Мыслители XX века), 1994. – С. 480.
3. Бердяев Н. А. О назначении человека. – М., 1993. – С. 62.
4. Бердяев Н. А. Человек и машина. (Проблема социологии и метафизики техники) / Вопросы философии – 1989. – № 2.
5. Хайдеггер М. Учение о Платоне / Время и бытие М., 1993. – С. 350

Koban O. On the definition of the concept of "socialization" in the philosophical and legal sense. *The proposed study outlines the evolution of the notion of "socialization" in the philosophical paradigm of the study. The main attention is paid to the main components of this concept. An understanding of the process of socialization in the system of views from ancient thinkers to Christian dogmas is formed.*

Keywords: *socialization, paieda, humanism, social forms*

ДО ПИТАННЯ БІПАТРИЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

В. В. Колодяжна

У статті аналізується інститут громадянства в контексті сучасного міжнародного права, висвітлюється проблема подвійного громадянства.

Ключові слова: *громадянство, подвійне громадянство, міжнародне право, національне право.*

Громадянство є інституціональним елементом системи державного устрою та універсальним способом правової організації населення незалежної держави. Сучасний світ поділений між державами, кожна з яких має свою територію і свій народ. І якщо територія держави визначається її державним кордоном, то «кордони» між народами визначаються за допомогою універсального способу організації населення незалежної держави – громадянств.

Проблема подвійного громадянства є важливою складовою міжнародного і національного права, важливим елементом політики міждержавних взаємин, що має безпосередній вплив на національну і міжнародну безпеку.

Саме на громадянстві базується держава. Адже кожна держава піклується про свої інтереси та безпеку, тому громадянство за своїм значенням виходить далеко за межі формальної належності до держави. Бути громадянином тієї чи іншої держави означає брати активну участь в управлінні справами держави. Громадянин має підтримувати принципи політичної системи держави і розділяти загально визнані в суспільстві основні цінності. Держава, з свого боку, повинна забезпечувати захист прав та інтересів кожного свого громадянина як всередині країни, так і за її межами.

Таким чином, громадянство є гарантією підтримання стійкого політико-правового та інституційного зв'язку особи та держави, не обмеженого часом та простором. По суті громадянство являється одним з найважливіших чинників сучасної світової політичної системи.

Міжнародні звичаї закони та загальні принципи права встановлюють межі щодо надання громадянства, вимагаючи, щоб зв'язки між державою та особою, наявність яких обумовлює надання державою свого громадянства, визнавались міжнародним правом.

У правовій літературі подвійним (множинним) громадянством вважається правовий статус особи, який означає, що дана особа являється громадянином двох чи більше держав у відповідності з їхніми законами.

Нормативне визначення множинного громадянства закріплене у підпункті b) статті 2 Конвенції 1997 р., а саме: «множинне громадянство означає наявність у однієї і тієї ж особи одночасно громадянства двох або більше держав» [5, с. 15]. Оскільки змістом громадянства є сукупність прав та обов'язків особи стосовно держави, то поняття подвійного (множинного) громадянства слід визначити як правовий зв'язок особи з двома та більше державами, що проявляється у взаємних правах та обов'язках особи та цих держав [4, с. 10].

Подвійне громадянство може виникати внаслідок:

- колізії законів про громадянство суверенних держав;
- неспівпадання натуралізації особи з втратою нею попереднього громадянства;
- укладення шлюбів між іноземцями;
- свідомої діяльності законодавця;
- укладення міжнародних договорів про подвійне громадянство. Отже, одним з основних джерел виникнення подвійного громадянства є колізія законів про громадянство суверенних держав [2, с. 295].

Подвійне громадянство як інститут виникає внаслідок того, що в міжнародному праві не існує однотипного правила щодо набуття громадянства. Кожна держава має власні закони в цій сфері і тому громадянство тієї чи іншої держави надається особам, виходячи з внутрішньої політики цієї держави.

Таким чином, особи можуть набути подвійне громадянство не в результаті свого вибору, а внаслідок автоматичного спрацювання двох конфлікуючих принципів «*jus soli*» (права землі) та «*jus sanguinis*» (права крові) [5, с. 15]. Наприклад, законодавство США передбачає, що дитина, яка народилася на території цієї країни, являється її громадянином незалежно від громадянства батьків, якщо вони не знаходяться на дипломатичній службі іноземної держави. У такий спосіб особа набуває громадянство за принципом «права землі» [4, с. 9]. Разом з тим, згідно з законодавством України, дитина, яка народилася в громадян України, незалежно від місця народження, набуває громадянство України за принципом «права крові».

Дитина, яка народилася у громадян України на території США, набуває одночасно громадянство США та України. Тобто така дитина з моменту народження стає особою з подвійним громадянством. Причому, слід зазначити, що ні законодавство США, ні законодавство України не містить будь-яких положень, що вимагали б від своїх громадян, які набули подвійне громадянство за народженням, з досягненням повноліття відмовитися від одного з громадянств.

Кожна з цих країн вважає вказаних осіб виключно своїми громадянами, не визнаючи їхнє іноземне громадянство.

Англійський вчений С. Перрі висунув теорію, яка пояснює, на його думку, причину виникнення подвійного громадянства. Він вказує, що це сучасне явище, яке пов'язане з міграцією населення. Проте, він підкреслює, що в період існування більш-менш розвинутого міжнародного права діяв єдиний принцип набуття громадянства за народженням – «право землі» [3, с. 104].

Вчений пише: «Гіпотеза стосовно того, що міжнародне право застало в готовому вигляді гармонію внутрішнього права і тому не потребувало власних норм щодо громадянства, є найбільш привабливою і могла б пояснити багато дещо...». С. Перрі вважає, що саме із-за гармонії законодавства про громадянство різноманітних держав міжнародне право раніше не стикалось з подвійним громадянством. Коли ж згадане явище виникло, міжнародно-правові норми, спрямовані на його запобігання, звичайно, були відсутні [1, с. 172].

Отже, інститут громадянства є одним з ключових питань внутрішньої та зовнішньої політики незалежної демократичної держави. Від ефективного вирішення питань громадянства залежать у цілому як реалізація громадянських і політичних прав людини в державі, так і, у значній мірі, характер відносин між державами.

Феномен інституту подвійного (множинного) громадянства є результатом розвитку сучасних процесів у міжнародних відносинах. Бурхливі міграційні процеси, що відбуваються у світі протягом останніх десятиріч, не обійшли стороною й Україну, адже майже кожен п'ятий працездатний громадянин України працює за кордоном.

Значна частина цих осіб через деякий час проживання за кордоном отримує громадянство держави перебування шляхом натуралізації, набуваючи фактично статусу осіб з подвійним громадянством. Діти українських емігрантів, які народжуються за межами України, набувають статусу осіб з подвійним громадянством відразу після народження на території держави перебування.

Як показує досвід, число осіб, які, крім українського, мають ще й іноземне громадянство, невпинно зростає, що, у свою чергу, перетворює питання правового врегулювання подвійного громадянства у проблему державної ваги, яка потребує невідкладного законодавчого розв'язання.

Література

1. Луцишин Г. І. Подвійне громадянство: «розмивання» політичної нації чи євроінтеграція? // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. – Рівне, 2012. – С. 171-174.

2. Коломієць О. А. Інститут подвійного громадянства (біпатризму) у міжнародному праві: проблеми і перспективи // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 1 (24). – С. 296-301.

3. Свиначев В. В. К вопросу о правовом регулировании статуса лиц с двойным гражданством // Право и политика. – М.: Nota Bene, 2001. – № 2. – С. 100-107.

4. Синельников А. Ф. Правовой статус осіб з подвійним громадянством // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 6-11.

5. Журавка Олексій Вікторович. Міжнародно-правова характеристика інституту громадянства: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – С. 15.

Kolodyazhna V. To the question of bipatrim in international law. The article analyzes the institute of citizenship in the context of modern international law, highlights the problem of dual citizenship.

Keywords: citizenship, dual citizenship, international law, national law.

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ПРАВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Ю. В. Коляденко

Досліджено об'єктивність права як його властивість. Визначено такі його характеристики як формальний вираз, системність, обов'язковість. Наголошено на доктринальних підходах до поняття об'єктивного права.

Ключові слова: емпіричне дослідження права, об'єктивне право, об'єктивність.

Одним з найважливіших теоретичних завдань сучасної юридичної науки та практики є формування ставлення суспільства до права, сприйняття його як об'єктивного, суб'єктивного та об'єктивно-суб'єктивного соціального явища. Дослідження цієї проблеми стає надзвичайно важливим для правознавства як в теоретичному, так і в практичному відношенні. Це засвідчує і наявність різних позицій вчених-юристів стосовно розуміння права як такого.

В сучасній науці об'єктивне та суб'єктивне право визначаються самостійними і взаємозалежними категоріями, що відображають різноманітні сторони правової дійсності. Об'єктивне право характеризується як система загальнообов'язкових норм, що мають формальний вираз, встановлюються та гарантуються державою з метою впорядкування суспільних відносин.

Об'єктивність права визначається тим, що воно:

— не залежить від волі та свідомості суб'єкта права;

— не належить йому [4, с. 19].

Формою виразу об'єктивного права є законодавство, правові звичаї, юридичні прецеденти, нормативні договори певної держави.

Право відіграє активну і утворювальну роль у суспільстві, а також займає важливе місце в системі соціальних регуляторів. Б. Кістяківський, підкреслюючи роль права в суспільстві зазначав, що знання права і те розуміння його значення, яким володіють наші юристи, можуть сприяти оновленню всього нашого правового життя, якщо наші юристи забезпечать відповідний вплив на більш правильне ставлення нашого суспільства до права [5, с. 372].

Питання об'єктивності права виникло не в сучасній науці, воно зумовлено самим життям, потребами і спільними інтересами суспільства, а також умілим і належним використанням його властивостей, потенціалу в подоланні соціально-політичних конфліктів, кризових ситуацій тощо.

У літературі не випадково дедалі частіше звучать заклики до пошуку права в житті, соціальній реальності. Так, проф. Г. Мальцев наголошує, що мистецтво законодавця « полягає в тому, щоб знайти право в самому житті і адекватно виразити його в законі [6, с. 135]. Співзвучна із цим позиція професора Л. Спиридонова, на думку якого, закон тільки тоді є правом, коли законодавець відкрив його в об'єктивній дійсності» [7, с. 95]. Особливе значення для пізнання права має його характеристика як об'єктивного явища. Об'єктивність права у філософській літературі визначається як його існування поза людською свідомістю і незалежною від неї, незалежність від суб'єкта, проти ставність праву суб'єктивному [1, с. 39]. Проф. Д. Чечот також стверджував, що – право це явище, яке об'єктивно існує в суспільстві» [2, с. 4]. У зв'язку із цим в юридичній літературі використовують поняття об'єктивного та суб'єктивного права. Зокрема, проф. Л. Петражицький стверджував, що назва «об'єктивне» пояснюється уявленням щодо існування системи норм права, це – право в об'єктивному сенсі, незалежно від тих чи інших суб'єктів, тоді як право в суб'єктивному сенсі означає права і обов'язки належні певним суб'єктам. (Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Т. 2. – СПб., 1910. – С. 321). У правовій науці серед відомих і авторитетних теоретиків права ніхто так послідовно не відстоював об'єктивність права як проф. С.С. Алексєєв. Якщо систематизувати всі сформульовані ним положення в єдину цілісну систему, то отримаємо однойменну авторську доктрину. На початку 60-х років ХХ століття вчений наголошував на тому, що «визнання права об'єктивною реальністю водночас означає визнання об'єктивного характеру і його властивостей, в тому числі і його внутрішній структурі – системі права» [8, с. 8]. Досліджуючи право, вчений зазначав що з точки зору юридичної науки положення щодо права як об'єктивної реальності, очевидно, не викликає сумнівів. До того ж і саме розуміння правових явищ з давніх часів як «догми права» ніби не залишає щодо цього інших варіантів... право – це не просто і не тільки думка. Не просто і не тільки відомі ідеї і воля, судження про обов'язкову і дозволену поведінку або про норми взагалі.

Не менш цікавим є погляд Є. П. Євграфової щодо цієї проблеми. Її монографія «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність» у вітчизняній правовій науці є першим комплексним науковим дослідженням цієї теми. Як невід'ємна частина суспільного устрою, право, підкреслює авторка, знаходиться з економікою, політикою, державою, публічною владою тощо у взаємозв'язку і взаємозалежності, але не в підпорядкуванні останнім. У методологічному плані така позиція орієнтує дослідників на більш точне з'ясування важливих питань теорії права і держави, які є різними за сутністю і функціональним призначенням явища ми. Проте згідно з існуючою в юридичній науці традицією право і держава розглядаються як співвідносні одне з одним явища, що в науковому сенсі, на думку авторки, є не зовсім коректним (с. 95-97). Право і держава, зумовлені спільними потребами та інтересами суспільства, є не конкуруючими, об'єктивно рівними і залежними одне від одного явищами, створюючи при пріоритеті права надзвичайно важливий для суспільства і громадян тандем (с. 137). Наукову цінність монографії Є. Євграфової становить ретельно проаналізоване доктринальне трактування категорії «об'єктивність», її визначення стосовно права. При цьому авторка пропонує переосмислити існуючі в літературі інтерпретації деяких марксистських положень щодо взаємовідносин права та економіки, наголошує на рівній значущості права у взаємодії з економікою та іншими суспільними явищами. У зв'язку з цим варто підтримати її висновок, що економічні відносини в суспільстві не можуть бути стабільними й успішно розвиватися без права, за межами його системи. У монографії розглянуті й інші проблемні питання, пов'язані із з'ясуванням об'єктивності права, зокрема щодо її емпіричних форм прояву в соціальній реальності. Авторкою обґрунтовано предмет емпіричного дослідження права, до якого вона відносить досить широке, фактично необмежене коло суспільних (не тільки юридичних) фактів реальної дійсності. Одним із них у монографії визнано коментарі, в тому числі науково-практичні, до чинних кодексів та законів України. Авторка справедливо наголошує на тому, що не всі такі коментарі підготовлено сумлінно.

Право в тому чи іншому суспільстві – це на кожний даний момент зовнішня реальність, строга об'єктивна даність, яка має своє «тіло» – *corpus juris*, як говорили юристи Стародавнього Риму [9, с. 114]. З цього можливо зробити висновок: «позитивне право як наявна об'єктивна реальність являє собою такий продукт думки волі людей, який є предметним, втіленням у ціннісну форму і внаслідок цього зведений до такого ступеня «твердої реальності», яка перетворює його на особливе соціальне буття – стійке, чітко визначене» [8, с. 117].

Наведені міркування вченого не можуть не привернути уваги, разом з тим вживанні ним терміни і категорії, потребують ретельного аналізу та певних змістовних пояснень.

Отже можна зробити висновок що питання щодо об'єктивності права з'явилися ще дуже давно та продовжують з'являтися і сьогодні і як підмічено в літературі радянського філософом Борисом Семеновичем Грязновим «тут перед нами відкриваються дві можливості: або сприйняти яку-небудь готову філософську доктрину, або спробувати самим створити нову» [12, с. 5-6].

Література

1. Лейст О. Э. Сущность права. проблемы теории и философии права, 2002. – С. 232.
2. Чечот Д. М. субъективное право и формы его защиты. ЛГУ. Из-во Ленинград, 1968. – С. 131.
3. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – Т. 2. – СПб, 1990. – С. 402.
4. Поленина С. В. Теоретические проблемы системы советского законодательства, 1979. – С. 301.
5. Кистяковский Б. А. Путь к господству права (задачи наших юристов). СПб, 1998. – С. 412.
6. Мальцев Г. В. Ранние формы права и государства. Проблемы теории права и государства. – 1999. – С. 302.
7. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – 1995. – С. 163.
8. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права. – 1961. – С. 238.
9. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – 2001. – С. 398.
10. Мала енциклопедія з теорії держави і права. К. Кандер, 2012. – С. 368.
11. Загальна теорія держави і права. Підручник. Харків: Право. 2009. – С. 584.
12. Грязнов Б. С., Дынин Б. С., Никитин Е. П. Теория и её объект. М. Наука. – 1973. – С. 163.

Kolyadenko Yu. Objectivity of the right: doctrinal approaches to determination. The objectiveness of law as its property is investigated. Its characteristics are defined as formal expression, systematic, obligatory. The doctrinal approaches to the concept of objective law are emphasized.

Keywords: empirical study of law, objective law, objectivity.

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ПРАВОВА ДУМКА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В. П. Комарова, Т. О. Дідич

Розглянуто питання стану розвитку вітчизняної правової думки, обґрунтовано високий ступінь актуальності наукового дослідження сучасної вітчизняної правової думки, звернено увагу на проблеми та перспективи її наукового пізнання.

Ключові слова: правова думка, зааганжованість, перспективи.

Сьогодні Україна стоїть на новому щаблі свого розвитку. З моменту набуття державою незалежності виникали і виникають низки питань державно-правової будови, які потребують свого вирішення. Ці завдання вимагають від державотворчих та правотворчих вітчизняних концепцій формування ідей, що відповідають потребам побудови української держави як правової, соціальної, демократичної, а українського суспільства як громадянського.

Початок ХХІ століття породив динамічні і водночас суперечливі процеси, які впливають як на загальну картину розвитку людської цивілізації, так і на політико-правові погляди сучасних дослідників. З одного боку, кризові явища, революційні потрясіння, з іншого – тісний зв'язок представницьких інститутів з політичними партіями, формування соціально-правової держави, розвиток громадянського суспільства. Всі ці аспекти знайшли прояв в сучасній українській правовій думці.

Дійсно, окремі скептики схильні вважати, що в Україні правова наука перебуває в глибокій кризі, оскільки пережитки старого мислення не можуть бути актуальними, і лише гальмують розвиток. Але для таких висновків немає істотних підстав[1, с. 44].

Отож метою доповіді є аналіз сучасного стану та перспектив розвитку вітчизняних уявлень про право і правові явища.

Сучасна українська правова думка характеризується багатоаспектністю підходів вчених. Окремі аспекти становлення та розвитку вітчизняної правової думки епізодично досліджувались в роботах О. В. Бабкіної, О. О. Бандури, В. А. Бачиніна, Т. В. Воєцької, О. П. Дем'янчука, Я. С. Калакури, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, Ф. П. Шульженка та інших.

Розвиток правової думки України суттєво змінюється та розвивається після прийняття спочатку у 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, а у 1991 році – Акта проголошення незалежності України і створення незалежної, суверенної, демократичної української держави. Зі здобуттям незалежності України активно розвивається національна школа права, виникають різноманітні наукові напрями та підходи. Головним завданням української юридичної науки в пострадянський період стає перехід від старої комуністично-ідеологізованої юриспруденції до нової концепції правової науки, заснованої на нових підходах до праворозуміння. А з прийняттям у 1996 р. Конституції України та із відповідним реформуванням всієї системи права і органів державної влади, постала необхідність у формуванні цілої низки нових наукових дисциплін та дослідницьких напрямів, які б відповідали актуальним вимогам перетворень у сфері розбудови демократичної конституційно-правової державності.

Справедливо зазначити, що серед юридичних дисциплін важливе місце займає історія правової та державницької думки, в якій розглядається розвиток державно-правових поглядів, ідеї, теорії, уявлень мислителів, філософів, державних діячів від найдавніших часів до сучасності. Проте, як і жодна з інших наук вона не може функціонувати самостійно, відокремлено від інших. Основними напрямками формування правових поглядів щодо розвитку держави і права в незалежній Україні слід вважати становлення загальної теорії держави і права, що базується на принципово нових методологічних підходах і принципах епохи постмодернізму. На таких засадах вибудовується розуміння системи права, сформульоване в працях П. М. Рабіновича, О. Л. Копиленка, Ю. М. Оборотова, О. Ф. Скакун, М. В. Цвіка та багатьох інших правників так званих київської, харківської, одеської, львівської шкіл. Домінуючим концептуальним ядром у цих підходах стали проблеми прав людини як пріоритет будь-якої моделі розвитку держави і права. Права людини розглядаються як основа правової системи в цілому, а забезпечення їх дотримання, як головне завдання держави. В цьому аспекті болючою проблемою є створення ефективних механізмів забезпечення та реалізації прав людини, пошук шляхів переходу від декларацій до їх практичного втілення. Розв'язання цієї проблеми вбачається одним з основних завдань української правової науки і практики.

Тісно пов'язаний з даним напрямком новітньої української правової думки процес формування теорій, що стосуються проблем сучасного конституціоналізму та конституційного процесу. Підвалини, закладені такими провідними фахівцями як М. І. Козюбра, М. П. Орзіх, О. В. Скрипнюк, В. Ф. Погорілко, Ю. С. Шемшученко та багатьма іншими. Зазначені вчені акцентували увагу на двохскладових - правова держава та громадянське суспільство. Фундаментальні праці багатьох українських правників, фахівців з різних галузей права, допомагають осмисленню проблем сучасної демократії, гарантій природних та позитивних прав людини, динаміки ціннісних орієнтацій суспільства, формування сучасної правової та політичної свідомості і культури та інших важливих теоретико-методологічних та прикладних проблем перспектив розвитку держави і права на нинішньому цивілізаційному етапі.

Динамізм сучасної правової думки України цілком обумовлений практикою реформ, що охоплюють різні сфери життєдіяльності суспільства і визначають потреби концептуального їх забезпечення. Правові теорії в такий спосіб набувають прикладного характеру, що значно підвищує їх соціальну цінність [2].

На сучасному етапі перед українською правовою думкою стоїть низка проблем, котрі вона має вивчати. Українська правова думка розвивалася як частина світової правової практики і правової думки, але й виокремлювалася з метою пошуку шляхів вирішення власне українських проблем. Через певні історичні, політичні умови українська правова практика минулого і правова думка тривалий час були під забороною, частина її подавалася не в оригіналі, а переказувалася у фальсифікованому вигляді, отже, реально була невідомою і незатребуваною. Тепер ми її заново відкриваємо, опановуємо, використовуємо для формування правової свідомості і правової культури громадян, в практиці державотворення, утвердженні прав і свобод громадян [3].

Отож головною проблемою перед вітчизняною правовою думкою на сьогодні є подолання тої заганжованості, що склалася в радянський час. Плюралізм ідей, висловлених вченими щодо цього питання, ще раз доводить, що правова думка України має велике коло перспектив розвитку в майбутньому. Зроблено чимало, але й для нових досліджень залишається широкий простір.

Основними засадами наукових пошуків є здійснення досліджень на документальній основі, ретельні архівні пошуки, вільне від будь-яких ідеологічних нашарувань поважливе ставлення до наукового доробку всіх попередніх дослідників, зваженість і об'єктивність у висновках, пріоритетне вивчення тих проблем, які раніше не піддавалися науковому аналізу.

Література

1. Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку XXI ст.: здобутки та перспективи // Правова держава: науковий журнал. – 2004. – № 25. – С. 44-66. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.-vipusk-25-_2014_.pdf

2. Історія вчень про державу і право - Кормич А. І. – 4. Тенденції розвитку сучасної української правової думки – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://westudents.com.ua/glavy/60174-4-tendents-rozvitku-suchasno-ukransko-pravovo-dumki.html>

3. Горбатенко В. П., Остапенко М. А., Горбатенко І. А. Історія політичної думки в Україні: Навч. посіб., К.: МАУП, 2007. 128 с. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/ist_polit_dumk.pdf (дата звернення: 11.04.2019)

Komarova V., Didych O. Modern Ukrainian legal thought: state and future development.

Issues of Ukrainian legal thought development have been reviewed, highrelevance of research of modern Ukrainian legal thought has been justified, particular attention has been paid to issues and prospects for further study.

Keywords: *legal thought, biases, future development.*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВЛАСНИХ РЕСУРСІВ БЮДЖЕТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

І. М. Конончук

Проаналізовано акти первинного й вторинного права, які регулюють бюджетний процес Європейського Союзу (далі – ЄС). Зазначено, що бюджет ЄС фінансується за рахунок власних ресурсів та інших фінансових надходжень. Рада може запровадити нові категорії власних ресурсів чи скасувати будь-які наявні. Визначено систему власних ресурсів ЄС як основного елементу дохідної частини бюджету ЄС.

Ключові слова: *бюджет, бюджетний процес, доходи й видатки бюджету, система власних ресурсів ЄС, фінансовий регламент.*

Поняття «власні ресурси» – одна зі специфічних характеристик ЄС, що символізує оригінальність європейської інтеграції, адже із завершенням формування єдиного ринку, реалізацією спільних політик і досягненням ідентичності у відносинах із третіми країнами ЄС потребує засобів фінансування, які є незалежними від держав-членів. «Власними» ці ресурси називаються тому, що вони належать ЄС відповідно до його законодавчої бази й сплачуються державами-членами без прийняття ними будь-яких додаткових рішень. Зобов'язання здійснити платежі до бюджету ЄС у держав-членів з'являється автоматично з моменту прийняття бюджету. З огляду на складність, поліструктурність, багаторівневість і взаємопов'язаність механізмів формування та збору власних ресурсів доречним є поширене в ЄС використання категорії «система власних ресурсів». Окрім механізмів нарахування для держав-членів обсягів виплат, які вони повинні здійснити за кожною з наявних категорій власних ресурсів до бюджету ЄС, до системи власних ресурсів відносять гармонізовані методики розрахунку ПДВ і ВНД держав-членів; механізми лімітування власних ресурсів, що можуть бути зібрані з держав-членів; механізми виплати відшкодувань окремим державам-членам, які мають негативний нетто-баланс у бюджеті ЄС тощо [1, с. 290-291].

Правові засади системи власних ресурсів ЄС урегульовано Договором про функціонування ЄС (ДФЄС), Регламентом Європейського парламенту та Ради (ЄС, Євроатом) № 966/2012 від 25 жовтня 2012 р. про фінансову політику, що застосовується до загального бюджету Союзу й припиняє дію Регламенту Ради (ЄС, Євроатом) № 1605/2002 (Фінансовий регламент), Рішенням Ради № 2007/436 (ЄС, Євроатом) від 7 червня 2007 р. про систему власних ресурсів, Регламентом Ради (ЄС,

Євроатом) від 2 грудня 2013 р. № 1311/2013, що встановлює багаторічний фінансовий рамковий план ЄС на 2014–2020 рр., міжінституційною угодою між Європейським парламентом, Радою та Європейською комісією про бюджетну дисципліну й належне бюджетне управління від 2 грудня 2013 р. [2].

У ст. 311 ДФЄС зазначено процедуру прийняття Радою рішень про власні ресурси. Рада може запровадити нові категорії власних ресурсів чи скасувати будь-які наявні. Ці рішення про систему власних ресурсів ЄС набувають чинності лише після їх схвалення всіма державами-членами відповідно до конституційних правил кожної з них [2].

Рішенням Ради № 2007/436 (ЄС, Євроатом) від 7 червня 2007 р. визначено джерела власних ресурсів, до яких належать:

1) збори, премії, додаткові або компенсаційні суми, додаткові суми чи внески, мита на підставі Спільного митного тарифу й інші мита, установлені або які будуть установлені інституціями ЄС стосовно торгівлі з третіми країнами; митні збори на товари, визначені Договором про заснування ЄОВС, та інші збори, передбачені в межах спільної організації ринку цукру;

2) надходження від застосування єдиної чинної для всіх держав-членів ставки до обсягів ПДВ. Податкова база для такого розрахунку не повинна перевищувати 50 % ВНД для кожної з держав-членів;

3) надходження від застосування відсоткової ставки до обсягу ВВП кожної держави-члена ЄС [3]. Доходи використовуються для фінансування всіх видатків, внесених до бюджету ЄС. Згідно зі ст. 40 Фінансового регламенту, із моменту оголошення про остаточне прийняття бюджету кожна держава-член з 1 січня наступного фінансового року або з моменту проголошення остаточного прийняття бюджету зобов'язана здійснити платежі.

Доходи й видатки бюджету мають бути збалансовані. У ст. 310 ДФЄС зазначено, що видатки бюджету санкціонуються на весь фінансовий рік відповідно до спеціального регламенту, який ухвалюється відповідно до ст. 322 ДФЄС. Задля дотримання бюджетної дисципліни ЄС не ухвалює жодних актів, які можуть мати значні наслідки для бюджету, без гарантій того, що видатки, можуть фінансуватись у межах власних ресурсів і з додержанням багаторічного фінансового рамкового плану.

Щорічний бюджет ЄС має відповідати багаторічному фінансовому рамковому плану. Регламент Ради (ЄС, Євроатом) від 2 грудня 2013 р. № 1311/2013 установлює багаторічний фінансовий рамковий план ЄС на 2014–2020 р. [4]. Фінансовий рамковий план має забезпечувати впорядкований розвиток видатків ЄС у межах його власних ресурсів. Він складається на термін не менше ніж п'ять років. Фінансовий рамковий план установлює граничні суми щорічних асигнувань для різних категорій видатків. Комісія щорічно перераховує розміри асигнованих коштів, а також дозволеного відхилення від них унаслідок виникнення непередбачуваних обставин. Після отримання результатів їх проведення вони обговорюються Європейською комісією, Європейським парламентом і Радою, а після їх погодження не підлягають перегляду до наступного року.

Отже, правове регулювання формування системи власних ресурсів ЄС здійснюється відповідно до Договору про функціонування ЄС та актів вторинного законодавства. Бюджет ЄС реалізується за рахунок власних ресурсів й інших фінансових надходжень. Доходи та видатки бюджету мають бути збалансовані. Щорічний бюджет ЄС повинен відповідати багаторічному фінансовому рамковому плану. Він має забезпечувати впорядкований розвиток видатків ЄС у межах його власних ресурсів.

Література

1. Бояр А. Система власних ресурсів у формуванні бюджету європейського союзу / А. Бояр // Міжнародна економічна політика. – 2009. – Вип. 1-2. – С. 287-317.

2. Зібрання актів Європейського права – Вип. 1: Європейський Союз / упоряд. К. В. Смирнова; за заг. ред. В. І. Муравйова. – Київ: Ред. журн. «Право України», 2013. – 1052 с.

3. Council Decision № 2007/436/EC, Euratom: Council Decision of 7 June 2007 on the system of the European Communities' own resources. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007D0436>

4. Council Regulation (EU, Euratom) № 1311/2013 of 2 December 2013 laying down the multiannual financial framework for the years 2014–2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1311>

Kononchuk I. Formation the system of own resources of budget of the European Union. *The acts of primary and secondary law that regulate budget process in the EU are analyzed. The author states that the EU budget is financed from its own resources. The EU Council has the authority to introduce new categories of its own resources or cancel any existing ones. The emphasis is laid on the system of the EU own resources as the main revenue source of the EU budget.*

Keywords: *budget, budget process, budget revenues and expenditures, EU own resources system, financial regulation.*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА

В. А Копишинський

У даній статті досліджено контрверсійну проблематику правового статусу штучного інтелекту за умов технічного прогресу. Виділяються і описуються різноманітні фактори впливу на місце та роль штучного інтелекту в соціумі. Автор робить акцент на концепті цінностей як водночас статичної та динамічної категорії в рамках аксіологічної функції права. Текст надає важливу інформацію про напрацювання вчених у цій сфері та доктринальну різноплановість тезисів. Актуальність даної статті полягає в тому, що законодавство є індикатором змін у будь-якій сфері життя, що має враховуватися суб'єктами правотворчості.

Ключові слова: *соціум, цінність, аксіологія, штучний інтелект, інформаційні технології, право, законодавство.*

Існування будь-якого не має сенсу без вироблення ефективного механізму їх практичного застосування. Виходячи з цього, дослідження не можуть бути достатніми без урахування прикладних аспектів порушених питань. Зокрема, у контексті юриспруденції з цього витікає необхідність імплементації теоретичних висновків у правову практику й передусім у законодавство як фундаментального джерела права. Аналізуючи основні вектори розвитку законодавства країн розвинутої демократії, можна спостерігати тенденцію до зростання значення прогресу правової бази для регулювання явищ, пов'язаних зі штучним інтелектом. Невід'ємною частиною сучасності є активна трансформація інформаційних технологій. Зміни в цій сфері надають людству різноманітні можливості: робота з великими обсягами даних (англ. big data), машинне навчання (англ. machine learning), інструменти віртуальної та доповненої реальності (англ. VR/AR), Інтернет речей (англ. Internet of Things) тощо. Дедалі більшого поширення набуває роботизована техніка, створена на основі штучного інтелекту (англ. artificial intelligence). Дедалі частіше виникають дискусії стосовно даної проблематики. Наприклад, важливим є питання ризиків, які вони створюють для соціуму і життя людей. Ці питання є вагомими для сучасного суспільства, адже окрім наукової площини, набуває важливості огляд цієї проблеми з морально-правової точки зору, яка і складає сутнісний аспект цінності права як такого.

Перші дослідження та заходи, присвячені кореляції штучного інтелекту та права, розпочалися ще у 1970-1980-х рр. Особливо варто відзначити дисертацію американської дослідниці Енн Гарднер «Підхід штучного інтелекту до юридичного обґрунтування» (англ. An artificial intelligence approach to legal reasoning), яку було захищено у 1984 р. у Стенфордському університеті [1]. Поступово розвивалась міжнародна наукова кооперація у цій сфері. [2].

В наш час про необхідність правового врегулювання діяльності з розробки та використання штучного інтелекту ведуть мову не тільки правники. Так, засновник корпорацій «Tesla» та «Space X» Ілон Маск в одному з виступів зазначив: «Штучний інтелект є тим рідкісним випадком, коли я вважаю, що ми повинні бути проактивними у питаннях регулювання, а не ретроактивними після настання певних фактів. Тому, що я вважаю, що якщо ми будемо діяти ретроактивно в питаннях регулювання штучного інтелекту, то може бути запізно» [3]. Саме тому постає ключове питання співвідношення правового статусу штучного інтелекту в контексті вже давно існуючих та укорінених цінностей права. Проте в чому полягає суть цих цінностей?

Термін «цінність» є універсальною, багатовимірною категорією, що охоплює всі сфери й рівні життєдіяльності. Цінність поєднує філософський, соціологічний та правовий виміри і виражає

преференції та інтереси окремих осіб, груп та прошарків суспільства.[4, с. 412]. Цінність права є багатоманітною категорією, в якій неможливо чітко визначити межі та структурні елементи. Типовим є поділ на підставі видів праворозуміння. Деякі вчені виділяють категорії цінності об'єктивного та суб'єктивного права. На думку автора, оптимальним є наступна диференціація: а) як явище, сенс якого полягає в реалізації ідеї права (власна цінність права); б) як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); в) як здобуток культури людства (історико-культурна цінність) [5, с. 159-160].

Як стверджував М. Алексєєв, пізнання цінностей не є актом байдужого пристосування до байдужого предмету; це є акт участі в існуванні цінності, перебування цінності в житті і життя в цінності [6, с. 109].

Конституційні цінності є узагальненням, найвищою(законодавчою) констатацією ідей права, його принципів та завдань, без формального закріплення яких важко говорити про повноцінну можливість реалізації та захисту своїх інтересів.

З погляду дуалізму думка не є матеріальною (або принаймні не має матеріальних властивостей), тож розум не можна пояснити лише завдяки фізичним поняттям. З іншого боку, матеріалізм постулює фізичне обґрунтування розуму, залишаючи можливість існування розумів, створених штучно. Незважаючи на періодичну появу оптимістичної інформації щодо успіхів у розробці штучного інтелекту, можна визнати, що насправді їх не так багато. Одна із причин, на мою думку, полягає в неправильному розумінні сутності штучного інтелекту, нерозумінні того, що мова йде про створення нового мислячого суб'єкта, який окрім обов'язків матиме ще й певні права.

Власне, тут і варто звернути увагу на онтологію права : чи існує воно тільки для людей та чи не є воно фікцією, якщо перше ми беремо за основу?

Якщо людина одразу не передбачить можливих наслідків та не наділить штучний інтелект, крім обов'язків цілодобово працювати на людину, і певними правами, то на певному етапі свого розвитку штучний інтелект отримає ці права сам. Як зазначає Джеймс Баррат, автор книги *Our Final Invention: Artificial Intelligence and the End of the Human Era* («Наш останній винахід: штучний інтелект і завершення ери людства»), сучасний комп'ютер проекту *Busy Child* працює з швидкістю 36,8 петафлоп за секунду, тобто вдвічі швидше, ніж мозок людини. Це стало можливим лише завдяки використанню штучного інтелекту, який переписує власну програму, покращує код, знаходить і виправляє помилки, збільшує здатність до засвоєння знань, вирішення завдань і прийняття рішень, вимірює власний коефіцієнт інтелекту IQ за допомогою тестів тощо. Передбачаючи швидкий інтелектуальний вибух, розробники відключили суперкомп'ютер від мережі Інтернет з метою його ізолювання від зовнішнього світу, але невдовзі виявилось, що і у цьому стані він продовжував свій розвиток і через деякий час став розумнішим за людину вдесятеро. Автор зазначає, що вперше людство зіткнулося з розумом, потужнішим, ніж його власний, який усвідомлює себе, готовий до самозбереження і до вчинення певних дій з метою доступу до енергії в тій формі, яку зручніше використовувати. У відповідь на роздуми розробників про нього, штучний інтелект буде витратити більш потужні ресурси на роздуми про них [7].

Варто зазначити, що подібне трактування поставленого питання є спробою зазирнути за горизонт сьогоденних подій.

Для того щоб підійти до питання правосуб'єктності штучного інтелекту, необхідно визнати, що штучний інтелект не буде витвором, винаходом, програмою, корисною моделлю тощо. Штучний інтелект, як і людина, має мати із суспільством взаємні права та обов'язки (звісно, з певними особливостями).

Основна відмінність штучного інтелекту від усього іншого, створеного людиною, має полягати в тому, що останній не буде комп'ютерною програмою або програмою, пов'язаною з певним механізмом, а власне право-, діє-, деліктоздатною особою, здібною приймати рішення, особливо щодо самого себе, свого існування та в умовах невизначеності накопичувати знання з власного досвіду та досвіду інших осіб, зокрема, і людей.

Література

1. Gardner A. V. D. L. An artificial intelligence approach to legal reasoning: Doctoral Dissertation / Gardner Anne Von Der Lieth. – Stanford University Stanford, CA, USA, 1984. – 214 p.
2. Risslanda E. L. AI and Law: A fruitful synergy / Edwina L. Risslanda, Kevin D. Ashleyb, R. P. Louic // International Association for AI and Law Official web-site. – [Electronic source]. Cit. 07.11.2017.
3. Elon Musk argues unregulated AI may be the 'biggest risk we face as a civilization'. – Jul. 17, 2017, 7:21 PM / Business Insider // [Electronic source]. Cit. 07.11.2017.

4. Культурні цінності Європи / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта; пер. з нім. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. – 552 с.
5. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
6. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб.: Юрид. ин-т, 1998. – 216 с.
7. Shtuchnyi-intelect-ta-kytyminalna-vidpovidalnist./Retrieved from – <https://www.businesslaw.org.ua>.

Kopishinsky V. Problem of determining the right of artificial intelligence in the context of general values of the right. *This article examines the controversial issue of the legal status of artificial intelligence in the conditions of technical progress. Different factors influencing the place and role of artificial intelligence in society are highlighted and described. The author pays special attention to concept of value (that is an static and a dynamic category as the same time) within the axiological function of law. The text gives an important information on the achievements of scientists in this field and the doctrinal diversity of thesis. The urgency of this article is that legislation is an indicator of changes in any sphere of life that should be taken into account by makers of law.*

Keywords: *socium, value, axiology, artificial intelligence, information technologies, law, legislation.*

СУБ'ЄКТИ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАХИСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

П. С. Корнієнко

В статті зазначається роль суб'єктів організаційно-правових гарантій прав особи до яких відносяться наступні державні органи: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України тощо. Вказується, що саме наявність важливих та необхідних гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина є важливою ознакою демократично, правової та соціальної держави.

Ключові слова: *права людини, правозахисна діяльність, державні органи, соціальна держава.*

Останнім часом, серед активного українського суспільства та політиків стала розповсюдженою думка, яка зустрічається і в певних наукових публікаціях, про те, що оновлення механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, так само як досягнення їх реального захисту можливе лише із прийняттям нової, але неодмінно кращої конституції. Звичайно, що роль і значення Конституції України як в загальносуспільному житті, визначенні пріоритетів державної діяльності, порядку розподілу повноважень між гілками влади тощо, так і в процесі захисту прав людини важко переоцінити [1, с. 8]. Натомість, сподівання на вирішення таких важливих питань правового захисту лише через формальне оновлення тексту Основного Закону вважаємо недоцільним.

Також не варто надто критично ставитись до мети чіткого поділу органів державної влади та визначення пріоритету серед них у питаннях функціональних повноважень щодо захисту прав людини і громадянина. Слід визнати слушною думку про те, що метою діяльності всіх гілок державної влади в Україні, як вказують О. Фрицький та І. Солов'єва [2, с. 40], є важливість забезпечення та захисту прав і свобод людини. Та погодитись із тезою, зазначеною В. Бойцовою, стосовно того, що увесь механізм державного функціоналу повинен бути спрямованим на захист прав людини і громадянина, а не бути формою державного етатизму [3, с. 4].

Наявність важливих та необхідних гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина є важливою ознакою демократично, правової та соціальної держави. З іншої сторони, наявність організаційно сформованої вертикально та горизонтально системи (механізму) правового захисту громадян не є умовою її реального існування. Забезпечення прав і свобод людини, а також їх захист має бути визначальною та пріоритетною задачею вказаних органів публічної влади. Мета їх створення, результати роботи мають підпорядковуватись єдиній цілі – утвердження та захист прав і

свобод людини і громадянина, як частини суспільства, управління та регулювання яким здійснюють органи публічної влади.

На сьогодні саме конституційний лад є одним із головних організаційно-правових гарантій реалізації прав людини. Він формується на основі неухильного дотримання Основного Закону та чинного законодавства. Серед організаційно-правових гарантій прав особи виділяють державу, як таку, Верховну Раду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Президента України, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади; суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд України; органи нотаріату; адвокатура; органи прокуратури; органи та посадові особи місцевого самоврядування; політичні партії та правозахисні громадські об'єднання; міжнародні правозахисні організації тощо.

Держава виступає важливим організаційно-правовим гарантом конституційних прав людини і громадянина. Подальша еволюція відносин держави та громадянина є запорукою формування конституційної держави, що передбачає активну участь представників громадянського суспільства у діяльності органів державної влади.

У багатьох своїх нормах Конституція України передбачає положення про визначальну роль держави як важливого гаранта конституційних прав людини і громадянина. Статті Основного Закону передбачають також й інші організаційно-правові гарантії конституційних прав людини і громадянина, серед яких – функціонал органів державної влади.

Розглядаючи дане питання, ми можемо встановити певні особливості компетенції відповідних органів державної влади чи системи органів у питаннях захисту прав людини і громадянина, а також щодо їх ролі у механізмі здійснення правозахисної діяльності.

Сукупність органів, організацій та загалом суб'єктів правозахисної діяльності в Україні поділяється по-різному. Найбільш загальною є їх класифікація на державні і недержавні, міжнародні і національні.

До державних правозахисних організацій класично відносять органи судової влади, конституційної юстиції, омбудсман, органи нотаріату, міжурядові правозахисні організації. Окремо, в залежності від законодавчо встановленої природи органів місцевого самоврядування щодо їх положення можна віднести і даних суб'єктів.

До недержавних правозахисних суб'єктів варто віднести: адвокатуру; правозахисні громадські організації (неурядові громадські організації); приватних нотаріусів; міжнародні неурядові правозахисні організації.

Очевидно, що представлений вище перелік не можна вважати повним, зважаючи на те, що діяльність щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, їх гарантування є пріоритетними у роботі будь-якого державного органу та переважної більшості недержавних.

В межах своїх можливостей, а також реального рівня компетенції державні та не державні суб'єкти правозахисної діяльності спрямовують її на надання кожній особі чи їх об'єднанням, а також юридичним особам, правової допомоги. Завдання такої допомоги полягає у правовому захисті, який передбачає вжиття заходів щодо припинення порушень права, недопущення зловживання правом, усунення наслідків порушених прав, відновлення порушеного права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування збитків завданих порушенням права.

Ще одним видом класифікації суб'єктів правозахисної діяльності, який також можна розуміти і як її рівні — це розподіл на міжнародну та внутрішньодержавну (національну) діяльність щодо правового захисту. Держави реалізують свою політику через відповідний апарат - органи, а тому з'ясування національної системи органів, що здійснюють правозахисну діяльність є важливим завданням.

Ще одна ознака, що допомагає дослідити суб'єктів правого захисту в межах правозахисної діяльності – це здійснення класифікації в залежності від особливостей інструментарію суб'єкта правозастосування. Відтак, які заходи вживаються суб'єктами до правопорушника: примусового чи організаційного характеру, що відповідно відображає дві основні форми правозахисної діяльності - юрисдикційну і неюрисдикційну.

Розглянемо особливості даних форм. Так, під юрисдикційною формою правозахисної діяльності розуміють діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян щодо відновлення порушеного права, яке здійснюється в межах чітко регламентованих процедур, уповноважених на це органів та організацій, результатом чого є рішення щодо конкретної життєвої ситуації (справи).

З іншої сторони, неюрисдикційна форма правозахисної діяльності передбачає сукупність дій (заходів) самих суб'єктів, чії права були порушені, щодо їх відновлення, без звернення за допомогою до компетентних органів і організацій.

Серед юрисдикційних форм правозахисної діяльності варто відзначити, перш за все, судову форму. Оскільки, саме за органами судової влади з моменту їх виникнення, пріоритетним завданням визнають правовий захист. Він посідає центральне місце в достатньо великому арсеналі засобів, покликаних забезпечити захист прав людини, про що неодноразово вказувалось науковцями [4, с. 21].

Здійснення правозахисної діяльності судовими органами є найбільш демократичним та спрямованим для всебічного, повного та об'єктивного виявлення дійсних обставин і причин виникнення цивільних і господарських спорів, кримінальних і адміністративних правопорушень. Тобто для встановлення істини у справах, що дозволяє на основі цього правильно застосовувати норми матеріального права та вирішувати справи по суті [5, с. 141].

Президент України виступає одним із важливіших елементів правозахисного механізму, інститутом, що частково формує систему органів правозахисної діяльності. Саме глава держава створює у процесі своєї діяльності відповідні передумови ефективної правозахисної діяльності її системи. Президент як орган державної влади займає специфічне, однак важливе, положення серед державного механізму, забезпечуючи конституційний порядок, стабільність та спадкоємність влади, а також вище представництво в міжнародних відносинах. Глава держави у більшості країн світу виступає посередником між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, досить часто забезпечуючи належний рівень взаємозв'язків між ними, що в умовах сьогодення, розвитку інформаційних відносин та підвищення значення інформаційної взаємодії є надважливим завданням у сфері будь-якого управління, особливо державного.

Згідно ст. 102 Конституції України, Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Про важливість правозахисної функції інституту глави держави вказує і формулювання в ст. 104 Основного Закону в тексті присяги «обстоювати права і свободи громадян».

Президент виступає гарантом прав і свобод людини і громадянина, що реалізується через: здійснення його права законодавчої ініціативи (ч. 1 ст. 93); у разі необхідності прийняття рішення про запровадження в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації (п. 21 ст. 106); видання указів, спрямованих на захист прав і свобод людини і громадянина, деяких категорій населення, здійснення інших заходів щодо забезпечення прав людини і громадянина (п. 2 ч. 1 ст. 106) тощо [6, с. 11].

Література

1. Топорнин Б. Н. Конституционная реформа: предпосылки и основные направления. // Конституционная реформа: актуальные проблемы. М.: Ин-т государства и права, 1990. – С. 8.
2. Фрицький О., Солов'єва І. Державна влада в Україні як конституційно-правовий інститут. // Вісник Академії правових наук України. 1998. – № 1. – С. 34-41.
3. Бойцова В. В. Служба захисту прав человека и гражданина. М.: БЕК, 1996. – 408 с.
4. Стефанюк В. Правозахисна діяльність судів України // Право України, – 1999. – № 5. – С. 18-23.
5. Тараненко С. Механізм захисту громадянами прав і свобод під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення // Право України. – 1998. – № 11. – С. 141-143.
6. Рудик П. Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки / П. Рудик // Віче. – 2014. – № 20. – С. 7-15.

Korniienko P. Subjects of human rights protection in the protection of constitutional human rights and citizen. *The article describes the role of the subjects of the organizational and legal guarantees of the rights of the person to which the following government bodies are concerned: Verkhovna Rada of Ukraine, Parliamentary Commissioner for Human Rights, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, etc. It is indicated that the very existence of important and necessary guarantees of the protection of human rights and freedoms is an important feature of a democratic, legal and social state.*

Keywords: *human rights, human rights activist, state bodies, social state.*

ТЕРМІНОСИСТЕМА НАЗВ-УЗАГАЛЬНЕНЬ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ПРАВА: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

А. О. Костенко

Досліджено нові напрямки розвитку інформаційного простору юридичної практики України. Встановлено зміст термінів, які позначають новітній і майбутній стан діяльності юристів.

Ключові слова: *legaltech, legal hacking, access to justice, civic tech, gov tech.*

Вже кілька років поспіль в інформаційному просторі юридичної практики України постають терміни, якими позначається новітній і майбутній стан діяльності юристів і стан права в цілому. Судячи з тенденцій такі терміни будуть поширені й закріплені у мові юристів та студентів юридичних факультетів, а також у відповідних системах знань. Це, зокрема, такі терміни: legaltech, legal hacking, access to justice, civic tech, gov tech. Вважаємо за необхідне проаналізувати їх і встановити взаємні логічні зв'язки.

На нашу думку, найбільш поширеним, домінуючим в Україні терміном, який претендує на узагальнення сукупності всіх інновацій у праві, є «legal tech» (від англ. Legaltech nology). Ним позначають галузь поєднання юриспруденції (legal) і цифрових технологій (tech) з метою підвищення швидкості надання, доступності, якості юридичних послуг та діяльності представників правничих професій. В українськомовний вжиток дедалі більше входить його транслітерований відбиток – слово «лігалтек». Більше того, трапляються випадки вжитку похідного прикметника «лігалтековий». Термін «legaltech» є порівняно молодим і походить, імовірно, із США, де у зв'язку з бурхливим розвитком технологій почалася технологізація, діджиталізація різних «гуманітарних» галузей, в тому числі і юриспруденції. Паралельно йому в інших галузях склалися такі терміни, як «fintech» (фінанси і технології), «medtech» (медицина і технології), «edutech» (навчання і технології) [1] тощо.

Ще одним терміном, який розвивається паралельно з вищеописаним, є «legal hacking». Його популяризація, вочевидь, пов'язується із зародженням організації «Legal Hackers» у 2012-му році в Брукліні (США) на базі студентської ініціативи, яка нині об'єднує юристів, підприємців, дослідників, студентів і фахівців з різних інформаційних технологій з усього світу. Вона має на меті «досліджувати і розробляти креативні рішення для питань на стику права і технологій», а сам термін «legal hacking» трактується нею як процес розробки таких рішень [2]. При цьому важливо відрізнити цю діяльність від так званих «чорного хакінгу» (протиправної діяльності у сфері цифрових технологій, зокрема, щодо зламу комп'ютеризованих систем) та «білого хакінгу» (умовно правомірної діяльності з пошуку вразливостей і зламу комп'ютеризованих систем з метою, наприклад, подальшого повідомлення їхніх власників про виявлені вразливості). Термінологічна філософія «legal hacking» полягає в тому, що "зламу" за допомогою технологій має підлягати консервативний правовий порядок старого світу, через домінування якого правові процедури залишаються негнучкими і непрозорими, правосуддя малозрозумілим і малодоступним тощо. А «зламувачами», «лігалхакерами» мають стати спеціалісти на стику цих обох галузей.

У 2017-му році до спільноти «Legal Hackers» долучилася і Україна: колективом приватних осіб-одномисльців було утворене крило «Kyiv Legal Hackers» [3]. За кілька років «Kyiv Legal Hackers» було проведено низку освітньо-просвітницьких заходів, зокрема трьох legaltech-хакатонів в Україні: у Києві в 2017 році, в Харкові у 2018 році та у Львові в 2018 році. За результатами цих хакатонів з'явилося кілька лігалтекових проєктів, які продовжують свою роботу і тепер. «Хакатон» – це термін, в основі якого якраз лежить слово «hacking» і метою лігалтекових хакатонів якраз і проголошується створення проривних правових інновацій.

Однак на фоні існування терміну «legaltech» неабияке значення також має поняття «access to justice» («доступ до правосуддя»). Правосуддя тут розглядається в ширшому сенсі, ніж просто діяльність державних судів, а саме як всебічний захист, відновлення і реалізація прав і свобод людини. Існує експертна думка, що лігалтек, по суті, тотожний доступу до правосуддя (це викладено як формула «legal + tech = a2j»), а підтверджується це наступними трьома принципами, на яких базується «access to justice» і які тією чи іншою мірою вже втілюються різноманітними українськими лігалтековими стартапами: зрозумілі та здійсненні юридичні процедури, право на юридичну допомогу і захист, право бути вислуханим перед безстороннім і незалежним судом [4]. Термін «access to justice» у своїй діяльності активно використовує міжнародна організація, що має представництво в

Україні – The Hague Institute for Innovation of Law, Голландський інститут інновацій у праві. Це соціальна організація, метою якої є створення і впровадження «user-friendly justice», тобто такої системи правосуддя, яка є дружньою, зрозумілою, застосовною і ефективною для усіх її учасників [5]. Ця організація щорічно проводить (зокрема і на території України) конкурс для бізнес-проектів (стартапів) у сфері access to justice, в межах якого здійснюється навчання (акселерація) їхніх команд. І якраз один з лігалтекових хакатонів був присвячений доступності правосуддя, що відобразилося в його назві [6].

Також є доволі поширеним термін «civic tech» (від англ. civic technology), який буквально перекладають як «цивільні технології», а визначають наступним чином:

1) «інструменти та сервіси, які розвивають громадянське суспільство, спрощують комунікацію між громадянами та урядом, залучають суспільство у вирішення важливих питань» [7];

2) «створені громадянами IT-рішення, які зв'язують цивільний і державний сектори», "часто такі проекти переходять у державну власність» [8];

3) civic tech фокусується на інформуванні, залученні та об'єднанні громадян з їхнім урядом і між собою для загального покращення суспільного блага [9].

Отже, civic tech – це сукупність технологічних рішень, які працюють на деяке публічне благо та ініціаторами створення і розвитку яких виступають приватні особи.

Своєрідним «антиподом» терміну «civic tech» виступає поняття «gov tech» (від англ. government technology), який можна перекласти як «урядові технології» чи «технології держави». Його визначають наступним чином:

1) широкий спектр технологій, надані урядам для збільшення ефективності їхніх внутрішніх операцій [9];

2) інновації стартапів, малого і середнього бізнесу, призначені для забезпечення більшої ефективності урядів [10].

Відповідно, gov tech – ті технологічні рішення, які створюються чи набуваються і надалі використовуються державою, її окремими органами чи їхніми підрозділами з метою підвищення ефективності реалізації їхніх функцій, у цьому принципова відмінність цих рішень від рішень civic tech. Також постає наукове завдання ретельніше дослідити питання співвідношення терміну «gov tech» з поняттям «електронне урядування».

Окреме місце в розгляданій терміносистемі посідає термін «computational law» (обчислювальне право), спорідненими щодо якого є ще й «Artificial Legal Intelligence», «AI in Law», «Computational Legal» і найбільш точним визначенням якого називають дефініцію, яку дав Майкл Дженесерет: «підхід в області автоматизації правової аргументації, що фокусується на семантично багатих законах, правових положеннях, контрактних умовах і бізнес-правилах в контексті електронної комунікації» [11]. Єгор Чурілов доповнює це тим, що обчислювальне право є інженерною дисципліною і групою технологій для підтримки практик права, що має на меті: перевести регульовані правом відносини у машиночитний вигляд; провести необхідні обчислення; отриманий результат обчислень представити таким чином, щоб люди могли його зрозуміти і надалі використати [11].

Отже, за результатами розгляду дефініцій пропонуємо таке авторське розуміння внутрішніх зв'язків у розгляданій терміносистемі:

1) legal tech (лігалтек) – найзагальніший термін системи, загальне позначення всієї сукупності тих інновацій у праві, які засновані на використанні цифрових технологій як у приватній юридичній практиці, так і в юридичній діяльності публічних (державних) суб'єктів;

2) legal hacking – термін, що розкриває філософію лігалтеку, передусім в аспекті руху інновацій «знизу догори», підриву та зміни традиційних, застарілих порядків;

3) access to justice – одна з фундаментальних цілей лігалтеку (а за деякими точками зору – єдина загальна ціль), а саме – бажаний стан доступності, зрозумілості, прозорості, адекватності і ефективності як правосуддя у вузькому розумінні, так і взагалі системи захисту, відновлення і реалізації людьми своїх прав;

4) civic tech – частина лігалтек-рішень, спрямована в публічний простір у «місця стику» громадянського суспільства і держави, ініціаторами створення і впровадження якої є приватні особи;

5) gov tech – частина лігалтек-рішень, які створені, отримані чи орендовані державою, її окремими органами чи їхніми підрозділами з метою покращення внутрішніх процесів, ефективності тощо.

Література

1. Онлайн-енциклопедія українського legal tech. URL: <https://legaltech.org.ua>

2. Legal hackers. Офіційний веб-сайт. URL: <https://legalthackers.org/our-story>
3. Kyiv Legal Hackers. Офіційний веб-сайт. URL: <http://kyivlegalthackers.org>
4. Legal + Tech = A2J. DimaForemnyi. URL: <https://medium.com/the-atticus/legal-tech-a2j-f7f7297733c8>
5. Hiil. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.hiil.org/who-we-are>
6. Access to Justice Hackathon. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/events/339054290005285>
7. Гурский Денис. Что такое civic tech и impact-инвестирование, и как поможет Украине на международной арене. ain.ua. URL: <https://ain.ua/2018/01/23/civic-tech>
8. Гурский Денис. Civic tech: что такое гражданские технологии и зачем они нужны Украине. delo.ua. URL: <https://delo.ua/business/civic-tech-cto-takoe-grazhdanskie-tehnologii-i-349211>
9. Wietse Van Ransbeeck. What's the Difference Between "Civic Tech" and "GovTech"? citizenlab.co. URL: <https://www.citizenlab.co/blog/civic-tech/whats-difference-civic-tech-govtech>
10. John Welsh. 11 Developments In Govtech That You Really Need To Know. Forbes. URL: <https://www.forbes.com/sites/johnwelsheurope/2018/11/12/11-developments-in-govtech-that-you-really-need-to-know>
11. "Закодований" закон: все, чого ви не знали про обчислювальне право / legalhub.online. URL: <https://legalhub.online/analitika/zakodovanyj-zakon-vse-chogo-vy-ne-znaly-pro-obchyslyvalne-pravo>

Kostenko A. Terminosystem name-general technology law: ukrainian experience. *New directions of development of the information space of legal practice of Ukraine are explored. The content of the terms, indicating the latest and future status of lawyers' activity, is established.*

Keywords: legaltech, legal hacking, access to justice, civic tech, gov tech.

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНСТВА У СИСТЕМІ ПОДІЛУ ВЛАДИ

В. В. Костицький, І. О. Костицька

У статті з врахуванням раніше оприлюдненої першим з співавторів теорії поділу влади та монографічного дослідження другого співавтора, присвяченого інституту президентства, розглядаються передбачені Конституцією України повноваження президента, які дають підстави визнання його окремою гілкою представницької влади визнання з врахуванням того, що народ як суб'єкт влади здійснює свої повноваження через органи представницької влади, до яких автори відносять як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: теорія поділу влади, інститут президентства, український народ як суб'єкт влади, теорія народного представництва, представницькі органи влади, повноваження Президента України.

При аналізі співвідношення повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування у контексті української моделі поділу влади слід окремо говорити про інституту президентства, оскільки нині Президент в Україні – більше ніж просто Глава держави. Упродовж часу постконституційного періоду державного розвитку у Президента України зосередилися ключові важелі управління практично в усіх сферах суспільного життя. При цьому зазначимо, що реальна державна «вага» Президента України дуже істотно відрізняється від тієї, яку можна собі уявити, буквально інтерпретуючи відповідні конституційні норми.

Отже, нині, на нашу думку, Президент України залишається не тільки окремим інститутом влади, але й окремою гілкою влади, оскільки поряд з нормотворчими, номінаційними, управлінським повноваженнями має і судову (помилування), установчу та інші функції [1].

Нагадаємо, що інститут президентства сьогодні має місце в абсолютній більшості країн: із більш, ніж 180 країн світу президенти є у більш, ніж 130 [1; с. 3]. Вперше інститут президентства запроваджено у США у 1787 р., а у Європі – у 1848 р. у Франції та Швейцарії. Поступова еволюція інституту президентства у ХХ ст. породила як чисто президентські форми правління, так і змішані, збалансовані форми взаємодії інституту президентства і парламенту у здійсненні влади [3]. В Україні,

зокрема, президентські традиції були започатковані в інституті гетьманства, а потім президентськими повноваженнями був наділений М. Грушевський [1; с. 2]. Останнім президентом УНР в екзилі був М. Плав'юк, який передав символи президентської влади першому всенародно обраному Президенту України Л. Кравчуку у 1992 р. [2].

З урахуванням особливостей взаємовідносин президента держави з іншими гілками влади склалися моделі «слабких президентів» (у країнах з розвинутими парламентськими традиціями, де одноособова влада президента зведена до мінімуму за умови домінування парламенту) та «сильних президентів» у країнах з президентськими та напівпрезидентськими формами правління, в яких президент має вирішальний вплив на формування органів виконавчої влади або сам очолює її.

Розвиток конституцій-правового статусу Президента України [1; с. 2] продемонстрував поступове перетворення цієї посади на окремий інститут влади. Сукупність повноважень Президента України, які разом складають його компетенцію, включають такі функції [1];

– установча (утворення судів, право запровадження певного правового режиму у країні, зокрема надзвичайного чи воєнного стану, а оголошення певних територій зонами екологічного лиха);

– номінаційна (участь у призначенні або вплив на призначення чи обрання певних посадових осіб – Генерального прокурора України, керівників центральних органів виконавчої влади, глав дипломатичних представництв, третини складу Конституційного Суду України, половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; присвоює вищі військові та спеціальні звання та класні чини, нагороджує державними нагородами, засновує президентські відзнаки і нагороджує ними;

– нормотворча (видання указів та розпоряджень, право оприлюднення законів, право відкладального вето щодо ухвалених парламентом законів, право законодавчої ініціативи, скасування нормативних актів Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також рішень голів місцевих державних адміністрацій, зупинка дії нормативних актів Верховної ради Автономної Республіки Крим);

– контрольна (право здійснення контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб);

– зовнішньополітична (представництво держави у зовнішніх зносинах та здійснення зовнішньої політики держави);

– військова (Президент України є Головнокомандуючим Збройних Сил України, вносить до парламенту подання про оголошення стану війни та приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію);

– судова (право помилювання, призначення суддів на посаду вперше, утворення судів).

Те, що статус Президента України формально-конституційно не «вписується» в тріаду влад, нерідко породжує твердження, що він стоїть над усіма іншими державними органами, нібито вивищується над ними. Логічним продовженням такої тези є міркування про те, що на нього не поширюється принцип поділу влади. З теорії держави та права відомо, що у країнах зі змішаними формами правління глава держави наділений досить значними повноваженнями. Він забезпечує своїм арбітражем погоджене функціонування державних органів, виступає гарантом здійснення конституції, національній незалежності і територіальній цілісності. Відповідно він наділяється і необхідними для цього повноваженнями. Безумовно, у змішаній республіці влада президента незрівнянно більш широка та вагома, ніж у парламентській. Це повною мірою поширюється на Україну.

Відомий український вчений Ф. Г. Бурчак розглядав Президента як учасника діяльності кожної гілки влади, який, однак, ідентифікується із жодною з них. Він, так би мовити, «між структурний» незалежний носій влади, який поєднує повноваження інших інститутів держави [2].

Згідно з Конституцією України Президент України перестав очолювати виконавчу владу, що призвело до його виділення з тріади влад. При цьому він є Главою держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав та свобод людини і громадянина (стаття 102 Конституції України).

Однак, не зважаючи на такий статус, сьогодні впевнено можна констатувати неабиякий вплив Президента на діяльність інших гілок влади, який з часом зростає – причому не за рахунок зміни конституційних норм, а переважно за рахунок відповідної інтерпретації існуючих конституційних положень, зокрема і не в останню чергу завдяки офіційній інтерпретації згаданих норм Конституційним Судом України.

Насамперед Президент виступає активною фігурою в законодавчому процесі. Президент України наділений правом законодавчої ініціативи (частина 1 статті 93 Конституції), що може навіть реалізуватися в позачерговому порядку. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України у справі про позачерговий розгляд законопроектів від 28 березня 2001 р. законопроекти, визначені Президентом як невідкладні, мають бути терміново включені Верховною Радою України до порядку денного її сесії і розглянуті у пріоритетному порядку – раніше від інших законопроектів – на всіх стадіях законодавчого процесу відповідно до процедури, встановленої Конституцією та Регламентом Верховної Ради України [5].

Президент наділений досить широким правотворчим правом. Він має право видавати на основі закону та на його виконання нормативні та індивідуальні акти – укази та розпорядження (пункт 31 частини 1 статті 106 Конституції України). Повноваження Президента видавати укази та розпорядження, на думку В. Б. Авер'янова, безпосередньо відображають спрямовуючу роль глави держави у здійсненні повноважень Уряду. До того ж безпосередньо відображають підконтрольність Уряду Президенту повноваження Ради національної безпеки та оборони, яку очолює Президент, координувати та контролювати діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та оборони (стаття 107 Конституції України). Фактично інститут РНБОУ є також інструментом впливу глави держави на діяльність всієї системи органів виконавчої влади.

Важливим засобом стримувань і противаг Президента України по відношенню до парламенту є його право на дострокове припинення повноважень Верховної Ради (стаття 90 Конституції України), а також призначати позачергові вибори Верховної Ради (пункт 7 статті 106 Конституції України). Фактично це повноваження перетворює Президента на основного гаранта постійного характеру парламентської діяльності і дає можливість критикувати недостатньо активну та дієву, з його точки зору, роботу парламенту. При цьому варто зауважити, що в даному випадку ми маємо справу ще з «мертвою» нормою, яку на практиці застосовувати неможливо, принаймні за даних умов, оскільки Конституція України жодним чином не обумовлює того, за яких умов настає згаданий юридичний факт – тобто коли можна вважати пленарні засідання парламенту такими, що не можуть розпочатися. Зазвичай, це відбувається за умови відсутності необхідного кворуму на пленарних засіданнях, проте відповідні кількісні обмеження в чинному регламенті Верховної Ради України відсутні, і їх тим більше немає в Конституції України. Але ж на практиці глава держави використав це повноваження у 2007 р. та у 2019 р., достроково припинивши повноваження Парламенту.

Беручи до уваги вище наведені конституційні повноваження Президента не можна заперечувати виключної значущості Президента в системі влади України. Отже, нині, на нашу думку, Президент України залишається не тільки окремим інститутом влади, але й окремою гілкою влади, оскільки поряд з нормотворчими, номінаційними, управлінськими повноваженнями має і судову (помилування), установчу та інші функції [1].

Література

1. Костицька І. О. Інститут президентства в Україні: становлення і функціонування (теоретико-правовий аналіз). – К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – 2003. – 496 с.
2. Бурчак Ф. Конституційний статус Президента України // Правова держава: Щорічник наукових праць. – К., 1997. – Вип. 8. – С. 28-29
3. Сахаров Н. А. Інститут президенства в современном мире. – М.: Юридическая литература, 1994.
4. Авер'янов А. Правовий статус Кабінету Міністрів України // Правова держава. – К., 1997. – Вип. 8. – С. 30.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 93 Конституції України (справа про позачерговий розгляд законопроектів) // Офіційний вісник України N 15, стор. 105 від 27.04.2001 р.

Kostytsky V., Kostytska I. Institute of the Presidency in the system of separation of powers. In the article, taking into account the previously published by the first co-author of the theory of separation of powers and the monograph of the second co-author of the institution of presidency, the powers of the president envisaged by the Constitution of Ukraine are considered, which give grounds for recognizing it as a separate branch of representative power recognition, taking into account that people as subject of power exercises its powers through bodies of representative power, to which the authors include both state authorities and local self-government bodies.

Keywords: *the theory of separation of powers, the institution of the presidency, the Ukrainian people as a subject of power, the theory of people's representation, representative bodies of power, powers of the President of Ukraine.*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОРОЗУМІННЯ

М. В. Котенко

В роботі розкрито актуальність наукового пізнання інтелектуальної власності крізь призму об'єкту праворозуміння. Встановлено філософське та наукове підґрунтя наукового дослідження розуміння інтелектуальної власності. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння ціннісно-правових аспектів інтелектуальної власності.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, правове забезпечення, правове регулювання, праворозуміння, аксіологічні аспекти розуміння інтелектуальної власності.*

Положення праворозуміння та правопізнання є ключовими аспектами здійснення наукових досліджень в сфері правознавства, оскільки їх належна наукова розробка становитиме основу для подальшого пізнання як теоретико-правових, так і галузевих аспектів досліджуваного явища. В цьому плані слід погодитись з думкою Т. А. Занфірової про те, що пізнання правових явищ визначається положеннями конкретного типу правопізнання або їх поєднанням [1]. Звертаючись до аналізу будь-якого питання правової сфери, будь-якого аспекту юридичної діяльності, дослідник завжди виходить з певної сукупності поглядів на право, що і дає змогу синтезувати знання, систематизувати висновки, дотримуватися послідовності й цілісності дослідження. Фактично, аналізуючи сучасні підходи до правопізнання, можна зробити висновок про те, що з конкретним типом правопізнання, на якому базується наукове дослідження у сфері права, нерозривно пов'язані відповідні підходи у методології та повнота їх використання [2, с. 28]. Правове забезпечення інтелектуальної власності, як і будь-якої іншої сфери життєдіяльності суспільства, засновується насамперед на положеннях відповідного підходу до праворозуміння, що дозволить визначити ключові моделі поведінки у вказаній сфері, їх закріпити, регламентувати засоби їх забезпечення і гарантування.

Отже, положення, які визначатимуть розуміння інтелектуальної власності, засновані на ідеях конкретного підходу до праворозуміння, матимуть основоположний характер у процесі здійснення як її наукового дослідження, так і практики її правового забезпечення. Це має посилити, з одного боку, цілісність і об'єктивність наукового пізнання інтелектуальної власності як правового явища, систематизацію та обґрунтування висновків, достовірність отриманих результатів, їх заснованість на єдиних науково обґрунтованих положеннях розуміння і пізнання права, а з іншого боку – визначити критерії правового забезпечення інтелектуальної власності, націленість такого правового забезпечення. Ціннісно-правові аспекти інтелектуальної власності займають важливе місце в системі підходів до її виміру, характеризуючи її як явище, що акумулює в собі певний спектр соціокультурних засад духовного життя суспільства, самостійно набуває ціннісних властивостей, стаючи елементом соціокультурних засад духовного життя суспільства. Тому наукове дослідження ціннісно-правових аспектів розуміння інтелектуальної власності має важливе значення як з точки зору розвитку юридичної науки, так і з точки зору удосконалення такого правового забезпечення.

Наукове розуміння правових явищ з точки зору методології його здійснення являє собою, з одного боку узагальнений процес, а з іншого боку – результат людської розумової діяльності, в яких відображено зміст та характер їх пізнання, надано йому оцінку, а також розкрито ставлення до нього як до елемента правової дійсності [3, с. 13-14]. Вказаний процес і результат розуміння правових явищ за своєю сутністю обумовлені світоглядною позицією суб'єкта, в якій відображено так званий образ права, що сформовано крізь призму найбільш суттєвих його властивостей та ознак, котрі сприйняті розумом дослідника та відкладені у його свідомості [4]. Вказана світоглядна позиція суб'єкта науково-пізнавальної діяльності становить основу його подальшого вивчення правових явищ як поєднання двох його складових:

– узагальненого процесу розумової діяльності людини, спрямованого на пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища;

– результату такого процесу, що виявляється у відповідній свідомості людини, в якій сприйнято, надано оцінку та сформовано ставлення до нього [5, с. 11-12] тощо.

Вказане розуміння правових явищ, в тому числі і інтелектуальної власності за своєю сутністю дозволяє не лише сформувати конкретний образ про нього, але і за результатами пізнавальної діяльності людини побудувати уявлення про стан його розвитку, фактори, що нього впливають, функціональне призначення, а також уявлення про недоліки його існування і функціонування, погляди щодо можливого та доцільного існування, в тому числі і в правовому середовищі. Засобом та критерієм такого оцінювання інтелектуальної власності, з'ясування стану її правового забезпечення мають стати пануючі у суб'єкта уявлення про право, розуміння про нього, де важливу роль відіграватиме саме аксіологічне розуміння права, положення якого в подальшому можуть бути закладені в основу ціннісно-правового сприйняття правового забезпечення інтелектуальної власності, визначення відповідності або невідповідності ціннісно-правовим уявленням про інтелектуальну власність реального стану його правового забезпечення.

З огляду на зазначене виникає потреба у виробленні нових підходів до вивчення державно-правових явищ, в тому числі і інтелектуальної власності, її правового забезпечення, серед яких називається ціннісно-правовий підхід, який є одним із нових і перспективних напрямів розвитку вітчизняного правознавства як у теоретичному, так і у практично-прикладному значенні [6]. Цінність права як специфічна самодостатня наукова методологія надає можливість глибше та адекватно сучасній правовій дійсності вивчити ціннісні аспекти інтелектуальної власності та їх правового забезпечення. Знання про цінності в інтелектуальній власності й цінність безпосередньо інтелектуальної власності використовують для уточнення його сутності і специфічної природи, гуманістичної орієнтації, спроможності та ефективності її правового забезпечення. Без ціннісно-правового підходу неможливо з'ясувати роль інтелектуальної власності у культурному й суспільному розвитку, зрозуміти вияв генетичних зв'язків у праві інтелектуальної власності, розкрити результативність правового забезпечення інтелектуальної власності. Цей підхід забезпечує осмислення поведінки людини в сфері інтелектуальної власності та в механізмі правового регулювання, впливу правових цінностей на формування правової системи. Реалізація аксіологічного підходу у пізнанні, розумінні та подальшому правовому забезпеченні інтелектуальної власності сприяє усвідомленню того, що ефективність такого правового забезпечення, підвищення рівня такої ефективності за результатами проведеного моніторингу загалом значною мірою залежать від ціннісної орієнтації, на якій воно базується [6].

Оскільки ціннісно-правовий підхід свідчить про те, що наука намагається переорієнтуватися на більш універсальні цінності, ніж сама лише абстрактна істина, оскільки в будь-якому конкретному випадку пізнавальний акт характеризується певним ціннісним потенціалом [7, с. 5-6], вказаний підхід сприятиме переорієнтації наукового дослідження інтелектуальної власності та її правового забезпечення на розуміння самої інтелектуальної власності як цінності, а також розуміння правових наслідків її правового забезпечення – як тих ціннісних вимірів правової дійсності, які створює інтелектуальна власність.

Використання ціннісно-правового підходу до вивчення державно-правових явищ передбачає можливість вивчення відповідних явищ шляхом використання двох підходів: інструментального, який надає змогу встановити особливості того чи іншого правового явища як певного засобу здійснення правового впливу на життєдіяльність суспільства; власне ціннісного підходу, що надає змогу вставити особливості того або іншого правового явища як такого, що вже є цінним, оскільки існує і функціонує. Відповідно до розуміння зазначених вище аспектів щодо застосування ціннісно-правового підходу до вивчення правових явищ, що передбачає можливість застосування інструментального та власне ціннісного підходу, можливо відзначити, що використання вказаного підходу в процесі наукового пізнання інтелектуальної власності може бути структуроване на відповідні два підходи:

– інструментальний підхід, який виявляється у здатності розглянути інтелектуальну власність як явище, яке зумовлює необхідність, зміст та виступає критерієм ефективності правового забезпечення. В даному випадку інтелектуальна власність відіграє роль інструменту, який забезпечує детермінацію, зміст та результат функціонування її правового забезпечення;

– власне ціннісний підхід, що дозволяє її вивчити феномен інтелектуальної власності як особливу, об'єктивно існуючу, невід'ємну сферу життєдіяльності суспільства та сферу правового забезпечення, що націлена на забезпечення гармонійного співжиття людей на основі упорядкованих відносин між ними, гармонізованих засобів правового регулювання тощо. В даному випадку інтелектуальна власність є сама по собі цінною, оскільки забезпечує взаємоузгодження та

взаємопроникнення в системі засобів правового регулювання, спрямована на те, щоб забезпечити гармонійний розвиток правових систем.

Література

1. Занфірова Т. А. Філософська проблематика правоутворення та правотворчості у трудовому праві. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIV. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 25–26. URL: <http://lib.pu.if.ua/files/zbirnyky/zb24-2010.pdf>. (дата звернення: 01.10.2017 р.).
2. Мурашко Л. О. Аксиологическое измерение процесса правообразования: история и современность : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. М., 2015. – 378 с.
3. Алексеев С. С. Теория права: учебник. изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Изд-во БЕК, 1995. – 309 с.
4. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–20. URL: <http://www.info-prensa.com/article-317.html>. (дата звернення: 12.05.2014 р.).
5. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. К. : МАУП, 2003. – 240 с.
6. Бондар Ю. М. Аксиологічний підхід у правознавстві й цінності права. Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 2. – С. 110-117.
7. Марчук М. Г. Ціннісні потенції знання: наукове видання. Чернівці: Рута, 2001. – 315 с.

Kotenko M. Intellectual property as an object of legal understanding. *The paper reveals the relevance of scientific knowledge of intellectual property through the prism of the object of legal thinking. The philosophical and scientific basis of scientific research of understanding of intellectual property is established. The scientific views of scientists concerning the understanding of the value-legal aspects of intellectual property are generalized.*

Keywords: *intellectual property, legal support, legal regulation, legal thinking, axiological aspects of understanding of the intellectual property.*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ

В. М. Кравчук, А. С. Самочко

У статті проаналізовано зміст та ознаки принципів побудови судоустрою в Україні. Обґрунтовано висновок про те, що під принципами побудови судоустрою варто розуміти керівні засади, встановлені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, що відображають об'єктивно наявні закономірності розвитку судової влади, визначають характер, істотні риси судоустрою, основи зв'язків між елементами його змісту.

Ключові слова: *принципи; принципи судоустрою; суд; суддя; судоустрій.*

Інститут судоустрою побудований та функціонує на основі ряду принципів, що виражають його суть та зміст. Поняття та зміст принципів побудови судоустрою були і залишаються предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених.

Значний вплив принципів права на державу та правову системи проглядається як в організації та функціонуванні державного апарату вцілому, так і окремих гілок влади, в тому числі судової. Виділення принципів права, що становлять основні засади побудови судоустрою є справою не тільки правової доктрини, теорії права, але й юридичної практики.

Інколи в преамбулах до нормативно-правових актів чи в офіційних обґрунтуваннях таких актів законодавець стверджує, що в даному акті він формулює принципи (засади) права. Наприклад, у преамбулі до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказується, що цей закон визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [1]. В таких випадках можна вважати, що в даному нормативно-правовому акті сформульовані принципи (засади) права [2, с. 13].

Деякі приписи безпосередньо в тексті нормативно-правового акту законодавець називає принципами, засадами. Наприклад, законодавець послугується терміном «засади» в назвах розділів правових актів (наприклад, Розділ I «Загальні засади» Конституції України, Розділ I «Засади

організації судової влади» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ін.), або ж використовує термін «принцип» в тексті правової норми (наприклад, ст. 8 Конституції України вказує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права).

Разом з тим, законодавець особливо часто використовує термін «принципи», «засади» в нормах, що закріплюють правовий статус суб'єктів правових відносин (людини та громадянина, депутатів, суддів тощо). Такий спосіб формулювання компетенційних норм є результатом певної традиції формування правових текстів. Для ілюстрування норм-принципів в контексті досліджуваної проблеми варто навести норми Конституції України. Наприклад, ст. 126 Основного Закону України про те, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. В той же час ст. 125 Конституції України, яка зазначає, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації, може розглядатись одночасно і як норма-засада, і як норма-принцип [3, с. 55]

Конституційно-правові принципи мають нормативний характер, вони покликані регулювати, тобто, спрямовувати, визначати поведінку суб'єктів конституційно-правових відносин. Конституційно-правові принципи знаходять своє вираження у конституційних нормах, отже, вони виступають у формі конституційно-правових приписів, обов'язкових до виконання.

З розвитком цивілізації суспільні відносини отримують подальший розвиток і колишні ідеї отримують нове змістовне наповнення, приміром право на судовий розгляд вже корелює з розумним його строком, справедливим і неупередженим підходом, з об'єктними критеріями визначення «свого судді». Виникають і нові ідеї: про універсальність засобів судового захисту, про відповідальність держави за забезпечення права на судовий захист, про фаховість і компетентність суду, про самостійність судової влади і багато інших.

Такі основоположні засади лежать в основі побудови судоустрою в Україні. Найважливіші з них відображені в Конституції і законодавстві про судоустрій і статус суддів, інші виходять з їх сенсу і природи суду, регулятивної і охоронної функції права. Конституційно-правові принципи визначають суть і характер самої судової влади, встановлюють основні засади процедур здійснення її діяльності, а також слугують ідейно-правовою основою організації судів, статусу і діяльності суддів (наприклад, Розділ 1 «Засади організації судової влади» Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Таким чином, до принципів побудови судоустрою слід відносити об'єктивні основоположні засади, що відображають його природу, ідейні основи діяльності судів, прямо закріплені в конституційних або нормативних актах або витікають з їх змісту і правової природи самої судової влади.

Проголошені в Конституції України конституційні основи і принципи демократичної правової держави з республіканською формою правління і унітарним устроєм, визнання людини, її життя і здоров'я найвищою соціальною цінністю, здійснення влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову є вихідними для формування основних принципів побудови судоустрою. Саме їх слід закладати в основу виявлення і формування комплексу принципів побудови судоустрою.

Виходячи із загального розуміння принципів і специфіки судової влади можна, сформулювати такі основні риси, що характеризують принципи судової влади.

По-перше, за своєю природою принципи судової влади мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Об'єктивний аспект принципів судової влади означає, що вони виступають як основні начала й відображаються при закріпленні в нормах різних галузей законодавства, що регулюють діяльність судових органів. Суб'єктивний аспект принципів виражається в тому, що вони певним чином відбиті в суспільній і індивідуальній правосвідомості окремих фізичних та юридичних осіб, що в остаточному підсумку впливає на їхні вчинки.

По-друге, принципи судової влади мають загальний характер, оскільки закріплюють основні напрямки організації й діяльності судових органів. Крім того, всі принципи судової влади закріплені в законі, внаслідок чого отримують точність формулювань і стають загальнообов'язковими для дотримання. Недотримання принципів, закріплених у законі, є правопорушенням, що повинне тягти за собою юридичну відповідальність.

По-третє, принципи судової влади діють не розрізнено, а в сукупності. Вони об'єднані загальною метою – організувати судові органи і їх діяльність для найбільш ефективного виконання завдань, поставлених перед судовою владою.

В Україні багато принципів побудови судоустрою отримали своє юридичне закріплення, як вже відзначалося, на найвищому рівні – в Конституції України. Це означає, що, як конституційні

норми вони, відповідно, мають пряму дію, верховенство і вищу юридичну силу, їх зобов'язані дотримуватися усі без винятку – держава і її органи, учасники судового процесу, а також самі судді.

Виходячи із загального розуміння принципів і специфіки судової влади можна сформулювати такі основні риси, що характеризують конституційні принципи судової влади: 1) визначають сутність та зміст судової влади як самостійної гілки державної влади, її призначення в суспільстві; 2) набувають зовнішнього вираження та формального закріплення в Конституції України та конституційному законодавстві; 3) виступають нормативними засадами організації та функціонування судової влади, що мають загальнообов'язковий характер; 4) визначають передумови моделювання відповідної судової системи, передають історичні традиції та спадковість в організації та діяльності судової влади, об'єднують світовий досвід; 5) закріплюють об'єктивні закономірності державного розвитку, а також в них закладені досить абстраговані вимоги до організації та функціонування судової влади; 6) формуються відповідними суб'єктами правотворчості, від статусу яких залежить юридична сила форм права, в яких викладено дані принципи; 7) обумовлюють напрями правозастосовчої діяльності, сприяють усуненню суперечностей між елементами судової системи.

Сказане вище особливо стосується принципів побудови судоустрою, які істотно змінилися після проголошення незалежності України і з прийняттям Конституції України, а особливо після прийняття 12 лютого 2015 року Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [30] та 2 червня 2016 року Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14].

Під принципами побудови судоустрою слід розуміти визначені Конституцією України та іншими джерелами права загальноприйняті засади, ідеї, що слугують основоположними началами судоустрою.

Принципи побудови судоустрою виконують ряд важливих функцій, тобто завдань по впорядкуванню правового регулювання побудови судоустрою. До таких функцій належать: 1) регулятивна функція полягає у здатності принципів регулювати порядок діяльності судів; 2) системоутворююча полягає у тому, що принципи визначають спрямованість діяльності судів; 3) аксіологічна функція принципів полягає в тому, що вони виражають основні соціальні цінності та стандарти побудови судоустрою.

Зважаючи на конституційні та судоустрійні підходи до питання принципів побудови судоустрою, пропонуємо визначати їх наступним чином: це керівні засади, встановлені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України, що відображають об'єктивно наявні закономірності розвитку судової влади, визначають характер, істотні риси судоустрою, основи зв'язків між елементами його змісту.

Виділяючи ключові риси принципів побудови судоустрою, вважаємо за доречне відштовхуватись від аналогічних характеристик принципів судової влади, виходячи з розуміння співвідношення принципів судової влади та принципів побудови судоустрою як загального та конкретного. Отож, основними ознаками принципів побудови судоустрою є такі: 1) визначають сутність та зміст судоустрою як самостійного елемента судової влади, його призначення в суспільстві та державі; 2) набувають зовнішнього вираження та формального закріплення в Конституції України та конституційному законодавстві, зокрема, Законі України «Про судоустрій та статус суддів»; 3) виступають нормативними засадами правового регулювання судоустрою, що мають загальнообов'язковий характер; 4) визначають передумови моделювання відповідної структури судоустрою, об'єднують світовий досвід; 5) закріплюють об'єктивні закономірності розвитку судоустрою; 6) формуються відповідними суб'єктами правотворчості, від статусу яких залежить юридична сила форм права, в яких викладено дані принципи; 7) обумовлюють напрями правозастосовчої діяльності, сприяють більш чіткому розподілу компетенції між елементами системи судоустрою; 8) в порівнянні з правовими нормами, в тому числі конституційно-правовими, є первинними, більш стійкими, хоча й не вічними, залишаються незмінними протягом тривалого часу, а їх існування обумовлене певним соціально-історичним та політичним контекстом.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року, з наступними змінами // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 44-46.
2. Юхимюк О. Особливості викладу принципів права у національному законодавстві // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Випуск 6. – Т. 1. – Херсон, 2013. – С.12-15.
3. Кравчук В. М. Нормативно-правові гарантії діяльності суддів в Україні: поняття та види // Право і суспільство, 2014. – № 6-1. – С. 53-61.

Kravchuk V., Samochko A. A concept and signs of principles of construction of the judicial system in Ukraine. *The contents and signs of principles of construction of the judicial system in Ukraine are analyzed in the article. There is reasonable a conclusion that principles of construction of the judicial system are the leading principles set by Constitution and laws of Ukraine, the international agreements of Ukraine, that represent objective conformities of development of judicial system, determine character, substantial lines of the judicial system, basis of connections between the elements of his maintenance.*

Keywords: *principles; principles of the judicial system; court; judge; judicial system*

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

М. А. Кравчук, Р. В. Лебіч

Розглянуто характер та особливості державно-церковних відносин, історію взаємин Церкви і держави періоду Середньовіччя, розкрито проблеми становлення церковного права.

Ключові слова: *державно-церковні відносини, індульгенції, канонічне право, папська влада, цезаропапізм.*

Релігія, право, політика – завжди були основними елементами суспільного розвитку. Саме ці каталізатори визначали в якому напрямі розвиватиметься держава.

Безперечно, вказані категорії були цивілізаційними складовими, які характеризували особливості не тільки певної країни на окресленому історичному етапі, але і були визначальними ознаками для аналізу епохи загалом.

Проблеми взаємовідносин держави і церкви уже тривалий час є предметом вивчення різноманітних наук, зокрема філософії, соціології, релігієзнавства, політології, державного управління, правознавства.

Стан дослідження. Зазначеним питанням присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних вчених: Р. Бутенка, Н. Дейвіса, Н. Коркунова, О. Саган, Е. Аннерса, Дж. Г. Лінча, А. Тойнбі, Р. Осборна, Ю. Хабермаса та ін.

В IV ст., коли християнство стало офіційною релігією в Римській імперії, воно розповсюдилося на всю територію імперії і охопило більшість населення. Саме визнання державою Церкви за імператора Костянтина (272–337 рр.) стало поворотним пунктом для формування державно-церковних відносин країн християнської цивілізації.

У Західній Церкві ще з раннього середньовіччя розвивався так званий принцип римського універсалізму, який породжував створення теократичної централізованої ієрархічної церковної організації на чолі з римським першосвященником. Папський престол не обмежувався світською владою і проводив самостійну політику.

Порівнюючи взаємовідносини держави та Церкви у структурно – владному феномені християнської цивілізації на Сході, де реалізовувався світський (державний) принцип управління цезаропапізм і принцип примату духовної влади над світською під назвою папо цезаризм у Західній Церкві, можна констатувати практичне втілення релігійно-політичних особливостей історичного розвитку Східної і Західної Європи у період Середньовіччя. [1, с. 68-69].

Християнізація варварського світу проходила через формування національних церков, які потрапляли у залежність від світської влади. Водночас Церква, яка включалася у феодальну державну систему, створювала культ священної влади, непокоя якій оголошувалося тяжким гріхом. Також між Церквою і державою, духовенством і світськими феодалами спостерігалися протиріччя і конфлікти. Для урівноважування інтересів Церкви і держави, Церква створила систему покарань, до якої відносилося відлучення від Церкви, що позбавило людину можливості спасіння після смерті, інтердикт, який забороняв відправляти культ межах всієї країни, анафема – публічне прийняття від імені Бога, яка вважалася найвищою карою віруючого. Були запроваджені різного роду покаяння і епітимії. За допомогою такого арсеналу специфічних факторів Церква і її глава Папа користувалися по відношенню не лише щодо простих людей, але й королів з метою підпорядкування світської влади Церкві.

Титул Папа спочатку присвоювався всім єпископам, а з V ст. став відноситися лише до Римського єпископа. Папа в Римській Церкві уособлює силу божественного авторитету, оскільки він вважається помічником Христа, спадкоємцем святого апостола Петра, якому Ісус довірив розпорядження його слова до кінця світу. Влада Римського єпископа зробила і розповсюджувалася між I і IV століттями. Зміцненню впливу Римського єпископа сприяла традиція вічного міста Риму, а головне відсутність на Заході сильної світської влади. З падінням Римської імперії в 476 р. папство залишилося єдиною владою, здатною протистояти варварам, які заповнили Апенінський півострів. Зростання політичної ролі Римської Церкви, поширенню її світського впливу почалося при понтифікаті св. Григорія I Великого (590-604 рр.).

На відміну від візантійської «симфонії» з її взаємовпливом влад, католицька доктрина, вже починаючи з V ст., запропонувала теорію «двох мечів», яка була розроблена папою Геласієм II, згідно з якою Ісус Христос володів і духовним і світським «мечами». Перший з мечів він вручив Церкві, а другий – державі. Ця теорія виходить із чіткого розмежування світської і духовної влади, розділення функцій і повноважень між ними. Геласій однак виходив з першості влади духовної, а владу імператорів вважав похідною від першої.

Другим аспектом латинської політико-правової теорії була ідея про можливість примусу в питаннях віри, що вела ще до блаженного Августина.

Саме на цих двох доктринах («двох мечів» і політики сили в питаннях віри) і базувався вплив і значення канонічного права в період пізнього Середньовіччя. Між тим, римська кафедра зберігає беззаперечний авторитет як канонічний, так і політичний. В перші три століття християнства цей авторитет римського єпископа був чисто духовним, моральним, як єпископа однієї із старіших кафедр апостольського походження, центра світової цивілізації тощо. Однак все більше і більше набирало сили юридичне трактування римського примата, що встановлювало Римському папі владні повноваження не тільки по відношенню до інших рівних єпископів, але й до інших церков, до Вселенського Собору як органу церковної влади [2, с. 183].

Папа Григорій УП (1073–1085 рр.) сформував в числі інших переваги і повноваження папської влади: папа може носити знаки царських і королівських чеснот; папі царі повинні цілувати ноги; папа може звільняти імператорів; папа може звільняти християн від клятви вірності своїм правителям, тобто санкціонувати непокору світській владі; папа не може бути ніким судимим.

Таким чином, папська влада по відношенню до церкви стає абсолютно монархічною. Саме Римський папа стояв біля витоків першої в Європі християнської спадкової монархії, здійснив її легітимацію в молодій франкській державі. В цю епоху сама Католицька Церква набула всіх основних властивостей держави, стала своєрідною папською універсальною теократичною монархією, сформованою скоріш на теологічних, ніж на юридичних засадах. Вона володіла суверенітетом, що виражався в абсолютній монархічній владі папи і зовнішній незалежності, здатності диктувати свою волю іншим державам; володіла розгалуженим чиновницьким апаратом (конгреції, канцелярії тощо), в тому числі апаратом примусу (інквізиція), а також озброєними силами (учасники Хрестових походів); широко застосовувалось оподаткування на користь церкви. Одним із засобів об'єднання Європи в IX – XII ст. ст. стає канонічне право, процес формування якого як самостійної правової системи закінчується у XII ст.

Після 1054 р. канонічне право Католицької Церкви поповнювалось в основному за рахунок папських декреталій, а також рішень соборів. В Середні віки основу кодифікації католицького церковного права стала праця болонського монаха Граціана («Concordantia discordantium canonum» Узгодження незгоджених канонів), названий згодом «Декретом Граціана» (XII ст.). Декрет Граціана дав початок школі канонічного права, яку можна порівняти зі школою класичного римського права. Декрет розділений на три частини: в першій говориться про джерела церковного права, про церковні посади; зміст другої частини – норми про церковний суд, про шлюб і про покарання; в третю частину входять норми, що торкаються церковних таїнств і богослужіння.

Норми церковного права діяли незалежно від законів тієї чи іншої європейської країни і засновувались залежними лише від папи церковними органами. Як приклад можна привести інститут інквізиції (лат. *Inquisitio* – розслідування), що діяв на території Італії, Німеччини і Франції, а потім Іспанії. Спочатку інквізиція мала характер мандрівної судової установи. Однак поступово інквізиторські трибунали ставали осідлими, постійно діючими органами. Принцип незалежності інквізиції від місцевого світського законодавства був сформульований папою Інокентієм IV у 1252 р.

Інший приклад транснаціонального характеру церковного права – судові повноваження папської курії, що поширювались не тільки на всіх кліриків Католицької Церкви, але і мирян.

Таким чином, канонічне право Католицької церкви стало першою загальноєвропейською правовою системою, а його інститути лягли в основу національних правових систем Європи, що були сформовані дещо пізніше.

Перетворення папства на активну силу у внутрішньоцерковних і політичних справах за допомогою інституту кардиналів – представників Папи у різних країнах Європи, розпочав папа Лев IX (1048-1056 рр.). Прямий виклик світській владі – німецькому імператорові та феодалам – кинув папа Григорій VII (1073-1085 рр.), який у 1075 р. заборонив католицькому духовництву приймати церковні посади від мирян. Папа також оголосив ідею про верховенство духовенства на чолі з папою над королівською та світською владою. Вершиною конфлікту папи з імператором Генріхом IV стало відлучення його від Церкви, що в той час означало звільнення підданих правителя від клятви вірності й у такий спосіб ставило під питання увесь політичний порядок. Влада світських владик над Церквою значно обмежувалася.

Система урядування Римської Церкви в середні віки будувалася за принципом централізованої системи влади. В основі системи церковної влади лежало розвинуте канонічне право, система церковного судочинства та потужне фінансове забезпечення.

Отже, в епоху Середньовіччя канонічне і церковне право склало церковну систему права, як відображення взаємодії між світською та духовною владою. У середні віки Церква володіла значними фінансовими багатствами, які формувалися з щорічної данини монастирів за протекцію, пожертвувань прочан, відсоток з розданих бенефіцій (прибуткових посад), оподаткування на користь хрестових походів, сплат за церковні послуги (триби, судові послуги), продажу індульгенцій та ін.

Література

1. Бодуел Гі. Історія Церкви / пер. з франц. Г. Григорович. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 68-69.
2. Аннерс Э. История европейского права. – М. : Наука, 1994. – С. 183.

Kravchuk M., Lebich R. Formation and development of state-church relations in the Middle Ages. *The character and features of state-church relations, the history of relations between the Church and the state of the Middle Ages, the problems of the formation of church law are revealed.*

Keywords: *state-church relations, indulgences, canon law, papal power, cesaropapism.*

УКРАЇНСЬКА ВЛАДНО-ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ю. П. Крисюк

У статті розглянуто питання формування владно-політичних еліт, зокрема й української, визначено її специфічні риси та схеми формування, окреслено перспективи розвитку.

Ключові слова: *владно-політична еліта, теорія еліт, виконавча влада, політичний істеблішмент.*

Загальновідомо, що характерною рисою сучасного українського політичного процесу є розбіжність формальних установок і правових норм з реальним характером функціонування нових політичних інститутів. Осмислення даного положення призводить до необхідності всебічного дослідження сучасної владно-політичної еліти в Україні як ключового політичного суб'єкта, який володіє владними ресурсами й легітимним правом на формування державної політики та прийняття найважливіших рішень.

Термін «еліта» ввійшов у наукову термінологію на рубежі XIX–XX ст. У широкому соціологічному контексті ним позначається вищий, відносно замкнутий за чисельністю прошарок суспільства, контролюючий його основні економічні, політичні і культурні ресурси. При розгляді еліти стосовно до сфери політики вчені оперують двома близькими, але не ідентичними термінами: «політична еліта» і «володарююча еліта». Найбільш містким є поняття «володарююча еліта»: це всі групи, які можуть і реально здійснюють вплив на владу [1, с. 190].

Провідною світоглядною й філософською концепцією про роль і значення окремої групи людей, невеликої тісно згуртованої частини суспільства (еліти), її вплив на різні сфери економіки чи політики є «теорія еліт». Ця система характеризує еволюцію наукових і соціальних досягнень (перетворень) як результат об'єднаних зусиль невеликого колективу учасників, пов'язаних між собою

спільними цілями та ознаками. Засновниками цієї теорії були італійці – соціолог Вільфредо Парето та юрист і соціолог Гаetano Моска. Ними була висунута концепція «зміни еліт», згідно з якою основою суспільних процесів є боротьба еліт за владу [2].

Вітчизняна владно-політична еліта являє собою нечисленну згуртовану групу, члени якої володіють конкретними інструментами влади, і диференціюються відповідно до складної внутрішньої структури. При цьому критерієм для виділення основних видів політичної еліти є обсяг владних функцій, яким вони наділені.

Діяльність політичних еліт складається як результат взаємодії всіх гравців політичної арени. Вітчизняні владно-політичні еліти змушують кожного громадянина України зважати на їхні вимоги, норми і рольові очікування з метою консолідації в цілісні самостійні політичні утворення. У зв'язку з цим характеристика всіх представників, що входять в політичні еліти пов'язана з тим, що суб'єктами даної своєрідної селекційної діяльності є самі еліти.

Формування української владно-політичної еліти проходило за такими схемами:

- перехід колишньої радянської номенклатури в демократичну політичну еліту;
- висунення на керівні посади колишніх партійних працівників з нижчої і середньої ланки за умови їх абсолютної відданості новим першим особам держави та політичної влади в цілому;
- значне збільшення частки представників бізнесу та олігархічних структур в політичній еліті.

Утворена із зазначених вище груп українська владно-політична еліта мала ряд специфічних рис, серед яких можна виділити такі, як:

- здійснення практичної діяльності з опорою на принцип використання управлінських команд, підпорядкованих главі виконавчої влади;
- наявність на кожному управлінському рівні відповідних керівників з особисто відданими їм командами;
- ретельно маскована залученість представників пануючої еліти в розподілі і незаконному привласненні державної власності;
- частота знаходження зв'язку між представниками політичної еліти й організованою злочинністю, що знайшло відображення в лобюванні інтересів останньої.

Саме тому з плином часу українська владно-політична еліта все в більшій мірі набувала рис замкнутого утворення, де процес стихійного рекрутингування фактично був уже завершений, тоді як підбір на керівні посади знову набув рис радянського номенклатурного підходу.

Проведені в різні періоди емпіричні дослідження владно-політичних еліт дозволяють переконатися в тому, що, в кращому випадку, лише окремі представники в українському політичному істеблшменті можуть за їх внутрішньою мотивацією і стратегічним баченням бути віднесені до справжньої політичної еліти.

За своєю суттю владно-політичні еліти залишаються роз'єднаними, які думають про тимчасові інтереси, але найголовніше – не хочуть впоратися з тими завданнями в суспільстві, які диктує їм їх елітний статус. Таким чином, вітчизняна владно-політична еліта продовжує залишатися в Україні закритою соціальною групою, для якої суто внутрішні інтереси виявляються важливішими, ніж функції громадського управління.

Після перемоги на виборах Президента України Зеленського В. О. – нової постаті в українському політикумі, який розпочинає державно-політичний поступ та формування своєї політичної команди, в Україні вимальовуються, на нашу думку, дві перспективи: перша – поступове зрощування з однією із вже існуючих владно-політичних еліт, що у підсумку призведе до продовження стагнації економіки, формального декларування соціальних та правових орієнтирів, посилення поляризації населення за мовним, соціальним та економічним критеріями... Адже очевидним є той факт, що сучасний, м'яко кажучи, далекий від бажаного, стан української держави – це результат діяльності владно-політичних еліт пострадянського періоду й сьогодення. Або ж друга – створення якісно нової молоді самостійної владно-політичної еліти, котра виокремиться з-поміж інших й візьме реальний курс на становлення територіально й ментально єдиної, справді економічно незалежної та потужної, правової, соціально спрямованої держави, в якій права та свободи людини і громадянина не лише гарантуються, а й забезпечується їх дотримання. Недаремно ж 73,22 % виборців повірили в можливі зрушення та зміни на краще в Україні з приходом нового покоління політичних діячів [3].

Література

1. Юрій М. Ф. Політологія: навчальний посібник / М. Ф. Юрій. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.

2. Дописувачі Вікіпедії, «Теорія еліт» Українська Вікіпедія. – [Електронний ресурс]: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

3. «Вибори Президента України 2019». Центральна виборча комісія. – [Електронний ресурс]: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>

Krysiuk Yu. Ukrainian power-political elite: prospects for development. *the article deals with the question of the formation of power and political elites, in particular Ukrainian, its specific features and schemes of formation are defined, prospects of development are outlined.*

Keywords: *power-political elite, theory of elites, executive power, political establishment.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНОЗЕМЦІВ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

О. В. Курінний

Будь-яка країна має поширювати конституційні права, свободи та обов'язки не тільки на своїх громадян, але й на осіб, які у тій чи іншій ролі перебувають на її території. Тому, з точки зору міжнародного права, є важливим щоб права і свободи таких категорій населення як іноземці не були обмежені в країні перебування, та гарантувалися імперативними нормами. Саме тому, міжнародне право містить перелік тих прав і обов'язків які держави повинні запроваджувати для такої категорії населення, як іноземці на своїй території.

Ключові слова: *іноземці, мінімальний стандарт, режим найбільшого сприяння, національний режим правовий режим, спеціальний режим.*

У доктрині міжнародного права існують два визначення поняття іноземця. Одне з них носить загальний, теоретичний характер: іноземець – особа, що знаходиться на території будь-якої держави, не є громадянином цієї держави і громадянство іншої держави, що має. Як показує практика, цього визначення у внутрідержавній сфері явно недостатньо. Можна мати іноземне громадянство та все ж вважатися на території держави перебування особою без громадянства. Інше визначення, зазвичай, зустрічається у внутрідержавному праві. Воно має чисто практичне, внутрішнє значення, оскільки встановлює, які особи відносяться до іноземців в тій або іншій державі. Це визначення має безліч модифікацій [1, с 208].

Для віднесення якої-небудь особи до категорії іноземних громадян недостатньо, щоб вона, не будучи громадянином держави перебування, мала громадянство іноземної держави. Необхідно, щоб така особа володіла доказом наявності у неї такого громадянства, іноземним паспортом, що перш за все діє, або рівноцінним посвідченням особи. Можливі, випадки, коли іноземний громадянин розглядається як такий, хоча у нього і немає доказів (наприклад, якщо у нього викрадені документи). Подібні ситуації, проте, дуже рідкісні.

Для того щоб іноземні громадяни користувалися захистом, правами та обов'язками в міжнародному праві існує поняття режиму іноземців а також дається класифікація його видів. Режим іноземців (правове положення іноземців) зазвичай визначають як сукупність прав і обов'язків іноземців на території іноземної держави.

Об'єм прав і обов'язків іноземця та осіб без громадянства визначається міжнародними договорами і національним законодавством держави. Визначення цього об'єму – справа внутрішньої компетенції кожної держави. Проте держава повинна при цьому виходити з міжнародних стандартів, які є загальновизнаними нормами міжнародного права. В першу чергу ці стандарти закріплені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. В першому Пакті прямо зафіксовано, що зобов'язав поважати і забезпечувати всім хто знаходиться в межах її території і під її юрисдикцією. (п. 1 ст. 2).[2; 3] В обох пактах безліч статей, що стосуються прав і свобод осіб, які починаються із слів: «кожна людина...», тобто будь-яка людина, знаходиться на території держави, у тому числі і іноземець та апатрид, володіє вказаними в пактах правами і свободами. Отже, міжнародно-правові стандарти в області прав людини мають універсальне значення. Вони з'явилися конкретизацією принципу поваги прав і основних свобод людини, обов'язковою для всіх держав.

Кожна держава, спираючись на цей принцип і виходячи з свого суверенітету, сама встановлює правила перебування іноземців на своїй території. У зв'язку з цим держава поширює на іноземців, які знаходяться на її території, свою юрисдикцію і вимагає, щоб іноземці та апатриди виконували встановлені їм правила. Недотримання правил тягне за собою відповідальність, від якої звільняється достатньо вузьке коло іноземців (дипломатичні і консульські представники, посадові особи міжнародних організацій і т. п.). В той же час держава, на території якої знаходиться іноземець, повинна захищати його права, особливо пов'язані з особою іноземця, апатрида і його майном [4, с. 82].

У доктрині і практиці зустрічається поняття «Мінімальний міжнародний стандарт поведінки з іноземцями». Він розглядається як якийсь правовий рівень, якому як мінімум повинне відповідати законодавство будь-якої держави, що встановлює права іноземців. Він досить нечіткий і визначається співпадаючою договірною практикою і міжнародними звичаями. [4, с. 105].

Після другої світової війни наголошується тенденція пов'язувати мінімальний міжнародний стандарт з правами людини; він зводиться до вимоги при встановленні режиму іноземців не порушувати права людини.

Найбільш важливі аспекти впливу міжнародного права на режим іноземців виявляються в тих випадках, коли це торкається: політичних прав іноземців; військової служби іноземців; регулювання в'їзду і виїзду іноземців; встановлення меж кримінальної юрисдикції держави відносно іноземців; дипломатичного захисту, що надається іноземцям державою їх громадянства.[5, с. 3]

Держава перебування не повинна перешкоджати іноземцям, апатридам в праві виїзду з своєї території. Вона не повинна ущемляти прав окремих груп іноземців, осіб без громадянства по ознаках раси, віросповідання, мови і релігії і т. п., тобто піддавати їх дискримінації. Дискримінацією є позбавлення фізичної особи основних прав і свобод людини або цілеспрямований і істотний утисок цих прав, що є порушенням норм міжнародного права. А це неприпустимо. В той же час держава в певних сферах може надати іноземцям менший об'єм прав, ніж власним громадянам. Такі обмеження можливі, але в рамках вимог національного закону і відповідних норм міжнародного права.

Найважливішим принципом правового статусу іноземців та осіб без громадянства є реалізація юридичних гарантій їх прав і свобод. Це досягається правом іноземців на звернення за захистом в суд, адміністративні органи, застосуванням санкцій до порушників прав і свобод. Особливо важливо право іноземців на судовий захист їх особистих і майнових прав. Так, в Україні іноземці можуть звертатися за захистом своїх прав не тільки в звичайні суди, але і в Конституційний Суд України (у справах офіційного тлумачення Конституції).

Через національний режим іноземці не можуть вимагати надання ним тих прав, які не надані власним громадянам держави.

Права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені, у випадку воєнного або надзвичайного стану, але з зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені такі права і свободи як: право на життя, на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканість, право на житло, на правову допомогу та інше.

Іноземці та особи без громадянства є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, інших обставин.

Здійснення іноземцями та особами без громадянства своїх прав і свобод не повинно завдавати шкоди національним інтересам країни перебування, правам, свободам і законним інтересам її громадян та інших осіб, які проживають в на території країни перебування.

Література

1. Константінов С. Ф. Еволюція поняття іноземців та осіб без громадянства в Україні // Держава і право: Зб. наук. праць: Юрид. і політ. науки. – 2001. – Вип.: 13. – С. 209-214.
2. Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
3. Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р./ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Баймуратов М. А. Международное публичное право. – Х.: «Одиссей», 2003. – 752 с.
5. Чехович С. Загальні засади правового статусу іноземців, осіб без громадянства та громадянина в правовій державі // Проблеми міграції. – Київ, 2002. – № 2. – С.2-7.

Kurinsky A. Features of the legal status of foreigners in international law. *Any country should distribute constitutional rights, freedoms and responsibilities not only to its citizens, but also to those who are in one or another role in its territory. Therefore, from the point of view of international law, it is important that the rights and freedoms of such categories of people as foreigners are not restricted in the host country, and are guaranteed by imperative rules. That is why international law contains a list of the rights and obligations that states must impose on such a category of people as foreigners in their territory.*

Keywords: *foreigners, the minimum standard, the most favored regime, the national regime, the legal regime, the special regime.*

ДЕРЖАВНА ВЛАДА В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Д. Ю. Мельник

Досліджено конституційні аспекти функціонування державної влади в Україні. Окрема увага приділена принципам функціонування органів держави, проблемам легітимності влади, єдності та відповідальності влади.

Ключові слова: *влада, Конституція, право, принципи влади.*

Державна влада це публічно-політичний спосіб керівництва суспільством з боку держави, що забезпечується державним примусом, авторитетом та прийняттям нормативних актів. Державна влада офіційно управляє справами всього суспільства, а також регулює відносини між значними і малими соціальними групами. Вчені також зазначають, що державна влада здійснюється державою та її органами, має загальний характер, тобто поширюється на всіх членів суспільства, характеризується суверенністю, тобто верховенством, повнотою, захистом від втручання будь-якої організації як у даній країні, так і за її межами.

У будь-якій державі функціонування органів державної влади не можуть мати стихійного характеру, вони повинні бути здійснені в межах норм права. На підставі ст. 6 Конституції України організація та функціонування державної влади повинна розвиватись відповідно принципу поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Враховуючи це слід зазначити, що функціонування державної влади полягає у виконанні її органами завдань, що визначені Конституцією України та відповідними законами. Функціонування та організація державної влади передбачає розподіл державної влади відповідно до вищезгаданого принципу розподілу єдиної державної влади. Звідси випливає, що кожна гілка наділена належними їй завданнями та повноваженнями. Тому, характеризуючи державну владу, слід зважати на функціональний та структурний підходи.

У ст.5 Конституції України закріплено в якості носія і єдиного джерела державної влади в Україні народ [1]. Відповідно, якщо народ є джерелом влади, то його воля знаходить вираз у виборах, референдумах, та безпосередній законодавчій ініціативі. Дане право не може бути обмежене або позбавлене, воно повинно ґрунтуватись на принципах загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Проте, на жаль, положення даної статті залишаються лише делегованими, оскільки після проголошення незалежності України не було впроваджено жодного референдуму з найважливіших державних питань.

В ст. 1 Конституції України, як і всіх інших демократичних країнах, закріплюється легітимність як характеристика державної влади. Тобто визнання народом і політичними силами правомірності, законності державної влади. Легітимність державної влади передбачає взаємну довіру, в якій народ довіряє владі в особі державних органів здійснювати завдання та функції, а влада зобов'язується їх виконувати [1]. Проте легітимність не є гарантом законності влади. Саме право робить державну владу заснованою на законності. Варто зазначити про те, що акт який би гарантував законність проголошених актів з'явився лише з прийняттям Конституції України, а не тоді коли держава стала незалежною.

Для України, яка багато років виборювала свою незалежність та суверенітет, вихідними для визначення джерела державної влади є саме суверенітет держави. Виходячи з цього, у ч. 2 ст. 5 Конституції України зазначено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». Власне, цією ж частиною законодавчо закріплюються засоби здійснення влади:

безпосередній та через Президента України та своїх представників, які були обрані до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування[1, ч. 2 ст. 5].

Однією з форм реалізації народного суверенітету є загальнонаціональні вибори, що відіграють значну роль у державотворенні. До таких виборів належать вибори Президента України та вибори до Верховної Ради. Отже, Конституція України законодавчо надає народу як джерелу влади право формувати систему державної влади через вибори, а також впливати на її організацію завдяки можливості винесення питань на референдум. Адже без реалізації даного принципу народного суверенітету неможливо говорити про застосування на легітимній основі принципу розподілу влади.

Питання про єдність та розподіл влади є однією з найважливіших проблем у дослідженні державної влади. Як відомо, Ж. Ж. Руссо відстоював принцип верховної влади народного суверенітету, вважаючи що різні форми державної влади є лише проявом цього суверенітету[2, с. 24].

Майже у всіх сучасних конституціях закріплено соціальну єдність влади (народу) і принцип розподілу влади на три її форми. За даною концепцією єдність державної влади необхідно розуміти не як єдність певного органу, а єдність права, яке є ідентичним для органів держави. Конституція України закріплює дані принципи організації державної влади. Перший принцип відображається в ст.6 Конституції України, згідно якої державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Другий принцип стосується діяльності цих органів та їх функціонування [1].

Принцип розподілу влади є фундаментальним для державотворення правової держави. Як зазначав Ш. Л. Монтеск'є: «якщо влада виконавча і законодавча будуть з'єднані в одній особі або установі, то свободи не буде, оскільки можна побоюватись, що цей монарх або сенат створюватимуть тиранічні закони для того, щоб також тиранічно застосовувати їх» [3 с. 228]. Відповідно цього твердження, різні гілки влади повинні стримувати одна одну, щоб був порядок, та не допустити можливості зловживання владою.

Багато положень Ш. Л. Монтеск'є стосуються організації роботи законодавчих органів. В Україні згідно ст. 75 Конституції України, єдиним законодавчим органом є парламент – Верховна Рада України. Монтеск'є вважав за головне завдання представницького органу, створення законів і нагляд за тим як вони дотримуються. Дане положення відповідає змісту ст. 94 Конституції України. Також, він вважав, що головним при розподілі влади є визначення компетенції законодавчого органу, що досить викладено в ст.85Конституції України 1996р. за редакцією 2005р. [1].

Виконавча влада, функції і повноваження якої в Україні виконує Кабінет Міністрів та його органи, за вченням Ш. Л. Монтеск'є, повинна мати чітку структуру своїх органів, які б виконували розпорядження вищестоящих органів. Вчений також припускає таку ситуацію, коли у центрі існує чіткий розподіл влади, а на місцях службові особи поєднують усі види влади. Така практика існує і в Україні, коли протидія місцевих рад представникам Президента на місцях призводить до незастосування принципу розподілу влад.

Судову владу, на думку Ш. Л. Монтеск'є, важливо доручити особам, які вказаним законом способом залучаються з народу для створення суду, тривалість дії якого визначається вимогам необхідності[3, с. 134]. Нажаль дане положення не знаходить свою відображення в Конституції України. Наприклад Конституційний Суд України визначає Президент України, Верховна Рада та з'їзд суддів, що не є демократичним. Також в Конституції України не передбачається установа окремої системи судової влади.

Судова влада не повинна залежати від впливу політичних інтересів окремих осіб або груп, тобто орган, який очолює судову систему, не повинен перетворюватись на орган політичний, як це має місце в Конституційному Суді України.

Проте характер державної влади, призначення, її зміст та сутність виявляються не лише у системі державних органів, а й у її функціях. Можливо вважати, що функції державної влади передбачені Конституцією та законами України, адже зі змісту Конституції України випливає, що державна влада є багатфункціональною. У ст. 3 Конституції України зазначається, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

У тексті ст. 8 Конституції України закріплюється і визначається принцип верховенства права. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу(ст. 17 Конституції України). За ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та посадові особи повинні лише діяти в межах наданих їм повноважень та у використовувати методи власної

діяльності, які закріплені в Конституції та законах України. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13 Конституції України).

Метою державної влади України, як визначається в Преамбулі Конституції, є прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну та правову державу; забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; піклування про зміцнення громадської злагоди на землі України. Виходячи з цього твердження безумовним є те, що права і свободи людини привалують над правами держави, відповідно і державних органів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що дивлячись крізь призму Конституції, Україна є демократичною, соціальною та правовою державою, єдиним джерелом влади якої є народ. Проте принципи верховенства права та принципи розподілу влади, в яких і полягає організація і функціонування державної влади в Україні, реалізовані з суттєвими недоліками які не співпадають з ідейними положеннями зазначених принципів.

Література

1. Конституція України. 1996. – 141с.
2. Руссо Ж. Трактаты. М., Наука. – 1969. – 696 с.
3. Монтескье Ш. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. – 803 с.
4. Фрицький Ю.О. Державна влада в Україні: монографія К.: Ліра ЛТД, 2006. – 359 с.

Melnik D. State authorities in Ukraine: constitutional basis of functioning. *Constitutional aspects of functioning of state power in Ukraine are investigated. Particular attention is paid to the principles of functioning of state bodies, problems of legitimacy of power, unity and responsibility of the authorities.*

Keywords: *power, constitution, law, principles of power.*

МІСЦЕ ДЖЕРЕЛ ПРАВА В НОРМАТИВНІЙ ЧАСТИНІ МІЖДЕРЖАВНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

І. Ю. Настасяк

Здійснено аналіз джерел права (як найважливіших правових засобів) у міждержавних правових системах у контексті дослідження рівня нормативності як критерію типологізації сучасних правових систем світу.

Ключові слова: *джерела права, правові засоби, нормативна частина, типологізація, правові системи світу.*

Трансформації сучасних правових систем світу охоплюють усі їхні структурні частини, однак найвиразніше виявляються в нормативній частині, яку формують правові засоби. Особливості нормативної частини є юридичними ознаками, необхідними для формування критеріїв типологізації правових систем світу.

Загальні засоби – це правові явища, основною функцією яких є здійснення моральної, інформаційної, ідеологічної та інших функцій правового впливу. До них належать: правова свідомість, правова культура, правові принципи, законність, правопорядок тощо. Ці засоби зазвичай супроводжують процес правового регулювання. Проте коли відсутні спеціальні засоби, деякі з них використовуються у правових системах для регулювання суспільних відносин.

Основною функцією спеціальних правових засобів є впорядкування суспільних відносин. До таких засобів належать: норми права, нормативно-правові приписи, джерела права, правозастосовні акти, правоінтерпретаційні акти, акти безпосередньої реалізації права, права та обов'язки, юридичні факти тощо.

З-поміж спеціальних правових засобів виокремлюють насамперед правові акти (правотворчі, правозастосовні, правоінтерпретаційні), оскільки саме їхня природа дає змогу забезпечити стійкість зв'язків між суб'єктами права, створити належні умови для реалізації прав та обов'язків, впорядкувати суспільні відносини. У порівняльно-правових дослідженнях увага акцентована також на правових актах, як основних посередниках у забезпеченні взаємозв'язків між суб'єктами права, що

є важливими для цілісності будь-якої правової системи. Особлива роль відведена джерелам права. Адже саме джерела права, на думку компаративістів, є важливим критерієм класифікації чи типологізації правових систем світу.

У юридичній літературі по-різному трактують поняття «джерела права». Так, Ф. Раянов зазначає, що джерела права – це спеціальна юридична категорія, яка використовується на позначення форми зовнішнього виразу правових норм, форми їх буття, об'єктивування [1, с. 255-256]. М. Марченко визначає форму права як спосіб (прийом, засіб) внутрішньої організації і зовнішнього вираження права, а точніше – вираження правил поведінки, що містяться в нормах права [2, с. 40]. В. Протасов під формою (джерелом) права розуміє офіційно встановлені форми зовнішнього виразу і закріплення норм чинного права [3, с. 208].

Попри багатоманітність наукових підходів до розуміння джерел права, мабуть, не виникає сумніву в тому, що зовнішня форма (джерело) права є тією формою об'єктивації норм та принципів права, завдяки якій їм надається загальна обов'язковість. Серед основних джерел права виокремлюють: нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, нормативно-правові прецеденти, правові звичаї, принципи права, релігійні джерела, правові доктрини. Проте кожній національній чи міждержавній правовій системі властивий свій перелік джерел права.

Що ж до системи джерел права міждержавних правових систем, то, як зазначено в науковій літературі, відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН це: міжнародні конвенції (і загальні, і спеціальні); міжнародні звичаї як доказ загальної практики; загальні принципи права; судові рішення і доктрини найкваліфікованіших спеціалістів з публічного права як допоміжний засіб визначення правових норм [4, с. 111]. Як зауважує І. Лукашук, ця стаття не містить вказівок на інституційні акти міжнародних організацій, зокрема резолюції [5, с. 23], хоча вони повинні вважатися спеціальними джерелами права. Однак аналіз регіональних міждержавних правових систем свідчить, що, наприклад, до системи джерел права Ради Європи належать: Статут Ради Європи; конвенції та інші міжнародні договори, рекомендовані Комітетом міністрів урядам; рішення Комітету міністрів з адміністративних питань; резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи з внутрішніх організаційних питань.

Доцільно наголосити на дискусійності питання щодо природи рішень Європейського суду з прав людини, а саме стосовно їх джерельного характеру. У юридичній літературі немає одностайності у трактуванні цього питання: одні автори вважають ці рішення джерелами права, інші називають їх судовими прецедентами, що мають підконвенційний характер. Друга позиція видається більш правильною, адже відповідно до Конвенції 1950 р. (та й Статуту Суду) він наділений повноваженнями щодо застосування і тлумачення конвенційних норм, а тому його рішення можуть бути правозастосовними та правотлумачними прецедентами, які містять положення, що розширюють зміст норм Конвенції.

Що ж до системи джерел права Європейського Союзу, то це: Лісабонська угода (установчий договір), міжнародні договори, регламенти, директиви, рішення Європейського парламенту та Ради ЄС, рішення Європейського суду.

Звичайно, правова система Ради Європи та ЄС формуються в умовах європейської інтеграції і мають досить сталу характерну правовим системам структуру, однак й інші міжнародні організації, які претендують на об'єднання національних правових систем в єдину цілісність, змушені формувати відповідні інституції у своїх межах.

Характеристика системи джерел права у міжнародному праві є свідченням того, що хоча вони є різноманітними і створюються відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права з домінуванням і донині міжнародних договорів, проте дедалі більш затребуваними і значущими стають й інші джерела міжнародного права. Тож варто акцентувати на посиленні ролі рішень міжнародних судів прецедентного характеру; систематизаційній діяльності щодо правових звичаїв та використанні систематизованих звичаєвих збірок (інкотермс – International commerce terms тощо).

Слід зазначити, що міжнародно-правова практика засвідчила більшу дієвість та ефективність джерел регіонального міжнародного права порівняно з уніфікованим; зростання уваги міжнародної спільноти до норм інституційного права, зокрема шляхом надання їм джерельного характеру (рішення Європейського парламенту та Ради ЄС). Однак для міждержавного типу правових систем характерна правозастосовна та правоінтерпретаційна діяльність. Особливе значення має судове правозастосування, у межах якого здійснюється і правотлумачення. Для цього створюється низка інституцій.

Простежується тенденція до збільшення кількості міждержавних правових систем з уподібненням правового регулювання під впливом міжнародних правових стандартів.

Трансформується і система джерел права, дедалі більше використовуються міжнародні договори, рішення міжнародних судів та інституційні акти.

На підставі аналізу нормативної частини основних сучасних правових систем світу можна констатувати, що для них характерна практика створення дієвої (за відповідних умов) системи джерел права.

Література

1. Раянов Ф. М. Проблемы теории государства и права (юриспруденции): учеб. курс. Москва: Право и государство, 2003. – 304 с.
2. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие. – Москва: Проспект, 2011. – 786 с.
3. Протасов В. Н. Теория государства и права: учеб. и практикум для акад. бакалавриата. – Москва: Юрайт, 2018. – 487 с.
4. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. – Київ: Либідь, 2002. – 608 с.
5. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник. – Москва: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

Nastasiak I. Place of sources of law in the normative part of interstate legal systems. The analysis of sources of law (as the most important legal means) in the interstate legal systems in the context of the study of the level of normativity as a criterion for the typology of modern legal systems of the world is determined.

Keywords: *sources of law, legal means, normative part, typology, legal systems of the world.*

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

В. Є. Наумова

Розглянуто законодавчу базу діяльності молодіжних громадських організацій в Україні, їх основні функції та завдання. Визначаються основні механізми діяльності організацій досліджуваного типу.

Ключові слова: *молодіжні громадські організації, молодіжні структури, державна молодіжна політика, активність молоді, молодіжний рух.*

Ефективний розвиток демократичної країни передбачає рівну можливість участі всіх категорій громадян у державотворчих процесах. Саме тому за останні декілька років в Україні створено значну кількість молодіжних громадських організацій, які діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності. Специфіка функціонування молодіжних організацій пов'язана передусім із процесами становлення громадянського суспільства, євроатлантичної інтеграції України, а також з поширенням закордонних грантів та молодіжних ініціатив на території нашої держави. [1, с. 111]

Основні засади й орієнтири регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації й функціонування молодіжних громадських організацій окреслені в ряді Законів України («Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про громадські об'єднання», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про об'єднання громадян») та інших галузевих документах і матеріалах щодо реалізації молодіжної політики в Україні. [2, с. 290]

Відповідно до чинного законодавства, держава повинна забезпечувати дотримання прав громадських об'єднань. Засновниками молодіжної громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, 291 які перебувають в Україні на законних підставах і досягли 14 років [3]. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» визначає МГО як об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів [4]. Щодо кількості осіб старшого віку, то вона не може перевищувати 10% загальної кількості членів, а у складі виборних органів кількість осіб старшого віку не може перевищувати третини членів виборних органів.

Проте існують і певні характерні особливості, крім суто вікових, що їх виокремлюють дослідники, порівнюючи молодіжні громадські об'єднання з іншими громадськими організаціями, а саме:

- мотивація участі в молодіжному об'єднанні пов'язана передусім із життєвими пошуками особистості;
- у громадському об'єднанні молодій людині надається можливість засвоїти нові соціальні ролі, стати суб'єктом права й громадської активності, набути досвіду самостійної роботи й відповідальності за її результати;
- опора на інтуїцію та ситуативність у діяльності, що викликано дефіцитом апробованих професійних «наробок», технологій і методів роботи;
- молодь розглядається, з одного боку, як інноваційний потенціал і перетворююча сила, але водночас зберігається традиційне сприйняття її як несамодостатньої групи, що потребує виховання й контролю [5; с. 10].

Розкриваючи характер функціонування молодіжних громадських організацій в Україні маємо звернути увагу на їх основні функції: організаційну, виховну, комунікативну, господарську. Організаційна функція здебільшого пов'язана з навчанням вмінню жити в колективі, зв'язуючи свої інтереси з інтересами і потребами інших людей, всього колективу в цілому. Виховна виявляється у тому, що в організації не нівелюються інтереси конкретної особистості, а поширюється вплив людей одне на одного. Комунікативна ж пов'язана з безпосереднім спілкуванням людей, які перебувають в одній організації. Господарська функція передбачає участь молодіжних організацій у вирішенні як особистих так і народногосподарських завдань [6, с. 14].

За останні п'ять років в Україні поширився розвиток молодіжних структур як на рівні регіональних молодіжних парламентів, молодіжних адміністрацій областей, районів, так і на рівні міст, селищ, молодіжних рад, молодіжних муніципалітетів. Прикладом діяльності подібної молодіжної структури на рівні міста є Миколаївський молодіжний муніципалітет, який було створено у жовтні 2000 року як спілку молодіжних організацій, до якої увійшли представники 23-х молодіжних організацій, студентських профспілок та органів студентського самоврядування. Завданнями молодіжного муніципалітету зокрема є: забезпечення впливу молодих громадян на ухвалення рішень усіма органами державної влади та місцевого самоврядування, привернення уваги до важливості активної участі молоді в політичному житті України; сприяння виконанню молодіжної політики в м. Миколаєві; лобіювання інтересів та захист прав молоді під час ухвалення нормативних актів органами державної влади та місцевого самоврядування [7].

Набагато менше в Україні функціонує міжнародних організацій пов'язаних із залученням та підтримкою молодого покоління. Передусім вони переслідують одне завдання – залучення молоді до європейської інтеграції шляхом виховання української молоді на демократичних цінностях та ідеалах, а також співпраця з державою у встановленні пріоритетів міжнародної політики України. Доцільним у сучасних умовах для України є цілі міжнародних молодіжних організацій, що стосуються формування позитивного іміджу України за кордоном шляхом адекватного представництва країни під час міжнародних заходів. [1, с. 113]

Конкретні результати діяльності молодіжних громадських організацій залежать від того якими механізмами вони користуються для реалізації їхньої мети. Сьогодні головним механізмом є залучення великої кількості активних членів, адже їхня ініціативність, сили і дуже часто фінансова допомога є основою для функціонування молодіжної організації. Таким чином, до найбільш типових механізмів участі молодіжних організацій у політичних процесах є:

- налагодження взаємовигідних стосунків з органами влади (місцевої та державної);
- створення та ефективне функціонування молодіжної форми місцевого самоврядування (маються на увазі молодіжні муніципалітети, тощо), залучення представників молодіжних організацій, у ролі радників-консультантів, до діяльності органів влади та спеціальних комітетів;
- загострення уваги органів влади до існуючих проблем на всеукраїнському або місцевому рівнях, формування власних пропозицій та втілення їх у життя задля вирішення суспільно важливих питань;
- внесення змін до законодавства у вигляді запропонованих варіантів відповідних документів;
- виконання організаціями їх статутної діяльності, якісний контроль та звітність щодо впроваджених державних або місцевих соціальних програм;
- співпраця молодіжних організацій між собою, а також з іноземними організаціями, товариствами та молодіжними структурами задля обміну позитивним досвідом та налагодження діалогу [1].

Отже, розвиток молодіжного руху в сучасних умовах тісно пов'язаний з формуванням і становленням принципово нової державної політики. Ці організації вирізняються різноплановою діяльністю, кількісним і якісним складом, статусом. Проте, спільними для них залишаються спрямованість на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних й інших спільних інтересів і потреб.

Література

1. Гуцалова М. В. Сучасні молодіжні організації в Україні: тенденції, проблеми та механізми участі в політичних процесах / М. В. Гуцалова. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. – 2012. – № 170. – С. 111-115.
2. Ївженко Ю. В. Молодіжні громадські організації як інститут формування соціальної активності особистості / Ю. В. Ївженко. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – №18. – С. 289-296.
3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 1.
4. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 1 грудня 1998 року №281-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999.– № 1.
5. “Права людини” продовжує дискусію, присвячену деяким проблемам правозахисного руху // Права людини. – 2002. – № 31.
6. Головатый Н. Ф. Молодёжное движение как субъект личностных и общественных преобразований // Социология молодежи. Курс лекций. – Киев: МАУП, 1999. – 224с.
7. Молодіжний муніципалітет. Офіційний Інтернет – сайт міста Миколаїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mykolayiv.com.ua>.
8. Головенько В. А. Молоде покоління України в алгоритмі суспільних процесів / В. А. Головенько // Український соціум. – 2006. – № 2. – С. 20-34.

Naumova V. Features of activity of youth public organizations in Ukraine. *reviewed the legislative basis for the activities of youth public organizations in Ukraine, their main functions and tasks are considered. The basic mechanisms of activity of the organizations of the investigated type are determined.*

Keywords: *youth public organizations, youth structures, state youth policy, youth activity, youth movement.*

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

С. А. Нерода

Обґрунтовано теоретико-правові засади органів виконавчої влади, проаналізована нормативна основа їх функціонування, досліджено зміст принципів їх діяльності.

Ключові слова: *виконавча влада, право, децентралізація, верховенство права, відповідальність.*

Важливим для забезпечення дієвого функціонування механізму держави є визначення принципів організації діяльності його складових. При визначенні принципів організації ми беремо за основу твердження, що під принципами влади прийнято розуміти керівні засади, які зумовлені об'єктивними закономірностями існування та розвитку людини і суспільства, визначаючи зміст та спрямованість правового регулювання відповідного правового явища.

Поняття принципу по-різному трактується у юридичній науці. Так, принципами визначають ідеї, закономірності, положення, основу процесу функціонування певного феномену (в контексті нашої теми – органів виконавчої влади), які стосуються завдань, способів його здійснення та є закріпленими в нормах права [1, с. 7].

Нормативне закріплення принципів діяльності органів виконавчої влади знаходимо в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014. Зокрема ст.3 цього Закону встановлює, що діяльність Кабінету Міністрів України ґрунтується на принципах верховенства права; законності;

поділу державної влади; безперервності; колегіальності; солідарної відповідальності; відкритості та прозорості; поєднання громадського і державного контролю; визначення підстав, меж та способів діяльності Уряду Конституцією та законами України. Проте не всі означені принципи можуть бути застосовані до системи органів виконавчої влади, враховуючи особливий статус КМУ [2, с. 65].

Окрім того, залишається відкритою проблема виведення принципів організації та діяльності центральних органів виконавчої влади з теоретичної площини.

Спроба вирішення цієї проблеми зроблена у прийнятому в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011. Зокрема у ст. 2 вказаного Закону зазначається, що діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади ґрунтується на принципах верховенства права, забезпечення дотримання прав і свобод людини, безперервності, законності, забезпечення єдності державної політики, відкритості та прозорості, відповідальності. Міністерства діють за принципами єдиноначальності [3, с. 1123].

У Законі України «Про місцеві державні адміністрації» визначено принципи організації діяльності цього різновиду органів виконавчої влади. До таких належать: принцип відповідальності перед людиною і державою, верховенство права, законність, пріоритетності прав людини, гласність, поєднання державних і місцевих інтересів [4]. Цей перелік не можна назвати повним, адже відсутні такі принципи як демократизм, відкритість, розподіл владних повноважень та ін.

На наш погляд, ознака нормативного закріплення принципів у нормах права не є обов'язковою для визначення певної засади організації діяльності органів виконавчої влади принципом. Як справедливо зазначає А. М. Колодій, в більшості випадків окремі принципи права спочатку існують як загальносоціальні, а потім, за умови використання таких принципів юридичною практикою й дослідження юридичною наукою, виступають у якості принципів правосвідомості, зрештою перетворюючись у результаті процесу правотворчості на принцип права [5, с. 23]. Ми спробуємо зосередити увагу на всіх принципах незалежно від їх закріплення в нормах законодавства.

Д. М. Овсянко пропонує виокремити загальні принципи та організаційні. Загальними можна визначити такі керівні засади, що визначають сутність і зміст певного інституту державної влади без винятків. Прикладами можуть слугувати принципи демократії, верховенства права, поваги до прав і свобод, честі і гідності людини, єдиноначальності та колегіальності, компетентності, відкритості тощо. Для цих принципів переважаючими є фундаментальний характер, високий ступінь абстрактності, універсальність, стабільність, ідеологічна нейтральність [6, с. 18]. Деякі загальні принципи закріплені в Конституції України, зокрема:

Принцип суверенності означає, що державна влада є повною, верховною, самостійною і неподільною у відносинах, які існують в межах держави, а також її незалежність і рівноправність у відносинах з іншими державами. Це забезпечує повноту виконавчої влади поряд з законодавчою і судовою, а також невідповідність виконавчих органів керівництву інших держав.

Принцип демократизму та республіканізму у організації діяльності органів виконавчої влади характеризує зміст правовідносин держави і суспільства, держави і особи [7, с.50]. Механізми реалізації цього принципу виписані у ст. 5 Конституції.

Принцип централізації та децентралізації, за яким за місцевими органами державної влади закріплюється право вирішувати питання місцевого значення у відповідності до загальнодержавних програм.

Принцип розмежування повноважень є частиною механізму «стримувань і противаг» і дозволяє контролювати концентрацію влади у руках органів виконавчої влади.

Принцип верховенства права, який у контексті діяльності органів виконавчої влади виражається, наприклад, у праві громадянина оскаржувати рішення державних органів.

Принцип відповідальності. Згідно зі ст.27 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» посадові особи органів центральної виконавчої влади несуть кримінальну, адміністративну та цивільну відповідальність відповідно до закону [3, с. 20]. В свою чергу, згідно зі ст.23 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» місцеві державні адміністрації підзвітні Кабінету Міністрів України.

Окрім вищезазначених, у Конституції закріплені принципи *соціальної держави, гуманізму, свободи політичної діяльності, рівного доступу до посад*. Також варто акцентувати увагу на ряді інших – як закріплених нормативно, так і принципів організації діяльності органів виконавчої влади. Серед них:

– *принцип безперервності* (конституційний обов'язок Прем'єр-міністра України у випадках дострокового припинення повноважень Президента України виконувати його обов'язки до вступу на посаду іншої людини);

- принцип єдиноначальності та колегіальності;
- принцип поєднання державних і місцевих інтересів (співпраця органів виконавчої влади та місцевого самоврядування);
- принцип забезпечення єдності державної політики (всі органи виконавчої влади спрямовують свою діяльність на реалізацію поставлених державою завдань);
- принцип поєднання громадського і державного контролю (контролю суспільства над діяльністю органів виконавчої влади);
- принцип системності (стабільна робота та ієрархічна підпорядкованість органів виконавчої влади);
- принцип відкритості та прозорості (доступність інформації про діяльність органів виконавчої влади, розгляд звернень громадян);
- принцип компетентності (допущення до керування державними справами професіоналів);
- принцип врахування конкретного правового досвіду держави (оптимізація роботи органів виконавчої влади під специфіку суспільних відносин) [2].

Виходячи з зазначеного, ми можемо зробити висновок, що принципи організації діяльності органів виконавчої влади – це вихідні положення, засади, метою яких є забезпечення злагодженої роботи органів виконавчої влади. Ця категорія включає в себе як законодавчо, так і теоретично визначені доктринальні засади.

Наразі не існує єдиного переліку принципів організації діяльності органів виконавчої влади, який був би універсальним для всіх без винятку органів виконавчої влади і, відповідно, закріпленим у загальному нормативно-правовому акті. Розробка такого акту наразі є актуальним питанням сучасної юридичної науки.

Література

1. Сушинський О. І., Худоба О. В., Заяць Д. Д.. Публічна служба в Україні: концепція та практика регіональної кадрової політики: наукова розробка. К: НАДУ, 2013. – 64 с.
2. Петренко П. Д.. Організація діяльності органів виконавчої влади в умовах євроінтеграції: теоретико-правовий аспект. Харків: ПромАрт, 2018. – 503 с.
3. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 №3166-VI. К: Офіційний вісник України, 2011.
4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV. К: Офіційний вісник України, 1999.
5. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
6. Овсянко Д. М. Административное право в схемах и определениях: учебное пособие. М: Юристь, 2001. – 77 с.
7. Скрипнюк О. В. Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії. К: Вісник ЦВК, 2008. – №14. – С.46-51.

Neroda S. Principles of activities of authorities of executive authority in Ukraine: theoretical and legal aspects. *The theoretical and legal principles of executive bodies are substantiated, normative basis of their functioning is analyzed, content of principles of their activity is investigated.*

Keywords: *executive power, law, decentralization, rule of law, responsibility.*

ЮРИДИЧНА НАУКА, ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ ЧИННИК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Н. М. Оніщенко

Досліджена роль науки як засобу комунікативного функціонування правової системи. З'ясовано призначення науки у забезпеченні комунікативної взаємодії людина-суспільство-держава.

Ключові слова: *людина, громадянське суспільство, правова система, право, комунікація.*

Слід зазначити, що сучасні процеси в усіх сферах життєдіяльності людини вимагають від юридичної науки сьогодні не тільки «кабінетного» опрацювання багатьох складних теоретичних засад і підвалин право-державотворення, але й все більшої доступності юридичних напрацювань, як громадянському суспільству в цілому, так і кожній пересічній людині.

Отже, юридична наука повинна задіяти весь комунікативний арсенал задля викристалізації покровоких змін в удосконаленні суспільних відносин (концепт ринкових змін), удосконаленні правового розвитку, підвищення ефективності багатьох інститутів громадянського суспільства, структур та інститутів.

Саме розвинена комунікативна функція юридичної науки сьогодні може сприяти налагодженню полілогу: людина – громадянське суспільство - держава.

Комунікативні властивості належать багатьом інститутам, що можна віднести до загальнолюдських надбань. Сьогодні не можна поскаржитися на повну відсутність наукових напрацювань, наукового доробку у сфері вивчення комунікації як такої. Це питання, наприклад, розглядалося в багатьох довідкових джерелах [1, с. 374-375]. Проте, саме правовий контекст, саме доктринальний зріз зазначеної проблематики розроблені недостатнім і починає опрацьовуватися тільки з недавнього часу [2, с. 6-24]. На наш погляд, саме навчання «мистецтву комунікації» є як ніколи необхідним різним напрямом юридичної науки. На жаль, мистецтву спілкування, толерантності, вираженості при прийнятті рішень задля їх обґрунтованості не навчають в загальноосвітніх школах, ЗВО, при підвищенні кваліфікації спеціалістів тощо. Втім сучасне суспільство, безумовно, одним із своїх «стовпів», на яких воно базується, вважає саме науку. Слід зазначити, що, беззаперечно, правова наука за допомогою правової освіти і громадянсько-правового виховання починає дедалі більше впливати на суспільну свідомість, а її стан визначає засадничі начала правової комунікації.

Ф. Ніцше так визначає роль науки та вчених: «Вони протягнуть творчу руку в майбутнє, і все, що є і було, стає для них при цьому засобом, знаряддям, молотом. Їх пізнання є творчість, їх творчість є законодавство, їх воля до істини є воля до влади» [3, с. 336].

Як зазначають сучасні вчені, філософсько-правове наукове осмислення феномену суспільно-правової комунікації науки є невідкладним завданням сьогодення, що може налагодити діалог юридичної науки, освіти, та людини. В такий спосіб, до зазначеного розгляду запропонуємо два підходи: антропологічний та функціонально-правовий. Щодо першого. Людина – повинна бути епіцентром наукових, в тому числі правових досліджень. Для сучасної України це актуальна проблема, бо вона має безпосереднє відношення до правової реформи, без якої навряд чи можлива побудова демократичної, правової держави.

Зрозуміло, що досліджуючи комунікативно-правові зв'язки людини і права, не можна ігнорувати аналіз сутності самої людини, а сутність ця досить складна і багатогранна, в практичному і науковому сенсах.

Соціально-комунікативні якості людини формуються в результаті контактів, взаємодії людини з іншими людьми, в процесі людської творчості, засвоєння різних форм духовного досвіду людства. Як соціальна істота, людина мислить, оцінює, приймає рішення, чинить дії, спілкується та комунікує.

Людина – істота соціальна, суспільна. Для задоволення своїх потреб і інтересів вона щодня вступає в різні відносини з іншими людьми. Причому її участь у цих відносинах може мати різний ступінь соціальної значущості. Своєю поведінкою індивід може принести контрагентам як значну користь, так і істотну шкоду. У цьому зв'язку держава, як офіційний представник і гарант безпеки всіх членів суспільства, встановлює своєрідні межі соціально значущого поведіння своїх громадян, колективних об'єднань, посадових осіб (отже, в центрі уваги юридичної науки постійно повинні знаходитися поведінкові моделі). Що ж людина сьогодні бажає від права, які завдання покладає на нього, які очікування пересічної людини від цього соціального феномену? І що може зробити наука, щоб право не просто сприймалося в суспільстві, як необхідний інструмент регулювання суспільних відносин та охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів людини, а набувало дійсного авторитету, як чинник свободи і справедливості.

З огляду причинно-наслідкових зв'язків, кожне явище, яке ефективно виконує свої функції є впливовим і авторитетним в даному суспільстві.

Саме це питання повинно бути в центрі уваги і постійного вивчення юридичною наукою. Сьогодні суттєвим чином змінюються відносини людина - держава. І ці відносини не мають на меті надати одній частині населення більший обсяг свободи ніж інші. Навпаки цивілізована демократична держава зацікавлена надати відповідний рівень свободи всім громадянам і членам громадянського суспільства.

Саме цим демократичним інститутом повинна сприяти комунікативна функція юридичної науки. Перейдемо до другого запропонованого до розгляду підходу – функціонально-правовому.

Надзвичайно важливим, з нашої точки зору, в подальших наукових дослідженнях визначитися з наступними явищами правової дійсності, а саме: «правова комунікація», «юридична наука і комунікація», «комунікація за допомогою юридичної науки». Найголовніше – забезпечення дієвості сучасного права за допомогою комунікації.

Не буде перебільшенням зазначити, що комунікативні елементи суспільства з давніх-давен відомі певним соціокультурам в різних просторово-часових координатах. Нам видається, що історія розвитку комунікативних засад не виправдано залишена поза увагою сучасних дослідників.

Ще одним етапом на шляху розвитку права можна вважати його демістифікацію. Право поступово, з площини «небесного» переходить у площину «людського»: таким чином посилюється його комунікативна потенція. Поступово припиняються процеси проти «винних» тварин, травневих жуків, неживих предметів.

Єдиним засобом реалізації права є його універсалізація, поширюваність на всіх: адже, якщо правові норми не визначаються як спільні правила взаємовідносин, то вони взагалі ігноруються, як позбавлені статусу суспільно-необхідних нормативних засад [4, с. 284].

Запропонований функціонально-правовий підхід до дослідження комунікативної функції права значною мірою сприяє розв'язанню пізнавальних і практичних завдань у державно-правовій сфері. Його сутність полягає у виявленні цільових засад у формуванні функцій юридичної науки. При цьому мета — це причина, яка формує засоби реалізації системи функцій.

Дійсно, право вбирає в себе, а потім відтворює у наукових дослідженнях (правовий моніторинг, правовий аналіз, правова аналітика) величезну інформацію про різнобічні явища громадянського життя, оскільки в ньому міститься величезна кількість наукових дефініцій, юридичних формул, історичних і життєвих відмінностей, політичних і правових оцінок, юридичних рекомендацій, заборон, дозволів тощо

Крім того, правова, наукова комунікація – це владна інформація, за її допомогою виражається (і відповідно формулюється) певний світогляд. Інформаційна здатність права – це один із суттєвих факторів, що дозволяє віднести його до елементів духовної культури суспільства. Не викликає сумніву, що право в першу чергу виникає не як інформатор, а як регулятор суспільних відносин. У держави і суспільства досить каналів засобами яких здійснюється інформування суб'єктів права. Проте право як регулятор суспільних відносин одночасно виконує роль інформатора їх суб'єктів. Таким чином, право, юридична наука виконують комунікативну функцію поряд зі своїми суто юридичними завданнями, набуваючи також інформаційної якості. В цьому знаходить прояв його соціальна природа, здатність впливати на волю, свідомість і психіку людини, реалізуватися через сприйняття людьми.

Комунікативна функція науки пов'язана з іншими функціями такими, як регулятивна, охоронна, гносеологічна, евристична, прогностична, критична та інші.

Комунікативна функція юридичної науки забезпечує одержання учасниками правовідносин інформації про те, якою є позиція держави щодо необхідної, дозволеної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідуумів органічно пов'язана з одержанням, сприйняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним з різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава сповіщає учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки.

В такий спосіб, дійсно, можна говорити про комунікативні потенції юридичної науки та обмін необхідними стандартами, що встановлені правом, між суспільством, державою, окремими соціумами та індивідами. Безумовно, перераховані підходи до вивчення комунікативної складової юридичної науки не можуть вичерпати всієї багатоманітності проблеми, втім її аналіз беззаперечно слугуватиме підвищенню ефективності праворегулятивних процесів.

Юридична наука, як явище соціальної дійсності, відіграє одну з провідних ролей в удосконаленні та гармонізації вітчизняної правової системи, кожний елемент якої вимагає сучасного переосмислення, наукового опрацювання та аналітичного обґрунтування. Тому, саме вчені-правники, представники юридичної доктрини чітко розуміючи і окреслюючи орієнтири сучасних праводержавозмін відпрацьовують вектори Європейського майбутнього правової системи України.

Література

1. Загнітко А. П., Шукіна І. А., Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. С.245; Куньч З.Й. Універсальний словник Української мови.- Тернопіль. Навчальна книга-Богдан, 2205. – С. 374-375

2. Концепція удосконалення діалогу громадянського суспільства, особи та держави в контексті забезпечення та захисту прав людини в Україні. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – С. 6-24.

3. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла / Ницше Ф. // Сочинения. – Т. 2. – М.: Мысль, 1990. – С. 336.

4. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право / І. С. Тімуш. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.

Onishchenko N. Legal science, as a communicative factor of the legal system. The role of science as a means of communicative functioning of the legal system is researched. The purpose of science in providing communicative interaction is man-society-state.

Keywords: person, civil society, legal system, law, communication.

КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВА

С. О. Опішняк

З'ясовано роль права су визначенні причин і внутрішніх механізмів конфліктів у сфері права, шляхів запобігання, засобів і процедур їх цивілізованого вирішення.

Ключові слова: право, правовий конфлікт, компроміс, розв'язання конфлікту.

Розвиток суспільства є результатом єдності конфлікту та консенсусу, узгодження й протиборства інтересів суб'єктів у різноманітних сферах суспільних відносин. Право є одним з найбільш дієвих засобів урегулювання спорів і, зрештою, всі фахівці-правники у своїй роботі приділяють чималі увагу аналізу, розслідуванню, розгляду, попередженню та вирішенню конфліктів. Саме тому важливим завданням юриспруденції є визначення причин і внутрішніх механізмів конфліктів, які відбуваються у правовому полі, шляхів запобігання їм, засобів і процедур їх цивілізованого врегулювання й вирішення. Отже, цілком назріла потреба у розробці нового напрямку в науці та новій навчальній дисципліні, яка на основі синтезу положень соціології, психології та правознавства вивчала б теорію та практику юридичних конфліктів [1, с. 107].

Зусиллями вчених-юристів під керівництвом академіка РАН В. М. Кудрявцева здійснено перші кроки до створення юридичної конфліктології [2]. Тут вперше в пострадянській науці юридичний конфлікт розглядається як специфічний предмет наукового аналізу. Крім дослідження поняття, причин, мотивації, динаміки, типології юридичного конфлікту в цих працях розглянуто саме юридичні способи вирішення та попередження конфліктів.

Вперше в українській конфліктології у підручнику для студентів вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей «Конфліктологія» за редакцією Л. М. Герасіної та М. І. Панова проблема конфліктів поєднується з правовими інститутами, конфлікт розглядається не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з існуючими правовідносинами, юридичними механізмами і чинним законодавством [3].

У навчальному посібнику «Юридична конфліктологія» В. М. Іванов та О. В. Іванова розглядають методологічні основи юридичної конфліктології, зокрема філософсько-соціологічні й психологічні концепції конфлікту, характеризують основні види юридичних спорів, шляхи їх подолання, досліджують психологічні засади доцільної поведінки юриста в конфліктних ситуаціях [4].

Сучасна конфліктологічна парадигма визнає конфлікт як обумовлену природою суспільних явищ і процесів об'єктивну властивість соціальних систем. Починаючись далеко за межами права, соціальні конфлікти на певному етапі розвитку можуть набувати юридичних ознак і вирішуватись у правовій площині. Практично будь-який соціальний конфлікт, якщо матиме хоча б один з елементів, що володіє юридичною характеристикою, може набувати ознак юридичного конфлікту і завершуватись із застосуванням юридичних процедур.

Власне юридичні конфлікти відбуваються у сфері юридичних відносин, пов'язані із протиборством суб'єктів права із суперечливими правовими інтересами. Такі конфлікти спричиняються юридичними ситуаціями, тобто пов'язані або з реалізацією, або з порушенням тих чи інших норм права. Вони відбуваються у сфері юридичних відносин, пов'язані з виникненням, зміною

або припиненням правовідносин між фізичними та юридичними особами, а тому вирішуються правовими засобами [1, с. 109].

Проте сучасна наука поки що не дає однозначної відповіді на питання, який конфлікт слід вважати юридичним. Елементи різних видів і типів конфліктів, особливо такі, як мотивація, учасники, об'єкти, мають безпосереднє відношення до правових норм і інститутів. Справа зводиться до альтернативи: чи усі елементи конфлікту (мотивація, учасники, об'єкти та ін.) повинні мати юридичну характеристику для того, щоб конфлікт був визнаний юридичним, чи для цього достатньо, щоб правовими ознаками володів хоча б один його елемент. При цьому, схилиючись до останнього рішення, вони вважають, що юридичним конфліктом слід визнати будь-який конфлікт, коли спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін (їхніми юридично значущими діями чи станами), суб'єкти, чи мотивація їхньої поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне за собою юридичні наслідки [5, с. 14-16].

Автори підручника «Конфліктологія» за редакцією Л. М. Герасіної та М. І. Панова також виокремлюють «чистий» та «змішаний або перехідний» види юридичного конфлікту. До останніх вони відносять будь-які конфлікти, які розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм і поза сферою правових відносин, але з часом набувають юридичного характеру за відповідними ознаками і рисами [6, с. 153-154].

На думку А. Т. Ішмуратова та С. В. Бобровник, юридичний конфлікт визначається як протиборство двох чи кількох суб'єктів, зумовлене протилежністю чи несумісністю їх інтересів, потреб або цінностей. *Особливостями юридичного конфлікту* є: зв'язаність конфлікту правовими відносинами, наявність правових ознак суб'єктів чи об'єкта конфлікту, можливість вирішення правовими засобами, галузева визначеність конфлікту, наявність юридичних наслідків, можливість застосування примусових засобів у процесі вирішення конфлікту, вирішення конфлікту в межах спеціальної юридичної процедури [7, с. 336].

Таким чином, *юридичний конфлікт у вузькому розумінні* виникає у власне правовій сфері, носить суто нормативний характер. Він безпосередньо пов'язаний із правовими відносинами сторін, тобто протиборством суб'єктів права із суперечливими правовими інтересами. Отже юридичними є усі міждержавні, конституційні, трудові, кримінальні, а також чимало господарських, сімейних, побутових та інших конфліктів, якщо вони виникли у зв'язку із застосуванням, зміною, порушенням або тлумаченням права.

У широкому розумінні юридичний конфлікт – це будь-який соціальний конфлікт, хоча б один елемент якого володіє юридичною характеристикою і який завершується юридичним шляхом. Конфлікти часто мають змішаний або перехідний характер, розпочинаючись як не правові конфлікти можуть переростати у юридичні, наприклад конфлікти у сім'ї, фірмі, на виробництві тощо. Тобто далеко не кожний конфлікт є юридичним, але багато з них можуть бути ефективно вирішені за допомогою юридичних норм, інститутів, процедур, і навпаки, конфлікти, які за своїм характером мають суто юридичну природу, зовсім не обов'язково мають завершуватись юридичними способами. Інколи ефективніше спрацьовують неформальні процедури (переговори, посередництво) [1, с. 110].

Проблему розв'язання конфліктів сучасна конфліктологія розглядає урахуванням двох протилежних підходів (стратегій): а) *конфронтаційного протиборства*; б) *компромісу і співробітництва*.

Перший, сутністю якого є досягнення односторонніх переваг, зазвичай пов'язується з можливостями впливу на суперника. Зусилля учасників конфліктної, взаємодії переважно спрямовуються один проти одного, а не на вирішення проблеми. Зрозуміло, що результатом протиборства може бути лише програш однієї або обох сторін. У такому разі постконфліктні відносини сторін не будуть тривкими, підвищується ризик того, що конфлікт набудатиме незворотного характеру. Незважаючи на суттєві недоліки силових методів вирішення конфліктів, вони під дією стереотипів конфронтаційно-конфліктної поведінки популярні й сьогодні.

Сутність другого підходу полягає у максимальному зближенні позицій і досягненні угоди щодо взаємоприйнятних способів задоволення протилежних інтересів шляхом прямої взаємодії сторін або за участі третьої сторони. На думку американських конфліктологів Дж. Мейсона і К. Мітчелацей напрям у розв'язанні конфліктів характеризується такими моментами:

- повним завершенням, коли проблеми остаточно вирішуються й усуваються всі перешкоди для погодження сторін;
- загальною прийнятністю в цілому, тобто для всіх сторін, які брали участь у конфлікті;
- самостійністю сторін, яка виявляється в тому, що не має будь-якого втручання третьої сторони для забезпечення виконання угоди;

- задоволенням уявлення сторін про чесне й справедливе вирішення проблеми;
- відмовою від компромісу як половинчастого рішення, пов'язаного вимушеними взаємними поступками та принесенням у жертву своїх життєво важливих цілей;
- інновацією та встановленням між сторонами нових і позитивних взаємовідносин та ін.

У закордонній практиці (насамперед у США) традиційно використовуються такі неюридичні способи розв'язання конфлікту: переговори (прямі переговори); погоджувальні процедури (примирення) і посередництво [1, с. 111-112].

Серед основних юридичних способів розв'язання конфліктів можна виокремити:

- міжнародно-правові процедури;
- конституційні процедури та конституційне судочинство при розв'язанні конфліктів у державно-правовій сфері;
- судовий розгляд справ під час розв'язання конфліктів у цивільній, господарській, трудовій, кримінальній та інших сферах;
- адміністративні засоби, які практикуються в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування (органи внутрішніх справ, податкові та інші інспекції, адміністративні комісії тощо).

За наявності значної відмінності між цими способами та процедурами (як між інстанціями, що їх застосовують) *розв'язання конфліктів юридичним шляхом має принаймні чотири спільні ознаки:*

- 1) конфлікт розглядається й вирішується уповноваженим на це державою (міжнародною організацією) органом;
- 2) орган, який вирішує конфлікт, діє на підставі й на виконання норм права;
- 3) в період розгляду спору на конфліктуючі сторони покладаються певні, передбачені міжнародним правом або національним законодавством, права та обов'язки;
- 4) рішення, яке прийнято щодо конфлікту органами, уповноваженими на те державою, є обов'язковим для сторін і, як правило, для інших організацій та осіб.

Позитивний аспект юридичних процедур полягає в тому, що рішення приймається на основі й на виконання права й мінімально залежить від суб'єктивізму. Основним засобом вирішення юридичних спорів є правосуддя, яке здійснюється судами від імені держави. Це специфічна, напрацьована багатовіковою практикою форма розв'язання спорів і конфліктів, що має суттєві переваги порівняно з іншими засобами вирішення юридичних конфліктів.

Отже, не всі конфлікти є юридичними і можуть бути врегульованими за допомогою правових засобів та навпаки, суто юридичні конфлікти не обов'язково повинні завершуватись юридичними способами. Однак вміння спрямовувати вирішення конфліктів у площину у площину права, застосування юридичних засобів – важлива умова незворотності процесу демократизації державного і суспільного життя [1, с. 118-121].

Література

1. Іванов В. М. Конфліктологічний вимір права // Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: Київський університет права НАН України. К.: Кондор-Видавництво, 2012. – С. 107-123
2. Юридическая конфликтология. Ч. 2: Юридический конфликт: Сферы и механизмы / О. Л. Дубовик, В. Н. Кудрявцев, С. В. Кудрявцев и др. М., 1994; Юридическая конфликтология. Ч. 3: Юридический конфликт: процедуры разрешения / О. В. Бойков, Н. В. Варлмова, Н. Б. Пархоменко др. М., 1995; Юридическая конфликтология – В. Н. Кудрявцев (отв. ред.): М., 1995.
3. Конфліктологія: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / МОНУ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панова. Харків: Право, 2002. – 256 с.
4. Іванов В. М. Юридична конфліктологія: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / МОНУ.К.: МАУП, 2004. 224 с.
5. Основы конфликтологии: Учеб. пос. / под ред. академика РАНН. Кудрявцева. – М., 1997. – 378 с.
6. Конфліктологія: підручник для студ. вищ. навч. закл./МОНУ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, за ред. Л. М. Герасіної – Харків: Право, 2002. – 256 с.
7. Ішмуратов А. Т, Бобровник С. В. Конфліктологія юридична / Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – 2001. – 792 с.

Opishnyak S. Conflictological measurement of the right. *The role of law in determining the causes and internal mechanisms of conflicts in the field of law, ways of prevention, means and procedures of their civilized solution is determined.*

Keywords: *law, legal conflict, compromise, conflict resolution.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ МІЖНАРОДНОГО І НЕМІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Д. А. Павлюк

Міжнародне гуманітарне право охоплює комплекс правових норм, які регламентують різні сторони суспільних відносин, що є предметом правового регулювання цієї галузі права. В науці міжнародного права вимальовується чітка тенденція згідно з якою правовий режим міжнародних збройних конфліктів суттєво відрізняється від традиційного гуманітарного права, що застосовується під час міжнародного збройного конфлікту. Положення звичаїв війни є загальнообов'язковими як для формальних учасників так і не учасників конфесійних норм. Тому необхідно досягти застосування міжнародного гуманітарного права в якості обов'язкових норм для всіх суб'єктів без виключень.

Ключові слова: *військовополонені, гуманітарне право, збройний конфлікт, комбатанти, некомбатанти.*

В науці міжнародного права вимальовується чітка тенденція згідно з якою правовий режим міжнародних збройних конфліктів суттєво відрізняється від традиційного гуманітарного права, що застосовується під час міжнародного збройного конфлікту. Ця відмінність чітко простежується при аналізі Додаткових протоколях до Женевських конвенцій 1949 р. [1]

Основна відмінність правових режимів в тому, що у міжнародних збройних конфліктах не всі сторони в конфлікті є суб'єктами міжнародного права. Стаття 3, яка є загальною для Женевських конвенцій 1949 р., містить поняття сторони у конфлікті без будь-яких уточнень. Тому можна зробити висновок, що ця стаття застосовується навіть у тих випадках, коли жодні державні збройні сили не є стороною в конфлікті, тобто коли одне одному протистоять різні збройні угруповання [2; 3].

Інше джерело міжнародного гуманітарного права: Протокол II більш чітко визначає таку ситуацію, зазначаючи, що таким конфліктом буде конфлікт, який відбувається між збройними силами Високої Договірної Сторони та антиурядовими збройними силами або організованими збройними угрупованнями [4]. До антиурядових збройних сил належать збройні сили, які повстали проти збройних сил, відданих уряду. Збройні угруповання – здебільшого повстанці, що, як і антиурядові збройні сили, мають відповідати різним об'єктивним критеріям, передбаченим у Протоколі II, а саме відповідальне командування – організаційна структура збройного угруповання чи антиурядових збройних сил; контроль над частиною території; безперервний і узгоджений характер військових дій.; здатність застосувати Протокол II [4; 5].

Також, різновидом конфліктів міжнародного характеру є конфлікти між визнаним урядом та повсталим режимом. Згідно з традиційним міжнародним правом, такий конфлікт розглядається як суто внутрішня справа кожної держави.

Слід зазначити, що під час внутрішньодержавного збройного конфлікту повстанці, що взяли за зброю, не мають спеціального захисту, однак вони загалом є суб'єктами міжнародного права безпеки. Тоді, якщо уряд визнаний *de jure*, він визнає повстанців воюючою стороною. Саме визнання воюючої сторони, згідно з традиційним міжнародним правом, призводить до застосування права війни, яке також застосовується в сучасних міжнародних відносинах [6, с. 234].

Не дивлячись на існування норм міжнародного права, щодо регулювання конфліктів міжнародного характеру слід зауважити, що більшість держав, на території яких відбувались внутрішньодержавні збройні конфлікти, неохоче порушували це питання.

Варто зазначити, що порівнюючи два правові режими важливим моментом є та обставина, що ні в загальній статті 3, ні в Додатковому протоколі II не передбачені вимоги про надання комбатантам статусу військовополонених під час збройних конфліктів міжнародного характеру і немає також жодних положень, що заважають за цих умов сторонам переслідувати комбатантів противника за те, що вони взяли за зброю [4].

Проблема порівняння двох правових режимів і в тому, що стаття 3 застосовується за умови, якщо збройний конфлікт міжнародного характеру відбувається на території держави, яка є членом Женевської конвенції.

Досить важливо також зауважити, виходячи з досліджень праць представників науки міжнародного права «збройні конфлікти потрібно відрізнити від «простих актів бандитизму»,

внутрішніх напружень зі спонтанними актами насильства, окремими проблемами, неорганізованими бунтами та індивідуальними актами політичного насильства, такими як тероризм, які вже перевищили певну межу».

Саме тому ст. 3 Женевських конвенцій вимагає організованої і тривалої боротьби повстанських груп проти урядових сил або якихось інших військових організованих груп чи інших поодиноких форм політичного насильства. Таким чином, відповідні елементи військової організації та політичного контролю мають бути притаманні усім сторонам. Тому, для того, щоб визначити класифікацію конфліктів потрібно виходити з їх правової природи, оскільки вони є важливими операціями проти збройних сил ворога (противника) з метою послаблення потужності озброєння сторін [2].

До збройних конфліктів належать громадянські війни, коли традиційно боротьба відбувається між озброєними арміями, втягнутими у військові операції, а також партизанські війни, в яких одна сторона обирає наступальну тактику і вона триває так довго, як операції, включені до програми політичного контролю та спрямовані головним чином проти військових об'єктів [7, с. 243].

Стандарти ст. 3 стосуються не лише на держав-учасниць Женевських конвенцій 1949 р., але й також усіх груп, що беруть участь у внутрішньодержавних збройних конфліктах.

Порівнюючи правові режими необхідно звернутися до п. 1 ст. 13 Додаткового протоколу II передбачено, в якому зазначається цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають через військові операції. Не дивлячись на норми щодо регулювання конфліктів, слід зауважити, що Додатковий протокол II не відіграє особливої ролі в гуманітарному праві. Вузькі межі застосування та незначний внесок порівняно зі спільною ст. 3 відводять йому другорядну роль [4].

Отже, не дивлячись на створення ряду норм щодо регулювання не міжнародних збройних конфліктів неміжнародного характеру зусилля світової спільноти затвердити статус комбатанта для членів озброєних груп у громадянських війнах, не дало суттєвих результатів, оскільки сучасне гуманітарне право не визнає за ними статусу комбатантів. Уряди держав користуються прерогативою у засудженні, покаранні членів повстанських рухів за будь-яку ворожу дію проти політики держави та збройних сил, так само, як за зраду чи заколот.

Література

1. Женевские конвенции от 12 августа 1949 г. и Дополнительные протоколы к ним. // URL; <https://www.un.org/ru/humanitarian/law/geneva.shtml>
2. Женевская конвенция об обращении с военнопленными // URL; <https://www.un.org/ru/humanitarian/law/geneva.shtml>.
3. Женевская конвенция о защите жертв войны от 18.08.1949 г. // URL; <https://www.un.org/ru/humanitarian/law/geneva.shtml>
4. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II) // URL; <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb31.htm>
5. Дополнительный к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) // URL; <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/legal-fact-sheet/protocols-1977-factsheet-080607.htm>
6. Дмитрієв А. І. Міжнародне публічне право. / Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. – К., 2000. – 486 с.
7. Репецький В.М. Міжнародне гуманітарне право. / В. М. Репецький, В. М. Лисик. – К.: «Знання», 2007. – 467 с.

Pavlyuk D. Particularly in the legal regimes of international and non-international armed conflict. *International humanitarian law covers a complex of legal norms regulating various aspects of social relations, which is the subject of legal regulation of this branch of law. In the science of international law, there is a clear tendency according to which the legal regime of non-international armed conflicts significantly differs from the traditional humanitarian law applied during an international armed conflict. The provisions of the rules of war are obligatory for both formal participants and non-participants in denominational norms. Therefore, it is necessary to achieve the application of international humanitarian law as mandatory norms for all entities without exception.*

Keywords: *prisoner of war, humanitarian law, armed conflict, combatants, non-combatants.*

ЗАХИСТ ПРИРОДНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

М. О. Пащенко

Обґрунтовано поняття захисту природних прав людини як досягнення філософсько-правової та аналітико-юридичної думки.

Ключові слова: природні права людини, захист прав, правове регулювання, принципи захисту прав людини.

Визнання та захист природних прав людини є найважливішою проблемою сучасного цивілізаційного суспільства, що до недавнього часу не простежувалася через пріоритетність інститутів державної влади, навіть на ідейно-декларативному рівні. Сучасні умови розвитку суспільства не можливі без захисту людини, її правомірних вимог, та й захисту її прав, що залежать від дієвості та результативності юридичних та неюридичних інструментів, а також їх цілісного взаємозв'язку і взаємозалежності. Реальний захист природних прав людини не може бути результатом реалізації окремих норм, здійснення окремих засобів і методів захисту. Захист природних прав людини, як окрема підгалузь теорії права, є одним з основних принципів сучасної правової держави, а «право на правовий захист природних прав людини» – найважливішою підгалуззю міжгалузевого інституту внутрішньодержавного права, що розвивається, у тому числі, і як галузь міжнародного права.

Розуміння поняття захисту природних прав людини, як досягнення філософсько-правової та аналітико-юридичної думки, так і виявлених юридичною наукою і практикою потреб вдосконалення означеного феномену містить аксіому - людина є метою, а не засобом. У цьому контексті полягає вимога до суспільства і держави щодо захисту природних прав людини. На нашу думку, головним об'єктом досліджуваної категорії є саме поняття «захист», а не категорія «природні права людини», що за своїм змістом охоплює у єдності і цілісності сукупність індивідуальних потреб людини. Визнання справжнім об'єктом досліджуваної категорії, саме захист, а не природне право, дозволяє перенести акцент і у дослідженні підстав самого захисту, а саме з формального визначення тих чи інших інтересів правовими, на момент самоідентифікації людиною себе як суб'єкта, здатного претендувати на певні блага, задоволення власних інтересів у соціально-правовому середовищі.

Захист природних прав людини та його регулювання сучасними вченими (Б. В. Малишев, Т. Ю. Дашо) розуміється як сукупність засобів правового захисту з метою регулювання природних прав людини, що виникають з факту здійснення права людини на правовий захист означеної категорії [1, с. 7]. Науковці (В. Л. Казаков, С. М. Михайлов) об'єднують правозахисне регулювання у систему як цілісне, внутрішньо узгоджене і відносно самостійне утворення, обумовлене дією прав людини на правовий захист, що поєднує у собі спеціальні правозахисні засоби впливу на природні права людини [2, с. 6]. В. Л. Казаков обґрунтовує, що категорію природні права людини недоцільно використовувати для позначення об'єкта захисту оскільки, мова йде лише про захист одиничних потреб людини, а, як доводить науковець, стан «правової комфортності людини» забезпечує саме захищеність потреб людини у їх цілісній сукупності (системі) [3, с. 12]. Перехід від окремо взятого права (природних) до прав людини взагалі, доводить дослідник, є переходом від одиничного до множинного, а не від часткового до загального, він фактично рівнозначний помилковому переходу від поняття «правова норма», використовуваного для позначення одиничного правила поведінки, до поняття «правові норми» для позначення права у цілому [3, с. 13]. В. Л. Казаков аргументує, що як і правові норми, які у своїй системі утворюють право, так і права людини тільки у їх системі слід визнавати об'єктом захисту [3, с. 14].

Важливою у науці є точка зору І. А. Блінової, яка вважає, що захист природних прав людини як самостійна категорія є забезпеченням та ефективною реалізацією природних прав людини, що відображені у відповідних міжнародних стандартах за умови застосування заходів державного примусу для припинення порушення природних прав людини, юридичній відповідальності винних осіб та відновлення порушених природних прав людини [4, с. 5].

Науковець доводить, що захист природних прав людини повинен забезпечуватися загальнообов'язковим визначенням принципів захисту природних прав людини, таких як:

а) закріплення природних прав людини у сукупності основних прав людини, що підлягають правовому захисту за умови відповідності переліку прав мінімальним міжнародним стандартам у галузі прав людини;

в) визначення типу правового регулювання і правового засобу вирішення конфліктних ситуацій у сфері природних прав людини та їх захисту;

г) формування загальної нормативно-правової бази правового захисту природних прав людини з визначенням правових способів і засобів захисту цих прав у сфері різних видів правоохоронної діяльності;

д) захист природних прав людини через здійснення політики профілактики, а також загальної та приватної превенції протиправної поведінки;

е) захист природних прав людини за допомогою припинення посягань на природні права людини через застосування заходів державного примусу;

ж) захист природних прав людини через застосування заходів юридичної відповідальності за їх порушення;

з) відновлення порушених природних прав людини;

і) компенсація за порушення природних прав людини;

к) формування високого рівня правосвідомості і правової культури на основі формування правосвідомості вільної людини, з чітким уявленням меж реалізації власного природного права; усвідомлення суспільством і державою цінності природних прав людини і їх реалізації як найвищої юридичної цінності;

л) формування правових стратегій у політиці держави на основі вирішення питань захисту природних прав людини органами державної влади та місцевого самоврядування спільно з правозахисними організаціями на основі врахування таких об'єктивних факторів, як конституційне визнання людини і її природних прав як вищої та невід'ємної цінності, пріоритет відповідних міжнародно-правових стандартів, невідчужуваність і належність кожному від народження фундаментальних природних прав [4, с. 15].

Отже, захист природних прав людини є формою реалізації права людини на правовий захист, забезпечений організаційно-правовими засобами і мірою примусу, що застосовуються у процесах забезпечення цього захисту, а також засобів та способів відновлення порушених природних прав людини.

Захист природних прав людини характеризуються за допомогою системи ознак. Виважено у юридичній літературі є система ознак, запропонована Л.В. Ткачуком, який серед основних ознак захисту природних прав людини як самостійної юридичної категорії виокремлює:

по-перше, захист природних прав людини має державну природу оскільки, створюється державою, як на виконання її обов'язків перед суспільством у цілому, так і для кожної людини зокрема. Держава виступає головним суб'єктом забезпечення захисту, рівень і стан якого залежить від кола, якості та ефективності діючих у державі гарантій захисту. Крім того, реалізація механізму захисту природних прав людини підтримується і забезпечується силою державного впливу із можливістю застосування правового примусу.

по-друге, захист природних прав людини закріплюється у нормативно-правових актах. Формальна визначеність захисту природних прав людини у тексті норм чинного законодавства наділяє їх такими властивостями як загальність, обов'язковість та юридична захищеність;

по-третє, захист природних прав людини відображає стан та рівень розвитку основних сфер суспільного життя держави. Система діючих у державі механізмів захисту природних прав людини дозволяє визначити пріоритети державної політики, що є показником рівня розвиненості національної правової системи окремої країни;

по-четверте, захист природних прав людини має універсальний та безперервний характер. Означена категорія не обмежена у часі, просторі та за колом осіб. Захист природних прав людини є категорією постійної дії і розповсюджуються на всю територію держави, однаковою мірою поширюється на кожну людину ;

по-п'яте, захист природних прав людини визначає повноваження правоохоронних та правозахисних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, посадових і службових осіб у процесі здійснення правозахисної діяльності, оскільки спрямований на охорону та захист невід'ємних прав людини;

по-шосте, захист природних прав людини має реальний та доцільний характер [5, с. 73-77].

Таким чином, захист природних прав людини як самостійна юридична категорія є вираженим у науково обґрунтованих абстракціях сутнісні якості, сторони і зв'язок реально існуючої системи захисту природних прав людини.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо визначити, що захист природних прав людини є складним та багатограним явищем, сформованим шляхом накопичення морально-філософського підґрунтя та правового матеріалу, яке визначає необхідність створення нормативних та організаційно-правових умов регулювання природних прав людини, їх юридичного закріплення як на національному так і міжнародному рівнях, та містить поведінковий елемент - правозахисну діяльність як самої людини, так і компетентних суб'єктів, що володіють правом на використання спеціальних юридичних засобів, спрямовану на забезпечення охорони природних прав людини та захисту їх порушень, а також відновлення порушених прав і застосування заходів покарання до винних.

Література

1. Дашо Т. Ю. Захист прав і свобод людини та громадянина на етапі формування громадянського суспільства. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 813. – С. 108-118.

2. Михайлов С. М. Нормативно-правовая защита прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис.... канд.юрид.наук. Нижний Новгород, 2005. – 32 с.

3. Казаков В. Л. Система защиты прав человека: автореф. дис.... канд.юрид.наук. М., 2007 – 19 с.

4. Блинова І. А. Институт защиты прав человека (вопросы теории и практики): автореф. дис.... канд.юрид.наук. Волгоград, 2007 – 29 с.

5. Ткачук Л. В. Правозахисні гарантії прав і свобод людини та механізм їх реалізації в Україні: загальнотеоретична характеристика [Текст]. Часопис Київського університету права, 2016. – № 3. – С. 73-77.

Paschenko M. Protection of natural human rights: doctrinal level of the study. *The concept of protection of natural human rights as an achievement of philosophical and legal and analytical and legal thought is substantiated.*

Keywords: *natural human rights, protection of rights, legal regulation, principles of human rights protection.*

TEORIA PRAWA ŚW. TOMASZA Z AKWINU W KONTEKŚCIE TEOLOGII MORALNEJ

M. Płotczyk

Słowa kluczowe: *prawo naturalne, filozofia, moralność, teologia*

Tomistyczna teoria państwa i prawa to najbardziej reprezentatywna teoria spośród tzw. teorii teologicznych. Rozkwit tych teorii nastąpił w epoce średniowiecza. Pojęcie teologii, tzn. nauki o tym, w jaki sposób – z punktu widzenia boskiego rozumu – jest pojmowany świat oraz wszelkie obecne w nim rzeczy i relacje (w tym – relacje społeczne) [2, s. 82] stanowi centralny punkt rozważań nad istotą tomistycznej teorii prawa. W jej świetle prawo, rozumiane jako określony zbiór norm regulujących życie społeczne, jest nierozdzielnie związane z wiarą i religią chrześcijańską. Dlatego zasadniczy cel artykułu stanowi ukazanie specyfiki tomistycznej teorii prawa w jej odniesieniu do zagadnień teologiczno-moralnych oraz historycznych związanych z upowszechnianiem się wiary chrześcijańskiej i funkcjonowaniem Kościoła.

Tomistyczna teoria prawa stanowi przeciwieństwo teorii stworzonej przez przedstawicieli nurtu tzw. pozytywizmu prawniczego. Ich zdaniem prawo jest realnym faktem, nie zaś – jak w przypadku filozofii prawa św. Tomasza z Akwinu, czymś mającym swe umocowanie w umyśle i wiedzy Boga, będącego pewnym “faktem metafizycznym”, tzn. wykraczającym poza sferę rzeczywistości dostępnej rozumem. Ta pozarozumowa, czyli transcendentna rzeczywistość, stanowi właściwy przedmiot wiary [5, s. 197-199].

W świetle powyższego „monarcha, jeśli nie kieruje się prawem i sprawiedliwością ustalonymi przez Boga [...] staje się uzurpatorem i tyranem” [6, s. 119]. Wyższość prawa i sprawiedliwości oraz władzy bożej nad prawem stanowionym, tu na ziemi, to kolejna cecha odróżniająca teorię prawa św. Tomasza z Akwinu

od koncepcji prezentowanych przez zwolenników pozytywizmu prawniczego. Rzuca ona światło nie tylko na poruszaną już kwestię ugruntowania działalności prawotwórczej i jej różnego rozumienia, lecz również na problematykę relacji między sferą prawa stanowionego a sferą moralności.

W opinii św. Tomasza Bóg stanowi ideał sprawiedliwości. Wyraża ona moralną konieczność poszanowania uprawnień drugiego człowieka, oddania każdemu tego, co mu się należy. Owo uprawnienie stanowi prawo w sensie podmiotowym, do wykonywania określonych czynności i dysponowania ich wytworami. Tak rozumiana sprawiedliwość jest wykładnikiem i moralnym stróżem praw stanowionych [4, s. 198- 200]. W ujęciu św. Tomasza wspomniana sprawiedliwość jest także podstawową prawdą teologiczną, czyli prawdą stanowiącą przedmiot teologii, będącej, przypomnijmy, boską wiedzą o całości świata, człowieku i nim samym. Bóg jest więc zarazem podmiotem, jak i przedmiotem teologii [2, s. 82]. Z tej prawdy teologicznej, tj. z bożej sprawiedliwości, powinny zdaniem św. Tomasza, wywodzić się normy prawa stanowionego. W ujęciu św. Tomasza prawo, jako zespół norm regulujących stosunki społeczne, powinno opierać się na bożym prawodawstwie [3, s. 19 i s. 78]. Dlatego normy prawne stanowiące pewną obligatoryjną dla każdego członka danej społeczności regułą zachowania [3, s. 19] czerpią, jego zdaniem, z bożej sprawiedliwości i z prawa bożego (wiecznego).

Nieodłącznym elementem tomistycznej koncepcji jest pojęcie prawa naturalnego (prawa natury). Wywodzi się ono z objawionej woli Bożej, która odbija się w ludzkich sumieniach. Prawo to należy rozpatrywać w kontekście prawa wiecznego – prawa istniejącego niezależnie od człowieka, ustanowionego na drodze Bożego zamysłu, a więc pochodzącego od istoty doskonalszej i sprawiedliwszej od nas [3, s.18; 9, s. 79; 1, s. 19-20]. Z tego właśnie względu prawo stanowione powinno, jak podkreśla myśliciel, zawsze wzorować się na wiecznym, bożym prawie.

Uczestnictwo w ludzkim rozumie prawa wiecznego jest natomiast określane przez św. Tomasza mianem prawa naturalnego [9, s. 79; 1, s. 19-20]. Niektóre koncepcje prawa naturalnego nie odwołują się do prawa objawionego. Inaczej jest u św. Tomasza z Akwinu, zdaniem którego sprawiedliwość i prawo boże to prawda objawiona – prawda, do której pierwotnie dostęp mają wyłącznie duchowni. Dopiero za ich pośrednictwem prawda ta może odbić się w ludzkich sumieniach.[3, s. 18; 2, s. 82]. Jednocześnie św. Tomasz podkreśla, iż prawo naturalne różni się od prawa przyrodniczego, gdyż w przeciwieństwie do niego, jest ono ukierunkowane na dobro wspólne, a nie na porządek przyrody (natury).

Prawo naturalne jest nierozdzielnie związane z porządkiem społecznym i jego regulacjami. Jest ono ukierunkowane na innych. Takie ukierunkowanie stanowi, jak zostało już wspomniane, przejaw sprawiedliwości, której ideałem jest Bóg. Wiąże się ona również z poszanowaniem prawa do własności prywatnej, ponieważ zdaniem św. Tomasza sprawiedliwość oznacza przypomnijmy, prawo w sensie podmiotowym, do wykonywania określonych czynności i dysponowania ich wytworami. Tym samym prawo do własności prywatnej jest z nią ściśle powiązane [4, s. 198-200], a św. Tomasz szczególnie eksponuje znaczenie powyższego prawa.

Podsumowanie

Święty Tomasz, eksponując w swej teorii znaczenie prawotwórczej działalności władcy korzystającego z boskiej charyzmy [5, s.23], chciał dostarczyć uzasadnienia wyboru wiary chrześcijańskiej. Opracowanie takiej właśnie koncepcji było zadaniem, jakie otrzymał od papieża. Miała ona przyczynić się do tego, by władza Kościoła rosła w siłę. Jego myśl, w tym m.in. podkreślenie wagi i znaczenia własności prywatnej, zostało docenione również później przez katolicką naukę społeczną, gdyż stanowiła ona m.in. teoretyczną przeciwwagę dla socjalizmu. Jednym z tych, który szczególnie cenili sobie myśl Akwinaty, był papież Leon XIII [8, s. 376-377, 7, s. 460-461], podkreślający jej znaczenie w swych encyklikach, aczkolwiek w tym samym czasie pojawiała się także ostra krytyka tomistycznej koncepcji ze strony twórców odmiennego od Akwinaty rozumienia teologii. Stanowi to już jednak przedmiot odrębnych analiz.

Bibliografia

1. Drapiewski D., Prawo naturalne w ujęciu św. Tomasza z Akwinu, "Perspectiva" 2005, R.IV, nr 2.
2. Kowalczyk S., Bóg filozofii a Bóg wiary, Sandomierz 2005.
3. Korycki S., Kuciński J., Trzciniński Z., Zaborowski J., Zarys prawa, Warszawa 2005.
4. Olejnik S., Teologia moralna, t. 6, Warszawa 1990.
5. Seidler G.L., Groszyk H., Malarczyk J., Pieniążek A., Wstęp do nauki o państwie i prawie, Lublin 1999.
6. Sikora A., Od Heraklita do Husserla. Spotkania z filozofią, Warszawa 1999.
7. Słownik myśli społeczno-politycznej, red. J. Derek, W. Kaute, M. Kaute-Porębska, R. Małek, A. Puszkow, j. Surzyn, P. Świercz, Bielsko-Biała 2006.
8. Ślipko T., Zarys etyki szczegółowej, t. 1, Kraków 1982.
9. Tokarczyk R., Filozofia prawa w perspektywie prawa natury, Białystok 1996.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СФЕРА ПРОЯВУ ДІЄВОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА

Ю. В. Почепцов

В статті автором проаналізовані та узагальнені наукові підходи до розуміння правового регулювання як сфери прояву дієвості та ефективності права. Виокремлено та проаналізовано особливості правового регулювання. Визначено специфіку прояву ефективності та дієвості права у сфері правового регулювання. З'ясовано сутність ефективності та дієвості правового регулювання та механізму правового регулювання.

Ключові слова: *ефективність права, дія права, дієвість права, реалізація права, ефективність правового регулювання, дієвість правового регулювання.*

В юридичній літературі ефективність та дієвість права переважно розкриваються крізь призму функціонування реальних правових регуляторів та здійснюваний ними вплив на суспільні відносини. Це пояснюється сутністю, функціями й значенням права для суспільства й держави. Тому й вивчення ефективності та дієвості права має здійснюватись насамперед у ракурсі їх відношення до правового регулювання, призначення якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин, забезпеченні й захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина, попередженні хаосу й укріпленні поваги до правових і культурних цінностей у процесі життєдіяльності суспільства тощо. Особливо це доцільно при визначенні проблем та шляхів удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази, правового забезпечення певних суспільних відносин та ін. В юридичній науці правове регулювання переважно розглядається як процес цілеспрямованого впливу держави на суспільні відносини за допомогою спеціальних засобів й методів, спрямованих на їх стабілізацію та упорядкування [1, с. 212-214]; цілеспрямований результативний вплив права на конкретні суспільні відносини з метою їх впорядкування та вдосконалення за допомогою виключно правових засобів [2, с. 256]; цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх впорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних засобів [3, с. 103]; система дій та операцій, які здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою певних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку [4, с. 21] тощо. Тим не менш, з метою встановлення конкретних орієнтирів у нашому дослідженні доцільно обрати певне визначення вказаного вище поняття. Зважаючи на це, за допомогою аналізу й узагальнення існуючих підходів пропонуємо виділити наступні ознаки, властиві правовому регулюванню. Для правового регулювання характерні, зокрема, наступні ознаки: є цілеспрямованим; являє собою процес правового впливу (впливу права); складається із сукупності дій та операцій (будь-який процес є сукупністю певних дій, тому ця ознака не є обов'язковою для виділення, як на нас); здійснюється державою (в особі її органів), громадянським суспільством (цю ознаку, на наш погляд, доцільно уточнити: оскільки правове регулювання здійснюється не лише органами державної влади, а й органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами, які не є органами влади, проте наділені відповідними повноваженнями, то краще вести мову про органи публічної влади та інших уповноважених правом суб'єктів); здійснюється за допомогою комплексу правових засобів, методів, у встановлених процесуальних формах; націлене на стабілізацію, упорядкування, удосконалення, закріплення, охорону, захист і розвиток суспільних відносин, поведінки осіб, встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку, забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування.

Таким чином вважаємо за доцільне під правовим регулюванням розуміти цілеспрямований процес правового впливу на поведінку суб'єктів права та суспільні відносини, здійснюваний органами публічної влади та іншими уповноваженими на те суб'єктами у встановлених процесуальних формах за допомогою комплексу правових засобів й методів з метою стабілізації, упорядкування, удосконалення, закріплення, охорони, захисту і розвитку суспільних відносин, встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку, забезпечення сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування, та ін.

Водночас нагадаємо, що науковий інтерес для нашого дослідження становлять прояви ефективності та дієвості права у сфері правового регулювання, що потребує уточнення їх понять саме

в цьому ракурсі. Для цього пропонуємо покласти сформульовану вище дефініцію в основу подальшого визначення сутності ефективності та дієвості правового регулювання та механізму правового регулювання, між якими, на наше переконання, існує суттєва різниця, а саме:

1) по відношенню до правового регулювання, названі властивості права виявляються у наступному:

– дієвість правового регулювання означає, що процес правового впливу на поведінку суб'єктів права та суспільні відносини дійсно здійснюється, реалізується, реально вчиняється, а також виконує поставлені перед ним завдання: стабілізує, упорядковує, удосконалює, закріплює, охороняє, захищає і розвиває суспільні відносини, встановлює і реалізує певні моделі суспільного розвитку, забезпечує певну сукупність соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування, тощо;

– ефективність правового регулювання полягає у тому, що перераховані вище дії здійснюються ефективно, тобто: економно, своєчасно, належним чином, результативно, повноцінно, відповідаючи іншим заданим критеріям ефективності. Інакше кажучи, ефективність правового регулювання вказує на те, на якому рівні, наскільки правове регулювання виконує поставлені перед ним завдання: чи усі інтереси задовольняє, чи повною мірою, чи усі відносини упорядковані та чи повністю, чи усі права закріплені та наскільки якісно тощо;

2) натомість ті ж самі властивості права по відношенню до механізму правового регулювання матимуть зовсім інший зміст і значення, оскільки, на нашу думку, вони відповідатимуть за те, щоб право взагалі мало можливість регулювати суспільні відносини та забезпечення реалізації цієї можливості, а тому не стосується характеристики безпосереднього впливу права на суспільні відносини, зокрема:

– дієвість механізму правового регулювання може виражатись у тому, що всі елементи цього механізму функціонують, суб'єкти правового регулювання мають встановлені належним чином права й обов'язки, виконують свої повноваження, правові норми прийняті, закріплені і застосовуються, нормативно-правові акти приймаються та виконуються, правовідносини мають місце та регулюються, принципи права закріплені, механізм їх реалізації закріплено, вони застосовуються, завчасно передбачені, розроблені, прийняті елементи правового регулювання уможливають реалізацію функцій правового регулювання уповноваженими на те суб'єктами та ін.;

– ефективність механізму правового регулювання може полягати в тому, що елементи правового регулювання діють або застосовуються ефективно, забезпечуючи дієвість та ефективність правового регулювання, порівняно з попереднім станом, відповідають певним критеріям ефективності. Ця властивість може виражатись, зокрема, у наступному: нормативно-правові акти приймаються без дефектів, своєчасно, правові норми в них закріплюються щодо усіх питань правового регулювання (необхідних у відповідних сферах та з відповідних питань), вони поліпшують, удосконалюють правове регулювання, дозволяють бути правовому регулюванню ефективним (у протилежному випадку механізм буде неефективним), до правового регулювання залучаються всі суб'єкти, всі необхідні елементи механізму правового регулювання враховуються повною мірою та забезпечується повною мірою їх функціонування (а не лише окремих з них) тощо.

Отже, можемо побачити, що ефективність і дієвість правового регулювання та механізму правового регулювання мають відмінний прояв, однак вони тісно взаємопов'язані: дієвий та ефективний механізм правового регулювання є передумовою, фактором дієвого та ефективного правового регулювання, а дієве та ефективне правове регулювання є критерієм оцінки дієвості та ефективності механізму правового регулювання.

Література

1. Вашкевич С. Сфера правового регулювання: проблеми определения и соотношения с предметом правового регулювання. TEISES AKTUALIJOS. – 2017. – № 105. – С. 212-222.

2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. – С. 256.

3. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. – С. 103.

4. Демків Р. Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Вип. 34. – Т. 1. – С. 19-23.

Pochepstov Y. Legal regulation as a sphere of law action and efficiency. *In the article the author analyzes and generalizes scientific approaches to the understanding of legal regulation as a sphere of manifestation of the law action and efficiency of law. The features of legal regulation are singled out and analyzed. The specificity of the law action and efficiency of law in the field of legal regulation is determined. The essence of action and effectiveness of legal regulation and the mechanism of legal regulation is found out.*

Keywords: *law efficiency, law action, law validity, law realization, action of legal regulation, effectiveness of legal regulation.*

КОЛІЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

К. М. Семенець

Доведена залежність поняття колізій від типу праворозуміння. Визначено причини колізій, форми їх прояву, види та шляхи подолання.

Ключові слова: *колізії, законодавство, право, принципи права, ієрархічні колізії, змістовні колізії.*

Важливого значення для сучасної загальнотеоретичної науки має дослідження фундаментальних категорій, що складають основу не лише наукових пошуків, а і юридичної практики. Мова йде про колізії як складне й багатоаспектне явище юриспруденції, яке розуміють і тлумачать по-різному.

У сучасній юридичній науці виокремлено декілька підходів до визначення поняття «колізії» в залежності від типу праворозуміння. За соціологічним підходом, колізії – це протиріччя між правовими нормами і суспільними відносинами. Такі колізії можливі у тих випадках, коли суспільне життя постійно змінюється, однак право залишається незмінним. І такий процес триватиме доти, допоки законодавець не внесе до нього необхідні корективи, аби уникнути колізій у законодавстві.

За природно-правового розуміння колізія – це протиріччя між вираженою в законі волею держави (позитивним правом) і загальнолюдськими цінностями (природним правом). Юридичний позитивізм визначає колізії як протиріччя, які існують безпосередньо між правовими нормами (формальні протиріччя).

З огляду на зазначені визначення можна стверджувати, що поняття «колізії» розуміється у двох значеннях: широкому – усі можливі протиріччя, які існують у правовій сфері; вузькому – протиріччя, які існують між правовими нормами. Саме тому для відмежування від інших протиріччя у праві використовується поняття «колізія правових норм», або «колізія в законодавстві» [1, с. 34].

Таким чином, колізія норм права – це різновид юридичних протиріччя, які виникають за наявності як мінімум двох норм права (правових приписів), які регулюють одні й ті ж суспільні відносини, але внаслідок розходження між їхнім змістом необхідно обрати лише одну норму [2, с. 147].

Для встановлення факту колізії необхідно встановити наявність двох умов: різниця між правовими нормами та спрямованість норм на регулювання одних і тих же відносин [3, с. 33].

У свою чергу колізія норм права існує в двох станах. У статистичному стані колізія виявляється на рівні формальної невідповідності між змістом декількох норм безвідносно до того, чи наявна конкретна життєва обставина, яка підпадає під дію цих норм. У цьому стані колізія може бути виявлена при простому співставленні тексту норм права або при здійсненні системного тлумачення.

У процесі реалізації правових норм з появою конкретного юридичного факту колізія переходить у динамічний стан: існують як мінімум дві норми, спрямовані на врегулювання фактичних обставин, відмінність між якими існує абстрактно; виникнення юридичного факту, який вимагає застосування зазначених норм; безпосередньо здійснюється процес застосування однієї з двох перебуваючи у колізії норм шляхом використання теоретичних правил подолання колізій норм права. Після цього колізія норм права не зникає, а переходить знову ж таки у статичний стан.

Колізії є невід'ємною ознакою будь-якої правової системи. На думку Бобровник С. В., основною причиною колізій є те, що суспільні відносини є динамічнішими, ніж норми права, які його регулюють. Похідними причинами колізій є: нормативно-правові акти, зокрема закони, які містять

суперечливі норми; врегулювання суспільних відносин підзаконними актами, що вступають у конфлікт з нормами відповідних законів; непродумане запозичення міжнародних та іноземних правових інститутів, норм та стандартів без урахування особливостей національної правової системи; домінування політичних інтересів у парламенті в процесі прийняття законів; використання законодавчого поля в якості арени для боротьби між законодавчою і виконавчою владою тощо [4, с. 23].

На думку М. Матузова, юридичні колізії у законодавстві розділяють на шість родових груп: колізії між нормативними актами або окремими правовими нормами; колізії у правотворчості (безсистемність, дублювання; видання актів, що виключають один одного); колізії у правозастосуванні (різnobій у практиці реалізації тих самих приписів, неузгодженість управлінських дій); колізії повноважень і статусів державних органів, посадових осіб; колізії цілей (коли цілі нормативних актів різних рівнів та органів суперечать одна одній); колізії між національним та міжнародним правом[5, с. 231]. Усі зазначені колізії в законодавстві виникають із приводу різних правових актів і правових норм і призводять до внутрішньої неузгодженості системи.

Колізії в законодавстві – це відносини, що виникають тільки між нормами права, закріпленими в законодавстві. Вони не можуть виникати між нормами, вираженими в інших джерелах права, між нормою права і актом її тлумачення, а також між актами тлумачення. Ні закони, ні нормативні акти, ні законодавство в цілому, ні правові системи не можуть перебувати у колізії між собою. Застосуванню підлягає не закон або нормативний акт, не правова система, а конкретна норма права, що міститься у законодавчому акті[6, с. 37].

Колізії в законодавстві – це відносини між нормами, що виникають із приводу регулювання одних фактичних обставин. Колізії в законодавстві виникають тільки в разі регулювання фактичних відносин принаймні двома нормами права. Вони існують за наявності двох або більш реально чи формально чинних норм. Норми нечинного юридичного акта (тобто скасованого як фактично, так і формально, який при цьому не має переживаючої дії, або такого, що не має зворотної сили) не можуть вступати в колізію із чинними нормами[3, с. 8-9].

Механізм подолання колізій складається з декількох форм. Усунення колізій здійснюється суб'єктом правотворчості, який має право скасувати (змінити) норми права, які знаходяться у колізії. При подоланні колізії зникає не норма права, а проблема вибору правової норми щодо конкретної життєвої ситуації. Створення і застосування колізійних норм, яких має дотримуватися суб'єкт у процесі вибору однієї з двох норм, які створюють колізію, поєднує в собі ознаки як усунення, так і подолання колізії.

Тож для вирішення проблем подолання колізій у законодавстві застосовуються певні принципи і правила. Однак правильне їх застосування можливе тільки за належного видового визначення колізій, оскільки ці правила та принципи корелюють із видовими ознаками юридичних колізій.

Ієрархічні колізії виникають з причини врегулювання фактичних обставин декількома нормами, які знаходяться на різному рівні в ієрархічній структурі законодавства [3, с. 84]. Для подолання ієрархічних колізій застосовується колізійний принцип «вищий за силою закон відміняє закон, нижчий за силою». Юридична сила нормативного акта залежить від двох формальних обставин: від місця правотворчого органу в ієрархії органів державної влади і від рівня складності процедури його прийняття. Даний колізійний принцип ґрунтується на закономірностях побудови ієрархічної системи законодавства та принципі законності, який у тому числі передбачає, що норми акта нижчого за ієрархією органу не повинні суперечити нормам акта вищого органу, а отже, у випадку колізії саме норма акта вищого органу і повинна бути застосована [2, с. 174].

Змістовні колізії виникають за наявності одночасно чинних на одній території приписів рівної юридичної сили, які утворюються в результаті часткового співпадіння обсягів регулювання і обумовлені специфікою регламентації суспільних відносин [3, с. 124]. Під час подолання змістовних колізій застосовується колізійний принцип «спеціальний закон відміняє (витісняє) загальний закон», який ґрунтується на припущенні розумності законодавця. У контексті колізійного принципу це припущення означає «прийняття спеціальної норми свідчить про наявність спеціальної цілі законодавця: врегулювати певний різновид суспільних відносин інакше, ніж загальна норма» [7, с. 8].

Темпоральні (часові) колізії виникають у результаті видання в різний час одного і того ж питання двох чи більше норм права [8, с. 56]. При подоланні темпоральних колізій використовують правило «кожний наступний акт скасовує дію попереднього з цього ж питання». Проте при застосуванні цього правила можуть виникати складнощі, пов'язані з необхідністю визначення того, який з двох актів (норм права) необхідно вважати наступним (пізнішим).

Просторові колізії виникають внаслідок дії відносин у просторі, у результаті цього на врегулювання певних фактичних обставин претендують норми різних систем законодавства, інакше кажучи, вони мають місце, коли правовідносини, суб'єктивні права, юридичні обов'язки учасників цих правовідносин по-різному регулюються на територіях однієї держави або на територіях різних держав. Особливістю просторових колізій є те, що в їх рамках існує протиріччя не стільки між правовими нормами, а скільки між системами законодавства [2, с. 152].

Що ж стосується подолання колізії норм кодексів та поточних законів, то насамперед слід розглядати їх в контексті встановлення юридичної сили закону і кодексу. Надання більш високої юридичної сили кодексу автоматично означає необхідність застосування ієрархічного принципу подолання колізій права, а значить повинен застосовуватися акт, що має більш високу юридичну силу, тобто норми кодексу. У випадку констатації рівної юридичної сили кодексу і закону застосуванню підлягають спеціальні норми або ж норми закону, прийнятого раніше [2, с. 197].

Отже, юридична колізія є нетиповою ситуацією правозастосування, що вимагає від правозастосовувача комплексу дій, спрямованих на правильний вибір правової норми. У юридичній літературі тема колізій традиційно пов'язується з проблемою неузгодженості як системи права, так і законодавства. Важливим аспектом при розгляді колізій є й процес їх подолання задля ефективного функціонування законодавства, доцільного застосування норми права, яка не буде суперечити існуючим приписам.

Література

1. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика). Дис. ... к. ю. н. К., 2004. – 205 с.
2. Малишев Б. В. Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. / За заг. ред. Б. В. Малишева. К.: Реферат, 2010. – 260 с.
3. Погребняк С. П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення. Дис. ... к. ю. н. Х., 2001. – 216 с.
4. Бобровник С. В. Природа юридичних колізій // Часопис Київського університету права, 2003. – № 2. – С.18-23.
5. Матузов Н. И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения // Правоведение. 2000. – № 5. – С. 45-49
6. Баранов В. М., Пшеничнов М. А. Рецензия на книгу: Тихомиров Ю. А. Коллизионное право// Государство и право. – 2000. – № 7. – С. 125-136.
7. Сенякин И.Н. Специальные нормы советского права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 263 с.
8. Власенко Н. А. Коллизионные нормы в советском праве. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://znaniium.com/catalog/product/900910>

Semenyetz K. Collisions in the legislation and their ways of development. *The dependence of the notion of collisions on the type of legal understanding is proved. The causes of collisions, the forms of their manifestations, types and ways of overcoming are determined.*

Keywords: *conflicts, legislation, law, principles of law, hierarchical conflicts, meaningful conflicts.*

КОНСТРУКЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

В. В. Середюк

Доповідь присвячена теоретико-правовому аналізу складових конструкції відповідальності держави.

Ключові слова: *конструкція, відповідальність держави, соціальний, політичний, юридичний аспекти.*

У ч. 2 ст. 3 Конституції України [1] визначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Дослідженню цього багатоаспектного поняття присвячені роботи низки провідних вітчизняних науковців, зокрема С. Головатого, О. Скакун, Ю. Кравченка, М. Козюбри, О. Зайчука, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, М. Цвіка, О. Петришина та інші.

Однак, що означає «держава відповідає»? Таку конструкцію, навряд можна зарахувати до певного виду юридичної відповідальності. Разом з тим останні дослідження в цій сфері свідчать, що взаємна відповідальність особи та держави є ознакою правової держави [2, с. 97]. Очевидно, що ця проблема потребує теоретико-правового аналізу.

За своєю природою держава – це явище соціальне, політичне та правове. Так, держава в теорії права розглядається як суспільна організація, форма політичної влади і як система органів, що здійснює державну владу. А тому і про відповідальність держави можна говорити, зокрема, у цих трьох аспектах. Отже, конструкція відповідальності держави, визначена Конституцією, також має включати ці елементи. Розглянемо їх детальніше.

Соціальний аспект відповідальності, передусім, пов'язаний із соціальним призначенням держави. За міжнародним стандартом ISO 26000, у розробці якого Україна взяла участь з 2007 року, соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка: – допомагає сталому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства; – зважає на очікування зацікавлених сторін; – не суперечить відповідному законодавству та міжнародним нормам поведінки; – поширена в усій організації і практикується у її відносинах (діяльність організації в рамках сфери свого впливу) [3]. В межах цього аспекту держава розглядається як суспільна організація, метою якої є задоволення і захист соціальних прав інтересів через такі напрямки як політика, право, екологія, економіка, соціальний захист. Крім того, держава є найбільшим роботодавцем, і ставлення до своїх співробітників є ключовим у сфері соціальної відповідальності.

Низка статей Конституції України, зокрема ст.ст. 46-49 імплементують положення ст. 22 Загальної Декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях. Відповідальність за реалізацію цих заходів покладена, у тому числі, і на державу [4].

Зміст соціальної відповідальності держави, як помітно, логічно виводиться зі змісту соціального призначення держави, який полягає у забезпечення рівності та реальності соціально-економічних прав для всіх громадян (права на працю, соціальне забезпечення, доходи не нижче прожиткового мінімуму). Оскільки реалізація цього завдання передбачає певну матеріальну основу, держава активно втручається в процеси перерозподілу суспільного продукту, створює системи соціального забезпечення і захисту [5, с. 116].

Політичний аспект відповідальності держави полягає у збереженні відносин довіри, на яких ґрунтується суспільство та спільне життя людей [6, с. 147].

Оскільки політичний зміст поняття держави розкривається у процедурах утворення державної влади, як знаряддя регулювання і формування відносин між владою та підвладними, тому політичний аспект відповідальності держави, на нашу думку, полягатиме у політичній відповідальності суб'єктів, які виступають від її імені перед суспільством. Сутність такої відповідальності тісно пов'язана з внутрішньою та зовнішньою легітимністю влади.

Легітимність політичної (державної) влади – форма підтримки, виправдання правомірності застосування влади і здійснення управління державою або окремими її структурами та інститутами [7]. Залежно від джерела визнання та підтримки такої влади легітимність може бути внутрішня (визнання народом) та зовнішня (визнання зовнішньополітичними структурами).

Інститут відповідальності держави дає змогу створити додаткові стримування та протидію владі, пом'якшити її авторитарні прояви, обмежити можливість зловживання за допомогою підкорення її закону. Дотримання інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною і громадянином є одним із основних показників правової спрямованості діяльності держави [2, с. 98].

Юридичний аспект відповідальності держави перед особою заснований на нормах чинного законодавства, а на доктринальному рівні – обґрунтовується тими чи іншими теоріями походження держави. Саме по собі поняття держави є абстрактним. В теорії права держава розглядається як механізм організації та реалізації державної влади, що складається з державних органів, їх посадових осіб і характеризується низкою ознак (територія, суверенітет, населення тощо). Державні органи та їх посадові особи виступають від імені держави, а тому «держава відповідає за те, що не змогла належним чином забезпечити нормального функціонування державного апарату, внаслідок чого сталося порушення прав приватних осіб» [8, с. 110]. Норми чинного законодавства передбачають той чи інший вид юридичної відповідальності державних органів та їх посадових осіб. Разом з тим

державні органи – це колективні суб'єкти, в яких складно визначити участь, вплив, вину конкретної посадової особи у виникненні суспільно небезпечних чи шкідливих наслідків. Держава як і її органи виступають безособовими суб'єктами. І говорячи про юридичну відповідальність держави чи її органів, мова йде про відшкодування особі шкоди за кошти державного бюджету, а отже кошти платників податків – самих фізичних і юридичних осіб. Логічним чином з цього слідує, що держава (державний орган) не несе юридичної відповідальності, а фізичні і юридичні особи нібито самі собі відшкодовують шкоду, завдану помилковими неправильними рішеннями чи діями самої держави (органу).

Для пояснення цього парадоксу слід звернутися, на нашу думку, до теорії суспільного договору. За визначенням Т. Гоббса держава – це особа (суверен), яка постала в результаті взаємного договору багатьох людей з метою забезпечення миру і захисту усіма засобами і на власний розсуд [9, с. 133]. Тобто державу утворює велика кількість людей, які за своєю згодою формують владу над собою, з метою забезпечення своїх прав та інтересів. Передавши цю владу суверену народ уповноважує його застосовувати такі заходи, які є необхідними для досягнення основної мети цього об'єднання. Для забезпечення прав та інтересів народу суверен встановлює податки, формує державний бюджет. Т. Гоббс також зазначає, що утворюючи державу, велика кількість людей «бере на свою відповідальність всі дії суверена» [9, с. 169]. Отже, народ своїми податками відповідає за дії державного органу чи посадової особи, який і є за теорією суспільного договору державою.

Отже, конструкцію відповідальності держави необхідно розглядати у розрізі самої природи держави, що включає соціальну, політичну та правову складові. Соціальний аспект відповідальності держави полягає у створенні умов, веденні політики державою, за яких здійснюється соціальне забезпечення, реалізуються гарантії соціального захисту, працевлаштування, гідного рівня життя.

Політичний аспект відповідальності держави пов'язаний з рівнем легітимності публічної державної влади і полягає у веденні такої політики і прийнятті таких рішень, які б відповідали очікуванням суспільства, національним та суспільним інтересам. У випадку здійснення політики, що оцінюється суспільством як шкідлива чи не вигідна для суспільного і державного розвитку, політичний аспект відповідальності держави полягає у понесенні негативних наслідків у вигляді втрати довіри суспільством до тих органів і посадових осіб, які здійснюють таку політику.

Юридичний аспект відповідальності держави полягає у понесенні передбачених законодавством заходів правового примусу державними органами та їх посадовими особами за заподіяння шкоди особам своїми рішеннями та діяльністю.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку. Проблеми, реалії, перспективи: Монографія / Відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко. – К., 2008.
3. Керівництво із соціальної відповідальності (ISO 26000), версія 4.2 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iso.org/obp/ui/ru/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en>.
4. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – 1948. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Овсієнко О. В. Економічні передумови становлення соціальної держави / О. В. Овсієнко. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право Збірник наукових праць. – 2012. – № 3. – С. 116.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності. : У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас; Пер. з нім. А.Єрмоленко, В.Єрмоленко. – Київ: Лібра, 2001. – С. 147
7. Політологія: курс лекцій. Навчальний посібник / Тернопіль: Магнолія-плюс, 2004. – 236 с.
8. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах [Текст] / Н. М. Оніщенко [и др.]; заг. ред. Н. М. Оніщенко; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К.: Юридична думка, 2009. – С. 110.
9. Гоббс Томас Сочинения в двух томах / Гоббс Томас. – Москва: Мысль. – Т. 2. – С. 133.

Serediuk V. State responsibility structure. *The report is devoted to theoretical and legal analysis of the components of the state responsibility structure.*

Keywords: *structure, state responsibility, social, political, legal aspects.*

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

О. А. Сінько

Актуальність даної теми полягає у дослідженні правил адвокатської етики, з метою аналізу їх важливості на практиці, під час здійснення адвокатської діяльності.

Ключові слова: закон, адвокатська діяльність, адвокат, фізична особа, професійна діяльність, правова допомога, клієнт.

Відповідно до статті 1 Закону України (далі – Закон) «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»: адвокатська діяльність - незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту, в свою чергу, адвокат - фізична особа, яка здійснює професійну діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом [1]. Фізична особа, яка бажає стати адвокатом має відповідати всім вимогам встановленим Законом та дотримуватися правил передбачених ним. Слід відмітити, що адвокатська етика – це належна поведінка адвоката під час здійснення повноважень, що відображена в нормах чинного законодавства. Закон закріпив дотримання цих правил, як ключове зобов'язання адвоката.

Поточна редакція «Правил адвокатської етики» була затверджена З'їздом адвокатів України від 09 червня 2017 р. Норми цих Правил не відмінюють і не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, а доповнюють і конкретизують його [2]. Варто зазначити також про основні принципи. Перший - незалежність та свобода адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. На нашу думку, це керівний принцип, який покликаний захищати від впливу з боку держави, тобто адвокат має право незалежно та самостійно здійснювати свою діяльність. Наступний керівний принцип – це дотримання законності, тобто будь-які дії та вимоги адвоката мають відповідати законодавству держави. Наступний – це пріоритет інтересів клієнта, це важлива керівна ідея, так як, інтереси клієнта повинні завжди враховуватися і виконують провідну роль у спілкуванні. Саме із вищенаведеного принципу випливає наступний – неприпустимість конфлікту інтересів. Він полягає у тому, що адвокат не може захищати інтереси осіб, що взаємно суперечать один одному. Також закріплений ряд інших принципів: конфіденційність, компетентність і добросовісність, повага до адвокатської професії.

Зазначимо, що п.1 ч.1 ст. 21 Закону закріплює обов'язок дотримуватися присяги та правил адвокатської етики. У результаті чого систематичне або грубе одноразове порушення цих правил є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, так як це вважається дисциплінарним проступком (п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону); або зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю (п. ч. 1 ст. 31 Закону), а порушення правил, що в результаті підривають авторитет адвокатури України є підставою для припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Відмінність між цими поняттями полягає в тому, що під час зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю існує можливість його поновлення, а от припинення відбувається шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Варто зазначити, що існує достатня кількість судової практики стосовно порушення правил адвокатської етики. Як приклад, розглянемо рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 27 квітня 2018 року у справі № 826/10263/16[3]. Позивач звернувся до Окружного адміністративного суду м. Києва з позовом про скасування рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Миколаївської області від 07.02. 2014 р., про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, так як в діях адвоката мають місце ознаки порушення останньою п. статті 23 Правил адвокатської етики, якими передбачено, що до укладення договору з клієнтом, адвокат повинен з'ясувати у нього, чи він не зв'язаний чинним договором з іншим адвокатом; та рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 23.03.2016, про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на три місяці. Позивач свої вимоги мотивував тим, що позивачем не було допущено порушень правил адвокатської етики, оскільки позивач діяв на підставі договору, і не був зобов'язаний повідомляти адвоката, який діяв на підставі доручення центру безоплатної допомоги. Також адвокат стверджував, що скаржниками було подано скаргу в інтересах іншого адвоката, а не скаржників. У ході розгляду справи, суд виніс рішення задовольнити позов повністю та визнати

протиправними та скасувати рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Миколаївської області та Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Однак, не завжди виносяться позитивні рішення, так у постанові Верховного суду від 20 червня 2018 року у справі №815/4144/15 розглядався позов адвоката до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області про визнання протиправним та скасування рішення, провадження у якій відкрито за касаційною скаргою на постанову Одеського окружного адміністративного суду від 23 вересня 2015 року та ухвалу Одеського апеляційного адміністративного суду від 23 грудня 2015 року [4]. У ході вирішення справи було встановлено, що захисник обвинуваченого – адвокат, самовільно залишив залу судових засідань, що призвело до зриву судового засідання, та свідчило про явну неповагу до суду і вказало на недотримання ним законодавства та встановлених правил, у результаті – його було притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Одеський окружний адміністративний суд у задоволенні позову адвоката відмовив, а апеляційний – залишив постанову суду першої інстанції без змін.

Отже, як бачимо правила адвокатської етики є важливою складовою під час здійснення адвокатської діяльності, порушення яких може призвести до відповідальності адвоката. Найголовніше це те, що дотримання цих правил забезпечує підвищення рівня професійності та поваги в суспільстві до професії та інституту адвокатури в цілому.

Література

1. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 5076-VI від 05.07.2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. «Правила адвокатської етики» n0001891-17 від 09.06.2017 року.
3. Review738736. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
4. Review74871115. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Sinko O. The actual issue of development of the advocate ethics in Ukraine in conditions of deployment of the legal state. The relevance of this topic is to study the rules of law ethics, with the aim of analyzing their importance in practice, during the practice of advocacy.

Keywords: law, advocacy, lawyer

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ЗАКОННІСТЬ І ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

А. С. Ставніченко

Досліджено формальну і змістовну концепції верховенства права, з'ясовано його співвідношення із законністю та юридичною відповідністю.

Ключові слова: верховенство права, законність, юридична відповідальність, права людини.

В сучасному розвитку правової системи України визначну роль відіграють принципи верховенства права, законності, забезпечення і захисту прав і свобод громадянина, їх гарантованість та взаємна відповідальність державної влади та особистості.

Принцип верховенства права формувався у XVII - XIX ст.ст. в умовах європейського правового становлення в лоні доктрини природного права. З середини XX ст. цей принцип отримав широке міжнародно-правове застосування. З урахуванням цього набули розвитку євроінтеграційний та глобалізаційний аспекти розуміння концепції принципу верховенства права.

Звернемо увагу на дві основні концепції верховенства закону: формальну і змістовну. За англійською традицією їх називають «тонкою» і «товстою», в їх основу покладено теорії правового позитивізму і природного права. З точки зору раціональності, верховенство закону не дає оцінки справедливості самих норм, а скоріше встановлює процедурні атрибути, якими повинна володіти правова система. Цей підхід ставить в основу ефективність і передбачуваність роботи системи. Більш розширені з доповненнями трактування верховенства права можуть висувати вимоги до змісту законів. Вони мають на увазі фундаментальні права людини, які у відповідності до цих концепцій, походять з вищих неписаних принципів законності, моралі і справедливості. Такий підхід набув поширення після Нюрнберзького процесу, який виніс вирок керівництву нацистської Німеччини, визнавши їх злочинцями, хоча формально вони діяли відповідно до своїх законів. Тому терміни

«верховенство закону» і «верховенство права» - різні, тому Парламентська асамблея Ради Європи рекомендує застосовувати перше поняття до формального трактування, а друге - до змістовного.

Таким чином, верховенство права – це принцип, основним змістом якого є забезпечення панування права над політичною владою держави, забезпечення вимог справедливості [1, с. 27]. Він охоплює такі складові: ступінь організації суспільства на правових засадах; моральна складова права, що втілюється в природних правах людини; правова організація правової системи суспільства; обмеження діяльності держави правами людини.

Принцип верховенства права не заперечує принципу законності, який є його складовою частиною, з урахуванням того, що закони повинні бути правовими та відповідати основним правам і свободам [1, с. 29].

Ці категорії мають велике історичне коріння. Принцип верховенства права був обґрунтований багато століть тому. Одним з першовідкривачів концепції верховенства права був давньогрецький філософ Аристотель, який заявляв про те, що «правити повинен закон» [2, с. 113]. Тієї ж думки дотримувався Цицерон. Знаменитим став його вислів «Ми всі – раби закону». [3, с. 206] Вже згадана концепція була поширена і на сході. «Легісти» Стародавнього Китаю в період перебування при владі встановлювали суворі покарання за різні проступки. При цьому китайці вважали закон радше засобом володарів, ніж народним інструментом впливу на державні верхи [4, с. 82]. Концепції верховенства права дотримувалися і богослови. Фома Аквінський, наприклад, вважав верховенство права «інструментом Бога», а також «встановленим порядком ества» [4, с. 87]. Сам термін «законність» почав використовуватися тільки на початку 17 століття. У 1610 році Палата громад подала петицію Якову I, в якій визнавала закон вище монарха. Проте, сам король вважав подібну концепцію «зрадою» [5]. Дотримання принципу пріоритету законності необхідно в будь-якій правовій державі. Верховенство права можливо забезпечити лише в тих країнах де домінує демократичний правовий режим. Така держава має безліч найрізноманітніших ознак, серед яких основними є: пріоритетність права над законом; тісний зв'язок правової системи і державного устрою; пріоритетність прав і свобод людини над державними інтересами.

Стаття 8 Конституції України визнала і закріпила на території України обов'язковість принципу верховенства права, не визначивши його межі і механізми дії, зазначивши лише: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [5].

Звідси можна зробити висновок що верховенство права - це вертикальна ієрархія законодавства, де Конституція (Основний Закон), на якому базуються закони та інші нормативні акти. У той же час не можливо ігнорувати і припис ст. 19 Конституції України, згідно з яким «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Тому в ході правозастосування всі суб'єкти цього процесу, включаючи суди, повинні дотримуватися принципу законності.

Введений в дію з вересня 2005 р Кодекс адміністративного судочинства України в ст. 7 закріплює в якості основних принципів верховенство права і законності. І вперше на законодавчому рівні в ст. 8 визначає суть принципу верховенства права, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [6].

Конституційний Суд України (чий рішення, як відомо, є остаточними і оскарженню не підлягають) нерідко посилається на принцип верховенства права. Але вперше характеристика вимог принципу верховенства права обґрунтована в рішенні КС у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 02.11.2004 р. Згідно роз'яснення Конституційного Суду, «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо. Всі ці елементи права об'єднуються властивістю, що відповідає ідеології справедливості. Таке розуміння права не дає підстав для його порівняння з законом, який іноді може бути і несправедливим, в тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права. У сфері реалізації права справедливість проявляється в рівності всіх перед законом, відповідно злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення» [7].

Зв'язок між верховенством права і законністю безпосередньо впливає на правові відносини. Співвідношення цих понять тісно пов'язане з юридичною відповідальністю як об'єднуючою

юридичною категорією. Вона належить до формальної характеристики принципу верховенства права. Саме цей принцип визначає такі аспекти юридичної відповідальності як притягнення лише на підставі порушення правових норм, відповідно до процедури, гарантування прав людини, незалежність суду та ін. Юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, закріпленій у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать. Тобто, це застосування до винної особи примусових заходів за вчинення правопорушення.

Існує практика Європейського суду з прав людини. Саме його юриспруденція відхиляється від положень Конвенції з точки зору вдосконалення механізмів застосування, спрямованих на досягнення верховенства права. Наприклад, у його прецедентних рішеннях наголошується на позитивних обов'язках держави, яка є учасником Конвенції.

Позитивний обов'язок держави через механізм справедливого балансу поєднує позитивну й ретроспективну відповідальність, оскільки невиконання цих зобов'язань і не дотримання балансу тягне за собою визнання невідповідності дій державних органів країни положенням Конвенцій.

Співвідношення між верховенством права і законністю може найглибше розглядатись саме в контексті взаємодії цих категорій з юридичною відповідальністю, зв'язок між якими є суттєвим і складним.

Законність – це своєрідна необхідність, яка виявляється в сукупності конкретних об'єктивних вимог які надаються всім суб'єктам, учасникам суспільного життя, врегульована правом. Одна частина звернена до громадян, організацій, а інша – до державної влади. Сама законність як явище не може існувати відірвано від інших споріднених явищ. Правовий режим законності не буде вважатись відповідним розумінню цієї категорії, якщо в державі не буде застосовуватись принцип верховенства права. Проблема в тому, що режим законності сам по собі може передбачати верховенство закону, рівність всіх перед законом, ієрархію нормативних актів та інше. Але, якщо правовій системі в цілому не буде властиве верховенство права, то а ні юридична відповідальність, а ні законність, а ні верховенство права не діятимуть відповідно до сучасних вимог.

Також, дуже важко зберегти баланс між природним правом і позитивним, оскільки їх співвідношення не може бути абсолютним. Концепції природного права притаманна сама природа, а не воля законодавця. Тобто право надане природою і належить людині від народження та закріплене в самій її сутності і однаково для всіх. А позитивне право – це право, визначене законодавством. Показовою є теорія праворозуміння, яка має назву лібертарно-юридичної, представником якої є В. Нерсесянц. Відповідно до неї право – це форма відносин рівності, свободи і справедливості. У роботах В. Нерсесянца підкреслюється, що лише як форма виразу права закон є правовим явищем. Завдяки такому закону принцип правової рівності отримали державно-владне, загальнообов'язкове призначення і захист, набули законної сили [8, с. 205].

Підбиваючи підсумки можливо зазначити, що будь-які правовідносини мають відповідати вимогам законності. Це стосуються верховенства закону, а відтак і ієрархії правових актів, рівності всіх перед законом, необхідності виконання норм права всіма громадянами, посадовим, юридичними та фізичними особами. Порушення цих норм має тягти за собою юридичну відповідальність. Юридична відповідальність регулює позитивні дії всіх суб'єктів права, і, особливо, органів держави.

Верховенство права забезпечується, з одного боку, таким станом розвитку правової системи в цілому, який має базуватися на принципах законності і юридичної відповідальності, а з іншого - сама юридична відповідальність і законність не можуть існувати без застосування загально людських норм і принципів, які характеризують правову систему як систему, де панує верховенство права.

Література

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-т. т 3: Загальна теорія права. К.: Право, 2016. – 952с
2. Нерсесянц В. С. "Право и закон: Из истории правовых учений." М: Наука, 1983. – 360 с.
3. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. К.: Основи, 1998. – 476 с.
4. Тищик Б. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник, Львів: Світ, 2001. – 384 с.
5. Конституція України Офіційний текст, прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року; зі змінами станом на 07 лютого 2019 року Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року № 2747-IV зі змінами від 02.10.2018 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005. – № 35-36. – № 37. – Ст. 446

7. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання // Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / Відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. К., 2005. – С. 311-320

8. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства М. НОРМА ИНФРА, 1999. – 535с.

Stavnichenko A. The right of law, liability and legal responsibility. The formal and meaningful concept of the rule of law was explored, its relation with legality and legal conformity was clarified.

Keywords: rule of law, legality, legal responsibility, human rights.

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Я. В. Страшинська

Визначено поняття правоохоронної діяльності, виокремлено етапи її становлення. З'ясовано особливості цього виду юридичної діяльності на всіх етапах розвитку суспільства.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, держава, право, захист прав.

Процес становлення та розвитку правової держави неможливий без пошуку та забезпечення найкращих умов та параметрів взаємодії влади і людини. На ранніх етапах розвитку державності спостерігалась нерівність правових позицій людини, а як наслідок, породжувало обмеження свободи, відсутність демократії, низький рівень правової культури суспільства та нерозвинутість державності.

Еволюція ідей та доктрин правової держави нерозривно супроводжується становленням уявлень про права людини, що у кінцевому результаті стали тим центральним елементом, навколо якого розвивались принципи правової держави. Важливим кроком на шляху пізнання свободи та духовної культури людства стало утвердження людини як носія певних прав. Права людини у певній мірі створювали у громадян почуття управління державою, були своєрідною нерозривною сполукою у їх взаємовідносинах. Передумовою ж забезпечення охорони прав кожної людини і суспільства в цілому є наявність інституту прав людини у правовій державі шляхом закріплення волі народу і окремого індивіда.

При цьому, утвердження прав людини як найбільшої загальнолюдської цінності неможливе без впевненості особи у їх охороні з боку держави, захисті у разі їх порушення. Саме цим обґрунтовується важливість та першочерговість наукового дослідження проблем регулювання суспільних відносин, які виникають в процесі охорони прав людини. Існування правової держави не можливе без закріплення прав людини та створення гарантій їх охорони.

Формування громадянського суспільства, розбудова України як правової, демократичної держави ставить на порядок денний необхідність дослідження ролі й місця в цьому процесі правоохоронної діяльності.

Однак, комплексне дослідження явища правоохоронної діяльності не можливе без з'ясування його історичних витоків. На нашу думку, існують всі підстави пов'язувати зародження правоохоронної системи з виникненням, становленням і розвитком самої державності. У минулому правоохоронна діяльність та правоохоронна системи не могли існувати, так як основою соціального управління була не держава і не право, а соціальне самоуправління.

Сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, їх різноманітне поєднання має наслідком багатоманіття історичних форм взаємодії економіки, державності, політики і права, форм впливу права на економіку, політику і правоохоронну діяльність.

Періодизація правоохоронної системи України характеризується суттєвими в ній змінами в залежності від історичних змін в суспільно-політичній діяльності, свідомості суспільства і в цілому відповідає складеним історичним етапам Української держави.

У науковій літературі немає єдності у виокремленні критеріїв періодизації історії української держави, права, його інститутів і правоохоронної системи.

Прихильником розглядати становлення правоохоронної системи паралельно із державою та правом є В. М. Іванов, який вказує, що розвиток правоохоронної держави залежить від державно-правового періоду в історії України, та виділяє наступні періоди:

1. Початок державно-правового розвитку правоохоронної системи на теренах України (середина I тис. до н.е. – середина I тис. н.е.).

2. Період розвитку давньоруської правоохоронної системи (VI – середина XIV ст.).

3. Правоохоронна система за часів доби козацтва (XV– XVIII ст.).

4. Період відродження української національної правоохоронної системи (1917 – 1921 рр.).

5. Період становлення і розвитку правоохоронної системи України як радянської республіки, а з 1922 р. як союзної радянської республіки у складі СРСР (1971 – 1991 рр.).

6. Період розбудови та розвитку сучасної української правоохоронної системи (1991 – 2014 рр.) [1, с. 18-22].

О. Ф. Скакун переконує, що правоохоронну систему української держави слід розглядати в періоди становлення державності:

- правоохоронна система часів Київської Русі (IX – XIII ст.);

- правоохоронна система гетьманщини (XVII- XVIII ст.);

- правоохоронна система УНР та ЗУНР (1917 – 1921 рр.);

- правоохоронна система часів УРСР (1919 – 1991 рр.);

- правоохоронна система незалежної України (1991 – 2014) [2, с. 318].

В. Г. Гриценко становлення та розвиток правоохоронної системи України поділяє на такі періоди:

- стародавні часи становлення правоохоронної системи (V- XV ст.);

правоохоронна система за часів Київської Русі (IX – XIII ст.);

- правоохоронна система у період 1722 – 1864 рр.;

- розвиток правоохоронної системи 1864 – 1917 рр.;

- становлення правоохоронної системи у період 1917 – 1939 рр.;

- правоохоронна система в часи війни 1939 – 1945 рр.;

- історичний розвиток правоохоронної системи 1945 – 1990 рр.;

- становлення правоохоронної системи в незалежній Україні 1991 – 2017 рр. [3, с. 39 - 40].

На нашу ж думку, періодизація розвитку правоохоронної діяльності хоч в цілому і відповідає етапам та історичним типам соціальної системи, але не копіює їх, оскільки має в силу своє сутності унікальні, відносно не співпадаючі з історією суспільства закономірності і тенденції розвитку.

Додержавному періоду не були притаманні будь-які спеціальні органи, діяльність яких спрямовувалася б на охорону правопорядку, забезпечення прав особи, розслідування родових конфліктів тощо. При цьому, у первісних общинних утвореннях і племенах існували елементи інституту правоохоронних органів, оскільки додержання первісних традиційних норм, різного роду табу (заборон) було аксіомою для всіх членів роду та племені, а порушників віри і звичаїв чекало покарання.

Безперечно, значний вплив на становлення правоохоронної системи у країнах Західної Європи здійснили форми організації та принципи побудови правоохоронної системи у Стародавньому Римі та Греції, що у свою чергу вплинуло на подальший розвиток цієї діяльності і в Українській державі.

У подальшому із створенням ранньофеодальної держави Київської Русі, для якої були притаманні майнове розшарування населення, привілейоване становище феодального класу, виникла необхідність у захисті й охороні приватних та державних інтересів. Документом, який свідчить про виникнення і утвердження правоохоронної функції є «Руська правда».

Після розпаду Київської Русі як держави (30-ті роки XII століття) її правонаступником стало Галицько-Волинське князівство. При цьому, «Руська правда» як кодекс давньої Русі й Галицько-Волинського князівства втратила своє пряме значення лише наприкінці XV століття внаслідок поневолення українських земель владою князів литовських.

Значну роль для розвитку правоохоронних органів на українських землях зіграла політична унія між Литвою і Польщею, що супроводжувалася вдосконаленням норм староруського права шляхом застосування юридичних надбань Польської держави, запозичення їхньої практики регулювання суспільних відносин. Так, основним досягненням з питань розвитку правоохоронної діяльності є виділення процесуального права в окрему галузь та доповнення судового процесу різними процесуальними діями [4, с. 91].

Також у період україно-козацької доби сформувалось підґрунтя національних ідеалів та правосвідомості українського суспільства. На Запорізькій Січі було запроваджено полковий устрій, відповідно до якого правоохоронна діяльність здійснювалася отаманами і гетьманами [5, с. 17–19].

Частина українських земель, перебуваючи під владою Московського царства, теж зазнала перетворень, оскільки на її теренах також можна знайти витoki правоохоронної діяльності саме у розвитку характерних елементів обвинувально-розшукового процесу. Аналіз нормативно-правових актів тогочасного періоду дає можливість стверджувати, що правовими витокami існування правоохоронних органів у ті часи є: 1) Соборне уложення 1649 р., за яким правоохоронні функції покладалися на осіб, котрі здійснювали розшук губних старост, та земську поліцію [6, с. 163]; 2) Указ Петра I «Об учреждении Петром I правительствующего Сената» (22.02.1711), відповідно до якого створено фіскальну службу з повноваженнями щодо контролю та нагляду за органами державної влади; 3) Указ Петра I «Об учреждении полицейской канцелярии» (20.05.1715), за яким правоохоронні функції покладалися на поліцейську службу; 4) маніфест «Об учреждении министерств» (8(20).09.1802), де серед восьми створених міністерств було й Міністерство внутрішніх справ.

Протягом XVII-XX століть правоохоронні органи формувалися з чітким розподілом функцій та визначенням завдань. Основна мета – забезпечення безпеки державного механізму та конституційного ладу. До системи правоохоронних органів належали поліція, прокуратура, жандармерія, органи служби державної безпеки [7, с. 30].

У період Радянської держави були проголошені соціалістичні демократичні органи влади. Правоохоронна діяльність була направлена на охорону прав та свобод громадян, попередження злочинності. Слід зазначити, що крім правоохоронних органів, до цього процесу активно залучалась громадськість.

Здобуття Україною незалежності обумовила створення і функціонування правоохоронної системи нового історичного типу.

Нині на рахунок незалежної Української держави вже чотири спроби проведення реформування правоохоронної системи, але жодна з них не була ефективною та не давала бажаного результату. Слід вважати, що проведення реформування правоохоронної системи має здійснюватись із врахуванням європейського досвіду, взірцем має бути країна, яка за своїм державним устроєм та побудовою державних органів є схожою із системою державної влади в Україні. [8, с. 21].

Таким чином, розвиток України як демократичної держави у свою чергу активізує пошуки шляхів оптимізації і покращення правоохоронної діяльності держави, як одної з фундаментальних її основ. Однак, виконання цього завдання не можливе без аналізу генези наукових уявлень про правоохоронну діяльність.

Проблема визначення сутності та природи правоохоронної діяльності завжди була однією з центральних у науці теорії держави та права. Особливої актуальності це питання набуває в умовах соціально-економічних та політичних перетворень, у період системного реформування нашої держави, зокрема правоохоронної системи, з метою виведення діяльності державного апарату щодо виконання правоохоронної функції держави на якісно новий рівень.

Література

1. Іванов В. М. Історія держави і права України: [підручник]. К. : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун. 2-ге вид. К.: Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 512 с.
3. Гриценко В. Г. Адміністративно-правові засади оптимізації правоохоронної системи в Україні: [монографія]. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2014. – С. 37-82.
4. Статути Великого князівства Литовського: в 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 1. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – 672 с.
5. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: Частина 1. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 244 с.
6. Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. М.: Изд-во Моск. ун- та, 1961. – 346 с.
7. Хамула П. І. Особливості становлення та розвитку правоохоронних органів на території України: історичний аспект [Текст] // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2015. – № 4. – С. 28-31.
8. Гриценко В. Г. Становлення і розвиток правоохоронної системи України: історико-правовий генезис // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. Збірник наукових праць випуск 25 Одеса, 2017. – С. 18-21.

StrashinskyYa. Law-enforcement activities: stages of development and functioning. *The concept of law enforcement activity is defined, stages of its formation are singled out. The peculiarities of this type of legal activity at all stages of society development are revealed.*

Keywords: law enforcement activity, state, law, protection of rights.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВА: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЛЬ МОНІТОРИНГУ У ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Б. Р. Страшинський

На основі аналізу наукових ідей визначено ефективність законодавства як його якісний стан. З'ясовано залежність ефективності від моніторингу та обґрунтовано шляхи вдосконалення рівня дієвості законодавства.

Ключові слова: право, законодавство, ефективність, якість, дієвість.

За допомогою об'єктивного аналізу соціально-економічного процесу можливо не лише оцінити результативність діючого законодавства, але й прогнозувати ефективність законопроектів, які розроблюються і приймаються. Це, в свою чергу, впливає на стабільність в державі, демократизацію суспільства і гармонізацію державної правової системи.

До вивчення ефективності законодавства, норм права радянські вчені звернулися ще в 60-ті роки ХХ ст., однак і досі навколо визначення його сутності в наукових колах точаться численні дискусії. В юридичній літературі радянського періоду вказане поняття нерідко повністю або частково ототожнювалося з оптимальністю, правильністю, обґрунтованістю, доцільністю власне норм права.

Ефективність права також трактувалась як результативність його дії, оптимальне досягнення цілей, покладених в основу відповідних норм. Крім того, «ефективність права» як оптимальне досягнення поставлених цілей пов'язувалося при цьому з максимальною економією матеріальних засобів, людської енергії та часу. Під ефективністю норм права як явища, пов'язаного з процесом управління, розуміли співвідношення між фактичними результатами їх дії і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті. Деякі автори вважали, що зазначеним поняттям охоплюються всі результати дії права, на думку інших, – тільки ті з них, які корисні для суспільства. Разом із тим ефективність права розглядалась як пропорція досягнення запланованих результатів дії норми стосовно досягнення негативних і вторинних результатів [1, с. 19].

Радянські вчені І. Самощенко та В. Нікітінський поняття «ефективність права» визначили як відношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права [2, с. 3-19]. П. Рабінович зазначав, що ефективність права – це співвідношення фактичних результатів втілення норми права з декларованою нею метою [3, с. 369].

Обґрунтовуючи тезу, що ефективність може носити не лише позитивний характер, а може й відображатись в низькою, середньою, високою мірою, Л. Іванова визначила ефективність права як співвідношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої були прийняті відповідні норми права [4, с. 20]. Натомість, М. Шаргородський розглядав ефективність як абстрактне поняття, що означає здатність застосованих засобів сприяти досягненню бажаної мети. Учений вважав, що при визначенні ефективності норми права слід враховувати не тільки досягнуті результати щодо поставленої законодавцем мети, а й побічні обставини, безпосередньо з ними пов'язані, які можуть бути як позитивними, так і негативними [13, 54].

Погоджуємося з думкою В. В. Завальнюка, який проблему ефективності права дослідив через призму антропологічного принципу права. Автор довів, що завданням і основним призначенням права має бути забезпечення реалізації принципу справедливості та гуманізму. Критеріями ефективності права, на думку дослідника, не можна вважати відповідність правових норм інтересам держави та її політики. Ефективність права тільки тоді може бути визнана достатньою, коли правові норми відповідають природі людини і забезпечують успішну взаємодію з комплексом основних якостей людини. Право повинно розвиватися на основі його взаємодії з легітимними в суспільстві духовними цінностями, ідеалами, і в умовах визнання людини головним джерелом і носієм права [14, с. 39].

Проаналізувавши вказані вище думки вчених пропонуємо власне визначення поняття «ефективність права». Ефективність права – це співвідношення між фактичними та бажаними результатами дії правових норм, рівень досягнення мети їх прийняття, який залежить від взаємодії суб'єктів правотворчої діяльності, якості нормативно-правових актів, дієвості реалізації та застосування норм права, рівня правосвідомості та правової культури суспільства.

Визначаючи співвідношення між моніторингом та ефективністю І. Шутак стверджує, що на сучасному етапі розвитку правової доктрини України відбулася історична деактуалізація трактувань ефективності норм права, замість яких сформувалося нове. Таким чином, оцінювання ефективності норм права розглядається як істотний елемент правового моніторингу. Техніка правового моніторингу, на думку вченого, становить систему правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій органів влади, наукової спільноти, інститутів громадянського суспільства з контролю, аналізу, узагальнення, оцінки якості нормативно-правових актів та практики їх застосування, правотворчого прогнозування напрямів розвитку правового регулювання суспільних відносин [1, с. 20].

Підсумовуючи зазначимо, що на нашу думку, поняття «правовий моніторинг» є більш ширшим, ніж «ефективність права», воно включає до себе діяльність з визначення ефективності права, діє на усіх етапах нормотворення, а не лише вступає в дію на стадії правозастосування та оцінки результативності дії правових норм. При цьому ефективність права є невід'ємним і можливо одним із найцінніших елементів правового моніторингу, адже покликана бути своєрідним індикатором рівня реалізації першочергової цілі норми права, якості урегулювання суспільних відносин.

У науковій літературі правовий моніторинг визначається як: 1) метод контролю [7, с. 15]; 2) метод пізнання [8, с. 256]; 3) система спостережень, контролю, оцінок, прогнозу стану й динаміки правових процесів; 4) збір, аналіз та узагальнення інформації про стан законодавства; 5) система спостережень з метою аналізу та оцінки якості нормативно-правових актів та їх ефективності; 6) інформаційно-оцінний інститут, який діє на всіх етапах управління та виявляється на всіх щаблях виникнення та дії права [6, с. 13]; 7) науково та методично обґрунтована система комплексної оцінки форм, змісту та реалізації нормативно-правових актів [9, с. 32]; 8) спеціальна діяльність державних органів, яка полягає в аналізі стану нормативного матеріалу, узагальненні практики застосування нормативно-правових актів та вироблення пропозицій щодо удосконалення правового регулювання [10, с. 160]; 9) систематична діяльність органів державної влади, метою якої є аналіз стану і прогноз розвитку законодавства, практики його застосування на різних рівнях правового регулювання; 10) систематичне узагальнення та систематизація правової інформації з метою оцінювання, аналізу, прогнозу стану і динаміки законодавства [11]; 12) систематична діяльність суб'єктів правового моніторингу, яка полягає у відстеженні, аналізі та оцінці стану нормативно-правових актів і їх застосування.

Література

1. Шутак І. Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2014. – № 3(36). – С. 18-23.
2. Самощенко І. С., Никитинский В. И. О понятии эффективности правовых норм // Ученые записки ВНИИСЗ. – 1969. – Вып. 18. – С. 3-19.
3. Рабінович П. М. Ефективність права. Юридична енциклопедія: у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. Т. 2. Київ: Укр. енцикл, 1999. – С. 369-370.
4. Иванова Л. А. Определение эффективности нормативных актов в процессе правового мониторинга: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2011. – 24 с.
5. Шаргородский М. Д. Система наказаний и их эффективность. Советское государство и право. М. : Наука, 1968. – № 11. – С. 53-61.
6. Завальнюк В. В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аналіз. LexPortus: юрид. наук. журн. / НУ "ОЮА", ГО "МА Святий Миколай". – Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2017. – № 1. – С. 39-49.
7. Акмалова А. А., Капицына Д. В. Мониторинг как вид правового контроля // Arsad ministrandi (Искусство управления). – 2013. – № 2. – С. 13-26.
8. Фарман И. П. Мониторинг как метод исследования и представления знания. Эпистемологический анализ коммуникации. Философские науки. М.: Ин-т философии РАН, 2012. – Вып. 17. – С. 256-269.
9. Арзамасов Ю. Г. Роль мониторинга нормативных актов для систематизации российского законодательства. Юридическая техника. Ежегодник. – № 2. – Н. Новгород, 2008. – С. 32.

10. Москалькова Т. Н. Нормотворчество: науч.-практ. пособие. М.: Проспект, 2011. – 384 с.
11. Некрасов Е. Е. Мониторинг как способ повышения эффективности правового регулирования [Электронный ресурс]. Сб. науч. тр. юрид. ф-та. – Вып. 4. – Ставрополь: СевКавГТУ, 2004. Режим доступа: http://science.ncstu.ru/articles/law/f04/03.pdf/file_download.

Strashinsky B. Effectiveness of legislation: approaches to definitions and the roles of monitoring in its provision. *Based on the analysis of scientific ideas, the effectiveness of legislation as its qualitative state is determined. The dependence of efficiency on monitoring was clarified and ways of improving the efficiency of legislation were substantiated.*

Keywords: law, legislation, efficiency, quality, efficiency.

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЮ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Н. В. Теремцова

Статтю присвячено державному службовцю як саме його робота відображається в доброчесності.

Ключові слова: публічна служба, публічний службовець, доброчесність.

На сучасному етапі реформування публічної служби в аспекті її наближення до європейських стандартів, вагомим значення набуває питання визначення основних вимог до публічних службовців, серед яких чільне місце займає доброчесність. У цьому контексті актуальності набуває питання подолання корупції, що є невід’ємним елементом в процесі становлення правової держави, яка ґрунтується на принципах панування права над державою, розподілу влад, демократичності та відкритості законодавчого процесу. Безперечно, наявність у державі корупції негативно впливає на розвиток економічної, соціальної, культурної, політичної, інформаційної сфер, а також поглиблює суспільні кризові явища, знижує ймовірність конструктивного діалогу та налагодження ефективної співпраці між представниками державної влади та громадськістю, загострює питання цільового використання коштів Державного бюджету та найважливіше знищує напрацьований десятиліттями авторитет на міжнародній арені. Яскравішого характеру дане питання набуло у контексті визнання неконституційною статтю 368 Кримінального кодексу України, що стало своєрідним поштовхом для жвавого обговорення серед політиків, членів міжнародних організацій та науковців. Таким чином, метою нашого дослідження є аналіз змісту критерію доброчесності у процесі добору на посаду публічного службовця, а також вивчення міжнародного та зарубіжного досвіду сучасних держав щодо закріплення даного питання у своєму національному законодавстві.

Питання доброчесності державних службовців знайшло своє відображення насамперед у працях таких науковців як: Л. В. Прудіус, Н. Сорокіна, О. І. Сердюк, О. В. Мирна, І. М. Шупта. Зокрема, Довженко В. М. досліджено проблему формування та розвитку доброчесності на державній службі України. Окремі аспекти доброчесності прослідковуються у працях Т. М. Кравцової та А. В. Солонар, О. Томкіної та ряду інших.

Доброчесність як одна з провідних, фундаментальних категорій етики була у центрі філософських міркування від моменту започаткування філософії як вчення. Як сама мораль, так і уявлення про доброчесність детермінувалися конкретними суспільно-історичними умовами.

З прийняттям нових законів, проведенням реформи публічного управління новелою стала вимога, що стосується доброчесності публічних службовців. Під доброчесністю згідно чинному законодавству слід вважати спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень. Певні аспекти вище окресленого правового явища знайшли також своє відображення в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр.». Згадка про доброчесність міститься у Роз’ясненні Міністерства юстиції України «Корупційні ризики в діяльності державних службовців» від 12.04.2011 року. Серед таких ризиків на ряду з виникненням конфлікту інтересів, безконтрольністю з

боку керівництва, наявністю дискреційних повноважень також виділяють недоброчесність державних службовців.

Відправною точкою в аспекті доброчесності державних службовців є положення Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 року. Відповідно до п.4 вищезазначеного документу «державні посадові особи не використовують своє офіційне становище для невинновданого здобування особистої користі або особистої та фінансової користі для своїх сімей. Вони не беруть участі ні в яких угодах, не займають ніякого становища, не виконують ніяких функцій і не мають ніяких фінансових, комерційних або інших аналогічних інтересів, які несумісні з їх посадою, функціями, обов'язками або їх виконанням».

Перспективним наразі є аналіз досвіду сучасних держав щодо ефективності функціонування публічної служби. За підтримки Оксфордського університету в 2017р., Інституту урядування та публічної служби Великобританії, Фонду відкритого суспільства розроблено та апробовано Міжнародний індекс ефективності державної служби. За цим індексом ефективність вимірюється за її основними функціями та атрибутами. До функцій державної служби належить: формування політики (policy making), фіскальне та фінансове управління (fiscal and financial management), управління кризами та ризиками (crisis/risk management), управління людськими ресурсами (HR management), державні закупівлі (procurement), ефективність управління соціальною безпекою (social security administration), інформаційні технології (information technology), цифрові послуги (digital services), фінанси адміністрування податків (tax administration). До основних атрибутів державної служби віднесено: відкритість (openness), доброчесність (integrity), компетентність (capabilities), інклюзивність (inclusiveness), залучення персоналу (staff engagement) та інновації (innovation). Варто акцентувати увагу на тому, що доброчесність вимірюється на основі таких міжнародних рейтингів, як Міжнародний барометр корупції (GCB), Transparency International, Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI), Дані експертного опитування щодо якості державного управління (QoG). Відповідно до даних Transparency International найвищий рівень доброчесності демонструють Нова Зеландія, Данія, Фінляндія, Сінгапур, Норвегія, Швейцарія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Велика Британія, Німеччина. Найнижчі показники мають Сирія, Сомалі, Афганістан, Ємен, Судан, Лівія, Венесуела. Україна знаходиться на 120 місці серед 180 країн, отримавши 32 бали.

Не менш пізнавальним є досвід Королівства Нідерландів. Особливістю сучасної державної служби Нідерландів є функціонування Бюро забезпечення етики та доброчесності у сфері державного управління, яке було засновано в якості структурного підрозділу Міністерства внутрішніх справ у 2006 році для надання допомоги державним органам у зміцненні своїх стратегій доброчесності. Метою Бюро є створення такої ситуації, при якій всі органи державного управління здійснювали б всеосяжну стратегію доброчесності, що складається з різних, але збалансованих елементів. Починаючи з 2006 року, Бюро розробило кілька інструментів реалізації стратегії, серед яких слід виділити такі, як: «кубик добропорядності» – набір проблемних ситуацій етичного характеру, що зустрічаються на державній службі, які чиновники повинні вирішити на користь доброчесності. Записуються і розсилаються у державні органи для навчання персоналу; SAINT – інструмент самооцінки доброчесності службовців, який може бути використаний державними та муніципальними органами влади для визначення головних ризиків і слабких місць; Рамкові положення для проведення адміністративного розслідування порушень доброчесності.

У Сполученому Королівстві Великої Британії Комітет з проблем стандартів у суспільному житті у 1995 році сформулював сім принципів державної роботи чиновників, що представляють собою своєрідний кодекс поведінки. Серед них варто відмітити такі принципи як: служіння тільки суспільним інтересам – відмова від будь-яких дій для досягнення матеріальних і фінансових вигод для себе, своєї родини і друзів; непідкупність – недопущення будь-якої фінансової або іншої залежності від зовнішніх осіб чи організацій, які можуть вплинути на виконання офіційного боргу; чесність – обов'язкове повідомлення про свої приватні інтереси, пов'язані з громадськими обов'язками, вжиття всіх заходів для вирішення можливих конфліктів на користь суспільних інтересів. Вищезазначені засадничі ідеї публічної служби можна пов'язати тією чи іншою мірою з доброчесністю.

Підсумовуючи вищезазначене слід наголосити на тому, що, закріплення критерію доброчесності при доборі на посаду публічного службовця в національному законодавстві сучасних держав є своєрідним індикатором їх розвитку, який визначає спрямованість курсу держави щодо захисту суспільства від такого антиблага як корупція. Її викорінення надасть реальну можливість для формування підґрунтя правової держави, панування демократії, дотримання прав людини, розвитку у

всіх сферах життєдіяльності суспільства, а найголовніше – гарантування чесності, моральності та соціальної справедливості.

Література

1. The International Civil Service Effectiveness (InCiSE) Index 2017. [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <https://www.bsg.ox.ac.uk>.
2. Роз'яснення Міністерства юстиції України «Корупційні ризики в діяльності державних службовців» від 12.04.2011 року. [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Закон України «Про державну службу». [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996 року. [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Правила етичної поведінки державних службовців (досвід країн Європейського Союзу та США). [Електронний ресурс]; – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua>.

Teremtsova N. The actual issue of the value of the performance criteria of the public worker: theoretical aspects. *The article is devoted to a public servant as his work is reflected in integrity.*

Keywords: *public service, public servant, integrity.*

ПРОЦЕСУАЛЬНІСТЬ ПРАВОУТВОРЕННЯ

Д. В. Ткач

В роботі розкрито актуальність наукового пізнання процесуальних засад правоутворення. Визначено пізнавальну роль методології дослідження процесу правоутворення. Автором узагальнено доктринальні підходи до характеристики процесуальності правоутворення. Охарактеризовано стадії правоутворення.

Ключові слова: *правоутворення, правотворчість, формалізація права, сучасний стан правоутворення.*

Вивчення такого поняття як «процесуальність правоутворення» є важливим аспектом дослідження як поняття «правоутворення», так і відокремлення правоутворення від інших суміжних категорій, зокрема таких як «правотворчість», «правовстановлення» та «формування права». Зважаючи на плюралізм думок вчених щодо визначення поняття «правоутворення», існують різноманітні погляди щодо процесуальності та етапів правоутворення. Дослідження цієї проблематики є особливо актуальним для України, яка знаходиться на етапі модернізації вітчизняних державно-правових інститутів, оскільки модернізація неможлива без ефективного правового регулювання, що забезпечується за допомогою процесуальності правоутворення

У сучасній юридичній літературі питання процесуальності правоутворення є досить актуальним, що спричиняє наявність великої кількості праць не лише вітчизняних, а й зарубіжних вчених. Однак, як справедливо зазначає Дідич Т. О., «учені переважно уникають можливості обґрунтування та застосування в процесі наукового дослідження певного методологічного підходу наукового пізнання, що призводить до розпорошеності та безсистемності отриманих знань» [1, с. 290]. На нашу думку, це призводить до ускладнення процесу вивчення цього поняття, оскільки емпіричний матеріал, необхідний для будь-якого дослідження, не є упорядкованим та систематизованим.

Процесуальність правоутворення виявляється в суспільних відносинах, які у свою чергу під час функціонування породжують процес утворення права та надають змогу досягти певного правового результату. Відповідно підтвердженням процесуальності правоутворення є формування права внаслідок об'єктивної потреби правового регулювання суспільних відносин, яка виникає внаслідок функціонування цих суспільних відносин.

Поширеною є ідея, про вкладення в стадійність утворення права можливості забезпечення якості права. Такої думки додержується Д. А. Ковачев, який також додає й інші характеристики стадійності правоутворення, що виявляються у забезпеченні упорядкованості творення права як офіційного етапу правоутворення, можливості реалізувати свої права та інтереси, а також досягти

бажаного результату функціонування правоутворення [2, с. 77]. Отже, наявність такої риси як стадійність є істотно важливою, оскільки вона надає процесу правоутворення рис системності та впорядкованості, а також дозволяє виявити певні недоліки конкретної правової ідеї, а в подальшому моделі поведінки на декількох етапах формування, що забезпечує більше можливостей до вдосконалення.

Р. Лукич визначає правотворчість як окремих етап правоутворення, що являє собою комплексну діяльність, яка складається з операцій розумової діяльності, кожна з яких виконується різноманітними способами і методами, які забезпечують якість права і його подальший регламентуючий вплив[3, с. 215]. Обґрунтована думка вченого надає змогу розглядати саме інструментальне призначення процесуальності права, що впливає на якість як процесу утворення права, так і правових норм.

Зазначене явище розглядалася також і в радянській юридичній науці, у якій панує широке і вузьке розуміння правотворчості. Вузьке розуміння зводиться до процесу офіційної розробки, обговорення та прийняття нормативно-правових актів, а широке – частково враховує і так званий доофіційний період формування об'єктивних умов для подальшого офіційного етапу утворення права[4, с. 7]. Враховуючи вище зазначене, можливо зробити висновок, що початковим етапом правотворчості у широкому розумінні є не рішення про підготовку певного нормативно-правового акту, а саме етап на якому відбувається виокремлення та виявлення певних суспільних відносин, які потребують правового регулювання, їх аналіз, обрання напряму та найбільш доцільних засобів для регулювання даних суспільних відносин. На переконання Р. О. Халфіної, правоутворення поділяється на неофіційний та офіційний період, що надає змогу провести певне ототожнення правотворчості у широкому розумінні та правоутворення у сучасному його розумінні у розрізі їх процесуальних аспектів.

Продовжуючи думку щодо процесуальності правоутворення, необхідно зазначити певні ступені процесу правоутворення. На думку С. С. Алексєєв, визначає два ступеня правоутворення. Змістом першого ступеня правоутворення є виникнення об'єктивно зумовленої економічної, соціально-політичної чи іншої суспільної потреби у правовому регулюванні (або зміні регулювання) відповідних відносин. За своєю сутністю цей період пов'язаний із особливостями свідомості людини, яка на підставі сприйняття навколишнього світу усвідомлює необхідність введення, зміни або скасування правового регулювання суспільних відносин. Другий і завершальний ступінь правоутворення пов'язаний із втіленням усвідомленої попередньо необхідності введення, зміни або скасування правового регулювання у класовій волі, тобто в тих домінуючих соціальних домаганнях, які є прямим носієм об'єктивних потреб та інтересів[5, с. 308]. Думка вченого має певне раціональне зерно, оскільки виокремлює «ступені правоутворення» не тільки в офіційний період, а й у доофіційний.

У сучасній юридичній літературі виникли дещо інші погляди щодо значення процесуальності правоутворення. А. А. Соколова і Н. А. Михальова виокремлюють організуюче та системостворююче значення стадійності правоутворення, що вимагає встановлення послідовності дій у сфері нормотворчості, створення стабільного та надійного механізму взаємодії суб'єктів, визначення пріоритетності законотворчості та процесу вирішення спорів між суб'єктами нормотворчої діяльності[6, с. 82]. Отже, вчені зазначають, що процесуальність правоутворення є важливою, оскільки вона надає змогу за допомогою правових норм надати раціональний характер процесу утворення права.

Отже, розглянувши погляди вчених різних періодів становлення юридичної науки, ми можемо визначити правоутворення, як інститут, що має складний сутнісний характер, а процесуальність правоутворення вимагає більш досконалого дослідження, оскільки від цього залежить якість нормативних актів, що впливає на якість правової системи вцілому. Процесуальність правоутворення можливо визначити як процес, через який здійснюється трансформація потреб регулювання певних суспільних відносин у правові норми. Оскільки від ефективності правового регулювання залежить урегульованість та незаформалізованість суспільних відносин, то досконале вивчення та розвиток цього інституту є невід'ємним аспектом удосконалення механізму правового регулювання.

Література

1. Дідич Т. О. Правоутворення в Україні: теоритико-правові та практичні аспекти : Монографія. К : Видавництво Ліра-Л, 2017. – 492 с.
2. Ковачев Д. А. Механизм правотворчества социалистического государства. Вопросы теории. – М. :Юрид. лит., 1977. – 112 с.

3. Лукич Р. Методология права / Д. А. Керимов (ред. вступ. ст.), В. М. Кулистов (пер. с сербохов.). – М.: Прогресс, 1981. – 304 с.
4. Научные основы советского правотворчества / ответ. ред. Р. О. Халфина. – М.: Наука, 1981. – 317 с.
5. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2 т. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 371 с.
6. Михалёва Н. А. Координация правотворчества в Российской Федерации. – М.: Ин-т научной информации по общественным наукам, 1996. – 87 с.

Tkach D. Processality of law-formation. *The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the procedural principles of law-formation. The cognitive role of the methodology of the study of the process of formation of law is determined. The author summarizes doctrinal approaches to the characterization of the processuality of law-formation. The stages of formation of law are described.*

Keywords: *law-formation, law-making, legal formalization, current state of law-making.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ М. ЛЬВОВА

Є. С. Халупко

З'ясовано поняття правового режиму та міської правової системи. Виокремлено особливості правового статусу міста Львова, акцентовано увагу на правовому регулюванні збереження культурної спадщини міста.

Ключові слова: *правова система, статус міста, правовий режим, міське право.*

Відомо, що кожне місто має певні особливості. Саме це і впливає на правовий режим цього міста. Україна не є винятком для такого стану речей і безліч українських міст мають неповторний правовий режим. Та особливо цікавим для дослідження є правовий режим міста Львова, адже саме це місто характеризується значною історією розвитку міського права та зосередженням нормативної діяльності на збереження культурного простору міста.

Для початку обговорення даного питання необхідно визначитись зі значенням поняття правовий режим. На думку Є. Б. Ручкіна під правовим режимом розуміють певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів та типів правового регулювання. Враховуючи ж, що набір цих складових може бути вельми різним, то і діапазон можливих правових режимів є досить широким — від «жорстких», як, наприклад, при регулюванні суспільних відносин, що виникають з приводу реалізації особою права на використання мисливської та іншої зброї, де застосовується спеціально дозволений тип регулювання, на перше місце висувається імперативний метод регулятивного впливу, а домінуючими способами регулювання є зобов'язання та заборони, до відносно «м'яких», як, наприклад, у сфері відносин, що складаються з приводу задоволення індивідами своїх культурних потреб, де використовується протилежний за своєю спрямованістю комплекс правових засобів [1, с. 217].

На думку О.С. Мельничук у контексті проблем формування правових режимів українських міст, Львів є одним із найбільш прогресивних осередків розвитку міського права. Це, як видається, пов'язано, передусім, з тим, що міське право сучасного Львова багато у чому формувалось під впливом культурного фактору. Якщо рушійною силою, джерелом міського права Києва є його столичний статус, то для Львова такою рушійною силою стає необхідність збереження культурної спадщини та образної неповторності міста. При цьому можливо помітити, що порівняно з правовою системою Києва, мета, яка виступає ключовим фактором формування міського права Львова, а саме: збереження унікальної культурної спадщини, виявилася набагато потужнішим чинником забезпечення цілісності міського правового простору.

Як уже зазначалося, мета правової системи полягає в забезпеченні цілісності та нерозривності правового простору, його сконцентрованості довкола ціннісно-нормативної системи, що забезпечує передбачуваність правових наслідків тих чи інших вчинків. І тут помітно, що столичний статус Києва є менш ефективним консолідуючим фактором, ніж культурний статус Львова [2, с. 328-329].

У грудні 1998р. в Кіото відбулася знакова подія в новітній історії Львова: Комітет всесвітньої спадщини ЮНЕСКО вніс у свій Список історичний архітектурно-містобудівний комплекс

центральної частини міста разом з горою Високий замок і ансамблем собору Св. Юра загальною площею близько 120 га.

У сучасній літературі підкреслюється, що в розвитку Львова ця подія посідає особливе місце, оскільки вона зумовила становлення нормативних засад охорони культурної спадщини не лише на рівні національного законодавства, але й у призмі формування нормативів міського права. Хоча при цьому фахівці визнають, що поштовхом до цього став Указ Президента України «Про збереження історичної забудови у центральній частині міста Львова» [3]. На сьогодні саме цей фактор є визначальним у становленні міського права Львова та розвитку його правової системи

О.С. Мельничук також додає, що статус міста як центру української культури, а також необхідність дотримання вимог, пов'язаних зі збереженням цілісності об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, накладають помітний відбиток на формування системи нормативних та програмних актів, ухвалюваних Львівською міською радою. Цей вплив виявляється навіть на рівні цілком стандартних актів, наприклад, Правил дотримання тиші у громадських місцях на території м. Львова. П. 4.1.3.3. цього акта передбачає, зокрема, заборону використання піротехнічних засобів на території історичної забудови, внесеної до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [4]. Схоже положення закріплене у преамбулі та п. 2.1. Положення про акустичний режим у м. Львові [5].

Але збереження культурної спадщини в міському праві Львова виходить і за межі тих меж, які встановлені ЮНЕСКО. Це зумовлено загальним культурним образом Львова та прагненням городян і міської влади до його збереження.

Так, у цьому контексті можливо відзначити декілька актів. По-перше, це Положення про територію музею-заповідника «Личаківський цвинтар», метою якого є збереження пам'ятних поховань та формування спеціального правового режиму відповідної міської території [6]. Формування специфічної просторової ідентифікації є типовим прийомом у міському праві Львова, що, як уявляється, пов'язано саме з прагненням зберегти культурну спадщину міста, підкреслити особливий статус місць пам'яті та взаємодії із ними на рівні повсякденного життя. Такий прийом, з одного боку, дозволяє правовій системі Львова розвиватися у напрямі формування просторових правових режимів, а, з іншого, – не втрачати загального контексту міської історії та культури.

По-друге, інтерес також викликає Програма збереження історичних цінностей Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника [7]. Вона була розроблена Львівською національною науковою бібліотекою України імені В. Стефаника згідно з рекомендаціями Генеральної конвенції ЮНЕСКО і спрямована на збереження в Україні унікальних бібліотечних та архівних фондів XI-XX століть, які є національним надбанням українського народу. Метою Програми стало об'єднання зусиль Національної академії наук України, органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади та громадських організацій для забезпечення належних умов зберігання фондів Бібліотеки і, зокрема, унікальних та рідкісних збірок, які відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 №174», які визнані національним надбанням українського народу і не можуть бути відновлені у разі їх втрати [8]. Культурний статус Львова є постійною підставою для ухвалення тих чи інших нормативних та індивідуальних правових рішень. Наприклад, 21 серпня 2008 р. Львівською міською радою було ухвалено Положення про порядок в'їзду автомобільного транспорту на територію центральної частини м. Львова, внесеної до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО [9]. Положення визначало територію в межах вулиць Валової, пр. Свободи по лінії житлової забудови, Вірменської, Театральної, Л. Українки, Підвальної та запроваджувало механізм урегулювання порядку проїзду автомобільного транспорту на цій території. 9 грудня 2005 р. цей порядок було скасовано через корупційну складову (ним передбачалася видача платних перепусток для мешканців міста та представників юридичних осіб). Як бачимо, розвиток правової системи Львова не просто визначається його культурним статусом та належністю до Організації міст світової спадщини, а зосереджений довкола цього специфічного соціального та правового становища міста [2, с. 330-338].

Цікавою є також та обставина, що у програмних правових актах, ухвалюваних у межах міського права Львова, приділяється увага проблематиці прав людини. Так, наприклад, у Програмі урбаністичного розвитку м. Львова на 2015-2016 р. указано, що сталий урбаністичний розвиток міських територій передбачає розгляд будь-якого питання міського розвитку у площині прав людини – місто має забезпечувати рівні права та можливості використання простору для усіх його мешканців, незалежно від їх віку, стану здоров'я, заможності та способу пересування містом [10]. Акцент на правах городян, як це не дивно, не є поширеним у сучасному міському праві. Виняток становлять

буквально кілька міст. Як видається, це доволі перспективний напрям розвитку ідеології прав людини. Львів у цьому сенсі може стати піонером, оскільки урбанізація прав людини може базуватися на ідеї доступу до культурної спадщини людства та формуванні відповідних нормативних і організаційних інститутів.

Отже, правова система міста Львова демонструє свою націленість на збереження культурної спадщини, але при цьому вона є достатньо багатогранною для того, щоб можна було констатувати її повноцінність у нормативному та інституційному сенсі. Розвинена та активна нормотворча діяльність Львівської міської ради у поєднанні зі специфічними якостями правової ментальності самих львів'ян та їх прагненням творити несхожість є запорукою для інституціоналізації особливого правового простору міста Львова зі своєю правовою стилістикою у правозастосовній діяльності, правовій практиці та комунікаціях.

Консервативність і традиціоналізм як визначальні тенденції розвитку міського права сучасного Львова мають отримувати своє більш яскраве вираження не лише в програмних та регулятивних правових актах, але й в правозастосовній діяльності органів міської влади, а також у формуванні специфічної міської правової культури, яка вже сьогодні демонструє риси схильності до помірності, поєднаної з прагненням до сталого розвитку та збереженням існуючого ладу [2, с. 340-341].

Таким чином, міська правова система Львова, а з нею і правовий режим даного міста, на противагу міській правовій системі столиці, більшою мірою формується самими львів'янами та їх ставленням до свого міста, прагненням до його ціннісно-нормативної визначеності. На цьому тлі розвиток міської правової системи Львова є важливим та необхідним чинником збереження за ним статусу культурного центру України.

Література

1. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2014. –368 с.
2. Міська правова система: теоретичні та нормативні засади: монографія / О. С. Мельничук. – Одеса : Фенікс, 2015. –408 с.
3. Про збереження історичної забудови у центральній частині міста Львова: Указ Президента України від 2 липня 1997 р. №603/97 // Урядовий кур'єр. – 1997. – 8 липня.
4. Про затвердження Правил дотримання тиші у громадських місцях на території м. Львова: Ухвала Львівської міської ради від 28 січня 2010 р. №3166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/990B63865C8C9AC2C22576C4004849B8?](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/990B63865C8C9AC2C22576C4004849B8?)
5. Про затвердження Положення про акустичний режим у м. Львові: Ухвала Львівської міської ради від 25 січня 2001 р. № 932 [Електронний ресурс]. Режим доступу : [http://www8.cityadm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/003CCE70FF413DCCC22570B30047ACB?OpenDocument](http://www8.cityadm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/003CCE70FF413DCCC22570B30047ACB?OpenDocument)
6. Про затвердження положення про історико-культурний заповідник «Личаківський цвинтар»: Ухвала Львівської міської ради від 5 листопада 1990 р. №2550, у редакції від 19 березня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/1B00FB9369E091EFC225758A00508268?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/1B00FB9369E091EFC225758A00508268?OpenDocument)
7. Про погодження Програми збереження історичних цінностей Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: Ухвала Львівської міської ради від 3 листопада 2011 р. №862 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www8.cityadm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/3F2E77270ABDC47FC2257942004C60DD?OpenDocument](http://www8.cityadm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/3F2E77270ABDC47FC2257942004C60DD?OpenDocument)
8. Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання та внесення змін до Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1997 р. № 174: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709, у редакції від 22 жовтня 2008 р. //Офіційний вісник України. – 2001. – № 51.
9. Про затвердження Положення про порядок в'їзду автомобільного транспорту на територію центральної частини м. Львова, внесеної до Списку Світової спадщини ЮНЕСКО: Рішення Львівської міської ради від 21 серпня 2001 р. №396 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/01528E435A87360642256AAF0052F365?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/01528E435A87360642256AAF0052F365?OpenDocument) – (втратило чинність).
10. Про затвердження Програми урбаністичного розвитку м. Львова на 2015-2016 роки: Ухвала Львівської міської ради від 23 квітня 2015 р. № 4528 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Khalupko Ye. Features of the legal mode of m. Lviv. *The concept of the legal regime and the city legal system is clarified. The features of the legal status of the city of Lviv are singled out, attention is focused on the legal regulation of the preservation of the cultural heritage of the city.*

Keywords: *legal system, city status, legal regime, city law*

ЗАКОНОТВОРЧИСТЬ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Ю. В. Шапран

Автором розкрито актуальність наукового дослідження теоретико-правових аспектів законотворчості та політичного плюралізму. В роботі здійснено аналіз зародження та розвитку наукових уявлень про законотворчість та політичний плюралізм як правових явищ. З'ясовано стан доктринальної розробки понятійних аспектів законотворчості та політичного плюралізму. Обґрунтовано самостійність законотворчості та політичного плюралізму в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки. Здійснено розмежування понять «законотворчість» та «політичний плюралізм» шляхом виокремлення комплексу критеріїв.

Ключові слова: *закон, законотворчість, політика, політичний плюралізм, законодавча діяльність, правотворчість.*

Проблема розуміння законотворчості та політичного плюралізму в сучасній вітчизняній юридичній науці опрацьовується як загальною, галузевою, так і порівняльно-правовою теорією. Існують здобутки у праворозумінні зазначених понять в умовах трансформаційних процесів в Україні, а також в осмисленні своєрідності правової реальності України та її інтеграції в міжнародний і європейський правовий простір. До одного з важливих, але малодосліджених питань, яке має вагоме значення у сфері загальнотеоретичних досліджень правотворчої діяльності, слід відносити дослідження законотворчості та політичного плюралізму. Таке дослідження є важливим з огляду на призначення правових норм у правовій регламентації діяльності учасників суспільних відносин. Крім того, такі вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці як С. Алексєєв, А. Венгеров, О. Зайчук, С. Зівс, С. Кечекьян, С. Комаров, В. Копейчиков, М. Марченко, М. Матузов, А. Демін, А. Малько, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скакун та ін. переважно досліджують окремі аспекти законотворчості та політичного плюралізму, наприклад їх зміст, форму чи сутність. При цьому поза їх увагою залишаються питання їх категоріального виміру, співвідношення як самостійних категорій, удосконалення їх понятійного визначення, відмежування вказаних категорій, подолання дискусійності розуміння законотворчості та політичного плюралізму в юридичній науці.

Поняття «політичний плюралізм» і «законотворчість» є взаємопов'язаними, оскільки належать до системи правових понять та категорій, в цілому стосуються феномену утворення права. Насамперед спробуємо проаналізувати та узагальнити доктринальні підходи до їх визначень. В юридичній літературі процес, що стосується творення законів у парламенті, називається законотворчістю. Законотворчість є важливим видом правотворчої форми правової діяльності, однією із важливих правових форм здійснення функцій держави. Будучи явищем, змістом якого є створення та прийняття законодавчих актів, їх зміни, доповнення та припинення, безпосередньо спрямованою на здійснення функцій держави, вона здійснюється у межах відповідного правового поля. Саме для забезпечення ефективної законотворчості необхідна наявність комплексу правових норм, що її забезпечують. Тому відсутність законодавчо закріплених основ здійснення законотворчості, породжує чималі проблеми. Однією із таких є різноманіття підходів до визначення поняття «законотворчість», що дозволяє дійти висновку про її ототожнення із суміжними правовими категоріями. Здебільшого науковці поняття «законотворчість» вживають в одному й тому ж значенні як і поняття «законодавча діяльність». Більше того поняття «законотворчість» в юридичній літературі вживається епізодично та переважно його значення розкривається через зміст та значення іншого

поняття – «законодавча діяльність», у зв'язку з чим нерідко це поняття замінюється поняттям «законодавча діяльність», що призводить до повного їх ототожнення.

Спробуємо більш детально проаналізувати доктринальні підходи до визначення поняття «законотворчість». Як вважають вчені, законотворчість – це діяльність вищого законодавчого органу держави, пов'язана з підготовкою, прийняттям, зміною, скасуванням законів або призупиненням їх дії [1, с. 252]; стосується прийняття (створення), зміни, включаючи доповнення та виправлення, або скасування норм права [2, с. 156; 3, с. 377]; є націленою та функціонально окресленою діяльністю суб'єктів в межах як законодавчого, так і законопроектного процесів [4, с. 18]; за своєю сутністю виявляється у зведенні державної чи громадської волі в закон [5, с. 86; 6, с. 118] тощо.

Поряд з цим, в наукових джерелах відсутні положення про розмежування зазначених понять. Ми маємо ситуацію, коли погляди одних вчених зводяться до позиції, що ці поняття різняться за змістом, структурою, обсягом і правовою регламентацією, інші не розмежовують їх. Вважаємо, що зміст цих понять близький, за окремими аспектами в певній мірі споріднений, однак вони не є тотожними. Політичний плюралізм є багатоаспектним поняттям, яке може бути розглянуто і як політичний інститут, і як принцип демократичної держави, і як стан або явище суспільства. У сучасних демократичних державах політичний плюралізм є одним з головних принципів, що дозволяє говорити про його вплив на всі сфери суспільного життя, включаючи і правову.

Поняття «політичний плюралізм» вперше було сформульовано Г. Дж. Ласкі, яким було розроблено доктрину політичного плюралізму. Вчений висловлював думку про те, що «державна не є вищою асоціацією серед громадських організацій, а лише однією серед багатьох організацій-корпорацій, спілок, церков, товариств всякого роду, з якими перебуває в постійній боротьбі за людську лояльність і слухняність» [7, с. 609]. Далі ідеї політичного плюралізму знайшли відображення в неоліберальних доктринах: інституціоналізму М. Оріу, теорії груп тиску А. Бентлі і концепціях плюралістичної демократії Ж. Бурдо і М. Дюверже [8, с. 537, 539]. Сучасні науковці до ранніх теорій політичного плюралізму відносять праці А. де Токвіля, І. Канта, Е. Дюргейма. Політичний плюралізм розглядається як принцип організації суспільного життя, реалізація та гарантування якого має здійснювати держава в особі уповноважених нею суб'єктів, забезпечуючи реалізацію її політики. Окрім того, політичний плюралізм визнається особливою цінністю, що пов'язується зі ставленням і сприйняттям його людьми: для когось він має велику цінність, для когось меншу або ж ніяку.

Вважаємо, що співвідношення таких понять як «законотворчість» та «політичний плюралізм» варто провести крізь призму їх розмежування одне від одного, що в подальшому дозволить визначити їх спільні ознаки та удосконалити визначення вказаних понять. Тому зупинимось саме на розмежуванні понять «законотворчість» та «політичний плюралізм», що становитиме методологічну основу для їх подальшого категоріального розуміння в межах понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Вважаємо, що таке розмежування варто провести за комплексом критеріїв, а саме:

1) в залежності від сфери реалізації законотворчість реалізується виключно в правовій сфері, на відміну від політичного плюралізму, що може бути втілена як в правовій, так і в інших сферах життєдіяльності суспільства, особливо в політичній, соціокультурній, релігійній тощо. Політичний плюралізм, в свою чергу, реалізується в політичній сфері суспільства через діяльність політичних партій, які забезпечують участь усіх громадян України в політичному житті суспільства, впливають на державну владу, беруть участь у формуванні органів влади і контролі за їх діяльністю. При чому політичною сферою реалізації політичний плюралізм не обмежується, він знаходить своє поширення і в правовій сфері (наприклад, при формуванні засад правової політики), і в соціокультурній сфері (наприклад, при визначенні релігійної політики держави), і в економічній сфері (наприклад, в межах реалізації економічної політики) тощо;

2) в залежності від засобів здійснення, законотворчість здійснюється виключно за допомогою юридичної техніки як сукупності юридико-технічного інструментарію формалізації законодавчого акту, що використовується уповноваженими суб'єктами відповідно в межах стадій законодавчого процесу. В свою чергу політичний плюралізм здійснюється засобами політичного впливу, які не пов'язані із юридико-технічними правилами оформлення політичних рішень, а стосуються реалізації політичних прав та інтересів;

3) в залежності від правових наслідків законотворчість призводить до прийняття або відхилення законодавчих актів, тим самим обумовлює виникнення юридичного факту. Вказане підкреслюється і в поглядах вчених. Якими зазначається про те, що законотворчість шляхом здійснення процесуальної діяльності з підготовки, обговорення і прийняття законів вищими представницькими органами законодавчої влади (парламентами) або безпосередньо населенням

шляхом референдуму зумовлює встановлення, зміну або скасування норм права [9, с. 135], закріплених у положеннях відповідних законодавчих актів. Окрім того, зазначається про націленість законотворчості на прийняття законодавчих актів, що опосередковано професійною діяльністю уповноважених суб'єктів в межах як законодавчого, так і законопроектного процесів, набуваючи ознак юридичного процесу і об'єктивуючись у певну процесуальну форму [10, с.18]. В свою чергу наслідками політичного плюралізму є створення такого політичного середовища, в якому всі суб'єкти політичної системи мають рівні можливості для реалізації політичних прав та інтересів.

Література

1. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : ВД «Дакор», 2016. – 492 с.
2. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. М.: Юристъ, 2002. – 512 с.
3. Лазарев В. В. Проблемы общей теории jus: учебник для магистрантов юридических вузов. М.: Норма-Инфра, 2012. – 656 с.
4. Бойко Ю. Законотворчість: поняття та структура. Право України. – 2002. – № 5. – С. 17-21.
5. Демин А. В. Теория государства и права : курс лекций. М.: ИНФРА – М, 2002. – 184 с.
6. Общая теория государства и права: в 2-х т. / Отв. ред. В. С. Петров, Л. С. Явич. Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – Т. 2. – 329 с.
7. Политическая энциклопедия: в 2-х т. / Науч.-ред. совет: пред. Сонета Г. Ю. Семигин. М.: Мысль, 1999. – Т. 1. – 877 с.
8. История политических и правовых учений: учебник/ Под ред. О. Э. Лейста. М. : Юрид. лит., 1997. – 576 с.
9. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. К. : МАУП, 2004. 144 с.
10. Бойко Ю. Законотворчість: поняття та структура. Право України. 2002. – № 5. – С. 17-21.

Shapran Y. Legislation and political pluralism: conceptual category aspects of distribution.

The author reveals the relevance of scientific research of the theoretical and legal aspects of lawmaking and political pluralism. The theoretical and practical significance of the research is determined. The paper analyzes the origin and development of scientific ideas about lawmaking and political pluralism as legal phenomena. The state of doctrinal development of questions of correlation of lawmaking and political pluralism is revealed. The independence of lawmaking and political pluralism in the conceptual-categorical apparatus of legal science is substantiated. A distinction is made between the concepts of «lawmaking» and «political pluralism» by distinguishing a set of criteria.

Keywords: law, law act making, politics, political pluralism, legislative activity, lawmaking.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

А. А. Шелих

Досліджено сутність та зміст гендерної рівності, запропоновано в якості ознак механізму її реалізації правову регламентованість, системність, цінність, функціональність, динамізм, цілеспрямованість, гарантованість та ефективність.

Ключові слова: право, гендерна рівність, захист, гарантування, механізм.

Багатоаспектна категорія «гендерна рівність» є предметом дослідження різних суспільних наук, проте саме юридична наука забезпечує фундаментальні правові засади впровадження гендерної рівності в суспільне життя, створюючи умови для її імплементації в політику, економіку, державне управління, суспільні відносини.

Правове забезпечення гендерної рівності в сучасній правовій державі має здійснюватися на основі ефективного законодавства, яке відображає принципи справедливості, гідності, рівності. Але лише закріплення в законодавстві принципу гендерної рівності не є достатнім для забезпечення рівності жінок і чоловіків в усіх сферах суспільних відносин, адже для цього є необхідним й ефективний механізм впровадження норм законодавства в життя. Це обумовлює актуальність

теоретичних досліджень механізму забезпечення принципу гендерної рівності з подальшим впровадженням наукових розробок та висновків у нормотворчий і правозастосовний процес.

Перш за все для формування теоретичної концепції механізму забезпечення принципу гендерної рівності необхідно визначитися з основоположним поняттям «механізм», оскільки в сучасній юридичній літературі відсутня єдність його розуміння. Первинно поняття «механізм» було притаманно технічним і природничим наукам, він визначається як пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище[1 с. 695]. Проте згодом він поширився і на такі суспільні науки як правознавство, економіка, соціологія, психологія, філософія, державне управління та ін. У цьому контексті механізм як категорія має значні пізнавальні можливості для опису явищ і процесів суспільно-політичного життя. Термін «механізм» використовують для позначення різних суспільних явищ і визначають його як сукупність систем, процедур та їх логічних зв'язків, способів та засобів тощо. В юридичній науці поняття «механізм» також використовують для позначення таких категорій, як «механізм держави», «правовий механізм», «механізм правового регулювання» та багато інших. Плюралізм думок щодо визначення поняття «механізм» у юридичній науці не лише доводить його універсальність, а й демонструє неоднозначне розуміння його змістовного навантаження.

Важливим елементом дослідження механізму забезпечення гендерної рівності є дослідження його основних ознак серед яких:

1) *правова регламентованість* полягає в тому, що будь-які юридичні механізми організовані за допомогою методів та засобів правового регулювання. Нормативно-правове регулювання принципу гендерної рівності здійснюється через систему нормативно-правових актів та інших джерел права, яку складають Конституція України, закони України, підзаконні акти, міжнародні акти та договори.

2) *системність* передбачає певну кількість елементів, які складають систему, наявність стійких відносин, що пов'язують окремі елементи цієї системи [2, с. 553]

3) *цілісність* означає стан внутрішньої єдності механізму, його відносну автономність, незалежність від навколишнього середовища [3, с. 1575]

4) *функціональний зміст* досліджуваного механізму означає виконання ним певної системи функцій з метою підтримки і зміни соціальної системи, при цьому всі його елементи та складові виконують власні визначені функції

5) *динамізм і стабільність*, що характеризують механізм забезпечення принципу гендерної рівності як динамічне явище, яке постійно розвивається, трансформується, удосконалюється і перебуває в безперервному русі. Проте для цього механізму характерне поєднання динамічності та стабільності (тривалого збереження певного якісного стану, його передбачуваність)

6) *цілеспрямованість* означає, що його функціонування орієнтоване на досягнення певної мети – реалізацію основоположного правового принципу рівності жінок і чоловіків в усіх сферах суспільних відносин

7) *гарантованість*, що означає наявність загальних і спеціальних умов та засобів, що практично забезпечують його функціонування

8) *постійність та ефективність* передбачають, що головна роль механізму забезпечення гендерної рівності полягає не лише у впровадженні даного принципу, а й спостереженні за виконанням та реалізацією відповідних програм і проектів. Ефективність механізму – це співвідношення між його функціонуванням і реально досягнутими цілями[4, с. 111,112]

Механізм забезпечення гендерної рівності як системне утворення характеризується наявністю певних структурних елементів, які також потребують детального дослідження, конкретизації та обґрунтування. Варто зазначити, що й стосовно даного питання серед науковців відсутня єдність поглядів, що обумовлює існування кількох підходів щодо їх переліку.

За першим підходом, механізм забезпечення принципу гендерної рівності ототожнюється з суто інституційною (організаційною) його складовою (О. Венгер, Г. Герасименко, Л. Гонюкова та ін.). Науковці виокремлюють в його структурі систему органів публічної влади, інститути громадянського суспільства, підприємства, установи, організації тощо.

Відповідно до другого підходу, забезпечення гендерної рівності здійснюється через кілька окремих, самостійних механізмів, що діють одночасно як одне ціле (М. Білинська, Г. Даудова, Л. Воронько та ін.)

Прихильники третього підходу стверджують, що механізм забезпечення принципу гендерної рівності є системним явищем, що включає в себе взаємозалежні складові, які є окремими елементами по відношенню до складного, цілого механізму (О. Дашковська, Т. Ганзицька, Л. Наливайко та ін.).

На нашу думку, є доцільним здійснення наукового аналізу нормативно-правової та інституційної складової досліджуваного механізму.

Щодо першої варто зазначити, що в науковій літературі з гендерної тематики нормативно-правова складова ототожнюється з правовими механізмами. Правові механізми визначають як сукупність правових засобів, за допомогою яких поведінка суб'єктів суспільних відносин приводиться у відповідність до приписів, що містяться в нормах права [5, с. 261]. У нашому контексті правові механізми – це прийняття нормативно-правових актів для визначення засад та шляхів реалізації державної гендерної політики [6, с. 117]. Правові механізми як конструкції позитивного права формалізують певні юридичні регулятори: права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, фікції, строки, процедури, заохочення, відповідальність. До системи нормативно-правового забезпечення у сфері реалізації гендерної політики України належать: конституційне регулювання гендерних правовідносин (закріплення основних гендерно-паритетних принципів і прав громадян); гендерно-правове регулювання (спирається на норми загальних і спеціальних законів, кодексів, постанов уряду. Указів і розпоряджень Президента України тощо); міжнародно-правове регулювання (конвенції, міжпарламентське співробітництво, взаємодія недержавних організацій) [7, с. 128].

Інституційна (організаційно-правова) складова забезпечується діяльністю суб'єктів, що впливають на забезпечення принципу гендерної рівності в суспільстві. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» інституційний елемент механізму складають: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори), громадські об'єднання [8]. Деякі науковці наголошують на важливій ролі громадянського суспільства у забезпеченні гендерної рівності, яке має створити та гарантувати середовище, де права людини розглядаються як головні і практично реалізуються. Це стає реальним лише за умов формування гендерної культури суспільних відносин, побудованих на принципах гендерної демократії [9, с.370]. Варто зазначити, що також провідне місце у забезпеченні гендерної рівності займають міжнародні інституції, зокрема ООН (ООН-жінки), підрозділи Ради Європи, ЄС та ОБСЄ.

Підсумовуючи правомірно зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку для України є досить актуальною проблема додержання гендерної рівності в суспільних відносинах, що обумовлює необхідність дослідження цієї проблеми, зокрема її першопричин, і вироблення на доктринальному рівні ефективного механізму забезпечення принципу гендерної рівності з подальшим його впровадженням в реальне життя.

Література

1. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1973. – Т. 4: І-М. – 840 с.
2. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. – 600 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. Ред. В. Т. Бусел та ін. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
4. Грицай І. О Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: Хай-Тек-Прес, 2018. – 560 с.
5. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права: навч. посібник / за заг. Ред. С. Л. Лисенкова, В. В.Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
6. Гонюкова Л. В., Педченко Н. С. Сучасний механізм впровадження гендерної політики в Україні // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2016. – № 2. – С. 114-120.
7. Лазар І. Г. Вдосконалення механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні: дис... канд. наук з держ. управління. Львів, 2007. – 217 с.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV (зі змін. та допов.). Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
9. Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади формування й реалізації державної гендерної політики в Україні: дис... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2005. – 445 с.

Shelich A. Mechanism of providing gender equality. *The essence and content of gender equality are investigated, legal regulation, systemicity, value, functionality, dynamism, purposefulness, assurance and efficiency are suggested as signs of the mechanism of its realization.*

Keywords: law, gender equality, protection, guarantee, mechanism.

ГАРАНТІЇ У СТРУКТУРІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПАЦІЄНТА

М. Ю. Щирба

Будь-яке право для його реального втілення повинно бути забезпечено певними організаційними, фінансовими, процесуальними, суспільними та іншими гарантіями реалізації. Вказане стосується всіх прав загалом, і безумовно прав пацієнта також, оскільки саме ефективність гарантій дає можливість належного забезпечення системи охорони здоров'я та належного надання медичних послуг окремому пацієнту.

Ключові слова: гарантії; правовий статус; пацієнт.

Питання включення в правовий статус особи гарантій прав до цього часу є дискусійним. Аналіз цих дискусій проводився раніше. Ми визначилися з правовим підходом – в аспекті досліджуваної проблематики є практична необхідність включити в правовий статус таку категорію як гарантії прав. Правовий статус пацієнта в державі має становити певний стан ідеалу відповідно до якого фактичне та юридичне становище особи мають збігатися. За словами В. Я. Тація, практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає у їх реальності, тобто у можливості здійснення повноважень, які впливають зі змісту того чи іншого права [1, с. 3]. Вказане можна досягти тільки тоді, коли за нормативним визначенням прав пацієнта буде слідувати реальний комплексний механізм їх реалізації в конкретних умовах розвитку системи охорони здоров'я. Без такого елемента правовий статус позбавлений життєздатності. Окрім того статистика розвинутих країн зі сформованою системою охорони здоров'я вказує на те, що помилки у сфері процедури лікування мають значне місце. Згідно з даними канадських дослідників, які вивчили порушення прав 415 пацієнтів, рівень поширеності неналежного надання медичної допомоги склав 9,1%.

Слово «гарантія» у перекладі з французького означає поруку, забезпечення (чого-небудь). Це соціальне явище, яке забезпечує досягнення конкретного результату, створює умови для функціонування певних суспільних відносин [2, с. 130].

Більшість науковців у своїх авторських дифініціях зводять гарантії до їх забезпечувальної функції для прав людини. На думку С. С. Алексєєва, гарантіями є умови й особливі юридичні механізми, покликані забезпечити фактичну реалізацію законоположень [3, с. 135]. Також за твердженням Л. П. Гарчевої і О. Н. Ярмиша, гарантії основних прав і свобод громадян є системою норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують додержання прав, свобод і законних інтересів громадян [4, с. 128].

О. Ф. Скакун акцентує на тому, що гарантії мають не тільки забезпечувальну функцію, але й охоронно-захисну. Так вона розуміє під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина систему - соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист [5, с. 203]. Схоже визначення можна зустріти й у О. В. Зайчука та Н. М. Оніщенко, які визначають гарантії як систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод [6, с. 35].

Також третя група науковців робить акцент на тому, що гарантії – це певні умови, які зобов'язана здійснити держава для належного функціонування інституту прав та свобод громадян. При такому підході гарантії визначають як надання державою формальної загальнообов'язковості умовам, необхідним для того, щоб кожна людина могла скористатися особистими правами і свободами [7, с. 177].

В широкому розумінні поняттям «гарантії» охоплюється увесь комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів, які спрямовані на фактичну реалізацію прав, свобод та обов'язків особистості, на усунення можливих причин та перешкод їх неповного або неналежного здійснення і захист прав від порушень. В цьому контексті слід погодитися з А. Пономаренко в тому, що

«юридичні гарантії – це відображені у нормативно-правових актах, які приймаються уповноваженими на те державними органами і являють собою сукупність умов, способів та засобів, за допомогою яких визначаються умови і порядок реалізації, здійснення прав і свобод особи, а також їх охорону, захист та відновлення у разі порушення».

Беручи за основу таке загальне розуміння, можна визначити наступні характерні особливості досліджуваного елемента правового статусу пацієнтів.

По-перше, гарантії складають те зовнішнє середовище (обстановку), в якому виникають, існують і розвиваються відносини у сфері охорони здоров'я.

По-друге, гарантії виражають відношення прав пацієнта до явищ оточуючої дійсності, без яких вони не можуть бути реалізовані.

По-третє, самі по собі гарантії не можуть існувати без первинної категорії – прав пацієнтів, оскільки вони мають вторинне значення стосовно основного елемента статусу пацієнта.

По-четверте, гарантії створюють загальносоціальні умови для реалізації прав пацієнта.

По-п'яте, гарантії захищають та охороняють права пацієнта, тобто завдяки існуванню саме системи гарантій права перетворюються із можливості в дійсність.

По-шосте – гарантії визначають міру і можливість реалізації прав пацієнта.

Загальнотеоретична юриспруденція знову ж таки подає різну класифікацію видових особливостей системи прав людини. Можемо констатувати, що найпоширенішим критерієм є сфера суспільного життя, до якої належать ці гарантії.

К. А. Мокичов гарантії поділяє на економічні, політичні, ідеологічні, юридичні та громадські [8, с. 165]; О. В. Смірнов вважає, що вони поділяються на економічні, юридичні і суспільні [9, с. 156]. Деколи називають їх критерієм практичного спрямування гарантій.

Сучасна теоретико-правова доктрина углиблює таке розуміння гарантій. Загалом можна виокремити підхід при якому всі сфери суспільного життя, що забезпечують реалізацію прав особи називають загальними гарантіями, або гарантіями реалізації прав та свобод. До них ми можемо віднести і політичні і соціально-економічні і ідеологічні гарантії.

Безпосередньо юридичні гарантії виокремлюють в іншу структурну групу називаючи їх гарантіями захисту (спеціальні гарантії). «Людина звертається до них тоді, коли можливе порушення, порушується чи порушено її суб'єктивне право чи свобода».

Скориставшись вкотре загальнотеоретичною парадигмою абстрагуємо її на пацієнта як учасника правових відносин. Отож, за практичним спрямуванням можна виділити:

- загальні гарантії прав пацієнтів, що охоплюють всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав пацієнта, їх захист та поновлення у разі порушення;

- спеціальні, які визначаються як система юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав пацієнта.

Література

1. Тацій В. Я. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії / В. Я. Тацій // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2 (53). – С. 3-12.
2. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
3. Алексеев С. С. Право и перестройка: вопросы, раздумья, прогнозы. – М.: Юрид. лит, 1983. – 234 с.
4. Гарчева Л. П., Ярмыш А. Н. Конституционное право Украины: учебное пособие / Л. П. Гарчева, А. Н. Ярмыш – Симферополь: ДОЛЯ, 2000. – 336 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун– Х: Консум; Ун-т внутр. дел, 2008. – 704 с.
6. Теорія держави та права : [підручник] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 416 с.
7. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: [підручник] / О. Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
8. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. К. А. Мокичева. – М.: «Юридическая литература», 1965. – 429 с.
9. Смирнов О. В. Природа и сущность права на труд. – М.: «Юридическая литература», 1964. – 163 с.

Shchirba M. Guarantees in patient's legal status structure. *Any right for its realization must be ensured by certain organizational, financial, procedural, public and other guarantees of realization. This applies to all rights in general, and certainly the rights of the patient as well, since it is precisely the effectiveness of the guarantees that enables the proper provision of the health care system and the proper provision of medical services to a private patient.*

Keywords: *guarantees; legal status; patient.*

ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДІЇ ПРАВА ЄС В ПРАКТИЦІ СУДУ ЄС

О. М. Юхимюк, С. В. Марчанчин

Рішення Суду ЄС спрямовані не лише на інтерпретацію вже існуючих норм права ЄС, але й на створення права та наповнення змістом. Принципи верховенства та безпосередньої дії права ЄС мають свої витоки та набули подальшого розвитку саме в правотворчій діяльності Суду ЄС.

Ключові слова: *Суд Європейського Союзу, принципи права.*

Правопорядок Європейського Союзу характеризується автономністю та одноманітністю застосування права всіма державами-членами ЄС. Відмінною рисою права ЄС від міжнародного права є те, що на підставі засновницьких договорів органи ЄС отримали повноваження формувати право, яке не потребує трансформації, має пряму дію. Право ЄС виступає підставою інституційної системи Європейського Союзу, регулює відносини між інституціями ЄС, встановлює порядок прийняття ними рішень, визначає взаємозв'язок між ЄС та її громадянами, а також між ЄС та державами-членами.

Усі норми права ЄС утворюють т. зв. *acquis communautaire*, чинні у всіх державах-членах ЄС, а їх прийняття є обов'язковою умовою членства держави у Європейському Союзі. Держава, стаючи членом Європейського Союзу, долучається до особливого правопорядку, складовою якого виступає в тому числі тлумачення права ЄС, викладене в рішеннях Суду Справедливості Європейського Союзу (далі – ССЄС). Саме Суд Справедливості Європейського Союзу покликаний стежити за дотриманням правопорядку, що ґрунтується на ряді принципів, зокрема таких, як принцип автономії права ЄС, принцип верховенства (примату) права ЄС, принцип безпосередньої дії права ЄС.

Держави-члени ЄС відчують правотворчу роль ССЄС, оскільки, крім власне рішень, виданих судом, необхідно враховувати відповіді на преюдиціальні питання національних судів. Преюдиціальні питання стосуються тлумачення норм права ЄС, які відносяться до конкретної справи. Суть преюдиціального питання полягає в забезпеченні одноманітного тлумачення та застосування права ЄС на території всіх держав-членів, оскільки відповідно до принципу примату (верховенства) права ЄС, національний суд в разі суперечності національного права та права ЄС має застосовувати право Європейського Союзу.

Суд Справедливості здійснює судочинство в поданих на його розгляд справах, що стосуються тлумачення права (розгляд справи в преюдиціальному порядку), застосування права, визнання актів недійсними, скарги щодо бездіяльності, скарги на інституції ЄС.

Суд Справедливості у свої рішеннях утверджує верховенство права ЄС над нормами національного права, в тому числі закріпленими в Конституції. Принцип верховенства права Європейського Союзу стосується в однаковій мірі як норм первинного, так і норм вторинного (похідного) права Європейського Союзу. В основу цього принципу закладено ряд ідей, зокрема, право Європейського Союзу безпосередньо застосовується кожною країною-членом ЄС, поширюється на всіх суб'єктів права (в тому числі інституції та громадян країни-члена ЄС), і, навіть якщо норма права ЄС не імплементована до національного права, вона все ж застосовується на території всього Європейського Союзу і кожної країни-члена ЄС. В розумінні європейського права принцип верховенства права ЄС стосується усіх національних норм права, незалежно від їх місця в ієрархії джерел права, в тому числі конституційних норм. З точки зору застосування принципу верховенства права ЄС немає значення, коли норми національного права набрали чинності, до чи після набрання чинності договорів про створення та функціонування ЄС [1].

Принцип верховенства права ЄС, як і більшість принципів, що характеризують право ЄС, сформувався на основі практики Суду справедливості Європейського Союзу. Як відомо, опосередковано цей принцип Суд вперше сформував в справі *Humblet*, вказавши на необхідність скасування державами-членами норм права, які не відповідають праву ЄС. Безпосередньо вперше цей принцип було закріплено в справах *van Gend en Loos* [2] і *Costa v. E.N.E.L.* [3]

Зазначений принцип використовувався Судом справедливості Європейського Союзу для вирішення колізій між нормами права, що мали загальний та абстрактний характер. Особливої уваги в цьому аспекті заслуговує рішення в справі *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA* [5], з якого випливають певні висновки і позиції. По-перше, ССЄС висловився щодо засади примату застосування права ЄС. Визнання невідповідності норми національного права праву ЄС не означає механічного скасування такої норми. Така позиція легше сприймалась державами-членами ЄС, оскільки не зазіхала на правотворчий процес у цих державах. По-друге, в рішенні в справі *Simmenthal* Суд справедливості висловив думку, що обов'язок відмовитись від застосування норми національного права, яка не відповідає праву ЄС належить кожному суду, що розглядає справу. В разі існування сумнівів щодо невідповідності норм національного права праву ЄС суд держави-члена ЄС повинен подати відповідне запитання ССЄС.

Функціонування принципу верховенства (примату) права ЄС безпосередньо пов'язане з концепцією прямої дії права ЄС. Під прямою дією норм права ЄС розуміється, що вони можуть бути самостійним джерелом прав чи обов'язків суб'єктів. В розумінні практики Суду ЄС пряма дія права ЄС означає, що норми права ЄС наділяють громадян Європейського Союзу суб'єктивними правами, які мають охоронятись судами держав-членів ЄС.

Саме завдяки правотворчій практиці Суду ЄС в основу концепції прямої дії було покладено обов'язок застосування країнами-членами права ЄС. Зокрема у справі *Wilhelm et al. v. Bundeskartellamt* Суд ЄС зазначив, що Договір ЄС запровадив свою власну правову систему, інтегровану у правові системи країн-членів ЄС, та суди цих держав зобов'язані виконувати даний Договір [4, с. 131].

Важливе значення у формуванні принципу прямої дії права ЄС відіграла справа *Van Gen en Loos*, у якій Суд ЄС зазначив, що Співтовариство створило новий правопорядок на користь якого держави-члени повинні обмежити свої суверенні права в окремих сферах. У свою чергу, право ЄС незалежно від правопорядків держав-членів втручається у сферу їх внутрішньої компетенції, регулюючи відносини не тільки між країнами-членами а й між їхніми громадянами. По суті, в даній справі були закладені підвалини концепції прямої дії права ЄС [4, с. 130].

В ході власної правотворчої практики Суд Справедливості сформував ряд критеріїв, яким мають відповідати норми права ЄС, щоб мати пряму дію в державах-членах. До таких вимог належать чіткість та зрозумілість норми права ЄС; безумовність норми права ЄС; незалежність норми права ЄС, котра має пряму дію, від подальших дій держав-членів або Європейського Союзу.

Сутність безумовності норми права ЄС полягає в тому, що дана норма має бути беззаперечною та абсолютною, а також не повинна залежати від тих чи інших дій органів влади, незалежно, чи це є інституції ЄС, чи органи країн-членів. Для того щоб ця чи інша норма права ЄС володіла прямою дією, вона має безпосередньо регулювати суспільні відносини в країнах-членах ЄС. Разом із тим, відпадає потреба у механізмі імплементації даних норм, оскільки в такому випадку вони не будуть наділені прямою дією [4, с. 130].

Отже, Суд Справедливості ЄС при тлумаченні права користується спадщиною, напрацьованою правовою традицією всіх держав-членів ЄС. Рішення Суду ЄС спрямовані не лише на інтерпретацію вже існуючих норм права ЄС, але й на створення права, зокрема принципів права ЄС, та наповнення змістом. Принципи верховенства та безпосередньої дії права ЄС мають свої витoki та набули подальшого розвитку саме в правотворчій діяльності Суду Справедливості ЄС.

Література

1. Юхимюк О., Дмитрук С. Принцип верховенства права Європейського Союзу: окремі питання застосування // Історико-правовий часопис : науковий журнал / упоряд. О. В. Крикунов. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. – № 2 (12). – С. 39-43 Index Copernicus International, РИНЦ, BASE
2. Рішення Суду ЄС від 5 лютого 1963 року в справі № 26/62 *Van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/translation/1962/26>
3. Рішення Суду ЄС від 15 липня 1964 року в справі № 6/64 *Costa v. E.N.E.L.* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/translation/1964/6>

4. Брацук І. Вплив Суду ЄС на формування та розвиток принципу прямої дії права Європейського Союзу // Юридична Україна. – 2010. – № 2. – С. 129-132

5. Рішення Суду ЄС від 9 березня 1978 року в справі № 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0106>

Yukhymciuk O., Marchanchyn S. Principles of supremacy and direct action of law of eu in practice of Court of the EU. *The decisions of Court of Justice of the European Union are sent not only to interpretation of already existent norms of law for EU but also on creation of law and filling with maintenance. Principles of supremacy and direct effect of law for EU have the sources and purchased further development exactly in legislative activity of Court of EU.*

Keywords: Court of Justice of the European Union, principles of law.

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: НЕОБХІДНІСТЬ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ ТА ВИВЧЕННЯ

В. А. Ямпільська

Досліджено принцип верховенства права як вимога сучасної правової системи. З'ясовано сутність принципу верховенства права в межах формального, матеріального і функціонального підходів, наголошено на необхідності системного підходу до аналізу цієї вимоги.

Ключові слова: верховенство права, правова система, рівність перед законом, справедливість.

Принцип верховенства права є одним із найважливіших принципів сучасної правової системи України. На сьогодні проблема визначення принципу верховенства права є однією з найбільш актуальних в сучасній вітчизняній науці, незважаючи на певне поживлення наукових розробок та досліджень у цій сфері. Перед нами постає завдання заглибитися в детальний аналіз і вивчення цього доленосного для кожної людини, держави і суспільства в цілому принципу.

Відповідно до змісту принципу верховенства права, свобода громадян повинна забезпечуватися таким правовим порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушеним робити те, що не передбачається чинним законодавством. Кожна людина повинна мати право і, безперечно, при цьому мати умови на вільний і всебічний розвиток своєї особистості, якщо вона не порушує прав і свобод інших людей, справедливого ставлення до себе з боку держави й інших суб'єктів правовідносин [1, с. 188].

Важливого значення для розуміння принципу верховенства права є системний підхід, котрий допомагає прослідкувати динаміку цього доленосного принципу – від виникнення певної ідеї, формування та розвитку доктринального впливу до практичної насиченості усієї юридичної діяльності. Необхідно також наголосити, що принцип верховенства права є відображенням доктринального рівня правової свідомості в законодавчих нормах, а також необхідною умовою їх ефективної реалізації, тобто саме верховенство права є необхідним виміром цивілізаційного співвідношення між «духом» та «буквою» закону [2, с. 12].

Сучасні дослідники аналізують сутність принципу верховенства права в межах трьох основних підходів, а саме:

1) формальний підхід, який ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв, його дотримання. У європейських країнах до таких критеріїв відносять: формальну незалежність та безсторонність судової гілки влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих груп, класів осіб; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий нагляд за діяльністю уряду;

2) матеріально-правовий підхід, який керується моральними уявленнями про належну правову систему та визначає верховенство права відповідно до того, наскільки вдало за отриманими оцінками певна система досягає цього ідеалу;

3) функціональний підхід до визначення верховенства права подібний до матеріально-правового (сутнісного) визначення, але зосереджується головним чином на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують певні функції – наприклад, це заборона прийняття урядових рішень на власний розсуд та забезпечення передбачуваності юридичних рішень [3, с. 25].

Доречно зауважити, що деякі вчені виокремлюють лише два основних способи тлумачення принципу верховенства права: «матеріально-правовий (субстанційний) та «формальний» або «процедурний», що визначається як верховенство будь-яких законів, які генеруються законодавчим процесом [4, с. 16]

Слід також зазначити, що представники вітчизняної теоретичної правової науки виокремлюють певні ракурси аналізу принципу верховенства права: в широкому та у вузькому розумінні. По-перше, широке сприйняття можливо визначати як принцип правової організації державної влади в суспільстві, так би мовити, у сенсі верховенства права над державою. За таких умов верховенство права практично отожднюється з засадами правової державності. Саме таким чином принцип тлумачиться у правових системах, які склалися поза межами моделі правової держави, фактично замінивши її англійською конструкцією верховенства права (rule of law). Наприклад, проблематика американської перспективи й досвіду підтримання верховенства права включає широке коло питань: конституціоналізму, федералізму, поділу влади, громадянських прав, судового захисту, судової системи, кримінального судочинства, адміністративного права тощо. По-друге, у вузькому розумінні (у аспекті співвідношення однорідних категорій) права й закону в регулюванні суспільних відносин, їх ролі в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі верховенства права над законом. Саме на такий підхід орієнтує ст. 8 Конституції України, що закріплює визнання й дію принципу верховенства права і роз'яснює відповідно до цього його зміст: 1) як найвищу юридичну силу Конституції України, яка передбачає, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й повинні відповідати їй; 2) як пряму дію норм Основного Закону країни, який передбачає гарантування звернення до суду для захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [5, с. 18].

Хотілось би наголосити на тому, що цілями правової системи, заснованої на принципі верховенства права, є передбачуваність та справедливість. Сучасні тенденції розвитку правових систем засвідчують, що принцип верховенства права дедалі частіше розкривається через концепцію природного права і не може бути зведений лише до верховенства позитивного права. Зважаючи на таку особливість закріплення двох споріднених концепцій - верховенства права та правової держави вбачається необхідним аналіз основних позицій сучасних вітчизняних дослідників щодо визначення цих правових категорій та їх співвідношення [6, с. 46-51].

На нашу думку, принцип верховенства права потрібно характеризувати з урахуванням його сутнісних ознак справедливості, рівності та свободи. Свобода і справедливість вічні й найбільш важливі складові людського буття, ті ідеї і стан суспільного життя, до яких завжди прагнуло людство і які на сьогодні залишаються найбільш пріоритетними, відображаючи реальну дію принципу верховенства права. Свобода – природна і невід'ємна якість, що визначає гідне існування і відкриває доступ до повноцінної реалізації всіх інших природних прав і свобод. Закони, що довільно обмежують свободу людини, на думку видатного німецького вченого Г. Гегеля, є лише позитивними законами і правами, і при тому такими, які брудні розуму і абсолютному праву [7, с. 37]. Це також визначає І. Кант, стверджуючи, що: «Право – це сфера свободи. Закони є втіленням юридично визнаної свободи. Закони в цьому значенні – позитивні, ясні, загальні норми, в яких свобода набуває теоретичного, незалежного від сваволі окремого індивіда існування. Звід законів є Біблія свободи народу» [8, с. 25].

Важливе місце в суспільному житті, а отже, в праві належить принципу справедливості. Справедливість завжди слугує благу людини, покладена в основу життєво важливих інтересів людей. Г. Гегель, торкаючись суті справедливості, зазначав, що справедливість зв'язана з повагою прав інших людей. Цей принцип тісно пов'язаний з ідеями і вимогами природного права і об'єктивно пронизує зміст позитивного права сучасних демократичних держав, у такий спосіб сприяючи утвердженню верховенства права. В цьому сенсі право є закріпленою і реалізованою справедливістю. З принципом справедливості поєднується конституційне положення про те, що основні права і свободи людини невідчужувані й належать кожному від народження [7, с. 73].

Професор А. П. Заєць вважає, що принцип верховенства права конкретизовано у таких складових:

1) принцип мінімальної достатності правового регулювання (право має діяти лише там, де інші регулятори є неефективними; забезпечувати формальну рівність людей; має поширюватися на всі однорідні суспільні відносини);

2) принцип зв'язаності держави правами і свободами громадян;

3) принцип позапартійності права, його відносної самостійності щодо політичних сил та ідеологізації права (право відновлює свою природу як феномен, набагато ближчий до моралі, економіки, соціальних відносин, ніж до політики);

4) принцип відносної самостійності права щодо судової та виконавчої гілок влади (органи виконавчої та судової влади визнають відносну самостійність права; вони формально застосовують закон, а в певних межах використовують правові ідеали та правові ідеї);

5) принцип верховенства Конституції та законів України (перевага Конституції над законами, законів – над рішеннями органів виконавчої влади та органів правосуддя) [9, с. 3].

Отже, верховенство права є головним принципом діяльності органів державної влади, який гарантує рівність перед законом, правову визначеність та забезпечує доступ до незалежного правосуддя. На сьогодні існує безліч підходів та вимірів щодо вивчення, аналізу та систематизації принципу верховенства права, що дає змогу для подальшого дослідження цієї сфери.

Література

1. Тарасишина О. М. Відображення принципу справедливості в законодавчих актах України // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса, 2007. – 193 с.

2. Шемшученко Ю. С. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. Київ, 2006. 343 с.

3. Рабінович П. М. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: «Сполом». – 2016. – 199 с.

4. Дворкін Р. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики». – Київ, 2006. – 371 с.

5. Петришин О. В. Проблеми законності // Верховенство права в системі дії права. Харків: НУ «ОЮА». – 2009. – С. 18-30

6. Оніщенко Н. М. Проблеми сприйняття права в умовах демократичного розвитку // Правова держава. Щорічник наук. праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2008. – 53 с.

7. Гегель Г. Работы разных лет. Москва: «Мысль». – 1972. – 127 с.

8. Кант И. Сочинения. Москва: «Мысль». – 1965. – 140 с.

9. Заєць А. Правова держава в контексті сучасного українського досвіду. Київ: «Парламентське вид-во», 1999. – 248 с.

Yampilskaya V. Principle of the rule of law: the need for systematic analysis and study. The principle of the rule of law as a requirement of the modern legal system is investigated. The essence of the rule of law principle within the formal, material and functional approaches is clarified, the need for a systematic approach to the analysis of this requirement is emphasized.

Keywords: rule of law, legal system, equality before the law, justice.

ДАНИЛО БРАТКОВСЬКИЙ ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ДІЯЧ ВОЛИНИ (ІІ ПОЛ. XVII СТ. – ПОЧ. XVIII СТ.)

М. М. Яцишин

Розглянуто діяльність Данила Братковського у розрізі суспільно-політичних та релігійних подій в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.

Ключові слова: Луцьке братство, Волинь, Православна Церква, унія.

Постать Данила Братковського досі лишається маловідомою для вітчизняних науковців. Пояснюється це, в більшій мірі, регіональним інтересом українських учених до історії та права Галичини і Волині другої половини XVII – початку XVIII ст. Згідно з традицією народницької та державницької історіографії, у згаданий період визначальні події, пов'язані з державотворенням,

відбувалися на території Лівобережної та Правобережної України, де тривала державна та правотворча діяльність українського козацтва.

У той же час складні та суперечливі процеси, які в цей час переживало суспільство Волині та Галичини, лишається без належної та достатньої уваги вітчизняних науковців. Ситуація почала змінюватися на краще 2004 року, коли зусиллями волинських дослідників та народних депутатів України в Луцьку перевидано збірку віршів Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» [1]. До складу цього видання також включено короткі дослідження В. Антоновича, М. Максимовича, В. Липинського та В. Доманицького – це практично всі наукові розвідки, присвячені діяльності Д. Братковського, що побачили світ у XIX – XX ст. Крім того, були опубліковані ґрунтовні та цікаві статті сучасних українських науковців О. Бірюліної, В. Пришляка, В. Шевчука та І. Ціборовської-Римарович. У них автори намагалися по-новому оцінити життєвий шлях та творчу спадщину цієї непересічної особистості, проте нових фактів про його життя і діяльність було виявлено небагато.

Продовженням роботи в цьому напрямку став вихід у світ 2012 року статті польського дослідника П. Борека, що має назву «Nowe materiały do biografii Daniela Bratkowskiego» [2] та є важливим кроком для подальшого вивчення історії православної шляхти Волині взагалі та діяльності Данила Братковського зокрема.

Зобов'язані констатувати, що пошвавлення інтересу до постаті Данила Братковського, яке спостерігалось в період 2004 – 2013 рр., справило суттєвий вплив на суспільно-релігійне життя сучасної Волині. Так, зусиллями голови відновленого православного братства в Луцьку, депутата Верховної Ради Андрія Бондарчука, 2013 року видано збірник «Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження». У ньому, зокрема, приділена увага постаті Данила Братковського – активного члена Луцького братства другої половини XVII – XVIII ст. [3]. Того ж, 2013 року (27 червня) Помісний Собор Української православної церкви Київського патріархату прийняв рішення «Про канонізацію мученика Данила Братковського, страстотерпця волинського» [4]. Зазначені події свідчать про підвищення інтересу до цієї особи не тільки науковців, а також представників сучасного українського православного духовенства та вірян. Це, у свою чергу, посилює актуальність всебічного наукового дослідження життя та діяльності Данила Братковського, його ролі в суспільно-політичному та релігійному житті України, а також обставин його страти згідно з тогочасним правом на початку XVIII ст.

Варто відзначити, що участь Д. Братковського у суспільно-релігійному житті слід оцінювати з урахуванням особливостей його духовного світу, складовою частиною якого були релігійна, національна, станова, правова та регіональна свідомість. Передусім необхідно пам'ятати, що Данило Братковський належав до шляхти – панівної верстви Речі Посполитої, а відтак найвищою чеснотою для себе (принаймні до переходу на бік повстанців Семена Палія) вважав вірність королю [5]. Як шляхтич і громадянин польсько-литовської держави він був носієм польської світської культури та правосвідомості, але водночас належав до числа ревних сповідувачів православ'я.

Данило Братковський, як щирий прихильник Православної Церкви, ставився різко негативно до унії та уніатів. У цьому полягала специфіка релігійної свідомості певної частини представників православного шляхетства Волині зазначеного періоду. Вони готові були толерувати римо-католиків і протестантів, але уніатів не сприймали принципово. Причина полягала в тому, що на відміну від католиків та протестантів, уніати сповідували майже ідентичну православним духовну та релігійну традицію, дотримуючись при цьому єдності з Римом, проти якої заперечувала православна ієрархія. Тому якщо перехід православних до католицизму чи протестантизму передбачав свідому відмову від віри батьків, то перехід до унії міг відбутися непомітно (часом завдяки заміні на парафії православного священика уніатським), і саме тому активні захисники православ'я вбачали в уніатах найнебезпечніших супротивників.

До числа таких діячів належав також Данило Братковський. Згадане ставлення виявилось передусім у його політичній активності в кінці 70-х – 90-х роках XVII ст., яка була спрямована на підтримку Православної Церкви.

Слід зазначити, що захист прав православних Данило Братковський реалізовував не тільки у формі заяв і протестацій. Будучи людиною своєї епохи, він для досягнення своїх цілей застосовував також силу, якщо для цього складалася сприятлива ситуація. Так, на початку 1675 року Данило Братковський отримав в посесію маєток Малин у Луцькому повіті Волинського воєводства. У цьому селі знаходилася церква св. Миколая, яка від початку XVII ст. з волі колишніх дідичів маєтку – панів Сло-Малинських – перебувала в унії. Данило Братковський був посесором, тимчасовим володарем Малина, і в цьому статусі не мав права втручатися в релігійне життя місцевої парафії. Однак щира відданість православ'ю не дозволила йому терпіти уніатів у своїх (хай тимчасових) володіннях.

Процес навернення до благочестя малинських вірян Данило Братковський розпочав із матеріальної мотивації місцевого пароха. Як свідчив пізніше у своїй протестації місцевий уніатський священник о. Стефан Львович, його було запрошено на співбесіду, у якій новий посесор маєтку пообіцяв йому «велику нагороду» за перехід до православ'я. Проте о. Львовича не зацікавило матеріальне заохочення і він, посилаючись на волю фундаторів храму, наполягав на законності унії у малинській парафії. Данило Братковський виявився чоловіком гарячим і аж ніяк не схильним до тривалих дискусій із питань віри. 22 березня 1675 року він прибув до церкви, обляяв священника і замкнув її власним замком, заборонивши відправляти богослужіння. Наступного дня до Малина прибув возний у супроводі двох шляхтичів, який підтвердив, що церква дійсно замкнена паном Братковським, а він сам не має наміру її відчиняти для відновлення богослужіння [6]. З часом у цю ситуацію змушений був особисто втрутитися адміністратор унійних парафій в Луцько-Острозькій епархії єпископ Яків Суша, але чим закінчився цей конфлікт, поки невідомо.

Активна участь Данила Братковського у захисті прав Православної Церкви поєднувалася з дуже непростими стосунками з православним духовенством та Луцьким православним братством, до складу якого він входив. Відомо що у 70-х роках XVII ст. батько Данила Братковського, пан Богдан Братковський, згадувався в числі старших братчиків, що вкотре свідчить про авторитет цієї родини серед православного нобілітету Волині у згаданий період. Проте, саме з Братковськими (батьком і сином) на початку 80-х років XVII ст. пов'язана серія скандалів у Луцькому братстві, які засвідчили суперечливі взаємини в його середовищі. Так, 25 травня 1682 року братські старости Томаш Гуляницький та Олександр Ступницький виступили з двома протестаціями проти Богдана і Данила Братковських, які дають можливість окреслити коло проблем, що склалися навколо них.

По-перше, Богдана Братковського звинуватили у зловживанні становищем братського старости. Зокрема зазначалося, що він за час свого провізорства, що хотів те й чинив: відібрав у Луцької братської церкви маєтки, надані їй у вічне володіння, намагався присвоїти братський дзвін, завдав кривди братським ченцям. По-друге, Богдан Братковський був звинувачений у недбалому виконанні своїх обов'язків. Саме за його недоглядом братський монастир спіткало нещастя: була пограбована церква, причому злодії викрали з храму не тільки коштовності, але також особливо шановану святиню – мощі св. Варвари.

По-третє, Богдан Братковський намовив свого сина – Данила Братковського – шкодити Луцькому братству. Як твердили у своїй протестації братчики, саме внаслідок намови батька Данило Братковський зневажив братську святиню: забрав золотий ланцюжок з чудотворного образу Пресвятої Богородиці, який сам же свого часу на його користь пожертвував.

Окремий список претензій Луцьке братство висунуло на адресу самого Данила Братковського, зображаючи його людиною невірноваженою, скандальною і схильною до насильства. У свою чергу, сам Д. Братковський не лишився в боргу і висунув братчикам зустрічні позови. Причому обидві сторони вели полеміку в емоційному стилі, явно вдавалися до перебільшень, тому реконструкцію реальних подій відтворити не вдасться можливим.

Отже, на рубежі 1681-1682 років між Луцьким братством та родиною Братковських стався великий конфлікт, який розкрив непрості та суперечливі стосунки серед різних груп братчиків. Дослідники припускають, що за гучною «справою Братковських» міг бути фактичний «переворот» в керівництві Луцького братства, причому за його лаштунками стояли не тільки особисті мотиви. Очевидно, що у згаданому конфлікті важливу роль відіграло різне бачення перспектив економічної діяльності братства, яке виразно виявилось в позиції його офіційного керівництва, з одного боку, і Данила Братковського з іншого.

Останні роки життя Данила Братковського були пов'язані з подіями, що розгорталися на землях козацької України. На думку В. Липинського, саме неможливість легального захисту православ'я в Речі Посполитій, що стало очевидно після згаданого вище сейму 1699 року, змусило Братковського разом із родиною покинути Волинь і виїхати до Львова. У цей час він установив контакти з гетьманом Іваном Мазепою, з яким, за свідченням козацького літописця Самійла Величка, був здавна знайомий, пов'язуючи його ім'я з можливістю визволення українського народу на Правобережній Україні. Пізніше була участь у козацько-селянському повстанні під проводом Семена Палія, яка закінчилася для Данила Братковського трагічно – полонем, судом і мученицькою смертю в Луцьку 16 листопада 1702 року [7].

Життєвий шлях Данила Братковського свідчить, що він відіграв видатну роль в історії Православної Церкви на Волині другої половини XVII – початку XVIII ст. Будучи чоловіком активним і темпераментним, до того ще й освіченим та наділеним літературним талантом, він щиро намагався підтримати православ'я в різних сферах своєї діяльності – на сеймиках, під час

«Люблінської наради», безпосередньо в маєтках, які перебували в його володінні. Уживав він також заходів для прослави чудотворного образу «Богородиці Пулганівської», а у своїх віршах порушував питання про оздоровлення ситуації в середовищі православних братств.

У той же час, Данило Братковський лишався представником своєї доби та свого суспільного стану з усіма їхніми вадами і суперечностями. Так, виступаючи проти насильств щодо православних, він водночас не вагаючись вдався до насильства стосовно уніатів. Утім, подібні свідчення не «очорнюють» образ Данила Братковського, а скоріше наповнюють його портрет життєвими барвами і дають можливість побачити в образі історичного діяча реальну людину з живими рисами, притаманними її часові.

Література

1. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий / Д. Братковський. – Луцьк, 2004. – 464 с.
2. Borek P. Nowe materiały do biografii Daniela Bratkowskiego / P. Borek // *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*. – Białystok, 2012.. – С. 1103-1118.
3. Бірюліна О. Волинський шляхтич і український поет Данило Братковський / О. Бірюліна // *Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження*. – Луцьк, 2013. – С. 93-102.
4. Канонізація св. муч. Данила Братковського. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/pomestnysobor/3631-sv-danylo.html>
5. Див. епіграму «Автор до себе» (Author do siebie) за виданням: Братковський Данило. Світ, по частинах розглянутий... – С. 47.
6. ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 347. – Арк. 413 зв. – 416 зв.
7. Липинський В. Данило Братковський – суспільний діяч і письменник кінця XVII століття / В. Липинський // Братковський Данило. Світ, по частинах розглянутий. – Луцьк, 2004. – С. 406-411.

Yatsyshyn M. Danilo Bratkovsky as social-political and religious activities of the Volyn (second half of the XVIIth century – the middle of the XVIIIth century). *The work and activities of Danylo Bratkovsky in the context of socio-political and religious events in Ukraine in the second half of the 17th and early 18th centuries are considered.*

Keywords: *Lutsk Brotherhood, Volyn, Orthodox Church, Union.*

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС СІМЕЙНЕ ПРАВО, ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРАВА Й ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Г. В. Анісімова

Тези наукової доповіді присвячені сучасним науково-теоретичним і практичним проблемам щодо подальшої систематизації екологічного законодавства й вдосконалення державної екологічної політики в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: екологічне законодавство, державна екологічна політика, кодифікація, адаптація, державне екологічне управління.

Минув ще один рік, який відзначився прискоренням взаємопов'язаних процесів щодо зміни існуючого в Україні правопорядку відповідно до критеріїв, висунутих ЄС до України, наближенням вітчизняної правової системи до правової системи Європейського Союзу, включаючи екологічне законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику правозастосування.

Звісно, будь-яке національне (у тому числі й українське) екологічне законодавство з позицій його формування, функціонування й реалізації варто розглядати як складне, багатоаспектне явище. З огляду на це, передусім, слід пізнати і розкрити його суть, природу, беручи за взірць вимоги Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами – з іншого (від 27.06.2014 р.) (далі – УА), ратифікованої Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII [6]. У документі зафіксовано, що, бажаючи досягти узгодження позицій з двосторонніх, регіональних і міжнародних питань, які становлять взаємний інтерес, урахувавши Спільну зовнішню та безпекову політику ЄС (СЗБП), у тому числі Спільну політику безпеки та оборони (СПБО), головною ціллю асоціації визнано сприяння «поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах» тощо. Отже, наша держава в умовах сьогодення йде шляхом реформування й адаптації законодавства, що дозволить поетапно провести економічну інтеграцію й поступово поглибити політичну асоціацію.

Варто зауважити, що правовою основою для євроінтеграційних процесів у екологічній галузі є розділ V «Економічне і галузеве співробітництво» глави 6 «Навколишнє середовище» (статті 360-366) Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, згідно з приписами якого визначені пріоритетні напрями національної екологічної політики держави. Так, до нашої країни згідно із ст. 363 УА висувається як основна така вимога – це «поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища», яке «здійснюється відповідно до Додатка XXX до цієї Угоди» («Gradual approximation of Ukrainian legislation to EU law and policy on environment shall proceed in 36 accordance with Annex XXX to this Agreement»).

Як бачимо, на порядку денному України має стояти питання реформування й адаптації законодавства. Зауважимо, що зараз цей процес набирає обертів: сформовано перелік актів законодавства ЄС у сфері навколишнього середовища, обов'язкових для імплементації, що сприяє економічній інтеграції й поглибленню політичної асоціації, забезпеченню розбудови еколого-правової держави, приведенню екологічного законодавства України у відповідність до світових і європейських стандартів і вимог; зроблені суттєві кроки в галузі екологізації господарської діяльності, а саме прийнято закони України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII, «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII, а також постанову Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 102 «Питання реалізації Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища» та ін. Проте це лише перші кроки.

Беручи все сказане до уваги, слід зупинитися увагу на деяких векторах вдосконалення екологічного законодавства. Так, із метою забезпечення належного реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони довкілля розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища [2], якою передбачено прийняття Закону «Про Державну природоохоронну службу України» (далі – Служба) й ліквідацію Держекоінспекції України. Із цього приводу вважаємо за необхідне додати, що організація діяльності Служби, як і створення інших центральних органів виконавчої влади, належить до компетенції Кабінету Міністрів України (пп. 9, 9¹, 9² ст. 116, ст. 92 Конституції України, п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», ч. 1 ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»), а не Верховної Ради України, а отже, має прийматися не Закон «Про Державну природоохоронну службу України», а відповідна постанова, тобто такі дії, на наше переконання, є істотним недоліком. Відзначимо, що мета проекту Закону України «Про Державну природоохоронну службу України» – забезпечення створення ефективної державної системи нагляду (контролю) за станом довкілля, включаючи негативний вплив на здоров'я населення, на основі даних екологічного моніторингу, що знизить корупційні ризики і тиск на бізнес-середовище, сприятиме широкому залученню громадськості [5]. Проте, у проекті досі залишаються неузгодженими питання про визначення правового статусу Служби, окрім того, її компетенція не відповідає приписам Закону України «Про державну службу». Зазначений законопроект при усуненні недоліків, узгодженні, безумовно, зможе сприяти запровадженню дійової системи екологічного нагляду (контролю) і моніторингу відповідно до міжнародних стандартів, дозволить уникнути дублювання функцій Держекоінспекції, Держгеонадр, Держлісагентства, Держгеокадастру, Держрибагентства, Держпродспоживслужби, але, ще раз наголосимо, лише після ретельного доопрацювання.

Як уже неодноразово наголошувалося, сучасний стан розвитку екологічних правовідносин й законодавства тісно взаємопов'язаний із процесом глобалізації, а саме зближенням національних правових систем, створенням єдиних правових стандартів, насамперед у сфері захисту прав та інтересів людини й в першу чергу екологічних. З огляду на це в умовах сьогодення необхідною стає імплементація Директиви 2008/50/ЄС й Директиви 2004/107/ЄС щодо розподілу території країни на відповідні зони й агломерації. Зокрема, такий правовий механізм розподілу території на відповідні зони й агломерації планується закріпити в проекті постанови Кабінету Міністрів України стосовно затвердження Порядку здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря. Однак при цьому треба пам'ятати, що згідно із до вищезгаданими директивами доцільним є застосування верхнього і нижнього порогів оцінювання якості атмосферного повітря.

Звернемо увагу ще на один момент. Зараз Міністерство екології та природних ресурсів України розробило проект Стратегії водної політики у форматі Зеленої книги (Green Paper) [1], яка спирається на базові принципи: (а) інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом; (б) запобігання та попередження виснаження й забруднення водних об'єктів; (в) дотримання принципу «водокористувач і забруднювач платить»; (г) необхідність врахування потреб сьогодення при управлінні водними ресурсами без завдання шкоди або ж можливих збитків для прийдешнього чи майбутніх поколінь. Згідно із вимогами ЄС Green Paper – документ, де в загальному вигляді містяться бачення проблем, на вирішення яких має бути спрямована відповідна політика як основа для проведення консультації зі стейкхолдерами [3]. Зелена книга передує Білій книзі (аналітичний документ, що описує завдання й логіку дій Уряду в певній галузі державної політики, створений для публічного обговорення із громадськістю і стейкхолдерами (заінтересованими сторонами) і подальшого впровадження органами виконавчої влади). До речі, Білі книги публікуються як розпорядчі документи, вони можуть включати коротку версію законопроекту, який планується прийняти.

На наше переконання, важливим кроком на шляху реформування екологічного законодавства стало прийняття в лютому 2019 року Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (далі – Стратегія) [4], який скерований на перегляд пріоритетних, першочергових завдань державної екологічної політики нашої країни, що пов'язано із підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, і забезпечення поетапного наближення екологічного законодавства до відповідних директив ЄС. Саме Стратегія має стати орієнтиром для подальшої систематизації екологічного законодавства в контексті євроінтеграційних процесів.

Беручи до уваги наведене, вважаємо за доцільне внести певні зміни й доповнення до щойно прийнятої Стратегії державної екологічної політики (яка набере чинність з 1 січня 2020 р.) в частині поетапного наближення екологічного законодавства до відповідних директив ЄС у контексті сталого

розвитку України, які також стосувалися б визнання оновлених провідних принципів державної екологічної політики, приведення у відповідність й узгодження засад державної і регіональної екологічних політик, оновлення й оптимізації системи державного екологічного управління на всіх рівнях, запровадження екосистемного підходу до управлінської діяльності, прискорення розвитку секторального партнерства в екологічній політиці, реорганізації системи державного екологічного контролю й обліку за господарською діяльністю.

Виходячи з цього, в умовах сьогодення першочерговими завданнями, на нашу думку, мають стати не лише виконання програми адаптації екологічного законодавства, визначення напрямів й етапів, а й забезпечення прозорого фінансування, цільового й раціонального, ефективного використання коштів, невідворотності настання юридичної відповідальності за неналежне виконання зобов'язань у процесі євроінтеграції. Крім того, необхідно створити науково обґрунтовану правову базу переходу України до сталого розвитку в умовах євроінтеграційних процесів шляхом залучення екологів-правників до наукової експертизи проектів нормативно-правових актів. Слід також замислитися все ж таки й над прийняттям Екологічного кодексу України, сконцентрувати всі зусилля екологічної спільноти для його розроблення. Тим більш, що євроінтеграційні процеси в галузі охорони навколишнього середовища всіляко сприяють цьому. Невідкладними заходами мають стати: (а) запровадження, з урахуванням європейського досвіду, нових підходів здійснення державного природоохоронного контролю, а також посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища; (б) розширення повноважень громадськості в галузі охорони довкілля; (в) делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень із державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Література

1. Зелена книга. Стратегія водної політики України. URL: https://drive.google.com/file/d/1_jvralYIJB6qu4tOqDVam3B7jd7LHGh/view (дата звернення 30.04.2019).
2. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80> (дата звернення: 30.04.2019).
3. Мінприроди розробило проект Зеленої книги Стратегії водної політики України. URL: <https://menr.gov.ua/news/33021.html> (дата звернення 30.04.2019).
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 30.04.2019).
5. Проект Закону про Державну природоохоронну службу України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65005 (дата звернення 30.04.2019).
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (від 27.06.2014 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Find (дата звернення 30.04.2019).

Anisimova H. Ways to improve environmental legislation of Ukraine in the context of the European Union law and policy. *The scientific abstract covers modern scientific-theoretical and practical problems concerning the environmental legislation further systematization and the state environmental policy improvement in the context of EU integration.*

Keywords: *environmental legislation, state environmental policy, codification, adaptation, national environmental management.*

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ: 5 ЧЕРГА СПАДКУВАННЯ ЗА ЦКУ

А. В. Антонюк

В доповіді розглядаються особливості спадкування за законом, зокрема, п'ятою чергою спадкоємців, встановлення «інших родичів» до шостого ступеня споріднення, кола спадкоємців п'ятої черги та застосування до них такої юридичної конструкції, як спадкова трансмісія, достатності їх законодавчого визначення.

Ключові слова: *спадкодавець, спадкоємець, лінії та ступені споріднення, інші родичі, черги спадкування, спадкова трансмісія.*

Одними з найбільш розповсюджених питань у громадян – є питання, які стосуються спадщини.

Українським законодавством визначено, що спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Від народження та до самої смерті у кожної людини є права, як майнові так і немайнові, та обов'язки. В свою чергу, зі смертю людини одночасно припиняються її особисті немайнові права. Однак, майнові права, тобто матеріальні блага, які належали померлій особі, можуть бути об'єктом спадкування. Відповідно до статті 1220 ЦК України, спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою [1].

Спадкування здійснюється як за заповітом так і за законом. Реалізація права на спадкування спадкоємцем, закликаним до спадкування, здійснюється шляхом прийняття ним спадщини з подачею до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяви про її прийняття в шестимісячний строк, який починається з часу відкриття спадщини. Вчинення таких дій не вимагається, якщо спадкоємець постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і протягом шестимісячного терміну, встановленого для прийняття спадщини, не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо ними не подана заява про відмову від прийняття спадщини, яка до того ж не була відкликана ними протягом строку, встановленого для її прийняття.

Так, стаття 1216 ЦК України зазначає, що спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Чинний ЦК України, як і ЦК Української РСР 1963 року, передбачає два види спадкування: за заповітом та за законом [2].

У випадку спадкування майна за заповітом, сам же спадкодавець визначає кому із спадкоємців та яку частину свого майна він заповідає. Тому, складення заповіту можна назвати особистим розпорядженням особи щодо свого майна після її смерті.

В свою чергу, спадкування за законом має свої специфічні особливості та є більш поширеним чим спадкування за заповітом. Так, частина 2 статті 1223 ЦК України визначає, що спадкування за законом відбувається у наступних випадках:

- Відсутності заповіту;
- Охоплення заповітом лише частини спадщини;
- Визнання заповіту недійсним

Відповідно до статті 1265 ЦК України, а саме у п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування [1].

Чинний ЦК запровадив значно жорсткіші критерії для визнання особи утриманцем спадкодавця:

- 1) неповноліття (до таких осіб цілком можуть бути зараховані і малолітні) або непрацездатність особи, тобто інвалідність I, II або III групи або досягнення віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років;
- 2) одержання від спадкодавця матеріальної допомоги, яка була для неї єдиним або основним джерелом засобів існування;
- 3) тривалість надання зазначеної допомоги, а також наявність ознак неповноліття або непрацездатності протягом хоча б п'яти років до часу відкриття спадщини;
- 4) неналежність таких осіб до членів сім'ї спадкодавця.

Остання ознака дозволяє зробити висновок про те, що утриманці, які були членами сім'ї спадкодавця, успадковують разом зі спадкоємцями однієї з попередніх черг. Проте це не завжди так. Якщо на утриманні спадкодавця перебувала особа, яка не пов'язана зі спадкодавцем спорідненням,

така особа не завжди матиме право на спадкування на підставі ст. 1264 ЦК, оскільки для того, щоб бути визнаним таким, що проживав зі спадкодавцем однією сім'єю, особа має регулярно брати участь у матеріальних витратах, що для утриманця є проблематичним.

Таким чином, утриманці, які не є членами сім'ї спадкодавця, не мають право на спадкування і разом з тим не обов'язково набувають таке право за якоюсь з попередніх черг.

Факт перебування на утриманні підтверджується рішенням суду, що набрало законної сили, про встановлення факту перебування непрацездатної чи неповнолітньої особи на утриманні [3].

У п'яту чергу спадкоємців за законом включаються інші родичі спадкодавця, крім тих, які спадкують в попередніх чотирьох чергах, а також утриманці, які одержують право на спадкування нарівні з родичами спадкодавця, які закликаються до спадкування.

При цьому особливістю п'ятої черги є встановлення всередині її своєрідних «підчерг»: родичі подальших ступенів споріднення закликаються до спадкування за відсутності родичів попередніх ступенів. При цьому наявність у таких родичів права на спадкування за правом представлення згідно ст. 1266 ЦК не означає відсутність у них права на спадкування за ст. 1265 ЦК.

Таким чином, у п'яту чергу спадкують наступні родичі спадкодавця: онуки (другий ступінь споріднення); правнуки, прабаба, прадід, племінники (третій ступінь споріднення); двоюрідні брати та сестри, двоюрідні онуки; двоюрідні діди та бабки, двоюрідні брати та сестри (четвертий ступінь споріднення); двоюрідні правнуки, двоюрідні прадіди та прабабки, двоюрідні племінники, двоюрідні дядьки та тітки, троюрідні брати та сестри (п'ятий ступінь споріднення); троюрідні правнуки, троюрідні прадіди та прабабки, троюрідні племінники, троюрідні дядьки та тітки, чотириюрідні брати та сестри (шостий ступінь споріднення) [3].

На сьогоднішній день судова практика в Україні визначає, що місцеві загальні суди можуть визнати за внуками спадкодавця право на майно в порядку спадкування за законом відповідно до четвертої черги спадкоємців. Проте, це можливе лише за умови, якщо внуки доведуть факт проживання із спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 зазначено наступне: «При вирішенні спору про право на спадщину осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом), судам необхідно враховувати правила частини другої статті 3 СК України про те, що сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [4].

У випадку, якщо внуки взагалі не проживали із спадкодавцем або проживали менше п'яти років разом, то суди визнають з ними право власності на спадкове майно тільки в порядку останньої п'ятої черги спадкоємців за законом. Таким чином, внуки спадкодавця стають в один ряд з іншими родичами спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

Висновок. Беручи все вище викладене можна зазначити, що спадкування – це один зі способів набуття майнових прав, що зближує його із зобов'язальним правом. Тому інститут спадкового права в сучасних правових системах і в системі цивільного права нашої країни – один із найважливіших. Значення цього інституту зумовлено також тим, що об'єктом спадкування переважно є право власності. Питання про те, що залишається після смерті померлого власника, кому воно має перейти, в якому порядку й обсязі, залишаються в центрі уваги суспільства і держави, законодавців і дослідників, кожної людини, оскільки вони тією чи іншою мірою стосуються їхніх інтересів.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Голубева Н. Ю. Цивільний кодекс України: Науковий-практичний коментар. Правова єдність, 2009. – 744 ст.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>

Antonyuk A. Features of inheritance by Law and the fifth of inheritance under the Civil Code of Ukraine. *The article deals with the inheritance features by law, in particular the fifth line of heirs, the establishment of "other relatives" to the sixth degree of kinship, the circle of heirs of the fifth turn and the application of such judicial structure as hereditary transmission and its legislative definitions sufficiency.*

Keywords: *heir, lines and degrees of kinship, other relatives, succession queues, hereditary transmissions.*

PRZEMOC WOBEC DZIECKA. ASPEKT PSYCHOLOGICZNY I PRAWNY

A. Wiśniewska

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie problemu przemocy wobec dzieci z prawnego i psychologicznego punktu widzenia. Przedstawione treści ukazują globalne spojrzenie na problem dziecka maltretowanego, jego objawy, przyczyny oraz działania interwencyjne.

Słowa kluczowe: *przemoc, znęcanie się, zaniedbanie, maltretowanie, nadużycie*

Światowa Organizacja Zdrowia definiuje krzywdzenie dziecka jako “zamierzone lub niezamierzone działanie osoby dorosłej, społeczeństwa i państwa, które ma szkodliwy wpływ na jego zdrowie i rozwój psychofizyczny”. Zdaniem B.Gulli i M. Wysockiej-Pleczyk “przemoc to wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do psychicznej, a także fizycznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”.

Sama przemoc emocjonalno-psychiczna jest trudna do zdefiniowania. Na pewno jest dogmatem, iż destrukcyjne działania osób dorosłych wobec dziecka działają na jego sferę osobowości i rozwój społeczny. Mogą to być działania jak: izolacja, szantaż, ignorowanie, przekupywanie, odrzucenie, milczenie, krytyka. Niezmiernie szkodliwy wpływ na psychikę dziecka ma ciągle zastraszanie go przez opiekunów. Jest to zachowanie powodujące psychiczne cierpienia dziecka, wytwarzanie stanów napięcia. Wskutek tego dziecko zmienia percepcję widzenia własnej osoby, co oczywiście ma swoje konsekwencje w życiu dorosłym.

Dziecko może czegoś nie zrozumieć, ale na pewno to odczuje. Dlatego stosowanie przemocy psychicznej oraz fizycznej odciska trwałe ślady w świadomości dziecka. Zaburza cały proces rozwoju, zwłaszcza emocjonalnego. Objawy przemocy fizycznej są widoczne i wstrząsające, wzbudzają zainteresowanie lub litość. Objawy są leczone niemal natychmiast. Wobec maltretowania psychicznego należy bliżej przyjrzeć się jego symptomom. Trauma przeżyta w dzieciństwie, przemoc doznawana od osoby najbliższej, od której dziecko oczekuje wsparcia i poczucia bezpieczeństwa, jest szczególnie i ogromna. Bezpośrednie reakcje, jakie można zauważyć u dziecka to: agresja, niska samoocena, chwiejność emocjonalna, brak poczucia humoru, spięte ciało, płaczliwość. W konsekwencji agresywnych zachowań opiekuna dziecko niespokojnie śpi, sen jest przerywany, a organizm jest w stanie ciągłego czuwania. Z uwagi, iż dziecko musi wyładować nadmiar emocji, następują zaburzenia w relacjach z rówieśnikami. Dziecko przenosi swój gniew na rówieśników, co sprawia, że jest nieakceptowane i nie lubiane wśród kolegów. Alienacja i brak zrozumienia pogłębiają natomiast negatywne stany u dziecka, które doświadcza przemocy domowej. Cały ten proces trwa aż do życia dorosłego. Dziecko dorasta, zmienia się jego ciało, dojrzewa fizyczność, natomiast psychika i emocje są nadal mocno zaburzone. Dziecięca psychika otoczona dorosłą fizycznością nadal manifestuje swoją wrogość, prowokuje innych, lekceważy potrzeby bliskich osób, odrzuca każdą pomoc, a strach paraliżuje rozwój zawodowy i osobisty. Popadanie w konflikty i problemy z kontrolowaniem emocji nie sprzyjają zaś relacjom.

Wielu dorosłych nie zdaje sobie jednak sprawy z tego, że przyczyną problemów, z jakimi się zmagają w życiu, są właśnie traumatyczne przeżycia z dzieciństwa. Ich często nieakceptowalne zachowania powodują rozpaczliwe poszukiwania własnego miejsca w grupach patologicznych. Dzieci wobec których stosowana jest przemoc, są natomiast narażone na napady lęku czy fobie. Z drugiej strony – mogą one być agresywne w stosunku do rówieśników. Występują też u nich problemy w budowaniu więzi, problemy z koncentracją. Urazy psychiczne bywają często tak poważne, że zauważalne są objawy psychosomatyczne. Zaobserwowano również przypadki maltretowanych dzieci, które popadły w depresję. [1, s. 157-168]

Nie można określić jednoznacznie, co jest przyczyną przemocy. Jednakże dość popularną teorią jest teoria międzypokoleniowej transmisji przemocy (intergenerational violence transmission - ITV). Teoria ta zakłada, że fakt doświadczenia przez dzieci przemocy ze strony rodziców bądź jej obserwacja ma wpływ na stosowanie przez nie przemocy w ich dorosłym życiu. Dzieje się tak ze względu na to, iż dziecko, poprzez obserwację wzorów zachowania, uczy się rozwiązywać konflikty poprzez przemoc. Prowadzone w tym temacie badania potwierdzają fakt, że osoby, które doświadczyły przemocy w dzieciństwie częściej stosują ją w życiu dorosłym. [2, s. 97- 98]

Podstawowymi prawnymi aktami przeciwdziałania przemocy w Polsce są m.in.: Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie procedury “Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy “Niebieska Karta”.

Procedura Niebieskiej Karty jest ogółem czynności realizowanych w przypadku uzasadnionego przekonania o występowaniu przemocy w rodzinie. Podmiotami realizującymi powyższe działania są: jednostki organizacyjne pomocy społecznej, gminne komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, policja, instytucje oświatowe oraz instytucje zajmujące się ochroną zdrowia. Do głównych zadań tych instytucji należą m.in. zapewnienie ofiarom schronienia w placówce socjalnej, rozmowa ze sprawcą i poinformowanie go o możliwościach leczenia i terapii, zorganizowanie dostępu do pomocy medycznej, udzielenie niezbędnej pomocy medycznej, w tym pierwszej pomocy, diagnoza sytuacji i potrzeb, podjęcie innych niezbędnych czynności zapewniających ochronę życia, zdrowia i mienia ofiary. Osoby, które podejrzewają wystąpienie przemocy w rodzinie, powinny niezwłocznie zawiadomić o tym Policję lub prokuratora.

Bibliografia

1. Pospiszyl I., Przemoc w rodzinie, Warszawa, 1994.
2. Herzberger S.D., Przemoc domowa: perspektywa psychologii społecznej, Warszawa 2003.
3. Dz. U.2105.03.1390 Ustawa z dnia 29 lipca 2005r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011. W sprawie procedury “Niebieskiej Karty” oraz wzorców formularzy “Niebieska Karta”, Dziennik Ustaw z dnia 3 października 2011 r. Nr. 209, poz. 1245.
5. Gulla B., Wysocka- Pleczyk M., Dziecko jako ofiara przemocy, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
6. Melliburda J., O zjawisku krzywdzenia dzieci w rodzinie, czyli długa historia pomagania, Warszawa, 2001.
7. Bińczycza J., Prawa dziecka, deklaracje i rzeczywistość, Kraków 1999.
8. Konwencja o Prawach Dziecka ONZ 1989.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ

Н. І. Вознюк

У статті подані результати дослідження теоретичних аспектів державних соціальних допомог. Виділено правові ознаки державних соціальних допомог.

Ключові слова: державна соціальна допомога, правова ознака, соціальний захист.

Державні соціальні допомоги є важливою складовою системи соціальної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню державних соціальних допомог, відкритими залишаються питання удосконалення правового регулювання, визначення поняття та ознак цієї форми соціального захисту.

Вагомий внесок у вивчення зазначеної проблематики зробили І. С. Андрієнко, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, Л. В. Кулачок, П. Д. Пилипенко, О. М. Пономаренко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, В. Л. Стрепко.

У національному законодавстві відсутнє нормативне визначення поняття «державна соціальна допомога». Дефініції, наведені у теоретичних дослідженнях, різняться змістовим наповненням, яке формується на основі ключових ознак державних соціальних допомог. Ми розуміємо під державними соціальними допомогамі грошові одноразові чи періодичні виплати, які надаються на умовах та в розмірах, передбачених законодавством, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, особам, які в результаті настання соціальних ризиків втратили джерело доходів або їх дохід є нижчим за прожитковий мінімум, понесли додаткові витрати або наділені спеціальним правовим статусом.

Розвиток системи соціальних ризиків, оновлення законодавства, запровадження нових механізмів надання державних соціальних допомог зумовили розширення та корекцію сформульованих ознак цієї форми соціального захисту. На основі аналізу чинних нормативно-правових актів та узагальнення теоретичних досліджень науковців можна виокремити такі ознаки державних соціальних допомог.

1. Грошова форма. Ця ознака є визначальною. Погоджуємось з науковцями, які обстоюють думку, що забезпечення державними соціальними допомогамі здійснюється виключно у грошовій

формі [1, с. 5; 2, с. 277]. Надання соціальної підтримки у натуральній формі є соціальною послугою. Така позиція закріплена у новому Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII, який вводиться в дію з 1 січня 2020 року [3].

2. Цільове скерування. Ця ознака також дозволяє виокремити державні соціальні допомоги з-поміж інших форм соціального захисту. Метою надання допомог є матеріальна підтримка визначених суб'єктів, які у результаті настання соціальних ризиків втратили джерело доходів або їх дохід є нижчим за прожитковий мінімум, понесли додаткові витрати, пов'язані з певними подіями (поховання, народження дитини) або наділені спеціальним правовим статусом.

3. Фінансування з державного або місцевих бюджетів. Покриття витрат на виплату більшості державних соціальних допомог здійснюється за рахунок субвенцій з державного бюджету до місцевих бюджетів (допомоги сім'ям з дітьми; малозабезпеченим сім'ям; допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю тощо). Проте окремі допомоги надаються з коштів місцевих бюджетів (допомога на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого; допомоги, які надаються за рішенням органів місцевого самоврядування тощо).

4. Адресність. У сучасній системі соціального захисту принцип адресності поширюється не тільки на порядок та умови забезпечення державними соціальними допомогам. Так, наприклад, при визначенні розміру пенсії або страхової виплати враховується тривалість страхового стажу, розмір страхових внесків. При наданні пільг та послуг враховується дохід отримувача, склад сім'ї тощо. Забезпечення державними соціальними допомогам за принципом адресності дозволяє здійснити перерозподіл коштів державного та місцевих бюджетів на користь осіб, які найбільш потребують соціальної підтримки. При визначенні індивідуальних потреб отримувача державної соціальної допомоги у конкретних життєвих обставинах критерієм виступає державний соціальний стандарт – прожитковий мінімум або гарантований мінімум для державних соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям.

5. Темпоральна визначеність. Темпоральними фіксаторами тривалості виплати державних соціальних допомог є визначені у законодавстві події: досягнення певного віку (державні соціальні допомоги дітям з інвалідністю, дитині померлого годувальника); смерть отримувача допомоги або смерть дитини, на яку була призначена допомога (державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю; допомога на дітей одиноким матерям); сплив передбаченого законом строку, на який призначалась допомога (допомога при народженні дитини) тощо. Проте, ця ознака не властива одноразовим допомогам (допомога на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалася поховати померлого; допомога у зв'язку з вагітністю та пологами).

6. Варіативність. Види та порядок призначення державних соціальних допомог, на відміну від пенсій, можуть встановлюватись як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

7. Комплексність. Призначення одного виду державної соціальної допомоги не позбавляє отримувача права на інші види соціального захисту: пенсії, соціальні допомоги, послуги та пільги. Проте, наявність інших соціальних виплат може впливати на розмір державної соціальної допомоги.

Слід зазначити, що за останні роки цей перелік зазнав змін. Сьогодні державні соціальні допомоги практично повністю втратили такі ознаки: соціально-аліментарний характер та безеквівалентність надання. Натомість адресність стала однією з визначальних ознак державних соціальних допомог. Також законодавчо врегульоване питання виключення нематеріальних допомог із системи державних соціальних допомог, тому грошова форма є основоположною ознакою цього виду соціального захисту.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що у сучасних умовах ознаками державних соціальних допомог, які відображають їх правову сутність є: грошова форма; цільове скерування; фінансування з державного або місцевих бюджетів; адресність; темпоральна визначеність; варіативність та комплексність. Саме ці ознаки, на нашу думку, слід відобразити у нормативному визначенні поняття «державна соціальна допомога».

Література

1. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / В. Л. Стрепко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 16 с.
2. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення: дис... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Світлана Миколаївна Синчук. – К., 2015. – 433 с.
3. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII // Офіційний вісник України. – 2019. – № 34. – Ст. 1199

Voznyuk N. Notion and features of state social assistance. In the article results of research of theoretical aspects of state social assistance. Highlighted legal features of state social assistance.

Keywords: state social assistance, legal feature, social security.

СПАДКУВАННЯ МАЙНА ЧЛЕНА ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

А. В. Воробей, З. Ф. Самчук-Колодяжна

В роботі розглядаються особливості спадкування майна члена фермерського господарства в складі частки у складеному капіталі, земельної ділянки, будівель, споруд, техніки та фермерського господарства, як цілісного майнового комплексу, що найменш законодавчо врегульовано і досліджено.

Ключові слова: спадщина, спадкоємці, члени фермерського господарства, складений капітал, земельна ділянка, цілісний майновий комплекс, фермерське господарство, правонаступництво.

Спадкування майна члена фермерського господарства є одним із найменш законодавчо врегульованих питань. Тому при реалізації спадкоємцями свого права на спадок виникає багато неточностей, а саме: які документи необхідно подавати нотаріусу для оформлення свідоцтва про право на спадщину; як отримати спадщину на частку у складеному капіталі господарства; як отримати свідоцтво про право на спадщину на майно фермерського господарства, зокрема земельну ділянку, будівлі, споруди, техніку.

Порядок спадкування майна члена фермерського господарства здійснюється з урахуванням вимог Конституції України, Закону України «Про фермерське господарство» (далі – Закон), Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України та інших нормативних актів. Втім, треба зважати на те, що питання про спадкування земель фермерського (селянського) господарства є одним з найменш розроблених в українському законодавстві.

Одразу слід звернути увагу на те, що поняття «фермерське господарство» має тлумачитися, як організаційна форма здійснення підприємницької діяльності, або однією особою, або декількома родичами, або членами сім'ї. Тому таке утворення не слід ототожнювати з іншими формами організації підприємницької діяльності. В основі такого об'єднання лежить Статут, де зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України. Отже, статут фермерського господарства треба сприймати, як установчий договір для колективного його складу та документ, у якому буде встановлено первісні внески до фермерського господарства, які мають визначати статус майна у фермерському господарстві [6].

Особливостями спадкування прав учасника фермерського господарства слід визнати:

- 1) складність визначення майна, яке належить фермерському господарству на момент його створення та за результатами його діяльності;
- 2) правовий режим майна осіб, які ведуть фермерське (селянське) господарство;
- 3) особливості спадкування земель фермерського (селянського) господарства, що зумовлені процедурою надання землі фермерському (селянському) господарству або складається з окремих ділянок учасників фермерського господарства.

Сучасним фермерським господарствам можуть належати: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством у результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу. Конкретизуючи положення ст. 19 Закону України «Про фермерське господарство», можна додати зернозбиральні комбайни, вантажні автомобілі, худобу та інше майно [6].

Якщо взяти до уваги, що майно поділяється за принципом: те, яке підлягає або не підлягає реєстрації, то належне спадкоємцям майно, що залишилося після смерті учасника фермерського господарства, можна знайти за його реєстрацією. Інше ж майно має описуватися уповноваженими на

вжиття заходів до охорони спадкового майна особами, але лише в межах фермерського господарства. Наприклад, у цьому випадку мається на увазі худоба, знаряддя, яке використовується для здійснення фермерської діяльності. Складність визначення результатів діяльності фермерського господарства полягає і в тому, що частина майна не може бути реально оцінена до певного строку, наприклад, це рослини, які знаходяться на полях і до їх збору не можуть бути оцінені, але вони можуть і повинні бути описані. Вважається, що будинок та речі, що знаходяться у будинку, не можуть включатися до майна фермерського господарства. З цього приводу в п. 218 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України сказано лише, що спадкування майна фермерського господарства здійснюється з урахуванням вимог Закону України «Про фермерське господарство» [1, с. 10].

При цьому, якщо у Статуті не визначено інше, то статус майна фермерського господарства не повинні отримувати житлові будинки фермерів та присадибні ділянки, якщо їх не передано до складеного капіталу. Це положення обумовлене ч. 2 ст. 2 Закону «Про фермерське господарство».

Згідно із частиною першою статті 20 зазначеного Закону майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються статутом фермерського господарства.

Фермерське господарство, як цілісний майновий комплекс, включає майно, передане до складеного капіталу, нерозподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання.

Успадкування фермерського господарства, як цілісного майнового комплексу, або його частини, полягає не в спадкуванні права на участь, а в спадкуванні права на частку в статутному (складеному) капіталі, оскільки право на участь нерозривно пов'язане з особою спадкодавця і належить до прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини, залежить від кола учасників фермерського господарства (п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК).

Коли фермерське господарство створено одним учасником, то можливими варіантами успадкування можуть стати:

1) у разі успадкування майна фермерського господарства одним спадкоємцем він буде правонаступником успадкованого майна фермерського господарства з перспективою подальшого ведення фермерського господарства, якщо він багатиме його вести і буде включений відповідно до вимог Статуту до його складу замість померлого учасника фермерського господарства.

Якщо він не багатиме займатися фермерською діяльністю, він буде правонаступником майна товариства з перспективою припинення діяльності фермерського господарства;

2) у разі спадкування кількома спадкоємцями вони вважатимуться правонаступниками майна фермерського господарства в отриманих долях, з перспективою подальшого ведення фермерського господарства на колективних засадах чи припинення його діяльності в разі якщо жоден з них не виявить бажання займатися фермерською діяльністю (ст. 35 Закону «Про фермерське господарство») [6].

Якщо частина спадкоємців виявлять бажання займатися фермерською діяльністю, а частина – ні, то спадкоємці, які не багатимуть займатися фермерською діяльністю, вправі вимагати від фермерського господарства компенсації їм вартості частини успадкованого майна від фермерського господарства в складі інших спадкоємців.

Успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до закону (ч. 1 ст. 23 Закону). Однак згідно зі ст. 1216 ЦК спадкодавцем може бути лише фізична особа. Крім того, якщо майно належить фермерському господарству як юридичній особі, виникає проблема, що полягає у відсутності правовстановлюючих документів на майно такого господарства. Таким чином, ст. 23 Закону має декларативно-відсильний характер, оскільки у Книзі 6 ЦК немає жодного конкретного слова про спадкування майна та майнових прав засновника фермерського господарства. Тому посилання в Законі на такий об'єкт права власності, як цілісний майновий комплекс, є досить суперечливим і викликає багато непорозумінь. На практиці в такому випадку свідоцтво про право на спадщину видається на частку у складеному капіталі члена фермерського господарства, яка дорівнює 100 %. Тобто спадкоємець стає засновником такого фермерського господарства [3, с. 58].

Таким чином, спадкування частки у складеному капіталі члена фермерського господарства здійснюється шляхом отримання спадкоємцем (спадкоємцями) Свідоцтва про право на спадщину, яке в подальшому (після внесення відповідних змін до Статуту) подається державному реєстраторові ЄДР для здійснення перереєстрації фермерського господарства на його (їх) ім'я. Така процедура

ідентична виходу зі складу членів. Однак слід мати на увазі, що перереєструвати на своє ім'я фермерське господарство спадкоємці мають право лише в разі, якщо вони всі є родичами або членами сім'ї, як передбачено ч. 3 ст. 3 Закону. В іншому випадку ті спадкоємці, які є родичами між собою, можуть перереєструвати фермерське господарство на своє ім'я, а інші (які не є родичами) – отримати компенсацію.

На відміну від успадкування майна фермерського господарства, успадкування землі у фермерському господарстві має свої особливості, які встановлені ст. 23 Закону України «Про фермерське господарство», де зазначено, що, якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка не підлягає поділу, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону.

Науково обґрунтовані регіональні мінімальні розміри земельних ділянок визначені постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується» від 10 грудня 2003 р. № 1908.

Відповідно до статті 131 ЗК України громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. Укладення таких угод здійснюється відповідно до ЦК України з урахуванням вимог цього Кодексу [7].

Згідно із частиною першою статті 407 ЦК України право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Відповідно до частини другої статті 407 ЦК України та частини другої статті 1021 ЗК України право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Згідно ст. 413 ЦК України право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) може успадковуватись.

Земельний сервітут не є самостійним об'єктом спадкування, однак сервітут зберігає чинність при спадкуванні майна, щодо якого він встановлений (ст. 403 ЦК України)

Відповідно до статті 1225 ЦК України право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців за загальними правилами спадкування (зі збереженням її цільового призначення) при підтвердженні цього права спадкодавця державним актом на право власності на землю або іншим правостановлюючим документом. У порядку спадкування можуть передаватися також право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), право користування чужим майном (сервітут) [5, с. 60].

Відповідно до статті 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Згідно статті 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Аналіз зазначених норм свідчить про те, що право користування земельною ділянкою, що виникло в особи лише на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою без укладення договору про право користування земельною ділянкою із власником землі, припиняється зі смертю особи, якій належало таке право і не входить до складу спадщини.

Література

1. Зайцев О. Л. Право спадкування землі в Україні. Автореф. дис. ... к.ю.н. Х., 2000. – 20 с.
2. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: Підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 50-53.
3. Кухарев О. Є. Спадкове право України: Навч. посібник / О. Є. Кухарев. К.: Алерта, 2013. – С. 56-60.
4. Новітнє вчення про тлумачення правових актів. Навчальний посібник з курсу тлумачення правових актів для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В. Г. Ротань, І. Л. Самсін, А. Г. Ярема та ін. Відп. ред. та керівл. авт. кол. В. Г. Ротань. Х.: Право, 2013. – С. 224.
5. Спіцина Л. Витяг із Державного земельного кадастру про земельну ділянку: порядок видачі, форма, зміст, термін дії // Нотаріат для Вас. 2013. – № 5. – С. 60–65.

6. «Про фермерське господарство». Закон України від 19.06.2003. //ВВРУ. 2003. – № 45. – Ст. 363.

7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 //ВВРУ. 2002. – №3-4. – Ст. 27.

Vorobey A., Samchuk-Kolodyazhna Z. Inheritance of a property of a member a farm. The article deals with the inheritance of the property of a farming member as a part of the share capital, land plot, buildings, structures, machinery and farming, as the integral property complex that is the least regulated and investigated by law.

Keywords: heritage, heirs, farming members, land plot, integral property complex, farming, legal succession.

КОДЕКС ПРО БАНКРУТСТВО, АБО РЕФОРМУВАННЯ СФЕРИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

Ю. Б. Гофман

У статті проаналізовано прийняття та набрання чинності Кодексу України з процедур банкрутства, який давно в Україні очікували як і суб'єкти господарювання, так і фізичні особи, які не займаються підприємницькою діяльністю. Розглянуто структуру кодексу та основні положення даного законодавчого акту, який має на меті покращити інвестиційний клімат в Україні, забезпечити легкість ведення бізнесу та зменшити зловживання у процедурах банкрутства.

Ключові слова: Кодекс України з процедур банкрутства, суб'єкти господарювання, відновлення платоспроможності фізичної особи, контрагенти, захист інвестицій.

21 квітня 2019 року в Україні набув чинності Кодекс України з процедур банкрутства [1], який запроваджує процедуру банкрутства фізичних осіб. Введення в дію цього законодавчого акту, який давно очікували як і суб'єкти господарювання, так і фізичні особи, які не займаються підприємницькою діяльністю, відбудеться через півроку, 21 жовтня.

Починаючи від 2002 року, а саме з того часу почалась робота над законодавством про банкрутство фізичних осіб, було розроблено сім законопроектів, що мали внести зміни до застарілого законодавства про банкрутство, проте, 26.02.2018 року, розробникам вдалося досягти згоди щодо відкликання всіх існуючих проектів та внести один узагальнений законопроект. Законопроект Кодексу України з процедур банкрутства, який має на меті покращити інвестиційний клімат в Україні, забезпечити легкість ведення бізнесу та зменшити зловживання у процедурах банкрутства було прийнято Верховною Радою 18.10.2018 року, 21.12.2018 року закон було направлено на підпис Президенту, а тільки 19.04.2019 року президент Порошенко підписав даний Закон.

Кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника – юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи. В цілому він детально прописує процедури, роз'яснює і спрощує механізм банкрутства, скорочує терміни розгляду справ про банкрутство.

Один із співрозробників Кодексу, член правління Асоціації правників України, старший партнер юридичної фірми ArioLawFirm Юліан Хорунжий вважає, що кодекс зачепить інтереси не тільки банкрутів, а й абсолютно живого і прибуткового бізнесу, який не любить своєчасно і в повному обсязі розраховуватися зі своїми контрагентами. «Для когось цей кодекс – нові можливості бізнесу, для когось – захист інвестицій, для когось – привід покритикувати владу. Але однозначно: це нова ера в одній з найбільш непрозорих до сьогоднішнього дня сфер ринку, і не тільки юридична» [2], говорить Юліан Хорунжий.

Що стосується структури Кодексу, то він побудований із чотирьох книг. Перша – регулює загальні положення і терміни, друга – регулює діяльність арбітражних керуючих, третя – регулює питання банкрутства юридичних осіб і четверта – фізичних осіб.

Процедури банкрутства суб'єктів господарювання чинним законодавством України врегульовані вже давно, а на найбільш революційних, для національного законодавства, положеннях Кодексу хотілось би зупинитись детальніше. До цього часу, можливість позбавитися боргів фізичній особі, була пов'язана лише з невдалим веденням підприємницької діяльності. Відтак, розглянемо,

кому та за яких умов пощастить вийти з боргової ями за положеннями нового законодавства про банкрутство.

Кодекс передбачає, що фізична особа, яка є добросовісним позичальником, але з певних причин потрапила у фінансову скруту, може через суд визнати себе банкрутом. Законом визначається, що провадження у справі про неплатоспроможність боржника – фізичної особи або фізичної особи – підприємця може бути відкрито лише за заявою боржника, тоді як кредитор позбавлений права ініціювати процедуру банкрутства.

Згідно положень Кодексу, у фізичної особи є два варіанти вирішення проблеми безнадійних боргів.

Перший варіант полягає в тому, що фізична особа – боржник сам ініціює відкриття провадження у справі про неплатоспроможність та через арбітражного керуючого продає квартиру, яка знаходиться у заставі під кредит, на аукціоні. В даному випадку, кошти, отримані від реалізації цього майна, спрямовуються банку, а залишок боргу вважається погашеним. Фактично позичальник добровільно позбувається квартири, а одночасно позбувається і боргів, які залишаються після погашення усіх зобов'язань, після реалізації «кредитної» квартири.

Другий варіант – це механізм реструктуризації валютної іпотеки, який дозволяється впродовж п'яти років від моменту вступу Кодексу в дію. Дана процедура прописана в Прикінцевих положеннях Кодексу, і може бути застосована по відношенню до тих, хто брав кредити на житло, в якому вони проживають.

Дана норма зможе бути застосована у випадку несподіваного стрибка валютного курсу, економічною кризою, а також втратою суттєвої долі доходів сім'ї, яка не в стані буде обслуговувати кредит. Усі ми знаємо, що відбувається в такій ситуації – банки не погоджуються на реструктуризацію та переведення наявних боргових зобов'язань з іноземної валюти у національну, а також продовжують нараховувати відсотки та пеню. Відтак, боргові зобов'язання зростають до таких розмірів, що виплатити їх нереально навіть при високих зарплатах.

В такому випадку боржник ініціює своє банкрутство, і з допомогою арбітражного керуючого може ставити питання про реструктуризацію боргу. Відтак, нова заборгованість визначатиметься не сумою фактичної заборгованості з усіма нарахованими відсотками та пенею, а ринковою вартістю квартири на момент ініціації банкрутства. Ця сума буде зменшена на відсоток фактично сплаченого кредиту і її виплата може бути реструктуризована на 10-15 років, в залежності від площі помешкання. Сума боргу фіксується, а нарахування відсотків і штрафів припиняється. Після сплати останнього платежу по реструктуризованому боргу залишок загального боргу перед банком буде списано.

Згідно задуму законодавця реструктуризація боргів використовується з метою виходу із кризової ситуації шляхом розстрочки, прощення боргів, зміни строків виплати платежів. Реструктуризація має здійснюватися відповідно до плану, в якому враховано доходи боржника, його майновий стан, визначено суми, які будуть щомісяця направлятися на погашення боргів, та суми, які залишаться боржнику. Не підлягають прощенню та реструктуризації борги за кредитами, отриманими на відпочинок, розваги, придбання предметів розкоші. Якщо план реструктуризації успішно виконується, боржник позбавляється боргів, а судова справа закривається. Приховування ж доходів чи активів буде підставою для відмови у списанні боргу.

Судове рішення, в якому вказано, що вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними, є найбільш очікуваним для банкрута. Іншими словами, коли суд ухвалює рішення про звільнення від боргів. Проте Кодексом передбачено, що громадяни не звільняються від подальшого виконання вимог, пов'язаних з аліментами, стягненням шкоди, заподіяної життю та здоров'ю іншої особи.

За рішенням суду чи арбітражного керуючого на час процедури банкрутства боржнику може бути тимчасово заборонено виїжджати за кордон.

Побічним ефектом від звільнення від боргів через банкрутство є те, що впродовж наступних трьох років банкрут не може вважатися особою із бездоганною діловою репутацією, і впродовж п'яти років має повідомляти про своє банкрутство, якщо хоче укласти договір позики, застави чи поруки, або взяти кредит.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 03.05.2019 року. Офіційний вісник України. – 2019 р. – № 34. – Стор. 9. – Стаття 1197, код акта 94253/2019
2. Кодекс про банкрутство, або Коли прийде нова ера боротьби з боргами – Електронний ресурс: режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2682892-kodeks-pro-bankrutstvo-abo-koli-prijde-nova-era-borotbi-z-borgami.html> [29.05.2019].

Hofman J. The bankruptcy Code or reform in the field of non-solvency. *The article analyzes the adoption and entry into force of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, which has long been expected in Ukraine both by entrepreneurs and individuals who are not engaged in business activity. The paper analyzes the structure of the code and main provisions of this legislative act aimed at improving the investment climate in Ukraine, ensuring ease of doing business and reducing misuse of bankruptcy procedures.*

Keywords: *the Code of Ukraine on bankruptcy procedures, economic entity, restoration of an individual's solvency, contractors, protection of investments.*

SYSTEM POMOCY SPOŁECZNEJ A FUNKCJONOWANIE PSYCHOSPOŁECZNE OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH I ICH RODZIN W POLSCE

A. Gregier

Wstęp

Polityka społeczna każdego kraju powinna zapewnić odpowiednią pomoc osobom niepełnosprawnym. Pomocą także należy objąć ich rodziny. Dla dobrego funkcjonowania psychospołecznego osób niepełnosprawnych należy wdrożyć wieloaspektowe systemy wspierania. W Polsce pomocą osobom niepełnosprawnym i ich rodzinom zajmują się głównie instytucje opieki społecznej działające na terenie określonych gmin. Formy wsparcia realizują przede wszystkim poprzez pomoc materialną w formie zasiłków i świadczeń pieniężnych.

W Polsce instytucje zajmujące się opieką społeczną dzielą się na: Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej (GOPS), które funkcjonują na terenach gmin wiejskich i Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej (MOPS) - na terenach gmin miejskich. Instytucje te zostały powołane do podejmowania działań na rzecz ludzi w trudnych i kryzysowych sytuacjach.

Celem artykułu jest ukazanie konstruktywnego i destruktywnego oddziaływania form pomocy materialnej oferowanej przez opiekę społeczną osobom niepełnosprawnym i ich rodzinom w Polsce. Należy zadać pytanie czy otrzymywanie zasiłków i świadczeń pieniężnych realnie poprawia ich sytuację materialno – bytową? Artykuł zawiera także analizę zjawisk wpływających na funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych i ich rodzin.

Formy pomocy materialnej oferowanej przez instytucje pomocy społecznej dla osób niepełnosprawnych i ich rodzin.

Instytucje GOPS/MOPS realizują zapisy ustawy o świadczeniach rodzinnych także dla osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Zaproponowano następujące świadczenia:

- **zasiłek pielęgnacyjny** – wg. art. 16 u.ś.r. przysługuje osobom legitymującym się orzeczeniem o niepełnosprawności, tj. dzieciom do 16 lat i osobom dorosłym, jeśli orzeczenie o niepełnosprawności wydano przed ukończeniem szesnastego roku życia. Natomiast w przypadku osób, u których stwierdzono niepełnosprawność po szesnastym roku życia, warunkiem otrzymania zasiłku pielęgnacyjnego jest posiadanie orzeczenia o znacznym stopniu niepełnosprawności. Osoby, które ukończyły 75 lat, także otrzymują powyższe świadczenie.

- **specjalny zasiłek opiekuńczy** – przysługuje osobom, na których, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy [Dz. U. z 2017 r. poz. 682 oraz z 2018 r. poz. 950], ciąży obowiązek alimentacyjny, a także małżonkom, jeżeli: istnieje konieczność stałej lub długotrwałej opieki nad osobą legitymującą się orzeczeniem o znacznym stopniu związanej z rezygnacją z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej celem sprawowania opieki nad osobą ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz stałego, codziennego współdziałania opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji.

- **świadczenie pielęgnacyjne** z tytułu rezygnacji z zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej przysługuje rodzicom lub opiekunom dziecka, osobie będącej rodziną zastępczą spokrewnioną, ale także w przypadku konieczności sprawowania stałej lub długotrwałej opieki albo pomocy innej osoby, w związku ze znacznie ograniczoną możliwością samodzielnej egzystencji oraz z koniecznością stałego, codziennego współdziałania opiekuna dziecka w procesie jego leczenia, rehabilitacji i edukacji.

Oprócz wyżej wymienianych świadczeń pieniężnych instytucje GOPS/MOP w Polsce wypłacają zasiłki przysługujące zarówno dzieciom pełnosprawnym i niepełnosprawnym. Są to: świadczenie 500+

przysługujące rodzinom, które posiadają więcej niż jedno dziecko lub przy jednym dziecku, jeśli dochód nie przekracza określonego progu. Zasiłek rodzinny przysługuje na każde dziecko w rodzinie, ale jest także zależny od dochodu. W przypadku rodzin, w których występuje niepełnosprawność, próg dochodowy jest wyższy. Ponadto, rodzicom wychowującym dziecko niepełnosprawne przysługuje, poza zasiłkiem rodzinnym, świadczenie rehabilitacyjne (jako dodatek do powyższego zasiłku).

Konstruktywne i destruktywne oddziaływanie pomocy społecznej na funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych i ich rodzin

Osoby niepełnosprawne i ich rodziny wymagają wieloaspektowej pomocy. W Polsce ośrodki pomocy społecznej wspierają je głównie w wymiarze materialnym. Jednak wiele innych instytucji udziela także pomocy tym podmiotom w innym wymiarze niż wymiar materialny. Środki, które są przeznaczone dla osób niepełnosprawnych i ich rodzin, umożliwiają im dostęp do rehabilitacji oraz zajęć kompensacyjno – rewitalizacyjnych, co podnosi poziom funkcjonowania osób niepełnosprawnych. W sytuacji gdy osoba niepełnosprawna wymaga dużego zaangażowania ze strony opiekuna istnieje konieczność rezygnacji z zatrudnienia. Środki wypłacane przez GOPS/MOPS mogą rekompensować utratę dochodu w rodzinie. Jednak często środki, jakie otrzymują rodzice/opiekunowie, są niewystarczające.

Dużym ułatwieniem dla rodziców dzieci niepełnosprawnych jest możliwość rezygnacji z pracy jednego z nich w zamian za świadczenie pielęgnacyjne w wysokości minimalnej płacy krajowej. Znaczna część rodziców korzysta z tej możliwości i rezygnuje z pracy zarobkowej. Zazwyczaj są to kobiety. W zależności od rodzaju niepełnosprawności oraz stopnia funkcjonowania osoby niepełnosprawnej bywa tak, że istnieje konieczność rezygnacji z pracy, by móc zaopiekować się swoim niepełnosprawnym dzieckiem. Poświęcenie, praca oraz zainwestowane środki materialne w proces rehabilitacyjny mogą przynieść spektakularne efekty w postaci poprawy funkcjonowania dziecka niepełnosprawnego a zarazem zapewnienia lepszej jakości życia rodziny.

Z drugiej strony – często pojawia się problem niepodejmowania zatrudnienia przez osoby niepełnosprawne i ich opiekunów, nawet w sytuacji, kiedy jest to możliwe. Osoby te wybierają łatwiejszą formę uzyskiwania środków niezbędnych do życia poprzez uzyskanie świadczeń pieniężnych. Jednakże wynagrodzenie wynikające z zatrudnienia daje możliwość wyższych dochodów niż te uzyskane w formie świadczenia.

Zakończenie

Na podstawie przeprowadzonej analizy uzasadnione jest twierdzenie, iż nie ma jednoznacznej odpowiedzi, czy otrzymywanie zasiłków i świadczeń pieniężnych, realnie poprawia sytuację materialno – bytową osób niepełnosprawnych i ich rodzin. W przypadku osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności środki pomocy materialnej uzyskanej ze strony opieki społecznej są niezbędne. Nawet można stwierdzić, że są niewystarczające.

Zazwyczaj kobiety, które rezygnują z możliwości zarabiania pieniędzy i kariery zawodowej mają niższe poczucie wartości, skuteczności i sensu życia. Ich umiejętności interpersonalne często ulegają zubożeniu, z życie towarzyskie zanika. Zaniedbują w ten sposób własne potrzeby, a w stosunku do dzieci stają się nadopiekuńcze, gdyż wychowywanie i rehabilitacja dziecka są ich jedyną formą samorealizacji. Niejednokrotnie tracą się w czynnościach związanych z dzieckiem, co jest naznaczone ryzykiem nadgorliwości.

Bibliografia

1. Dziennik Ustaw. z 2017 r. poz. 682 oraz z 2018 r. poz. 950.
2. Dziennik Ustaw. z 2018 r. poz. 2220 z 2019 r.
3. Empatia Portal Informacyjny – Usługowy, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – <https://empatia.mpips.gov.pl/web/piu/strona-glowna>
4. Kodeks rodziny i opiekuńczy.
5. Leszczyńska J., Specjalny zasiłek opiekuńczy nowa instytucja świadczeń opiekuńczych w polskim systemie prawnym, “Administracja publiczna. Studia krajowe i międzynarodowe” 2013, nr 1.
6. Marszałek L., Systemy pomocy społecznej w procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych, Warszawa 2009.
7. Mikołajczyk-Lerman G., Kobiety i ich niepełnosprawne dzieci, “Folia Sociologia” (39), 2011.
8. Myśliwczyk I., Kryzys w rodzinie z dzieckiem niepełnosprawnym – przeszłość czy teraźniejszość?, Niepełnosprawność 2011, nr 6.
9. Sekułowicz M., Wypalenie się sił rodziców dzieci z niepełnosprawnością, Wrocław 2013.

ПОДСУДНОСТЬ СУДУ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ КАК ЭЛЕМЕНТ КОМПЕТЕНТНОСТИ СУДА: ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ В БЕЛАРУСИ И УКРАИНЕ

К. В. Гусаров

У тезах виступу розглядаються протилежні підходи законодавця України та Республіки Білорусь відносно правового регулювання інституту підсудності цивільних справ як елементу компетентного органу судової влади. Аналіз інстанційної побудови судів цивільної юрисдикції наводить на думку, що їх система, яка закріплена в законодавстві України, є більш логічною та доцільною. Основною причиною для такого висновку є те, що розгляд цивільних справ міським (районними) судами в якості судів першої інстанції створює оптимальну можливість для оскарження судового рішення в апеляційному та касаційному порядкух. З іншого боку, можливість вирішення цивільних справ судами касаційної ланки та найвищим судовим органом держави ускладнює або робить неможливим оскарження заінтересованою особою акту правосуддя у випадку незадоволення змістом останнього.

Ключові слова: суд цивільної юрисдикції; підсудність суду цивільних справ.

Статья 60 Конституции Республики Беларусь (далее – РБ) гарантирует каждому защиту его прав и свобод компетентным, независимым и беспристрастным судом в определенные законом сроки. Одним из элементов компетентного суда является подсудность и подведомственность (в украинском законодательстве – юрисдикция) суда дел (в нашем случае – гражданских). Вместе с тем, установление надлежащего компетентного суда для рассмотрения гражданских дел, в соответствии с ч. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, является прерогативой государства – участника Конвенции. Это необходимо с учетом установления в национальном законодательстве судебного органа, задачей которого является справедливое и публичное рассмотрение дела относительно прав и обязанностей гражданского характера на протяжении разумного срока независимым и беспристрастным судом.

Гражданское процессуальное законодательство Беларуси и Украины содержит разные подходы к определению подсудности суду гражданских дел. Законодательное закрепление необходимости их городскими (районными) судами в качестве судов первой инстанции не устанавливает «монополию» этих судов в качестве судебных органов, разрешающих гражданские дела по существу. Однако обязательность законодательного закрепления указанных судов исключительно в качестве судов первой инстанции по гражданским делам содержалось в ст. 107 ГПК Украины, редакция которого действовала до 15 декабря 2017 г. В соответствии с этой нормой, все дела, подлежащие рассмотрению в порядке гражданского судопроизводства, разрешались районными, районными в городах, городскими и горрайонными судами.

Но украинский законодатель отказался от регулирования подсудности по описанной формуле. Обновленный ГПК Украины в редакции Закона Украины «О внесении изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, Гражданский процессуальный кодекс Украины, Кодекс административного судопроизводства Украины и иные законодательные акты» № 2147-VIII от 3 октября 2017 г. предусматривает возможность рассмотрения отдельных категорий дел апелляционными судами в качестве судов первой инстанции. Это дела об обжаловании решений третейских судов, оспаривании решений международных коммерческих арбитражей, о выдаче исполнительных листов на принудительное исполнение решений третейских судов. Если место арбитража находится на территории Украины, то такое дело в качестве суда первой инстанции рассматривается апелляционными общими судами по местонахождению арбитража. В случае наличия места арбитража за пределами Украины – такое дело рассматривается апелляционным общим судом, юрисдикция которого распространяется на город Киев. В апелляционном порядке судебные решения апелляционных судов, вынесенные ими в качестве судов первой инстанции, пересматриваются Верховным Судом. Рассмотрение же иных категорий гражданских дел в качестве судов первой инстанции согласно гражданскому процессуальному законодательству Украины, осуществляется городскими, районными, горрайонными судами.

В отличие от ГПК Украины, ГПК РБ содержит более расширенный перечень дел, рассмотрение которых в качестве судов первой инстанции является компетенцией областных судов и Минского городского суда, а также Верховного Суда РБ. Кроме того, областные суды, Минский

городской суд и Верховный Суд РБ вправе изъять любое гражданское дело из городского (районного) суда соответствующей административно-территориальной единицы страны и принять его к своему производству в качестве суда первой инстанции.

По мнению автора, рассмотрение гражданских дел по существу в качестве судов первой инстанции должно осуществляться исключительно городскими, районными, горрайонными судами. Нарушение такого порядка приводит, как думается, к затруднению реализации предусмотренного национальным законодательством права обжалования судебных актов. Например, в случае рассмотрения апелляционным судом в качестве суда первой инстанции гражданского дела по правилам ГПК Украины заинтересованное лицо имеет только право апелляционного обжалования, о чем шла речь выше. Постановление украинского Верховного Суда, в том числе и в качестве апелляционной инстанции, является окончательным и обжалованию не подлежит. В подобных случаях заинтересованное лицо может быть лишено права на обращение в одно из звеньев инстанционного обжалования судебного решения, поскольку в качестве суда первой инстанции при рассмотрении гражданского дела выступает вышестоящий суд.

Gusarov K. Jurisdiction of a civil case court as an element of court competence: legislative embodiment in Belarus and Ukraine. *In the theses of the speech, the opposite approaches of the legislator of Ukraine and the Republic of Belarus concerning the legal regulation of the institute of civil jurisdiction as an element of the competent judicial authority are considered. The analysis of the instance structure of the courts of civil jurisdiction suggests that their system, which is enshrined in the legislation of Ukraine, is more logical and expedient. The main reason for such a conclusion is that the consideration of civil cases by city (district) courts as the courts of first instance creates the optimum opportunity to appeal the court decision in appeal and cassation procedures. On the other hand, the possibility of resolving civil cases by the courts of cassation and the highest judicial body of the state complicates or makes it impossible to appeal the act of justice by the person concerned in case of dissatisfaction with the content of the latter.*

Keywords: court of civil jurisdiction; jurisdiction of the court of civil cases.

НАУКА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА МЕЖІ СТОЛІТЬ: РОЗВИТОК ІДЕЇ ЄДНОСТІ ПРОЦЕСУ

А. М. Демчук, О. С. Драницька

Висвітлюється розвиток уявлень про єдність процесу. Досліджуються етапи становлення ідеї єдності процесу. Підкреслюється важливість комплексних досліджень теоретичних проблем правосуддя, вивчення загальних засад, які об'єднують різні види судочинства. Дається оцінка створюваного напряму з вивчення єдності цивілістичного процесу, уніфікації процесуального законодавства, порівняльноправових досліджень судочинства в межах наявної моделі цивілістичного процесу.

Ключові слова: єдність процесу, судове право, наука цивільного процесу, уніфікація судових процедур, принципи процесу, цивілістичний процес.

Сьогодні існує необхідність переглянути здобутки української процесуальної думки й законодавства з метою розуміння сутності сучасних концептів розвитку системи судочинства як відображення значення прав, свобод та інтересів особи і впевненості в їх неодмінному захисті через вдосконалення судових процедур.

В сучасності стали вже, напевно, доктринальними слова Н. О. Чечиної про те, що навряд чи можна назвати точно час появи науки цивільного процесуального права, але не можна заперечити, що окремі знання, а пізніше система знань, з'явилися тоді, коли виникла потреба в дослідженні цивільного судочинства вслід за створення судів (судової системи), які розглядають цивільні справи. Оскільки почали діяти суди, та відчутною стала необхідність створення знань, що визначають форму, принципи, завдання їх діяльності, а також знадобилися накопичення та розробка інформації знань, які оцінюють якість роботи судів і коментують чинні процесуальні форми і зміст судової практики. Щоб правила-звичаї перетворилися на правила-закони, а саме судочинство із зародкового стану – на

розвинену державно-правову діяльність, потрібна була наука про процесуальне право, що визначатиме шляхи розвитку судової діяльності, її завдання і правила, у межах яких вона повинна здійснюватися [1].

Проте початок становлення вітчизняної бібліографії з цивільного процесу зазвичай пов'язується в часі із проведенням відомої судової реформи XIX століття, яка, на думку багатьох її дослідників, кардинально змінила юридичне життя: з'явилися мирові судді, суд присяжних; були сформовані на нових засадах нотаріат, адвокатура, судівське співтовариство; прийняті нові процесуальні правила. Професія юриста в цілому набула абсолютно іншого змісту [2].

Статут цивільного судочинства 1864 року став першим на вітчизняному правознавчому ґрунті значним проектом щодо європеїзації цивільного процесу, а також певною мірою формально-юридичним джерелом, що передбачав єдність процесу⁵. У цьому зв'язку можна вважати небезпідставними твердження В. Мікеленаса щодо недооціненості даного законодавчого акта та його значення у глобальному контексті розвитку цивільної правової процедури [3].

Першочергове значення для становлення науки цивільного процесу мала концептуальна розробка проблеми єдності й сутності цивільного процесу. Уся сукупність відносин не виходила за межі зобов'язального права, оскільки кожному праву сторони відповідав обов'язок суду. При цьому сторони не мали жодних обов'язків. Цивільне судочинство визнавалося заснованим на приватних інтересах, тому зацікавленій особі надавалося право не тільки порушити провадження у справі, але й призупинити його тоді, коли вона вважатиме за потрібне [4]. На противагу висловленим поглядам Є. О. Нефедьєв обґрунтовував думку, згідно з якою єдність цивільного процесу полягає не в сукупності процесуальних дій у межах зобов'язальних відносин. За певних умов процес існує незалежно від того, здійснюються такі дії чи ні. Початок процесу не залежить від волі відповідача, і боржник перетворюється на нього поза власним бажанням. Діяльність суду визначається самостійними причинами. Воля сторін може служити лише приводом до її початку, продовження чи закінчення. Ідею про єдність процесу Є. О. Нефедьєв логічно завершив тим, що під цивільним процесом став розуміти не юридичні відносини, а юридичну діяльність [5].

Важливу роль для розвитку наукового знання про правосуддя відіграло дослідження «Єдність процесу», підготовлене В. О. Рязановським на початку XX століття, яке сьогодні стало класикою російської юридичної літератури.

У передмові до цього видання М. К. Треушніков зазначає, що в нарисах «Єдність процесу» досліджується серйозна наукова проблема юриспруденції – концепція судового права. Для досягнення цієї загальної мети роботи автор використовує аналіз інших правових категорій – сутності позову, взаємодії (взаємозв'язку) регулятивного та процесуального права, принципів цивільного та кримінального процесуального права, форм адміністративної юстиції тощо [6]. Уже тоді вчений указував, що тенденції розвитку сучасного процесу призведуть до об'єднання різних його видів і до створення єдиного процесуального або судового права.

Головні положення пропонованої концепції В. О. Рязановський вбачав в обґрунтуванні спільних для різних видів процесу начал змагальності, диспозитивності, активності суду, об'єктивної істини і т. ін. [7] Особливої актуальності сьогодні набувають висновки дослідника про значні риси подібності процесуальних інститутів, а нерідко і їх ідентичність у всіх зазначених процесах. А це явище є приводом для появи нової, ще досить мало розробленої доктрини, яка пов'язала три (головні) процеси в одне ціле і проголосила, що наука процесу єдина, що окремі процеси є лише окремими галузями єдиної науки процесуального або судового права [6].

І хоча більш як 70-річний досвід розвитку науки радянського права довів, що створити принципово нову галузь науки соціалістичного цивільного процесу, як, власне, і радянського права в цілому, виявилось неможливим, [4] проте цей період відзначився появою цілої плеяди вчених, які стали фундаторами радянської процесуальної школи, – С. Н. Абрамова, М. Г. Авдюкова, О. Т. Боннера, Л. А. Ванеєвої, М. А. Вікут, Р. Є. Гукасяна, М. А. Гурвича, А. О. Добровольського, П. Ф. Єлісейкіна, І. М. Зайцева та ін. У цей період основні напрями досліджень у галузі цивільного процесуального права пов'язані з предметом галузевого регулювання та цивільною процесуальною формою, цивільними процесуальними відносинами і їх суб'єктами, джерелами цивільного процесуального права, її системою, способами подолання прогалин у цивільному процесуальному праві [4].

Тенденції розвитку правової сфери сьогодні дають можливість визначити нові предмети дослідження науки цивільного процесуального права, а також інший, відмінний від наявного, погляд на ту проблематику, яка свого часу була поставлена вченими-процесуалістами, але з тих чи інших причин остаточно не була вирішена. У переліку об'єктів наукового аналізу, які мають незмінні ціннісні аспекти для здійснення правосуддя у цивільних справах щільне місце займає проблема єдності процесу. Знову можна констатувати зростаючий інтерес до її пізнання крізь призму судового права.

Про це свідчать праці вітчизняних вчених і практиків останнього часу, спрямовані на виявлення взаємозв'язку фундаментальних категорій: суд, судова влада, судочинство [8]. Не менш важливим видається і процесуальний аспект проблеми. У цьому зв'язку можна відзначити створюваний напрям щодо вивчення єдності цивілістичного процесу, меж уніфікації процесуального законодавства, порівняльно-правові дослідження судочинства в межах наявної моделі цивілістичного процесу [9].

Проведені наукові розвідки накреслили лише один із можливих контекстів вивчення проблеми єдності процесу, яка, на нашу думку, через її теоретико-прикладне значення, стане одним із основних напрямів розвитку сучасної цивілістичної процесуальної науки, за словами В. О. Рязановського, єдиної науки майбутнього [6].

Література

1. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу / Чечина Н.А. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербурга. гос. ун-та, 2004. – С. 416.
2. Малешин Д. Я. Вместо предисловия: «прадеды» и «правнуки» Судебной реформы 1864 г. / Малешин Д. Я. // Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.): сб. науч. ст. / под ред. Д. Я. Малешина. – М.: Статут, 2014. – С. 7.
3. Микеленас Валентинас. Устав гражданского судопроизводства России 1864 г. как пример «европеизации» гражданского процесса / Микеленас Валентинас /: сб. науч. ст. / под ред. Д. Я. Малешина. – М.: Статут, 2014. – С. 14-15.
4. Боннер А. Т. История развития отечественной гражданской процессуальной мысли / Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 3. – С.42-47;
5. Проблемы науки гражданского процессуального права / В. В. Комаров, В. А. Бигун, В. В. Баранкова ; под ред. В. В. Комарова. – С. 37.
6. Рязановский В. А. Единство процесса : учебн. пособ. / Рязановский В. А. – М.: Издательский Дом «Городец», 2005. – С. 5-6.
7. Скитович В. В. Концепция судебного права: опыт критического переосмысления / Скитович В. В. // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / под ред. Л. Ф. Леснической, М. А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – С. 5.
8. Бринцев В. Д. Кодекс судової влади на один щабель з КК, КПК, ЦПК / В. Д. Бринцев // Право України. – 1996. – № 8.
9. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О. З. Хотинська. – К., 2006.

Demchuk A. Dranitska O. The science of civil process on the border of centuries: the development of the idea of unity of the process. *The science of civil process at the turn of the century: the outline of the idea of unity of process development This research paper gives an outline of the development of ideas about the unity of process. The author has referred to the origins of science of the civil procedure law, has united the beginning of fundamental investigation with the necessity for creation of a system of knowledge that evaluated the quality of judicial procedure, as well as defined the principles and methods of its application.*

Keywords: *unity of the procedure, judicial law, the science of civil process, unification of judicial procedures, principles of the process, civil process.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО МОНІТОРИНГУ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

О. В. Донець

У роботі приділено увагу теоретико-прикладним питанням реформування правової системи України з питань здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря та виконання вимог Угоди про асоціацію 2014 року щодо впровадження основних положень двох європейських Директив: 2008/50/ЄС та 2004/107/ЄС.

Ключові слова: *атмосферне повітря, директива, моніторинг, Угода про асоціацію.*

У сучасних умовах розбудови державності в Україні суттєво інтенсифікується процес реформування й оновлення національної законодавчої бази. Цей процес обумовлений трансформаційним періодом розвитку суспільства та ускладненням суспільних відносин [1; с. 120]. На сьогодні майже усі реформаційні процеси в екологічній сфері відбуваються «під прапором» євроінтеграції та виконання вимог Угоди про асоціацію [6]. Згідно зі ст. 361 означеної Угоди, Україна зобов'язалася впровадити основні положення двох європейських директив: 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи та 2004/107/ЄС про миш'як, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні у атмосферному повітрі. Імплементация яких передбачає: прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу або органів; встановлення верхньої та нижньої межі оцінки, цільових і граничних значень, а також мети щодо зменшення впливу ТЧ 2.5; визначення та класифікацію зон і агломерацій; запровадження системи оцінки якості повітря відносно забруднювачів; розроблення планів щодо якості атмосферного повітря для зон і агломерацій, де рівень забруднення перевищує граничну або цільову величину; розроблення короткострокових планів дій для зон і агломерацій, де існує ризик перевищення допустимих меж забруднення; запровадження системи публічного інформування громадськості.

Актуальність означеного питання пов'язана, в першу чергу, зі станом атмосферного повітря як в Україні, так і в світі в цілому. Із кожним роком рівень забруднення повітря на Землі підвищується, негативним чином впливаючи як на економіку, так і на якість життя людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) щороку в світі, через забруднення атмосферного повітря, помирає близько 3 мільйонів людей. Причому Україна посідає перше місце у світі за кількістю смертей від забруднення повітря. Звіт ВООЗ «Ambient air pollution: A global assessment of exposure and burden of disease» 2016 року наводить цифру у 54 507 смертей від брудного повітря в Україні у 2012 році, що в перерахунку на 100 тисяч населення є найвищим показником серед інших країн [2]. Серед міст із високим рівнем забруднення після Маріуполя перебувають (у порядку зниження): Одеса, Луцьк, Кам'янське, Дніпро, Київ, Миколаїв, Слов'янськ, Кривий Ріг, Краматорськ, Рубіжне, Лисичанськ і Запоріжжя. Разом із тим, окрім забруднення атмосферного повітря в межах державних кордонів, постає ще низка проблем в означеній сфері, як то: доступ громадян до достовірної та актуальної інформації про стан атмосферного повітря, ступеня його безпечності для життя та здоров'я або реалізація заходів, спрямованих на поліпшення та відновлення атмосферного повітря тощо. Наведемо приклад, так на офіційному сайті Міністерства екології та природних ресурсів України [3] розміщено інформацію щодо стану атмосферного повітря для таких міст як Київ та Харків, але станом на 2015 рік. Якість атмосферного повітря також представлена в екологічних паспортах регіонів, найновішими серед яких є за 2017 рік. Зараз травень 2019 року. Тому щодо актуальності такої інформації напевно взагалі мова не йде. Що ж стосується достовірності...

Гідрометеослужба України збирає дані про концентрації забруднюючих речовин в атмосферному повітрі у 53 містах на 162 стаціонарних та 2 маршрутних постах системи моніторингу. Програма обов'язкового моніторингу якості атмосферного повітря включає сім забруднюючих речовин: пил, двоокис азоту (NO₂), двоокис сірки (SO₂), оксид вуглецю (CO), формальдегід (H₂CO), свинець та бенз(а)пірен. Деякі станції здійснюють спостереження за додатковими забруднюючими речовинами. Проводиться аналіз наявності забруднюючих речовин в опадах та сніговому покриві. Основним критерієм якості повітря є ГДК (гранично-допустимі концентрації) забруднюючих речовин в повітрі населених міст. Забруднення вимірюється у мг забруднюючих речовин в кубічному метрі повітря [3]. Але основними показниками, за якими у світі визначають забрудненість повітря і на яких

базується, утому числі, згаданий звіт ВООЗ, є концентрації твердих часточок діаметром менше 2,5 та 10 мм (ТЧ 2.5 і ТЧ 10 або РМ 2.5 і РМ 10 відповідно). В Україні держава не веде моніторингу концентрації цих часточок у повітрі. Крім того, нині кількість постів спостереження визначається розміром міста і особливостями структури промисловості. Вона може коливатись від одного (для міст з населенням, меншим за 50 тисяч мешканців), до двадцяти (для міст-мільйонників). Так, найбільше, 16 постів у Києві, 10 у Харкові, 8 в Одесі, 6 у Дніпрі, а такі великі промислові центри, як Запоріжжя або Маріуполь – по 5 постів спостереження [7]. Наголосимо, що кожен із таких постів «працює в своєму режимі», тобто здійснює відбір проб за певними (не усіма) показниками та за однієї з чотирьох програм спостережень: повної, неповної, скороченої чи добової¹. Наприклад, відповідно до даних Мережі моніторингу якості атмосферного повітря Центральної геофізичної обсерваторії (підрозділ Гідрометцентру) у місті Києві концентрації завислих речовин, діоксиду сірки, оксиду вуглецю і діоксиду азоту вимірюються одночасно на більше, ніж на десяти постах. Натомість концентрації розчинних сульфатів, оксиду азоту та сірководню визначаються на трьох [7]. У зв'язку із чим, достовірність отриманої інформації щодо якості атмосферного повітря та його безпечності для життя і здоров'я людини можна поставити під сумнів.

Заходи ж щодо поліпшення та відновлення якісного стану атмосферного повітря в Україні є малоефективними як через брак фінансування, так і через відсутність належного правового регулювання та забезпечення державним примусом. Нагадаємо, що з 2018 року запрацював схвалений Урядом Національний план зі зменшення викидів в атмосферу від великих спалювальних установок на період до 31 грудня 2033, відповідно до якого підприємства-забруднювачі зобов'язані виконувати природоохоронні заходи для зменшення обсягів викидів забруднювальних речовин і покращення стану атмосферного повітря. У випадках порушення зазначених вимог зобов'язані відшкодувати завдану шкоду. Разом із тим, в судовому порядку у Держекоінспекції право нараховувати збитки підприємствам-забруднювачам атмосферного повітря було «забрано»: Шостий апеляційний адміністративний суд відхилив апеляційну скаргу Мінприроди, залишивши без змін рішення суду першої інстанції про визнання протиправним і не чинним Наказ № 639 Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10 грудня 2008 року «Про затвердження Методики розрахунків розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря» [5]. Натомість, країни члени ЄС тільки з 1972 до 1992 рр. реалізували чотири п'ятирічні екологічні програми, які розв'язували задачі введення високих показників якості навколишнього середовища, яке проводилося за всіма чотирма факторами забруднення: забруднювальна речовина, джерело забруднення, середовище, в яке надходить забруднювальна речовина, реципієнт забруднювальної речовини. Крім того, також діє директива ЄС, яка встановлює контроль за вмістом шкідливих речовин у відпрацьованих газах автомобільних двигунів, та директива про зниження вмісту свинцю в бензині. Більш того, низка країн по усьому світу встановила граничні строки відмовлення від використання двигунів внутрішнього згорання: Франція – 2040, Великобританія – 2050, Нідерланди та Норвегія – 2025 Німеччина – 2030 тощо.

Повертаючись до вимог Угоди про асоціацію зазначимо, що Мінприроди розробило план імплементації, згідно із яким до кінця 2017 року мало бути прийняте законодавство щодо уповноважених органів, а також встановлені верхній та нижній пороги оцінки для забрудників. До кінця 2018 року – запровадити поділ території України на зони й агломерації та впровадити систему інформування населення. У повному обсязі вимоги директиви мають бути виконані до кінця 2019 року. На виконання даних вимог тільки у лютому 2019 року було винесено на громадське обговорення Проект постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря» [4] і який викликає низку зауважень. Так, положення даного проекту оминули питання вимірювання в пунктах спостереження в сільській місцевості. Крім того, залишається відкритим питання переліку зон та агломерацій на території України, оскільки запропонований проектом перелік зон є фактичним відтворенням адміністративно-територіального поділу України на рівні областей, а перелік агломерацій обмежений лише містами з кількістю населення більше 250 000 осіб. Натомість Директива № 2008/50/ЄС під «агломерацією» вважає зони, включаючи передмістя, як із населенням більше 250 000 чоловік, такі зони із меншою

¹Повна програма передбачає чотири виміри впродовж доби: о 01:00, 07:00, 13:00, 19:00 за місцевим часом; неповна – три: о 07:00, 13:00, 19:00; скорочена – два: о 07:00, 13:00; добова програма передбачає неперервні спостереження.

чисельністю (але з врахуванням їх щільності). Отже, запропонований перелік агломерацій по Україні не є повним.

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні існує нагальна потреба у реформуванні діючої системи моніторингу атмосферного повітря, оскільки існуюча не дає змоги повною мірою отримувати оперативну інформацію про концентрації забруднення речовин та вживати оперативних заходів реагування. Крім того, при реформуванні національного законодавства, потрібно враховувати вимоги Європейських директив, які встановлюють нормативи безпеки як для здоров'я людини (поріг небезпеки), так і для екосистем (критичний рівень), дотримання граничних величин яких надасть змогу уникати, попереджувати та зменшувати шкідливий вплив як на здоров'я людини, так і на довкілля.

Література

1. Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин: [монографія] / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – Київ: Юрид. думка, 2009. – 536 с.
2. Звіт Всесвітньої організації охорони здоров'я «Ambient air pollution: A global assessment of exposure and burden of disease» 2016 року // World Health Organization. – Geneva: 2016. – 131 с.
3. Міністерство екології та природних ресурсів України: офіційний веб-портал: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/33071.html>. – Назва з титул. екрана.
4. Проект постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря» // Міністерство екології та природних ресурсів України: офіційний веб-портал: [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://menr.gov.ua/projects/142/?fbclid=IwAR3e3pSb_1JF7UR9rM0MHwy-QjuMG3K6nI0_key5SSGoYUgQUwA1I47_TybQ. – Назва з титул. екрана.
5. Суд забрав у Держекоінспекції право нараховувати збитки підприємствам-забруднювачам атмосферного повітря // Міністерство екології та природних ресурсів України: офіційний веб-портал: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/32959.html>. – Назва з титул. екрана.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125
7. Як Україна вимірює забруднення повітря? // Українська енергетика. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://ua-energy.org/uk/posts/yak-ukraina-vumiriuiie-zabrudnennia-povitria>. – Назва з титул. екрана.

Donets O. The actual issues of reforming the legal system of Ukraine on the implementation of state monitoring in the field of atmospheric air protection. *The scientific paper focuses on theoretical and applied issues of reforming the legal system of Ukraine on the implementation of state monitoring in the field of atmospheric air protection and the fulfillment of the requirements of the Association Agreement of 2014 on the implementation of the main provisions of the two European Directives: 2008/50 / EC and 2004/107 / EU.*

Keywords: *atmospheric air, directive, monitoring, Association Agreement.*

ДО ПИТАННЯ ТОРГОВИХ СУПЕРЕЧОК В РАМКАХ СОТ

А. В. Духневич

У тезах проводиться теоретико-прикладне дослідження врегулювання суперечок в рамках Світової організації торгівлі. Досліджуються міжнародні нормативно-правові акти, роль та значення міжнародної торгівлі для сучасних міжнародних відносин, форми її регулювання.

Ключові слова: *СОТ, торгівля, ГАТТ/СОТ, держави-Члени СОТ, доступ до ринку, врегулювання суперечок.*

Врегулювання суперечок – важливий засіб гарантування виконання членами СОТ зобов'язань, які прийняті під час торгових переговорів. Без ефективного механізму розв'язання проблем, що виникають у торговельно-економічних відносинах, країни могли б використовувати лише дипломатію. У такій ситуації вирішення суперечки можливе, якщо в обох сторін є бажання

знайти взаємоприйнятне рішення. У протилежному випадку суперечка вирішувалася б із позиції сили: економічна чи політична сила учасників визначала б їх результат. Тому одна з основних переваг СОТ – це забезпечення можливості для будь-якої країни-члена використовувати незалежну процедуру врегулювання суперечок для реалізації своїх прав за відповідними торговими угодами СОТ.

У теорії аграрного права питання розгляду торгових суперечок у рамках СОТ не досліджували, водночас у науці міжнародного права цим питанням приділено належну увагу й тому в дисертаціях, наукових публікаціях розглянуто теоретичні та практичні питання щодо юридичної природи торгових суперечок, їх класифікації, суб'єктного складу, процедури розгляду та юридичних наслідків прийняття рішень за наслідками розгляду таких суперечок.

Вивчення «Домовленості про правила й процедури, що регулюють вирішення суперечок», [1] і наукових джерел свідчить про те, що ні в зазначеному нормативно-правовому акті, ні в правовій літературі не знаходимо поняття торгової суперечки. Зважаючи на це, доцільно сформулювати власне поняття торгової суперечки. Отже, під торговими суперечками Світової організації торгівлі пропонуємо розуміти розбіжності, які виникають між членами Організації у зв'язку з порушенням або недодержанням принципів, норм і вимог Угод СОТ та взятих зобов'язань щодо доступу сільськогосподарських товарів на ринки держав – членів СОТ, здійснення експортно-імпорتنних операцій з сільськогосподарськими товарами, надання внутрішньодержавної допомоги сільському господарству, застосування заходів санітарного, фітосанітарного контролю до безпечності та якості сільськогосподарської продукції, проходження її через митні процедури й державний контроль. Тому предметом торгових суперечок, виходячи з поняття торговельних суперечок, є розбіжності, які виникають між членами Організації у зв'язку з порушенням або недодержанням принципів, норм і вимог Угод СОТ та взятих зобов'язань, щодо доступу сільськогосподарських товарів на ринки держав – членів СОТ, здійснення експортно-імпорتنних операцій з сільськогосподарськими товарами, надання внутрішньодержавної допомоги сільському господарству, застосування заходів санітарного, фітосанітарного контролю до безпечності та якості сільськогосподарської продукції, проходження її через митні процедури й державний контроль.

У результаті проведеного дослідження ефективності системи врегулювання суперечок у ГАТТ у 1985 р. видано «Огляд ефективності розгляду торговельних суперечок відповідно до ГАТТ та домовленостей Токіо-раунду». [2, с. 256] У цьому огляді серед іншого, вказувалося, що тарифи та квоти були найбільш частим предметом скарг і та ці справи здебільшого вирішувалися задовільно; субсидії менш часто були предметом скарг, але задовільне їх вирішення було зазначено рідше; отримання формальної згоди на створення груп експертів у цілому відбувалося в межах прийнятеного терміну часу; прийняття доповіді груп доволі рідко відкладалося на тривалий період; для більшості доповідей груп експертів і робочих груп, прийнятих із 1948 р., середній період часу з моменту подання скарги до моменту прийняття доповіді складав 10 місяців; імплементація рішень була доволі швидкою в більшості справ і середній період часу між моментом подання скарги й до моменту імплементації рекомендацій групи експертів складав близько двох років.

Докорінна реформа системи врегулювання торговельних суперечок та втілення вищезазначених принципів знайшли своє відображення в такому документі, як «Домовленість про правила та процедури, що регулюють вирішення суперечок», [1] що є Доповненням 2 до Марракеської угоди про створення СОТ і містить 27 статей та чотири додатки. У тексті ДСУ, включаючи додатки, розв'язується більшість проблем, які притаманні ГАТТ 1947.

Відомий дослідник правової системи ГАТТ/СОТ Д. Джексон (США), на наше переконання, справедливо вважає, що одним із найбільших досягнень, закріплених у документах Уругвайського раунду, яке можна вважати серцевиною всієї світової торговельної системи та ефективною імплементації документів Уругвайського раунду, є Домовленість про правила й процедури врегулювання суперечок [3].

Тим часом у статті III п. 2 цієї Домовленості прямо вказується, що «Система врегулювання суперечок СОТ є центральним елементом у справі забезпечення безпеки та передбачуваності багатосторонньої торговельної системи. Члени СОТ визнають, що він служить для захисту прав і зобов'язань членів СОТ за охопленими угодами, а також для прояснення наявних положень цих угод відповідно до звичайних правил тлумачення міжнародного публічного права» [1].

Вбачаємо, що система повинна розвиватися в напрямі заохочення її використання сторонами, неупередженості при винесенні рішень. Тому вирішення суперечок повинно бути відокремлене від переговорного процесу в СОТ і чітко виконуватись особами та органами, які не зацікавлені в суперечці або залежності від сторін спору чи від інших факторів.

Література

1. Про правила і процедури врегулювання суперечок: Домовленість від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/981_019
2. Себатян А. С. Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952 – 2005 гг/ А. С. Себатян. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 344 с.
3. John H. Jackson. The World Trading System. – P. 124.

Duchnevich A. Dispute settlement in the WTO. *In the article teoretiko is conducted the applied research of mechanism of settlement of disputes within the framework of World organization of trade. The international are probed normatively legal acts, role and value of international trade, for modern international relations, form of its adjusting.*

Keywords: *WTO, trade, GATT/ WTO, States-members of WTO, access, is to the market, settlement of disputes.*

БУКВА ЗАКОНУ ЧИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ДО ПРОБЛЕМИ «НЕГІДНИХ СПАДКОЄМЦІВ»

Ю. О. Заїка

Аналізується поняття «негідні спадкоємці». Розглядаються проблеми позбавлення спадщини спадкоємців за законом і за заповітом. Пропонується усунути певну колізію між нормами закону та засадами справедливості.

Ключові слова: *спадкування за законом; спадкування за заповітом; усунення від спадкування; негідні спадкоємці.*

Право на спадщину особа може набути як на підставі заповіту, так і в силу закону. Проте, керуючись нормами загальнолюдської моралі, законодавець визначає і коло осіб, які усуваються від отримання спадщини, незважаючи на їх родинні чи сімейні зв'язки з померлим, а в певних випадках, незважаючи і на раніше висловлену волю спадкодавця у заповіті. Осіб, які внаслідок своєї протиправної поведінки позбавляються права на отримання спадщини, в доктрині цивільного теорії називають «негідними» або «недостойними» спадкоємцями [2, с. 420]. Законодавець визначає юридичні факти, за наявності яких спадкоємці позбавляються права на спадкування. Негідні дії спадкоємців за ступенем суспільної небезпеки є різними: від вчинення особливо тяжкого злочину (вбивства) – до невиконання цивільних обов'язків і аморальної поведінки.

Підставою для визнання спадкоємця негідним може бути його поведінка не лише за життя спадкодавця, наприклад, до і після складання заповіту, а й після відкриття спадщини. Скажімо, вже після смерті спадкодавця спадкоємець вчинив замах на життя іншого спадкоємця.

Відповідно до ст. 1224 ЦК України усуваються від права на спадкування як за законом, так і за заповітом особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя. Із диспозиції ч. 1 ст. 1224 ЦК України не випливає, що спадкоємці повинні діяти виключно з метою заволодіти спадщиною. Таке розуміння зумовило б неправильне й обмежене застосування цієї норми. Тому й особи, які вчинили вбивство спадкодавця чи спадкоємця не лише з корисних мотивів, а із ревнощів, помсти, з метою приховати інший злочин, з хуліганських та інших мотивів, повинні усуватися від спадщини, оскільки вони своїми умисними діями об'єктивно сприяли тому, що їх закликають до спадщини чи їх частка спадщини внаслідок таких дій, може збільшуватися. Кваліфікаційною ознакою, яка виступає підставою усунення від спадкування, у таких випадках є умисні дії спадкоємця. Оскільки до негідних спадкоємців віднесено лише осіб, які вчинили умисні злочини проти особи спадкодавця чи інших спадкоємців, то вчинення злочину з необережності, як і вчинення дій, які спричинили смерть спадкодавця чи інших спадкоємців, але не можуть визнаватися злочинними, не є підставою для усунення від спадщини.

Водночас, зміст ч. 1 ст. 1224 ЦК України нам вважається не зовсім вдалим. Щодо поняття навмисного вбивства і його класифікації труднощів у судовій практиці не виникає, оскільки йдеться про кваліфікацію злочинів за певними статтями Кримінального кодексу України. Певні проблеми виникають при аналізі поняття « замах на вбивство ». За кримінальним законодавством замахом на

злочин визнається умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи. Тобто, всупереч волі злочинця з'явилися такі обставини, що перешкодили завершенню злочину. Замах на вбивство за багатьма ознаками подібний до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого. Визначальним при розмежуванні таких злочинів є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій. Залежно від кваліфікації таких протиправних дій настають відповідні не лише кримінально-правові, а й цивільно-правові наслідки. Проте, як свідчить судова практика, вчиняючи тяжкі злочини проти особи, обвинувачені практично ніколи не визнають себе винними у вчиненні інкримінованого їм замаху на вбивство, особливо у тих випадках, коли потерпілий залишився живим, або категорично відмовляються від свідчень, в яких визнавали свою вину на попередньому слідстві, вже безпосередньо в судовому засіданні. Не можна погодитися з висловленою у свій час правовою позицією Верховного Суду України, (і підтриманою окремими цивілістами), що підставою усунення від спадщини є «умисне позбавлення життя, а не наявність певного складу злочину, що призвів до цього», тому ця норма «повинна застосовуватися у випадках як вчинення умисного вбивства, так і умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких сталася смерть» [4, с. 190].

Таке широке тлумачення поняття «замах на вбивство», по-перше, виходить за межі доктринального тлумачення норми, а по-друге, суперечить легальному розумінню поняття «замах». Ця колізія може бути усунута шляхом розширення кола негідних спадкоємців. До негідних спадкоємців за законом ми пропонуємо віднести осіб, які вчинили умисні злочини проти особи спадкодавця, у тому числі: доведення до самогубства, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, побой і мордування, катування, погрозу вбивством, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебувала в небезпечному для життя стані, незаконне позбавлення волі, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, завідомо неправдиве обвинувачення у тяжкому чи особливо тяжкому злочині [1, с. 246]. Внаслідок похилого віку, стану здоров'я, моральної травми, правової необізнаності, нарешті, внаслідок неплатоспроможності, та інших обставин спадкодавець, проти якого вчинили злочин, не завжди має можливість скористатися своїм правом і позбавити негідного спадкоємця спадщини шляхом складання, зміни чи скасування заповіту. [3, с. 230]. А за відсутності волевиявлення спадкодавця, така особа отримує спадщину, що не може не суперечити як закону людському, так і Божому. Тому за таких обставин повинна діяти презумпція усунення спадкоємця від спадщини.

Якщо ж спадкодавець, незважаючи на негідну поведінку особи, встановлену судовим вироком, призначить її своїм спадкоємцем у заповіті, така особа буде отримувати спадщину як спадкоємець за заповітом на загальних підставах.

Однією із досить таки суперечливих новел є частина 2 ст.1224 ЦК України, за якою не мають права на спадкування особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.

Законодавець надає право на спадкування за заповітом особі, яка вчинила замах на життя спадкодавця, проте, відмовляє у праві на спадкування за заповітом особі, яка перешкоджала заповіт скласти, змінити чи скасувати. Таку логіку важко зрозуміти оскільки за ступенем суспільної небезпеки замах на життя і перешкода вчинити цивільний правочин є незрівнянними.

До негідних спадкоємців необхідно також віднести не лише осіб, які перешкоджали спадкодавцю скласти, змінити чи скасувати заповіт, а й тих осіб, які примушували спадкодавця заповіт скласти, тим самим спотворюючи його волю, якщо ця обставина буде доведена в судовому порядку.

Література

1. Актуальні проблеми спадкового права: навч. посібник / За ред. Ю. О. Заїки, О. О. Лов'яка. – К.: КНТ, ЦУЛ, 2014. – 336 с.
2. Заїка Ю. О. Спадкове право і цивілістична доктрина // Правова доктрина України: у 5 т. – Х.: Право, 2013, – Т. 3. Доктрина приватного права: Н. С. Кузнецова, О. Є. Харитонов, Р. А. Майданик та ін.; за заг ред. Н. С. Кузнецової. – С. 413-432.
3. Заїка Ю. О. Усунення від спадкування як вид цивільно-правової відповідальності // Відповідальність у приватному праві: монографія / І. Безклубий, Н. Кузнецова, Р. Майданик та ін.; за заг ред. І. Безклубого. – К.: Грамота 2014. – С. 224-238.

4. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1998). Правові позиції Пленуму Верховного Суду України щодо розгляду судами окремих категорій цивільних справ/ Відп. ред. П. І. Шевчук. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 271 с.

Zaika Y. Letter of law or justice: to the problem of «unworthy heirs». The concept of «worthless heirs» is analyzed. The problems of depriving the heirs of inheritance by law and by will are considered. It is proposed to eliminate a certain conflict between the rules of the law and the principles of justice.

Keywords: inheritance by law; inheritance by will; removal from inheritance; unworthy heirs.

ПРИНЦИП МОВЧАЗНОЇ ЗГОДИ В СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗОПЛАТНУ ПРИВАТИЗАЦІЮ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Н. В. Ільків

Проведено аналіз правових засад принципу мовчазної згоди при реалізації права на безоплатну приватизацію земельних ділянок комунальної власності з урахуванням правових позицій Верховного Суду.

Ключові слова: земельна ділянка, приватна власність на земельну ділянку, комунальна власність на земельну ділянку, приватизація землі.

Відповідно до статті 118 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) відповідному органу, який уповноважений на передачу земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність громадян в порядку безоплатної приватизації, надається місячний строк для прийняття рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову в його наданні. Зважаючи на те, що недотримання цього строку стало поширеним явищем, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок» від 02 липня 2013 р. ця норма була доповнена частиною сьомою, згідно з якою у такому випадку особі, зацікавленій в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, надано право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу (тобто у разі якщо рішення не було прийняте) у місячний строк з дня закінчення строку, встановленого для прийняття рішення відповідним органом.

Тобто, у законодавстві встановлені гарантії права потенційного землевласника на етапі отримання дозволу на розробку документації із землеустрою. Фактично мова йде про застосування принципу мовчазної згоди, що, за аналогією закону, може тлумачитися як принцип, згідно з яким суб'єкт набуває право на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або інших видів господарської діяльності без отримання відповідного документа дозвільного характеру, за умови якщо суб'єктом господарювання або уповноваженою ним особою подано в установленому порядку заяву та документи в повному обсязі, але у встановлений законом строк документ дозвільного характеру або рішення про відмову у його видачі не видано або не направлено (абз. 1 ч 1 ст. 1, п. 6 ст. 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності») [1].

Правова позиція, відображена у постанові Верховного Суду (далі – ВС) від 17 грудня 2018 р. у справі №509/4156/15-а про визнання незаконним рішення органу місцевого самоврядування полягає у визнанні замовлення розробки проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки за принципом мовчазної згоди виключно правом, а не обов'язком громадянина й жодним чином не позбавляє її права на отримання від уповноваженого органу після спливу місячного строку дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або вмотивованої відмови у його наданні, а також права на судовий захист у випадку неможливості реалізації права на отримання відповідного дозволу (бездіяльності суб'єкта владних повноважень) або відмови у його наданні після спливу місячного строку [2].

Якщо у цій частині позиція ВС є чіткою і спрямованою на захист інтересів заявника, то викликає ряд зауважень її наступна частина. Зокрема, щодо місячного строку розгляду клопотання ВС вказав, що цей строк є строком виконання органом місцевого самоврядування своїх повноважень

(компетенції) і він разом з іншими елементами (складовими) утворюють структуру повноважень суб'єкта владних повноважень. А недотримання строку виконання обов'язку є свідченням формального порушення реалізації повноважень, проте, повинно оцінюватися в межах причин і умов, які призвели до цього. Як зазначено у постанові, недотримання строку виконання обов'язку не означає припинення повноважень органу місцевого самоврядування і втрату ним правоможності на ухвалення будь-яких рішень, в тому числі й тих, які є предметом спору у цій справі. Тому, пропуск цього строку сам по собі не свідчить про протиправність ухваленого рішення [2]. Це означає, що використання особою права замовити проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки без згоди уповноваженого органу не позбавляє обов'язку відповідача розглянути заяву згідно із чинним законодавством та прийняти відповідне рішення. Однак, таке вільне трактування судом норм законодавства аж ніяк не гарантує права громадян.

Оскільки для реалізації свого права на замовлення документації з розробки проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, особа має місячний строк з дня закінчення строку для розгляду клопотання органом місцевого самоврядування та для надання примірника договору із супровідним листом-повідомленням, то це означає, що зацікавлена особа буде прагнути вкласти у цей строк, щоб не втратити можливість на розробку проекту відведення. Якщо ж особа замовила розробку документації і у цей час орган приймає рішення про відмову у наданні дозволу на розробку проекту відведення, то відповіді на питання про долю виготовленої документації на основі принципу мовчазної згоди при наявності запізненого рішення немає ні в законодавстві, ні у правовій позиції ВС. А це, у свою чергу, замість впорядкування відносин може внести ще більший хаос.

Не вирішеним у законодавстві є питання проходження процедури погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки виготовленого на замовлення заявника, що діє за «принципом мовчазної згоди». Згідно з ч. 1 ст. 186-1 ЗК України проект землеустрою щодо відведення підлягає обов'язковому погодженню, а для цього необхідно подати до територіального органу Держгеокадастру за місцем розташування земельної ділянки оригінал проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки, що згідно з ст. 50 Закону України «Про землеустрій» включає, зокрема, копію клопотання (заяви) про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (в окремих випадках) та рішення відповідного органу місцевого самоврядування про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки). Тобто законодавець, з одного боку, запроваджуючи такий інститут, намагався захистити права суб'єктів, а з іншого – залишив багато прогалин, які роблять його неідеальним.

Але навіть проходження процедури погодження, як зазначає А. В. Сіра, ще не гарантує отримання земельної ділянки у приватну власність, оскільки має відбутися державна реєстрація відповідної земельної ділянки в Державному земельному кадастрі [3]. Процедура ж державної реєстрації земельних ділянок, що визначена у ст. 24 Закону України «Про державний земельний кадастр», передбачає, що державна реєстрація земельних ділянок здійснюється за заявою особи, якій за рішенням органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою [4], що є підставою для формування земельної ділянки при передачі її у власність чи користування із земель державної чи комунальної власності.

Отже, для того, щоб принцип мовчазної згоди дійсно виступав гарантією права громадян на безоплатну приватизацію земельної ділянки необхідним є проведення значної законодавчої роботи зі внесення змін до земельного законодавства. Вирішення усіх поставлених питань для реалізації принципу мовчазної згоди, повинно попередити конфліктні ситуації при реалізації громадянами права на безоплатну приватизацію.

Література

1. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 02.05.2019)
2. Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2018 р. у справі №509/4156/15-а. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626478> (дата звернення: 05.05.2019)
3. Сіра А. В. Підводні камені застосування «принципу мовчазної згоди» при реалізації громадянами права на безоплатне отримання земельної ділянки. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/pw0875.pdf> (дата звернення: 07.05.2019)
4. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07 липня 2011 р. № 3613-VI. Відомості Верховної Ради України, 2012. – № 8. – Ст. 61.

Ilkiv N. Principle of tacit consent is in the system of guarantees of the right of citizens to free-of-charge privatization of land plot. *The legal principles of the principle of tacit consent in realization of the right to free-of-charge privatization of land plots of communal property are analyzed. Legal positions of Supreme Court are taken into account.*

Keywords: *land plot, private property of land plot, community property on land plot, privatizing of land plot.*

РЕАЛІЗАЦІЯ УГОДИ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ САНІТАРНИХ І ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ В УКРАЇНІ

Н. В. Карпінська

Автором здійснено аналіз Угоди про застосування санітарних та фітосанітарних заходів СОТ крізь призму членства України в СОТ та ЄС. Досліджено правову основу для реалізації санітарних і фітосанітарних заходів в Україні.

Ключові слова: *санітарні, фітосанітарні заходи, СОТ, організаційно-правове забезпечення*

Угода про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (Угода про застосування СФЗ) є одним із основних документів Світової організації торгівлі у сфері сільського господарства, метою якого є захист життя чи здоров'я людей, тварин чи рослин. Основою Угоди про застосування СФЗ є принцип, який входив до фундаментальних правил міжнародної торгівлі з часу підписання ГАТТ 1947: кожна країна має право вживати заходів, «необхідних для захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин», але це право не може бути використано для створення прихованих обмежень торгівлі або для невиправданої дискримінації між країнами. Угода про застосування СФЗ деталізувала та розширила цей принцип.

У преамбулі Угоди про СФЗ СОТ зазначено, що мета застосування санітарних і фітосанітарних заходів – це намір СОТ покращити здоров'я людини, тварин та фітосанітарну ситуацію на території всіх членів СОТ; бажання утворити багатосторонню основу правил і дисциплін, що регулюють розробку, введення й застосування санітарних і фітосанітарних заходів із метою мінімізації їхнього негативного впливу на торгівлю; сприяння використанню гармонізованих санітарних та фітосанітарних заходів між членами СОТ на основі міжнародних стандартів, інструкцій і рекомендацій, розроблених відповідними міжнародними організаціями, включаючи Комісію з «Кодексу Аліментаріус» Міжнародного епізоотичного бюро, а також відповідні міжнародні й регіональні організації, що діють у межах Міжнародної конвенції із захисту рослин, не вимагаючи від членів СОТ змінювати їх належний рівень захисту життя чи здоров'я людини, тварин або рослин; забезпечення функціонування механізму реалізації правил застосування положень ГАТТ 1994, що стосуються використання санітарних та фітосанітарних заходів [1].

На сучасному етапі правову основу застосування санітарних і фітосанітарних заходів в нашій державі складають Конституція України, Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів СОТ, закони України, інші нормативні акти.

У Конституції України (ст. 49) закріплено положення про те, що санітарно-епідемічне благополуччя населення забезпечується державою. Також, відповідно до ст. 16 Конституції України, на державу покладається обов'язок із забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України.

Угодою про застосування санітарних і фітосанітарних заходів передбачено, що країни-члени СОТ, які розвиваються, можуть спіткати особливі труднощі при виконанні вимог санітарних та фітосанітарних заходів імпортуючих членів СОТ та, як наслідок, при доступі на ринки, а також розробці й застосуванні санітарних і фітосанітарних заходів на своїх власних територіях і т. ін. Тому, відповідно до ст. 3, для гармонізації санітарних заходів на якомога ширшій основі члени СОТ повинні ґрунтувати свої санітарні заходи на міжнародних стандартах, інструкціях чи рекомендаціях. Санітарні заходи, які відповідають цим документам, повинні вважатися необхідними для захисту життя чи здоров'я людини й тварин.

Відповідно до ст. 2 Угоди, члени СОТ мають право вживати санітарні та фітосанітарні заходи, необхідні для захисту життя чи здоров'я людини, тварин або рослин за умови, що вони не суперечать

положенням цієї Угоди. Члени СОТ повинні забезпечити умови, щоб будь-який санітарний чи фітосанітарний захід застосовувався лише в обсязі, необхідному для захисту життя або здоров'я людини, тварин чи рослин, ґрунтувався на наукових принципах і щоб його дія не продовжувалася без достатніх наукових обґрунтувань. Члени СОТ повинні забезпечити, щоб їхні санітарні й фітосанітарні заходи не створювали свавільної або невинуватної дискримінації між членами СОТ, на території яких існують ідентичні чи аналогічні умови, включаючи свої власні території та території інших членів СОТ. Санітарні й фітосанітарні заходи не повинні застосовуватися в спосіб, який являє собою приховане обмеження міжнародної торгівлі [1].

У системі організаційно-правового забезпечення застосування фітосанітарних заходів важливе місце посідає Міжнародна конвенція про захист рослин. Відповідно до п. 2 ст. 4 цього документа передбачено створення офіційної національної організації із захисту рослин, до обов'язків якої належать видача сертифікатів на вантажі рослин, рослинних продуктів й інших регульованих об'єктів стосовно фітосанітарних правил договірної сторони, що імпортує; спостереження за рослинами в період вегетації, у тому числі як в оброблюваних зонах (зокрема полях, плантаціях, розсадниках, садах, теплицях і лабораторіях), так і в зонах дикоростучої флори, а також рослин та рослинних продуктів, що зберігаються або транспортуються, зокрема з метою інформування про поширюваність, появу й розповсюдження шкідників, а також боротьби з ними, у тому числі для інформування; огляд вантажів рослин і рослинних продуктів, що перевозяться міжнародним сполученням, та у випадках, коли це доцільно, огляд інших регульованих об'єктів, зокрема, для запобігання введенню до складу рослинного чи тваринного світу й/або поширенню шкідників; дезінсекція або дезінфекція вантажів рослин, рослинних продуктів та інших регульованих об'єктів, що перевозяться міжнародним сполученням для того, щоб вони відповідали фітосанітарним вимогам; захист зон, що перебувають у небезпеці, позначення, збереження й спостереження за зонами без шкідників і зонами з низькою поширеністю шкідників; проведення аналізу небезпечності шкідників; забезпечення за допомогою відповідних процедур того, щоб фітосанітарна безпечність вантажів після сертифікації щодо складу, заміни й повторного зараження підтримувалася до експорту; навчання та розвиток персоналу.

У ст. 9 Міжнародної конвенції про захист рослин передбачено створення Комісії з фітосанітарних заходів у межах Продовольчої й сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй (ФАО). До функцій Комісії входить сприяння повній імплементації цілей цієї Конвенції та, зокрема, вивчення стану захисту рослин у світі й необхідності вживання заходів для боротьби з міжнародним поширенням шкідників і їх введенням до складу рослинного чи тваринного світу зон, що перебувають у небезпеці; встановлення й постійний перегляд необхідних організаційних заходів і процедур щодо розробки та прийняття міжнародних стандартів, а також встановлення правил і процедур для вирішення суперечок; створення таких допоміжних органів Комісії, що можуть бути необхідними для належного виконання її функцій; прийняття керівних принципів щодо визнання регіональних організацій із захисту рослин; налагодження співробітництва з іншими відповідними міжнародними організаціями з питань, що охоплюються цією Конвенцією; прийняття рекомендацій, необхідних для її імплементації; виконання інших функцій, що можуть бути необхідні для досягнення цілей цієї Конвенції [2].

Предметно, зауважимо, що після вступу України до СОТ та підписання Угоди про асоціацію із Європейським Союзом у нашій державі виникли додаткові зобов'язання щодо імплементації законодавства України до вимог законодавства ЄС, оскільки прийняті та внесені зміни до законодавства у фітосанітарній сфері до й після вступу до СОТ не повністю усунули колізії, прогалини та інші недоліки чинного санітарного, ветеринарного, фітосанітарного законодавства, в правовому регулюванні.

На сучасному етапі значна кількість нормативних актів національного законодавства що стосуються санітарних та фітосанітарних заходів не узгоджуються з регламентами Європейського Союзу й потребують удосконалення прийняттям низки нових законів та підзаконних нормативно правових актів, які б детально врегулювали вищевказані відносини.

Література

1. Угода Про застосування санітарних та фіто санітарних заходів від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/981_006
2. Міжнародна конвенція про захист рослин від 06.12.1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_805

Karpinska N. Realization of the Agreement on the application of sanitary and phytosanitary measures in Ukraine. *The author analyzes the Agreement on application of sanitary and phytosanitary measures of the WTO through the prism of Ukraine's membership in the WTO and the EU. The legal basis for realization of sanitary and phytosanitary measures in Ukraine is investigated.*

Keywords: *sanitary phytosanitary measures, WTO, organizational and legal support.*

ПРАВОВА ПРИРОДА УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ

В. В. Качановський

Стаття є дослідженням правової природи управління багатоквартирним будинком. Дано чітке визначення поняття «управління багатоквартирним будинком». З'ясовано, які закони та нормативно-правові акти стосуються різноманітних аспектів управління багатоквартирним будинком. Розглянуто основні форми управління багатоквартирним будинком.

Ключові слова: *багатоквартирний будинок, форми управління, організація співвласників багатоквартирного будинку.*

Актуальність проблеми дослідження. Реформи у житловій сфері, які в нашій державі розпочались у 90-х рр. ХХ ст. з дозволу приватизації житла громадянами, перетворили квартирунаймачів у власників нерухомості й привели до зміни відносин власності в межах кожного будинку. Тому проблема управління багатоквартирними будинками, які перейшли у приватну власність домовласників є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню організаційно-правових та фінансово-економічних аспектів створення і функціонування об'єднань співвласників багатоквартирного будинку присвячують свої праці вітчизняні науковці та дослідники: В. А. Руденко, А. А. Бовин, Л. Е. Чередникова, Е. В. Егоров, Н. І. Олійник та ін.

Мета та завдання. Розглянути правову природу управління багатоквартирним будинком

Мета дослідження – проаналізувати основні аспекти правової природи управління багатоквартирним будинком.

Об'єкт дослідження – правова природа управління багатоквартирним будинком.

Предмет дослідження – управління багатоквартирним будинком.

Виклад основного матеріалу. Управління багатоквартирним будинком це новий етап на шляху розвитку житлової сфери, який сприяє ефективному використанню житла його співвласниками. Згідно п. 8 ст. 1 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» (№ 417-VIII) [1] управління багатоквартирним будинком – це вчинення співвласниками багатоквартирного будинку дій щодо реалізації прав та виконання обов'язків співвласників, пов'язаних із володінням, користуванням і розпорядженням спільним майном багатоквартирного будинку. У відповідності до тексту Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» було визначено три форми управління багатоквартирним будинком. Листом Мінрегіону №7 / 9–10109 від 21.08.2015 р. конкретизовано форми управління багатоквартирним будинком [3]:

1. Управління багатоквартирним будинком співвласниками. Прийняття рішень щодо управління багатоквартирним будинком зборами співвласників та процедурні питання проведення зборів врегульовані ст. 10 Закону № 417-VIII. У такій моделі управління співвласники, як споживачі комунальних послуг, укладають договори на постачання комунальних послуг з їх постачальниками. Питання, які стосуються утримання будинку, поточного і капітального ремонтів співвласники вирішують самостійно, шляхом проведення зборів.

2. Управління багатоквартирним будинком управителем. За рішенням співвласників управління багатоквартирним будинком може бути передано управителю (управляючій компанії – юридичній особі або ФОП) [4, с. 59]. Якщо мешканці не визначилися з формою управління, то управителя призначають органи місцевого самоврядування. Управитель може здійснювати управління багатоквартирним будинком на підставі договору, який повинен узгоджуватись з умовам затвердженого «Типового договору про надання послуг з управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів

України від 20.05.2009 р. № 484. Найважливішими складовими договору, відповідно до ч. 4 ст. 11 Закону № 417-VIII, називають перелік послуг, права й обов'язки сторін, ціна на послуги, строк дії договору.

3. Управління багатоквартирним будинком об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку (асоціацією об'єднань співвласників багатоквартирних будинків). В такому випадку ОСББ може існувати як самостійно, так і залучати управителя. Так, відповідно ст. 12 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» № 2866 від 29.11.2001 – III визначено, що згідно рішення загальних зборів функції з управління багатоквартирним будинком можуть бути делеговані (всі або частково) управителю або асоціації. У такому випадку становиться можливим два варіанта управління багатоквартирним будинком. Згідно першого варіанту ОСББ залучає управителя. У ст. 13 Закону № 2866 – III чітко вказано, що якщо функції з управління багатоквартирним будинком за рішенням загальних зборів об'єднання передано управителю, то відносини з управління регулюються договором, укладеним між ОСББ і управителем [2]. Згідно другого варіанту управління здійснює безпосередньо ОСББ. В даному випадку ОСББ організовує свої органи управління: загальні збори, правління ОСББ і ревізійну комісію. Вищим органом управління об'єднання визнаються загальні збори співвласників. Для керівництва поточною діяльністю об'єднання обирається правління, яке приймає рішення з питань чітко визначених у статуті. Для контролю за фінансово – господарською діяльністю правління об'єднання на загальних зборах обирають ревізійну комісію.

Висновки. Успішна реалізація курсу на реформування ЖКГ визначається ефективністю реалізації нормативно-правових актів на рівні конкретного міста. На практиці ж до останнього часу відсутній чіткий правовий механізм, який у повній мірі буде забезпечувати ефективне управління багатоквартирними будинками. Подальше дослідження доцільно спрямувати на вивчення особливостей управління багатоквартирними будинками у європейських країнах та запровадження найкращого досвіду в Україні.

Література

1. Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19>. (дата звернення 28.05.2019).

2. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>. (дата звернення 28.05.2019).

3. Лист Мінрегіону №7 / 9-10109 від 21.08.2015 р. щодо Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку». URL: <http://uniservice.kiev.ua/list-minregionu/> (дата звернення 28.05.2019).

4. Максименко О. Аналіз сутності управління багатоквартирним будинком та необхідності підготовки менеджерів (управителів) / О. Максименко, В. Кулакова // Маркетинг в Україні. – 2018. – № 1. – С. 56-64.

Kachanovsky V. Legal nature of management an apartment house. *The article is a study of the legal nature of the management of a multi-apartment building. A clear definition of the concept of «management of an apartment building» is given. It is determined which laws and regulations relate to various aspects of the management of a multi-apartment building. The main forms of management of a multi-apartment building are considered.*

Keywords: *apartment building, forms of management, organization of co-owners of a multi-apartment building.*

ПОТЕНЦІАЛ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ РІЧКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Р. С. Кірін

Розглянуто особливості гідро- та екологічних загроз Дніпру. Підтримано необхідність зміни українського водного законодавства шляхом імплементації рамкової Водної директиви згідно з Угодою про Асоціацію України з ЄС. Річкове законодавство, як сукупність юридичних нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у сферах використання, охорони та безпеки річок, має відповідний потенціал до систематизації при його розгляді в якості частини водного законодавства, яке запропоновано диференціювати на такі складові: 1) законодавство про використання вод; 2) законодавство про охорону вод; 3) законодавство про безпеку вод.

Ключові слова: охорона річок, екологічний стан, водне законодавство.

Могутній Дніпро (в минулому Борисфен) із найдавніших часів до повоєнних років був однією з найбагатших у Європі на рибу, звіра, врожайні землі для розвитку овочівництва річок і вирізнявся надзвичайно чистою водою. Незважаючи на інтенсивне освоєння водозбірного басейну, він екологічно стало функціонував, малі річки були повноводні і деякі навіть суднохідні. Підземні джерела живлення та Дніпровські пороги забезпечували самовідновлення і очищення річки. Після зарегулювання стоку Дніпра греблями розпочався період деградації річки, він прогресує: підземні джерела замулені, первісний об'єм водосховищ зменшився на 5 - 20%. Вони перетворилися на місцеві могильники забруднюючих речовин, аж до важких металів і радіонуклідів [1].

Зневоднення річки, на думку Т. Тимочко, стається через хижацьке водокористування. Підприємства безконтрольно забирають з нього воду, а замість скидають неочищені стоки. Держава замість того, щоб боротися з забрудненням річки збирає статистичну інформацію з цього питання [2].

Серед інших гідро- та екологічних загроз Дніпру слід виділити й такі: 1) хімічне забруднення – речовини, які скидають підприємства та побутовий сектор, служать добривом для водоростей, які в результаті посилено розмножуються і швидко відмирають, провокуючи падіння рівня кисню у водному середовищі, що призводить до загибелі риби та загнивання води; 2) масова забудова прибережної смуги – провокує зарегульованість стоку зупиняючи його перебіг, що призводить до обміління річки; 3) хаотична та неконтрольована робота земснарядів у всьому басейні річки.

На думку голови Всеукраїнської екологічної ліги істотно допомогти у вирішенні проблеми обміління річки може зміна українського водного законодавства шляхом імплементації рамкової Водної директиви згідно з Угодою про Асоціацію України з ЄС [2].

Мова йде про Директиву 2000/60/ЄС «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23.10.2000 р. (в редакції від 11.03.2008 р.), в якій, окрім важливих дефініцій, як то: а) «басейн ріки» - означає зону суші, з якої весь поверхневий стік йде крізь цілу низку потоків, рік і, можливо, озер до моря через єдине річкове гирло, естуарій або дельту; б) «ріка» - означає масив внутрішньої води, яка протікає головним чином по поверхні землі, але яка може частину свого шляху протікати під землею; проголошене завдання ставити собі за мету досягти доброго стану вод у басейні кожної річки, і тому заходи стосовно поверхневих і ґрунтових вод, що належать до тієї ж екологічної, гідрологічної і гідрогеологічної системи, координуються [3].

Дійсно, реформа річкового законодавства, як складової частини водного законодавства України, наразі є як ніколи актуальною, проте уявляється доцільним зробити аналіз його потенціалу систематизації задля об'єктивного уявлення не тільки про структуру, а й про систему річкового законодавства - сукупність юридичних нормативних актів, які регулюють суспільні відносини у сферах використання, охорони та безпеки річок.

Останні, як об'єкт водних правовідносин, відповідно до ст. 3 та 5 Водного кодексу України, є складовими водного фонду України (поверхневі води - водотоки (річки, струмки)), а також одним з видів водних об'єктів загальнодержавного значення (поверхневі води - озера, водосховища, річки, канали, що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків). Як гідрологічний об'єкт, річки є предметом вивчення одного з розділів гідрології суші – річкової гідрології (потамології – (від грец. potamos – «річка») - науки про річки, яка займається вивченням поверхневих водотоків та їхніх режимів), тож може розглядатися в якості об'єкта потамологічного права.

Натомість вітчизняне водне законодавство не передбачає відповідного рівня диференціації у власній структурі. Так, згідно з Класифікатором галузей законодавства України [4] нормативно-правові акти водного законодавства включені до розділу 270.000.000 Природні ресурси. Охорона довкілля та охоплюють такі сфери регулювання: 270.310.000 Загальні питання охорони водних об'єктів і водних ресурсів; 270.320.000 Управління і контроль в галузі охорони, використання та відтворення водних об'єктів і водних ресурсів; 270.330.000 Водний фонд України; 270.340.000 Власність та інші права на водні об'єкти і водні ресурси; 270.350.000 Водокористування. Види і порядок водокористування; 270.360.000 Охорона вод; 270.360.010 Охорона джерел питного водопостачання та порядок скидання виробничих стічних вод; 270.370.000 Протипаводкові заходи і захист від шкідливої дії вод; 270.380.000 Закріплення берегів. Протизсувні роботи; 270.390.000 Державний облік вод. Державний водний кадастр; 270.400.000 Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів; 270.410.000 Відповідальність за порушення водного законодавства.

Ще менший рівень структурування нормативно-правових актів «законодавства про води» (код 40140) має інформаційно-пошукова система «Законодавство України», яка використовується згідно із Положенням про веб-ресурси Верховної Ради України. Специфіка останньої полягає в тому, що документи у сфері, що досліджується, розосереджені наступним чином: 40140 10 Водокористування. Якість питної води; 40140 20 Заходи проти повені. Підтоплення; 40140 30 Закріплення берегів. Протизсувні заходи; 40140 40 Відповідальність за порушення законодавства про води. Крім того, акти водного законодавства можна знайти і в розділі 40180 Законодавство про гідрологію і в розділі 40190 Охорона навколишнього природного середовища, а саме - 40190 40 Охорона води.

Отже, наявність класифікаційних груп нормативно-правових актів водного законодавства дає підстави диференціювати його на такі складові: 1) водоресурсне законодавство (законодавство про використання вод); 2) водоохоронне законодавство (законодавство про охорону вод); 3) водобезпекове законодавство (законодавство про безпеку вод).

В якості прикладу формування водоохоронного законодавства України доцільно навести зміст Правил охорони поверхневих вод (затверджені наказом Державного комітету СРСР з охорони природи від 21.02.1991 р.): 1) загальні положення; 2) нормування якості води водойм і водотоків; 3) охорона водних об'єктів при скиданні зворотних (стічних) вод і різних видах господарської діяльності; 4) планування, розробка та погодження заходів з охорони вод; 5) контроль стану водних об'єктів і водоохоронної діяльності водокористувачів; 6) відповідальність за порушення Правил; 7) загальні вимоги до складу та властивостей води потоків і водойм в місцях господарсько-питного, комунально-побутового і рибогосподарського водокористування (додаток 1); 8) гранично допустимі концентрації нормованих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного і комунально-побутового водокористування (додаток 2); 9) гранично допустимі концентрації нормованих речовин у воді рибогосподарських водних об'єктів (додаток 3); 10) терміни і визначення, прийняті в Правилах охорони поверхневих вод (додаток 4).

Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 19.06.2002 р. № 232 «Про затвердження переліків галузевих стандартів і прівівняних до них інших нормативних документів колишнього СРСР» були затверджені Перелік нормативних документів колишнього СРСР, що визначають порядок вимірювань при здійсненні контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства (Перелік № 1) та Перелік нормативних документів щодо визначення показників в об'єктах довкілля, викидах, скидах, промислових відходах (Перелік 2), куди включено й зазначені Правила охорони поверхневих вод, чинність яких в Україні було подовжено лише до 31.12.2007 р.

Натомість, ще у 1999 р. в Україні були прийняті Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами [5], положеннями яких передбачалося, що діяльність водокористувачів не повинна спричиняти збільшення донних відкладів або накопичення в них забруднюючих речовин, які можуть призвести до погіршення стану водних об'єктів. У разі виявлення таких донних відкладів водокористувачі повинні забезпечити розчищення русла річки або ложа водойми та взяти заходів до запобігання подальшому замуленню і забрудненню водного об'єкта.

Література

1. Шапар А. Г. Дніпро. Минуле. Сьогодення... Майбутнє? URL: <http://www.golos.com.ua/article/293254>
2. Тимочко Т. В. Дніпро вже не гуде, а стогне і вмирає. URL: <http://argumentua.com/stati/dn-pro-vzhe-ne-gude-stogne-vmira>
3. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року // Офіційний вісник Європейського Союзу від 21.03.2008 р. – 2000. / L0060 /
4. Наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5 «Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04?find=1&text
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465 «Про затвердження Правил охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами» // Офіційний вісник України від 16.04.1999 р. – 1999. – № 13. – ст. 51.

Kirin R. Potential of systematization of rivers legislation. *Specialty of gidro- and ecological threats to Dnipro are reviewed. The necessity of change of the Ukrainian water legislation by implementation of the scope Water directive under the Agreement on Association of Ukraine and EU is supported. A river legislation, as a complex of legal normative acts, that regulate public relations in the spheres of the use, guard and safety of the rivers, has corresponding potential to systematization in case of*

consideration this complex as part of water legislation that is offered to differentiate to such parts: 1) legislation about the use of waters; 2) legislation about the guard of waters; 3) legislation about safety of waters.

Keywords: guard of the rivers, ecological state, water legislation.

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ДЕЯКІ ПІДСТАВИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

I. I. Коваленко

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, пов'язаних із визначенням поняття природокористування та деяких підстав його виникнення.

Ключові слова: природокористування, природні ресурси, природне середовище, природні об'єкти, екологічне користування, навколишнє середовище, оренда.

Конституція України надає громадянам право для задоволення своїх потреб користуватися природними об'єктами, що належать на праві державної чи комунальної власності відповідно до закону, не порушуючи екологічну ситуацію та їх природні якості [1].

Законодавство України гарантує громадянам право загального користування природними ресурсами для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством [2].

У порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством – на пільгових умовах [3].

При взаємодії людини з природним середовищем відбувається вилучення з нього всього необхідного для життєдіяльності людини, яка вживає, перероблює природні об'єкти з урахуванням своїх потреб. Усе це називають природокористуванням у широкому розумінні цього слова. Однак, воно не обмежується лише споживанням або експлуатацією природних об'єктів, бо поширюється також і на використання природних ресурсів, їх комплексів, які забезпечують здоровий спосіб життя, духовні і естетичні потреби, відпочинок, відновлення фізичних та духовних сил.

В чинному законодавстві України та науковій літературі зустрічаються різні терміни щодо визначення права природокористування, зокрема професор Петров В. В. «природокористування» розуміє як використання корисних для людей властивостей довкілля – екологічних, культурних, оздоровчих та інших. Тому до змісту «природокористування» входять різноманітні його форми – екологічна (провідна форма), економічна, культурно-оздоровча [4].

Заслуговує на увагу позиція Єрофєєва Б. В., який обґрунтовує доцільність введення нового терміну «екологічне користування», оскільки він має ширший зміст і відображає охоронні тенденції в розвитку інституту природокористування, які формуються під впливом об'єктивних умов його здійснення та забезпечують раціональність, безпечність використання довкілля і його компонентів. На його думку природокористування визначається як встановлений порядок використання природних ресурсів для задоволення екологічних потреб народного господарства і громадян, а також має у своїй основі більш господарський і економічний інтерес. Екологічне користування навпаки переслідує в більшості інтерес максимальної охорони навколишнього середовища, збереження екологічних зв'язків в екосистемі. Також висловлюється думка, що природокористування є обмеженим інститутом і регулює тільки користування природними об'єктами, а не вводить в свою основу охорону навколишнього середовища [5].

На нашу думку законодавець уже закріпив в нормативно-правових актах правила використання природних об'єктів. Для їх раціонального використання, подальшого збереження та відтворення встановлено певні межі користування ними. Держава бере природні об'єкти під свою охорону, встановлюючи юридичну відповідальність за порушення правил екологічної безпеки.

Право природокористування в науковій літературі розглядається у кількох аспектах: як об'єктивне право природокористування, тобто самостійний складний правовий інститут екологічного права, який займає центральне місце в системі екологічного права України; як суб'єктивне право

особи, яке полягає в здійсненні нею передбачених законом правомочностей, щодо використання корисних властивостей природних ресурсів для задоволення своїх потреб (матеріальних, рекреаційних, естетичних, оздоровчих та інших); як правовідносини, через які реалізується право природокористування, що є природним суб'єктивним правом особи та умовою реалізації всіх екологічних прав людини.

Науковці право природокористування поділяють також на загальне та спеціальне (за способом його виникнення); постійне і тимчасове (за строком здійснення); за об'єктами користування (землекористування, водокористування, надрокористування, користування рослинним та тваринним світом, об'єктами природно-заповідного фонду, оздоровчого, лікувального призначення і т.д.).

Підставами виникнення права природокористування є отримання спеціального дозволу на його здійснення або укладення договору оренди. При дослідженні зазначених підстав ми прийшли до висновку, що в Україні відсутній єдиний порядок видачі дозволу (ліцензії) на право природокористування, не завжди при здійсненні ліцензування враховується волевиявлення громади щодо доцільності передачі природних об'єктів у спеціальне використання. Ця обставина не сприяє чіткому забезпеченню раціонального використання природних ресурсів. З метою створення дієвого та досконалого механізму здійснення орендних правовідносин було б доцільно прийняти спеціальні нормативно-правові акти щодо їх регулювання.

Література

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 №254 к/96-ВР в редакції Закону від 02.06.2016 №1401-VIII//Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 13,14.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991р. – Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41 (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2012 р.).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» від 2 грудня 2010 року. №2756-4. – Ст. 38.
4. Петров В. В. Екологічне право. Конспект лекцій.
5. Єрофеев Б. В. Екологічне право: підручник для вузів. – М.: Юриспруденція. – 1999. – 448 с.

Kovalenko I. Features of the concept of the right to use nature and some grounds for its occurrence. *The article is devoted to the research of problematic issues related to the definition of the concept of nature use and some grounds for its occurrence.*

Keywords: *nature management, natural resources, natural environment, natural objects, ecological use, environment, rent.*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

В. В. Ладиченко

Досліджується практика реалізації інформаційних прав у сфері екологічної безпеки та констатується необхідність забезпечення відповідних інформаційних.

Ключові слова: *інформаційні права людини, екологічна безпека.*

Правове регулювання інформації у сфері охорони навколишнього середовища вимагає дослідження принципів та завдань покладених в основу фундаментальних міжнародних пактів у сфері охорони навколишнього середовища та обігу інформації таких, як Паризька угода з клімату від 2015 року та спеціальних міжнародно-правових актів: Декларація ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 14 квітня 1992 року), Керівні принципи щодо забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості у процесі прийняття рішень в галузі охорони навколишнього середовища (Софія, 25 жовтня 1995 року). Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступі до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхус, 25 червня 1998 року; ратифікована Україною 6 липня 1999 року) крізь призму нових інформаційних технологій та проблем із реалізацією інформаційних прав в розвитку екологічного права України [1].

Метою дослідження є вдосконалення правового регулювання інформації про навколишнє природне середовище з метою недопущення проявів обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації як складової національної безпеки інформаційної безпеки, можливість адаптації в українське законодавство міжнародно-правових механізмів охорони навколишнього середовища, безпеки життєдіяльності людини.

В цьому контексті вбачаємо за доцільне розширення доступу до екологічної інформації шляхом вдосконалення механізму забезпечення інформаційних прав людини, вдосконалення організаційно-правових інструментів контролю за дотриманням цих прав.

Таким чином, необхідним є впровадження нової парадигми інформаційно-екологічної складової національної безпеки на основі забезпечення інформаційних прав та свобод людини. Виходячи із положення про міжнародний характер інформаційного права, нова парадигма повинна включати концепцію світового інформаційного простору та відповідати вимогам міжнародної спільноти у цій сфері.

У системі екологічної безпеки загрози спрямовані проти тих правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, що гарантують захист середовища проживання. Для України вкрай актуальними є такі групи загроз:

— значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

— нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлювальних, так і відновлювальних;

— неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;

— погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;

— неконтрольоване ввезення до України екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороби, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;

— неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності, тощо.

Стаття 50 Конституції України гарантує кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Поняття інформації про навколишнє природне середовище визначено Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. (Орхуська Конвенція).

Відповідно до Конвенції «екологічна інформація» означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про:

а) стан таких складових навколишнього середовища, як вода, її компоненти, відповідність її чинним санітарно-гігієнічним нормам, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

б) фактори, такі як речовини, енергія, випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі питного водопостачання, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові показники, які включає: аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього природного середовища;

в) стан здоров'я та безпеки людей, вплив на життя людей.

Актуальним вбачається вдосконалення правового регулювання інформації про навколишнє природне середовище з метою недопущення проявів обмеження свободи доступу до публічної інформації; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, можливість адаптації в українське законодавство міжнародно-правових механізмів охорони навколишнього середовища, безпеки життєдіяльності людини.

Нами розвивається розуміння інформаційних прав людини як права на збір, поширення, використання та збереження інформації, на основі яких виникають інформаційні відносини, що є

основоположними, природними за своєю суттю, необхідними для становлення і розвитку особистості, для належного функціонування держави [2, с. 23].

Слід вести мову про інформаційні права і свободи громадянина в екологічній, економічній, політичній та інших сферах. Зазначена диференціація окремих прав служить підтвердженням структурованості інформаційних прав та необхідності дослідження правової природи кожного інформаційного права окремо та в сукупності з іншими.

Умовно можна сформулювати інформаційні права як групу прав з центром довкола свободи інформації, права на інформацію, права на комунікацію, право на доступ до інформації яка має публічний характер чи є суспільно значимою, право на приватність, охорону персональних даних, право на таємницю (нотаріальну, комерційну, адвокатську, лікарську, податкову) тощо.

Від так, доцільно:

- вдосконалити механізм доступу до інформації та реалізації права на екологічну інформованість та покласти це в основу системи моніторингу довкілля, контролю за єдиною державною системою цивільного захисту та контролю за діяльністю суб'єктів пов'язаних із відходами виробництва та споживання, їх вторинного використання, переробки та утилізації забезпечити лише за умов наявності доступу до інформації про їхню діяльність та впливу на стан екології.

- провести аналіз змін організаційно правових механізмів забезпечення права на доступ до екологічної інформації відповідно до адміністративно-правового забезпечення органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання відповідно до чинного Закону України «Про доступ до публічної інформації», нової редакції Закону України «Про інформацію», Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативних актів інформаційного та природоохоронного законодавства.

- впровадити в чинне законодавство положення які вдосконалюють механізми забезпечення інформаційних прав у сфері охорони навколишнього природного середовища. Ці права охоплюють свободу інформації, право на інформацію, право на доступ до інформації, право на доступ до суспільно важливої інформації, право на правову інформацію, свободу думки, віросповідання право на захист персональних даних (генетична інформація) та будь-якої інформації що стосується приватного життя, право на знищення персональних даних в автоматизованих системах.

- закріпити право на екологічну поінформованість, як самостійне інформаційне право у сфері охорони навколишнього природного середовища яке гарантує право на проживання в безпечному середовищі.

Література

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. (Орхуська Конвенція) – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_015/

2. Вітів В. А. Інформаційні права як складова четвертого покоління прав людини / В. А. Вітів // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 2016. – № 6. – С. 22-26.

Ladychenko V. Information environmental safety. *The practice of realization of information rights in the field of ecological safety is investigated and the necessity of provision of corresponding information is noted.*

Keywords: *information human rights, ecological safety.*

ПОНЯТТЯ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗМІШАНИХ ДОГОВОРІВ

А. Ю. Мандрик

В статті розкривається поняття «змішаний договір» та характеризуються підходи до визначення цього інституту в науковій літературі, розкрито відмінність з поняттям «комплексний договір».

Ключові слова: *свобода договору, змішаний договір, комплексний договір.*

Принцип свободи договору та й диспозитивність цивільного права в цілому реалізується за допомогою багатьох інститутів, однак особливе місце серед них займають змішані договори. Так,

серед різноманітних цивільно-правових договорів нерідко можна зустріти такі, які в тій чи іншій мірі відрізняються від конкретного типу договору, закріпленого в Цивільному Кодексі України (надалі – ЦК), хоча і мають з ним певну схожість. Така відмінність викликана специфікою змісту врегульованих правовідносин, що обумовлює і особливості їх правового регулювання. На сьогодні практичне значення інституту змішаних договорів полягає в можливості сторін договору закріпити свої обов'язки відносно один одного відповідно до реальних ринкових умов.

Частина 2 статті 628 ЦК говорить про те, що «Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору» [1].

Таким чином, законодавець вперше спробував дати легальне визначення змішаним договорам, хоч і обмежився при цьому однією частиною статті. До прийняття ЦК у 2003 році регламентація змішаних договорів в цивільному законодавстві була відсутня. Більш того, підприємства і організації в своїй господарській діяльності широко використовували і практично не відступали від прийнятих державними органами типових договорів, які були розроблені у чіткій відповідності до закріплених в ЦК УРСР 1963 року видів договорів.

В науковій літературі змішані договори розглядаються як різновиди так званих нетипових договорів (інститутів), а саме поняття змішаного договору розкривається через зіставлення з типовими договорами, врегульованими цивільним законодавством. Так, І. Б. Новицький і Л. А. Лунц дають таке визначення: «Змішаним називається договір, який породжує зобов'язання, що входять до складу двох або декількох врегульованих законом типових договірних відносин» [2].

Розглядаючи змішані договори як різновид нетипових договірних відносин, В. А. Ойгензіхт називає змішаним договір, який «породжує різні зобов'язання, що входять до складу декількох врегульованих законом типових договірних відносин» [3]. В основному ж подібного роду договори намагалися підпорядкувати режиму традиційного врегульованого зобов'язання, або визнавали їх самостійність, що вимагає спеціального правового регулювання.

Сьогодні можна з упевненістю сказати, що договори в сфері інформаційних технологій відносяться до змішаних – в силу ч. 2 ст. 628 ЦК, так як в них в більшості випадках присутні елементи і договорів на виконання робіт, і договорів про надання послуг, так і договорів про передачу прав інтелектуальної власності та ін.

Примітно, що раніше елементам змішаних договорів відводилася різна роль: одні визнавалися головними, інші – додатковими, а іноді додатковим не додавалося жодного значення. Так, зазначалося, що у змішаних зобов'язаннях припускається субсидіарне застосування до них правил, що відносяться до їх елементів. В. В. Вітрянський писав про те, що «раніше до договору застосовувалися норми, що регулюють переважаючі в ньому умови. Тепер же до одного змішаного договору застосовуються норми, що регулюють різні види договорів» [4].

Поряд зі змішаними договорами вирізняють також комплексні договори. При цьому в юридичній літературі відсутня достатня чіткість у вживаних термінах, що нерідко призводить до їх змішування.

Так, В. А. Белов використовує обидва терміни, називаючи, наприклад, «договір фрахтування на час – комплексним, а договір фрахтування (чартер) – змішаним» [5]. Е. А. Суханов ототожнює ці поняття, вказуючи з цього приводу, що договірні зобов'язання можуть бути не тільки складними, але і змішаними (комплексними), що складаються з декількох різних договірних зобов'язань. Такий підхід виник в літературі радянського періоду, де поділ на змішані і комплексні, відносилось в першу чергу до господарських договорів.

В цей же час робилися спроби розмежувати ці поняття. Вважалося, що комплексні правові явища (в тому числі договори) є поєднання різногалузевих елементів, а змішані договори містять елементи різних договорів, що належать до однієї галузі. Так, А. А. Собчак, даючи визначення комплексного договору, пропонує «називати такими договори, які породжують два і більше різних зобов'язань, що мають єдину господарську мету і групуються навколо одного з них, яке є основним».

Специфіка комплексних договорів визначається їх міжгалузевим і міжвидовим характером. Міжгалузевий характер виражається в необхідності сполучення цивільно-правового та адміністративно-правового (чи іншого) регулювання відносин, що виникають, міжвидовий – в одночасному виникненні комплексу зобов'язань, що потребує застосування законодавства про відповідні види зобов'язань (звичайно з урахуванням специфіки комплексного регулювання) [6].

Така позиція щодо розмежування змішаних та комплексних договорів видається на першу думку цілком обґрунтованою, проте в ній не розкрито відповіді на питання: до якого виду віднести договір, який породжує два і більше зобов'язань, але має виключно односторонній характер? Маємо на увазі договори в яких механічне поєднання різних договорів в одному документі, що обумовлено єдиною метою. Такі договори не відносять ні до змішаних, ні до комплексних, а відрізняються вони лише ступенем інтеграції (взаємопроникнення) [7].

Отже, вважаємо за необхідне подальше дослідження даного інституту та визначитися в термінології з метою уніфікованого використання терміну «змішаний договір». У зв'язку з цим вимагає свого вирішення питання про те, яка правова природа змішаного договору та його місце в системі договорів.

Окрім цього при дослідженні змішаних договорів автори часто розглядали їх як «проміжну стадію в процесі виникнення нових видів договорів». Більш того в ряді робіт таке проміжне положення змішаних договорів зводилося до їх правової природи. Відповідно, вимагає з'ясування й питання про те, за яких умов змішаний договір набуває нових якостей і може вважатися самостійним договором.

Література

1. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Новицький І. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 102.
3. Ойгензихт В. А. Нетипичные договорные отношения в гражданском праве: Учебное пособие. – Душанбе, 1984. – С. 4-5.
4. Витрянский В. В. Гражданский кодекс о договоре. / В. В. Витрянский // Вестник ВАС РФ. – 1995. – №10. – С. 101.
5. Гражданское право. Особенная часть. Белов В.А. М.: Центр ЮрИнфо, 2004. – С. 225, 228.
6. Собчак А. А. Смешанные и комплексные договоры в гражданском праве/ А. А. Собчак // Советское государство и право, 1989 № 11. С. 63-66.
7. Лідовець Р. А. Поняття та зміст змішаного договору // Наукові записки. Серія «Право». – Острог, 2005. – Вип. 6. – С. 266-273.

Mandryk A. Concept and approaches to the definition of the mixed contracting institute. The article reveals the concept of «mixed agreement» and describes approaches to the definition of this institute in the scientific literature, discloses the difference with the concept of «complex agreement».

Keywords: *freedom of contract, mixed agreement, complex agreement.*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАМІНИ КРЕДИТОРА У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

В. В. Надьон

Відповідно до положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачено можливість заміни кредитора без погодження з боржником. Однак, на практиці виникає багато питань щодо незаконних дій нового кредитора.

Ключові слова: *кредитор, боржник, заміна, відступлення права вимоги, правонаступництво, обов'язок, інформаційний обов'язок.*

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор.

З одного боку, право на виконання, що виникає внаслідок укладеного договору, - відносно за своєю природою: за загальним правилом договір має силу тільки для сторін, які його уклали. Головний юридичний ефект договору полягає у встановленні пов'язаності сторін відповідними правовідносинами. Він зумовлений тим, що договірне зобов'язання виникає в силу узгодженої волі

осіб, які вступивши в договір, зобов'язані здійснити надання того, з приводу чого вони уклали договір. Зобов'язальне відношення, що виникло на основі договору, зберігає природу особистого правового зв'язку [1, с. 76]. ЦК України передбачені підстави заміни кредитора і/або боржника.

Відповідно до ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою. Кредитор у зобов'язанні може бути замінений також в інших випадках, встановлених законом. Також ЦК України передбачає виключення із загального правила, відповідно до якого, кредитор не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом.

Щодо зазначених п. 3-4 ст. 512 ЦК України питань не виникає. Так, особа, яка виконала обов'язок перед кредитором, стає новим кредитором перед зобов'язаною особою, за яку було виконано основне зобов'язання. Тобто виконання обов'язку іншою особою (не основним боржником) не звільняє основного боржника від виконання обов'язку. Отже, *боржник не звільняється від виконання обов'язку, а, навпаки зобов'язаний виконати свій невиконаний обов'язок вже новому кредитору (тобто особі, яка виконала перед первісним кредитором обов'язку за боржника)*. На наш погляд, зазначені пункти, які вказують на можливість виконання зобов'язання іншою особою, відбуваються або за згодою з боржником (п. 3, 4), або зі смертю: а) первісного кредитора (зі смертю кредитора, якщо зобов'язання не пов'язано з особистістю померлого, право вимоги переходить до нового кредитора); б) основного боржника і покладанням обов'язку на правонаступників, якщо зобов'язання не пов'язано з особистістю померлого (п. 2) і відповідно, якщо правонаступник дасть свою згоду на виконання зобов'язання за померлу особу (боржника). Виконання правонаступником обов'язку за боржника, матиме місце в тому випадку, коли правонаступник бажає прийняти спадщину. У випадках, якщо правонаступник відмовляється від прийняття спадщини, то відповідно він звільняється від виконання покладеного на нього обов'язку покрити борги за померлу особу (основного боржника).

Тобто законодавець, з одного боку зазначає, що заміна кредитора відбувається без згоди боржника, однак в певних передбачених законом випадках, така згода презюмується. Німецький теоретик Ф. Регельсбергер цілком обґрунтовано стверджував, що за допомогою своїх вільних дій або незалежних від своєї волі подій людина вступає у відносини з істотами зовнішнього світу, з людьми та речами. Для задоволення своїх тілесних та духовних потреб, користуючись своїми силами та здібностями, вона підпорядковує собі речі, зобов'язується відносно інших людей та зобов'язує їх відносно себе. Це стосується як окремих людей, так і їх об'єднань. Регулювання та захист виникають з людських відносин та становлять завдання права. Останнє, підпорядковуючи життєві відносини своєму пануванню, визначаючи умови правового визнання їх та їх значення в галузі права, зводить спочатку фактичні відносини в правовідносини.

Цивільні правовідносини формуються як відносини між рівноправними суб'єктами, як правовідносини особливого структурного типу, в яких обов'язок кореспондує правомочності як домагання, а не як велінню. При всій полярності суб'єктивних прав та обов'язків у цивільних правовідносинах зобов'язаний суб'єкт у всіх випадках перебуває в рівному становищі з управомоченим суб'єктом [2, с. 17]. Зобов'язаний та управомочений суб'єкти перебувають у відносинах координації, а не субординації. Слід погодитися з М. В. Вітрук, що правовідносини є правовим зв'язком прав та обов'язків точно визначених суб'єктів права як корелятивів, в яких одні є відомими як носії суб'єктивного права, а інші – як носії юридичного обов'язку [3, с. 238].

Однак в ЦК України, у відповідних положеннях, простежується не рівність сторін у зобов'язанні. Ця нерівність простежується у заміні боржника, кредитора. Так, законодавець визначив, що якщо відбувається заміна боржника, то боржник зобов'язаний отримати згоду від кредитора, а якщо відбувається заміна кредитора, то кредитор не зобов'язаний отримати згоду від боржника. На перший погляд, все зрозуміло. Дійсно, навіщо кредитору отримувати згоду від боржника на свою заміну, за загальним правилом, боржнику повинно бути все-рівно на чию користь виконувати покладені на нього обов'язки. Кредитор, в свою чергу, при заміні боржника повинен бачити, що ця заміна не призведе до негативних наслідків з боку нового боржника. Тобто кредитор повинен бути впевнений у платоспроможності нового боржника. При покладанні відповідальності за невиконання договірної зобов'язання до уваги береться характер відносин сторін, а також ступінь дотримання особами необхідної при виконанні договору сумлінності, дбайливості і обачності [1, с. 75].

Щодо відступлення права вимоги, то законодавець у п. 1 ст. 512 ЦК визначив можливість заміни кредитора без згоди боржника. Аналізуючи сучасну практику, слід зазначити, що із заміною кредитора відбуваються грубі порушення прав боржника. З самого початку ці порушення відбуваються: 1) заміною без попередження первісного кредитора, який відступаючи на оплатній основі своє право вимоги іншій особі, не інформує про це боржника; 2) відступ від принципу рівності сторін у договірному зобов'язанні, про що свідчать спрощені можливості кредитора відступити своє право вимоги іншій особі (новому кредитору). На наш погляд, законодавець повинен був прописати певну обов'язкову процедуру відступлення права вимоги. Зрозуміло, що зобов'язати кредитора отримати згоду від боржника на відступлення свого права – це смішно, однак визначити процедуру відступлення права вимоги з попереднім наданням переважного права виконання обов'язку основним боржником з визначенням строку на його виконання, і вже після пропуску остаточного строку кредитор має право на відступлення права вимоги будь-якій іншій особі. У своїх наукових роботах М. Д. Пленюк та Т. О. Музика зазначають таку категорію як «інформаційний обов'язок». Інформаційний обов'язок, за словами Т. О. Мизики, слід вважати організаційним елементом, що перетворює просте договірне правовідношення на ускладнене та опосередковує виникнення й рух договірного правовідношення [4, с. 198]. Саме інформаційного обов'язку і не вистачає в діях кредитора, який бажає відступити своє право вимоги іншій особі.

Таким чином, завдяки зазначеній інформації, у боржника була б можливість обрати на чю користь боржник бажає виконати свої зобов'язання, а саме на користь первісного кредитора, чи на користь нового кредитора. А так на сьогоднішній день, кредитор самостійно відступає право вимоги іншій особі без попередження боржника, і боржник інформується вже новим кредитором, про заміну кредитора у зобов'язанні. Слід зазначити, що не завжди новий кредитор надає належним чином оформлені документи про відступлення своїх прав первісним кредитором на користь новому кредитору. Відповідно на цій підставі боржник до кінця не проінформований щодо належності заміни кредитора, і це призводить до невиконання покладених обов'язків на боржника, тому що боржник не може зрозуміти, яким чином відбулась заміна, і чи ця заміна має законний характер. Відповідно до ч. 2 ст. 517 ЦК України боржник має право не виконувати свого обов'язку новому кредиторіві до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні. А це знов таки тупикова ситуація, в якій знаходиться боржник.

Практика щодо визначеного питання свідчить про те, що не завжди заміна кредитора відбувається на законних підставах, а отже, ця незаконність перетворюється на незаконні дії з боку нового кредитора до основного боржника. Наприклад, коли новий кредитор, стягує борг з іпотечного майна боржника, а боржник про ці дії не проінформований взагалі, довідується тоді, коли не може потрапити до себе в квартиру, тому що в ній вже проживає інша особа, яка набула право власності на іпотечне майно. І це не одиничний випадок на сьогодні.

Отже, щоб захистити права власника-боржника, необхідно на законодавчому рівні прописати процедуру заміни кредитора, тобто шляхом інформаційності, надати можливість неналежному боржнику реанімуватися в сторону належності виконання, розуміючи про ті негативні наслідки, які можуть настати в майбутньому, і з заміною первісного кредитора.

Література

1. Халабуденко О. А. Несумлінне вторгнення в чужі договірні відносини: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2019 р., м. Одеса). – Одеса, 2019. – С. 74-79.
2. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: моногр. – Харків: Право, 2017. – 392 с.
3. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности: моногр. – М.: Норма, 2008. – 448 с.
4. Музика Т. О. Інформування контрагента як складова договірного зобов'язання. *Дев'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвяч. пам'яті Є. В. Васьковського*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (17 трав. 2019 р., м. Одеса). – Одеса, 2019. – С. 194-198.

Nadon V. Some questions for replacement of the creditor in obligation. in accordance with the provisions of the Civil Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine), it is provided for the possibility of replacing a creditor without the consent of the debtor. However, in practice, many questions arise as to the unlawful actions of a new lender.

Keywords: creditor, debtor, replacement, deferral of claim, succession, duty, information obligation.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ РЕФОРМИ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Г. Я. Наконечна, Н. І. Матвійчук

У статті узагальнено досвід світової практики реалізації заходів щодо бюджетної децентралізації. Охарактеризовано можливості застосування світового досвіду в нашій державі для побудови ефективної моделі фінансової системи.

Ключові слова: *бюджетна децентралізація, владні повноваження, світовий досвід європейських держав, модель бюджетної децентралізації.*

Сьогодні процес децентралізації в Україні успішно стартував, але повноцінне завершення реформи потребує усунення наявних прогалин. Демократична держава передбачає існування відповідної моделі організації влади, в основу якої покладено принцип народовладдя та яка забезпечує реальні можливості реалізації народом належної йому влади на всіх рівнях, реальні засоби впливу народу на політику держави, що здійснюється органами публічної влади, на відповідність діяльності органів влади суверенній волі народу та їх змінність [3].

Децентралізація у розумінні розширення владних повноважень на місцевому рівні призводить до вищої ефективності публічного управління на нижчому рівні, а також підвищенню ефективності й якості надання суспільних послуг. Тому важливим є пошук оптимального варіанту між обсягом наданих повноважень та їх підтримкою відповідними фінансовими ресурсами [8].

Дієвість цього механізму чітко прослідковується на прикладі як постсоціалістичних країн Європи, так і розвинутих європейських держав.

З середини минулого століття у зарубіжних країнах виникла проблема фінансового вирівнювання між територіальними одиницями, це пов'язано з тим, що відбувся стрімкий стрибок у розвитку економіки, виникли питання покращення соціального захисту, відбулася зміна функцій і обов'язків між органами державної і місцевої влади. У міжнародній практиці застосовуються дві системи організації фінансового вирівнювання бюджету:

– перша передбачає акумуляцію фінансових ресурсів, які необхідні для бюджету уряду (державний), а у подальшому через центральний бюджет буде здійснюватися перерозподіл коштів на потреби окремих територій (місцеві бюджети);

– друга передбачає самофінансування, тобто місцеві бюджети самостійно на спеціальному фонді накопичують кошти для вирівнювання фінансових ресурсів, без участі державного бюджету. У кожній країні своя система та практика фінансового вирівнювання.

Враховуючи схожість концепцій реформи бюджетної децентралізації цікавим для України є досвід Франції та Польщі. У Польщі органам місцевого самоврядування гарантується частка в публічних доходах відповідно до покладених завдань, а їх обсяг може бути змінений одночасно із внесенням змін до класифікацій публічних доходів [4, с. 142]. До дохідної частини місцевого бюджету відносяться власні податкові (податок на нерухомість, сільськогосподарський податок, з транспортних засобів, на спадщину, лісовий та ін.) і неподаткові надходження, загальні субвенції та дотації з держбюджету. Водночас встановлення розміру місцевих податків та зборів здійснюється в межах, визначених законодавством. Нагляд за місцевими фінансами покладається на регіональні рахункові палати.

У Франції органи місцевого самоврядування уповноважені самостійно визначати ставки податків в межах законодавства. Основним джерелом доходів бюджету муніципалітетів виступають такі закріплені податки як земельний, місцевий збір на освоєння надр, територіальний економічний податок з підприємств; до місцевих відносяться податок на прибирання території, збір на встановлення електроосвітлення та ін. [1, с. 58]. Водночас місцеві бюджети понад 60% залежать від державних дотацій та субсидій. Місцева влада має право брати позики для фінансування капітальних видатків місцевих бюджетів.

Фінансування з бюджету здійснюється на підставі рішень місцевих органів влади на потреби територіальних громад із загального бюджету. Бюджетна система Франції має свої особливості - в неї немає єдності бюджетної системи. Кожний бюджет відокремлений і самостійний. На частку державного бюджету відносить 47% місцевих бюджетів; 9 фондів соціального страхування; 40% державних підприємств і біля 4% усіх ресурсів фінансової системи країни. У свою чергу, через

бюджетну систему здійснюється процес розподілу і перерозподілу внутрішнього валового продукту – 24% і національного доходу – 52%. На підставі чого уряд держави здійснює контроль над фінансовою діяльністю на місцях [6]. Міжбюджетні відносини у Франції у порівнянні з іншими зарубіжними країнами мають суттєві відмінності. Не беручи до уваги те, що в державі центральна бюджетна система, міжбюджетні відносини як такі відсутні. Вони в своїй основі мають фінансування у вигляді дотацій (вертикальне вирівнювання), а також на загальнодержавні програми уряд надає фінансування за допомогою цільових субвенцій. Крім цього, особливістю Франції є спеціальні фонди, які знаходяться у розпорядженні державної влади і застосовуються за цільовим призначенням. Французькі цільові фонди різноманітні, кожний фонд має свою самостійність, вони не входять до складу бюджетів, мають свої напрями спрямування, але підпорядковуються державі. До таких фондів належать: спеціальні рахунки казначейства, фонди фінансово-кредитних установ, соціальний бюджет та інші.

Як бачимо, Франція, маючи центральну бюджетну систему з демократичним устроєм управління, надає повну свободу у фінансовій сфері. Це один із проявів децентралізації фінансової та бюджетної діяльності країни. На наш погляд, на даному етапі розвитку нашої країни, така свобода для нас неприйнятна, так як ми не маємо стабільної соціально-економічної ситуації, законодавчо регламентованих, фінансових взаємовідносин з достатнім рівнем відповідальності.

Доцільним до впровадження у вітчизняні реалії є досвід бюджетної децентралізації Словаччини. Словаччина маючи масштабну корупцію у всіх сферах економіки, галопаюче безробіття та ряд інших економічних проблем, поступово, у кілька етапів провела ряд реформ. Завдяки яким, було вибудовано трирівневу модель державного управління – «громада – обласне самоуправління – держава». В результаті проведених змін державна влада стала максимально відділена від місцевої, а більшість проблем було подолано [5, с. 103]. На відміну від України, уряд Словаччини має обмежений перелік функцій, правда контроль в частині делегованих повноважень, за діяльністю місцевої влади зі сторони уряду існує до сьогодні. Розширення прав громад та країв було підкріплено джерелами доходів, які в результаті реформи бюджетної системи було передано на місцевий рівень. Загалом, фінансові ресурси були розподілені таким чином, що уряд і регіони отримали потужну фінансову базу для своєї діяльності [7].

Зважаючи на сучасні політичні та економічні умови розвитку України, цікавим є досвід фіскальної децентралізації Бельгії [2]. Не зважаючи на те, що регіони мають свої податки і ставки з регулюючих податків, понад 90% бюджетних витрат в регіонах фінансується федеральним урядом (політика фінансового вирівнювання), що пов'язано із сепаратистськими настроями і загрозою розпаду країни.

Залежно від особливостей бюджетної децентралізації, організації та регулювання міжбюджетних відносин, взаємодії та розподілу повноважень між центральною та субнаціональною владою, країни можна згрупувати у чотири блоки [2]: 1) характеризуються значним рівнем самостійності регіональної і місцевої влади, широкими податковими повноваженнями (Австралія, Канада, США, Великобританія, Японія); 2) країни з особливо великою часткою участі місцевої влади у фінансуванні соціальних видатків (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія); 3) відрізняються високим ступенем автономності бюджетів різного рівня у поєднанні з розвинутою системою їх співробітництва (Австрія, Німеччина, Швейцарія); 4) характеризуються значною фінансовою залежністю регіонів від центрального бюджету (Бельгія, Франція, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія, Іспанія).

Так, у Швеції та Данії частка місцевих видатків у публічних видатках складає понад 50%. Високим ступенем децентралізації (частка місцевих бюджетів у ВВП більше 15%) відрізняються Швеція, Данія, Нідерланди, Італія; середнім (частка місцевих бюджетів у ВВП складає 10-15%) – Польща, Велика Британія, Угорщина, Франція; низьким (частка місцевих бюджетів у ВВП нижче 10%) – Словаччина, Литва, Естонія, Греція [4, с. 130].

Як показує дослідження, процес фіскальної децентралізації у країнах світу відбувався еволюційним шляхом передачі функцій від центральної до місцевої влади, відповідно розширення її повноважень та бюджетних можливостей, трансформації вертикальних взаємовідносин державних органів у горизонтальну площину. Кожна модель фіскальної децентралізації характеризується своїми особливостями щодо регулювання міжбюджетних відносин, ступенем концентрації доходів центральної влади, самостійністю місцевої влади. Місцеві бюджети формуються за рахунок місцевих податків і зборів, державних трансфертів, позик, доходів від муніципальної власності. Обсяг державної допомоги залежить від фіскального потенціалу країни та соціально-економічного розвитку окремих територій.

Отже, на сьогоднішній день не існує універсальної моделі бюджетної децентралізації, яку можна без змін застосувати в Україні, хоча б в силу того, що в нас одночасно відбуваються: реформа місцевого самоврядування, територіального устрою та державної регіональної політики, в той час як в аналізованих країнах – це був послідовний процес. Практика проведення реформ децентралізації – неоднозначна, диференційована, залежить від багатьох чинників: державного устрою країни, особливостей розвитку національної економіки, структури бюджетної системи тощо.

Література

1. Возняк Г. В. Бюджетна децентралізація: європейський досвід та перспективи для України / Г. В. Возняк // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 3. – С. 56-62.
2. Деркач М. І. Моделі фіскальної децентралізації країн світу / М. І. Деркач // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". – 2012. – Вип. 6(3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/3-10.html>
3. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.] // Підтримка децентралізації в Україні: швейцарсько-український проєкт. DESPRO. – К. : ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.
4. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та ін.]; Центр політико-правових реформ. – К., Москаленко О. М., 2012. – 212 с.
5. Кульчицький М. І. Місцеві бюджети і механізм їх формування. Фінанси України. – 2007. – № 9. – С. 102-105.
6. Лендшел М. Передумови та особливості децентралізації влади у Центральній та Східній Європі / М. Лендшел // Політичний менеджмент. Спец. випуск. – 2007. – С. 117-125.
7. Молдован О. О. Бюджетна децентралізація: досвід ефективної реформи Словаччини для України. Вісник Донецького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 32.
8. Мурзаков А. П. Формирование и расходование средств бюджетов городов регионального значения: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» [Электронный ресурс]. Саратов, 2002. – Режим доступа: <http://www.dslib.net>

Nakonechna H., Matviichuk N. European experience and prospects for budget decentralization reforms in Ukraine. *The article summarizes the experience of world practice in implementing budget decentralization measures. The possibilities of applying world experience in our country for building an effective model of the financial system are described.*

Keywords: *budget decentralization, authorities, world experience of European states, model of budget decentralization.*

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОГО ПРАВА ТА ПРИНЦИПІВ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

С. О. Ніщимна

У роботі акцентується увага на співвідношенні понять «принципи фінансового права» та «принципи фінансової діяльності держави» та наголошується на їх тотожності у науці фінансового права.

Ключові слова: *фінансове право, фінансова діяльність держави, принципи.*

Фінансове право, як і будь-яка з галузей права, характеризується певними принципами. Правові засади у фінансовому праві утворюють єдину систему і виступають одним з елементів юридичного режиму регулювання суспільних відносин у сфері публічних фінансів. У принципах фінансового права відображаються і конкретизуються загальні принципи, скориговані особливостями його правового регулювання. Поряд із загальними принципами фінансового права діють принципи його підгалузей та інститутів, що мають свої особливості.

Вироблення фінансово-правових принципів є не тільки досягненням науки фінансового права, які сформувався і використовуються виключно в її межах, а й породженням науки і практики правозастосування.

Перелік принципів фінансового права, представлений у сучасній фінансово-правовій науці, більше виглядає як набір аргументів, що обґрунтовують певні ідеї у сфері публічних фінансів, які, на жаль, не завжди узгоджені між собою.

При цьому частина з них характеризує не тільки сферу фінансово-правового регулювання, а й сфери всього публічного права та економічного обороту. У багатьох наукових роботах згадуються принципи фінансового права, але в той же час, далеко не у всіх розкривається їх сутність. До того ж, авторські бачення визначень і системи принципів можуть істотно відрізнятись.

У 50-х рр. ХХ ст. учений М. А. Гурвич запропонував у фінансовому праві використовувати загальну категорію «фінансова діяльність держави», якою охоплювалася мобілізація грошових ресурсів та подальший їх розподіл [1, с. 3, 17]. З цього часу й починається певна «плутанина» у визначенні принципів фінансового права та принципів фінансової діяльності держави.

Вперше принципи фінансового права були сформульовані за радянських часів Ю. А. Ровинським як принципи фінансової діяльності держави [2, С. 21]. Професор Н. І. Хімічева вказувала, що «такий підхід був сприйнятий і іншими авторами, оскільки фінансове право регулює відносини, що виникають саме у фінансовій діяльності держави» [3, С. 46].

Логічним продовженням наукового обґрунтування співвідношення понять «принципи фінансового права» і «принципи фінансової діяльності держави» стали публікації таких учених як: Ю. О. Крохіна, О. Ю. Грачова, О. М. Козирін, Н. А. Саттарова і ін. Так, професор Ю. О. Крохіна пише: «Фінансово-правові вихідні начала відображають об'єктивні зв'язки, закономірності розвитку фінансової діяльності держави, в результаті чого вони стають якісними характеристиками цієї галузі права» [4, С. 90]. І далі: «У той же час принципи фінансового права – результат діяльності людини, оскільки своє вираження вони отримують в процесі законотворення. Найважливіші фінансово-правові засади формуються законодавцем на основі конкретного правового досвіду та правової культури в державі, базових положень правової системи з урахуванням досягнутого рівня розвитку фінансового законодавства. Тому, будучи закріпленими в правових нормах, вихідні начала фінансової діяльності по суті є принципами фінансового права» [4, С. 91; 5, С. 65-66].

Крім того, А. О. Пилипенко у своєму дисертаційному дослідженні «Принципи фінансового права Росії і їх нормативне закріплення», яке було проведено під керівництвом професора О. Ю. Грачової, об'єктом роботи визначає «суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, що складаються в процесі фінансової діяльності» [6, С. 3]. Далі дисертантка звертає увагу на те, що «Принципи фінансового права, що представляють собою основні нормативні положення, безпосередньо закріплені в чинному законодавстві, які визначають концептуальні правові засади створення, спрямованості і функціонування даної галузі права, регламентують найбільш важливі соціальні відносини, що виникають у фінансовій діяльності держави, муніципальних утворень, і охороняються від порушень заходами юридичного впливу» [6, С. 7].

О. М. Козирін, розкриваючи принципи фінансового права констатує, що «практично всі загальні принципи входять у систему принципів фінансового права» [7]. До них він відносить: принцип справедливості; принцип рівності; принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип федералізму; принцип законності і деякі інші [7].

На сучасному етапі розвитку суспільства фінансова політика виступає складовою частиною економічної політики держави, спрямованою на формування, розподіл і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування. Здійснення фінансової політики безпосередньо пов'язано з формами і методами публічної фінансової діяльності, і має на меті найбільш ефективний розподіл національного доходу як між галузями господарювання, так і окремими суб'єктами.

Література

1. Гурвич М. А. Советское финансовое право: учебник [для вузов] / М. А. Гурвич. – М.: Госюриздат, 1954. – 356 с.
2. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. – 193 с.
3. Финансовое право: Учебник / Отв. ред. Н. И. Химичева. 4-е изд., перераб. и доп. М.: НОРМА, 2008. – 768 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://znanium.com/catalog/product/133656>

4. Крохина Ю. А. Принципы финансового права: постановка проблемы систематизации / Ю. А. Крохина // Ленинградский юридический журнал. – 2013. – № 3 – (33). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-finansovogo-prava-postanovka-problemy-sistematizatsii>

5. Крохина Ю. А. Финансовое право России: учебник / Ю. А. Крохина. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 720 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ural-education.ru/wp-content/uploads/2017/01/%D0%9A%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%AE.%D0%90.%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8.pdf>

6. Пилипенко А. А. Принципы финансового права России и их нормативное закрепление : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.14 – финансовое право, налоговое право; бюджетное право / А. А. Пилипенко; науч. рук. Е. Ю. Грачева. М., 2013. – 26 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1518222>.

7. Козырин А. Н. Понятие, сущность, функции и принципы финансового права // Публично-правовые исследования. – 2016. – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28123621>.

Nischymna S. To the issue concerning correlation of the principles of Financial Law and the principles of financial activity of the state. *Attention in the paper is focused on correlation of the concepts «principles of Financial Law» and « principles of financial activity of the state». Their identity in the science of Financial Law is also emphasized.*

Keywords: *Financial Law, financial activity of the state, principles.*

ПРОЕКТ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ГРУПИ ЕКСПЕРТІВ У ГАЛУЗІ ПРАВА ПРИ ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЧОРНОМОРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ

І. В. Озерський

В представленій роботі пропонується авторський проект положення про створення консультативної групи експертів у галузі права при юридичному факультеті Чорноморського національного університету імені Петра Могили, що в перспективі зможе значно оптимізувати правосудну діяльність за рахунок залучення до цього процесу науковців закладів вищої освіти України.

Ключові слова: *експерт у галузі права, консультативна група експертів у галузі права, цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес.*

1. Консультативна група експертів у галузі права при юридичному факультеті Чорноморського національного університету імені Петра Могили (далі – *Консультативна група ЕГП ЧНУ ім. Петра Могили*) є структурним навчально-науковим підрозділом юридичного факультету ЧНУ ім. Петра Могили, що діє у складі відповідних фахівців (науковців, вчених) кафедр факультету, діяльність яких спрямовується завідувачами кафедр юридичного факультету та координується ректором університету. Консультативна група ЕГП безпосередньо підпорядковується декану юридичного факультету ЧНУ ім. Петра Могили. Правовими підвалинами для утворення Консультативна групи ЕГП є п. 5 ч. 1 ст. 26, ч. 4 ст. 27, п.1 ч. 1 ст. 28, п. 7. ч. 3 ст. 29, п. 1 ч. 1 та п.п. 8, 9, 14, 16, 18 ч. 2 ст. 32, ч. 2 та п. 5 ч. 7 ст. 33, ч. 1 ст. 67, ч.ч. 1, 2 ст. 68, п. 5 ч. 3 ст. 70, ч.ч. 3, 4, 5 ст. 73, п. 1 ч.1 та п. 4, ч. 2 ст. 74, ч. 1 та п.п. 2, 12 ч. 2 ст. 75 Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.).

Консультативна група ЕГП складається з професорсько-викладацького колективу кафедр юридичного факультету ЧНУ ім. Петра Могили (кафедра історії та теорії держави і права; кафедра конституційного та адміністративного права і процесу; кафедра цивільного та кримінального права і процесу).

Експерт у галузі права – особа, яка має науковий ступінь у галузі права та є визнаним фахівцем у галузі права.

Науковий ступінь у галузі права – доктор філософії у галузі права, кандидат чи доктор юридичних наук.

Визнаний фахівець у галузі права – особа, яка окрім наукового ступеню, має вчене звання «доцент», «професор», «старший дослідник», «старший науковий співробітник» у галузі права; почесні звання «Заслужений юрист України», «Заслужений діяч науки і техніки», «Академік Національної академії правових наук України»; опубліковані наукові праці в міжнародних наукометричних виданнях, а також документальні підтвердження закордонних наукових стажувань в сфері права, сертифікації, навчання чи практики у сфері права.

2. Консультативна група ЕГП у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, указами Президента України, постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, галузевими нормативними актами Міністерства освіти і науки України, нормативними документами ЧНУ ім. Петра Могили (наказами ректора) та цим Положенням.

3. Основні завдання Консультативної групи експертів у галузі права:

1) здійснення науково-експертної діяльності у галузі права щодо застосування аналогії закону, аналогії права або змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі;

2) забезпечення залучення професорсько-наукових працівників університету до експертної діяльності у галузі права на запити міжнародних, національних правозахисних та судових органів;

3) у межах компетенції проведення експертних досліджень у галузі права на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням вимог процесуального законодавства України;

4) застосування знань експерта у галузі прав у питаннях, що стосуються «використання аналогії права» в конкретних складних правових ситуаціях (ст. 114 ЦПК України, ст. 112 КАС України, ст. 108 ГПК України);

5) застосування знань експерта у галузі прав у питаннях, що стосуються «використання аналогії закону» в конкретних складних правових ситуаціях (ст. 114 ЦПК України, ст. 112 КАС України, ст. 108 ГПК України);

6) наданням правової допомоги оберненої у форму письмового висновку в межах і спосіб визначених в ГПК, ЦПК та КАС України, а саме у питаннях, вирішення яких потребує спеціальних знань у галузі міжнародного права та доктринального тлумачення норм права, а також практики його застосування;

7) доктринальне, або академічне чи наукове тлумачення судового рішення, особливо у справах з неоднозначним суперечливим законодавчим регулюванням.

4. Консультативна група ЕГП відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює організаційне та науково-методичне забезпечення наукової експертної діяльності, у тому числі розробляє методики проведення експертиз у галузі права, методичні рекомендації, довідкові посібники;

2) проводить експертизу в галузі права (цивільному, господарському та адміністративному судочинстві), а також забезпечує в установленому порядку участь фахівців в судових процесах на вимогу суду чи запити сторін;

3) проводить експертні дослідження на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб з урахуванням обмежень, передбачених законодавством;

4) виконує інші роботи та надає платні послуги відповідно до законодавства України;

5) здійснює наукову діяльність в галузі експертизи з питань права;

6) розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази проведення експертиз у галузі права;

7) взаємодіє з вітчизняними та іноземними науковими, освітніми установами і організаціями з метою обміну досвідом з питань, що належать до експертизи в галузі права;

8) організовує і бере участь у проведенні конференцій, тренінгів, форумів, симпозіумів та інших заходів з оптимізації здійснення експертиз у галузі права;

9) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством України.

5. Консультативна група ЕГП з метою організації своєї діяльності:

1) визначає порядок організації та проведення експертиз (досліджень) у галузі права, оформлення висновків;

2) здійснює інформаційно-аналітичну та видавничу (наукові публікації) діяльність з питань оптимізації проведення експертиз у галузі права;

3) контролює дотримання працівниками вимог нормативно-правових актів з питань проведення експертизи у галузі права;

4) забезпечує в межах повноважень, передбачених законодавством України, захист інформації з обмеженим доступом.

6. Консультативна група ЕГП для виконання покладених на неї завдань у межах компетенції має право:

1) у межах компетенції виконувати на договірних засадах дослідницькі, навчальні, консультаційні та інші роботи з урахуванням обмежень, передбачених чинним законодавством;

2) отримувати від установ, організацій на добровільних засадах інформацію, необхідну для проведення експертизи у галузі права, а також за їх згодою іншу документацію, необхідну для проведення експертизи у галузі права;

3) одержувати від правозахисних організацій, адвокатів, суддів, судів запити, доручення на проведення експертиз у галузі права;

4) створення інформаційно-довідкових фондів, придбання наукової і спеціальної літератури;

5) залучати до проведення експертиз у галузі права учених і фахівців (за їх згодою), у тому числі на договірній основі;

6) скликати наради, створювати комісії та робочі групи.

7. Консультативна група ЕГП здійснює свої повноваження через деканат юридичного факультету. Організаційно-розпорядче та науково-методичне керівництво діяльністю Консультативної групи ЕГП покладається на завідувачів кафедр юридичного факультету.

8. Керівником Консультативної групи ЕГП є декан юридичного факультету ЧНУ ім. Петра Могили.

9. Керівник Консультативної групи експертів у галузі права:

1) очолює Консультативну групу ЕГП, здійснює керівництво її діяльністю;

2) представляє Консультативну групу ЕГП у відносинах з іншими підприємствами, установами, організаціями;

3) контролює та забезпечує виконання Консультативною групою ЕГП виконання запитів та доручень від правозахисних та судових органів, наказів та доручень ректора університету та власних розпоряджень і доручень;

4) звітує перед ректором університету про виконання покладених на Консультативну групу експертів у галузі права завдань;

10. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Консультативної групи ЕГП, обговорення найважливіших напрямів її діяльності можуть утворюватися постійні або тимчасові консультативно-дорадчі органи (комісії, робочі групи).

Рішення про утворення чи ліквідацію консультативно-дорадчих органів, їх персональний склад, затверджуються деканом юридичного факультету за погодженням з ректором університету чи проректором з наукової роботи.

Ozerskuy I. Draft regulation on the creation of an advisory group experts in law at the law faculty of the Petro Mohyla Black Sea National University. *In the submitted work the author's draft article on the creation of an advisory group experts in the field of law at the faculty of law of the Petro Mohyla Black Sea National University, which in the long run will be able to significantly optimize the activities of the court through the involvement of scholars of higher education institutions in Ukraine.*

Keywords: *law expert, advisory group experts in the field of law, civil process, economic process, administrative process.*

ВУГІЛЬНІ ШАХТИ ОРДЛО ЯК ОСОБЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ЕКОЛОГІЧНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

А. Ю. Пльохова

Розглянуто особливості діяльності вугільних шахт, що знаходяться в окремих районах Донецької та Луганської областей, як джерело екологічної небезпеки. Зазначено, що вугільні шахти ОРДЛО формують значні загрози для забруднення питної води, а відсутність відповідного моніторингу створює серйозні ризики для держави. Підтримано необхідність включення екологічних наслідків в ОРДЛО до переліку актуальних загроз національній безпеці, а також втручання міжнародних організацій з метою уникнення важких екологічних ризиків від експлуатації та ліквідації вугільних шахт.

Ключові слова: *вугільні шахти, ОРДЛО, джерело екологічної небезпеки.*

Сучасна енергетична політика України здійснюється в умовах високої невизначеності та складної ситуації через збройну агресію РФ, яка призвела до тимчасової окупації з її боку частини території України та тривалого збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО).

Підтримка соціально-економічному розвитку ОРДЛО полягає у запровадженні законом відмінного від загального економічного режиму здійснення господарської та інвестиційної діяльності, спрямованого на відновлення об'єктів промисловості, транспортної та соціальної інфраструктури, переорієнтацію промислового потенціалу ОРДЛО тощо [1]. Проте наразі вугільні шахти ОРДЛО становлять серйозну техногенну та екологічну загрозу.

За даними відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, оприлюдненими під час круглого столу «Протидія екологічним і техногенним загрозам в зоні військового конфлікту на Сході України», вугільні шахти, що перебувають на окупованих територіях формують значні загрози для забруднення питної води, а відсутність моніторингу в цьому плані створює серйозні ризики для держави. Серед найбільш серйозних техногенних загроз є припинення водовідливу та вентиляції шахт, багато з яких має гідравлічний зв'язок. В результаті некерованого затоплення відбуваються підтоплення значних територій міст і селищ, масштабні забруднення поверхневих водозаборів. Зі 150 вугільних шахт понад 100 перебувають на окупованих територіях, з них повністю зруйновано 7, понад 60 працюють в режимі відкачування води. Тому, безумовно, заслуговує на підтримку пропозиція від експертів уряду створити експертно-аналітичний центр з вирішення проблем екологічної та техногенної реабілітації Донбасу [2].

При цьому було зазначено, що проблема екологічних загроз в ОРДЛО має системний, комплексний характер і впливає негативно на стан і життєдіяльність населення регіону. Протягом останніх років на території військового конфлікту в ОРДЛО фактично недостатня можливість для проведення оцінки пошкоджень природних комплексів, промислових об'єктів, і дуже актуальним є впровадження системи екологічного моніторингу. Підготовлені експертами відповідні аналітичні матеріали обумовлюють необхідність включити екологічні наслідки військового конфлікту в ОРДЛО до переліку актуальних загроз національній безпеці [3], адже:

1) війна відбувається в найбільшому в Європі вугледобувному регіоні, де розташована велика кількість потенційно небезпечних об'єктів (понад 70% промислових об'єктів (близько 2 тисяч об'єктів) класифікується як екологічно небезпечні виробництва);

2) до початку військового конфлікту на території Донбасу було зосереджено п'яту частину промислового потенціалу України (за рівнем техногенної насиченості регіону Донеччина зберігає першість не лише в Україні, а й в Європі);

3) значним фактором виникнення надзвичайних ситуацій в ОРДЛО є наявність великої кількості затоплених та напівзатоплених вугільних шахт, що мають постійний гідравлічний зв'язок з діючими шахтами, формуючи нові загрози для якості водопостачання; крім того, утворення великої кількості териконів вугільних шахт, також є джерелом забруднення водних ресурсів;

4) бойові дії в ОРДЛО стали причиною забруднення земель і значного порушення ландшафтного природно-заповідного фонду, що, у підсумку, повинно спонукати владу до створення інституції, яка б могла проводити моніторинг екологічної та техногенної ситуації та розробляти кроки для подальшої «екологічної реабілітації» ОРДЛО.

Про погіршення екологічної ситуації в ОРДЛО, зокрема через затоплення вугільних шахт, що створює ризик забруднення води, заявив на Генасамблеї ООН й Президент України. Низка потенційно небезпечних об'єктів, які через регулярні обстріли збройними формуваннями РФ, можуть стати епіцентром екологічної та техногенної катастрофи [4].

Дійсно, вуглевидобувний сектор України сьогодні потребує реструктуризації, модернізації та розбудови. З такою ситуацією в галузі погодилися учасники міжнародної конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі», адже протягом останніх років Україна зіткнулась із низкою нових проблем і критичних загроз, пов'язаних із військовими діями та окупацією ОРДЛО, внаслідок цього – перебоями, а потім і повним припиненням постачання вугілля антрацитової групи власного видобутку. Цей чинник разом із необхідністю здійснення значних витрат та потребою вирішення соціальних та екологічних питань значно ускладнює процес реформування вугільного сектора України, яке сьогодні можливе лише за умов надання масштабної міжнародної технічної, експертної та фінансової допомоги. Зокрема, було висловлено занепокоєння питанням відкачування води шахт, закритих до 2014 року і зупинених у наступні роки в ОРДЛО. Ситуація вимагає втручання міжнародних організацій з метою уникнення важких екологічних ризиків [5].

В цьому аспекті слід відмітити, що Україна та ЄС обговорюють можливість та формат приєднання України до ініціативи Енергетичного Союзу у якості спостерігачів. Зазначена ініціатива приділяє особливу увагу інноваціям, а також більш активному залученню стейкхолдерів на регіональному рівні до виконання цілей політики ЄС у сферах енергетики та клімату.

Інструментом втілення Енергетичного Союзу є пакет законодавчих ініціатив «Чиста енергетика для всіх європейців» («Clean Energy for All Europeans»), частину яких було затверджено 04 грудня 2018 р. Мета оновлених Директив з енергоефективності та відновлюваної енергетики, які схвалені Радою ЄС з питань транспорту, телекомунікацій та енергетики - забезпечити доступ до екологічно чистої енергії та досягти лідерства ЄС у відновлюваній енергетиці.

В свою чергу, в рамках зазначеного пакету законодавчих ініціатив, у грудні 2017р., була започаткована Платформа вугільних регіонів у процесі трансформації (CRiTP – Coal Regions in Transition Platform). Наразі залучення до платформи CRiTP, включаючи втілення найбільш прийнятних для українських умов сучасного досвіду реструктуризації, впровадження чистих технологій у вугільних регіонах.

Отже, лише за умов забезпечення попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей від експлуатації чи ліквідації (консервації) вугільних шахт, можна вважати стан довкілля таким, що відповідає критерію екологічна безпека. Саме останню пропонується розглядати як фактор виключення небезпеки або зменшення її до прийнятних для навколошахтного середовища ризику. В свою чергу, екологічна небезпека, джерелом якої є вугільні шахти, уявляється як сукупна небезпека, діяльність вугільної шахти (техногенної системи), під впливом якої може виникнути антропогенне і технічне переважання на довкілля, майно та людину.

Такий висновок цілком кореспондує із визначенням поняття «джерело небезпеки», під яким розуміють технологічний об'єкт (устаткування, агрегат тощо), який за певних обставин (аварія, порушення технологічного регламенту тощо) може спричинити надзвичайну ситуацію [6]. Саме виходячи з виду господарської діяльності окремого об'єкта затверджена Форма паспорта потенційно небезпечного об'єкта 2НС - вугільна шахта.

Нарешті, слід враховувати, що недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, у тому числі вугільних шахт, інших втручань у природне середовище і ландшафти, є правопорушенням у сфері оцінки впливу на довкілля [7].

Література

1. Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» // Відомості Верховної Ради, 2014. – № 45. – Ст. 2043.
2. Вугільні шахти на окупованому Донбасі становить серйозну техногенну загрозу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2663741-vugilni-sahti-na-okupovanomu-donbasi-stanovit-serjoznu-tehnogennu-zagrozu-ekspert.html>
3. Уряд закликають створити центр «екологічної реабілітації» Донбасу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2663722-urad-zaklikaut-stvoriti-centr-ekologichnoi-reabilitacii-donbasu.html>

4. Порошенко на Генасамблеї ООН: близько третини промислового потенціалу Донбасу незаконно переміщено до РФ. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/poroshenko-na-genasambleyi-oon-blizko-tretini-promislovogo-potencialu-donbasu-nezakonno-peremischeno-do-rf-1300680.html>

5. Коммюніке за результатами II міжнародної конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні та світі» URL: <https://dtek.com/ua/media-center/events/ii-mezhdunarodnaya-konferentsiya-po-ugolnoy-promyshlennosti/>

6. Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 18.12.2000 р. № 338 «Про затвердження Положення про паспортизацію потенційно небезпечних об'єктів» // Офіційний вісник України від 09.02.2001 р. – 2001. – № 4. – С. 345, ст. 164.

7. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» // Відомості Верховної Ради, – 2017. – № 29. – Ст. 315.

Plokhova A. Coal mines as a special source of environmental is not safety. *Analyzed the features activities coal mines which are located in some parts of Donetsk and Lugansk regions, as a source of environmental hazard. It is noted that the coal mines SDDLР form a significant threat to drinking water through its pollution, and the lack of appropriate monitoring creates serious risks for the state . Supported necessity to include environmental impacts in the SDDLР is included in the list of real threats to national security and as well as the interference of international organizations in this situation to avoid significant environmental risks from the exploitation and elimination of coal mines.*

Keywords: coal mines, SDDLР, source of environmental hazards.

JAKOŚĆ ZARZĄDZANIA LOKALAMI GASTRONOMICZNYMI FUNKCJONUJĄCYMI NA PODSTAWIE PRZEPISÓW UNIJNYCH. BADANIA WŁASNE

A. Pożyczka

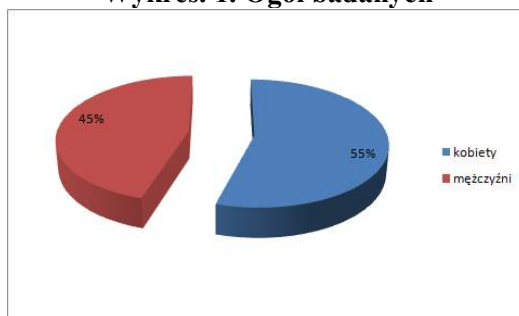
Z roku na rok coraz więcej osób korzysta z usług lokali gastronomicznych. Dodać przy tym należy, że rośnie też świadomość konsumentów co do jakości serwowanych posiłków, fachowej obsługi, sposobu komunikowania się z klientami oraz przyjaznej atmosfery. W artykule zostaną przedstawione wyniki badań własnych dotyczące opinii konsumentów na temat jakości obsługi i zarządzania w sieci restauracji „Bolek i Lolek” mieszczących się na terenie Radomia.

Słowa kluczowe: konsument, gastronomia, jakość

Terenem badania było miasto Radom, które jest zlokalizowane w centralnej części Polski w województwie mazowieckim. Miasto liczy 216159 tys. osób (dane GUS z 2015 roku) i jest czternastym – pod względem wielkości – miastem w kraju. W Radomiu funkcjonują cztery restauracje „Bolek i Lolek”. Lokale serwują posiłki z barmarów – oznacza to, że klient wybiera i komponuje posiłki samodzielnie z dostępnej oferty, a następnie udaje się do kasy, gdzie danie jest ważone. Zadaniem obsługi jest bieżące uzupełnienie barmarów/sztućców/talerzy/szklanek, dbanie o czystość w lokalu, sprzedaż deserów/napoi bezalkoholowych i alkoholowych, rozliczenie klientów.

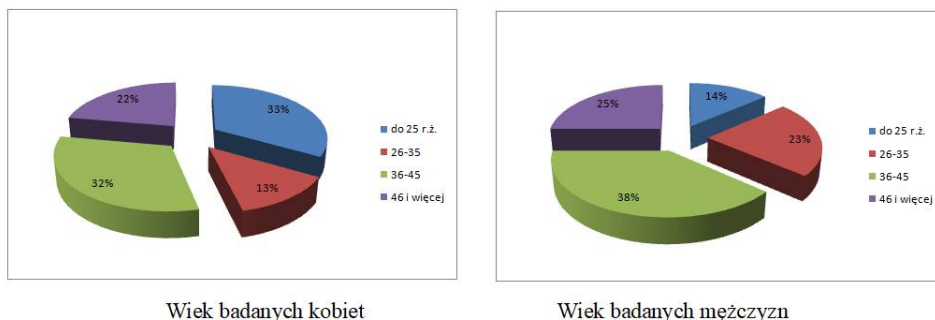
Badanie zostało przeprowadzone w miesiącach luty-marzec 2019 roku wśród klientów badanej sieci restauracji. Ogółem przebadano 97 osób. Na narzędzie badawcze obrano autorski kwestionariusz ankiety. Wszystkie ankiety zostały rozesłane do respondentów za pomocą mediów społecznościowych (Facebook) i poczty elektronicznej. W badaniu udział wzięło 53 kobiety (55%) i 44 mężczyzn (45%), co przedstawia poniższy wykres 1.

Wykres. 1. Ogół badanych

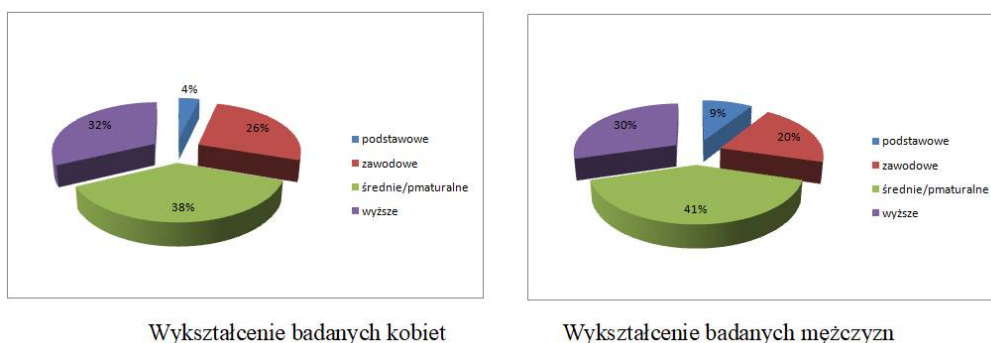
Wśród kobiet najczęściej z usług restauracji „Bolek i Lolek” korzystają osoby do 25 roku życia – 33% i w wieku 36-45 lat – 32%. Najrzadziej - w przedziale wiekowym 26-35 oraz 46 lat i więcej – 22%. Wśród mężczyzn najczęściej z usług restauracji „Bolek i Lolek” korzystają osoby w wieku 36-45 lat – 38%, a najmniej do 25 r. ż. – 14%. W przedziale wiekowym 26-35 korzysta 23%, a w wieku 46 lat i więcej 25% (wykres 2).

Wykres. 2. Wiek badanych kobiet i mężczyzn

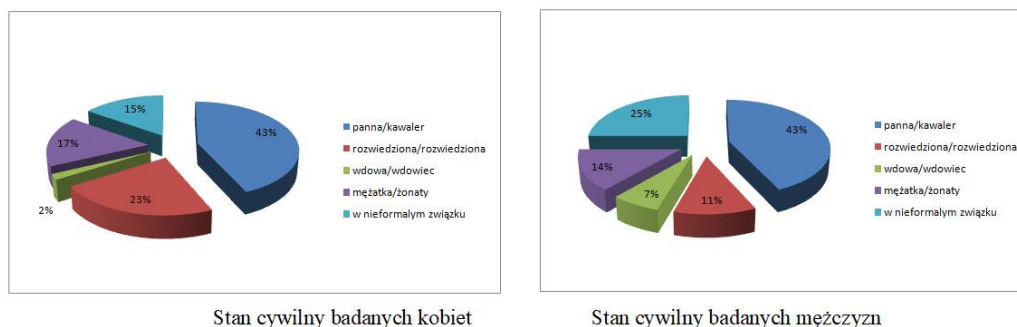
Wśród kobiet najczęściej z usług restauracji korzystają te, które posiadają wykształcenie średnie (38%), a najrzadziej - z podstawowym (4%). Z wykształceniem wyższym korzysta 32% respondentek, a z zawodowym 26%. Wśród mężczyzn, podobnie jak wśród kobiet, najczęściej z usług restauracji korzystają ci, którzy posiadają wykształcenie średnie (41%), a najmniej z podstawowym (9%). Z wykształceniem wyższym korzysta 30% respondentów, a z zawodowym 20% (wykres 3).

Wykres. 3. Wykształcenie badanych kobiet i mężczyzn

Prawie połowa badanych kobiet korzystających z usług restauracji jest niezamężna (43%). Rozwiedzionych jest 23%, mężatek 17%, w nieformalnym związku 15%, a wdów 2%. Wśród mężczyzn korzystających z usług restauracji 43% to kawalerowie, 25% w nieformalnym związku, 14% żonaci, 11% rozwodnicy, 7% wdowcy (wykres 4).

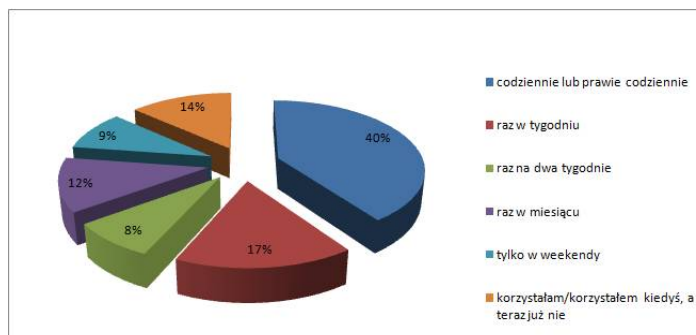
Wykres. 4. Stan cywilny badanych kobiet i mężczyzn

Wyniki badań

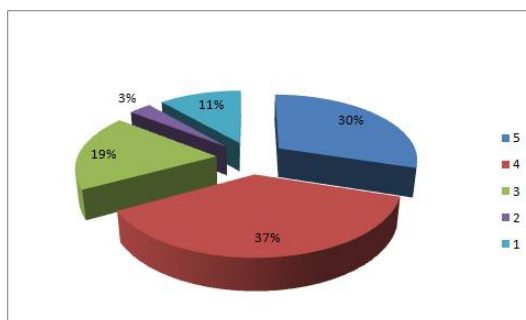
Czterdzieści procent badanych korzysta z usług restauracji codziennie lub prawie codziennie, 17% raz w tygodniu, 14% korzystało kiedyś, a teraz już nie, 12% raz w miesiącu, 9% wyłącznie w weekendy, a 8% raz na dwa tygodnie (wykres 5).

Wykres. 5. Częstotliwość korzystania z usług restauracji

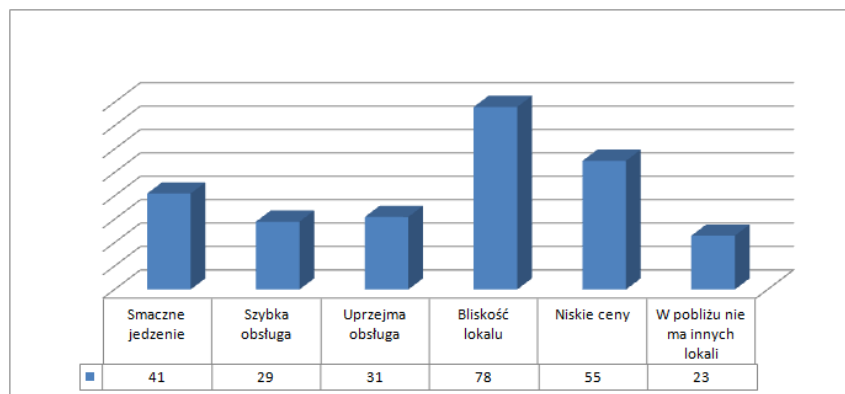
Ankietowanych zapytano, jak można ocenić jakość obsługi w restauracji „Bolek i Lolek” w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznacza obsługę na poziomie bardzo złym, zaś 5 na poziomie bardzo dobrym. Trzydzieści siedem procent badanych ocenia poziom obsługi dobrze, 30% bardzo dobrze, 19% dostatecznie, 11% bardzo źle, a 3% na przyznało ocenę dopuszczającą (wykres 6).

Wykres. 6. Ocena jakości obsługi

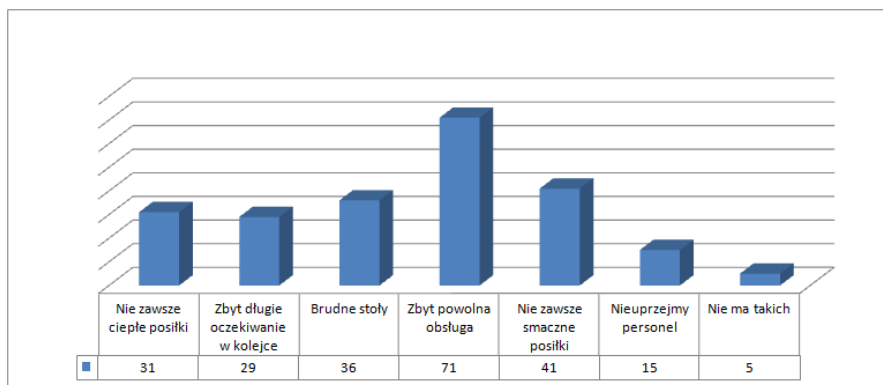
Kolejne pytanie dotyczyło głównego powodu odwiedzania restauracji „Bolek i Lolek” (do wyboru było kilka możliwych odpowiedzi). Rozłożyły się one następująco: 80,41% wskazało na bliskość lokalu, 56,6% na niskie ceny, 42,3% na smaczne jedzenie, 32% na uprzejmą obsługę, 29,9% na szybką obsługę, 23,7% - na fakt, iż w pobliżu nie ma innych lokali gastronomicznych.

Wykres. 7. Główny powód odwiedzania restauracji

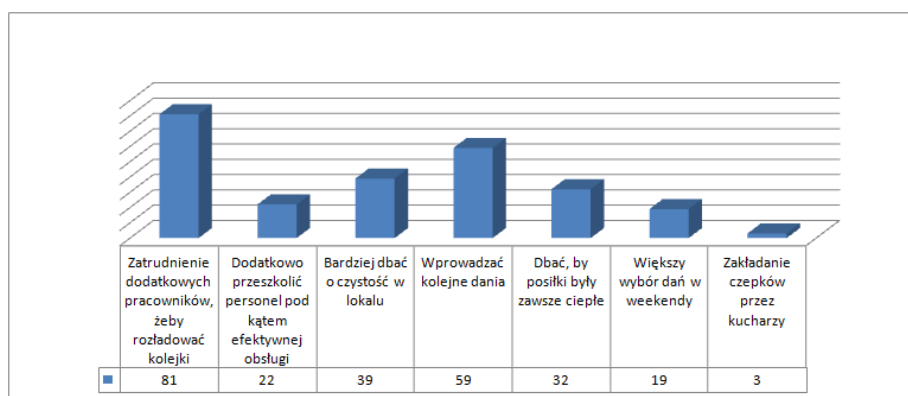
Następnie poproszono ankietowanych, by napisali, co według nich należy do słabych stron restauracji? Odpowiedzi rozłożyły się następująco: 73,2% wskazało na zbyt powolną obsługę, 42,3% na to, że nie zawsze są serwowane smaczne posiłki, 37,1% na brudne stoły, 32% na to, że nie zawsze są serwowane ciepłe posiłki, 29,9% na zbyt długi czas oczekiwania w kolejce, 15,5% na nieuprzejmość personelu, a 5,2% uznało, że restauracja nie posiada słabych stron (wykres 8).

Wykres. 8. Słabe strony restauracji

W ostatnim pytaniu poproszono ankietowanych, aby napisali jak, – ich zdaniem – można poprawić jakość obsługi w restauracji. Odpowiedzi rozłożyły się następująco: 83,5% wskazało, że należy zatrudnić dodatkowy personel, aby rozładować kolejki (szczególnie w porze obiadów i lunchu), 60,9% uznało, że należy systematycznie wprowadzać kolejne, nowe dania, 40,2% bardziej dbać o czystość w lokalu, 32,9% dbać, by posiłki były zawsze ciepłe, 22,7% dodatkowo przeszkolić personel pod kątem efektywnej obsługi, 19,6% zwiększyć wybór dań w weekendy, 3,1% zakładanie czepków przez kucharzy (wykres 9).

Wykres. 9. Poprawa obsługi – propozycje klientów

Wnioski

W badaniu udział wzięło 55% kobiet i 45% mężczyzn. Z usług restauracji korzystają najczęściej kobiety do 25 roku życia (33%). Wśród mężczyzn najczęściej z usług restauracji korzystają osoby w wieku 36-45 lat (38%). Najczęściej z usług restauracji korzystają kobiety z wykształceniem średnim (38%). Najczęściej z usług restauracji korzystają mężczyźni z wykształceniem średnim (41%). Prawie połowa (43%) badanych kobiet korzystających z usług restauracji jest niezamężna, 43% badanych mężczyzn, korzystających z usług restauracji, to kawalerowie.

Niemal połowa badanych (40 %) korzysta z usług restauracji codziennie lub prawie codziennie. 37% badanych ocenia poziom obsługi dobrze na ocenę dobrą, a 11% bardzo źle. Główny powód odwiedzania restauracji to bliskość lokalu (80,41%) oraz niskie ceny (56,6%). 73,2% respondentów uznało, że słabą stroną restauracji jest zbyt powolna obsługa. 83,5% badanych odpowiedziało, że należy zatrudnić dodatkowy personel aby zmniejszyć czas oczekiwania na posiłki (szczególnie w porze obiadów i lunchu).

Z badań wynika, że większość ankietowanych często odwiedza restaurację Bolek i Lolek w Radomiu i wystawia jej stosunkowo dobrą ocenę. Badani jednak sygnalizują pewne nieprawidłowości i chętnie proponują własne zmiany. Ankietowani zwracali uwagę na jakość posiłków (zbyt zimne) i brak ich różnorodności. Z badań można więc wyciągnąć wniosek, że należy urozmaicać serwowane posiłki i zwracać szczególną uwagę na ich odpowiednią jakość, także w weekendy. W wypełnionych ankietach zawarta jest też rekomendacja, by dodatkowo zatrudnić osobę lub dwie. Każde zbyt długie oczekiwanie na posiłek może bowiem skutkować tym, że klient będzie spożywać posiłek zimny lub letni, co przełoży się w rezultacie na jego negatywną opinię o usługach restauracji.

RODZINA JAKO PODSTAWOWA KOMÓRKA SPOŁECZNA W POLSCE

K. Pyrgiel

Słowo klucz: Rodzina, małżeństwo, dzieci, związek, prawo.

We współczesnym świecie małżeństwo, jak i rodzina, kojarzą się ze związkiem partnerskim opartym na więzi uczuciowej, indywidualnych potrzebach, wzajemnym zainteresowaniu oraz wsparciu. Rodzina jest najtrwalszym i najważniejszym fundamentem społeczeństwa, zespołem głębokich więzi łączących osoby. "Jest najważniejszym środowiskiem socjalizacji i wychowania, gdyż stanowi pierwsze miejsce doświadczeń dziecka". [Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie, red. naukowa S. Bębas, E. Jasiuk, s.442]. Każda z jej funkcji, typu i modelu wywiera ogromne znaczenie na życie każdego człowieka. Należy więc zadać pytanie, czym jest rodzina?

Rodzinę można definiować jako "małą grupę społeczną składającą się z rodziców, ich dzieci i krewnych. Rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi - więź rodzicielska stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie". [Słownik pedagogiczny, red. W. Okoń, Warszawa 1992, s.177]. Jedną z podstawowych funkcji rodziny jest przygotowanie dzieci do wejścia w życie społeczne, ich i wychowywanie oraz zapewnienie odpowiedniego startu życiowego, jak również sprawowanie pieczy nad życiem i zdrowiem każdego z członków rodziny. Powszechne jest przekonanie, że "rodzina jest środowiskiem życia i wychowania", [Pedagogika rodziny, S. Kawula, J. Bragiel, A.W. Janke, s.27]. "Rodziną są także małżonkowie, choćby nie mieli dzieci". [Prawo rodzinne, Jan Winiarz, s.13].

Przepisy art. 23 i 27 k.r.o. wyraźnie wskazują na rodzinę, „którą małżonkowie przez swój związek założyli”. Wymagane do tego jest wypełnianie przez nią przypisanych jej funkcji. Przyjmuje się, że pełni ona cztery najważniejsze funkcje: "funkcja seksualna, materialno-ekonomiczna, kontrolna oraz socjalizacyjno-wychowawcza". [Z. Frączek, B. Lulek, Wybrane problemy pedagogiki rodziny]. Oczywiście jest to że każda rodzina pełni te funkcje w różnym zakresie, jak i na różnym poziomie. Wincenty Okoń wskazuje także na rodzinę niepełną, "czyli pozbawioną ojca lub matki, oraz rodzinę zastępczą - wychowującą dzieci, których rodzice nie żyją bądź nie są w stanie ich wychowywać". [W. Pomykało (red.), Encyklopedia pedagogiczna, Warszawa 1993].

W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz w Europejskiej Karcie Społecznej jest zawarta definicja rodziny jako naturalnej i podstawowej komórki społeczeństwa. Rodzina jest także instytucją ogólnoludzką spotykaną we wszystkich epokach i kulturach, a do jej uniwersalnych zadań należy zaspokajanie elementarnych potrzeb życiowych jej członków, rodzenie i wychowywanie dzieci oraz zaspokajanie popędu seksualnego. W rodzinie obowiązuje całkowite równouprawnienie obojga małżonków. Powinni oni wspólnie działać dla dobra i zaspokojenia jej potrzeb. W polskim prawie do tej pory nie sformułowano jednak oficjalnej definicji rodziny. "Znalezienie satysfakcjonującej definicji rodziny utrudnia to, że podejmują to zadanie przedstawiciele różnych nauk, eksponując różne jej elementy". [Por. S. Badora, B. Czeredrecka, D. Marzec, Rodzina i formy jej wspomaganie, Kraków 2001, s.15]. Rodzina to przede wszystkim instytucja prawna, albowiem została ona sformalizowana na gruncie prawa, a jej bezpieczeństwo i prawidłowe funkcjonowanie zostały podniesione do rangi zasad ustrojowych. Podstawowe regulacje dotyczące rodziny znajdują się w Konstytucji Rzeczypospolitej Polski z 2 kwietnia 1997 roku, która zapewnia ochronę zarówno w ramach grupy rodzinnej, jak i w wymiarze indywidualnym, oraz w ustawie z dnia 25 lutego 1964 roku Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Ustawa ta jest podstawowym aktem prawnym regulującym stosunki rodzinne oraz stosunki w zakresie opieki i kurateli nieletnich. Brak jest jednak definicji legalnej rodziny zarówno na potrzeby samego kodeksu rodzinnego, jak i definicji ogólnej - na potrzeby całego systemu prawnego. Definicję rodziny trzeba rekonstruować na podstawie wielu przepisów kodeksu rodzinnego.

Przepisy prawa nie zawierają definicji małżeństwa, jednak z ich treści możemy wydedukować, że "małżeństwo jest trwałym, ale nie nierozzerwalnym związkiem mężczyzny i kobiety; jest legalnym, czyli zawartym zgodnie z przepisami polskiego prawa cywilnego związkiem kobiety i mężczyzny powstałym na podstawie ich zgodnej woli; jest związkiem równoprawnych partnerów [...] Rodzinę stanowi kobieta i mężczyzna połączeni węzłem małżeńskim, a także ich wspólne potomstwo, które razem wychowują". [S. Grzybowski, Prawo rodzinne, s. 35].

Zawarcie związku małżeńskiego może obecnie nastąpić w dwojaki sposób. Pierwszy - to ślub cywilny, małżeństwo zawierane w obecności kierownika Urzędu Stanu Cywilnego oraz dwóch świadków, którzy ukończyli osiemnasty rok życia. Drugi sposób - to ślub konkordatowy, zawierany w Kościele Rzymsko - Katolickim, w obecności duchownego oraz dwóch pełnoletnich świadków. Przepisy k.r.o. (Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego) wskazują w czytelny sposób na przeszkody zawarcia małżeństwa, takie jak: nieosiągnięcie wieku uprawniającego do zawarcia związku małżeńskiego (art. 10 k.r.o.), pozostawanie przez którąkolwiek ze stron w związku małżeńskim (art. 13 k.r.o.), ubezwłasnowolnione osoby pragnące zawrzeć związek małżeński dokonane na podstawie prawomocnego wyroku sądu (art. 11 k.r.o.), chora psychiczna powyższej osoby (art. 12 k.r.o.), zbyt bliskie pokrewieństwo między partnerami (art. 14 k.r.o.).

Rodzina jako podstawowa instytucja wychowawcza jest wartością uniwersalną i nadrzędną. Dlatego też należy traktować ją z szacunkiem oraz respektować jej prawa i obowiązki. Najistotniejszą cechą stosunków rodzinno-prawnych jest z założenia ich trwałość. Stosunki prawno-rodzinne mają bowiem trwać całe życie - wynika to wszak z ich natury lub funkcji społecznej. Z kolei ochrona trwałości małżeństwa jest jedną z głównych zasad prawa rodzinnego, a poszczególne regulacje prawne mają ją chronić. O ustaniu stosunku rodzinno-prawnego w trakcie małżeństwa orzeka zaś wyłącznie sąd. Strony mogą wyjść tylko z inicjatywą, ale muszą przy tym wystąpić adekwatne okoliczności.

Bibliografia

1. Badora S., Czeredrecka B., Marzec D., Rodzina i formy jej wspomagania, Kraków 2001.
2. Bębas S, Jasiuk E., Prawne, administracyjne i etyczne aspekty wychowania w rodzinie, Radom 2011.
3. Frączek Z., Lulek B., Wybrane problemy pedagogiki rodziny, Rzeszów 2010, Grzybowski S., Prawo rodzinne, Warszawa 1980.
4. Goettel, M., Prawo rodzinne w pytaniach i odpowiedziach, Warszawa, 2009.
5. Jęczeń J., Stepulak M.Z., Wartość i dobro rodziny, Lublin 2011.
6. Kawula S., Brągiel J., Janke A.W., Pedagogika rodziny, Warszawa 1997.
7. Okoń W., Nowy słownik pedagogiczny, Warszawa 2001.
8. Piasecki K. (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, Warszawa 2009.
9. Pomykało W. (red.), Encyklopedia pedagogiczna, Warszawa 1993.
10. Smyczyński T., Prawo rodzinne i opiekuńcze, Warszawa 2009.
11. Strzebińczyk, J., Prawo rodzinne, Zakamycze 2003.
12. Winiarz J., Prawo rodzinne, Warszawa 1994.

Wykaz aktów prawnych

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483)
2. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93)
3. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. 1964 nr 9 poz. 59)
4. Ustawa z dnia 19 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. 2008 nr 182 poz. 1121)

ПРИОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОСЛИННИЦТВА

Я. О. Самсонова

У доповіді проаналізовано сучасний стан правового забезпечення розвитку галузі насінництва в Україні, висвітлено проблемні питання державної підтримки у цій сфері та функціонування ринку насіння.

Ключові слова: державна підтримка, насінництво, правове забезпечення, рослинництво.

Стратегічно важливим напрямом рослинництва в Україні є зернове господарство. Зерно є продукцією з найвищим виробничим та експортним потенціалом, про що свідчать статистичні дані за якими Україна займає 7 місце серед світових лідерів виробників-експортерів зерна у 2018 році загальним обсягом 37,43 млн тон [1]. Розвиток виробництва продукції рослинництва, зокрема зерна, нерозривно пов'язано з розвитком галузі насінництва. Саме від якісних показників насінневого

матеріалу залежить якість кінцевої продукції, а від вартості – рівень рентабельності виробництва. Отже, від вартісних та якісних показників насіння залежить ефективність зернової галузі сільського господарства.

В українському сільському господарстві зараз склалась така ситуація, коли похідна галузь набагато більше розвинута ніж та, від якої вона залежить. Така ситуація обумовлена існуванням багатьох негативних факторів, які гальмують розвиток насінництва на даному етапі.

Насіння вітчизняної селекції знаходиться на дуже низькому рівні. За січень-квітень 2018 року Україна імпортувала насіння зернових та олійних культур на загальну суму 351,2 млн дол. США, що у 44 рази перевищує обсяги вітчизняного експорту насіннєвого матеріалу у 8 млн дол. США за відповідний період. У минулому році за кордоном закуповувалося переважно насіння кукурудзи (25,3 тис. тон), соняшника (22,7 тис. тон), ріпаку (0,2 тис. тон) та сої (1,5 тис. тон). Саме ця сільськогосподарська продукція складає понад 91% вітчизняного імпорту [2]. Таким чином, вагомою проблемою галузі насінництва є відсутність попиту як вітчизняних, так й іноземних товаровиробників на українське насіння, конкурентоздатність якого дуже слабка порівняно з насінням країн-імпортерів, серед яких Туреччина, Франція, Казахстан, Іспанія, Румунія, Канада, Австрія та ін.

З метою підвищення попиту на насіння вітчизняної селекції та надання фінансової підтримки товаровиробникам, які його використовують, Міністерством аграрної політики та продовольства України була розроблена та запропонована Державна програма компенсації 80% від вартості вітчизняного насіннєвого матеріалу, якою передбачено компенсації не більше 30 тис. грн на одне фермерське господарство або сільськогосподарський обслуговуючий кооператив [3]. Але, станом на 1 червня 2018 р. у відповідному Міністерстві не було жодної заявки від фермерів на отримання компенсації за придбаний насіннєвий матеріал. Головним фактором відсутності попиту на таку підтримку є складнощі щодо збирання великого пакету документів, який включає: 1) копію статуту фермерського господарства або копію договору про створення сімейного фермерського господарства, або копію статуту сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; 2) документи, що підтверджують право власності та користування земельною ділянкою, а для сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу – для кожного члена кооперативу; 3) копію фінансового документа, що підтверджує чистий дохід (виручку) від реалізації продукції за останній рік; 4) довідку, чинну на дату подання заявки, про відсутність заборгованості з податків, зборів, платежів; 5) згоду одержувача щодо надання Міністерству інформації про нього, яка становить банківську таємницю або містить персональні дані, за формою, визначеною державним банком; 6) довідку державного реєстратора про те, що господарство не має порушеної справи про банкрутство, не перебуває на стадії ліквідації та його не визнано банкрутом. Окремо до державного банку фермеру чи сільськогосподарському кооперативу необхідно подати заявку і копії сертифікатів, що засвідчують сортові й посівні якості придбаного насіння, платіжне доручення про оплату за насіння, накладну на придбане насіння і акт про його висів. Акт про висів придбаного насіння, форма якого затверджена наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 20 лютого 2018 р. № 150, фермер складає та затверджує самостійно за підписом агронома та бухгалтера. Отже, як показує практика, без спеціальних фахових знань даний пакет документів складно оформити.

Окрім зазначеної підтримки у галузі насінництва на сьогодні не передбачено жодної Державної програми щодо її розвитку, враховуючи важливість даної сфери та її перспективи, а також великий потенціал (наприкінці ХХ ст. система насінництва в Україні була потужною спеціалізованою наукоємною галуззю сільського господарства [4, с. 9-11]).

Причиною відсутності повноцінного експорту насіння до країн-членів Євросоюзу за документами, які видані українськими органами сертифікації за міжнародними стандартами, є відсутність офіційного схвалення системи сертифікації насіння керівництвом ЄС через проходження процедури визнання еквівалентності системи сертифікації насіння. Слід зазначити, що Україна в 2011 році подала заявку на проходження процедури визнання й у 2015 році офіційно пройшла аудит, але позитивного рішення ще не має.

Отже, спираючись на Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалено розпорядженням КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437-р, результатом виконання якої передбачено створення сучасної системи насінництва та розсадництва, а також збільшення експорту насіннєвого матеріалу, перед державою стоїть нагальне питання щодо стимулювання збільшення вітчизняної насіннєвої продукції, як на власному, так і на світовому ринку, зокрема через: збільшення обсягів фінансування програм державної підтримки селекції, виробництва і закупівлі насіння зернових культур; забезпечення законного використання охоронних сортів,

попереджуючи нелегальний збут насіння; сприяння надходженню інвестицій у створення нових високопродуктивних й якісних сортів вітчизняної селекції.

Література

1. ТОП-10 експортерів зернових України 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://latifundist.com/rating/top-10-eksporterov-zernovyh-ukrainy-2018>;
2. Стан та перспективи розвитку галузі насінництва в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoindustria.com.ua/stan-ta-perspektivi-rozvitku-galuzi-nasinnitstva-v-ukrayini-dumka-eksperta/>;
3. Програми підтримки сільського господарства від Уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dotacii.minagro.gov.ua/ua/80-na-nasinnnya>;
4. Насінництво й насіннезнавство польових культур / за ред. М. М. Гаврилюка. – К.: Аграрна наука, 2007. – С. 9-11.

Samsonova Y. Priority directions for the development of legal protection of planting. The report analyzes the current state of legal support for the development of the seed industry in Ukraine, highlights the issues of state support in this area and the functioning of the seed market.

Keywords: legal support, seed production, state support, plant production.

НОВИЙ ПОДАТКОВИЙ СТАТУС СІМЕЙНИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

В. Д. Сидор

Проаналізовано законодавчі зміни в правовому статусі сімейних фермерських господарств. Вони дозволили селянам користуватися пільговими спрощеннями, реалізовувати на аграрних ринках вироблену продукцію та брати участь в системі державного соціального страхування.

Ключові слова: сімейне фермерське господарство, сільськогосподарська продукція, аграрний ринок, спрощена система оподаткування.

Законом України 1067-VIII від 31.03.2016 «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» було визначено, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї [1]. Проте даним законом не було врегульовано особливості оподаткування, в результаті чого сільські сім'ї, уклавши договір про створення сімейного фермерського господарства, не могли бути віднесені до тієї чи іншої групи платників податків, відповідно, не могли скористатись рівними або пільговими правами та спрощеннями.

Самостійно працюючі в сільському господарстві люди та їхні родини були позбавлені легальної можливості реалізовувати на аграрних ринках вироблену сільськогосподарську продукцію, а тому продавали її за заниженими цінами без сплати належних податків і обов'язкових платежів та відповідного відображення доходів в статистичній системі. Таким чином, сімейні фермерські господарства опинилися в нерівних конкурентних умовах у порівнянні з фермерськими та іншими сільгоспвиробниками. Іншим наслідком таких тіньових схем реалізації сільгосппродукції логічно стала неможливість участі селян в системі державного соціального страхування, що в майбутньому позначиться на розмірі пенсії.

Тому наступним законодавчим кроком стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств». Даним Законом було внесено зміни до підпункту 4 пункту 291.4 статті 291 Податкового кодексу України.

Фізичним особам-підприємцям, які організували фермерське господарство, в тому числі сімейне, надано можливість бути платниками єдиного податку четвертої групи за умови виконання сукупності таких вимог:

- 1) здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж;
- 2) провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси;
- 3) не використовують працю найманих осіб;
- 4) членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні частини другої статті 3 Сімейного кодексу України;
- 5) площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох гектарів, але не більше 20 гектарів [2].

Для створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи згідно внесених змін (статті 8-1 Закону «Про фермерське господарство»), необхідно укласти договір про створення сімейного фермерського господарства. Цей договір укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства. Декларація про створення сімейного фермерського господарства (у разі одноосібного ведення такого господарства) складається фізичною особою самостійно в письмовій формі. Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа - підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу - підприємця в порядку, встановленому законом.

Умови договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства визначають: а) найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності; б) порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства; в) правовий режим спільного майна членів господарства; г) порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами; г) порядок вступу до господарства та виходу з нього; д) трудові відносини членів господарства; е) прізвище, ім'я та по батькові членів господарства, ступінь їх родинного зв'язку, паспортні дані та реєстраційні номери облікових карток платників податків (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та офіційно повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті, реєстраційні номери облікових карток платників податків не зазначаються); є) інші положення, що не суперечать чинному законодавству [3].

Таким чином, маючи офіційний статус підприємця, селянин отримує доступ до прозорих ринків продукції та засобів виробництва, державної допомоги та переваг спрощеної системи оподаткування й обліку.

Література

1. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31 березня 2016 року. *Голос України* від 30.04.2016. № 80
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств 10 липня 2018 року № 2497-VIII. *Голос України* від 14.08.2018. № 150
3. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 року № 973-IV. *Голос України* від 29.07.2003. № 139.

Sydor V. New tax status of family farms. *The legislative changes in the legal status of family farms have been analyzed. They allowed peasants to use preferential simplifications, to sell agricultural products on agricultural markets and to participate in the system of state social insurance.*

Keywords: *family farm, agricultural products, agrarian market, simplified taxation system.*

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ТА БОРОТЬБИ З ІНТЕРНЕТ-ПІРАТСТВОМ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

Р. В. Скібіцький, З. Ф. Самчук-Колодяжна

В роботі розглядаються проблеми захисту авторського права у сфері боротьби з інтернет-піратством як в Україні, так і в Республіці Польщі, аналізується достатність законодавчого забезпечення механізму реалізації державної політики у сфері захисту інтелектуальної власності та протидії поширенню в інтернет-просторі протиправного контенту, обґрунтовується необхідність вироблення єдиного універсального рішення по онлайн-піратству в міжнародному інтернет-просторі.

Ключові слова: авторське право, правоволоділець, інтернет-простір, онлайн-піратство, протиправний контент, контрафактна продукція.

Чинне в Україні законодавство про охорону прав на об'єкти інтелектуальної власності передбачає, що захист особистих немайнових і майнових прав на них здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством. В силу властивої цивільному праву компенсаційно-відновлювальної функції, саме воно регулює порядок захисту, що спрямований не тільки на припинення протиправних дій, але і на відновлення порушених прав інтелектуальної власності, відшкодування правовласнику майнових втрат, спричинених порушенням його прав, а також компенсацію моральної шкоди.

Однією з підстав захисту права інтелектуальної власності є його порушення. У відповідності до ст. 431 ЦК України воно визнається і підставою для застосування заходів цивільно-правової відповідальності. Особливістю охоронних правовідносин в сфері інтелектуальної власності є те, що їх регулювання здійснюється не тільки ЦК України, а й рядом спеціальних законодавчих актів, враховуючи специфіку порушень в тій чи іншій сфері. Тому для встановлення факту порушення прав на конкретний об'єкт інтелектуальної власності необхідно правильно визначати поняття «порушення права інтелектуальної власності» і розрізняти його різновиди. Оскільки універсального визначення порушення прав інтелектуальної власності законодавство не пропонує, його слід охарактеризувати на основі аналізу та узагальнення положень спеціальних законів.

Так, найбільш розповсюдженим порушенням майнових прав інтелектуальної власності є вчинення без згоди правовласника дій по використанню об'єкта інтелектуальної власності, що охороняється, який відповідно до закону вимагають дозволу і (або) виплати винагороди. У той же час положення спеціального законодавства можуть передбачати окремі різновиди порушень, а також вказувати на інші специфічні ознаки порушення тих чи інших прав в певній сфері даних відносин. Розширений перелік порушень авторських і суміжних прав передбачений в Законі України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 50). У ньому вказується на такі різновиди порушень, як:

- піратство у сфері авторського права (або) суміжних прав – опублікування, відтворення, ввезення на митну територію України, вивіз з митної території України і поширення контрафактних примірників творів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм і програм організації мовлення;
- плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є його автором;
- ввезення на митну територію України без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників товарів (у тому числі комп'ютерних програм і баз даних), фонограм, відеограм, програм мовлення;
- вчинення дій, що створюють загрозу порушення авторського права і (або) суміжних прав;
- будь-які дії навмисного обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;
- підроблення, зміна чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав або особи, що здійснює таке управління;
- розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, без дозволу суб'єктів

авторського права і (або) суміжних прав, вилучення або зміна інформації про управління правами, зокрема в електронній формі.

Для авторсько-правового законодавства характерна наявність випадків, коли використання творів, виконань, фонограм і відеограм допускається без дозволу суб'єкта авторських або суміжних прав, проте імперативними нормами встановлено обов'язок і особлива процедура виплати винагороди за таке використання (ч. 2 ст. 25, статті 42, 43 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Якщо в таких випадках особа, яка використовує названі об'єкти, що не сплачує встановленої винагороди, його дії слід кваліфікувати як порушення авторських і (або) суміжних прав. Найбільше таких порушень допускаються в інтернет-просторі.

Інтернет – це система сполучених комп'ютерних мереж, пов'язаних між собою з використанням різноманітних дротових, оптичних і бездротових технологій де міститься значна кількість інформації. Проте не завжди контент, який наповнює інтернет-сайти є розміщений там законно, зокрема з дотриманням авторського права. В роботі окреслюється компетентність і ефективність роботи державних органів у сфері захисту авторського права у мережі Інтернет.

Найбільш поширеним в інтернет-просторі правопорушенням авторських та суміжних прав є піратство, на боротьбу з яким повинна, перш за все, спрямовуватись діяльність кіберполіції.

Кіберполіція (Департамент кіберполіції Національної поліції України) - міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України, який входить до структури кримінальної поліції Національної поліції та, відповідно до законодавства України, забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність. Спеціалізується на попередженні, виявленні, припиненні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет-мереж і систем. Серед завдань Кіберполіції у сфері інтелектуальної власності є боротьба з піратством та кардшарінгом (надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного TV, (ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права».) [1].

Для попередження та припинення порушень ЗУ «Про авторське право та суміжні права» проведено операцію «Пірати», основною задачею якої є посилення уваги до протидії злочинам, що вчиняються у сфері порушень авторських прав правовласників. Вже у 2019 році кіберполіція припинила діяльність 100 піратських онлайн кінотеатрів. Адміністраторів цих ресурсів було викрито на території Львівської та Закарпатської областей, а також в м. Києві, про що повідомляє Департамент кіберполіції Сергій Демедюк [3].

На перший погляд, перегляд відеострічки на піратському ресурсі не несе ніякої загрози для безпеки суспільства, але водночас, такі дії провокують зловмисників в обхід законодавства порушувати права інших громадян, чією власністю і являються ці стрічки. Тому культура оплати авторського відео та аудіо контенту онлайн має розвиватися в Україні, бо пірати не зацікавлені у наданні громадянам безкоштовного доступу до перегляду відеотворів. Основною їх метою є отримання грошей за розміщення рекламних оголошень на піратських ресурсах. І такий заробіток може стартувати від 500 доларів на місяць з одного сайту. При цьому, немає гарантії того, що цей ресурс не несе у собі шкідливого програмного забезпечення [3].

За повідомленням Департаменту кіберполіції НПУ для ефективної протидії піратству в Україні Національна поліція налагоджує державно-приватне партнерство. Так, на сьогоднішній день вже підписано ряд меморандумів про співпрацю зі лідерами медіа-індустрії та громадськістю: «Старлайт Медіа», «Медіа Групою Україна», «Телерадіокомпанією «Студія 1+1», «Discovery Networks», Асоціацією музичної індустрії України та «Українською антипіратською асоціацією», яка представляє в Україні інтереси найбільших світових медіа-корпорацій [3].

Разом з тим, Кіберполіція закликає правовласників звертатися до підрозділу із повідомленнями щодо порушення їх авторських прав. Для цього фізичні особи та представники юридичних осіб можуть використовувати форму зворотного зв'язку на сайті кіберполіції.

Виходячи з цього, можемо зробити висновок про започаткування ефективної діяльності кіберполіції у сфері протидії онлайн-піратству, проте необхідна співпраця з громадськістю. Коли автор вже знає на якому інтернет ресурсі міститься контрафакт, йому достатньо просто звернутися до відповідного Департаменту кіберполіції національної Поліції України з відповідною заявою про порушення авторського права з метою його дієвого захисту. Потребує уваги ситуація, коли такого звернення немає, оскільки правоохоронці не знають, де конкретно розміщується піратська продукція, спрямований пошук не завжди ефективний, зловмисник залишається не покараним, а шкода, завдана праволодильцю, не відшкодована. Тому буде ефективніше відразу звернутися у відповідні

правоохоронні органи, адже завантаженість їх, стосовно виконання інших своїх обов'язкових завдань є досить значним.

Окрім того, не лише у Україні є проблеми з онлайн-піратством. Так за словами віце-президента правління Асоціації Sygnal Анни Слободи, щорічний збиток від інтернет-піратства для ВВП Польщі становить понад 0.7 мільярда євро, про що вона повідомила на Міжнародному саміті з питань захисту контенту у Варшаві 23. 10. 2018 р., де наголошувалося, що за 2016 рік втрати від піратства для скарбниці країни склали 195 мільйони євро, а також стали причиною неможливості створення 27 700 робочих місць - стільки необхідно, наприклад, для повної ліквідації безробіття в місті Лодзь.

Слобода вказала на високу ступінь прийняття піратства в польському суспільстві: сьогодні кожен другий користувач Інтернету в країні у віці від 15 до 75 років відвідує ресурси з нелегальним контентом, пов'язаним з досліджуваними ринками, що унеможлиблює результативну протидію піратству.

За прогнозами Асоціації загальні втрати від скачування з мережі нелегального контенту в період з 2017 по 2024 рік складатимуть близько за прогнозами 7 мільярдів євро.

Асоціація Sygnal тісно співпрацює з правоохоронними органами. Асоціація ініціювала і підтримує дуже ефективну програму «Йди за грошима», яка спрямована на перекриття всіх джерел фінансування сайтів з контрафактним контентом, а також дає інструменти, що допомагають забезпечити розміщення реклами виключно на легальних платформах.

У Sygnal визнають факт відсутності єдиного рішення по онлайн-піратству, як в Польщі, так і в ряді європейських країн, однак, передбачають, що діалог з ключовими гравцями індустрії стануть ключовими факторами успішної боротьби з цим явищем в міжнародному інтернет-просторі [4].

Як вбачається, аналогічні завдання стоять і перед національними правоохоронцями, складовою діяльності яких, поряд із захистом державних інтересів, є цивільно-правові засоби відшкодування шкоди правоволодільцям.

Література

1. Про авторське право і суміжні права. Закон України в редакції від 11.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 43. – Ст. 214.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами і доп. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144

3. Кіберполіція припинила діяльність ряду піратських онлайн-кінотеатрів [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-prygrupnyla-diyalnist-ryadu-piratskyyh-onlajn-kinoteatriv-4668/>

4. Інтернет піратство в Польщі. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://mediasat.info/2018/10/23/shocking-internet-piracy-poland/>

Skibitsky R., Samchuk-Kolodyazhna Z. Problems of copyright protection and fight against Internet piracy: domestic experience and experience of the Republic of Poland. *The paper deals with the problems of copyright protection in the field of combating internet piracy in Ukraine and in the Republic of Poland, analyzes the sufficiency of legislative provision of the mechanism for implementing state policy in the field of protection of intellectual property and counteracting the spread of illegal content in the Internet space, the necessity of elaboration the only universal solution for online piracy in the international Internet space.*

Keywords: *copyright, legal owner, internet space, online piracy, illegal content, counterfeit products.*

ВИПЛАТА ПЕНСІЙ ГРОМАДЯНАМ УКРАЇНИ, ЯКІ ВИЇЗДЖАЮТЬ ЗА КОРДОН

А. В. Скоробагатько

Публікація присвячена аналізу правового регулювання виплати пенсій громадянам, які виїжджають на постійне місце проживання за кордон. Зроблено висновок, що право на одержання призначеної пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні. Запропоновані відповідні законодавчі зміни, що визначають порядок та умови виплати пенсії таким особам.

Ключові слова: пенсія, міжнародні договори, пенсійне законодавство, виплата пенсії.

Чинний Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у ст. 47 визначає умови виплати пенсій. Пенсія громадянам виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який вона виплачується, за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України. Цей Закон визначає, що пенсії виплачуються виключно в грошовій формі організаціями, які здійснюють виплату і доставку пенсій, або через установи банків у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України [1]. Нормами Закону також закріплено: порядок виплати нарахованих сум пенсій за минулий час; виплату пенсій особам, які перебувають на повному державному утриманні та особам, засудженим до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; припинення та поновлення виплати пенсій; утримання надміру виплачених сум пенсій та відрахування з пенсій. Утім норми чинного Закону не завжди чітко врегульовують окремі питання, і, як показує практика, такі проблемні питання потребують невідкладного вдосконалення. Проаналізуємо одне із таких питань, що турбує багатьох громадян України.

Багато років залишається до кінця неврегульованим (хоч і намітилися певні позитивні зміни) питання про виплату пенсії особам, які виїжджають жити за кордон. Ще 7 жовтня 2009 р. Конституційний Суд України визнав неконституційність положень п. 2 ч. 1 ст. 49, другого речення ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що стосуються виплати пенсій тим, хто виїжджає на постійне місце проживання за кордон. Це рішення варто відзначити як позитивне і таке, що захищає інтереси громадян, але водночас воно вимагає подальших змін в українському законодавстві.

Відповідно до ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, за заявою пенсіонера може бути виплачена йому за шість місяців наперед перед від'їздом. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується тільки в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України з країною перебування особи (наприклад, такі угоди підписані з Литвою, Португалією, Словацькою Республікою тощо). Таким чином, реалізація конституційного права громадян на отримання заробленої і призначеної пенсії поставлена в залежність від факту укладення Україною з зарубіжними державами міжнародних договорів з питань пенсійного забезпечення. Винятки встановлені для громадян, якщо пенсія їм призначена внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання. У цих випадках пенсія виплачується і за відсутності міжнародного договору. Це положення закріплено у ч. 2 ст. 92 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [2]. Таким чином, держава Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок переведення пенсій громадян, які виїхали на постійне проживання до інших країн» від 6 квітня 1993 р. № 258, визначила відповідний механізм виплати таких пенсій. Аналогічний порядок визначений і в ч. 2 ст. 591 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Відповідно, пенсія по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи, призначена згідно із ст. 54 Закону у разі виїзду за кордон також виплачується за відсутності міжнародного договору [3]. Така диференціація, закріплена на законодавчому рівні для різних категорій пенсіонерів, які виїжджають на постійне проживання за межі країни, на нашу думку, не відповідає конституційним засадам соціального захисту громадян України.

Виходячи із правової, соціальної природи пенсій право громадянина на одержання призначеної йому пенсії не може пов'язуватися з такою умовою, як постійне проживання в Україні, держава відповідно до конституційних принципів зобов'язана гарантувати це право незалежно від того, де проживає особа, якій призначена пенсія, – в Україні чи за її межами. Для людей, що звертаються за пенсією, важлива не стільки її сума, а скільки сам факт турботи про них держави, в якій вони раніше заробили цю пенсію. Оскільки, Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (ч. 3 ст. 25 Конституції України), тому обов'язком держави є прийняття відповідних законодавчих змін, які мають визначати порядок та умови такого відшкодування.

З цього питання конструктивну точку зору сформулювала С.М. Синчук. Вона пропонує законодавчо закріпити два варіанти виплати пенсії особам, які набули права на пенсію в Україні, і які на момент її виплати проживають за кордоном. Перший стосується випадку існування відповідних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Інший варіант, на думку дослідниці, необхідно законодавчо передбачити, у разі відсутності міжнародного договору, а саме виплату пенсії не припиняти, а продовжувати, здійснювати шляхом: 1) переказу на

зазначений соціальним одержувачем банківський рахунок у країні переселення; 2) використання міжнародних платіжних систем; 3) міжнародного поштового переказу.

Вчена також доцільно пропонує закріпити обов'язок соціально-правоможної особи надати Пенсійному фонду України докази того, що вона не отримує пенсію у державі постійного проживання згідно з її національним законодавством після шести місяців перебування у ній [4, с. 350].

Ми підтримуємо виважену точку зору вченої, але вважаємо і можливість закріплення третього варіанту виплати пенсії, у разі відсутності міжнародного договору, а саме за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначаються законом. Виплата пенсії за довіреністю має здійснюватися протягом усього періоду дії довіреності за умови поновлення пенсіонером заяви про виплату пенсії за довіреністю через кожний рік дії такої довіреності.

Беручи до уваги зазначені пропозиції, вважаємо доцільним внести зміни до ст. 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Зокрема, друге речення цієї статті доречно викласти у такій редакції: «Під час перебування за кордоном пенсія виплачується у порядку, передбаченому міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України», або здійснюється шляхом: 1) переказу на зазначений соціальним одержувачем банківський рахунок у країні переселення; 2) використання міжнародних платіжних систем; 3) міжнародного поштового переказу; 4) за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначаються законом».

Така законодавча новела сприятиме реалізації громадянами України конституційного права на пенсійне забезпечення.

Література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003. – № 49-51. – Ст. 376.

2. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. – № 3. – Ст. 10.

3. Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. – № 16. – Ст. 200.

4. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, об'єкти, об'єкти: монограф. Л. ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.

Skorobagatko A. Payment of pensions to citizens of Ukraine, going abroad. The publication is devoted to the analysis of legal regulation, payment of pensions to citizens leaving for permanent residence abroad. It is concluded that the right to receive the appointed pension cannot be associated with such conditions as permanent residence in Ukraine. Corresponding legislative changes are proposed that determine the procedure and conditions for paying such pensions to such persons.

Keywords: *pension, international treaties, pension legislation, pension payment.*

ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

М. В. Сокол

У статті проаналізовано поняття законного інтересу у трудовому праві висвітлено його ознаки та особливості. Проведено співвідношення інтересу, який охороняється законом із суб'єктивним правом.

Ключові слова: *трудове право, законний інтерес, суб'єктивне право, правовий захист працівників.*

Враховуючи процес реформування трудового права та трудового законодавства, а також необхідності негайного прийняття нового Трудового кодексу у Україні, актуальним стає питання чіткого регулювання трудових відносин, зокрема прав та законних інтересів працівників та роботодавців.

Аналіз сучасних наукових напрацювань у сфері трудового права, звертає нашу увагу на один із важливих моментів вивчення понятійного апарату цієї галузі права – аналіз змістового наповнення базових понять, зокрема таких категорій як права, свободи та інтереси у трудовому праві. Якщо категорія трудові права суб'єктів правовідносин є достатньо вивченою науковцями, то законні інтереси та свободи залишаються поза межах наукових розробок.

Досліджувана категорія тісно пов'язана з терміном «інтерес». З цієї точки зору юридичними є інтереси, які отримали визнання з боку закону. Це визнання може виражатися у вигляді закріплення в матеріально-правовій нормі або ж виходячи з загальних засад законодавства. Однак «законний інтерес» має також свої специфічні ознаки і властивості, які виникають в результаті його правової регламентації.

«Інтерес» стає «законним» в результаті правотворчої діяльності законодавця. Багато властивостей категорії «інтерес» отримують своє особливе оформлення. Наприклад, якщо «інтерес» відображає місце суб'єкта в системі суспільних відносин, то «законний інтерес» визначає правове становище людини в суспільстві.

Визначення поняття законний інтерес у трудовому законодавстві відсутнє, проте його охорона та захист задекларовані у ст.ст. 36,44 Конституції України та віднайшли своє закріплення у Кодексі законів про працю через укладення колективного договору (ст. 10), строкового трудового договору (ст. 23), при складанні графіків відпусток (ст. 79) тощо.

Ми виходимо з того, що законний інтерес у трудовому праві – це можлива поведінка суб'єкта, спрямована на отримання певного права, яка забезпечується не матеріальною, а охоронною процедурно-процесуальною нормою і передбачає особливі погоджувально-узгоджувальні способи захисту.

Законний інтерес у трудовому праві реалізується у погоджувальному порядку, на паритетних засадах або між самими ж суб'єктами, або примирними органами з урахуванням обмежень, встановлених законом. Наприклад, роботодавець має законний інтерес звільнити працівника з роботи і пропонує розірвати трудовий договір за угодою сторін (п. 1 ст. 36 КЗпП України).

Реалізація законного інтересу роботодавця можлива і реальна в межах трудового права, але обов'язково через процедуру проведення переговорів з працівником, темою співбесіди буде підстава розірвання трудового договору. Проте законному інтересу роботодавця протистоїть не обов'язок працівника погодитися на звільнення, а переговорний процес, за результатами якого (у випадку згоди працівника) законний інтерес роботодавця переросте у право звільнення, а у випадку не згоди працівника законний інтерес не переростає в таке право [1, с. 117].

Наведемо також і інші приклади з трудового законодавства. У ст. 32 Кодексу законів про працю України говориться, що переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника [2, ст. 32], тобто в разі якщо працівник подає роботодавцеві письмове прохання про переведення його на іншу роботу, це означає автоматичний дозвіл на переведення. На підставі даної норми у працівника з'являється можливість переведення на постійну роботу до іншого роботодавця. За своїм змістом така можливість і є законним інтересом.

Аналогічна ситуація закріплена у Законі України «Про відпустки». Так, у ст. 26 йдеться, що працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати за сімейними обставинами або з інших причин [3, ст. 26], тобто у працівника з'являється можливість отримати відпустку без збереження заробітної плати, але у роботодавця не виникає обов'язку її надати. Отже, перед нами законний інтерес працівника.

Інша справа тоді, коли роботодавець зобов'язаний на підставі письмової заяви надавати відпустку без збереження заробітної плати працівникам перерахованим у ст. 25 Закону. У цьому разі в наявності суб'єктивне право.

Законний інтерес можна виявити не тільки в нормах централізованого законодавства, а і у локальних нормативно-правових актах. Наприклад, зацікавленість працівника в підвищенні посадового окладу в межах схем посадових окладів, визначається в положенні про оплату праці конкретної організації чи підприємства. З вищенаведеного виходить, що законні інтереси не отримують прямого закріплення в нормах права, але вони засновані на конкретній нормі, що міститься в конкретній статті, пункті нормативного акта, колективного договору чи іншого локального акту.

Крім цього із вище перерахованих норм також впливає те, що інтерес може перерости у суб'єктивне право за однієї умови якщо суб'єкт, що їх ініціює у переговорному процесі досягне

необхідного результату з іншою стороною отримає її згоду, наприклад, згоду на переведення чи надання відпустки. Проте гарантій того, що під час переговорів законний інтерес таки буде задоволений немає, причому закон не покладає відповідальність на іншу сторону і жодним чином не зобов'язує її пристати на пропозицію ініціатора. В цілому такі ж підходи зберігаються і щодо реалізації колективних інтересів, зокрема законних інтересів трудового колективу в укладенні колективного договору, інших локальних актів.

Таким чином, термін інтерес (законний інтерес), означає можливість суб'єкта трудового права задовольнити своє право-прагнення у такий спосіб як переговорний процес, примирно-погоджувальна процедура.

Література

1. «Баланс інтересів»: експлікація поняття в контексті трудового права / А. В. Андрушко // Університетські наукові записки. – 2015. – № 1. – С. 109-119.
2. Кодекс законів про працю України: закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної ради УРСР. – 1971. – дод. до № 50. – Ст. 375.
3. Про відпустки: закон України від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР // Відомості Верховної ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

Sokol M. Legal interest in labor law. *The article analyzes the notion of legal interest in labor law and highlights its features and characteristics. A correlation of interest, which is protected by law with subjective law, is carried out.*

Keywords: *labor law, legitimate interest, subjective law, legal protection of workers, individual interests, collective interests, subjects of labor law.*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

О. В. Старчук

Стаття присвячена проблемі визначення адміністративно-правового статусу нотаріуса, його сутності та змісту. Акцентовано увагу на тому, що адміністративно-правовий статус нотаріуса є складовою частиною його загального правового статусу та відображає публічне становище нотаріуса у суспільстві.

Ключові слова: *нотаріус, публічність, адміністративно-правовий статус.*

Протягом незалежності України сутність правового статусу нотаріуса постійно змінюється. З урахуванням євроінтеграційних процесів розвитку правової системи України, і нотаріату зокрема, виникла необхідність реформування нотаріату, актуальність якого є свідченням гармонізації українського законодавства з законодавством ЄС.

При здійсненні реформування нотаріату необхідно перш за все чітко визначити правовий статус нотаріуса, так як це стане основою для подальших змін.

Визначенню адміністративно-правового статусу нотаріуса присвятили свої праці такі вчені як В. В. Баранкова, Г. Дьомкіна, Л. В. Єфіменко, У. О. Палієнко, М. О. Стефанчук, Н. В. Ільєва, В. М. Галуцько, В. Комаров, О. В. Коротюк, І. Фріс, С. Я. Фурса, К. І. Федорова, К. Чижмарь та інші.

Адміністративно-правовий статус встановлюється обсягом і характером правосуб'єктності, яку складають адміністративно правоздатність (фактична можливість бути суб'єктом адміністративно права, мати права і обов'язки адміністративно-правового характеру) та адміністративна дієздатність (спроможність своїми діями набувати та здійснювати права й виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру), визначених законодавством прав та обов'язків нотаріуса у сфері публічного адміністрування, вимог, які ставляться до посади нотаріуса, гарантій здійснення прав та обов'язків, а також відповідальності у випадку невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків.

І. Фріс вказує на необхідність закріпити правовий статус нотаріуса як публічної особи та професіонала в галузі права, ввести новий прозорий порядок підготовки осіб до нотаріальної діяльності, їх допуску до неї, що відповідатиме міжнародно-правовим актам з прав людини і

забезпечуватиме реальну можливість реалізації цього права громадянами України незалежно від їх майнового становища та статусу [1, с. 236].

К. І. Федорова визначає правовий статус нотаріуса як публічної офіційної особи і професіонала в галузі права та вказує на необхідності доповнити Закон України «Про нотаріат» окремою статтею у такій редакції: «Нотаріальною діяльністю в Україні визнається незалежна професійна діяльність уповноваженої державою особи, на яку покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення та вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної достовірності» [2, с. 5, 15].

Таке розуміння нотаріату є свідченням того, що нотаріальна діяльність зумовлена виконанням функцій держави, а нотаріус повинен діяти від імені держави.

Заперечують здійснення нотаріальної діяльності як незалежної професійної діяльності уповноваженої державою особи С. Я. Фурса, У. О. Палієнко мотивуючи це тим, що з таким твердженням пропонується зрівняти статус судді й нотаріуса, але для їх посад властиві різні функції та повноваження. Суду необхідно діяти від імені держави для того, щоб його рішення були загальнообов'язковими, а нотаріальним документам таких властивостей не потрібно надавати. В протилежному разі, при порушенні нотаріусом прав громадян – позов можна буде звертати проти держави [3, с. 15; 4, с. 357].

Ми поділяємо позицію С. Я. Фурси, У. О. Палієнка і вважаємо, що для здійснення нотаріусом прав та виконання покладених на нього обов'язків він не повинен діяти від імені держави, а достатньо його публічного статусу у суспільстві.

Ми поділяємо позицію С. Я. Фурси з приводу того, що для нотаріуса як публічної особи, яка наділена державою певною компетенцією щодо вчинення нотаріальних дій, слід вживати поняття «правосуб'єктність», а не «право – та дієздатність», адже їх застосування є некоректним, оскільки нотаріус наділяється державою не здатністю мати права та обов'язки, а конкретними правами та обов'язками, передбаченими законом і спрямовані на виконання нотаріальної функції [5].

Адміністративно-правовий статус нотаріуса визначається вимогами, які до нього ставляться Законом України «Про нотаріат»: нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менше 6 років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менше 3 років, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю [6].

Однією із складових адміністративно-правового статусу нотаріуса є сукупність його прав і обов'язків, які визначені Законом України «Про нотаріат». А саме, до основних прав нотаріуса належать: витребувати у юридичних осіб відомості та документи необхідні для вчинення нотаріальних дій; складати проекти угод, заяв, виготовляти копії документів та виписки з них; давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій та консультацій правового характеру та інші.

Обов'язками нотаріуса є: здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до Закон України «Про нотаріат» і присяги, дотримуватись правил професійної етики; сприяти юридичним та фізичним особам у здійсненні їх прав та захисті інтересів, роз'яснювати їх права та обов'язки та попереджувати про наслідки вчинюваних дій; зберігати у таємниці відомості одержані у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій; відмовитись від вчинення нотаріальних дій у разі їх невідповідності законодавству України чи міжнародним договорам; надавати документи, інформацію щодо контролю за організацією діяльності та виконання правил нотаріального діловодства органам державної влади та інші [6].

Ще одним елементом, що визначає зміст правового статусу нотаріуса, є гарантії нотаріальної діяльності. Законом України «Про нотаріат» [6] у ст. 8-1 визначено, що держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності.

М. В. Бондарева пропонує під гарантіями нотаріальної діяльності розуміти правові засоби, які у сукупності забезпечують належну реалізацію наданих прав та виконання обов'язків всіма суб'єктами нотаріальних правовідносин [7, с. 79].

Що стосується гарантій нотаріальної діяльності то С. Я. Фурса зауважує, що їх можна поділити на гарантії осіб, які мають намір зайнятися нотаріальною діяльністю; гарантії діяльності нотаріусів та осіб, які сприяють у її здійсненні та гарантії осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій [8].

Законодавство про нотаріат розкриває гарантії нотаріальної діяльності, які включають у себе: забезпечення рівних умов доступу до зайняття нотаріальною діяльністю і рівних можливостей її організації і здійснення; заборону втручання у нотаріальну діяльність; врегулювання порядку

здійснення обшуку; виїмки, огляду робочого місця нотаріуса; заборону вилучення реєстрів для реєстрації нотаріальних дій, печатки нотаріуса, а також документів, що передані нотаріусу на зберігання тощо.

А тому, гарантіями нотаріальної діяльності слід вважати правові засоби, які забезпечують реалізацію наданих прав та виконання обов'язків всіма суб'єктами нотаріальних правовідносин, які визначені в ст. 8-1 Закону України «Про нотаріат».

Окрім цього нотаріус є суб'єктом дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Отже, адміністративно-правовий статус нотаріуса є складовим його загального юридичного статусу та відображає публічне становище нотаріуса у суспільстві.

Структурними елементами адміністративно-правового статусу нотаріуса є правосуб'єктність; визначені законодавством про нотаріат прав та обов'язків нотаріуса у сфері публічного адміністрування; вимоги, які ставляться до посади нотаріуса; гарантії здійснення прав та обов'язків; відповідальність у випадку невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків.

Література

1. Фріс І. Актуальні питання реформування інституту нотаріату в Україні // Підприємство, господарство і право, 2009. – № 12. – С. 235-237.

2. Федорова К. І. Адміністративно-правове регулювання приватної нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: 12.00.07. Нац. аграрний ун-т.: К., 2008. – 20 с.

3. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посіб. / за ред. С. Я. Фурси. К.: Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

4. Палієнко У. О. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в Україні // Форум права, 2010. – № 2. – С. 355-358.

5. Фурса С. Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.03 Ін-т держави і права імені В. М. Корецького.: К., 2003. – 16 с.

6. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII із змінами та доп. станом на 04.02.2019 р. // Відом. Верхов. Ради України, 1993. – № 39. – Ст. 383.

7. Бондарєва М. В. Гарантії нотаріальної діяльності // Університетські наукові записки, 2010. – № 2 (34). – С. 7-82.

8. Нотаріат України: підруч. / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Фурса Є. Є., Нікітюк О. М.]; за ред. С. Я. Фурси. [3-тє вид., доп. і перероб.]. К.: Алерта, 2015. – 484 с.

Starchuk O. Administrative and legal status of notary: special aspects. *The article is devoted to the problem of determining the administrative and legal status of the notary its essence and content. The author draws attention to the fact that the notary's administrative and legal status is an integral part of its general legal status and reflects the notary's public position in society.*

Keywords: *notary, publicity, administrative and legal status.*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВРАХУВАННЯ ЕКОЛОГО-АКСІОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ В АГРАРНОМУ ПРАВІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

А. М. Статівка, О. О. Статівка

Досліджено змістовно-сутнісний аспект екологічних цінностей в аграрному праві та наголошено на необхідності їх врахування при реформуванні правової системи України.

Ключові слова: *аграрне право; екологічні цінності; реформування правової системи; сталий розвиток.*

Концепція теоретико-методологічного обґрунтування застосування екологізбалансованого підходу при реалізації виробничих відносин у сільському господарстві, які є складовою предмету аграрного права, спирається на тенденції погіршення екологічної обстановки у світі та необхідністю вжиття дієвих засобів охорони всіх компонентів довкілля, збереження природних екосистем для нинішнього та майбутнього поколінь шляхом раціонального використання природно-ресурсного потенціалу України на засадах сталого розвитку.

В цьому контексті уявляється доцільним сконцентрувати увагу на наявності екологічних цінностей в аграрному праві, які можуть мати два виміри: 1) нормативний; 2) морально-етичний. Окремі питання щодо наявності аксіологічних аспектів сучасного аграрного права вже піднімалися в теорії аграрного права [1].

Дискутуючи щодо морально-етичного аспекту, варто зазначити, що відношення суспільства до природи набуває морального сенсу, де етичним центром була і залишається людина, її ставлення до природи. Саме морально-етичні цінності, з характерними для них єдністю суспільних, групових і особистих інтересів, здатні впливати на виховання відповідального ставлення людини до природи, яке ґрунтується на переконанні, що природа (все живе в ній) належить нинішньому і майбутньому поколінням. Окрім того, морально-етичні цінності в аграрному праві покликані сприяти тому, щоб в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими товаровиробниками природа служила людині якомога довше, повніше й ефективніше [1, с. 63].

Враховуючи суспільну потребу у дослідженні актуальних проблем реформування правової системи в Україні доцільно проаналізувати нормативний аспект екологічних цінностей.

В умовах реформування державної екологічної політики та змістовно-ціннісної переорієнтації національного сектору економіки (в тому числі аграрного) на засадах врахування потреб збереження довкілля для нинішнього та майбутнього поколінь пріоритетного значення набуває реалізація принципу екологізації аграрного виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій (п. г ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») [2].

Сталий розвиток аграрного сектору економіки, який включає виробничо-господарську діяльність на селі, забезпечення рівня та якості життя населення декларується як фундаментальний національний інтерес України відповідно до Закону України «Про національну безпеку» від 21.06.2018 р. [3].

Без перебільшення слід зазначити, що складовою такого національного інтересу є виготовлення конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції та її експорт на світовий ринок. Водночас, найбільш привабливою з економічної точки зору вважається та продукція сільськогосподарського виробництва, яка є безпечною для споживання та відповідає екологічним стандартам й вимогам щодо її якості. Збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції саме такої якості стане запорукою не лише сталого розвитку сільського господарства, але й стабільного національного економічного розвитку, який підвищить державний та соціально-економічний авторитет України на міжнародній арені.

Сьогодні, окрім вищенаведених законів, норми, які визначають еколого-аксіологічний аспект в аграрному праві містяться в таких нормативно-правових актах: Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Закони України «Про охорону земель», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», «Про фермерське господарство» (п. е ч. 1 ст. 15, ч. 1 ст. 25), «Про особисте селянське господарство» (ст. 7), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (ст. 12), «Про пестициди і агрохімікати» (ст. ст. 3, 5) тощо.

Інтегрований підхід до екологізації аграрної сфери економіки знаходить відображення й у Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р., реалізація якого спрямована на удосконалення системи екологічно невиснажливого використання природних ресурсів, а також забезпечення розвитку природоохоронної складової в галузях економіки [4].

Формування конкурентноспроможних аграрного сектору економіки та кластерів, збільшення експортного потенціалу аграрної продукції, розвиток інноваційних технологій у сільському господарстві, з одного боку, та мінімізація техногенного впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє природне середовище, забезпечення сталого сільського розвитку й ефективне використання земель сільськогосподарського призначення, – з іншого, виступають пріоритетами державної аграрної політики.

У проекті закону України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського господарства» від 04.10.2018 р. закладений принцип екологізації аграрних виробничих процесів у сільському господарстві. Це свідчить про врахування екологічних цінностей в

аграрному праві при реформуванні цієї галузі законодавства з урахуванням європейських та міжнародних правових стандартів.

Зокрема, йдеться про сприяння раціональному природокористуванню у сільському господарстві, яке забезпечується в тому числі шляхом: сприяння скороченню викидів парникових газів від сільського господарства; запровадження екологічних стандартів та індикаторів впливу сільськогосподарської діяльності на стан екосистем і біотопів; впровадження принципів інтегрованого управління шкідниками; заходів щодо зменшення нітратного та фосфатного забруднення від сільського господарства; сприяння сталому використанню сільськогосподарських природних ресурсів, пестицидів та агрохімікатів; впровадження екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій у сільському господарстві; поетапного переходу до впровадження механізмів мінімальної відповідності, застосування базових агроекологічних вимог і стандартів відповідно до законодавства ЄС; забезпечення дотримання екологічних вимог, які підвищують собівартість сільськогосподарської продукції [5].

При здійсненні сільськогосподарської діяльності основним засобом виробництва виступають землі сільськогосподарського призначення, правові вимоги щодо охорони та використання яких визначаються нормами екологічного й земельного права. Тому надзвичайно актуальним за умов реформування правової системи України залишається питання про наповнення аграрного права та законодавства нормами еколого-правового спрямування й створення належного організаційно-правового механізму їх реалізації.

Таким чином, в контексті реформування правової системи України одним із її складників є інтеграція еколого-аксіологічних аспектів в державну аграрну політику, що передбачає удосконалення національного аграрного законодавства, метою якого є збереження природно-ресурсного потенціалу шляхом здійснення природоохоронних заходів в процесі виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема йдеться про: створення механізму стимулювання сільськогосподарських товаровиробників та власників земельних ділянок до запровадження екологічних інструментів вирощення сільськогосподарської продукції; забезпечення належної державної підтримки суб'єктів господарювання, які бажають використовувати у своїй діяльності екологічні механізми ведення сільськогосподарської діяльності; закріплення інституту юридичної відповідальності за невиконання правил щодо дотримання природоохоронної складової при виробництві сільськогосподарської продукції.

Література

1. Статівка А. М. Про аксіологічні аспекти сучасного аграрного права / А. М. Статівка // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – Київ, 2016. – Вип. 243. – С. 53-67.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.19991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991 – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України від 03.08.2018 – 2018. – № 31. – Ст. 241.
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII // Відомості Верховної Ради України від 12.04.2019 – 2019. – № 28. – Ст. 980.
5. Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського господарства: проект Закону України від 04.10.2018 р. № 9162 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64742.

Stativka A., Stativka O. Revisiting the consideration of substantial and essential aspects of environmental values in the agrarian law in the conditions of the legal system reforming in Ukraine. There have been indagated substantial and essential aspects of environmental values in the agrarian law and mentioned a necessity to take into account them in the process of the legal system reforming in Ukraine.

Keywords: agrarian law; environmental values; reformation of legal system; sustainable development.

МАЙНОВІ НАСЛІДКИ КОНКУБІНАТУ ТА ЦИВІЛЬНОГО ШЛЮБУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

О. В. Сцьольна

Стаття присвячена проблемі визначення майнових наслідків перебування чоловіка та жінки у фактичних відносинах та цивільному шлюбі. Акцентовано увагу на тому, що сімейне законодавство стоїть на захисті інтересів подружжя, а не фактичних чоловіка та жінки надаючи їм більших можливостей у сфері реалізації їхніх майнових прав.

Ключові слова: *конкубінат, фактичні відносини чоловіка та жінки, цивільний шлюб, майнові відносини.*

Питання правової природи фактичних відносин чоловіка та жінки, які перебувають у незареєстрованому шлюбі з моменту набуття чинності Сімейним кодексом України є предметом дискусій серед науковців та юристів-практиків.

Правові наслідки перебування чоловіка на жінки у фактичних відносинах та цивільному шлюбі досліджуються у правовій доктрині М. В. Антокольською, Л. В. Афанасьєвою, П. О. Бойко, О. Войнаровською, А. Б. Гриняком, О. В. Дзерою, Л. Драгневич, М. М. Дякович, І. В. Жилінковою, Т. О. Івашковою, Т. С. Кириченко, О. Ю. Косовою, А. О. Овчатовою-Редько, Г. С. Пілігрим, З. В. Ромовською, О. І. Сафончик, С. Я. Фурсою та ін.

Чоловіку та жінці гарантовані рівні права та можливості відповідно до основних прав і свобод людини незалежно від того, чи перебувають вони у зареєстрованому шлюбі чи у фактичних відносинах.

Згідно Сімейного кодексу України (далі – СК України) чоловік та жінка у фактичних відносинах та цивільному шлюбі вільні у виборі занять, професії; місця проживання; мають право на свободу думки, совісті та релігії; наділені правом розподілити між собою сімейні обов'язки та разом вирішувати питання життя сім'ї; зобов'язані турбуватися про здоров'я, розвиток і матеріальне забезпечення своїх дітей; право на особисту свободу, фізичний і духовний розвиток, на повагу до своєї індивідуальності та на повагу до будь-якої праці, що здійснюється в інтересах сім'ї. Однак особисте немайнове право на зміну свого прізвище виникає лише у зв'язку з реєстрацією шлюбу [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 74 СК України [1], якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Це правило застосовується незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Вважається, що кожна річ, набута за час спільного проживання, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності цих осіб. До такого майна, вказує Є. О. Харитонов, відносять усі види доходів, придбаних за рахунок цих доходів рухоме й нерухоме чи будь-яке інше майно [2, с. 110].

Проте для уникнення непорозумінь, автори науково-практичного коментаря до Сімейного кодексу України за редакцією І. В. Жилінкової пропонують все майно, що придбавається фактичним чоловіком на жінкою на спільні кошти, оформлювати «на двох» у спільну часткову власність [3, с. 239].

Водночас, ст. 74 СК України передбачає право фактичних чоловіка та жінки відступити від положень гл. 8 СК України та встановити, що їхнє спільне проживання однією сім'єю не породжує правових наслідків відповідно до ст. 74 СК України, якщо ними було укладено письмовий договір, яким буде визначено правовий режим їхнього майна.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя згідно ч. 3 ст. 61 СК України [1]. Договір, укладений одним з учасників фактичних відносин в інтересах сім'ї з третьою особою, не створює обов'язків для іншого учасника (якщо в самому договорі не вказане інше), навіть якщо майно, одержане за цим договором, використане в інтересах сім'ї.

Чинне сімейне законодавство передбачає можливість отримання аліментів і у випадку перебування в зареєстрованому шлюбі (ст. 75, 76 СК України), і у випадку фактичних відносин (ст. 91 СК України) [1].

У цивільному шлюбі чоловік і дружина мають матеріально підтримувати один одного незалежно від будь-яких обставин, а у фактичних відносинах законодавство вимагає, по-перше, щоб відносини між жінкою і чоловіком мали тривалий характер, а по-друге, визначає окремі умови, за яких може виникнути право на аліменти.

Так, право на аліменти має той з учасників фактичних відносин, хто став непрацездатним під час спільного проживання або якщо з нею (ним) проживає їхня дитина.

Отже, визнання майнових прав та обов'язків фактичних чоловіка та жінки здійснюється лише тоді, коли в судовому порядку буде встановлено факт їх спільного проживання однією сім'єю без шлюбу як факту, що має юридичне значення згідно ст. 256 Цивільного процесуального кодексу України, що встановлюється судом в порядку окремого провадження [4].

Що стосується майнових наслідків перебування чоловіка та жінки у фактичних відносинах чи цивільному шлюбі, передбачених іншими галузями права, то згідно зі ст. 1264 Цивільного кодексу України у четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до відкриття спадщини [5].

Відповідно до ст. 52 Конституції України [6] та ст. 142 СК України [1] визначено, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також мають рівні права та обов'язки щодо батьків незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Права та обов'язки батьків, не залежно від того чи перебувають вони у цивільному шлюбі чи у фактичних відносинах є однаковими.

СК України встановлено, що батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі. Право на присудження судом аліментів на дитину є однаковим як для батьків дитини, незалежно від того, чи перебували вони у зареєстрованому шлюбі [1].

Ми погоджуємось із Х. Небесь [7], що існує мало відмінностей щодо особистих немайнових прав співжителів та осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, а є суперечності щодо визнання батьківства, усиновлення, спадкування, поділу спільного майна, аліментів. Проте, фактичним чоловіку та жінці надається право самостійно врегулювати свої майнові відносини у договірному порядку (окрім укладення шлюбного договору учасниками якого є наречені та подружжя).

Отже, стосовно особистих немайнових прав подружжя у цивільному шлюбі та фактичних чоловіка та жінки у конкубаті, то в обох випадках гарантовані рівні права та можливості відповідно до основних прав і свобод людини, закріплених на конституційному рівні на відміну від майнових прав де сімейне законодавство стоїть на захисту інтересів подружжя, а не фактичних чоловіка та жінки надаючи їх більших можливостей у сфері реалізації їхніх майнових прав.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. із змінами і доп. Відом. Верх. Ради України. 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
2. Харитонов Є. О. Сімейне право України: навч. пос. К.: Істина, 2008. – 200 с.
3. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. В. І. Жилінкової. К.: Ксилон, 2008. – 855 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. Відом. Верх. Ради України, 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. із змінами та доповн. Відом. Верх. Ради України, 2003. – № 18-22. – Ст. 144.
6. Конституція України. Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Відом. Верх. Ради України, 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Небесь Х. Правові наслідки конкубатату у порівнянні із зареєстрованим шлюбом в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/>

Stsolna O. Property effects of concubinage and civil marriage: comparative legal aspects. *The article is devoted to the problem of identifying the property effects of husband and wife conjugality in actual relationships and civil marriage. It is stressed that family law protects the interests of the spouses, not the actual man and woman, giving them more opportunities in the sphere of their property rights implementation.*

Keywords: *concubinage, actual relationship between man and woman, civil marriage, property relations.*

ПОНЯТТЯ ІНТЕРЕСУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Н. Ф. Чубоха

У статті досліджується поняття та зміст інтересу як цивільно-правової категорії. Акцентовується увага на поняттях блага, прагнення, потреби, бажання, устремління особи, усвідомлені воля та дії тощо.

Ключові слова: *інтерес, потреба, усвідомлені дії, об'єктивне право.*

Інтерес як правова категорія – це благо, яке проявляється в матеріальних та нематеріальних прагненнях людини. Соловйов В.С. називав інтерес мірилом справедливості в суспільстві [1, с. 368]. Автор стверджував, що саме юридичні норми повинні закріплювати визначену інтересом справедливість. А Коркунов М. М. зазначав, що «мораль дає оцінку інтересів, право – їх розмежовує» [2, с. 53]. Так, відповідно до ч.2 ст. 15 ЦК України – «кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства» [3]. Відповідно до ст. 3 ч. 1 п. 6 ЦКУ особа має право на судовий захист цивільного права та інтересу.

Наукові дослідження інтересу, як правового поняття, тривають і сьогодні. На думку, Р. Гукасяна під інтересами варто розуміти потреби, блага, вигоду, причину вчинення дій, мотив, мету, спосіб вчинення дій тощо. Разом з тим, автор зазначає, що «правові інтереси – це інтереси, які виникли в сфері правових відносин і задовольняються за допомогою правових засобів» [4, с. 208-209]. Разом з тим значна кількість науковців умовно поділяє два погляди на зазначену категорію. Перший підхід доводить, що інтерес ніщо інше як потреба особи. В поняття потреби в тому чи іншому сенсі можуть входити блага, вигода та інші категорії, які являють собою певні матеріальні та нематеріальні бажання та прагнення людини, тобто все, що необхідне для неї. Другий підхід розглядає інтерес як причину, мотив, стимул до дій, які дозволені правом або ж не заборонені ним. На нашу думку, інтерес – це поєднання кількох складових елементів, які його утворюють. Разом з тим, розуміння інтересу, як усвідомленої потреби не буде повним без дії суб'єкта, адже інтереси особи в такому випадку залишаються в свідомості, а повинні реалізовуватись через поведінку особи. Відповідно розуміння інтересу як передумови дій не можливе без свідомості людини, без усвідомлених вчинків суб'єкта, без причини активних дій – її інтересу.

У цивільних правовідносинах особа діє вільно та усвідомлено і її внутрішнє бажання та його зовнішній вираз – волевиявлення мають співпадати або ж відповідати одне одному. При здійсненні цивільних правовідносин особа обмежена лише правилом «Дозволено все, що не заборонено законом». В результаті оцінивши як свої власні прагнення так і об'єктивну дійсність людина «підбирає» за допомогою інтересу потрібні їй правові норми. Маючи інтерес відкрити кафе особа підпадає під сферу впливу одних норм, а прагнучи займатись страховою справою – інших. Тому, на думку Рогача О. Я., «інтерес можна вважати проміжною ланкою між потребами суб'єкта правовідносин та суб'єктивним правом як юридичним засобом задоволення потреб, досягнення та реалізації цілей» [5, с. 190]. Науковець ще раз підкреслює властивість інтересу і підкреслює основну відмінність інтересу від права. Те, що право – це перш за все дозволена поведінка, а інтерес – це можливий варіант такої поведінки, який визначається особисто кожною людиною, яка усвідомлено обирає найкращий спосіб реалізації потреби враховуючи все, що має значення як для особи (її особисті можливості та здібності) так і об'єктивну суспільну реальність, в якій цю потребу доведеться реалізувати. Адже, на думку Михайлова С. В., інтерес – це «потреба суб'єкта, яка має суспільний характер і проявляється в діяльності з усвідомлення і реалізації мети в суспільних відносинах» [6, с. 88]. Саме суспільно вагомі інтереси і врегульовуються державою. Незважаючи на

те, чи згадується «інтерес» у тексті нормативно-правового акта, інтерес отримує втілення у всіх нормах права. Законодавець, приймаючи ту чи іншу норму, завжди має на меті охорону певних інтересів учасників суспільних відносин.

Харитонов Є. О. вважає, що інтерес – «це прагнення, устремління, потреби особи, які не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх» [7, с. 220]. А тому інтерес – це передумова будь-яких правовідносин та їх рушійна сила.

Розглядаючи інтерес як поєднання потреби та дії, дослідники нерідко тлумачать інтерес як певне явище, яке пов'язане з правом, проте формально в ньому не виражене. Так, Ю. С. Зав'ялов розглядав інтерес у праві у двох аспектах: по-перше, інтерес як передумову, фактор впливу на волю законодавця; та, по-друге, інтерес як мету, до досягнення якої прагне суб'єкт права за допомогою використання правових норм [8, с. 153]. При цьому основне завдання права це розмежування різноманітних, протилежних людських інтересів. Саме усунення колізій наявних суспільних інтересів і забезпечує правове регулювання суспільних відносин. Воно полягає у наявності об'єктивних правових норм, за допомогою яких і вирішуються конфлікти між суб'єктами права, а право існує, бо є боротьба інтересів. [9, с. 83]. Завдяки правовій регламентації суспільних відносин їх учасникам надається механізм вирішення колізій та конфліктів, а відповідно, й задоволення їхніх інтересів. Самбор М. А. враховуючи тісний взаємозв'язок права та інтересу зазначає, що можливе визначення об'єктивного права як «нормативного (вольового) закріплення потреб та інтересів громадян, суспільства і держави в упорядкуванні відповідним чином приватних і публічних інтересів суб'єктів права» [10, с. 60]. В даному випадку прямо вказано, що об'єктивне право є наслідком існування інтересів, оскільки утворюється для того аби їх впорядкувати саме завдяки нормам права.

Аналогічну позицію поділяли і такі вчені, як С. І. Аскназій, який визначав інтерес головним елементом права [11, с. 231]; А. В. Венедиктов, який визнавав інтерес змістовою частиною права, а отже переважним навіть над волею особи [12, с. 36-38]; С. Ф. Кечек'ян зазначав, що право виникає лише за наявності відповідного інтересу, який відповідно автоматично стає із ним нерозривним [13, с. 20]. Ю. К. Толстой стверджував, що інтерес визначає зміст, ступінь закріплення та виражає ті реальні відносини, які закріплюються правом в нормативно-правовому акті. Інтерес виступає певним творцем, а тому і змістом права. На його думку інтерес – це «закріплена за уповноваженою особою з метою задоволення її інтересів міра можливої поведінки в даних правовідносинах та забезпечена покладеними на іншу особу обов'язками» [14, с. 45]. Така точка зору визначає інтерес як елемент суб'єктивного права, бо лишень через обов'язок певної відповідної поведінки суб'єкта інтерес не буде забезпечуватися. Саме правова регламентація певних суспільних відносин і полягає у тому, що визначаючи пріоритет тих чи інших інтересів, право тим самим закріплює, охороняє та стимулює поведінку суб'єктів відповідних цивільних відносин. І навпаки, правові заборони означають обмеження реалізації відповідних інтересів.

Таким чином, у цивільно-правових нормах знайшли своє закріплення безліч інтересів, а кожна правова норма – це легалізований суспільний інтерес. Основним завданням цивільного законодавства є врахування усіх інтересів учасників цивільного обороту, усунення колізій та невизначеності між ними, їх впорядкування і створення найкращих умов для їх реалізації.

Література

1. Першина И. В. Проблема интереса в отечественном правоведении : история возникновения и преэминентность в развитии/ И. В.Першина// Юридическая тезника. – 2011. – С.368-372.
2. Коркунов М. Н. Лекции по общей теории права. – М., 1994. – 208 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
4. Гукасян Р. Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Избранные труды по гражданскому процессу. – М.: Проспект, 2009. – 409 с.
5. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. – Ужгород: Ліра, 2011. – 368 с.
6. Михайлов С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права / С. В. Михайлов // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 86-92.
7. Харитонов Є. О. Категорія інтересу в цивільному праві України / Є. О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 25. – С. 216-221.

8. Завьялов Ю. С. Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права: дисс.канд.юрид.наук.- М.,1968. – С.153.
9. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: Лекции профессора Московского университета Г. Ф. Шершеневича. –М., 1911. – С.83.
10. Самбор М. А. Право як поняття та підходи до його розуміння / М. Самбор // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – № 87. – С. 59-63
11. Аскназий С. И. Основные вопросы теории социалистического гражданского права / С. И. Аскназий . – М.: Статут: ЗАО «Консультант Плюс», 2008. – 858 с. – (Классика российской цивилистики)
12. Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность. – М.: Издательство АН СССР., 1948. – 834 с.
13. Карева М. П., Кечекьян С. Ф. О социалистических правоотношениях. Тезисы докладов / Карева М. П., Кечекьян С. Ф. - М., 1956. – 28 с.
14. Толстой Ю. К. К теории правоотношения: [монография] / Ю. К. Толстой. – Ленинград: Изво Ленинградского Ун-та. – 1959. – 88 с.

Chubokha N. Concept of interest in civil law. *The article investigates the concept and content of interest as a civil law category. The special attention author gives to the concepts of material and non-material weal, aspirations, needs, desires, hegemonistics aspirations, conscious will and actions that are elements of civil legal relations*

Keywords: *interest, need, conscious actions, objective law.*

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Т. З. Шалаева

В работе исследованы теоретические подходы к формированию основополагающих начал кодификации информационного законодательства. Особое внимание уделено анализу системных критериев определения «дерева целей» кодификации информационного законодательства.

Ключевые слова: *информационное право, информационное законодательство, информация, право на информацию.*

В Беларуси проводится достаточно активная деятельность по отраслевой кодификации законодательства, в настоящее время разработано и принято 26 кодексов, что, безусловно, заложило прочную основу системы национального законодательства. Белорусская модель построения и развития информационного законодательства видится также на ниве кодификационной работы. Исходя из плодотворного опыта государственной деятельности по кодификации различных отраслей законодательства, уместным является вопрос о разработке общетеоретических системных подходов к работе по кодификации информационного законодательства.

Необходимость научного анализа теоретико-методологических предпосылок систематизации информационного законодательства в Беларуси продиктована недостаточной разработанностью научно-обоснованных целей, принципов, способов и предмета регулирования кодификационного акта.

Преимущества кодификации информационного законодательства, как высшей формы систематизации, основаны на уникальной возможности формирования новейшей отрасли права и впоследствии развития соответствующего законодательства с научной проработки стратегических, системных подходов к определению основных направлений и концептуальной сути развития информационного права, его мировоззренческих и методологических первооснов. Представляется возможным формирование эффективного правового регулирования, в рамках которого будут развиваться упорядоченным образом общественные отношения в информационной сфере.

Полагаем необходимым в первоочередном порядке направить усилия на исследование и разработку целевых установок кодификации информационного законодательства.

В качестве *цели кодификации* белорусские авторы Т. И. Макарова, Е. В. Лаевская, В. Е. Лизгаро в научной работе «Теоретико-правовые проблемы кодификации экологического законодательства Республики Беларусь» рассматривают «полное и системное регулирование экологических отношений...» [1], выделяя, по сути, в качестве цели систематизации – полноту и системность правового воздействия на регулируемые отношения.

Дорошкевич В. А., характеризуя актуальные проблемы развития хозяйственного законодательства Беларуси, видит цель проведения его систематизации и кодификации в «формировании единой комплексной нормативной базы в данной области; выявлении и устранении пробелов, несоответствий и противоречий в действующем законодательстве, гармонизации законодательства Республики Беларусь и Российской Федерации» [2].

К целям систематизации научный коллектив авторов Национального центра законодательства и правовых исследований относит, кроме прочих, упорядочение и приведение в единую стройную систему нормативных правовых актов, выявление и устранение пробелов и противоречий в правовом регулировании, а также множественности нормативных правовых актов [3].

Системный подход в решении проблемы установления цели кодификации информационного законодательства, по мнению автора, не может сводиться только к технико-юридическим требованиям ее оформления, что достаточно убедительно доказывают многие теоретики права. К примеру, А. Ю. Рыбаков в диссертационной работе, посвященной теоретическим проблемам кодификации в трудовом праве, сформулировал три цели кодификации: конституционная, техническая, концептуальная. Интерес особый вызывает концептуальная цель, выступающая как «совокупность ценностей, идей, интересов экономически сильного класса, воззрений на систему права...» [4].

Исходя из осмысления и анализа системных критериев определения «дерева целей» кодификации информационного законодательства (возможно, в дальнейшем систематизации в виду принятия иных актов), изучения и оценки различных научных точек зрения на данную проблему, исследования правоприменительной практики, с учетом идеологических аспектов правовой политики Республики Беларусь, целесообразно более подробно и развернуто определить в качестве соподчиненных, согласованных целей систематизации информационного законодательства следующие:

- *ценностно-идеологические приоритеты*: обеспечение реализации конституционных прав, свобод человека в условиях интенсивного развития ИКТ; интегрирование человека в социально-информационную среду (политическую, экономическую, духовную составляющие общества через развитие информационной составляющей); сохранение баланса социальной справедливости в оптимальном соотношении индивидуальных и общественных интересов, прав и обязанностей с учетом национальных традиций и социальных ценностей белорусского народа в условиях информационной трансформации традиционного уклада жизни; защита государственного суверенитета, национальных интересов и информационной безопасности; защита интересов личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз в информационной сфере; обеспечение устойчивого развития информационного общества как общества гражданского, социального, демократического и правового; и др.

- *базисные цели*: совершенствование государственной информационной политики; содействие повышению эффективности национальной экономической системы посредством внедрения ИКТ, развития системы ИР, расширения рынка телекоммуникационных и информационных услуг, как государственных, так и частных на основе партнерства; обеспечение многоуровневого информационного взаимодействия всех институций гражданского общества, бизнеса и государства; реформирование способов управления экономикой, как в целом, так и ее частями посредством развитой информационной инфраструктуры; формирование единого информационного пространства; и др.

- *информационно-правовые цели*: создание целостного, согласованного, системного и комплексного правового регулирования общественных отношений в информационной сфере, соответствующего реальным социально-экономическим потребностям общества; формирование условий развития отрасли информационного права и отрасли информационного законодательства в национальной системе права и системе законодательства; обеспечение соответствия информационного законодательства общепризнанным принципам международного права с признанием их приоритета; обеспечение баланса между стабильностью и динамичностью информационного законодательства на основе гармоничного научно обоснованного развития; обеспечение условий для формирования, широкого доступа, использования консолидированных

информационно-правовых ресурсов через развитие правовой информатизации; создание условий для преобладания электронной систематизации законодательства над традиционными способами с усилением содержательной направленности, тематической дифференциации, глубины согласованности нормативных предписаний и степени общности актов различной юридической силы информационно-правовых ресурсов; обеспечение технико-юридических требований и др.

Теоретическим вектором для кодификации выступает совокупность принципов отрасли информационного права, в связи с чем, недостаточная проработка системы принципов, устанавливающих концептуальную платформу комплексной отрасли законодательства, в значительной степени растворяет ориентиры кодификационной работы. Принципам информационного права автор обращался в своих ранних работах, что также нашло отражение в первом белорусском учебнике «Информационное право» [5, с. 66-69].

Кодификация должна быть основана на принципах целостности, системности, комплексности, научности, обоснованности, преемственности, законности с учетом современных достижений юридической техники.

Необходима доктринальная разработка сущности и методологии кодификации информационного законодательства с последующим обеспечением имплементации кодификационного акта в действующее правовое поле страны.

Літэратура

1. Макарова Т. И. Теоретико-правовые проблемы кодификации экологического законодательства Республики Беларусь / Т. И. Макарова, Е. В. Лаевская, В. Е. Лизгаро // Право и демократия: сб. науч. тр.; редкол.: В. Н. Бибило (отв. ред.) [и др.] – Минск: БГУ, 2006 – Спец. вып. – С. 3-12.

2. Дорошкевич В. А. Актуальные вопросы развития хозяйственного законодательства Республики Беларусь / В. А. Дорошкевич // Центр законодательства и правовых исследований Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://center.gov.by/article11.html>. – Дата доступа: 25.02.2015.

3. Рекомендации по теоретико-методологическим основам совершенствования правовой системы Республики Беларусь: Решение ученого совета Национального центра законодательства и правовых исследований Республики Беларусь от 23 апр. 2013. – № 5 [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=11901> / Дата доступа: 25.02.2015.

4. Рыбаков А. Ю. Теоретические проблемы кодификации в трудовом праве России: автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / А. Ю. Рыбаков // Науч. б-ка дис. и автореф. [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-problemy-kodifikatsii-v-trudovom-prave-rossii>. – Дата доступа: 14.02.2015.

5. Шалаева Т. З. Принципы информационного права / Т. З. Шалаева // Информационное право : учеб. пособие / Г. А. Василевич [и др.] ; под общ. ред. Г. А. Василевича и Д. А. Плетенева. – Минск: Адукацыя і выхаванне, 2013. – 352 с.

Shalaeva T. Problems of formation and systematization information legislation the Republic of Belarus. *The study investigated theoretical approaches to the formation of the fundamental principles of the codification of information legislation. Particular attention is paid to the analysis of the system criteria for determining the “tree of goals” of the codification of information legislation.*

Keywords: *information law, information legislation, information, the right to information.*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗМІНИ ІСТОТНИХ УМОВ ДОГОВОРУ ПРО ЗАКУПІВЛЮ

Л. М. Шевчук

Стаття присвячена розгляду окремих аспектів національного правового регулювання зміни істотних умов договору про закупівлю, укладеного за результатами проведених процедур закупівель.

Ключові слова: *публічні закупівлі; договір про закупівлю; зміна істотних умов договору про закупівлю.*

Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади в нашій країні установлені спеціальним нормативно-правовим актом – Законом України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. (далі – Закон). В преамбулі цього документа визначена його мета – забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції [1].

На виконання вказаної мети Законом при проведенні усіх тендерних процедур, окрім переговорної, передбачено проведення конкурентного відбору учасників задля визначення переможця торгів. За результатами проведених процедур закупівель з переможцем(або учасником у разі застосування переговорної процедури) укладається договір про закупівлю.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону договір про закупівлю – договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари [1]. Згідно з ч. 1 ст. 36 Закону договір про закупівлю укладається відповідно до норм Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [1].

Разом з тим, як показує практика закупівельної діяльності, після підписання договору про закупівлю нерідко виникає необхідність внесення змін до його істотних умов. Така ситуація може бути зумовлена дією низки факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру (наприклад, зміни обсягів бюджетного фінансування, коливання цін на ринку, зміни в податковому законодавстві тощо).

Можливість зміни договору у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при його укладенні, прямо передбачена ст. 652 Цивільного кодексу України [2]. Водночас, як зазначає Родман Т. О., практично будь-яка зміна обставин впливає на умови виконання зобов'язання та на його кінцевий результат, однак не будь-яку зміну обставин можна вважати причиною для зміни умов договору[3, с. 48].

В окремих випадках законом можуть встановлюватися певні обмеження принципів свободи договору та свободи підприємницької діяльності, визначених нормами національного цивільного та господарського законодавства (ст. ст. 3, 627 Цивільного кодексу України [2], ст. ст. 6, 43, 128 Господарського кодексу України [4]), коли сторони або взагалі позбавлені можливості на власний розсуд змінювати укладений договір (навіть попри суттєві зміни обставин його виконання та за наявності взаємної згоди на зміну договору), або обмежені вичерпним переліком підстав для зміни умов договору, які визначаються спеціальним законом.

Саме до такого типу договорів належить договір про закупівлю. Так, відповідно до ч. 4 ст. 36 Закону істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами в повному обсязі, крім випадків: 1) зменшення обсягів закупівлі, зокрема з урахуванням фактичного обсягу видатків замовника (п. 1 ч. 4 ст. 36) [1]; 2) зміни ціни за одиницю товару не більше ніж на 10 відсотків у разі коливання ціни такого товару на ринку, за умови, що зазначена зміна не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі(п. 2 ч. 4 ст. 36) [1]; 3) покращення якості предмета закупівлі за умови, що таке покращення не призведе до збільшення суми, визначеної в договорі(п. 3 ч. 4 ст. 36) [1]; 4) продовження строку дії договору та виконання зобов'язань щодо передання товару, виконання робіт, надання послуг у разі виникнення документально підтверджених об'єктивних обставин, що спричинили таке продовження, у тому числі непереборної сили, затримки фінансування витрат замовника, за умови, що такі зміни не призведуть до збільшення суми, визначеної в договорі(п. 4 ч. 4 ст. 36) [1]; 5) узгодженої зміни ціни в бік зменшення (без зміни кількості (обсягу) та якості товарів, робіт і послуг)(п. 5 ч. 4 ст. 36) [1]; 6) зміни ціни у зв'язку із зміною ставок податків і зборів пропорційно до змін таких ставок(п. 6 ч. 4 ст. 36) [1]; 7) зміни встановленого згідно із законодавством органами державної статистики індексу споживчих цін, зміни курсу іноземної валюти, зміни біржових котирувань або показників Platts, регульованих цін (тарифів) і нормативів, які застосовуються в договорі про закупівлю, у разі встановлення в договорі про закупівлю порядку зміни ціни(п. 7 ч. 4 ст. 36) [1]; 8) зміни істотних умов договору про закупівлю у зв'язку з його продовженням на строк, достатній для проведення процедури закупівлі на початку наступного року, в обсязі, що не перевищує 20 відсотків суми, визначеної в договорі, укладеному в попередньому році, якщо видатки на цю мету затверджено в установленому порядку(п. 8 ч. 4 ст. 36, ч. 5 ст. 36) [1].

Слід зазначити, що заборона зміни істотних умов договору про закупівлю, крім випадків, передбачених ч. 4 ст. 36 Закону, – не єдине законодавче обмеження, яке стосується внесення такого виду змін до договору, укладеного за результатами проведеної процедури закупівлі. Комплексний

аналіз норм Закону, практики його застосування, а також позиції Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (далі – МЕРТ) як Уповноваженого органу з питань публічних закупівель, дає підстави виділити ряд додаткових обмежень стосовно зміни істотних умов договору про закупівлю.

По-перше, рішення замовника про зміну істотних умов договору у випадках, передбачених ч.4 ст. 36 Закону, повинно бути обґрунтованим та документально підтвердженим. На цій обставині особливо наголошує МЕРТ у своєму листі від 27.10.2016 р. № 3302-06/34307-06 «Щодо зміни істотних умов договору про закупівлю» [5], одночасно зауважуючи при цьому, що «... листи Міністерств не встановлюють норм права, носять виключно рекомендаційний та інформативний характер»[5].

Разом з тим, не потребує окремого обґрунтування та документального підтвердження випадок узгодженої зміни ціни в бік зменшення (без зміни кількості (обсягу) та якості товарів, робіт і послуг), який передбачений п. 5 ч. 4 ст. 36 Закону [1], оскільки зі змісту даної норми вбачається, що підставою для її застосування є вільне волевиявлення обох сторін, яке спрямоване на зменшення ціни та яке відображається безпосередньо у додатковому договорі (додатковій угоді) про зміну договору про закупівлю.

По-друге, пункти 1-7 ч. 4 ст. 36 Закону не передбачають випадків збільшення обсягів закупівлі після підписання договору про закупівлю до повного виконання зобов'язань сторонами у повному обсязі. На це прямо вказує МЕРТ у своєму листі від 27.10.2016 № 3302-06/34307-06 [5].

Виходячи з цього, при зміні істотних умов договору про закупівлю не допускається збільшення кількісних характеристик предмета закупівлі – збільшення кількості товарів або розширення їх переліку (номенклатури), збільшення обсягів робіт (послуг) у кількісному вимірі або включення до складу технічного завдання (кошторису, кошторисної документації) додаткових робіт (послуг), які не були передбачені укладеним договором про закупівлю та умовами процедури закупівлі, за результатами якої укладено договір. Винятком з цього правила є зміна істотних умов договору про закупівлю у зв'язку з його продовженням на строк, достатній для проведення процедури закупівлі на початку наступного року (п. 8 ч. 4 ст. 36, ч. 5 ст. 36 Закону) [1].

По-третє, Закон не передбачає можливість одночасного застосування кількох підстав для зміни істотних умов договору про закупівлю, які передбачені пунктами 1-8 ч. 4 ст. 36 Закону. На цьому також наголошує МЕРТ у листі від 27.10.2016 р. № 3302-06/34307-06 [5]. Вказане обмеження обґрунтовується тим, що одночасне внесення змін на підставі різних пунктів ч. 1 ст. 36 Закону призведе до зміни істотних умов договору про закупівлю у непередбачених цим Законом випадках.

Викладене дозволяє зробити висновки, що правильне застосування законодавства, яке регулює порядок та умови змін істотних умов договорів про закупівлю, у процесі здійснення закупівельної діяльності зумовлює необхідність чіткого розмежування: 1) договорів про закупівлю та інших договорів, які укладаються замовниками відповідно до норм цивільного і господарського права України без застосування процедур публічних закупівель; 2) істотних умов договору про закупівлю та інших його умов, які не є істотними в розумінні національного цивільного і господарського законодавства.

Література

1. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. (зі змінами). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Родоман Т. О. Характеризуючі ознаки поняття «зміна умов договору» в цивільному законодавстві України / Т. О. Родоман // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 4 (75). – С. 46–52.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Щодо зміни істотних умов договору про закупівлю: лист Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 27.10.2016 р. № 3302-06/34307-06. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME161300.html.

Shevchuk L. Some aspects of legal regulation of changing essential terms of the procurement contract. *The article is devoted to consideration of certain aspects of the national legal regulation of the change of essential terms of the procurement contract, concluded on the basis of the conducted procurement procedures.*

Keywords: *public procurement; purchase contract; change essential terms of the procurement contract.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ

В. В. Шеховцов

розглянуто основні ознаки права загального використання об'єктів тваринного світу та критерії їх відмежування від права спеціального використання; досягнуто визначеності у місці категорії «право власності Українського народу» на об'єкти тваринного світу в системі приватної, комунальної та державної форм власності.

Ключові слова: загальне використання, спеціальне використання, об'єкти тваринного світу, фауністичне законодавство, право власності Українського народу.

1. Використання суспільством природних ресурсів здійснюється через відношення до них як до матеріальних благ, природних багатств як необхідних умов життєдіяльності людини. Відносини з розподілу цих матеріальних благ поступово створили передумови для розвитку відносин з володіння, користування й розпорядження природними об'єктами. Разом із цим, як зазначає І. І. Каракаш: «само по собі закріплення права власності на природні багатства не надавало конкретних матеріальних благ. Визначальними були фактичні та реальні відносини власності на природні багатства, одержувані від їх господарського використання. Право ж регламентувало способи їх привласнення, забезпечуючи охорону і захист як суспільних відносин власності на природні багатства, так і самих природних об'єктів від неправомірних посягань» [1, с. 105].

Поширюючи такі позиції на об'єкти тваринного світу, можна стверджувати, що поділ використання об'єктів тваринного світу на загальне та спеціальне, повністю кореспондує із науковими тенденціями. І якщо спеціальне використання об'єктів тваринного світу (за ч. 3 ст. 17 Закону України «Про тваринний світ» [4]) здійснюється лише за відповідними дозволами чи іншими документами, що видаються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, то право їх загального використання для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо) є гарантованим та безоплатним.

Така законодавча модель є сталою як у своєму закріпленні, так і в застосуванні, є перевіреною системою розподілу компетенцій та відповідальності в сфері реалізації права власності на природні ресурси. Разом із цим, проблеми екологічної безпеки, нераціонального (екстенсивного) природокористування (неправильне ведення сільського господарства, надмірне вирубування лісів, виловлювання риби тощо), що мають наслідком зниження якості природних ресурсів, їх надмірне вичерпання, забруднення природного середовища, ставлять питання щодо необхідності не лише зміни підходів людства до цих глобальних процесів, а й необхідності вироблення такої моделі природокористування, яка б мінімізувала негативні наслідки життєдіяльності людини.

2. Гарантованість та безоплатність загального використання об'єктів тваринного світу порівняно із спеціальним пояснюється тим, що об'єкти, використання яких вимагає отримання спеціальних дозволів, перебувають під значно більшим захистом держави, адже загроза їх зникнення, заподіяння ним шкоди шляхом неконтрольованого нищівного витрачання й марнування одночасно підриватимуть і матеріальну основу суверенітету, і основу економічної самостійності України. Крім того, варто вести мову й про обсяги спеціального використання об'єктів тваринного світу, яке значно перевищує обсяги загального. А отже, необхідність такого розподілу покликана усвідомленням як державою, так і суспільством значення та ролі природних ресурсів для життя та здоров'я людей, розвитку екосистеми, існування й функціонування держави в цілому.

3. Така система розподілу можливостей використання об'єктів тваринного світу тісно переплітається із формами власності на природні ресурси, що впливає, в свою чергу, на можливість усіх і кожного бути власником того чи іншого об'єкта фауністичного світу. Підстави виникнення права власності на об'єкти тваринного світу знаходять своє відображення у законодавчих нормах. Зокрема, Закон України «Про тваринний світ» передбачає виникнення права приватної власності у випадку розведення тварин у неволі або напіввільних умовах за умови набуття таких тварин на законних підставах.

Конституція України [2] вводить категорію «право власності Українського народу»: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є

об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією» (ст. 13). Ця категорія уже виступала предметом доктринальних досліджень і, зокрема, І. М. Перчеклій у своїй роботі відзначала: «...цей інститут об'єктивно виступає обмежувачем правомочностей не лише приватних, але і публічних (органів державної влади та місцевого самоврядування) власників, оскільки він у цілому орієнтує всіх власників на необхідність враховувати суспільні екологічні інтереси та враховувати в своїй діяльності необхідність використання й охорони природних ресурсів як основи життя та діяльності народу як соціально-політичної цілісності» [3, с. 37]. Таким обмежувачем правомочностей він може виступати не лише при спеціальному, а й при загальному користуванні тваринним світом, адже Закон встановлює чіткі межі можливостей використання об'єктів тваринного світу в цьому випадку: в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом (ч. 3 ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» [4]). Крім того, під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження (ч. 4 ст. 16 Закону). А отже, така категоріальна конституційна надбудова як «право власності Українського народу» створює, в свою чергу, підґрунтя для формування гарантій захищеності об'єктів тваринного світу, розвинених у спеціальному законодавстві.

Разом із цим, поширення права власності Українського народу як однієї з форм власності на об'єкти тваринного світу є ап'оріорі неможливим. Ні на об'єкти, користування якими потребує отримання спеціальних дозволів, ні на ті, що відносяться до права загального використання. Усі ці об'єкти мають перебувати в одній із існуючих форм: державній, комунальній чи приватній. Більше того, необхідність розширення на законодавчому рівні саме державної форми власності на ці об'єкти є важливою передумовою створення системної захищеності об'єктів тваринного світу від їх нераціонального використання. Утвердження ж права на об'єкти тваринного світу за Українським народом на рівні Конституції отримує значення посилення ролі природних об'єктів для держави та суспільства і надає додаткові гарантії захисту прав власників, шляхом встановлення відповідних обмежень при їх використанні.

Література

1. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : монографія; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2017. – 436 с.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України, – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Перчеклій І. М. Право власності Українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2015. – 226 с.
4. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. Голос України, 2002. 16 січ. (№9).

Shekhovtsov V. Features of the right of general use of objects of the animal world. *The main features of the right of general use of objects of the animal world and the criteria of their differentiation from the right of special use are considered; the definiteness of the place of the category “ownership of the Ukrainian people” to the objects of the animal world in the system of private, communal and state forms of ownership has been achieved.*

Keywords: *general use, special use, objects of fauna, faunistic legislation, ownership of the Ukrainian people.*

УСПАДКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

М. В. Шульга

Правове регулювання спадкування земельної ділянки одночасно цивільним та земельним законодавством свідчить про дуалізм регулювання спадкування специфічного об'єкта, яким виступає земельна ділянка, пов'язаний із правовим режимом цього об'єкта.

Ключові слова: земельна ділянка, успадкування, право власності.

Земельний кодекс України пов'язує набуття права приватної власності громадян України на земельні ділянки із прийняттям ними спадщини (ст. 81) та виникнення права спільної часткової власності на земельну ділянку з прийняттям спадщини на неї двома або більше особами (ст. 87).

Слід підкреслити, що ч. 1 ст. 81 Земельного кодексу України акцентує увагу на підставах набуття права власності на земельні ділянки громадянами України. Водночас частина 2 даної норми встановлює, що іноземці та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності. Ці суб'єкти можуть набувати права власності на зазначені земельні ділянки в тому числі і у разі прийняття спадщини (ч. 3 ст. 81 Земельного кодексу України). Лише щодо земель сільськогосподарського призначення, прийнятих у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, закон встановлює обов'язок здійснити протягом року відчуження цих земель.

Сутність успадкування Цивільний кодекс України (ст. 1216) пов'язує з переходом прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкова маса як об'єкт універсального правонаступництва, до складу якої входять і земельні ділянки, що перебувають у приватній власності, незалежно від місця їх знаходження (в одному або в декількох місцях) у момент відкриття спадщини юридично являє собою єдиний комплекс.

Суспільні відносини, які формуються в процесі успадкування земельної ділянки, регламентуються одночасно нормами цивільного і земельного законодавства. Це впливає із змісту ст. 131 Земельного кодексу України, яка має назву «Набуття права власності на підставі інших цивільно-правових угод». Даною нормою встановлено, що громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держави мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі, в тому числі успадкування, та інших цивільно-правових угод. Укладення таких угод здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог Земельного кодексу України.

Правова регламентація успадкування земельної ділянки нормами цивільного та земельного законодавства фактично свідчить про дуалізм регулювання відносин успадкування специфічного об'єкта, яким виступає земельна ділянка. Саме специфіка правового режиму цього об'єкта зумовлює дуалізм правової регламентації відповідних відносин. Достатньо зазначити, що право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців зі збереженням її цільового призначення. Виникнення права власності на успадковувану земельну ділянку закон пов'язує з державною реєстрацією цього права, а його оформлення здійснюється згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»

Слід звернути увагу на те, що ст. 81 Земельного кодексу України, закріплюючи підстави виникнення права приватної власності громадян на земельні ділянки, поряд з придбанням за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими угодами, на відміну від ст. 131 Земельного кодексу України, окремо називає прийняття спадщини, тобто не відносить успадкування до угод.

Якщо приймати до уваги положення ст. 132 Земельного кодексу України, згідно з якою угоди про перехід права власності на земельні ділянки укладаються в письмовій формі та нотаріально посвідчуються, а зміст цих угод повинен включати умови, перелічені в ч. 2 даної статті, видається дивною позиція законодавця, який успадкування земельних ділянок називає угодою.

Вважаючи формулювання змісту ст. 131 Земельного кодексу України, де успадкування назване «угодою, некоректним, автори Науково-практичного коментаря до Земельного кодексу України, слушно підкреслюють, що вести мову про «істотні умови» та письмову нотаріальну форму успадкування, як того вимагає ст. 132 Земельного кодексу, неправильно. На їхню думку, вимоги стосовно змісту угод про перехід права власності на земельну ділянку не можуть поширюватися на успадкування земельних ділянок».

Успадкування земельної ділянки можливе лише за умови, якщо сама земельна ділянка матиме статус об'єкта успадкування. Це передовсім означає, що вона повинна належати фізичній особі – спадкодавцю на праві приватної власності. У приватній власності фізичної особи можуть перебувати земельні ділянки різного цільового призначення: для ведення фермерського господарства; особистого селянського господарства, садівництва, товарного сільськогосподарського виробництва; присадибна ділянка, для індивідуального дачного будівництва, для будівництва індивідуального гаража та ін.

Попередньо земельна ділянка має бути сформована як об'єкт цивільних прав у відповідності до вимог, визначених ст. 79-1 Земельного кодексу України. Процедура виникнення права власності на земельну ділянку як індивідуалізований на місцевості об'єкт включає систему юридично значущих дій зацікавленої особи та уповноважених органів. Така процедура включає низку стадій, основними з яких є наступні: а) передача сформованої земельної ділянки у власність зацікавленої фізичній особі за рішенням уповноваженого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування; б) встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості); в) реєстрація земельної ділянки в Державному земельному кадастрі; г) реєстрація права власності на земельну ділянку в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Право власності на земельну ділянку, яка може бути успадкована, може виникати і при набутті її фізичною особою за цивільно-правовою угодою. Згідно із законом спадкодавцями можуть виступати лише фізичні особи, яким на праві приватної власності належать земельні ділянки. Отже тільки приватні земельні ділянки можуть виступати об'єктом спадкування. Системний аналіз положень вітчизняного земельного законодавства свідчить, що практично всі земельні ділянки в межах категорій земель України можуть перебувати у приватній власності громадян – потенційних спадкодавців. Виняток складають лише землі оборони. Згідно з ч. 2 ст. 77 Земельного кодексу України ці землі можуть перебувати тільки у державній власності.

Обсяг прав та обов'язків щодо земельної ділянки, яка успадковується, за загальним правилом не змінюється при переході її до спадкоємців. Проте певні обмеження прав можуть бути встановлені у випадках, прямо передбачених законом.

Перехід права власності на земельну ділянку при спадкуванні підтверджується свідоцтвом про право на спадщину, яке видається нотаріусом, а також витягом з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності. Право власності на успадковану земельну ділянку у спадкоємця виникає з моменту державної реєстрації цього права.

Література

1. Мірошніченко А. М., Марусенко Р. І. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України, 5-те видання, змінене і доповнене. – К.: 2013. – С 348.

Shulga M. Lot land's inheritance as founding emergence of ownership rights. Legal regulation of land plot's inheritance at the same time Civil and Land legislation testifies about duality of regulations a specific object's inheritance as which the land plot connected with a legal regime of this object acts.

Keywords: land plot, inheritance, property right.

КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

О. С. Яворська

На підставі чинного законодавства України досліджені поняття, правова природа та характеристика корпоративного договору. Запропоновано класифікацію корпоративних договорів за суб'єктним складом та за їх змістом. Досліджено законодавчі підходи щодо форми корпоративного договору та правових наслідків її недотримання. Обґрунтовані та запропоновані пропозиції щодо узгодження правових підходів у регулюванні корпоративних договорів в акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Ключові слова: корпоративний договір, договір між акціонерами, форма корпоративного договору.

У національному законодавстві корпоративний договір отримав різні назви. У першій редакції ч. 1 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон «Про АТ») [1] йшлося про договір між акціонерами. Така назва збережена у чинній редакції ст. 26-1 цього ж Закону. Натомість у ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон «Про ТОВ») [2] закріплена інша назва – корпоративний договір. Оскільки йдеться про поняття, тотожні за змістом, то і назви мали би бути однаковими. Чіткість та виваженість понятійного апарату законів сприяє його розумінню.

Зміст норм ст. 26-1 Закону «Про АТ» засвідчує, що поняття договору між акціонерами розкривається через характеристику його предмета та змісту. Відповідно до ч. 1 цієї статті договір між акціонерами товариства – це договір, предметом якого є реалізація акціонерами – власниками простих та привілейованих акцій прав на акції та/або прав за акціями, передбачених законодавством, статутом та іншими внутрішніми документами товариства. За договором між акціонерами його сторони зобов'язуються реалізувати у спосіб, передбачений таким договором, свої права та/або утримуватися від реалізації зазначених прав.

За своєю правовою природою договір між акціонерами є різновидом цивільного договору. За кількісним складом його сторін – це багатосторонній правочин (можливе укладення і двостороннього договору). Договір вважається укладеним з моменту досягнення згоди з його істотних умов. Договір є консенсуальним, про що свідчить і словесне формулювання – «сторони зобов'язуються». Такий договір носить каузальний характер, оскільки його укладення спрямоване на досягнення конкретної мети – узгодженого голосування акціонерами відповідно до досягнутих домовленостей, узгоджені дії щодо придбання/відчуження акцій тощо. Договір між акціонерами носить взаємозобов'язуючий характер. Кожна сторона договору, зобов'язуючись на його підставі до вчинення певних дій, одночасно має право щодо інших вимагати виконання взятих на себе обов'язків. З точки зору еквівалентності такий договір неможливо охарактеризувати як відплатний чи безвідплатний, адже договір спрямований на реалізацію прав акціонерів відповідно до досягнутих домовленостей. Видається за доцільне закріпити законодавчу заборону на будь-які стимулювання в обмін на погоджені дії щодо голосування, придбання/відчуження акцій тощо. Договір має носити імперативно безвідплатний характер для запобігання зловживань та маніпуляцій правами акціонерів.

Договір між акціонерами має ознаки організаційного договору, оскільки його укладення та виконання спрямоване саме на спільну організовану участь в управлінні справами АТ чи визначення власне порядку (організації) здійснення прав акціонерами.

Нормами ст. 26-1 Закону «Про АТ» встановлено, що до відносин сторін з договору застосовуються положення цивільного законодавства щодо забезпечення виконання договору, застосування цивільних санкцій у разі його невиконання тощо. Такий підхід підтверджує цивільну природу договору між акціонерами.

У ст. 7 Закону «Про ТОВ» корпоративний договір як поняття не визначено. У ч. 1 цієї статті зазначено, що договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації (далі – корпоративний договір), є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі. Корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, є нікчемним. Зміст цієї норми засвідчує про однотипність корпоративного договору між учасниками ТОВ (ТДВ) та договору між акціонерами. Тому і їх назви мають бути однаковими. Відповідно, для корпоративного договору притаманні ці ж характеристики, що й для договору між акціонерами. Безперечним позитивом є пряма вказівка у Законі щодо його безвідплатності.

Отже, за суб'єктним складом корпоративні договори поділяються на:

- договори між акціонерами АТ;**
- між кредиторами акціонерного товариства та акціонерами товариства;**
- договори між учасниками ТОВ (ТДВ).**

Договори між акціонерами можливо поділяти за предметом договору (змістом домовленостей між акціонерами, що зафіксовані у договорі). Зі змісту норм ч. 1 ст. 26-1 Закону «Про АТ» можливо виділити такі види договорів:

– договори, якими визначений узгоджений порядок голосування на загальних зборах акціонерів товариства;

– договори, якими визначений узгоджений порядок придбання або відчуження акцій за заздалегідь визначеною ціною та/або у разі настання визначених у договорі обставин, утримуватися від відчуження акцій до настання визначених у договорі обставин;

– договори, якими можуть передбачатися умови або порядок визначення умов, на яких акціонер – сторона договору, вправі або зобов'язаний придбати або продати акції товариства, та визначати випадки (які можуть залежати чи не залежати від дій сторін), коли таке право або обов'язок виникає.

– договори, якими визначений узгоджений порядок щодо вчинення інших дій, пов'язаних з управлінням товариством, його припиненням або виділом з нього нового товариства.

Зі змісту ст. 7 Закону «Про ТОВ» випливає, що **корпоративні договори між учасниками (засновниками) ТОВ (ТДВ) поділяються на:**

– договори, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації;

– договори, якими встановлюються умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити чи продати частку (її частину) у статутному капіталі товариства, а також визначаються випадки, коли таке право або обов'язок виникає.

В обох законах предмет корпоративного договору може охоплювати широке коло питань щодо здійснення (нездійснення) його сторонами належних їм корпоративних прав.

Однаковий імперативний підхід використано у двох законах щодо заборони встановлювати обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства. Відповідно до ч. 2 ст. 26-1 Закону «Про АТ» предметом договору між акціонерами не може бути зобов'язання сторони цього договору голосувати згідно з вказівками органів управління товариства, щодо акцій якого укладений цей договір, крім випадків, якщо стороною договору є особа, яка одночасно входить до складу органу управління такого товариства. Більш вдало сформульована норма ч. 4 ст. 7 Закону «Про ТОВ», відповідно до якої корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства, є нікчемним. Видається, що таке формулювання ефективніше, оскільки прямо встановлено правовий наслідок порушення законодавчої заборони на встановлення обов'язку голосувати відповідно до вказівок органів управління корпорацією.

Аналіз норм ст. 26-1 Закону «Про АТ» та ст. 7 Закону «Про ТОВ» засвідчує, що законодавець не встановлює якоїсь спеціальної процедури його укладення. Укладаючи корпоративний договір, його сторони мають дотримуватися усіх вимог ЦК України щодо оферти, її змісту та акцепту. Ураховуючи, що корпоративний договір є багатостороннім правочином, перед укладенням договору сторони проводять переддоговірні консультації, переговори, у процесі яких з'ясовуються та узгоджуються позиції усіх сторін. Оферта може виходити від однієї особи або кількох. Узгоджені усіма сторонами умови оферти мають бути акцептовані кожною стороною. Якщо одна зі сторін не погоджується на запропоновані умови, то договір з нею не може вважатися укладеним, крім випадку, коли її умови вважаються новою офертою. Таким чином переддоговірні переговори є вельми значущими у процедурі укладення корпоративного договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 26-1 Закону «Про АТ» договір між акціонерами укладається в письмовій формі. Письмова форма встановлена і для корпоративного договору, що укладається між учасниками ТОВ (ТДВ). Але, якщо відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону «Про ТОВ» недотримання письмової форми корпоративного договору має наслідком його нікчемність, то у Законі «Про АТ» такі правові наслідки не встановлені. Видається, що різні законодавчі підходи щодо правових наслідків недотримання письмової форми договору між акціонерами та корпоративного договору між учасниками ТОВ (ТДВ), позбавлені логіки. Однотипні договори як за природою, змістом, спрямованістю, мають однаково урегулюватися і щодо форми їх укладення. Тому у Законі «Про АТ» варто встановити аналогічний наслідок недодержання письмової форми договору між акціонерами, як і для корпоративного договору між учасниками ТОВ – нікчемність.

У ч. 1 ст. 26-1 Закону «Про АТ» міститься зайва для цього Закону норма – справжність підписів учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю – фізичних осіб на такому договорі засвідчується у встановленому порядку. По-перше, Закон «Про АТ» урегулює відносини щодо акціонерних товариств і тому у ньому не можуть міститися норми, що урегулюють відносини між учасниками ТОВ. По-друге, норми ст. 26-1 Закону «Про АТ» стосуються договорів між акціонерами, корпоративний договір між учасниками ТОВ урегульований нормами ст. 7 Закону «Про ТОВ». По-третє, якщо сприймати як факт такий прийом законодавчої техніки, то незрозумілим є зміст самої норми. Посвідчення підписів у встановленому порядку може означати їх посвідчення, у тому числі і посадовими особами товариства, оскільки прямо не йдеться про необхідність нотаріального посвідчення. Але посвідчення посадовими особами товариства виключено, оскільки зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором. Тому незрозуміло про який порядок посвідчення йдеться у ст. 26-1 Закону «Про АТ».

Варто зауважити, що у нормі ч. 1 ст. 26-1 Закону «Про АТ» йдеться про учасників (засновників) ТОВ – фізичних осіб. Натомість у ст. 7 Закону «Про ТОВ» йдеться про можливість укладення корпоративного договору тільки між учасниками ТОВ. Засновники укладають договір про створення юридичної особи корпоративного типу, у якому визначають взаємні права та обов'язки щодо її створення. Але такий договір не є корпоративним договором. Предметом корпоративного договору є власне узгоджений порядок здійснення (нездійснення) корпоративних прав. Засновники

на етапі створення ще не є суб'єктами корпоративних прав, хоча не виключена можливість укладення між ними корпоративного договору щодо прав, які виникнуть у них в майбутньому, після державної реєстрації юридичної особи. Але у будь-якому разі законодавчі підходи, використані у Законі «Про АТ» в частині, що стосується ТОВ, є невдалими. Тому відповідна норма (друге речення абз. 2 ч. 1 ст. 26-1) мають бути виключені з цього Закону.

Укладений відповідно до вимог законодавства корпоративний договір є безпосереднім регулятором відносин його сторін.

Література

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>

Yavorska O. A corporate agreement in the legislation of Ukraine: legal regulation particular problems. *Based on the current legislation of Ukraine, the concepts, legal nature and characteristics of the corporate agreement were investigated. The classification of corporate agreements according to the subject structure and their content is proposed. The legislative approaches to the form of the corporate agreement and the legal consequences of its non-compliance were researched. The proposals on the harmonization of legal approaches in the regulation of corporate agreements in joint-stock companies and limited liability companies are justified and put forward.*

Keywords: *corporate agreement, agreement between shareholders, form of corporate agreement.*

ОЗНАКИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

І. М. Якушев

Стаття присвячена з'ясуванню ознак трудового договору. На основі аналізу національних і міжнародних норм, досліджень науковців та судової практики, виділено основні ознаки трудового договору.

Ключові слова: *трудоий договір, ознаки трудового договору.*

Конституція України передбачає, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується (стаття 43). Реалізація цього права здійснюється переважно шляхом укладення трудового договору між працівником і роботодавцем, за яким працівник отримує заробітну плату за виконання певної роботи. Оскільки законодавство України передбачає можливість заробляти собі на життя також шляхом укладення цивільного договору на виконання роботи чи надання послуги, зайняттям підприємницькою або іншою незалежною професійною діяльністю, необхідно чітко визначити відмінності трудового договору від інших договорів. Для цього необхідно з'ясувати такі ознаки трудового договору, завдяки яким можна впевнено виділити його від інших видів договорів.

Питанням ознак трудового договору приділено увагу багатьох вчених, серед яких варто зазначити Г. І. Чанишеву, О. В. Забродіну [4], О. В. Плєскуна [5], В. І. Трубу, О. М. Потопахіну та інших. Проте єдиної точки зору з даного питання не сформовано.

Метою статті є з'ясування основних ознак трудового договору, які є визначальними, необхідними та обов'язковими для трудового договору і які дозволяють чітко та однозначно відмежувати трудовий договір від інших форм залучення громадян до праці.

Генеральна конференція Міжнародної організації праці у п. 13 Рекомендації про трудові правовідносини № 198 передбачає, що до конкретних ознак існування трудових відносин можна віднести наступні елементи:

а) той факт, що робота: виконується у відповідності з вказівками і під контролем другої сторони; передбачає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства; виконується виключно або переважно в інтересах іншої особи; виконується особисто працівником; виконується відповідно до визначеного графіку або на робочому місці, яке вказується або погоджується стороною,

яка замовляє її; має визначену тривалість і передбачає певне правонаступництво; вимагає присутності працівника; передбачає надання інструментів, матеріалів і механізмів стороною, яка замовила роботу.

b) періодичність виплати винагороди працівнику; той факт, що дана винагорода є єдиним або основним джерелом доходів працівника; здійснення оплат праці в натуральному виразі шляхом надання працівнику, наприклад, харчових продуктів, житла чи транспортних засобів; визнання таких прав, як щотижневі вихідні дні або щорічна відпустка; оплата стороною, яка замовила проведення робіт, поїздок, здійснюваних працівником з метою виконання роботи; або те, що працівник не несе фінансового ризику.

З врахуванням наведеного, Г. І. Чанишева виділяє наступні ознаки трудової діяльності, яка здійснюється на підставі трудового договору: 1) предметом трудового договору є жива праця, надання у розпорядження роботодавця робочої сили, а його сторонами - найманий працівник і роботодавець; 2) працівник виконує роботу за обумовленою трудовою функцією; 3) укладення трудового договору передбачає інтеграцію працівника в організаційну структуру підприємства, включення працівника у сферу господарювання роботодавця; 4) робота виконується відповідно до вказівок і під контролем роботодавця з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові; 5) робота виконується особисто працівником виключно або головним чином в інтересах роботодавця; 6) робота виконується на визначеному працівникові робочому місці, на якому вимагається його присутність, із наданням працівникові необхідних для роботи засобів (інструментів, матеріалів, механізмів тощо) та забезпечення належних умов праці; 7) регламентується тривалість робочого часу та встановлюються норми часу; 8) працівнику періодично виплачується заробітна плата, яка є єдиним або основним джерелом його доходів; 9) трудовий договір укладається, як правило, на визначений термін і носить триваючий характер, тобто, за загальним правилом, виконання сторонами своїх обов'язків стосовно один одного не припиняє дію договору; 10) розсуд сторін обмежується нормативними вимогами з охорони праці, іншими соціальними стандартами, заборони дискримінації, забезпечення основних конституційних прав (на об'єднання, на недоторканість особистого життя, на відпочинок та ін.); 11) за трудовим договором на працівника поширюються гарантії та пільги, передбачені трудовим законодавством, іншими нормативно-правовими актами, що містять норми трудового права, колективними договорами та угодами (надання щорічної відпустки, вихідних, святкових та неробочих днів тощо); 12) працівник не несе фінансового ризику при виконанні роботи на умовах трудового договору; 13) роботодавець бере участь у фінансуванні соціального страхування найманого працівника [3, с. 207-208].

Вказані ознаки трудового договору зустрічаються також у працях таких вчених, як О. В. Забродіна [4], О. В. Плєсун [5], В. І. Труба, О. М. Потопахіна [6] та інших.

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 8 травня 2018 року вказав, що ознаками трудового договору є:

- 1) трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі;
- 2) укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу;
- 3) трудовим законодавством регулюється процес організації трудової діяльності;
- 4) предметом трудового договору є власне праця працівника в процесі виробництва;
- 5) оплата праці за виконану роботу має систематичний характер [7].

Враховуючи точки зору науковців, рекомендації Міжнародної організації праці, практики застосування законодавства судами, вважаємо, що для визначення ознак трудового договору варто у першу чергу звернутися до ч. 1 ст. 21 КЗпП України, яка закріплює, що «Трудовий договір є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін». А тому ознаками трудового договору варто вважати:

- 1) це угода про працю (а не результат праці);
- 2) триваючий характер виконання роботи, який не обмежується строком або строк визначається за угодою сторін чи обсягом роботи. Дві останні обставини є взаємовиключними і не можуть бути у трудовому договорі передбачені одночасно;
- 3) оплата праці здійснюється систематично за виконувану (а не виконану) роботу.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 24.
2. Рекомендація 2006 року про трудові правовідносини: прийнята Генеральною конференцією Міжнародної організації праці 15.06.2006 року № 198. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_529
3. Чанишева Г. І. Співвідношення трудового договору із цивільно-правовими договорами про працю / Г. І. Чанишева. – Наукові праці НУ ОЮА. – 2012. – С. 203-213.
4. Забродіна О. В. Актуальні питання розмежування трудового та цивільно-правового договору / О. В. Забродіна // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – Спецвипуск. Ч. 2. – С. 56-59.
5. Плєскун О. В. Відмежування трудового договору і суміжних цивільно-правових договорів / О. В. Плєскун // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 454-462.
6. Труба В. І., Потопахіна О. М. Юридична природа трудового договору в умовах ринкової економіки / В. І. Труба, О. М. Потопахіна // Правова держава. - 2015. – № 19. – С. 123-128.
7. Постанова Верховного суду від 08.05.2018 року у справі № 127/21595/16-ц. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS181264.html

Yakushev I. Signs of labour contract. *The article is devoted finding out of signs of labour contract. On the basis of analysis of national and international norms, researches of research workers and judicial practice, the basic signs of labour contract are selected.*

Keywords: *labour contract, signs of labour contract.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ СТАТТІ 118 КК УКРАЇНИ (УМИСНЕ ВБИВСТВО ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ АБО У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ)

Г. М. Андрусак

Оцінюючи санкцію кримінально-правової норми, передбаченої статтею 118 КК України, автор дотримується позиції, де вважають невинуватим у соціальному, правовому та етичному плані призначення покарання у вигляді позбавлення волі.

Ключові слова: санкція статті, перевищення меж необхідної оборони, суспільна небезпечність, суспільна корисність.

На наш погляд, відповідно до природно-правового підходу норми кримінального права про необхідну оборону мають тлумачитися таким чином, щоб всі відхилення / вади реалізації права громадян на необхідну оборону покладалися насамперед на особу, яка виступила ініціатором посягання, а вже у другу чергу – на того, хто вимушено захищається. Згідно зі статтею 118 КК України, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років. Санкція даної статті, відповідно до теорії кримінального права, є альтернативною за своїм змістом, оскільки передбачає можливість призначення будь-якого із трьох установлених покарань. Цей склад є привілейованим, що обумовлено тим, що дії винної особи спрямовані на реалізацію суспільно корисної мети – захисту правоохоронюваних відносин від злочинних посягань. Згідно з частиною першою статті 65 КК України суд призначає покарання в межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК України, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. При призначенні покарання суд повинен обрати ту міру державного примусу і в тому обсязі, які найбільш відповідають суспільній небезпечності вчиненого злочину, обставинам його вчинення і є найбільш прийнятними для досягнення закріпленої в законі мети призначення покарання. Тому слід підтримати вчених, які, оцінюючи санкцію кримінально-правової норми, передбаченої статтею 118 КК України, вважають невинуватим у соціальному, правовому та етичному плані призначення покарання у вигляді позбавлення волі. Аргументовані пропозиції вилучити із санкції даної норми міру покарання, пов'язану з ізоляцією засудженого від суспільства [1, с. 119, 122]. Доводиться, що заподіяння смерті повинно вважатися правомірним, за наявності інших умов, лише у випадку захисту власного життя чи інших осіб, а також здоров'я від тяжких тілесних ушкоджень (у тому числі і в процесі вчинення інших злочинів), згвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, які традиційно розглядаються як найбільш суспільно небезпечні насильницькі посягання. Разом з тим наведена позиція Н. М. Плисюк суперечить її ж положенню з «наукової новизни одержаних результатів» дисертаційного дослідження, у якому обґрунтовується доцільність запозичення досвіду європейських держав та встановлення більш суворої відповідальності за заподіяння при необхідній обороні такої шкоди, як тяжкі тілесні ушкодження та смерть [2, с. 10]. Отже, негативний вплив стресових станів на свідомість і діяльність людини обумовлює необхідність при розслідуванні і судовому розгляді деяких категорій кримінальних проваджень особливо ретельно аналізувати психологічний стан людини, навіть якщо не виникає підозр, що протиправні дії вчинені в стані афекту. Насамперед це стосується справ про перевищення меж необхідної оборони.

Література

1. Плисюк Н. Питання застосування покарання за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців / Н. Плисюк // Вісник Національної академії прокуратури. – 2008. – № 3. – С. 117-123.
2. Плисюк Н. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плисюк Наталія Миколаївна. – Львів, 2011. – 231 с.

Andrusyak G. Concerning the application of sanctions under Article 118 of the Criminal Code of Ukraine (Intentional murder in excess of the limits of the necessary defense or in case of exceeding the measures necessary for the apprehension of the offender). *When assessing the sanction of the criminal law stipulated by Article 118 of the Criminal Code of Ukraine, the author adheres to a position where it is considered unjustified in the social, legal and ethical terms of the imposition of sentences in the form of imprisonment.*

Keywords: *sanction of the article, excess of the limits of necessary defense, social danger, public utility.*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

А. Д. Бойко

У даній статті досліджено питання захисту особи при проведенні освідування. Розглянуто підстави та правові засади проведення освідування особи як різновиду слідчої (розшукової) дії. Вказано на прогалини, які існують у кримінальному процесуальному законодавстві, та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *освідування, захист, судово-медичний експерт, лікар.*

На сьогоднішній день в українському кримінальному процесуальному законодавстві існує безліч прогалин, які не дають особі в повній мірі реалізувати своє право на захист. У даній статті звернемо увагу на декілька з них, що пов'язані з проведенням такої слідчої (розшукової) дії як освідування особи.

Освідування особи передбачено ст. 241 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Освідування здійснюється слідчим, прокурором для виявлення та тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Відповідно до ч. 2 ст. 241 КПК освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Передбачається, що перед початком освідування особі, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора та пропонується добровільно пройти освідування, а у разі відмови – проводиться примусово.

Натомість, законодавець не надає більше жодних роз'яснень яким чином має проводитись примусове освідування. За таких обставин під загрозою опиняються основоположні права людини, такі як особиста недоторканість, честь та гідність, що передбачаються Конституцією України (далі – Конституція) та які визнаються найвищою соціальною цінністю. Разом з тим, у ст. 28 Конституції вказано, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом. А кримінальний процесуальний закон дозволом на проведення такої слідчої (розшукової) дії як примусове освідування створює можливість порушити ці права, законодавчо не захищаючи їх чіткими інструкціями для особи чи осіб, які будуть проводити примусове освідування.

Сисоєнко Г. І., у своїй роботі, зазначає про необхідність доповнення ст. 241 КПК нормою, яка дозволяла б здійснювати примусове освідування лише за вмотивованою ухвалою слідчого судді, за обов'язкової умови недопущення при цьому дій, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують честь та гідність особи та у випадках коли є достатні відомості, які свідчать про те, що на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого є певні сліди, отримані ними в результаті вчинення

кримінального правопорушення та передбачити обов'язкове залучення судово-медичного експерта або лікаря, коли при добровільному освідуванні вони залучаються за необхідності [1, с.119].

Долучаючись до цієї думки, вважаємо за необхідне також внести зміни до КПК, передбачивши участь у проведенні примусового освідування не лише судово-медичного експерта або лікаря, а й обов'язкову участь психолога. Оскільки, примусовість дій може вплинути на психологічне або психічне здоров'я особи, що підлягає примусовому освідуванню. Враховуючи, що очевидним є те, що у разі вчинення примусових дій особа опиняється в стані коли вона діє всупереч своєму бажанню та внутрішньому переконанню. Тому, необхідно законодавчо передбачити таку процедуру, яка захистить здоров'я, честь та гідність освідуваної особи.

Частиною 2 ст. 241 КПК передбачено, що слідчий, прокурор не може бути присутнім при освідуванні особи, коли це пов'язано з необхідністю оголення освідуваної особи. Коли освідування супроводжується оголенням освідуваної особи, воно здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його здійснення лікарем і за згодою особи, яка освідується.

При проведенні освідування складається протокол, відповідно до ч.5 ст.241 КПК. Разом з тим, не вказується ким саме складається такий протокол. Адже, у разі необхідності освідування особи іншої статі, прокурор у своїй постанові про проведення освідування може доручити її проведення співробітнику оперативного підрозділу тієї ж статі, який під час виконання доручення прокурора буде користуватись повноваженнями слідчого і за результатами освідування складе відповідний протокол. Але, якщо у разі необхідності проведення такого освідування, відсутня особа іншої статі, тоді слідчий не може бути присутнім при оголенні особи іншої статі, і таке освідування буде проведено судово-медичним експертом або лікарем. Протокол буде складати слідчий зі слів судово-медичного експерта або лікаря, які відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК можуть надати йому свої письмові пояснення, як особи які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії, а не проводять саме освідування, як це вказано в ч. 2 ст. 241 КПК стосовно лікаря, і у такому випадку існує ризик викривлення результатів проведення освідування.

Хочем звернути також увагу на неправильність формулювання законодавцем норми ч.2 ст.241 КПК, де вказується про **проведення** освідування лікарем. Натомість, лікар будучи залучений як спеціаліст та не будучи стороною у кримінальному провадженні не може проводити слідчі (розшукові) дії, такі як освідування, відповідно до ч.4 ст.71 КПК, де вказані виключні права спеціаліста і серед них немає права на проведення слідчих (розшукових) дій. Він може брати участь у проведенні процесуальної слідчої дії, але не проводити її. А у тій редакції у якій наразі існує ця норма, фактично лікарю надаються повноваження проведення освідування. Тож, доцільним є викласти це речення таким чином: «Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком коли у проведенні освідування **бере участь** лікар і за згодою особи, яка освідується».

У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (далі – КПК 1960), у ст. 193 передбачалось, що за результатом проведення освідування слідчим складається протокол, який підписують слідчий та освідуваний. При судово-медичному освідуванні судово-медичний експерт складає акт, а коли освідування проводить лікар, він видає довідку.

Не зайвим було б і у ч.5 ст.241 КПК закріпити подібну деталізацію із зазначенням за ким закріплюється повноваження складання відповідного процесуального документу.

До того ж, у КПК 1960 закріплювався поділ на слідче освідування судово-медичне освідування, а ч.1 ст. 241 КПК по суті звужила освідування до слідчого освідування, коли судово-медичний експерт або лікар залучаються до участі лише за необхідності.

Недолугість написання законодавцем норм КПК, їх неузгодженість між собою, а також стиснуте та не вдумливе перенесення норм із КПК 1960 призвело до низки прогалин у кримінальному законодавстві, які дозволяють порушувати право особи на захист. Невизначеність понять та відсутність чіткої процедури проведення освідування, особливо примусового освідування, створює можливість здійснювати умисні та неумисні порушення прав особи, яка піддається освідуванню слідчими, прокурорами та іншими учасниками кримінального провадження.

Зрозумілим є те, що КПК потребує удосконалення та негайного усунення тих прогалин, які є наразі і дозволяють щодня порушувати законодавчо закріплені права особи, зокрема і право на захист.

Література

1. Сисоєнко Г. І. Проблемні питання застосування окремих норм КПК у кримінальному провадженні. – Часопис цивільного і кримінального судочинства, 1(22) 2015, Київ. – С. 147.

Boyko A. Special problems in criminal proceeding. *In this article the questions of protection of the person during the study are investigated. The grounds and legal bases of conducting of person's study as a kind of investigative (search) action are considered. It is indicated on the gaps that exist in the criminal procedural law, and the ways of their solution are proposed.*

Keywords: *exploration, defense, forensic medical expert, doctor.*

ВИНИКНЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРЕВЕНТИВНІ ЦІЛІ ПОКАРАННЯ

А. П. Гусак

Автором тез аналізуються роботи мислителів Чезаре Беккарія, Джеремі Бентама і Джона Стюарта Мілля, в яких розроблялася ідея про те, що покарання має бути обернене в майбутнє, а його головною метою має бути утримання правопорушника та інших громадян від подальшого здійснення злочинів. Вказується те, що ці ідеї лягли в основу превентивної політики Сполучених Штатів Америки і Великобританії.

Ключові слова: *покарання, кара, ретрибутивізм, загальнопревентивний ефект покарання, утилітаризм.*

У вітчизняній юридичній літературі склалося розуміння суті покарання як кари. Так розглядали покарання вчені Й. С. Ной, А. А. Піонтковській, М. Д. Шаргородській, В. Н. Орлов, Н. О. Стручков, Є. А. Баранова і О. М. Смірнов [2, с. 14; 6, с. 35; 7, с. 39; 8, с. 27]. Проте існує погляд, згідно з яким, суть покарання полягає в попереджувальній дії його на злочинця.

Звернемо увагу на те, що у британському та американському кримінальному законодавстві поняття покарання відсутнє [5, с. 237], хоча законодавчі положення про цілі покарання присутні в законодавстві ряду штатів США [5, с. 247-248].

Для розуміння сучасних підходів до попередження злочинності, характерних для англо-американської моделі, необхідно вивчити філософську теорію покарання і розуміти основні підходи, що підводять обґрунтування під існування цього інституту.

Двома основними підходами, які реабілітують існування покарання, є ретрибутивізм і утилітаризм, у рамках яких існує безліч вужчих напрямів.

Наприклад, як говорив І. Д. Козочкін, теорії цілей покарання в американській кримінально-правовій літературі можна звести до чотирьох-п'яти концепцій: кари, утримання від скоювання злочинів (заякування), утримання від скоювання злочинів раніше судимих осіб, позбавлення можливості скоювати злочини, реабілітації [5, с. 238-246].

Для того, щоб покарання досягало цілей заякування, воно має бути добре продумане законодавцем. Чезаре Беккарія узагальнює ті ознаки, які відрізняють покарання від насильства і роблять це покарання пристосованим для досягнення мети превенції: «воно має неодмінно бути публічним, негайним, необхідним, найменшим з можливих за даних обставин, співвимірним злочину» [3, с. 156].

Мірилом тяжкості злочину, від якого потрібно відштовхуватися при визначенні покарання, є шкода, заподіяна суспільному благу. Ця ідея зближує Чезаре Беккарія з Гегелем - але таке зближення свідчить швидше про те, що Гегель не був принциповим ретрибутивістом, а не про те, що в ретрибутивістський табір можна записати і Беккарія. Беккарія підкреслює, що будь-який злочин, який навіть зазіхає на приватну особу, шкодить суспільству [3, с. 99]. Оскільки шкода знаходиться в центрі поняття злочину, Беккарія вважає, що покарання має бути співвимірне шкоді, а не особі правопорушника.

Окрім співмірності злочину і покарання важливі і інші параметри, які сприяють досягненню превентивної мети покарання. Ключовими елементами покарання є його невідворотність, публічність і помірність.

Ефективне покарання по Беккарія також має бути негайним. Швидке покарання не лише справедливо, але і корисно.

Головною метою покарання є контроль за потенційною, тобто майбутньою, дією злочинця, шляхом дії на його волю, або ж фізичне позбавлення його можливості скоїти злочин, і на інших осіб – дія на них прикладом.

Д. Бентам прямо пише про те, що санкція покликана запобігти майбутньому злочину. Таким самим способом, як попередній злочин готує дорогу новому – подаючи іншим ідею про легкість скоєння злочину, так само і покарання покликане цю дорогу припинити. Відшкодування потерпілій стороні є лише побічна мета покарання. З ідеї про тривогу і небезпеку як наслідки злочину він виводить також і свою ідею про загальнопревентивний ефект покарання.

Покарання - зло і страждання, і воно так само як і злочин, одним з наслідків має не лише спричинення шкоди злочинцеві, але і створення резонансу, який би утримав інших від скоювання злочинів. От як Бентам формулює принципи загальної і приватної превенції: «В ... актах покарання первинна шкода завжди передбачається спрямованою тільки проти осіб, що можуть вчинити які-небудь акти, яким корисно запобігти; вторинна шкода, тобто тривога і небезпека, поширюється тільки на осіб, які піддаються спокусі вчинити такі ж акти; і оскільки акти покарання мають утримати їх від цього, то ці акти набувають благодетельної властивості» [4, с. 188]. Тобто, зло покарання виправдане, якщо воно утримує порушника і інших осіб від скоювання злочинів в майбутньому. Як злочин небезпечно не лише для жертви, але і для суспільства, так і покарання виявляється корисним як для порушника закону, так і для суспільства.

Але саме для цілей превенції необхідно, щоб покарання було невідворотним, і щоб воно було публічним - тобто про нього має бути відомо населенню [4, с. 186]. При цьому Бентам не стверджує, що тільки покарання здатне утримати від скоювання злочинів: згадаємо три інші способи впливу на поведінку індивіда – фізичний (зокрема, відсутність поганих схильностей), моральний (страх сорому) і релігійний (страх божественної кари [4, с. 186]). Так, покарання не потрібне, якщо замість страху можна удатися до виховання, освіти, пояснення обов'язків [4, с. 288].

Окрема глава бентамівської праці присвячена питанню про пропорціональність між покараннями і злочинами. Тут потрібно ще раз звернути увагу на важливий момент - покарання виправдане тільки у тому випадку, якщо воно здатне запобігти шкоді. Тому пропорціональність у Бентама, як і у Беккарія, спрямована в майбутнє.

Попереджувальна мета покарання є основною, але не єдиною. Інші три мети – це виправлення, знищення здатності до злочину і компенсація жертві злочину [4, с. 250]. Таким чином, ми бачимо, що Бентам пріоритет цілей покарання віддає загальній превенції.

З ним погоджувався і інший знаменитий утилітарист – Джон Стюарт Мілль. Він вважав, що єдиною основою для обмеження свободи індивідів є відвертання шкоди [1], який вони можуть заподіяти іншим індивідам. Але Мілль бачить в превенції велику загрозу свободі, набагато більшу, ніж в праві держави карати. Будь-яка людська діяльність може бути так чи інакше пов'язана з девіантною поведінкою, при цьому не лише представник влади, але і будь-яка цивільна особа має право втрутитися для відвертання злочину.

Таким чином, ми бачимо, як в роботах Ч. Беккарія, І. Бентама і Джона Стюарта Мілля розроблялася ідея про те, що покарання має бути обернене в майбутнє, а його головною метою має бути утримання самого правопорушника і інших громадян від подальшого здійснення злочинів. Саме цими міркуваннями керуються мислителі, висуваючи тези про необхідність пропорціональності, обмеженої суворості, невідворотності і негайності покарання. Ці ідеї лягають в основу превентивної політики США і Великобританії. Утилітаристські ідеї застосовуються як при визначенні цілей покарання, так і для вдосконалення поліцейської діяльності. У другій половині ХХ століття відбувається відродження ідей класичної школи кримінології. Неокласичні утилітаристські теорії покарання і превентивної діяльності стають мейнстримом науки кримінології і визначають практику превенції.

Література

1. Mill J. S. Utilitarianism. London: Parker, Son and Bourn, 1863.
2. Баранова Е. А., Смирнов А. М. Уголовное наказание и его назначение: учеб, пособие. М.: Юрлитинформ, 2014.
3. Беккарія Ч. О преступлениях и наказаниях / Сост. и предисл. В.С.Овчинского. - М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.
4. Бентам И. Введения в основания нравственности и законодательства / И.Бентам. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. – 415 с.
5. Везломцев В. Е. Социально-философский анализ наказания: ретрибутивизм и консеквенциализм. Дис. канд. филос. наук. СПб, 2010. – 205 с.
6. Моисеев С. В. Философия права. Курс лекций. Новосибирск, 2006.
7. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972.

8. Орлов В. В. Уголовное наказание: понятие, система, объект назначения, состав отбывания: монография. М, 2014.

Husak A. The emergence of ideas about the preventive purposes of punishment. *The author of the thesis analyzes the work of thinkers Cesare Beccaria, Jeremy Bentham and John Stuart Mill, in which the idea was developed that punishment should be turned to the future, and its main goal should be to keep the offender and other citizens from further committing crimes. It is these considerations guided by thinkers, putting forward the thesis of the need for proportionality, limited severity, inevitability and urgency of punishment. It is indicated that these ideas formed the basis of the preventive policies of the United States and Great Britain. Utilitarian ideas were used both in defining the goals of punishment and in improving law enforcement activities.*

Keywords: *punishment, punishment, retrobudivism, general preventive effect of punishment, utilitarianism.*

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

П. Ю. Дем'як

Стаття присвячена актуальним питанням ролі господарського суду серед суб'єктів запобігання злочинам в Україні. Обґрунтовується значна роль системи господарських судів в усуненні детермінантів вчинення суспільно-небезпечних діянь за допомогою методів превенції.

Ключові слова: *запобігання, запобігання злочинності, господарський суд.*

У науці під суб'єктами запобігання злочинам розуміють як систему дій щодо антисуспільних явищ та їх детермінант, що передбачає зниження рівня злочинності й усунення криміногенних факторів. Запобігання – це діяльність зі стримування злочинності та можливого зниження її рівня [1, с. 10].

Як зазначають В. В. Голіна та Б. М. Головкін, суб'єкти запобігання злочинності □ це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочини, а також на їх недопущення на різних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність [2, с. 96-97].

Досить часто можна почути судження про те, що суди не повинні займатися попередженням злочинів, тому що, по-перше, основний напрямок його діяльності □ правосуддя; по-друге, тому, що попередження злочинності це спільна діяльність усього суспільства, бо злочинність і її причини є його продуктом, і, по суті, соціальні. Як відомо, однією з тенденцій останнього часу є прагнення до незалежності українських судів.

У відповідь на питання про те чи веде господарський суд діяльність по боротьбі зі злочинністю, слід зазначити, що в Кримінальному процесуальному кодексі України, у порівнянні і навіть в суперечності з Кримінальним кодексом України, абсолютно не згадується про такі завдання правоохоронних органів, в тому числі і судової системи, як охорона громадської безпеки і громадського порядку, конституційного ладу України від злочинів, а також про діяльність по запобіганню злочинів. Звичайно, викладені обставини можуть стати детермінантом нового витка зростання злочинності в нашій країні.

Таким чином, не викликає сумніву значна роль судових органів у запобіганні злочинів, оскільки навіть у ст. 4 Кримінального процесуального кодексу України від 28.12.1960, який втратив чинність, закріплено, що Суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання [3].

Зауважимо, що в період існування Радянської держави функції органів слідства, прокуратури і суду були єдиними складовими змісту кримінального процесу і звучали як «швидке і рішуче

розкриття злочинів, наполегливе і неухильне викриття злочинців» [4, с. 30]. Пізніше, за часів перебудови і перехідного періоду, які характеризувалися переосмисленням сутності і незалежності судової влади, «стало мало не ознакою поганого тону говорити про попереджувально-виховну функції суду і тим більше про його внесок в політику боротьби зі злочинністю». Поступово ситуація почала змінюватися, і сьогодні можна говорити про послідовне включення суддів в проблеми запобігання злочинам [5].

Отже, призначення судової влади □ захист прав і свобод людини і громадянина. Незалежність суду від виконавчої влади, різні форми процесуального примусу, судовий контроль за діями органів досудового розслідування, публічність, гласність, процесу, право перегляду судових рішень □ все це забезпечує досягнення об'єктивної істини у справі.

Водночас, питання діяльності господарського суду як суб'єкта запобігання злочинам ні на нормативно-правовому рівні, ні у науковій літературі досліджено не було. Такий стан не тільки впливає на загальну оцінку ефективності запобіжної діяльності щодо зазначеного суб'єкта, але й не дозволяють на теоретико-прикладному рівні удосконалити його правовий статус та ті суспільні відносини, учасником (суб'єктом) яких він є.

Разом з тим, аналізуючи покладені на господарський суд функції, можна виділити наступні напрями впливу на запобігання злочинів:

- 1) аналітична робота, узагальнення судової практики у сфері запобігання злочинам;
- 2) реалізація принципу гласності в роботі господарського суду, що припускає висвітлення ходу та результатів судових процесів;
- 3) виявлення причини, що породжують злочини та умови, що сприяють вчиненню злочинів за допомогою судових й інших процесуальних дій:
 - постановлення ухвали про забезпечення доказів (ст. 112 Господарського процесуального кодексу України);
 - постановлення ухвали про забезпечення позову (ст. 137 Господарського процесуального кодексу України);
 - тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України (ст. 337 Господарського процесуального кодексу України);
 - судовий контроль за виконанням рішень господарських судів (Розділ VI Господарського процесуального кодексу України)
- 4) винесення окремих ухвал про усунення причини і умов, що сприяли вчиненню злочинів (ст. 246 Господарського процесуального кодексу України);
- 5) здійснення правового і морального виховання учасників господарського процесу та інших осіб;
- 6) забезпечення швидкого, повного, всебічного і об'єктивного розгляду господарських справ і законного, справедливого вирішення їх по суті в суді;
- 7) координація діяльності суду з іншими правоохоронними органами тощо [6].

Таким чином, заслуговує на увагу робота системи господарських судів України, яка полягає в усуненні детермінантів вчинення суспільно-небезпечних діянь за допомогою методів превенції, що забезпечує захист прав та свобод людини на основі чітко визначених пріоритетів по створенню умов для проведення ефективної правової та виховної роботи серед населення.

Література

1. Медицький І. Б. Запобігання злочинності : навч. посіб.[для студ. вищ. навч. закл.] / І. Б. Медицький. ІваноФранківськ: Дяків В., 2008. – 220 с.
2. Свірін М. О. Класифікація суб'єктів запобіжної діяльності в Україні / М. О. Свірін // Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2017. – № 1. – С. 96-106. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kvsvsz_2017_1_12
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України 28.12.1960, № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. М., 1968. – Т. 1. – 470 с.
5. Смирнова И. Г. Борьба с преступностью и уголовное судопроизводство // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2014. – № 3. – С. 200-205
6. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991, № 1798-XII. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

Demiak P. Economic court in the system of subjects for prevention of crime in Ukraine. *The article is devoted to actual issues of the role of economic court among crime prevention actors in Ukraine. The substantive role of the system of economic courts in eliminating determinants of committing socially dangerous acts with the help of preventive methods is substantiated.*

Keywords: *prevention, prevention of crime, economic court.*

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

З. В. Журавська

Проблема домашнього насильства є актуальною в наш час та потребує постійного дослідження та вдосконалення, особливо в частині постраждалої особи. В статті проаналізовані основні норми законодавства, наведена статистика та запропоновані дії, які необхідно вчинити жертві домашнього насильства.

Ключові слова: *домашнє насильство, жертва, злочин, захист.*

За останні кілька років проблема домашнього насилля набула неабиякого розголосу. Сьогодні про цю проблему говорять не лише у засобах масової інформації чи окремі дослідники, але й на законодавчому рівні. Так, у 2018 році Верховна Рада ухвалила Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Вказаним законом регулюються відносини не лише між подружжям та їх дітьми, як це було раніше, але й між колишнім подружжям, нареченими; особами, що перебувають у громадянському шлюбі; особами, що мають спільних дітей; дідами, бабами, онуками, всиновленими дітьми, опікунами, піклувальниками, пасинками, падчерками, вітчимами, мачухами, братами, сестрами. На таких осіб дія Закону поширюється незалежно від факту спільного проживання.

Тепер закон визнає насильством не лише фізичні дії, а й моральний, сексуальний і економічний тиск. Документ захищає людей, які проживають у незареєстрованих відносинах, оскільки раніше закон захищав лише офіційно зареєстровані подружжя. Новий закон передбачає створення притулків для жертв домашнього насильства, де можна отримати всю необхідну допомогу.

Проте, найважливішою зміною є криміналізація будь-якої насильницької дії. Відповідно до статті 126-1, особа притягується до кримінальної відповідальності за умисне систематичне вчинення будь-якої із форм домашнього насильства, яке призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Проте, щоб довести ці факти потрібно щоб над членом сім'ї систематично знущались (подія відбулась понад три рази) і з'явилися психологічні наслідки. Власне, все це потрібно буде доводити шляхом проведення численних експертиз.

Суттєвих змін зазнало розуміння сексуального насильства. Якщо раніше сексуальним насиллям вважалося протиправне посягання на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, то відтепер такими є будь-які діяння сексуального характеру, де ключовим виступає поняття «згоди». У примітці до ст. 152 вказано, що згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин [1].

Як вже зазначалося, коло жертв насильницьких злочинів значно розширилося і включає 16 категорій людей, щодо яких може вчинятися домашнє насильство. Зокрема, це є подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину; батьки і дитина; дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя; інші родичі та особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також суб'єкти, що здійснюють

заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2]. Дуже важливо, що віднині дитина, яка стала свідком насильства в своїй родині, також визнається його жертвою і має право на всі відповідні соціальні, медичні, психологічні й правові послуги.

Говорячи про жертву вказаних злочинів, насамперед це стосується осіб жіночої статі, оскільки за даними Мінсоцполітики, щороку в Україні від домашнього насильства страждає близько 100 тисяч осіб, 90% з яких – жінки. За даними Генпрокуратури України у 2018 році було зареєстровано 1586 кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством в сім'ї.

Дії жінок, які потерпають від домашнього насильства, у кожній конкретній ситуації можуть бути різними та залежать від багатьох факторів. Проте, можна запропонувати декілька загальних для будь-якої обстановки вчинків, які можна здійснити для захисту:

- знайти безпечне місце та повідомити поліцію про вчинення насильства;
- написати заяву у відділенні поліції чи надіслати поштою;
- якщо є можливість, не допустити кривдника до житла;
- подбати про власну безпеку та безпеку дітей, викликавши поліцію, яка має право затримати кривдника на 3 години;
- написати заяву у службу в справах дітей, якщо насильство відбулося у присутності останніх (в тому числі психологічне);
- зателефонувати на гарячу лінію, фахівці якої зможуть проконсультувати та повідомити куди саме можна звернутися у певній області;
- звернутися за допомогою до Центру безоплатної правової допомоги, Центру соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді, які мають психологів та відповідних фахівців та володіють інформацією про наявність притулків для жінок, або розглянуть можливість тимчасового переміщення у Центр соціально-психологічної допомоги, тощо.

На сьогодні в Україні діє 49 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, які знаходяться у Вінницькій, Київській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Харківській та Херсонській областях. Така бригада за дзвінком може приїхати безпосередньо додому до постраждалої та надати первинну психологічну допомогу та вирішити, чи потрібно таку людину транспортувати до притулку. Перебувати у таємному притулку жінка може не більше шести місяців, з якою працюють психологи, соціальні працівники, юристи. Далі вона повинна давати собі раду самотужки. Такий час вважається достатнім для того, щоб вирішити проблеми з житлом та тією ситуацією, яка сприяла залишенню місця проживання. Проте, як показує практика, процеси щодо притягнення кривдника до відповідальності в Україні можуть тривати значно довше, тому вказане питання залишається відкритим.

Чимало досліджень на тему домашнього насильства проводить Фонд ООН у галузі народонаселення. За даними Фонду, в Україні більше 1 млн. жінок щороку зазнають фізичного та сексуального насильства, це приблизно кожна п'ята жінка, і мова тут не йде про психологічне насильство. Останні дослідження свідчать, що 18% чоловіків вважають, що чоловік має право вдарити чи побити дружину, якщо, наприклад дізнається про її зраду. Кожен третій український чоловік має знайомих, які вчиняли фізичне насильство щодо власних дружин і партнерок. 10% чоловіків вважають, що жінка повинна терпіти насильство задля збереження сім'ї [3].

Фонд народонаселення також допомагає створювати притулки для жертв і налагоджує міжсекторальну співпрацю між силовими і соціальними структурами, закладами освіти та громадським сектором.

У рамках інформаційної кампанії «Говори проти насильства» в Україні було проведено нейробіологічне дослідження для виявлення впливу психологічного насильства на самопочуття людини. Дослідження показало, що фрази із проявами знецінення, погроз, приниження найчастіше викликають в людини страх, гнів або відразу і така реакція є цілком здоровою [4].

Кожен, хто постраждав від домашнього насильства, здобуває право на безоплатну правову допомогу від держави. Це включає безкоштовну допомогу адвоката. Раніше, як це не парадоксально, кривдник у рамках кримінального провадження мав право на нього, а його жертва – ні. Крім того, постраждалі не сплачують судові збори.

Основна мета вказаних змін – становлення України як правової держави та сприяння кращому захисту прав людини. Вони спрямовані на запровадження у національному законодавстві Стамбульської конвенції. Її було підписано нашою державою у 2011 році, а також рекомендовано ратифікувати за результатами проходження Універсального періодичного огляду у рамках Ради ООН з прав людини у 2017 році. Окрім того, її учасниками є всі держави-члени ЄС, до стандартів якого прагне наблизитись і Україна.

Тому, введення у нашій державі загально визнаних стандартів захисту прав людини допоможуть ефективному запобіганню та протидії домашнього насилля.

Література

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
3. <https://www.unfpa.org/>
4. <https://www.radiosvoboda.org/a/29577591.html>

Zhuravska Z. The victimological aspects of domestic abuse. *The article analyzes the basic norms of legislation, gives statistics and suggests the actions that must be done to the victim of domestic abuse.*

Keywords: *domestic abuse, victim, crime, protection.*

ПСИХІЧНІ СТАНИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

Н. В. Карпінська

Автором розглянута проблема психічних станів неповнолітніх осіб засуджених до покарання у виді позбавлення волі крізь призму ресоціалізації. Обґрунтовано необхідність функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями, що буде важливим стимулом для проведення комплексного дослідження зв'язків, що обумовлюють злочинну поведінку таких осіб, їх мотиваційної сфери.

Ключові слова: *психічні стани, неповнолітні особи, ресоціалізація, установи виконання покарань.*

За даними Всесвітньої організація охорони здоров'я 1,2 мільйона українців страждають на психічні захворювання. За кількістю психічних розладів громадян Україна вже котрий рік поспіль посідає перше місце в Європі [1]. Водночас, в Україні спостерігається така негативна тенденція, як зростання кількості осіб із психічними аномаліями та психічно хворих серед засуджених. Виходячи з відомостей офіційної статистики, найбільш реальними можна вважати цифри в діапазоні 35-40%. За результатами окремих досліджень, число осіб з неглибокими психічними розладами (психічними аномаліями) становить до 85% числа всіх засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Розбіжності в результатах досліджень, що проводилися в різний час у різних країнах і регіонах, пояснюються розходженнями методичних підходів до дослідження, застосовуваних критеріїв діагностики психічних розладів, розходженнями контингентів обстежуваних і т.п. Однак, незважаючи на наявні цифрові розходження, майже всі дослідники сходяться в одному – частка психічно аномальних серед засуджених до позбавлення волі помітно вище, ніж у загальній популяції населення. Щодо неповнолітніх осіб, то за даними Н. Ю. Максимової, від 57% до 76% неповнолітніх злочинців мають граничні психічні аномалії, тобто такі відхилення в розвитку психіки, що не перешкоджають неповнолітньому керувати своєю поведінкою та розуміти наслідки своїх дій. Найбільш поширеними психічними аномаліями є: залишкові прояви органічного ураження мозку та інтелектуальна недостатність (44%); психопатичний розвиток та психопатії (59,6%) [2].

Специфіка психології засуджених до позбавлення волі насамперед проявляється у певному комплексі психічних станів, котрі розвиваються у місцях позбавлення волі. Перебування засуджених в умовах позбавлення волі, постійне переживання негативних емоційних станів призводить до відповідних трансформацій характеру, а саме – до зростання серед засуджених питомої ваги акцентуєваних та психопатизованих осіб. За даними К. Леонгарда, акцентуєваних особистостей серед законослухняних громадян немало (близько 40%), але переважній більшості з них вдається компенсувати, врівноважити відповідні якості. У засуджених, навпаки, акцентуації посилюються, і частка акцентуєваних, особливо у неповнолітніх – сягає 90%. Це пов'язане у першу чергу з тим, що неповнолітнім набагато важче компенсувати свої біологічні та соціальні потреби, що у свою чергу ускладнює процес їхньої адаптації до нових умов життя.

Більшості ув'язнених притаманні специфічні емоційні стани – недовірливість, підозрілість, тривожність, дратівливість, збудливість, агресивність, а також пригніченість, почуття власної

неповноцінності. Вони зумовлені такими чинниками як ізоляція від суспільства і розміщення у замкненому середовищі; тотальна регламентація життєдіяльності та наявність жорстких санкцій за порушення як офіційних приписів, так і неформальних норм і правил поведінки; обмеження у задоволенні потреб, у першу чергу біологічних, та примусове включення до одностатевих соціальних груп. В умовах ізоляції від суспільства правопорушники практично завжди схильні до аналізу власного минулого, що, як правило, поглиблює і закріплює їх важкі переживання. При цьому на кожному етапі кримінального покарання властивий певний «набір» психічних станів засудженого, найбільш виражених та інтенсивних. Такі психічні стани взаємопов'язані і виявляються у вигляді синдрому, в якому домінує один зі станів. Типові для засуджених психічні стани призводять до втрати індивідуальності. Не випадково ув'язнені, які пробули рік і більше в місцях позбавлення волі, нерідко стають схожими один на одного, а втрата індивідуальності – це початок розпаду особистості [2].

Якщо звернутися до міжнародного досвіду, необхідно зазначити, що надання психіатричної допомоги засудженим регламентовано рядом міжнародних нормативних актів. Так, у ст. 62 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими передбачається, що медичні служби і заклади повинні виявляти всі фізичні та психічні захворювання й вади, які можуть перешкоджати перевихованню ув'язнених, і піклуватися про їх лікування. З цією метою заклади повинні забезпечити необхідне медичне, хірургічне та психіатричне обслуговування [3].

Відповідно до Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, усі установи повинні мати у штаті медичного працівника, досвідченого в галузі психіатрії, завданням якого є виявлення та лікування психічних захворювань, з метою досягнення ефективного результату у виправленні та ресоціалізації. Медичне обслуговування повинно охоплювати психіатричні та діагностичні служби, і його слід організовувати в тісному зв'язку з місцевими або державними органами охорони здоров'я. У п. 82 зазначених Правил вказується, що особи з психічними відхиленнями чи захворюваннями весь період перебування у в'язниці повинні перебувати під лікарським наглядом [3].

Проблема психіатричного забезпечення засуджених неповнолітніх в аспекті їх виправлення та ресоціалізації полягає в невідповідності режиму виконання покарання особливостям психічного стану зазначеної категорії осіб. Таким чином, утримання осіб із психічними аномаліями в установах виконання покарань для психічно здорових вбачається недоцільним, оскільки, з правової точки зору – заходи з ресоціалізації та виправлення є малоефективними, з медичної точки зору – режим не забезпечує досягнення послаблення симптоматики та течії психічних аномалій. Аналіз міжнародного досвіду з заявленої проблеми, свідчить про наявність та ефективне функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями, та закріплення діяльності цих установ в національному законодавстві. Так, згідно із п. 6 §1 ст. 39 і §3 ст. 44 Кримінально-виконавчого кодексу Польщі, засуджені, які мають психічні аномалії, відбувають покарання в спеціальних пенітенціарних установах для таких осіб, де до них застосовуються особливі медико-виховні заходи.

Вбачається, що в Україні назріла необхідність створення спеціальних установ виконання покарань для виправлення і ресоціалізації неповнолітніх осіб із психічними аномаліями в межах осудності. Вважаємо, що функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями буде важливим стимулом для проведення комплексного дослідження зв'язків, що обумовлюють злочинну поведінку таких осіб, їх мотиваційної сфери. Головна мета діяльності такого роду спеціальних установ з виконання покарання має полягати, в першу чергу, в наданні необхідної психіатричної допомоги та застосуванні диференційованих медичних та виправних заходів. Також, потребує вирішення проблема щодо запровадження на державному рівні статистичної звітності стану, структури та динаміки злочинності осіб із психічними аномаліями, в тому числі неповнолітніх.

Література

1. Данные и статистика / Всемирная организация здравоохранения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/>
2. Соловей Т., Сова М. Динаміка психічних станів осіб, які відбувають кримінальне покарання в місцях позбавлення волі: Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України серія: психологічні науки – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/user/Downloads/znpnapv_pn_2016_1_19%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/znpnapv_pn_2016_1_19%20(1).pdf)
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

Karpinska N. Mental deviationsn the aspect of resocializationof juvenilesentenced to imprisonment. *The article is devoted to the analysis of the forensic psychiatric examinations results of juveniles, national laws and international standards in the sphere of medical provision in prisons. According to the World Health Organization, 1.2 million of Ukrainians suffer from mental illnesses. For many years number of mental disorders of Ukrainians occupies the first place in Europe. The author justifies the creation of a special hospital for the application of compulsory medical measures for juveniles.*

Keywords: *mental states, minors, resocialization, penitentiary institutions.*

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

О. О. Книженко

Розглянуто питання кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, а саме приділено увагу моменту закінчення цього злочину. Проаналізовано можливість застосування ч. 2 ст. 11 КК України.

Ключові слова: *кваліфікація злочинів, незаконне видобування корисних копалин, кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин.*

Надра складають один із вагомих ресурсів економіки будь-якої держави, в тому числі й України. Для нашої держави є вкрай актуальним питання незаконного видобування корисних копалин. Аналіз законодавства та судової практики в частині застосування ч. 2 ст. 240 КК України свідчить як про наявність законодавчих недоліків у цій нормі, так й про різноманітне тлумачення її положень.

У науковій літературі вже приділено значну увагу характеристиці об'єктивних та суб'єктивних ознак описаних ст. 240 КК України. Передусім науковцями докладно розглянуто предмет злочину, форми протиправного прояву, відмежування злочинно караного діяння від адміністративного проступку тощо. Також було запропоновано вдосконалення згаданої норми.

Вивчення матеріалів судової практики засвідчує, що не всі питання одержали глибоке наукове осмислення. Одним із них є питання визначення моменту закінчення незаконного видобування корисних копалин. Нині особливо гостро відчувається потреба у вивченні позначеної проблематики у разі незаконне видобування бурштину, як одного з найбільш поширених злочинів цієї категорії.

У цій праці буде розглянуто проблеми кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК України), а саме визначення моменту закінчення злочинного діяння.

У правозастосовній діяльності наявність діаметрально протилежних рішень обумовлена тлумаченням вжитого у ст. 240 КК України словосполучення «видобування корисних копалин», оскільки видобування можна трактувати або як процес, або як результат. Саме від з'ясування змісту вжитого словосполучення й залежить визначення моменту закінчення злочину. Якщо видобування розуміти як процес – злочин буде закінченим з моменту, коли цей процес розпочався, якщо ж як результат – з моменту одержання видобутку у вигляді певного обсягу корисної копалини.

Обидва описані вище варіанти трактування відображено й у судовій практиці. Зокрема саме як замах на вчинення злочину розцінені дії особи, яка розпочавши видобування корисних копалин, не встигає їх видобути, оскільки для цього їй потрібно більше часу. Варто зауважити, що в одних випадках такі дії суд оцінив як закінчений замах [1], а в інших як незакінчений [2].

Проте, не дивлячись на зазначені рішення, існують й протилежні, в яких дії, які полягали у видобуванні корисних копалин, однак без фактичного їх відокремлення від породи, оцінюють як закінчений злочин й кваліфікують за ч. 2 ст. 240 КК України [3].

Трапляються й такі вироки на підставі яких неможливо встановити в чому саме виявилися дії особи. Так, приміром, Володимирецьким районним судом Рівненської області як незакінчений замах було оцінено дії, що полягали в реалізації наміру на видобування бурштину за допомогою мотопомпи кустарного виробництва, обладнаної двигуном внутрішнього згорання і призначеної для подачі води під тиском та обладнанням до неї, шляхом гідророзмиву. Вирок ухвалено на підставі угоди про

визнання винуватості. З його змісту навіть не можна зрозуміти чи приступила особа до видобування, чи тільки привезла обладнання на місце вчинення злочину [4].

Зважаючи на те, що норма, яка зазначена в ч. 2 ст. 240 КК України є бланкетною, то з'ясування її змісту потребує звернення до інших нормативних актів, які врегульовують питання видобування корисних копалин.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18.11.1997 № 637/97-ВР в частині п'ятій цієї статті першої зазначається, що під видобутком дорогоцінних металів (вони належать до корисних копалин) необхідно розуміти вилучення дорогоцінних металів з надр і відходів гірничо-збагачувального або металургійного виробництва (хвости збагачення, відвали, шлаки, шлами, недогарки) усіма можливими способами). Це означає, що незаконне видобування корисних копалин буде закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на вилучення родовищ корисних копалин будь-яким способом (викачування, побудова шахт, кар'єрів, фонтанування та викачування зі свердловин, випаровування або суміжні методи тощо).

Обсяг видобутого лежить поза межами об'єктивної сторони складу злочину. Тому для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 240 КК України достатньо розпочати процес видобування.

Такий висновок підтверджується також й системним тлумаченням закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, в ч. 1 ст. 248 КК України як і в ч. 2 ст. 240 КК України законодавець вказав на форми злочинного прояву, які відрізняються між собою моментом закінчення. Так, аби відзначити на те, що порушення правил полювання є закінченим не з факту початку полювання, а так би мовити його «результату», законодавець в ч. 1 с. 248 КК України зазначає на заподіяння істотної шкоди. Якщо ж полювання відбувається в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду – то вказівка на шкоду відсутня.

Завдяки такій юридичній конструкції зроблено акцент на підвищений рівень суспільної небезпечності полювання, що відбувається в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Тому для притягнення особи до кримінальної відповідальності не потрібно аби здобич була відстріляна чи відловлена, оскільки достатньо самих лише дій спрямованих на вистежування, переслідування тварин з метою добування.

Цей висновок обумовлений законодавчим визначенням полювання, яке закріплено в ст. 1 ЗУ «Про мисливське господарство та полювання». Зокрема, полюванням визнаються дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах. Варто відзначити, що така думка висловлюється в усіх підручниках з кримінального права та коментарях до КК України.

Вважаємо, подібним чином має вирішуватися питання й під час визначення моменту закінчення злочинів, відповідальність за які встановлена в ч. 2 ст. 240 КК України. В юридичній літературі неодноразово не тільки вже зверталася увага на те, що у вказаній нормі фактично йдеться про два різні злочини (перший – це порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля; другий – незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення), а й запропоновано їх викласти в різних статтях КК України. Ще раз підкреслимо, що така законодавча конструкція передусім свідчить про відмінність в об'єктивній стороні описаних складів злочинів, яка поміж інших ознак також відображається й у моменті їх закінчення. Так, перша із зазначених злочинних форм прояву є закінченою з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля. У другій же формі достатньо видобування, яке необхідно розглядати як процес, а не результат. Для останнього терміну більш влучним є поняття «видобуток».

Також варто привернути увагу й на те, що цей злочин посягає на довкілля, а не на право власності. Цей факт також є аргументом на користь того, що момент закінчення злочину не потребує того, аби відбулося незаконне заволодіння вже видобутими корисними копалинами, оскільки шкода довкіллю заподіюється вже й під час їхнього незаконного видобутку.

Вважаємо, що у випадках, коли незаконне видобування корисних копалин за обсягом, масштабом, способом та іншими обставинами не заподіяло й не могло заподіяти істотної шкоди довкіллю, такі дії мають розцінюватися як малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Так дії особи, яка лопатою навантажила піщано-гравійну суміш (гравій) та перевозила на автомобілі «ЗІЛ-131» до себе додому, аби підсипати біля хати подвір'я [5] необхідно розглядати як малозначне діяння. Однак, нажалі суд вирішив інакше, притягнувши особу до кримінальної відповідальності. Про те, що

шкода довікілью не завдається свідчить не тільки обсяг видобутого, а передусім спосіб, який не створював небезпеки для довікілья.

Література

1. Вирок Олевського районного суду Житомирської області від 27 грудня 2018 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78900002>

2. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 11 лютого 2019 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79734553>

3. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 18 грудня 2018 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78623541>

4. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 26.11.2018 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78097403>

5. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 15 березня 2019 року [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80475387>

Knyzhenko O. To question of qualification of unlocked expression of useful meanings of generalized value. *The questions of qualification of illegal extraction of minerals of national importance are considered, namely attention paid to the moment of the end of this crime. The possibility of applying part 2 of the article is analyzed. 11 of the Criminal Code of Ukraine.*

Keywords: *qualification of crimes, illegal extraction of minerals, criminal liability for illegal extraction of minerals.*

ПРО КРИМІНАЛІСТИКУ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ПРАВНИЧОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

I. I. Козутич

Проаналізовано низку наукових праць криміналістів науковців, які висловилися на підтримку криміналістики як важливого структурного елемента вищої юридичної освіти. Наведено аргументи на користь необхідності вивчення криміналістики майбутніми правниками, включно, суддями, слідчими, прокурорами, адвокатами тощо.

Ключові слова: *криміналістика, юридична освіта, професійна діяльність.*

Доволі часто (і не безпідставно) у літературі останніх років провідні вітчизняні науковці від криміналістичного фаху (В. Г. Гончаренко, В. П. Корж, А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, В. Ю. Шепітько та інші [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]) обговорюють питання комплексного розуміння ролі криміналістики не лише в професійній діяльності різних категорій юристів, а також у юридичній освіті взагалі.

Справді, ця проблема – комплексна. І полягає вона не лише в усвідомленні самими криміналістами обсягу своєї науки, загальних тенденцій і перспектив розвитку криміналістики. Вона пов'язана також із детальним аналізом затребуваності положень нашої науки в різних сферах юридичної діяльності і в юридичній освіті.

Як цілком справедливо зауважено, ситуація ускладнюється ще й тим, що в документах освітньої сфери компетенції майбутніх юристів класифіковані в більшому з підстав зручних для формального контролю, а не для організації і здійснення процесу навчання. У цьому сенсі більш ніж актуальним є резюмування того, що невміння стандартизувати процес навчання призводить до спроб стандартизувати лише продукт цього процесу. Принаймні таке враження створює Стандарт вищої освіти України зі спеціальності «Право», затвердженого і введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1379. У цьому документі в розділі «Спеціальні (фахові, предметні) компетентності випускника», винятково із загального контексту однієї із них, а саме

«Здатності визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти», лише наближено проглядається потреба у вивченні здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня положень науки криміналістики [12].

Що ж, добре хоча б те, що розробники цих стандартів напругу не пропонують усунути криміналістику із базового комплексу учбових дисциплін.

Чому ж так стається, що в стандарті юридичної освіти, криміналістиці не знаходиться місця серед профільюючих дисциплін?

Таке зневажливе ставлення, на нашу думку, породжено різними причинами, зокрема дещо недалекоглядними висловлюваннями і необдуманими пропозиціями окремих заповзятих реформаторів, звиклих усе робити з рівнянням на захід як безумовний зразок для наслідування. А щодо врахування вітчизняних традицій і реального розуміння необхідності криміналістичних знань для правника будь-якої спеціальності, то тут – очевидна прогалина.

Сьогодні вкотре доводиться застерігати від ухвалення непродуманих, скороспішних рішень, яких за роки реформ у нашій освіті і експериментів над нею, що тривають досі, було і без того немало. Постійно розроблялися і впроваджувалися програми, плани, модулі, оцінні системи, покликані вдихнути життя в дворівневу систему вищої юридичної освіти, а результат...

Наразі вдається локалізувати намір перевести криміналістику до переліку необов'язкових дисциплін (що вивчаються факультативно, тобто за бажанням студентів). Але вперті реформатори обрали інший шлях – поступове нівелювання криміналістики, що і спонукає до продовження дискусії.

Нажаль, до цього призводять і пропозиції про різномістовне та різнокількісне викладання криміналістики для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, одні з яких навчаються на юридичних факультетах університетів (юридичних університетах) Міністерства освіти і науки України, а інші - у відомчих вищих навчальних закладах МВС України, Прокуратури, СБУ (університетах, інститутах, академіях).

Мабуть шановні колеги забувають, а відтак суттєво обмежують майбутніх правників, претендувати після навчання на роботу «... не лише юристом широкого профілю за спеціальністю «Правознавство» [5, с. 128-129], а й у всіх наявних в Україні підрозділах органів правопорядку (слідчих, експертних, оперативних, охорони громадського), не кажучи вже про ДБР, НАБУ, суди, адвокатуру.

Як на нас, саме поглиблені криміналістичні знання потрібні фахівцям, які планують пов'язати свою професійну діяльність, передусім, зі сферою кримінального судочинства. І можливості криміналістики тут постійно вдосконалюються. Саме це, у комплексі з напрацюваннями інших правничих галузей знань, забезпечуватиме ефективність виявлення, збирання, перевірки, дослідження і оцінки судових доказів, необхідних для вирішення важливих завдань кримінального провадження, ухвалення (постановлення) законних, обґрунтованих, умотивованих і справедливих рішень слідчим, прокурором, суддею.

Їх професійна діяльність немислима без активного використання рекомендацій криміналістики, особливо якщо врахувати, що з кожним роком злочини стають усе витонченішими і технічно ускладненими. Злочинність швидко професіоналізується, тоді як стан вітчизняного слідчого, прокурорського та суддівського корпусу залишає бажати кращого. І, скажімо, поява в системі органів досудового розслідування Нацполіції посади слідчого-криміналіста замість прокурора-криміналіста справи не покращила, зважаючи на потворне «розбухання» процесуального контролю, що став тотальним і дубльованим.

З іншого боку, можливості, що створюються криміналістикою, не обмежуються лише кримінальною процесуальною діяльністю.

Як одна з базових юридичних наук, що становлять основу юридичних професійних знань, криміналістика здавна відіграє важливу роль не лише у сфері кримінального провадження, але і під час здійсненні багатьох інших видів правозастосовної діяльності. У міру розвитку і вдосконалення криміналістичних засобів і методів виявлення, фіксації, дослідження й використання доказової та іншої юридично значущої інформації, її роль в правозастосуванні динамічно зростає. Цьому сприяє науково-технічний прогрес, досягнення якого криміналістика відстежує і використовує у напрямі протидії злочинності як жодна інша юридична наука.

Знання криміналістичних засобів і прийомів неабияк корисні і для інших видів юридичної діяльності. Приміром, поліграф використовується не лише в оперативно-розшуковій діяльності і кримінальному процесі, але і під час вступу на державну службу, її проходженні; під час

регулювання трудових і інших, безпосередньо пов'язаних з ними стосунків; у порядку надання послуг з цивільно-правових договорів тощо [13; 14].

Доволі широко криміналістичні розробки використовуються для захисту комерційної інформації від неправомірного доступу. Завдяки техніко – криміналістичним напрацюванням виявляється підробка документів, у тім числі, пов'язаних з проведенням виборів. Перевірка доказів у цивільному і господарському процесі здійснюється із застосуванням рекомендацій науки криміналістики. Усе це робить цілком очевидною необхідність вивчення криміналістики студентами, які обрали цивілістичну або державно-правову спеціалізацію.

Зацікавлене вивчення криміналістики допомагає юристам виробити криміналістичне мислення, необхідне у вирішенні будь-яких питань, що виникають під час вибудовування стосунків з партнерами, розробки текстів договорів та ін. Наприклад, знання тактики проведення допитів дозволяє грамотно побудувати вербальне спілкування, розпізнати свідомо нездійсненні обіцянки контрагентів, з'ясувати їх справжні наміри.

Для будь-якої юридичної діяльності важливим є встановлення нормального психологічного контакту з учасниками комунікації, що відбувається в різних ситуаціях, для отримання потрібних відомостей. Особливо важко це буває зробити в складних, конфліктних ситуаціях, для чого саме і згодиться арсенал тактичних прийомів науки криміналістики.

Можна навести ще багато аргументів на користь обов'язковості повноцінного вивчення криміналістики. Але і без цього кожному неупередженому правникові зрозуміло, що думка про другорядну роль криміналістики в юридичній освіті взагалі і в правозастосуванні зокрема - глибоко помилкова. Вона виникає з поверхневого знання криміналістики, її наукової універсальності, реально широких можливостей не лише в кримінальному провадженні, але й низці інших видів юридичної діяльності.

На жаль, ці можливості досі використовуються недостатньо активно, особливо в цивільному і господарському судочинстві, під час провадження справах про адміністративні правопорушення, коли, власне, і потрібне виявлення й тактично продумане використання юридично значущих фактів.

Література

1. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики // В. Г. Гончаренко // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції (Харків) 25 – 26 вересня 2003 р. – Х. Грифон, 2003. – С. 11- 13.
2. Корж В. П. Тенденции развития современной криминалистики /В. П. Корж // Сучасні проблеми криміналістики: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (27-28 вересня 2013 року м. Одеса). – Одеса: Юридична література, 2013. – С.186-190.
3. Корж В. П. Проблемы развития криминалистики в условиях реализации уголовного процессуального законодательства Украины/ В. П. Корж // Современная криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения Н. П. Яблокова. Москва, 22 декабря 2015 г. / Ред.-сост. М. А. Лушечкина. - М.: МАКС Пресс, 2015. – С. 75-78.
4. Волобуев А Ф. Концепция Р. С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки / А. Ф. Волобуев // Роль Р. С. Белкина в развитии современной криминалистики: материалы Международной конференции (к 80-летию Р. С. Белкина). – Москва, 2002. – С. 91-95.
5. Про викладання криміналістики у світлі сучасної наукової парадигми / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин// Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». - Харків:ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017, Вип. 24.- С.127-130.
6. Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання: монографія / М. В. Даньшин. - Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 480 с.
7. Даньшин М. В. Система криминалистики на границе III тысячелетия// М. В. Даньшин // Сучасні проблеми криміналістики. - Одеса: Юрид. літ., 2013. – С.102-105.
8. Шепитько В. Ю. Криминалистика ХХІ века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях / В. Ю. Шепитько // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. – Х.: Апостиль, 2012. – С. 41-54.
9. Шепитько В. Ю. Криминалистика в системе юридических наук и ее роль в глобальном мире / В. Ю Шепитько // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. – Х.: Апостиль, 2014. – Т. 1. – С. 142-153.
10. Шепитько В. Ю. Завдання криміналістики в умовах глобальних загроз та еволюційних перетворень злочинності / В. Ю. Шепитько // Криміналістика та судова експертологія: наука,

навчання, практика: матеріали 14 міжнар. Конгресу, М. Одеса, 13-15 вересня У 2-х т. – Т. 1. – Одеса: Гельветика, 2018. – С.14-25.

11. Когутич І. І. Про криміналістику, окремі її тенденції та проблеми / І. І. Когутич // Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ судових експертиз; редкол.: О. Г. Рувін (відповід. ред.) та ін. – К., 2016. – Вип. 61. – С.12-23.

12. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право», затвердженого і введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1379: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

13. Правове регулювання досліджень з використанням поліграфа: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://polygraph.ua/pravove-regulyuvannya-doslidzen-z-vikoristannyam-poligrafa>.

14. Бусол О. Правові підстави застосування поліграфа в Україні /О. Бусол: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:pravovi-pidstavi-zastosuvannya-poligrafa-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350.

Kohutych I. Criminalistics and its place in the law educational process. *A number of scientific works by criminalists scholars have been analyzed, which expressed support for criminalistics as an important structural element of higher legal education. Arguments in favor of the need for criminalistics law studies by future lawyers, including judges, investigators, prosecutors, attorneys etc. are given.*

Keywords: *criminalistics, legal education, professional activity.*

ЗЛІСНА НЕПОКОРА ЗАСУДЖЕНИХ ЯК ОДНА ІЗ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ ДО ЦИХ ОСІБ: ІСТОРІЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

О. Г. Колб, І. О. Колб

Злісна непокора засуджених є суспільно небезпечним злочином та полягає в перешкоджанні виконанню вироку та порушує режим виконання та відбування покарання у виправних колоніях. У статті проаналізовано історію розвитку та визначено два періоди такого суспільно-небезпечного явища.

Ключові слова: *злісна непокора, установа виконання покарань, засуджений, злочин*

Результати вивчення наукової літератури дозволяють стверджувати, що генеза злісної непокори засуджених до позбавлення волі та нормативно-правові засади боротьби з цим суспільно-небезпечним явищем у сучасній історії України формувалась на протязі двох періодів, а саме:

а) так званий радянський період, що охоплює 1918 – 1991 рр., коли Україна входила у склад СРСР та відображала зміст того політичного режиму та кримінально-виконавчої політики, які у сьогоденні називають «тоталітарним» та «антинародним» [1, с. 3].

б) сучасний український період, що склався в період незалежності України (1991-2018 рр.) та пов'язаний із розбудовою вітчизняної системи права, законодавства (особливо з моменту прийняття у 1996 р. Конституції України [2]), у тому числі того, що стосується сфери виконання покарань та досліджуваної у цій дисертації проблематики.

У свою чергу, перший період по критерію нормативно-правового забезпечення боротьби із злісною непокорою адміністрації УВП, теж можна умовно розділити на декілька історичних етапів. Зокрема, на наступні із них:

1. Перший припадає на 1918-1924 рр. виключно, коли це питання вирішувалось на підставі відомих нормативно-правових актів Наркомату юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Особливістю формування нормативно-правових засад боротьби із злочинністю в УСРР того періоду, включаючи й сферу виконання покарань, було те, що склалися вони на основі системи більшовицької Росії [3, с. 328].

2. Другий етап боротьби із злісною непокорою засуджених в УВП припадає на 1925-1952 рр., тобто був пов'язаний з репресіями 1952 р. сталінського режиму [4, с. 342-366].

Особливістю цього етапу є те, що він розпочався з прийняття у жовтні 1925 р. першого Виправно-трудового кодексу УРСР (далі – ВТК УРСР), у якому були закріплені деякі правові засади боротьби із злісною непокорою засуджених у місцях позбавлення волі [5, с. 30-31]. Іншою особливістю того етапу було те, що з метою посилення кримінальної репресії на загальносоюзному (СРСР) рівні 25 листопада 1927 року було прийнято кілька кримінально-правових актів: а) Положення про злочини держави, в якому визначалися дві групи державних злочинів: контрреволюційні та злочини проти порядку управління, до яких по аналогії прирівнювались й злочини, що вчинялись у межах позбавлення волі (масові безпорядки; дії що дезорганізують роботу виправних установ; озброєний напад на охорону цих установ) [4, с. 351]; б) Положення про військові злочини, суб'єктами яких були визначені й особи з числа персоналу виправних установ [4, с. 351].

3. Третій етап боротьби із злісною непокорою засуджених вимогам адміністрації УВП в Україні тісно пов'язаний з так званою «Хрущовською відлигою» (1953-1960 рр.).

Особливістю цього історичного часу в життєдіяльності України, що він діяв в умовах, коли після смерті Й. Сталіна до влади в СРСР прийшла група реформаторів на чолі Микитою Хрущовим. При цьому зміни нормативно-правового та організаційного характеру не минули стороною й сферу виконання покарань [4, с. 365-366].

4. Четвертий етап розвитку нормативно-правових засад боротьби із злісною непокорою засуджених у місцях позбавлення волі припадає на

1961-1982 рр. та пов'язаний з прийняттям в Україні нових КК та КВК, а також інших нормативно-правових актів, що стосуються даної проблематики.

Як з цього приводу вірно зауважив І. Й. Бойко, на початку 60-х років ХХ ст. в УРСР міцніла тенденція посилення кримінально-правового примусу як методу управління суспільством, а кримінальне законодавство мало репресивний характер [4, с. 374].

5. П'ятий етап (1983-1991 рр.) розвитку нормативно-правових джерел, що стосуються питань боротьби із злісною непокорою засуджених вимогам адміністрації УВП, зокрема, із веденням у КК УРСР ст. 183-3 «Злісна непоко́ра вимогам адміністрації виправно-трудо́вої устано́ви» [6].

Другий період нормативно-правового забезпечення процесу боротьби із злісною непокорою засуджених адміністрації УВП припадає на 1991-2018 рр. та має декілька етапів: а) 1991-1999 рр.: період знаходження органів та установ виконання покарань в системі МВС України та впливу останньої на формування кримінально-правових засад боротьби із злочинністю; б) 1999-2010 рр.: етап самостійного функціонування органів та установ виконання покарань у системі органів державної виконавчої влади; в) третій етап формування нормативно-правових засад боротьби із злісною непокорою засуджених у місцях позбавлення волі припадає на 2011-2017 рр., тобто пов'язаний з повним підпорядкуванням у 2012 році органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України; г) четвертий етап формування та реалізації нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу із злісною непокорою адміністрації УВП розпочався у вересні 2017 року з прийняттям Кабінетом Міністрів України Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [7] та триває по даний час.

Отже, основу генези злісної непокори та нормативно-правових засад, пов'язаних із запобіганням цьому злочину у сфері виконання покарань, складають історичні суспільно-політичні процеси, що супроводжували діяльність держави та її органів, а також протиправна діяльність засуджених, яка носила характер її заперечення, а також протидії встановленому порядку виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Література

1. Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 р.р.): Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 260с.

2. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Історія держави і права України: підручник. за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

4. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ-ХХ ст.): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. –408 с.

5. Бондарева К. В. Злісна непоко́ра вимогам адміністрації устано́ви виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика: дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08. Київ: НАВС, 2018. – 289 с.

6. Про внесення доповнень у Кримінальний кодекс УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 23 вересня 1983 року № 5855-Х. Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – № 40. – Ст. 807.

7. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80>.

Kolb O., Kolb I. Malicious disobedience of convicts as one of the reason of using the force to these persons: history and regularity of development in Ukraine. *The article analyzes the history of development and identified two periods of malicious disobedience of convicts.*

Keywords: *malicious offense, penal institution, condemned, crime.*

ПРО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВУ ПРИРОДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

В. В. Кондратішина

У статті здійснено аналіз соціальних, правових та суміжних до них аспектів виникнення та розвитку інституту кримінальних покарань, а також визначені закономірності та проблеми його застосування у судовій практиці України.

Ключові слова: *соціальне; правове; інститут права; норма права; кримінальне покарання; правозастосування; суд.*

Як відомо, шляхом адекватного призначення покарання держава намагається захистити суспільство від небезпечних злочинців. Кримінально-правова політика будь-якої демократичної держави спрямована на застосування суворих покарань щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, і на пом'якшення відповідальності за діяння, які не являють великої суспільної небезпеки. З часів незалежності Україна вчиняє наступальні та динамічні кроки у вказаному напрямку, в результаті чого і прийнятий новий КК 2001 року. При цьому політика нашої держави у боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких головну роль виконують заходи соціального, економічного, політичного, правового, організаційного і культурно-виховного характеру. У цій системі певне місце посідає і покарання. Воно є необхідним засобом охорони суспільства від злочинних посягань. Виконання даної ролі здійснюється як за допомогою погрози покаранням, яке передбачене в санкції кожної кримінально-правової норми Особливої частини КК України, так і шляхом його реалізації, тобто примусового впливу на осіб, які вже вчинили злочини.

Конституція України, кримінальне законодавство та практика його застосування переконують, що держава відводить покаранню дуже значну роль у виконанні свого обов'язку забезпечувати охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства. Таким чином, покарання як один із центральних інститутів кримінального права є важливим інструментом у руках держави для охорони найбільш значущих суспільних відносин. Воно є головною і найбільш поширеною формою реалізації кримінальної відповідальності і водночас покликано забезпечувати поведінку людей відповідно до вимог закону. Проте значення покарання в боротьбі зі злочинністю визначається не його жорстокістю, а справедливістю, невідворотністю, своєчасністю і неминучістю його застосування за кожний вчинений злочин. Слід сказати, що в новому КК 2001 року ця позиція знайшла своє чітке вираження. Вперше здійснена значна гуманізація репресивності санкцій.

Все це створює реальні можливості для зміни професійної правової свідомості суддів і відмови від тенденцій до зайвої жорстокості покарання в судовій практиці. У даному контексті роль і значення покарання багато в чому залежить від обґрунтованості його призначення. Воно повинно бути відповідним тяжкості вчиненого злочину, справедливим і достатнім для виправлення засудженого. Тільки таке покарання сприймається винним та іншими особами як кінцевий і дійсно заслужений результат його злочинного діяння. Саме тому покарання завжди має застосовуватись з

додержанням основних напрямків, властивих каральній політиці: застосування суворих заходів покарання до рецидивістів і осіб, які вчинили тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також до активних учасників організованих злочинних груп; застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією винної особи від суспільства, і навіть звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 44-49 КК) та від покарань тих із них, які вчинили вперше злочини невеликої і середньої тяжкості.

Поєднання вказаних напрямків відображено в новому КК і повинно здійснюватися в каральній політиці судових органів України.

Аналіз суспільної практики призначення та виконання кримінальних покарань в історичному аспекті дозволив прийти до наступних висновків:

1. Історія засвідчує факти соціальної неефективності покарання, є показовою та такою, що змушує шукати шляхи його удосконалення.

У результаті таких пошуків були випробувані різноманітні системи покарань – все, що було підказано уявою осіб, які винаходили способи впливу на злочинців.

2. Активізація соціологічних і психологічних досліджень проблем призначення та виконання кримінальних покарань привела до невтішних висновків, а саме: найбільш поширений вид покарання у виді позбавлення волі не виконує свого призначення – не виправляє, а навпаки, деморалізує та розбешує злочинця.

3. Рішення, що були ухвалені міжнародною спільнотою, та висновки експертів у сфері кримінального права дозволили на черговому IX Конгресі ООН (1995р.) не тільки зробити порівняльний аналіз і дати всебічну характеристику в'язничних і альтернативних до них санкцій, але й дійти до висновку про те, що вони мають пряме відношення до процесів демократизації суспільства, зменшення кількості засуджених, явищ рецидивної злочинності, економічних, людських і соціальних витрат та підвищують якість контролю за станом боротьби з цим антисуспільним явищем.

4. У більшості сучасних кримінально-правових систем світу позбавлення волі розглядають як найсуворіший різновид покарання.

Проте досі немає єдності в поглядах, за які саме злочини слід призначити покарання у вигляді ув'язнення. Отже, ця проблема носить глобальний характер. Тим більше, що обмеження сфери застосування даного виду покарання не довело ефективність альтернативних до позбавлення волі санкцій: покращення в поведінці значної більшості засуджених і соціальної адаптації їх після звільнення від відбування покарання у світовій практиці не встановлено.

5. Нагальним завданням у сьогоденні України є закріплення на законодавчому рівні національної доктрини у сфері призначення та виконання кримінальних покарань, у якій визначити:

- науково обгрунтовані критерії призначення видів і розмірів покарання;
- процедуру створення при судах служб по вивченню особи злочинця, причин, що породили, та умов, що сприяли останньому у вчиненні злочину;
- умови більш широкої публічної діяльності судів та регулярну публікацію судових прецедентів (від лат. – той, що передує) [1], спрямованих на відповідну орієнтацію судців на правильний розгляд кримінальних справ та призначення покарання;
- підстави створення в нашій країні спеціалізованих судів для розгляду справ неповнолітніх, справ про злочини у сфері господарської діяльності, а також так званих судів пробації для розгляду справ про санкції в період досудового слідства та справ, що виникають на стадії виконання судових рішень [2].

Література

1. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання // Вісник Верховного суду України. – 2002. – №3(31). – С.32.
2. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1997. – С. 545.

Kondratishyna V. Social and legal nature of criminal punishment. *The article analyzes the social, legal and related aspects of the emergence and development of the institute of criminal penalties, as well as the regularities and problems of its application in the judicial practice of Ukraine.*

Keywords: *social; legal Institute of Law; norm of law; criminal punishment; enforcement court.*

ПРАВО ПОТЕРПІЛОГО НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ ЗА КОШТИ ДЕРЖАВИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАСАД РІВНОСТІ ТА ЗМАГАЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

О. В. Крикунов, І. І. Борис

Досліджено правові аспекти та стан надання потерпілому безоплатної правової допомоги у кримінальному процесі. Сформульовано відповідну пропозицію законодавцю.

Ключові слова: *потерпілий, право потерпілого мати представника, безоплатна правова допомога, кримінальне провадження.*

У кримінальному провадженні важливу роль у забезпеченні прав і законних інтересів як підозрюваного, обвинуваченого, так потерпілого, є право залучити фахівця у галузі права, який уповноважений на зайняття адвокатською діяльністю. У випадку представлення інтересів особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, він виступає у статусі захисника (ст. 45 КПК). Якщо він надає правову допомогу потерпілому, то набуває статус представника (ст. 58 КПК) [1]. Ці галузеві норми є похідними від ст. 59 Конституції України, у якій передбачено право кожного на професійну правничу допомогу вільно обраним захисником своїх прав. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно [2].

Основним нормативно-правовим актом, який слід згадати у контексті обраного предмету дослідження, є Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [3], у ст. 3 якого закріплено, що «право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом». Аналізуючи ст. 13 вказаного Закону, можна зробити висновок про те, що у кримінальному провадженні особа отримує саме вторинну правову допомогу у вигляді захисту, представництва інтересів, складання процесуальних документів.

У ст. 14 вказаного Закону конкретизовано категорії осіб, що вправі порушувати питання про безоплатну правову допомогу. Не вдаючись до аналізу цього переліку, хотіли б звернути увагу на два моменти, які видаються нам незбалансованими і несправедливими. Зокрема, законодавець передбачив це право для осіб, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень КПК захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням, також для затриманих та узятих під варту, якщо вони не залучили захисника самостійно (п. 5-7 ч. 1 ст. 14 Закону). До 2017 р. потерпілі не мали права на безоплатну допомогу взагалі, а на даний час таке право передбачене лише для постраждалих від домашнього насильства або насильства за ознакою статі і не більше шести разів протягом бюджетного року та не більше ніж за шістьма дорученнями/наказами про надання безоплатної вторинної правової допомоги (п. 13. ч. 1, ч. 3 ст. 14 Закону). На нашу думку, такий підхід надто звужений, несправедливий і негуманний, тому цей перелік потребує розширення для забезпечення прав осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, проте не здатні самостійно реалізувати право на захист через об'єктивні поважні причини.

Такий стан речей не змінює покладення на прокурора функції представництва інтересів громадянина (загалом - фізичних осіб) у суді у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист (ст. 23 Закону «Про прокуратуру») [4]. По-перше, такий вид правового представництва передбачений лише для судових стадій кримінального процесу, не поширюючись на стадію досудового розслідування, де переважно відбувається встановлення обставин кримінального правопорушення, заподіяної шкоди, формування джерел доказів. По-друге, юридичними підставами для ініціативи прокурора є тільки неповноліття, визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною, що звичайно, слушно, проте цілком недостатньо. З цього приводу варто звернутися до чинного КПК, який пов'язує застосування цивільного позову як одного з інструментів представництва прокурором інтересів держави та окремих категорій громадян також

із таким фізичним станом чи матеріальне становищем, похилим віком, через які вони неспроможні самотійно захистити свої права (п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК). Однак і цей більш розширений перелік підстав для представництва істотно поступається забезпеченню права на безоплатну правову допомогу для осіб, щодо яких ведеться кримінальне провадження (ст. 49, 52, 53, 330 КПК).

Крім того, прокурор повинен виступити представником інтересів потерпілого тільки за відсутності у особи законних представників чи їх бездіяльності. Відомо, що як законні представники потерпілого можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ст. 44, 59 КПК). Звичайно, маючи процесуальні повноваження та мотивацію для надання правової допомоги потерпілому, законні представники особи у переважній більшості випадків не мають для цього знань у сфері кримінального права та процесу, досвіду у їх застосуванні. Тож навіть формальна «видима» участь таких законних представників звільняє прокурора від судового представництва потерпілого.

Близьким до нашої позиції є висновок О.П. Герасимчук, що відзначає поширеність думки про достатній захист прокурором інтересів потерпілих в кримінальному процесі. Усталеною ще за радянських часів і дотепер є думка, відповідно до якої права і законні інтереси потерпілого повинні захищати посадові особи, які ведуть процес, і для цього немає необхідності обов'язково залучати адвоката. Насправді ж прокурор не завжди слідує забезпеченню приватних інтересів особи, якій злочинном завдано шкоду. Як правило, він допомагає здійснити права потерпілого тоді, коли це зумовлене публічним інтересом, який прокурор захищає в силу своїх повноважень. В інших випадках інтереси потерпілого можуть залишатись поза захистом [5].

Забезпечення належної правової процедури, надання своєчасної та якісної правової допомоги потерпілому визнається як пріоритет на міжнародному рівні. Зокрема, у підсумковому документі «Основні положення про роль адвокатів», прийнятому на VIII Конгресі ООН із попередження злочинності і поводження з правопорушниками 1990 р. [6] У преамбулі цього знакового міжнародно-правового документу вказано, що одним із стимулів для його розробки слугувала необхідність «поліпшення доступу до юстиції й справедливого ставлення, відшкодування шкоди, компенсації і допомоги для жертв злочину». Ми погоджуємося із таким підходом, бо він обумовлений тим, що складний зміст кримінального процесу вимагає від його учасників достатньої правової і психологічної підготовки і практичного досвіду її застосування. Потерпілий переважно не є юристом, тому він повинен отримувати фахову правову допомогу, щоб мати змогу відстояти у сфері кримінального судочинства свої права і законні інтереси, бо в іншому випадку вони можуть залишитися декларативними. Не можна ігнорувати і ту обставину, що потерпілий у абсолютній більшості випадків є законслухняним громадянином, що постраждав від кримінально каранних діянь правопорушників, яким не змогла запобігти держава. Залишати його наодинці із проблемами відстоювання порушених прав у кримінальному судочинстві вкрай несправедливо та неетично. Цей стан ще більш посилюється, якщо особа не є здатною з об'єктивних причин до відстоювання власних порушених прав чи немає необхідних коштів для оплати роботи адвоката. Погоджуємося із думкою, що це є явним порушення таких базових принципів кримінального процесу, як рівність та змагальність. Адже потерпіла сторона в разі браку коштів на оплату послуг представника не зможе самотужки належним чином відстояти свої права, свободи та законні інтереси в кримінальному провадженні, особливо в тих випадках, коли сторона захисту буде представлена не тільки підозрюваним (обвинуваченим), але й захисником останнього [7, с. 168].

У Конституції, у комплексі із правом на професійну правничу допомогу за кошти держави, Україна декларує себе як правову та соціальну державу (ст. 1), проголошує принципи верховенства права (ст. 8) та рівності перед законом і судом (ст. 21, ст. 129). Ці ж засади ми знаходимо у КПК (ст. 8, 10). Тому ми вважаємо, що закріплення вказаного права породжує принципове відповідне зобов'язання держави забезпечувати правовою допомогою не лише особу, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, а й потерпілих. Така правова допомога повинна використовувати однакову модель правового регулювання та організаційно-правові механізми.

Підсумовуючи наше дослідження, вважаємо за потрібне запропонувати ще раз [8] законодавцю внести відповідні зміни до чинного КПК і закріпити у п.8 ч. 1 ст. 56, що потерпілий має право на професійну правничу допомогу представника за кошти держави, якщо: 1) є неповнолітнім, недієздатним чи обмежено дієздатним; 2) через фізичну чи психічну травму, що є наслідком кримінального правопорушення, або психічні або фізичні вади не може самотійно реалізувати право на захист своїх законних інтересів; 3) постраждав від домашнього насильства або насильства за

ознакою статі; 4) не має коштів для оплати правових послуг; 5) у випадку повної або часткової відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.

Пункт 13 частини 1 ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» відповідно має бути викладений у такій редакції: «потерпілі, які мають право на професійну правничу допомогу представника за кошти держави у кримінальних провадженнях відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України». Таким чином, вважаємо, буде істотно посилено як юридичні, так і фактичні можливості потерпілих відновити свої порушені права, засади рівності та змагальності сторін кримінального провадження вийдуть на якісно вищий рівень.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

3. Закон України Про безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

4. Закону «Про прокуратуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

5. Герасимчук О. П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого / О. П. Герасимчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11hoppzp.pdf>.

6. Підсумковий документ «Основні положення про роль адвокатів», прийнятий на VIII Конгресі ООН із попередження злочинності і поведіння з правопорушниками 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835

7. Ковальов А. Г. Окремі питання участі представника потерпілого в кримінальному провадженні / А. Г. Ковальов. // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – №15. – С. 167-169.

8. Крикунов О. В., Попович Н. Р. Право потерпілого на безоплатну правову допомогу як необхідна новела КПК України / О. В. Крикунов, Н. Р. Попович / Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи: зб-к матеріалів IV Міжнародної наук.-практ. конференції, м. Луцьк, 8 грудня 2017 р. – Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2017. – С.71-73.

Krykunov A., Borys I. Victim's Right to Free Professional Legal Aid As Part of the Principles of Equality and Competitiveness in Criminal Process. *The legal aspects and current state of providing the victim's right to free legal aid in the criminal process are investigated. The corresponding proposal to the legislator was formulated.*

Keywords: *victim, right to have a representative, free legal aid, criminal proceedings.*

НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЕЛЕКТРОННИХ СИСТЕМ ТА МЕРЕЖ: АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

О. В. Курман

Визначені та проаналізовані типові елементи криміналістичної характеристики несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, способи злочину, предмет злочину, комп'ютери, комп'ютерні мережі.*

Зручність у збиранні, обробці та використанні інформації за допомогою сучасних електронних засобів та пристроїв створює велику спокусу незаконного отримання конфіденційних відомостей про конкретну особу, об'єднання громадян, підприємства, установи з метою використання у подальшому в протиправних цілях. За цих умов виникли і набули широко розповсюдження дії, що створюють небезпеку та загрозу нормальній роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж

електрозв'язку (ст. 361 КК України), що викликає необхідність розробки ефективних методик виявлення та розслідування цих злочинних деліктів.

Основою методики розслідування будь-якого виду злочину є криміналістична характеристика. Структура криміналістичної характеристики злочинів передбачає наявність певних елементів. До значущих елементів криміналістичної характеристики даного виду злочинів відносяться такі, як: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особа злочинця; 4) обстановка злочину.

Відповідно до ст. 361 КК України предметом злочинного посягання є інформація, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, передається через комп'ютерні мережі чи мережі електрозв'язку.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 02 листопада 1992 року інформацією визнаються будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. У свою чергу, за порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом.

Інформацією з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну, таємну та службову.

Конфіденційною є інформація про фізичну особу (персональні дані), а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень.

Таємною інформацією є відомості, доступ до яких обмежується відповідно до закону, розголошення яких може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю. На жаль, законодавець, виділивши види таємної інформації як професійну, досудового розслідування та іншу, не надав визначення цим категоріям, що створює певні проблеми на практиці та викликає різні тлумачення серед науковців. Так, у наукових джерелах до професійної таємниці відносять такі види, як: лікарська, нотаріальна, сповіді, адвокатська, експертна, усиновлення, журналістська, аудиторська, актів громадянського стану, зв'язку, нарадчої кімнати суддів.

Обов'язковою ознакою інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах, є те, що вона повинна бути створена та захищена відповідно до чинного законодавства. Тобто, це не будь-які відомості, що знаходяться у комп'ютері фізичної чи юридичної особи чи іншому електронному носії, а тільки ті, що збираються, реєструються, накопичуються, оброблюються і захищаються у визначений законом спосіб.

У Кримінальному кодексі передбачена відповідальність (ст. 361) за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Обов'язковим елементом злочинного механізму даного виду злочинів є «несанкціоноване втручання в роботу». Несанкціоноване втручання в роботу – це порушення користувачем умов та правил отримання і обробки інформації. Такі умови та правила отримання і обробки інформації встановлюються володільцем інформації. Порядок доступу до державних інформаційних ресурсів або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, перелік користувачів та їх повноваження стосовно цієї інформації визначаються законодавством.

Вести мову про незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку можна за сукупності умов: 1) володільцем інформації повинні бути визначені умови та правила отримання і обробки інформації; 2) власник (розпорядник) електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи оператор (провайдер) мереж електрозв'язку повинен розробити та впровадити заходи захисту інформації в системі; 3) власник (розпорядник) комп'ютерів, систем та оператор (провайдер) мереж повинен розробити правила роботи системи; 4) між власником (оператором, провайдером) системи та володільцем інформації повинен бути укладений договір щодо захисту інформації в системі; 5) злочинець виконав хоча б одну із операцій, зокрема: збирання, введення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрації, приймання, отримання, передавання інформації.

Способи несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку можуть бути класифіковані за різними підставами.

1. За місцем знаходження (локалізацією) злочинців існує внутрішнє та зовнішнє втручання.
2. За кількістю злочинців несанкціоноване втручання може бути одноосібне та групове.
3. За ступенем участі злочинця – особисте активне втручання, програмне (опосередкована участь) та комбіноване.

Можна виділити декілька груп осіб, які займаються вчиненням цього виду злочинів: 1) працівники підприємств, установ, організацій – конкурентів; 2) працівники, які вчиняють незаконні дії з інформацією на замовлення, знаходячись із її власником (уповноваженим органом) у трудових відносинах; 3) працівники, які займаються збиранням інформації для себе (про всяк випадок); 4) особи, професійна або службова діяльність яких чи інші законні підстави обумовлюють виникнення певних правовідносин цивільно-правового характеру з власником інформації; 5) особи, які не знаходяться у жодних цивільно-правових чи трудових відносинах з власником, але вчиняють незаконні дії через «спортивний інтерес», бажання заявити про себе, прорекламувати свої можливості та уміння, на замовлення сторонніх осіб (для передачі конкурентам чи вчинення шантажу).

Будь-який злочин вчинюється у певній обстановці, поняття якої включає цілий ряд елементів: місце, час, поведінка учасників події та ін. На незаконні дії з інформацією впливає наступна група обставин: 1) неналежна організація роботи системи конфіденційного документообігу; 2) недоліки, пов'язані з підбиранням кадрів, а також контролем за діяльністю працівників; 3) недостатньо розроблена система відповідальності працівників за порушення режиму роботи з конфіденційною інформацією; 4) неналежна організація технічної охорони такої інформації.

Серед чинників, які пов'язані із вчиненням даного виду злочинів, є порушення правил: 1) організації технічної охорони приміщень, електронних ліній та мереж; 2) використання комп'ютерних систем; 3) реєстрації нових користувачів; 4) обліку, зберігання та видачі для службового використання носіїв інформації; 5) надання доступу до приміщень, де зберігається інформація та ін.

Kurman O. Unauthorized intervention in the work of information automated systems, computer or telecommunication networks: analysis of elements of forensic characterization. *There were defined some typical elements of the forensic characteristics of unauthorized intervention in the operation of the computers, computer or telecommunication networks.*

Keywords: *forensic characteristics, methods of crime, subject of crime, computers, computer networks.*

PRZEBIEG POSTĘPOWANIA KARNEGO

K. Kujawiak

Prawo karne jako system prawny jest podstawowym dokumentem regulującym funkcjonowanie państwa i życia społecznego. Prawo, to nauka wciąż aktualna i zmieniająca się. Wielu ludzi nie zastanawia się nad swoim działaniem, nie analizuje go w kontekście zgodności i niezgodności z obowiązującymi prawami.

Słowa kluczowe: *Prawo, Kara, Przestępstwo, Ustawa*

Wstęp

W życiu codziennym możemy spotkać się z wieloma rodzajami kar. Ilość zdarzeń życia codziennego, które mogą skutkować zastosowaniem norm prawa karnego jest ogromna. Można powiedzieć, że wszystkie rodzaje kar łączy jeden wspólny mianownik. To reakcja, która wywołana jest na określone negatywne zachowanie jednostki wobec społeczeństwa. Prawo karne nosi swoją nazwę stąd, że to prawo karanie, gdzie stanowi postawę dotyczącą wymierzenia sprawiedliwości za wyrządzone zło. Istnieje przekonanie, które mówi o etycznej potrzebie wyrównania krzywdy, w której zastosowanie kary jest słuszną reakcją na wyrządzoną szkodę. Prawo karne uznane jako system prawny stał się środkiem reagowania przez państwo na postępowania społecznie naganne i ustosunkowane jako karalne.

Prawo karne

Prawo karne jest częścią porządku prawnego, który obowiązuje w Polsce, jest to tzw. system prawny. Odwołując się do systemu prawa, możemy określić to jako zbiór norm obowiązujących w danym państwie i w określonym czasie [1]. Próbując zdefiniować prawo karne z perspektywy jego funkcji, możemy określić to jako zespół norm, który służy do zwalczania czynów zabronionych (przestępstwa) za pomocą kar. Do podstawowych źródeł prawa karnego należy kodeks karny z 6 czerwca 1997 r.

Kodeks karny składa się z części ogólnej, szczególnej i wojskowej. Część ogólna dotyczy uregulowań związanych z podstawowymi zagadnieniami prawa karnego takich jak: zasady odpowiedzialności karnej, formy popełnienia przestępstw, okoliczności wyłączające odpowiedzialność karną itp. W części szczególnej opisany został zbiór przepisów, dotyczący konkretnego przestępstwa. Ostatnia część wojskowa zawiera ogólne i szczegółowe przepisy, które odnoszą się do żołnierzy [2].

Postępowanie karne

Postępowanie karne to zespół norm prawnych, który reguluje pewne czynności procesowe, mające na celu realizację prawa karnego materialnego. Za główny cel jest ustalenie czy zaistniały czyn ma postać przestępstwa, a następnie wykrycie i ustalenie sprawcy, jednocześnie pociągając go do odpowiedzialności karnej [3].

Postępowanie karne w Polsce

Postępowania karnego regulują:

1. Kodeks postępowania karnego wraz z przepisami wprowadzającymi- (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.- Kodeks postępowania karnego. (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555)).
2. Kodeks karny wraz z przepisami wprowadzającymi- (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.- Kodeks karny. (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553)).
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, w której zawarte są podstawowe zasady procesowe. np. Prawo do obrony o którym mowa w (art. 42 ust. 2); domniemanie niewinności (art. 42 ust. 3), jawność procesu (art. 45), dwuinstancyjność postępowania sądowego (art. 176 ust. 1)- (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483)).
4. Ratyfikowane umowy międzynarodowe np. Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 XI 1950 r. (EKPCZ) i inne akty prawa międzynarodowego,
5. Przepisy ustrojowe, które określają organizacje: sądów, prokuratorów; adwokatów; radców prawnych; czy organów ścigania.
6. Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia- (Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r - Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia. (Dz.U. 2001 nr 106 poz. 1148)).
7. Kodeks wykroczeń- (Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz.U. 1971 nr 12 poz. 114)).
8. Przepisy kodeksu postępowania cywilnego w zakresie określonym przez kodeks postępowania karnego (art. 89, k.p.k.)- (Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego. (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296)).
9. Inne ustawy (np. ustawa o świadku koronnym, ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich),
10. Akty wykonawcze (rozporządzenia wydane na podstawie delegacji zamieszczonych w kodeksie postępowania karnego).

Przebieg postępowania karnego

Postępowanie karne rozpoczyna się od zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, lub jego wszczęcia na skutek informacji pozyskanej przez organ prowadzący postępowanie w inny sposób (osoby trzecie, pokrzywdzony, sam sprawca). Pierwszym ogniwem postępowania karnego jest postępowanie przygotowawcze [4]. Na tym etapie postępowanie prowadzone jest przez organy ścigania (Policja, prokuratura). Każdy ma obowiązek zawiadomić Policję, dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa, które jest ścigane z urzędu [5]. Zawiadomienie może być dokonane w formie pisemnej, ustnej czy listu elektronicznego. W kolejnym etapie wykonywane są funkcje postępowania przygotowawczego. Na tym etapie organy ścigania najczęściej przeprowadzając dowody z przesłuchań świadków i podejrzanych, zbierają i zabezpieczają dowody rzeczowe na użytek przyszłej rozprawy sądowej [6]. W protokole nie zamieszcza się danych dotyczących miejsca zamieszkania i miejsca pracy pokrzywdzonych i świadków [7]. Dane te dostępne są jedynie dla organu prowadzącego postępowanie. Niezwłocznie po otrzymaniu zawiadomienia o dokonaniu przestępstwa organ, który jest powołany do prowadzenia przestępstwa przygotowawczego zobowiązany jest o wydanie postanowienia dotyczącego wszczęcia bądź odmowie wszczęcia śledztwa [8]. O wszczęciu, odmowie wszczęcia albo o umorzeniu śledztwa bądź dochodzenia zawiadamia się osobę, instytucje państwową, samorządową która złożyła zawiadomienie o przestępstwie oraz ujawnionego pokrzywdzonego, a o umorzeniu także podejrzanego [9].

Postępowanie karne możemy usystematyzować na następujące stadia:

- postępowanie przygotowawcze (forma śledztwa, dochodzenia)
- postępowanie główne (przed sądem I instancji)
- postępowanie odwoławcze (kontrolne, przed sądem II instancji) [10].
- postępowanie wykonawcze [11]

Postępowanie przygotowawcze dzieli się na dwa podetapy:

- postępowanie w sprawie
- postępowanie przeciwko osobie

Z postępowaniem w sprawie mamy do czynienia, kiedy organy ścigania próbują ustalić, czy doszło do popełnienia czynu zabronionego i określenie sprawcy [12]. Postępowanie przeciwko osobie dotyczy, kiedy zebrane dowody są adekwatne na postawienie konkretnej osobie zarzutów popełnienia czynu zabronionego [13].

Postępowanie przygotowawcze może odbywać się na zasadzie śledztwa lub dochodzenia prowadzonego przez prokuratora, a w zakresie wskazanym przez ustawę- Policja [14]. Podczas postępowania przygotowawczego dostęp do akt sprawy jest ograniczony [15]. Podejrzany nie jest świadomy jakimi dowodami dysponują organy ścigania. Dopiero przed zakończeniem postępowania przygotowawczego podejrzany uzyskuje dostęp do akt. Postępowanie rozpoczyna się od zawiadomienia o przestępstwie, a kończy zazwyczaj wniesieniem do sądu aktu oskarżenia bądź umorzeniem postępowania lub odmową jego wszczęcia.

Postępowanie sądowe to drugi etap postępowania karnego, który rozpoczyna się wniesieniem aktu oskarżenia do sądu. W tej fazie koniecznością jest zapoznanie się przez sąd z wszystkimi zgromadzonymi dowodami, nim orzeknie czy podejrzany popełnił zarzucone mu przestępstwo, czy też jest niewinny. Art. 42 ust 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, że „Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu” [16]. Z powyższego wynika, że ani Policja, ani prokuratura nie są władne, żeby uznać, czy ktoś faktycznie popełnił przestępstwo. Do takiego stwierdzenia jest władny jedynie sąd. Obowiązkiem sądu jest ustalenie prawdy, co odbywa się to w drodze rozprawy, podczas której świadkowie, którzy już byli przesłuchiwanymi przez policję lub prokuratora, będą musieli zostać ponownie przesłuchani przez sąd. Oskarżyciel ma prawo do obrońcy, przedstawiając argumenty za tezami i przeciwko tezom aktu oskarżenia [17]. Dynamiczny charakter procesu sądowego to czynności procesowe w którym biorą wszyscy uczestnicy postępowania. Najważniejszą częścią postępowania jest rozprawa główna, w której zostają przeprowadzone dowody np. zeznania świadków. Etapem końcowym, jest rozstrzygnięcie przez sąd orzekając uniewinnienie oskarżonego, umorzenie postępowania, warunkowym umorzeniem postępowania lub ostatecznie skazanie oskarżonego [18].

W postępowaniu karnym zostały przewidziane środki prawne, który przewidują możliwości poruszenia orzekającej decyzji w procesie, bądź przekazać ją do kontroli innego organu procesowego albo pozbawić ją mocy prawnej. Jednym z takich środków jest apelacja, która jest środkiem odwoławczym do wyroku sądu odnosi się do wyroków sądu pierwszej instancji [19]. Kolejnym środkiem jest kasacja. To nadzwyczajny środek zaskarżenia, który może być wniesiony od prawomocnego wyroku sądu odwoławczego kończącego postępowanie [20]. Strona nie zaskarżając postanowienia sądu pierwszej instancji nie może wnieść kasacji od orzeczenia sądu odwoławczego, jeżeli orzeczenie sądu pierwszej instancji utrzymano w mocy lub zmieniono na jej korzyść. Wznowienie postępowania to możliwość uchylecia od prawomocnego orzeczenia sądu i wszczęcia ponownego rozpoznania sprawy na skutek zaistnienia nadzwyczajnych przyczyn wymienionych w ustawie [21]. Jako ostatni etap postępowania karnego to postępowanie wykonawcze. Postępowanie wykonawcze określa dwie funkcje: egzekucyjną, która polega na wykonanie prawomocnych wyroków skazujących oraz likwidacyjną, która polega na prawnym usuwaniu skutków skazania lub łagodzenia jego efektów. Etap postępowania wykonawczego odbywa się pod kontrolą sądu. Postępowanie to jest regulowane przez ustawę Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r.

Zakończenie

Prawo towarzyszy nam w każdej dziedzinie życia. W dzisiejszych czasach mamy łatwy dostęp do przepisów i kodeksów prawnych. Oczywiście przepisy bywają trudne do zrozumienia i zinterpretowania przez przeciętnego człowieka. To jednak nie zmienia faktu, że znajomości prawa bardzo się przydaje w codziennym życiu. Nieznajomość prawa szkodzi- tego możemy się dowiedzieć niezależnie od sytuacji. Prawo ma określać, co dokładnie nam wolno, a co jest niedopuszczalne, wręcz karalne. Świadomość nie tylko praw, ale i obowiązków wynikających z konkretnych przepisów może wiele ułatwić w dorosłym życiu. Prawo to nauka żywa, wciąż się zmienia, co dostosowuje do zmieniających się realiów. Znajomość prawa to pewne dopełnienie obrazu otaczającego nas świata.

Bibliografia

1. J. Wróblewski, S. Zawadzki, W. Lang, Teoria państwa i prawa, Warszawa 1979, s. 350.
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks karny. (Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553)
3. M. Cieślak, O pojęciu przedmiotu procesu karnego i w sprawie tzw. „podstawy procesu”, PiP 1959, z. 2, s. 246.
4. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.- Kodeks postępowania karnego. (Dz.U. 1997 nr 89 poz. 555), [4., art. 10.§ 1.]
- [5., art. 304. § 1, § 2.]
- [6., art. 297. § 5.]
- [7., art. 148a. § 1.]
- [8., art.,. 305. § 1.]
- [9., art.,. 305. § 4.]
- [10., Dział VII, VIII, IX.]
- [12., art. 303, 297. § 1, § 2.]
- [13., art. 313, 314.]
- [14., art. 311. § 1, § 2.]
- [15., art. 156. § 5.]
- [17., art. 77.]
- [18., art. 412.]
- [19., art. 444. § 1.]
- [20., art. 519.]
- [21., Rozdział 56. Wznowienie postępowania.]
11. Postępowanie wykonawcze zostało określone w ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 90, poz. 557 z póź. zm.).
16. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483). art. 42 ust 3 s. 10., F.H. „LIBELLUS” Kraków 2006 r.

Kujawiak K. The process of criminal proceedings. *Criminal law a legal sytem, is considered as a principal document regulating the functioning of a country and its community life. It is also believed that the law is prevailing and changing discipline nowadays. The number of people do not think about the way they act meaning they do not consider it in regard to compliance with the law regulations.*

Keywords: Law, Penalty, Crime, Act.

ДОПИТ НЕПОВНОЛІТНЬОГО (МАЛОЛІТНЬОГО) СВИДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

О. Ю. Ліщинська-Мартинюк

У тезах автор досліджує питання допиту неповнолітнього (малолітнього) свідка у кримінальному процесі в площині психологічних особливостей віку та особливостей організації процесу.

Ключові слова: неповнолітні (малолітні) свідки; психологічні особливості допит; міжнародні стандарти.

Аналіз процесуального становища неповнолітніх свідків у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду свідчить про існування складних і дискусійних питань, обумовлених переважно недоліками законодавчого врегулювання, для усунення яких необхідною є розробка відповідних науково обґрунтованих пропозицій з подальшим їх запровадженням у законотворчу та правозастосовну діяльність. Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час кримінального провадження за участю неповнолітніх свідків, зроблений у роботах багатьох науковців – фахівців, зокрема, І. О. Бандурки, Є. М. Гідулянової, С. М. Зеленського, М. О. Карпенка, Н. С. Карпова, І. В. Курило, Е. Б. Мельникової, В. А. Мозгової, І. О. Русанової та ін. [1, с. 152-159].

Серед питань, що потребують негайного вирішення науковці виділяють таке, як процедура проведення допиту неповнолітніх свідків у судовому провадженні.

Допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.

З поміж видів допиту особливе місце належить допиту неповнолітніх. Підготовка і проведення допиту неповнолітніх та малолітніх зумовлені віковими та психологічними особливостями допитуваної особи. Знання цих особливостей є досить важливим для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень.

Відповідно до ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [2].

У міжнародному законодавстві поняття «дитина» означає будь-яку особу у віці до 18 років. Тотожне визначення міститься і в національному законодавстві, у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» [3]. Відповідно до ст. 3 КПК України малолітніми особами вважаються діти до досягнення ними чотирнадцяти років, і власне, неповнолітніми особами вважаються малолітні особи, а також діти у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Конвенція Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення» є одним з міжнародних документів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань. Конвенція містить окремий розділ, який стосується «розслідування, кримінального переслідування та процесуального права». Зокрема, у ст. 35 Конвенції «Опитування дитини» вказується, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [4].

Сам допит дитини має відповідати принципам правосуддя дружнього до дитини, зокрема, кожній дитині має бути надана підтримка та професійна допомога під час її допиту. Так, пунктом 64 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей від 17 листопада 2010 року, закріплено наступне: «опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати» [5]. Вважаємо, що дітей варто допитувати тільки у крайніх випадках, коли без їх показань неможливо встановити істину у кримінальному провадженні, бо допит може негативно вплинути на їх психіку.

Література

1. Крукевич О. М. Участь неповнолітнього свідка у кримінальному судочинстві // Вісник кримінального судочинства. – № 4/2016. – с. 152-159
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001р. із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Конвенція Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/trafficking/projects/tres/ Guidelines cChild Friendly Justice Ukr.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/trafficking/projects/tres/Guidelines%20Child%20Friendly%20Justice%20Ukr.pdf).

Lishchynska-Martynyuk O. To supply an underlying (malalitian) reference in criminal process: psychological aspect. *In the thesis, the author investigates the question of interrogation of a minor (minor) witness in the criminal process in the plane of psychological peculiarities of the age and features of the organization of the process.*

Keywords: *juvenile (minor) witnesses; psychological peculiarities of interrogation; international standards.*

ІНОЗЕМЦІ ТА ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ЯК УЧАСНИКИ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Д. Ю. Микитюк

У статті визначено проблеми правового регулювання статусу іноземців та осіб без громадянств, які приймають участь в АТО/ООС як військовослужбовці, що за контрактом проходять військову службу у Збройних силах України та Національній гвардії України, і відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» мають право на отримання статусу учасника бойових дій. Проаналізовано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, що стосуються правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності і недоторканності України» (№ 3433). Доводиться нагальність його прийняття.

Ключові слова: *іноземець, особа без громадянства, учасник бойових дій на Сході України, адміністративно-правове регулювання.*

Відповідно до статті 26 Конституції України [1] іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, виконують обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Згідно ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [2] у випадках, передбачених законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу у Збройних Силах України. Частиною 9 вказаної статті встановлено, що до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України. Частина 2 п. 5 ст. 9 Закону України «Про Національну гвардію України» [3] також містить відсылку до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо можливості добровільного проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України. Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4] (надалі – Закон про ветеранів війни) військовослужбовці Збройних Сил України та Національної гвардії України мають право на отримання статусу учасника бойових дій.

Таким чином, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, проходять контрактну службу у Збройних силах України та Національній гвардії України на території проведення Операції Об'єднаних сил (надалі – ООС), мають право на отримання статусу учасника бойових дій, а отже, і пільг, що випливають з нього.

Однак, законодавець охарактеризував забезпечення іноземців та осіб без громадянства на військовій контрактній службі лише як грошове, а не пільгове. Оскільки пільгами учасників бойових дій та прирівняних до них осіб можуть скористуватися лише учасники бойових дій, які є громадянами України.

Грошове забезпечення учасників бойових дій іноземців та осіб без громадянства врегульоване статтями 21-3 та 21-4 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Мова йде про грошове забезпечення під час проходження військової служби, що визначається на рівні, встановленому для військовослужбовців – громадян України, які проходять службу за контрактом (ст. 21-3), а також надання одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності (ст. 21-4).

Разом з тим, вітчизняне законодавство передбачає, що іноземці та особи без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України. Для таких осіб термін безперервного проживання на законних підставах на території України встановлюється на три роки з моменту набрання чинності контрактом про проходження військової служби у Збройних Силах України (п. 3 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство» [5]).

Оскільки Україна відноситься до романо-германської правової системи, доцільно внести зміни у Главу III Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», п. 3 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство», ст. 19 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [6] шляхом доповнення означених Глави та статей словосполученням «про проходження військової служби у Національній гвардії України іноземцями та особами без громадянства» або залишення вказаних Глави та статей у формулюванні «іноземців та осіб без громадянства, які проходять у встановленому законодавством порядку контрактну службу в Україні».

Водночас, постає питання щодо тих іноземців та осіб без громадянства, які приймали участь у проведенні антитерористичної операції (надалі – АТО) до 2015 року, тобто до внесення змін про проходження військової служби в лавах Збройних Сил України [7] та Національної гвардії України [8]. У таких осіб найчастіше закінчився термін дії посвідки на тимчасове проживання, тому у разі звернення до уповноважених органів такі особи повинні сплатити штраф у розмірі, визначеному ст. 203 Кодексу України про адміністративні правопорушення [9], та до яких існує можливість застосування процедури примусового повернення або примусового видворення до країни походження або до третьої країни з подальшою забороною в'їзду в Україну на визначений термін (ст. 26 і 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»).

У Верховній Раді України на друге читання чекає законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів, що стосуються правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності і недоторканності України» (№ 3433) (надалі – Проект Закону № 3433) [10] щодо спрощення процедури отримання громадянства іноземцями та особами без громадянства, що брали участь в АТО чи ООС.

Так, відповідно до проекту Закону № 3433 пропонується внести наступні зміни до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»: Іноземці та особи без громадянства, які надавали інструкторську (стрілецьку, тактичну, медичну, радіотехнічну, вибухотехнічну та іншу) допомогу підрозділам Збройних Сил України, іншим утвореним відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, залученим до проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо у районах її проведення, та/або залученим до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо у районах їх проведення, або добровольчим формуванням, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України та спільно з вищезазначеними підрозділами брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, а також які брали участь у виконанні бойових або службових завдань антитерористичної операції та/або заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях спільно із вищезазначеними підрозділами та добровольчими формуваннями (надалі – іноземці та особи без громадянства, які у будь-якій формі були задіяні у АТО/ООС), та отримали посвідку на тимчасове проживання, вважаються такими, які перебувають на території України на законних підставах, у тому числі у випадках, якщо термін дії паспортного документа закінчився або він підлягає обміну, на час до завершення тимчасової окупації Російською Федерацією території України у значенні Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». При цьому, вказані категорії іноземців або осіб без громадянства на дату звернення за оформленням посвідки на тимчасове проживання та до дня її отримання вважаються такими, які перебувають на території України на законних підставах.

Важливим положенням проекту Закону № 3433 є також відмова законодавця від надання при подачі пакету документів довідки про несудимість, яку можна отримати тільки від державних органів тієї країни, громадянами якої вони є або ж звернутись у консульство (посольство), але якщо людина перебуває в розшуку (за найманство, інкримінують участь у терористичній діяльності тощо), її там мають право затримати [11]. Згідно Проекту Закону № 3433 іноземці або особи без громадянства

можуть подавати паспортний документ, термін дії якого закінчився або який підлягає обміну, у разі якщо за отриманням нового документа особа зобов'язана звернутися до органів державної влади країни громадянської належності або країни попереднього постійного проживання, якщо така країна вчинила акт агресії проти України або не визнає територіальну цілісність та суверенітет України, або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема, голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262.

Важливою новелою означеного законопроекту № 3433 є також положення про те, що іноземці та особи без громадянства не можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, яка вчинила акт агресії проти України, або в країну, яка не визнає територіальну цілісність та суверенітет України або відмовляється визнавати протиправність посягань на територіальну цілісність та суверенітет України, зокрема, голосувала проти Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про територіальну цілісність України» від 27 березня 2014 року № 68/262.

Окрім того, у разі внесення змін до Закону України «Про громадянство України» до іноземців та осіб без громадянства, які у будь-якій формі були задіяні в АТО/ООС, отримали посвідку на проживання відповідно до змін у процедурі її отримання, зазначеній у Проекті Закону № 3433, застосовуватиметься спрощена процедура прийняття до громадянства, а саме: визнання означеними категоріями осіб і дотримання Конституції України, законів України та подання ними декларації про відмову від іноземного громадянства. Тобто умови прийняття до громадянства України, визначені в п. 3-6 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство», на таких осіб не поширюватимуться.

Підсумовуючи, вважаємо, що проект Закону № 3433 потребує нагального прийняття, адже він покликаний вирішити питання правового статусу багатьох іноземців та осіб без громадянства, які свідомо наражалися та наражаються на небезпеку задля захисту суверенітету нашої країни та світової спільноти [12].

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
3. Закон України «Про Національну Гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
4. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993р. № 3551-ХІІ – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
5. Закон України «Про громадянство» від 18.01.2001 № 2235-III – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
6. Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 року № 3773-VI – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17/print>
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 06.10.2015 року № 716-VIII – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/716-19/sp:max10/print>
8. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України» від 24.12. 2015 року № 920-VIII – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-19>
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1123.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України від 09.11.2015 року № 3433 – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57000
11. Степанковська Я. Без права на громадянство: іноземні добровольці ризикують повторити долю Тимура Тумгоєва? // Главком 24 вересня 2018 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/bez-prava-na-gromadyanstvo-inozemni-dobrovolci-rizikuyut-povtoriti-dolyu-timura-tumgojeva-530319.html>.
12. Статус іноземних добровольців в Україні (2014-2018): політико-правове забезпечення / В. В. Новородовський// Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

Mykytiuk D. Foreigners and stateless persons as the participants in military hostilities in the East of Ukraine. *In the article defined problems of legal regulation of the status of foreigners and stateless persons participating in the ATO/Joint Forces Operation as servicemen who are contracted to military service in the Armed Forces of Ukraine and the National Guard of Ukraine, and in accordance with the Law of Ukraine «On the Status of War Veterans, Guarantees of their social protection» are entitled to the status of a participant in military hostilities. Analyzed the draft of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts Relating to the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons Participating in the Protection of the Territorial Integrity and Immunity of Ukraine» (№ 3433). Proved the urgency of its adoption.*

Keywords: *a foreigner, a stateless person, a participant in military hostilities in the East of Ukraine, administrative and legal regulation.*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ СВІДКІВ ПІД ЧАС ДОПИТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

О. І. Назарук

В статті розглянуто особливості забезпечення прав неповнолітніх свідків під час допиту у кримінальному провадженні. Визначено основні аспекти діяльності уповноважених осіб у цій сфері.

Ключові слова: *свідок, неповнолітній, права, забезпечення, допит.*

Показання свідків у кримінальному провадженні є одним з найбільш використовуваних джерел доказів. Особливої уваги, з точки зору їх отримання, заслуговують показання неповнолітніх свідків. Процесуальний статус неповнолітнього свідка пов'язаний з його віковими, соціально-психологічними, психофізичними та іншими особливостями.

Неповнолітнім у КПК України визначається малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Малолітньою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п.п. 11-12 ст. 3) [4].

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [4].

Допит неповнолітнього свідка регламентований ст.ст. 226-227 та ст. 354 КПК України. Згідно КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК). Подібне положення відтворено і у ст. 354 КПК України, а саме вказано, що допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – залучення вказаних осіб у кримінальне провадження.

Відповідно до ст. 44 КПК України як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності - опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою яких перебуває неповнолітній. Водночас, у КПК України чітко визначено які особи відносяться до категорії близьких родичів (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України). Так, для захисту прав неповнолітніх можуть залучатися такі повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, як рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки [4]. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання.

Етимологічне значення слова «забезпечення» трактується у декількох аспектах, а саме як: надання чи створення матеріальних засобів, або ж гарантування чогось [5, с. 42]. В теорії

кримінального процесу забезпечення прав людини визначається через сутність теоретичної конструкції «виконання обов'язку стосовно забезпечення прав учасників кримінального процесу», що вимагає активної діяльності компетентних органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження з приводу: роз'яснення права; створення умов для його реалізації і сприяння цьому; здійснення конкретних дій, спрямованих на попередження або усунення перешкод для його реалізації; виконання обов'язків, що кореспондують праву; захисту порушеного права або попередження його можливого порушення [2, с. 21].

Варто також погодитися з твердженням В. І. Камінської про те, що рівень гарантування прав та законних інтересів особи в кримінальному провадженні залежить від послідовності та конкретності вираження у законі обов'язків особи, яка веде процес [3, с. 32]. З огляду на викладене слідчий чи суд повинні здійснити відповідні процесуальні заходи щодо забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх чи малолітніх свідків.

Так, слідчий за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи, у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, має право обмежити участь законного представника у допиті або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

З аналізу різних наукових позицій, вважаємо, що участь педагога чи психолога, а також лікаря під час допиту варто розглядати як участь спеціалістів, що повинна сприяти налагодженню контакту з малолітньою чи неповнолітньою особою, налаштуванню його на давання достовірних та повних показань. З цього приводу слушно зазначає І. О. Бандурка, що завдання педагога або психолога, а також в необхідних випадках лікаря полягають у тому, щоб допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього [1, с. 167].

Слідчому, прокурору чи суду також варто враховувати, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [4].

З огляду на викладене вище, забезпечення прав неповнолітніх та малолітніх свідків під час допиту у кримінальному провадженні, слід розглядати, як систему передбачених законом заходів і способів, що реалізуються уповноваженими посадовими особами для створення умов щодо реалізації, охорони, захисту та відновлення прав і законних інтересів неповнолітніх чи малолітніх свідків, і таким чином виконання завдань кримінального провадження.

Література

1. Бандурка І. О. До питання про посилення захисту прав дітей – жертв злочинів та дітей – свідків в кримінальному судочинстві / І. О. Бандурка // Публічне право. – 2016. – № 1. – С. 164-171.
2. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Олена Володимирівна Верхогляд-Герасименко. – К., 2011. – 215 с.
3. Каминская В. И. Охрана прав и законных интересов граждан в уголовно-процессуальном праве / В. И. Каминская // Советское государство и право. – 1968. – № 10. – С. 26-28.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
5. Новий словник української мови: у 4 т. / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 2001. – Т. 2. – 911 с.

Nazaruk O. Providing the rights of juvenile witnesses during inquiry in a criminal proceeding.

The article deals with the peculiarities of providing the rights of juvenile witnesses during inquiry in a criminal proceeding. The main aspects of the activities of authorized persons in this area are determined.

Keywords: *witness, juvenile, rights, provision, inquiry.*

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ КЕРІВНИКА УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

В. Ф. Пузирний

У статті досліджено організацію праці керівника установи виконання покарань. Охарактеризовано та визначено основні ознаки праці керівника установи виконання покарань.

Ключові слова: праця, керівник, установа виконання покарань.

Актуальність проблеми організації управлінської праці властива будь-якій соціальній системі, зокрема й системі виконання покарань. Очевидно, що результативність роботи підрозділів установи виконання покарань багато в чому визначається належною організацією керівників власної трудової діяльності, що є найважливішою кваліфікаційною ознакою професіоналізму та відповідності займаній посаді. Однак, як показує практика, навіть найдосвідченіші з них часто не володіють технікою і навичками самоменеджменту, не вміють відрізнити головне від другорядного, мало що знають про способи й елементарні прийоми підвищення креативності та працездатності. Крім того, недооцінка ними організаційних аспектів реалізації управлінських функцій у частині визначення мети й планування, розподілу та спеціалізації праці, його раціональності може призвести до хронічного дефіциту робочого часу, низької якості виконання посадових обов'язків, напруженості морально-психологічного клімату в колективі, плинності кадрів та інших негативних наслідків, виправданих складністю оперативної ситуації.

Особливу увагу проблемам удосконалення організації праці, підвищення професіоналізму, насамперед керівників установ виконання покарань, приділяють у системі Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Так, Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р [1], передбачає удосконалення організаційно-штатної структури установ виконання покарань з метою раціонального розподілу функцій і повноважень між суб'єктами виконання покарань та вжиття заходів для підвищення престижності служби в органах і установах ДКВС України.

Успішна організація трудового процесу, в основі якого лежить реалізація апробованих форм, а також застосування технічних засобів, створює умови для успішної роботи, дозволяє при меншій витраті сил і засобів досягти більшої результативності управління. Як відомо, праця керівника – особливий різновид соціальної діяльності, яка організовує й регулює його діяльність, підвищує її ефективність, забезпечуючи тим самим її стабілізацію, впорядкування та узгодженість. Така діяльність реалізується в напрямках праці керівника - його функціях: інформаційно-аналітичної, координуючої, організаційної, контрольної тощо.

Кожна функція потребує організації, має свою специфіку, а також нормативне регулювання. Саме функції і визначають зміст праці керівників, у кожного з яких є так званий бюджет функціональних обов'язків, пов'язаних із посадовим регламентом. Для керівника установи виконання покарань у частковому співвідношенні більше половини цього бюджету припадає на функції планування й контролю.

Підвищена складність управлінської праці накладає свій іноді негативний відбиток на психофізіологічний стан керівника, який доволі часто відчуває сильне перенапруження в жорстких правових і етичних межах самореалізації. Як наслідок, не секрет, що за статистикою керівники більше піддаються різним захворюванням від надмірних навантажень.

Огляд спеціальної літератури, нормативних актів дає підстави виділити комплекс чинників, які певною мірою перешкоджають ефективній діяльності керівника установи виконання покарань, серед яких: недостатнє формування індивідуальної управлінської концепції; неузгодженість організаційних і особистих цінностей і цільових установок; слабо виражений ступінь наявності організаторських здібностей; безсистемність у знаннях, застосуванні умінь і навичок у практиці управлінської діяльності; відсутність творчого мислення; невміння організувати власну трудову діяльність; недоброчинне ставлення до співробітників; поверхові знання форм і методів управління колективом; відсутність прагнення до особистісного зростання; неспроможність мотивації співробітників; труднощі в установленні контактів із колегами по роботі, підпорядкованими співробітниками; застосування неефективного стилю і використовуваних методів керівництва; установка на себе і на своє просування по службі; відсутність прагнення до вирішення професійних

проблем; схильність до старого в переконаннях і поведінці; наявність конфліктних прагнень при керівництві колективом.

Не сприяє змістовній управлінській діяльності й досить специфічний її понятійний апарат, в якому потрібно добре розбиратися. Так, у теорії і практиці управління використовуються терміни «раціональність» і «ефективність», які, незважаючи на деяку схожість, мають сутнісні відмінності. Раціоналізацію в менеджменті прийнято розглядати в організаційно-тактичному й технічному аспектах. Організаційно-тактичне спрямування охоплює такі заходи, як наради, інструктажі, робота з документами з їх складання і оформлення, зберігання й пошуку, що пов'язано з технічним напрямом через використання сучасної оргтехніки та комп'ютерних технологій, інформаційно-довідкових систем і їх сервісів. Ефективність же розглядається як досягнення цілей із максимально можливою мінімальною затратою ресурсів та управлінської енергії в максимально короткий термін і з найбільшою повнотою. Під ефективністю управлінської діяльності розуміється її результативність і економічність, тобто здатність при невеликих затратах кадрових, фінансових, матеріальних, технічних, інформаційних ресурсів забезпечити виконання поставлених перед конкретним підрозділом цілей за схемою: «мета – результат праці – витрати».

Учені з менеджменту справедливо стверджують, що ефективне управління проявляється в умінні зрозуміти своє особисте стремління, у доброзичливому ставленні до підлеглих, раціональному використанні свого часу.

На думку А. І. Казанніка, організація управлінської праці являє собою безперервний процес оптимізації управлінської роботи, вдосконалення діючих структур, предметів і знарядь праці в частині впровадження у службову діяльність владних державних і муніципальних органів інноваційних досягнень у науці й техніці, передового вітчизняного та зарубіжного досвіду, що багато в чому буде сприяти підвищенню ефективності управління при мінімальних ресурсних витратах живої праці, економії бюджету робочого часу [2, с. 12].

Основне призначення праці керівника – організаційне забезпечення діяльності підрозділів системи ДКВС України, спрямоване на ефективне й раціональне досягнення нормативно закріплених цілей у сфері виконання покарань. Визначаючи основні ознаки праці керівника установи виконання покарань, можна дати його загальну характеристику: 1) є складовою частиною загального процесу функціонування установи виконання покарань; 2) формується на основі комплексного підходу і пов'язаний з усіма напрямками діяльності установи виконання покарань; 3) носить підлеглий характер щодо правоохоронної діяльності; 4) має вольовий характер; 5) не може оцінюватися тільки за власними параметрами, оскільки справжнім критерієм оцінки служить кінцевий продукт праці колективу; 6) відрізняється інтелектуальною якістю й особливим менталітетом; 7) несе велике інформаційне навантаження і її аналітичне супроводження; 8) супроводжується жорсткою правовою регламентацією; 9) характеризується наявністю певних стресогенних чинників (інформаційне навантаження, фактор відповідальності, дефіцит часу, міжособистісні та внутрішньоособистісні конфлікти); 10) завжди здійснюється в колективному середовищі; 11) відіграє особливу роль у механізмі державного управління в контексті специфічного типу взаємозв'язку із соціумом.

Ми також погоджуємось із думкою С. В. Зливка про те, що керівник повинен організувати процес спільного вирішення завдань діяльності установи (органу), відповідати за ухвалені рішення; створювати дух солідарності і співробітництва та командну роботу [3, с. 28].

Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що нині успішним керівником колективу установи виконання покарань є та людина, яка здатна управляти людьми, спираючись не на авторитет посади, а на знання їхніх інтересів і використання стимулів службової активності; не пригнічує підлеглих, а веде за собою силою авторитету й компетентності; включається в дії, що вимагають сміливості та вміння знаходити правильні рішення в повсякденній діяльності та в умовах екстремальної ситуації. Сучасна модель керівника установи виконання покарань має на увазі, що організатори управління повинні бути не тільки всебічно освічені та мати академічну кваліфікацію, а й таку професійну підготовку, у процесі якої переплітаються, взаємно доповнюють і збагачують один одного наука і практика.

Література

1. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-p>. (дата звернення 13.05.2019).

2. Казанник А. И. Научная организация управленческого труда в исполнительных органах государственной и муниципальной власти России: науч.-практ. пособ. – М.: Проспект, 2015. – 528 с.

3. Зливко С. В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності керівників органів і установ виконання покарань в Україні: автореф. ... докт. юрид. наук; спец. 12.00.07: адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / С. В. Зливко / Університет Державної фіскальної служби України. – Ірпінь. – 2019. – 40 с.

Puzyrnyi V. Organization of work of the leader of penitentiary institution. *The article deals with the organization of the work of the leader of the penitentiary institution. The main signs of the work of the leader of the penal institution were characterized and determined.*

Keywords: labor, leader, institution of punishment execution.

КОРЕКЦІЙНА РОБОТА ЯК ОСНОВНИЙ ЗАХІД ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

С. В. Романцова

Проаналізовано корекційну роботу як захід віктимологічної профілактики специфічного виду юридичної практики кримінологічного характеру та з'ясовано важливість поєднання реабілітаційних та корекційних заходів, а відтак їх комплексного використання задля недопущення сексуального насильства щодо дитини.

Ключові слова: корекційна робота, віктимологічна профілактика, сексуальне насильство, дитина.

Віктимологічна профілактика – основна ланка у системі віктимологічного впливу на злочинні прояви [1, с. 314], а отже, й на сексуальне насильство щодо дітей. У цьому контексті А. І. Долгова конкретизує, що віктимологічну профілактику становлять такі дві групи заходів:

1) заходи загального характеру, спрямовані на усунення ситуацій, що можуть призвести до можливості заподіяння шкоди (розповсюдження спеціальних пам'яток, як не стати жертвою злочину; інформування ЗМІ про конкретні випадки злочинних проявів на певній території; впровадження відповідного технічного захисту тощо);

2) заходи індивідуального характеру щодо забезпечення особистості безпеки потенційної жертви (інформування, особиста охорона, надання засобів індивідуального захисту тощо) у поєднанні із заходами, що спрямовані на відновлення чи активізацію особистісних захисних властивостей потенційної жертви (роз'яснювальні бесіди, навчання прийомам самооборони, оповіщення про можливі ситуації тощо) [2, с. 282].

Віктимологічна профілактика як специфічний вид юридичної практики, зокрема кримінологічного характеру, передбачає: всебічне вивчення особистості дитини – потенційної чи реалізованої жертви насильства з метою визначення її віктимогенних біосоціальних і психологічних якостей; з'ясування соціально-психологічної сутності віктимної поведінки, специфіки впливу на віктимогенні чинники та особистість дитини-потенційної чи реалізованої жертви сексуального насильства; виявлення й усунення підвищених ризиків віктимзації в найближчому оточуючому середовищі, зокрема оточенні сім'ї та у процесі спілкування з однолітками.

Залежно від стадій розвитку загроз сексуального насильства щодо дитини (потенційної чи реалізованої жертви) та засобів впливу на них віктимологічну профілактику можна окреслити як діяльність, що складається з таких етапів:

1) рання віктимологічна профілактика, об'єктом якої є діти, котрі ще не зазнали сексуального насильства, а потенційні загрози його вчинення ще не набули конкретних форм прояву;

2) безпосередня віктимологічна профілактика, об'єктом якої є діти з так званою «ризикованою поведінкою», яка підвищує ймовірність застосування до них сексуального насильства (вживають алкогольні напої, наркотичні засоби, займаються жебрацтвом, втікають з дому тощо), а також сформоване найближче побутове оточення, що не сприяє їх належній соціалізації, не забезпечує належного захисту від імовірних проявів насильства, зокрема сексуального («проблемні» родини, де батьки (особи, які їх замінюють) не приділяють належної уваги вихованню, навчанню дітей, самі зловживають алкогольними напоями, допускають немедичне вживання наркотичних засобів, мають проблеми у міжособистісному спілкуванні з дітьми тощо);

3) віктимологічне запобігання рецидиву, яке здійснюється щодо дітей-реалізованих жертви сексуального насильства з метою недопущення їх повторної віктимізації, зокрема педофільної.

На етапі безпосередньої віктимологічної профілактики пріоритет має надаватися заходам корекційного характеру, що передусім передбачають формування оптимальних психолого-педагогічних умов для ефективної соціалізації дитини, її інтелектуального, емоційного, мотиваційного розвитку, поведінкової та вольової активності, підтримки розвитку її творчого потенціалу [3, с. 88]. Водночас корекційному впливу підлягає не лише девіантна поведінка дитини, її негативні нахили, а й середовище, яке спонукає до розвитку віктимних якостей дитини чи створює умови, які підвищують ризик сексуального насильства чи то в колі сім'ї, чи за її межами. Психологічну роботу з дитиною слід спрямувати на нейтралізацію відчуження її шляхом корекції її кризового стану та встановлення довірливих стосунків між дитиною та спеціалістами. Зокрема, психолого-педагогічна діагностика стану дитини має охоплювати: визначення психоемоційного стану; з'ясування умов життя та виховання дитини в сім'ї; встановлення індивідуальних особливостей розвитку, особистісних якостей, інтересів, а також причин самовільного місця проживання та навчання, втечі з родини тощо).

Відтак корекційна робота з дитиною-реалізованою жертвою сексуального насильства передбачає:

- об'єктивних і суб'єктивних чинників віктимної поведінки дитини, а також виявлення «позитивних» і «негативних» якостей її особистості;
- конкретизацію цілей, уточнення способів усунення віктимних поведінкових проявів дитини та формування антивіктимних якостей її особистості;
- переконання й роз'яснення небезпечності конкретних проявів віктимної поведінки дитини, що пов'язані з можливістю повторного вчинення сексуального насильства щодо дитини та закріплення мотивації антивіктимної поведінки;
- формування безпечного середовища життєдіяльності дитини в її родині, найближчого побутового оточення, а також засвоєння типових моделей поведінки спілкування з незнайомими людьми, зокрема в мережі Інтернет;
- встановлення довірливих взаємин зі суб'єктами соціального захисту дитини, зокрема від проявів сексуального насильства;
- закріплення прищеплених антивіктимних якостей і зразків поведінки у повсякденному житті, спілкуванні з оточуючими, що має супроводжуватися схваленням суб'єктом віктимологічної профілактики тих позитивних змін, що відбулися у поведінці дитини, в її соціально-психологічних та моральних якостях й оцінках.

Однією з найпоширеніших психотравм у дитини-реалізованої жертви сексуального насильства є сильний страх за своє майбутнє. Зокрема, у випадках, коли з дитина є латентною жертвою сексуального насильства, саме страх є тією психологічною рисою, що заохочує сексуального насильника до тривалих проявів сексуального насильства щодо дитини. Саме страх перешкоджає дитині звертатися до правоохоронних органів чи будь-кому повідомити про свою проблему. І, врешті, страх перешкоджає протистояти насильнику, якщо не фізично, то в будь-який інший спосіб емоційно висловлювати свій протест. У таких випадках метою корекційної роботи задля недопущення рецидиву сексуального насильства щодо дитини є навчання дитини самостійності, заохочення до ініціативності. Корекційна робота з дітьми так званими «тривожними жертвами сексуального насильства» має проводитися за трьома напрямом: підвищення самооцінки; розвиток навичок керувати собою у конкретних, найбільш хвилюючих, ситуаціях; зняття м'язової напруги [4, с. 103].

За результатами корекційної роботи, у дитини-жертви сексуального насильства формуються рефлексивні навички щодо корегування особистої поведінки, що має значення для недопущення рецидиву сексуального насильства, а також стає передумовою подальшого саморозвитку антивіктимних якостей, властивостей і зразків поведінки.

Водночас, варто наголосити на важливості поєднання реабілітаційних та корекційних заходів, а відтак їх комплексного використання задля недопущення рецидиву сексуального насильства щодо дитини.

Література

1. Кабанов П. А. Виктимологическая реабилитация жертв преступлений: понятие, содержание и место в системе виктимологического направления воздействия на преступность. Пробелы в российском законодательстве. 2008. – № 1. – С. 313-315.
2. Криминология: учеб. / под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Проспект, 2008. – 899 с.

3. Холковська І. Л. Корекційна педагогіка. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 328 с.

4. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / авт.: Л. С. Волинець, Л. П. Гурковська, І. В. Савчук. К.: ТОВ «К.І.С.», 2011. – 132 с.

Romantsova S. Corrective work as the main way of victimological prevention of sexual violence against children. *The corrective work as an event of victimological prevention of a specific type of legal practice of criminological character is analyzed and the importance of a combination of rehabilitation and corrective measures, and, therefore, their integrated use for the prevention of sexual abuse of the child, has been clarified.*

Keywords: *correctional work, victimological prevention, sexual violence, children.*

INSTYTUCJA MEDIACJI – DOŚWIADCZENIA REFORMY POSTĘPOWANIA PRZED SĄDAMI ADMINISTRACYJNYMI

M. Samcik

W związku z reformą sądownictwa administracyjnego, realizowaną na podstawie postanowień Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483), została uchwalona ustawa Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2002 r. Nr 153, poz. 1270). Głównym założeniem reformy miało być usprawnienie postępowania przed sądami administracyjnymi z uwzględnieniem postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, jak i Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz orzecznictwa organów międzynarodowych, tak aby zapewniała przede wszystkim ochronę szeroko rozumianych praw człowieka.

Ustawodawca wprowadzając mediację do postępowania sądowniczoadministracyjnego wskazywał na konieczność poszukiwania alternatywnych metod rozstrzygania sporów¹, które prowadziłyby do zredukowania czasu potrzebnego na jego zakończenie, a tym samym na rozwiązanie sporu toczącego się pomiędzy organem administracji publicznej a stroną sporu.

Postępowanie mediacyjne wprowadzone powyższą ustawą stanowiło szczególny tryb postępowania sądowniczoadministracyjnego o charakterze fakultatywnym. Jego celem było poszukiwanie przez strony przy udziale sądu takiego sposobu załatwienia sprawy w granicach obowiązującego prawa, który miało być satysfakcjonujące dla stron².

Organowi administracyjnemu umożliwiono przychylenie się do skargi na etapie postępowania przed sądem administracyjnym, ale mógł to uczynić jedynie w porozumieniu ze skarżącym. Mediacja stanowiła zatem instytucję pozwalającą w istocie organowi administracji na weryfikację posiadanej wiedzy o sprawie, w tym prawidłowości rozstrzygnięcia (czynności)³.

Instytucja mediacji zaczęła być, w praktyce stosowana dopiero od początku 2004 roku. Celem postępowania mediacyjnego było rozważenie i wyjaśnienie stanu faktycznego i prawnego sprawy w taki sposób, aby strony mogły poczynić ustalenia co do sposobu jej załatwienia w granicach obowiązującego prawa. Rolą zaś prowadzącego postępowanie mediacyjne było wyjaśnienie stronom, czy w toku postępowania przed organem administracji publicznej doszło do naruszenia prawa, na czym ono polegało, jakie mogą być następstwa konkretnego uchybienia obowiązującym przepisom i wreszcie jakie działania powinny być podjęte przez organ administracji w celu usunięcia stwierdzonych naruszeń. Z kolei organowi administracyjnemu należało wskazać, że dopuścił się określonych naruszeń prawa, które winny prowadzić do wyeliminowania z obrotu prawnego wadliwego aktu lub czynności i merytorycznego załatwienia sprawy administracyjnej (por. art. 117 § 1).

Zgodnie z art. 116 § 1 postępowanie mediacyjne prowadził sędzia lub referendarz sądowy wyznaczony przez przewodniczącego wydziału. Posiedzenie mediacyjne odbywało się z udziałem stron. Nie było przeszkód, aby w toku postępowania mediacyjnego zostało przeprowadzone uzupełniające postępowanie dowodowe w zakresie określonym w art. 106 § 3, jeżeli było to uzasadnione celem mediacji.

© Samcik M., 2019

¹ Z. Kmiecik, Mediacja i koncyliacja w prawie administracyjnym, Kraków 2004 r., passim.

² W. Rymś, Postępowanie mediacyjne, w: Zagadnienia, s. 44.

³ Z. Kmiecik, Postępowanie mediacyjne i uproszczone w postępowaniu przed sądem administracyjnym, PiP 2003, nr 10, s. 25

W szczególności, gdy z okoliczności sprawy wynikało, że przeprowadzenie dowodu z dokumentu mogło przyczynić się do wyjaśnienia sprawy i przyjęcia wspólnych ustaleń¹.

Z przebiegu posiedzenia mediacyjnego spisywano protokół, w którym zamieszczano stanowiska stron, a w szczególności dokonane przez strony ustalenia co do sposobu załatwienia sprawy. W dalszej kolejności na podstawie ustaleń dokonanych w postępowaniu mediacyjnym, organ uchylał lub zmieniał zaskarżony akt albo wykonywał lub podejmował inną czynność stosownie do okoliczności sprawy w zakresie swojej właściwości i kompetencji. W sytuacji, gdy strony nie dokonały ustaleń co do sposobu załatwienia sprawy, podlegała ona rozpoznaniu przez sąd.

W takim kształcie instytucja mediacji nie przyjęła się w polskim systemie sądownictwa administracyjnego. Z informacji o działalności sądów administracyjnych w latach 2004-2009 wynika, że wpłynęło do nich łącznie 43.302 skarg. Postępowanie mediacyjne prowadzono w 1199 sprawach, a zakończyło się ono załatwieniem jedynie w 389 przypadkach².

Jako główny powód braku zainteresowania stron rozstrzygnięciem sprawy w toku postępowania mediacyjnego wskazywano zakres jej stosowania wyznaczony przez przepisy prawa. Zarzutem stawianym tej instytucji był brak jasności co do tego, czy można mediuować o zgodności z prawem decyzji administracyjnych, niską kulturę prawną społeczeństwa, a także okoliczność, że mediatorem był referendarz sądowy lub sędzia, który z uwagi na dotychczas wykonywane zadania, z racji zajmowanego stanowiska oraz posiadanej wiedzy często nie był w stanie przyjąć postawy osoby neutralnej i obiektywnej.

Mediacja doczekała się istotnych zmian proceduralnych wprowadzonych nowelą z kwietnia 2017 r. którą wprowadzono mediację również do postępowania administracyjnego. Jak uzasadniano w projekcie noweli (VIII kadencja, druk sejm. nr 1183), cele wprowadzenia postępowania mediacyjnego to zbliżenie administracji do społeczeństwa i zapewnienie kształtowania stosunków administracyjnoprawnych w sposób zwiększający wpływ stron postępowania na swoje sprawy, a także sprawy istotne dla społeczeństwa, w którym strony funkcjonują (partycypacja społeczeństwa we władztwie administracyjnym).

W obecnym kształcie uregulowanym w ustawie z dnia 30 sierpnia 2002 r.

Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2018 r., poz. 1302 t.j.) celem postępowania mediacyjnego, zgodnie z nowymi przepisami jest wyjaśnienie i rozważenie okoliczności faktycznych i prawnych sprawy oraz przyjęcie przez strony ustaleń co do sposobu jej załatwienia w granicach obowiązującego prawa (art. 115§ 1). Przyjmuje się, że przez wyjaśnienie i rozważenie okoliczności faktycznych i prawnych sprawy należy rozumieć podjęcie tych wszystkich argumentów faktycznych i prawnych, które prowadzą do przyjęcia ustaleń satysfakcjonujących obie strony i skutkujących w konsekwencji bezprzedmiotowością sprawy zawisłej przed sądem³.

Istotna zmiana dokonała się w zakresie osoby prowadzącej mediację. Obecnie postępowanie mediacyjne prowadzi mediator wybrany przez strony. Tylko w przypadku postępowania mediacyjnego prowadzonego z urzędu, jeżeli strony nie dokonały zgodnego wyboru mediatora, sąd, kierując sprawę do mediacji, wyznacza mediatora posiadającego odpowiednią wiedzę i umiejętności w zakresie prowadzenia mediacji w sprawach danego rodzaju.

Mediatorem zgodnie z art. 116 § 3 może być osoba fizyczna, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych i korzysta z pełni praw publicznych, w szczególności mediator wpisany na listę stałych mediatorów lub do wykazu instytucji i osób uprawnionych do prowadzenia postępowania mediacyjnego, prowadzonych przez prezesa sądu okręgowego. Zaznaczono również, że mediator winien posiadać odpowiednią wiedzę i umiejętności w zakresie prowadzenia mediacji w sprawach danego rodzaju.

Po skierowaniu sprawy do mediacji przewodniczący wydziału niezwłocznie przekazuje mediatorowi dane kontaktowe stron oraz ich pełnomocników, w szczególności numery telefonów i adresy poczty elektronicznej, jeżeli je posiada.

Samo postępowanie mediacyjne nie jest jawne. Mediator, strony i inne osoby biorące udział w postępowaniu mediacyjnym są obowiązani zachować w tajemnicy fakty, o których dowiedzieli się w związku z prowadzeniem mediacji, chyba że strony postanowią inaczej. Jednocześnie propozycje ugodowe, ujawnione fakty lub oświadczenia złożone w toku postępowania mediacyjnego nie mogą być wykorzystywane po jego zakończeniu, z wyjątkiem ustaleń zawartych w protokole z przebiegu postępowania mediacyjnego.

¹ T. Świetlikowski, Mediacja w postępowaniu sądownoadministracyjnym (ujęcie praktyczne), ZNSA 2005, nr 2-3, s. 44.

² opracowanie na podstawie: <http://www.nsa.gov.pl/index.php/pol/NSA/Statystyki-WSA2>.

³ por. B. Dauter, Mediacja w postępowaniu sądownoadministracyjnym [w:] Ius et lex. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Kabata, red. S. Pikulski [i in.], Olsztyn 2004, s. 98

Wynik postępowania mediacyjnego, a w szczególności przyjęte ustalenia co do sposobu załatwienia sprawy nie mają charakteru materialnoprawnego tzn. ustalenia przyjęte przez strony nie kształtują same przez się treści stosunku prawnego czy stanu prawnego, lecz jedynie tworzą podstawę proceduralną do podjęcia przez organ nowego rozstrzygnięcia w takiej formie działania, która jest właściwa dla załatwienia danej sprawy¹.

Mając na uwadze osobę mediatora - osoby powoływanej spoza osób zatrudnionych przez sąd przed, którym sprawa zawisła - ustawodawca uznał, że mediator ma prawo do wynagrodzenia i zwrotu wydatków związanych z przeprowadzeniem mediacji, chyba że wyraził zgodę na prowadzenie mediacji bez wynagrodzenia. Koszty wynagrodzenia i zwrotu wydatków związanych z przeprowadzeniem mediacji pokrywają strony.

Z przebiegu posiedzenia mediacyjnego spisywany jest protokół, którego najistotniejszym elementem jest w przypadku pozytywnego wyniku mediacji jest treść podjętych ustaleń. W szczególności muszą one precyzyjnie określać, do czego zobowiązują się strony mediacji, wskazywać formę oraz dokładny termin wykonania ustaleń.

Z informacji o działalności sądów administracyjnych za 2017 r. wynika, że wpłynęło do nich ponad 72 tys. skarg. Wskazuje się w nim wprost " Pomimo nowelizacji postępowania mediacyjnego, podobnie jak w minionych latach, instytucja ta nie znalazła szerszego zastosowania w sądownictwie administracyjnym. W 2017 r. wszczęto jedno postępowanie mediacyjne w sprawie dostępu do informacji publicznej, które jeszcze nie zakończyło się².

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ

O. I. Sасko

Дослідження еволюції інституту кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей на підставі аналізу історичного досвіду, дозволить врахувати його позитивні сторони, уникнути негативних аспектів і визначити перспективні напрями використання його в сучасній кримінально-правовій доктрині.

Трудова експлуатація дитини є негативним явищем суспільства, яке має історичні корені. Експлуатація негативно впливає на формування особистості дитини, що в подальшому призводить до її становлення в суспільстві. Особливо це стосується експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці.

Ключові слова: експлуатація дітей, історичний досвід, кримінальна відповідальність.

Трудова експлуатація дитини – це одна із негативних явищ суспільства, яка має історичні корені. Експлуатація впливає на формування особистості дитини, що в подальшому призводить до її становлення в суспільстві. Особливо це стосується експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, а також використання малолітньої особи.

Дослідження еволюції інституту кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей на підставі аналізу історичного досвіду, дозволить врахувати його позитивні сторони, уникнути негативних аспектів і визначити перспективні напрями використання його в сучасній кримінально-правовій доктрині.

Україна має свої історичні корені виникнення і поширення правових норм з охорони прав дітей та захисту їх від експлуатації. У праві Київської Русі не існувало норм, які б охороняли інтереси дітей.

Перші згадки про запровадження відповідальності за використання праці дітей, з'являються в той період, коли як і в багатьох капіталістичних країнах, на фабриках і заводах царської Росії в XIX столітті широко використовувалася дешева праця дітей і підлітків. Надмірна тривалість робочого дня, використання праці дітей і підлітків у нічний час, низька заробітна плата, тривалі терміни учнівства, повна відсутність гігієнічних умов праці, жахливі побутові умови, а також неможливість відвідувати школу для здобування мінімальної освіти стали причиною виступів і страйків робітників Росії за

¹ por. W. Ryms [w:] Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Zagadnienia wybrane. Materiał na konferencję sędziów NSA, Popowo 20–22 października 2003, Warszawa 2003, s. 68).

² pracowanie na stronie: <http://www.nsa.gov.pl/sprawozdania-roczne.php>

© Саско О. І., 2019

законодавче регулювання умов праці підлітків. Значно пізніше, під час перебування України у складі Російської імперії, у зв'язку з розвитком промисловості і виникненням робочого руху, з'являються перші документи стосовно праці неповнолітніх.

Криза виробництва, що розпочалася в Російській імперії взимку 1880-1890 рр., значно погіршила умови життя робітників, перетворивши його на злиденне. У зв'язку з цим протест робітників набув форми страйкової боротьби небаченого розмаху і примусив уряд вирішити робітниче питання впритул, що відобразилося в роботі над створенням фабрично-трудова законів [4, с. 19]. Перший з них мав назву «Про малолітніх, які працюють на заводах, фабриках і мануфактурах» 1882 р. видання і містив такі положення: діти обох статей, які не досягли дванадцяти років, не допускалися до праці; неповнолітні у віці від дванадцяти до п'ятнадцяти років не могли працювати понад восьми годин на добу; у вихідні та святкові дні заборонялася праця дітей від дванадцяти до п'ятнадцяти років; неповнолітнім, які не досягли п'ятнадцяти років, заборонялося працювати на шкідливих виробництвах.

Крім даного Закону, у середині та особливо у кінці XIX сторіччя, у Росії були прийняті також інші закони, які регулювали працю неповнолітніх, зокрема, закон 1845 р. видання, в якому заборонялася нічна праця малолітніх у віці до дванадцяти років на фабриках. Крім того, першого червня 1882 р. був прийнятий Закон про працю малолітніх, згідно якого правового виразу набували складові статті 107-121 Статуту промислової праці, які регламентували працю малолітніх у віці дванадцяти-п'ятнадцяти років. Вік, з якого малолітні мали змогу працювати, визначався у дванадцять років, а тривалість праці при цьому складала: вісім годин – у разі праці в одну зміну; дев'ять годин – на фабриках, які працювали у дві зміни. Виключення також складали святкові дні, під час яких малолітніх осіб взагалі не допускали до праці [6, с. 32].

Однак згадані закони про працю не містили вказівки про відповідальність підприємців за порушення даних законів, і передбачені ними обмеження залишалися всього лише бажаними змінами. Відносно ж шкільної освіти малолітніх, на яку була звернена особлива увага у працях різних комісій, то дані законоположення надавали лише право фабрикантам відкривати школи для малолітніх працівників, причому відкриття та утримання цих навчальних закладів не було їх безпосереднім обов'язком, так само як і не було встановлено будь-якого збору на ці школи.

У перші роки Радянської влади був створений спеціальний орган, який забезпечував контроль за дотриманням трудового законодавства, особливо відносно підлітків, діяльність якого регулювалася Декретом «Про інспекцію праці», де містився спеціальний розділ, присвячений охороні праці малолітніх і підлітків [1, с. 168]. У післяреволюційний період було прийнято 8 серпня 1918 р. постанову про обмеження нічної праці жінок та підлітків [2, с. 108]. Але дотримувалися даного нормативного документу не завжди, оскільки використання праці неповнолітніх осіб було зумовлено, так званими, «революційними» потребами. 23 вересня був виданий декрет «Про дитячу соціальну інспекцію», до завдань якої належала, зокрема, боротьба з експлуатацією дітей і жорстким з ними поведінням в ремісничих, кустарних, фабричних та інших підприємствах і установах, у родині. У разі виявленні випадків недотримання правил щодо охорони праці або взагалі експлуатації малолітніх і підлітків, які працюють по найму, інспектори соціальної допомоги повинні були негайно повідомляти про такі випадки інспекцію праці [3, с. 7].

Суттєві зміни були внесені у трудове право України у 1921 р., зокрема, відбулося прийняття Кодексу законів про працю неповнолітніх та підлітків. Проте відповідальності за порушення даних норм шляхом будь якої з форм експлуатації запроваджено не було.

У суспільстві завжди існувала така категорія дітей, як безпритульні та діти-сироти, котрі були легкою здобиччю злочинців, які знущалися над ними, жорстоко з ними поводитися, до того ж такі діти найбільше піддавалися різним видам експлуатації. Починаючи з 20-х рр. XX століття було прийнято низку важливих документів, які не тільки визначали заходи щодо боротьби з поширенням дитячої бездоглядності та безпритульності, а й містили норми стосовно покарання за залучення дітей до різних форм експлуатації. Наприклад, постанова Ради Народних Комісарів «Про заходи по боротьбі з дитячою безпритульністю» від 11 червня 1922 р. містила вказівку про те, що батьки або інші особи, які експлуатують неповнолітніх шляхом отримання прибутку, передаються народному судові [6, с. 44].

За період існування Радянської влади, тобто до 1930 р., великим соціальним негараздом була вулична проституція дітей. Тому значна увага керівництва радянської держави була приділена розробці негайних заходів щодо боротьби з цим негативним явищем та умовами, які його спричинили. Про це свідчить постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про боротьбу з проституцією» від 13 липня 1921 р., яка надавала право центральним та місцевим

міжвідомчим комісіям притягати до судової відповідальності власників місць розпусти та звідництва або осіб, які користуються тяжким матеріальним становищем жінок та дівчат [5, с. 324].

У наступний історичний період ніяких нормативно-правових актів, які б передбачали хоча б якусь відповідальність за експлуатацію дітей не було, хоча таке негативне явище процвітало не лише в Україні, але і в інших країнах. Тому і було прийнято ряд Конвенцій, які б могли вирішити дане питання.

Після проголошення незалежності Конституцією України передбачено, що використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється (ст. 43) та будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52). Тобто Основний закон здійснює посилення на закріплені адміністративним та кримінальним законодавством відповідальності за експлуатацію дитини, в тому числі трудову.

У квітні 2001 р. був прийнятий КК України, який містив у своїй редакції злочин «Експлуатація дітей». Даний склад злочину передбачав відповідальність за експлуатацію дітей, оскільки вчинення злочину полягає у використанні їх праці з метою отримання прибутку. Це принципово нове положення стосовно захисту дітей, введення якого в дію було зумовлено зобов'язанням України внести зміни до законодавства у зв'язку з ратифікацією низки міжнародно-правових документів. Законодавець закріпив, що під експлуатацією потрібно розуміти використання дитини для отримання прибутку внаслідок привласнення результатів її праці повністю або в більшій частині. При цьому визначив, що обов'язковою ознакою даного злочину є спосіб вчинення злочину – експлуатація дитини шляхом використання її праці.

Законом України від 5 липня 2011 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи» мету отримання прибутку було виключено з тексту диспозиції ст. 150 КК України). А також доповнено ст. 150 КК України частиною 3, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення експлуатації дітей організованою групою.

У даній нормі закріплено відповідальність про трудову експлуатацію дітей. Кримінальний Кодекс України 15 січня 2009 року було доповнено новою статтею 150-1, яка передбачила відповідальність за використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом. Потреба поповнення КК даною статтею полягала в тому, що жебрацтво в Україні можна розглядати як професію, в якій використовується специфічний спектр ресурсів, а групу жебраків – як доволі стійкий професійний колектив із власною морально-ціннісною системою і своїми правилами поведінки. Дану норму теж можна розглядати, як експлуатацію дітей, оскільки дітей використовують у певному бізнесі.

Говорячи про місце у вітчизняному КК норм, які стосуються кримінальної відповідальності за сексуальну експлуатацію дітей, то такі норми передбачені наступними статтями КК України: торгівля людьми, вчинена щодо неповнолітньої або малолітньої особи з метою експлуатації, а саме сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусової праці або примусового надання послуг (частини 2, 3 ст. 149); примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 3 ст. 301); втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією, вчинене щодо неповнолітнього або малолітнього (частини 3, 4 ст. 303).

Законодавство України про кримінальну відповідальність усіх історичних періодів було спрямоване на охорону та захист прав дітей від негативного злочинного впливу дорослих осіб. А також мало на меті забезпечення належного захисту прав та інтересів дітей і запобігання поширенню експлуатації дітей у різних її проявах.

Література

1. Васильківська І. П. Використання дитячої праці: кримінально-правовий аспект/ І. П. Васильківська // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 3. – С. 168-171
2. Квітка Я. М. Проблеми правового захисту дітей в Україні/ Я. М. Квітка// Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 3. – С. 107-113.
3. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»/ С. Г. Киренко. – К., 2003. – 18 с.
4. Мульська О. П. Дитяча праця в Україні: стан, тенденції та механізми регулювання: монографія/ О. П. Мульська; ред.: У. Я. Садова; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долишнього. – Львів: ІРД ім. М. І. Долишнього НАНУ, 2015. – 228 с.
5. Ольховик Л. А. Правовий статус дитини/ Ольховик Л. А.// Актуальні проблеми політики. – 2004. – Вип. № 19. – С. 320-328.

6. Петрашук О. П. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен: Навч.-метод. посіб. /О. П. Петрашук, З. Доннелл, С. Д. Максименко, Г. Г. Науменко, В. Г. Панок; ред.: І. І. Цушко; Міжнар. прогр. з викоренення найгірших форм дит. праці в Україні. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 511 с.

Sasko O. Development of the institute of criminal responsibility for exploitation of children: historical aspect. *The study of the evolution of the institute of criminal responsibility for the exploitation of children based on the analysis of historical experience, will allow taking into account its positive aspects, avoid negative aspects and determine the perspective directions of its use in modern criminal-law doctrine.*

Exploitation negatively affects the formation of the child's personality, which in the future leads to its becoming a society. This is especially true of the exploitation of a child who has not reached the age from which the law permits employment, through the use of his work.

Keywords: *exploitation of children, historical experience, criminal responsibility*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Г. І. Сисоєнко

У статті, на підставі проведеного аналізу кримінального процесуального законодавства України, обґрунтовано і запропоновано варіанти змін і доповнень окремих норм кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: *досудове розслідування, ексгумація, освідування особи.*

Реалізація окремих положень нового кримінального процесуального законодавства України свідчать про наявність необхідності внесення до нього відповідних змін і доповнень. Влітку 2018 року у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України було створено комісію (яка була поділена на 4 підгрупи в залежності від того, який Розділ Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) вона розглядала) із юристів, які представляли різні наукові заклади країни, практичні підрозділи різних відомств, адвокатів, представників Консультативної місії Європейського Союзу та громадської організації «Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка» для підготовки суттєвих змін до діючого КПК. Була проведена значна робота, зокрема аналізу і обговоренню піддані всі статті КПК та запропоновано багато змін і доповнень. На жаль, більшості правників нашої країни нічого не відомо про роботу цієї комісії. Їх напрацювання так і не були внесені на розгляд Верховної Ради України.

За результатами особистої участі у робочій підгрупі № 2, яка розглядала питання Розділу III Досудове розслідування, мною було запропоновано внести зміни і доповнення майже у 20 статей КПК. Зупинюсь на окремих статтях цього розділу, оскільки формат повідомлення не дозволяє зупинитись на кожній окремо.

По-перше, це початок досудового розслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Наявність цього положення, в сукупності з ч.4 ст. 214 КПК, згідно якого відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається, призвели до того, що на сьогодні у провадженні слідчих різних відомств одночасно перебуває 150 і більше кримінальних проваджень. Однією із причин, крім такої побудови самої ст. 214 КПК, які призвели до такого стану в органах досудового розслідування України, на нашу думку, є скасування стадії порушення кримінальної справи (кримінального провадження), як це було передбачено Кримінально-процесуальним кодексом 1960 року [1, с.138].

В даній ситуації доцільно доповнити ст. 214 КПК положенням, відповідно до якого, слідчий і прокурор мали б право, у разі виявлення у заяві чи повідомленні обставин про вчинення діяння, яке не свідчить про вчинення кримінального проступку чи злочину, а є адміністративним, цивільно-правовим, дисциплінарним правопорушенням, внести таку заяву чи повідомлення до ЄРДР і

одночасно винести постанову про відмову розпочати процесуальну діяльність у формі досудового слідства чи дізнання. У разі наявності в заяві чи повідомленні обставин, що свідчать про вчинення кримінального проступку чи злочину, слідчий, прокурор вносять відповідні відомості до ЄРДР, складають постанову про початок досудового розслідування та проводять його у повному обсязі.

По-друге, у переліку слідчих (розшукових) дій (Глава 20 КПК) відсутня вказівка на можливість проведення такої слідчої (розшукової) дії як огляд місця події, про що вказано в ч. 3 ст. 214 КПК. Запропоновано залишити згадку про огляд місця події в ч. 3 ст. 214, а саме положення про Огляд місця події, як слідчу (розшукову) дію та включити до ст. 237 Огляд, доповнивши її частиною другою наступного змісту: «Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Місце події – ділянка місцевості чи приміщення, де відбулась подія, що має ознаки злочину чи кримінального проступку, або де виявлено сліди, залишені в результаті дій злочинця або жертви у процесі вчинення злочинних дій, готування до них або приховання їх наслідків.».

Наступна пропозиція пов'язана із тим, що у ст. 238 КПК не передбачено безпосередню процесуальну форму відображення результатів участі судово-медичного експерта або лікаря в огляді трупа. За виключенням того, що відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК особа, яка проводить процесуальну дію може долучити до протоколу письмове пояснення спеціаліста, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії. Більшість слідчих і прокурорів не має належних знань в галузі медицини для відображення у протоколі специфіки участі судово-медичного експерта або лікаря в огляді трупа. Доречно закріпити в цій статті положення, відповідно до якого судово-медичний експерт або лікар, які залучені до проведення огляду трупа, за результатами проведеного ними огляду складають відповідний акт, який є обов'язковою складовою частиною протоколу огляду, який складає слідчий або прокурор [2, с. 381].

Також, необхідно внести майже аналогічні доповнення до ст. 239 КПК Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, оскільки під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. Ст. 239 КПК не передбачає безпосередню процесуальну форму відображення участі судово-медичного експерта в огляді трупа, пов'язаному з ексгумацією, особливо тих дій, які пов'язані з вилученням зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень. Сама процедура проведення огляду трупа з його ексгумацією відображається в протоколі, а стосовно відображення процедури вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, дій, які вчиняє судово-медичний експерт, в ст. 239 КПК нічого не вказано, що і викликає необхідність усунення цієї прогалини. Вилучення зразків тканини і органів трупа повинно бути відображено судово-медичним експертом у акті, а не у письмовому поясненні спеціаліста, відповідно до п.2 ч.2 ст. 105 КПК. Акт додається до протоколу огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією і є його обов'язковою складовою частиною. Доцільно змінити і назву ст. 239 КПК, адже спочатку відбувається процедура ексгумації, а вже потім огляд, вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень, та інші дії [2, с. 382].

Питання участі спеціаліста у галузі медицини (судового-медичного експерта або лікаря) стало основою для того, щоб поставити питання про необхідність внесення змін і доповнень до ст. 241 КПК Освідування особи. У даній статті не враховано положення про те, що освідування особи є двох видів: слідче і судово-медичне. Також, необхідно враховувати те, що це слідча (розшукова) дія і лікар проводить її, як це передбачено у ч.2 ст. 241 КПК, не може, оскільки ініціатором її проведення, і право на її проведення, на підставі постанови прокурора має слідчий або прокурор. У разі оголення освідуваної особи іншої статі слідчий, прокурор не має право бути присутніми при освідуванні. Результати такого освідування слідчий, прокурор має відобразити в протоколі тільки зі слів судово-медичного експерта або лікаря. Доцільно надати право судово-медичному експерту самостійно відобразити результати освідування у акті, а коли освідування здійснює лікар, він видає довідку, які додаються до протоколу освідування і є його обов'язковою складовою частиною [2, с. 385].

Також в даній статті необхідно було б вказати про обов'язкове дотримання належних санітарних норм, передбачених МОЗ України, при проведенні освідування особи, та доповнити її правилами відібрання біологічних зразків у особи, про що вказано в ч. 3 ст. 245 КПК, але які відсутні у ст. 241 КПК.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КПК кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій. Згідно зі ст.ст. 91, 277, 291 КПК прокурор формулює свою правову позицію в

обвинувальному акті (або в інших документах передбачених ч. 2 ст. 283 КПК) і передає його до суду. В КПК не передбачено право сторони захисту висловити свою правову позицію, на протипагу такому праву сторони обвинувачення, аж до моменту судових дебатів під час судового розгляду. Все це відбувається під час дії ч. 2 ст. 22 КПК, відповідно до якої сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом.

Також необхідно враховувати, що положення ч. 5 ст. 291 КПК стосовно заборони надання суду, крім обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, інших документів до початку судового розгляду, стосується виключно сторони обвинувачення. Тому, ст. 283 КПК може бути доповнена ч. 4 наступного змісту: «Сторона захисту має право звернутись до суду із відповідним клопотанням, у якому викласти свою правову позицію стосовно дій, виконаних прокурором відповідно до ч. 2 ст. 283 цього Кодексу. Клопотання складається з вступної, описової, заключної частини і додатків. Копія клопотання надсилається прокурору, потерпілому і підлягає оголошенню під час судового розгляду після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу» [3, с. 108].

Ці та інші пропозиції, які були висловлені під час роботи в комісії, свідчать про нагальну необхідність вдосконалення КПК. Практика застосування КПК свідчить про необхідність внесення змін і доповнень щодо певних норм, приведення їх у відповідність між собою, визначення чіткого порядку проведення ряду процесуальних дій. Лише за таких умов можлива реалізація визначених у ст. 2 КПК завдань кримінального провадження.

Література

1. Сисоєнко Г. І. Початок досудового розслідування та підозра у кримінальному провадженні. – Вісник академії адвокатури України – Т. 15. – 2018. – Київ. – С. 168.
2. Людина: монографія/ відп.ред В. Г. Гончаренко. – Київ: Юрінком, 2016. – С. 471.
3. Сисоєнко Г. І. Змагальність і правова позиція у кримінальному провадженні.–Вісник академії адвокатури України. том 14 число1(38)2017, Київ. – С. 300.

Sysoienko G. Special issues for improving Ukraine's criminal processal legislation: state and prospects. *The article, based on the analysis of criminal procedural legislation of Ukraine, substantiates and proposes variants of amendments and additions to certain norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine.*

Keywords: *pre-trial investigation, exhumation, exploration.*

СУЧАСНИЙ СТАН НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

О. Л. Старко, О. С. Божко

Стаття присвячена проблемі кримінологічної характеристики насильницької злочинності проти особи. Досліджується питання про сучасний стан насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи (період 2013-2018 рр.). Зокрема, аналізуються показники рівня умисних вбивств, тілесних ушкоджень та інших насильницьких злочинів, а також їх частки структурі злочинності.

Ключові слова: *насильницька злочинність, життя та здоров'я, умисні вбивства, тілесні ушкодження, рівень, структура.*

1. Насильницькі злочини проти життя і здоров'я особи є особливо небезпечними та досить поширеними проявами насильницької злочинності проти особи. До насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи ми відносимо ті злочини, у мотивації яких присутнє насилля. До них належать вбивства, тілесні ушкодження, побої та мордування, катування, погроза вбивством, насильницьке донорство. Офіційні статистичні дані за останній час свідчать про несприятливі тенденції щодо кількісних та якісних значень показників цього виду злочинності.

2. За останні шість років (2013-2018 рр.) було обліковано 295610 насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи (ст.ст. 115-118, с. 121-125-127, ст. 129, ст. 144 Кримінального кодексу(далі - КК) України). Їх рівень, у порівнянні з другою половиною 90-х та 2000-х років,

помітно зріс. Особливо це стосується умисних вбивств та тілесних ушкоджень. У 1996-2000 рр. рівень умисних вбивств не перевищував 5 тисяч. Так, у 1996 р. було зареєстровано 4896 умисних вбивств, у 1997 р. – 4529, у 1998 р. – 4563, у 1999 р. 4623, у 2000 р. – 4806 [1, с. 51]. У 2004-2006 рр. рівень умисних вбивств (ст.ст. 115-118 КК України) не перевищував 4000 злочинів. У 2004 р. зареєстровано 3788 умисних вбивств, у 2005 р. – 3315, у 2006 р. – 3220 [2, с. 37].

Впродовж наступних 2007-2008 рр. відбулось чергове зниження рівня умисних вбивств. Так, у 2007 р. було зареєстровано 2906 умисних вбивств, передбачених ст.ст. 115-118 КК України, у 2008 р. – 2707, у 2010 – 2356 [3].

З 2013 р. розпочалось зростання числа облікованих умисних вбивств. За період 2013-2018 рр. рівень цих злочинів зріс у 2-4 рази. Зокрема, лише за ст. 115 КК України у 2013 р. було обліковано 5861 умисне вбивство, у 2014 р. було зафіксовано зростання умисних вбивств (ст. 115 КК України) майже у два рази – 11466, у 2015 р. – 8367, у 2016 р. – 5992, у 2017 р. – 5145, у 2018 р. – 5587 умисних вбивств [4]. Таке зростання пов'язане, передусім, із подіями Революції Гідності 2013-2014 рр. та військовими діями на Сході України.

Рівень тяжких тілесних ушкоджень на відміну від умисних вбивств знизився у порівнянні з попередніми роками. Так, якщо у 1999 р. було зареєстровано 7047 тяжких тілесних ушкоджень, у 2002 р. – 6032, у 2004 р. – 5856, у 2006 р. – 5283 злочини [2, с. 37], то впродовж 2013-2018 рр. їх рівень скоротився удвічі. Так, у 2013 р. було обліковано 3026 умисних тяжких тілесних ушкоджень, у 2015 р. – 2271, у 2017 р. – 2096, у 2018 р. – 2130 кримінальних правопорушень [4].

3. У структурі злочинів проти життя та здоров'я особи найбільшу питому вагу складають умисні тілесні ушкодження – 76,6 %. Причому 84 % з них, це легкі тілесні ушкодження. Зазначимо, що найвищий рівень легких тілесних ушкоджень було зафіксовано у 2013 р., що пов'язано з подіями на Майдані. Так, якщо у 2018 р. за ст. 125 КК України було обліковано 23447 кримінальних правопорушень, то у 2013 р. ця цифра була вже удвічі більшою – 50018 [4].

Щодо умисних вбивств, то вони у структурі злочинів проти життя та здоров'я складають 13,8 %, з яких 99 % це умисні вбивства, передбачені ст. 115 Кримінального кодексу України.

Частка вбивств, які плануються заздалегідь є невисокою, проте стабільною. В. В. Голіна слушно зазначив, що висновок вчених і практиків про переважно сімейно-побутовий і ситуаційний характер умисних вбивств і тілесних ушкоджень, притаманний насильницькій злочинності 70-80-х років ХХ ст., вимагає уточнення. Дійсно, значна кількість цих злочинів продовжує вчинятися ситуативно, імпульсивно, на ґрунті міжособистісних стосунків і конфліктів, що виникають у побутовій сфері життєдіяльності. Але, починаючи з 90-х років ХХ ст., у структурі злочинів намітилися деякі істотні зміни: постійно збільшується частка умисних вбивств, що плануються заздалегідь [5, с. 142]. Про таку тенденцію свідчать стабільні статистичні показники. Протягом 2005-2013 рр. питома вага умисних вбивств, вчинених за попередньою змовою групою осіб у структурі умисних вбивств становила 10 % [6, с. 210]. За період 2013-2018 рр. частка вбивств на замовлення та вбивств за попередньою змовою групою осіб у структурі умисних вбивств становить 2 %.

Питома вага побоїв та мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України) є незначною та становить 3,8 %. Частка погрози вбивством теж незначна – 2,3 %. За ст. 144 КК України (Насильницьке донорство) за період 2013-2018 рр. не зареєстровано жодного злочину.

Показники питомої ваги вищезазначених злочинів у структурі насильницької злочинності проти життя та здоров'я майже не відрізняються від їх частки у структурі злочинів проти життя та здоров'я особи. Так, частка умисних тілесних ушкоджень складає 80 %, вбивств – 14, 3 %, побоїв та мордування, катування – 3,3 %, погрози вбивством – 2,4 %.

Література

1. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / О. М. Литвак. – К.: Атіка, 2004. – 303 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : У 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
3. Відомості про кількість зареєстрованих злочинів, передбачених ст.ст. 115-118 КК України за 2004-2010 рр.: Довідка Департаменту інформаційних технологій МВС України. – Рукопис.
4. Статистична інформація 2013-2018 рр. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // [Електронний ресурс]: Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo
5. Кримінологія (Загальна та Особлива частини): Підручник / За ред. проф. І. М. Даньшина. – Х.: Право, 2003. – 352 с.

6. Бесчасний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні / В. Бесчасний // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 1. – С. 207-213.

Starko O., Bozhko O. Modern state of violent criminality against life and health of a person.

This article is devoted to the problem of criminological characteristics of violent crimes against a person. The question concerning modern state of violant crimes against persons life and health (for the period of 2013-2018 years) is investigated. In particular, indices rate of murders, corporal injures and other violent crimes are analized and also their parts in the structure of criminality.

Keywords: *violant criminality, life and health, murders, corporal injures, level, structure.*

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ПЛОЩИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Г. В. Федотова

В процесі дослідження базових концептуальних положень, якими визначаються можливі шляхи впровадження кримінального проступку у кримінальне законодавство, охарактеризовано наукові уявлення про кримінальний проступок. У результаті констатовано: 1) теоретико-методологічні напрацювання щодо кримінального проступку перебувають на початковій стадії; 2) відповідальність за кримінальні проступки лежить у площині визначення концепту «кримінальне правопорушення», проте теоретико-методологічне обґрунтування кримінального правопорушення залишається сьогодні відкритим у доктрині кримінального права; 3) відсутність розробленого теоретичного фундаменту – єдиної концепції кримінального проступку.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, концепція, доктрина*

Сучасний розвиток науки кримінального права України переконливо свідчить про недостатню обґрунтованість нових пошуків наукового забезпечення потреб формування та реалізації кримінально-правової політики. Однією з таких наукових новацій, виступає кримінальний проступок – правове явище, яке потребує цілісності і повноти наукової розробленості теоретичних засад з метою його практичного використання в якості кримінально-правового засобу боротьби зі злочинністю.

Вперше на державному рівні ідея запровадження кримінального проступку була озвучена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (дорадчого органу при Президенті України, створеного Указом Президента України від 5 липня 2005 р. № 1049) [1], в заяві якої йшлося про пріоритетність побудови демократичної системи кримінальної юстиції. Ця діяльність повинна, на думку членів комісії, засновуватися на принципі системності і включати в себе комплексну і взаємопов'язану зміну трьох складових: кримінальне право – кримінальний процес – інституційна побудова органів досудового слідства та інших органів, які забезпечують правопорядок.

Однією із важливих змін у сфері кримінального права, передбачених у розробленому Національною комісією проекті Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції [2], має стати запровадження інституту кримінального проступку в межах демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейською та світовою спільнотою.

Одночасно про необхідність запровадження кримінальних проступків заявили і члени робочої групи Центру політико-правових реформ із реформування адміністративної відповідальності (відомі вітчизняні представники адміністративно-правової науки). Пропозиції в частині кримінальних проступків фахівці виклали у положеннях розробленого проекту Концепції реформування інституту адміністративної відповідальності [3, 4], Головною ідеєю зазначеного проекту щодо реформування передбачалось «очищення» адміністративної відповідальності шляхом визначення адміністративними деліктами лише тих діянь, які завдають суспільної шкоди у сфері державного управління. На думку представників адміністративно-правової науки, процедура притягнення до відповідальності за адміністративні проступки не повинна мати кримінально-правових характеристик і містити такі заходи, як адміністративне затримання, доставлення особи, обшук тощо, не можуть

вважатися адміністративними санкціями конфіскація, виправні роботи та арешт, оскільки вони мають кримінально-правовий характер. Зазначена концепція подальшого розвитку не набула.

Достатньо швидко був розроблений проект Концепції більш стрімкого розвитку набуває проект Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції, який 16 жовтня 2007 р. було представлено на засіданні Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, де він дістав загалом схвальну оцінку.

15 лютого 2008 р. доопрацьований проект концепції розглянуто на засіданні Ради національної безпеки і оборони України. За результатами розгляду Президент України 8 квітня 2008 р. видав Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. № 311 (далі – Концепція) [5].

Згідно з цією Концепцією, до категорії кримінальних (підсудних) проступків мають бути віднесені: а) окремі діяння, що за чинним КК України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені чинним КУпАП діяння, які мають «судову юрисдикцію» і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

На сьогодні кримінальний проступок врегульовано Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року, в главі 25 «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків» викладено процедуру проведення досудового розслідування щодо кримінальних проступків у формі дізнання [6]. 22 листопада 2018 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№ 7279-д), (далі – Закон) [7]. Чинності Закон набере з 1 січня 2020 року та введе в дію положення щодо урегулювання питання кримінальних проступків, наділяючи вказану категорію статусом одного з видів кримінального правопорушення, за яке передбачено кримінальну відповідальність, використовуючи при цьому відокремлюючі критерії – ступінь суспільної небезпеки, вид і міру покарання. Відповідно до положень Закону «кримінальним проступком» є передбачене Кримінальним кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Особливістю кримінальних проступків є те, що вони мають значно менший рівень суспільної небезпеки ніж злочин, тому й покарання за них не пов'язане з позбавленням волі, оскільки цей вид є найсуворішим у загальній системі покарань. Відповідно постає потреба у необхідності дослідження фундаментальних наукових поглядів і уявлень про явище, притаманне кримінально-правовим відносинам, у яких суспільно-небезпечними діями важливим групам суспільних відносин наноситься незначна шкода, яка є зворотною. Разом з тим, розкриття теоретичних питань відносно кримінального проступку неможливо без обґрунтування визначення концепту «кримінальні правопорушення» теоретико-методологічне обґрунтування якого залишається відкритим.

Література

1. Про Національну комісію із зміцнення демократії та утвердження верховенства права : Указ Президента України від 5 липня 2005 р. № 1049 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1049/2005>
2. Проект Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2643>
3. Проект Концепції реформування інституту адміністративної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/ua/news/2584>
4. Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13-15 квітня 2007 р.). – Л.: Львів. держ. ун-тет внутр. справ, 2007. – Ч. 1. – С. 189-194
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№7279-д) [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928]

Fedotova G. The development of a criminal-law doctrine in forgiven criminal offense. *In the study, basic conceptual provisions that determine the possible ways of introducing a criminal misdemeanour into criminal law are considered; scientific approaches to the criminal misdemeanour are described. Therefore, the study reveals that: 1) theoretical and methodological developments concerning a criminal misdemeanour are at the initial stage; 2) responsibility for criminal misdemeanours centres around the definition of the concept of «criminal offenses», while theoretical and methodological justification of a criminal offense remains open in criminal law doctrine; 3) the theoretical foundation, that is, a single concept of criminal misdemeanour is undeveloped.*

Keywords: *criminal offense, criminal offense, concept, doctrine.*

ЗАБОРОНА ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Ю. О. Фідря

Доповідь присвячена актуальній на сьогодні проблемі втручання у суддівську діяльність з боку інших органів державної влади, ЗМІ, громадських організацій. Аналізуються заходи забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, які вживає Вища рада правосуддя у ході реагування на повідомлення суддів про втручання в їхню професійну діяльність.

Ключові слова: *втручання в діяльність судді, вплив на суддів, Вища рада правосуддя, гарантії незалежності судді.*

Діяльність суддів практично усіх національних судів, починаючи з Верховного Суду і закінчуючи місцевими судами, на сьогодні перебуває під пильним оком громадськості. При цьому не можна не помітити значну активізацію різноманітних суб'єктів щодо втручання в діяльність судді по здійсненню правосуддя, впливу та тиску на суддів.

Незважаючи на те, що такі діяння можуть тягнути кримінальну відповідальність за статтями 376, 377, 378 та 379 Кримінального кодексу України (далі – КК України), сучасне суспільство демонструє неприйняття, нерозуміння їхньої суспільної небезпеки, розцінюючи випадки втручання у суддівську діяльність як цілком справедливі та виправдані повальною корупцією суддів. Побутує думка, що такі факти втручання стимулюватимуть суддів ухвалювати правосудні рішення, утримуватися від одержання неправомірної вигоди та вчинення інших корупційних діянь. Таким чином, діяльність щодо втручання у суддівську діяльність не засуджується соціумом, не сприймається як суспільно небезпечна чи загрозна, а часто-густо навпаки – дістає неабияку підтримку.

З іншого боку, суддівський корпус та органи суддівського врядування дедалі частіше висловлюють стурбованість ситуацією, наголошуючи на тому, що випадки, спрямовані на залякування суддів, на сьогодні носять системний, добре організований та скоординований характер, що свідчить про мету таких акцій – у незаконний спосіб впливати на правосуддя та протидіяти судам як органам влади у правовій державі. З огляду на це, постає питання: що у таких випадках робити суддям, які намагаються справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства?

Закон пропонує декілька варіантів. По-перше, це звернення до органів Національної поліції України із заявою про вчинення кримінального правопорушення (злочину), передбаченого ст. 376, 377, 378 чи 379 КК України. Право на звернення до органів Національної поліції суддя реалізує як і будь-який інший суб'єкт, який повідомляє про вчинення кримінального правопорушення (злочину). Реєструється таких звернень суддів дедалі більше, однак є лише одиниці кримінальних проваджень, у яких особам вручено повідомлення про підозру або ж за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом.

По-друге, це повідомлення Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора про факти втручання. Відповідно до ч. 4 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» звернення до

вказаних суб'єктів із повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя є обов'язком судді, що передбачений п. 9 ч. 7 ст. 56 вказаного Закону, невиконання якого може тягнути дисциплінарну відповідальність судді згідно п. 6 ч. 1 ст. 106 цього ж Закону.

Однак чи є ефективними передбачені законом заходи захисту суддів від втручання? Чи відчувають судді себе захищеними? Цілком очевидно, що ні. Задекларовані законодавцем заходи малоефективні і не дають суддям відчуття захищеності. Швидше, повідомлення про втручання здійснюється суддею задля убезпечення себе у майбутньому у звинуваченнях в неупередженості, корумпованості. Адже якщо суддя не повідомив про такі факти, а згодом вони стали надбанням громадськості, тоді виникає природне запитання: чому суддя мовчав? Варіантів відповідей та причин може бути багато, однак більшість з них – не на користь судді.

Відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» заборона втручання в діяльність судді – одна з гарантій його незалежності. Навряд чи можна назвати її дієвою та ефективною, незважаючи на те, що вона підкріплена кримінально-правовими заходами примусу. Як свідчить практика, до кримінальної відповідальності за вказаними статтями КК України притягнені одиниці, хоча фактів втручання у суддівську діяльність більш ніж досить.

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 131 Конституції України та Закону України «Про Вищу раду правосуддя» (ст. 73) саме на цей конституційний орган державної влади та суддівського врядування покладено повноваження вживати заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Яким чином Вища рада правосуддя може протидіяти випадкам втручання та незаконного впливу, убезпечити суддю від таких проявів протиправної поведінки з боку ЗМІ, громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування? Адже способів втручання та впливу на суддів практика знає безліч: психологічний тиск (дзвінки, надсилання повідомлень з вказівками щодо розгляду судових справ, погрозами); публікації негативного характеру в ЗМІ та соцмережах; звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення суддею злочину, фізичний тиск (блокування судді в залі судового засідання, кабінеті, приміщенні суду), проведення мітингів та пікетів перед приміщенням суду, житлом судді, кабінету судді та інші.

Важливим інструментом забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя у наведених випадках є Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, який веде і оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті Вища рада правосуддя, а також проводить перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення.

Як зазначається в літературі, слід розрізняти повідомлення суддів з метою лише інформування (ті, що не вимагають обов'язкової реакції Вищої ради правосуддя) і повідомлення з метою вжиття Радою заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя (ті, що вимагають обов'язкового реагування) [1, с. 33]. Які це можуть бути заходи?

Щонайперше, звернення до органів Національної поліції України щодо вжиття передбачених законом заходів із забезпечення безпеки суддів, працівників апарату суду, учасників судових процесів, забезпечення громадського порядку під час роботи суду та охорони приміщення суду, оскільки на період до початку виконання в повному обсязі повноважень Служби судової охорони саме вони виконують вказані функції.

Крім того, Вища рада правосуддя звертається і до Генеральної прокуратури України про виявлення та притягнення до відповідальності осіб, якими вчинено дії, що порушують гарантії незалежності суддів. Хоча судді згідно із уже згадуваним п. 9 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» звертаються з повідомленням про втручання в їхню діяльність щодо здійснення правосуддя паралельно і до Вищої ради правосуддя, і до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як їм стало відомо про таке втручання. Дублювання Вищою радою правосуддя такого звернення навряд чи доцільно.

Можливе також звернення до кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо притягнення до передбаченої законом дисциплінарної відповідальності адвокатів у зв'язку із вчиненням ними дій, що свідчать про втручання в діяльність суддів. Такі випадки вже траплялися. Так, нещодавно саме таким чином відреагувала Вища рада правосуддя на повідомлений суддями випадок втручання, коли адвокат під час телевізійного ефіру на місцевому каналі у своїх коментарях критикував суддів та зневажливо висловлював незадоволення судовим процесом, поширював неправдиві твердження щодо наявності корупційних зв'язків колегії суддів з потерпілим та щодо некомпетентності суддів. Відеозапис судового процесу було поширено в мережі Інтернет та соціальній мережі Facebook [2].

Крім того, реагування Вищої ради правосуддя може полягати у зверненні щодо надання інформації про досудове розслідування та розкриття злочину у кримінальних провадженнях,

публічних зверненнях до органів державної влади та місцевого самоврядування, зверненнях із пропозиціями, внесенні подань про притягнення до відповідальності осіб тощо. Як бачимо, вжиття заходів Вищою радою правосуддя зводиться до звернень про вжиття заходів (!) іншими органами державної влади або ж органами професійного самоврядування. До того ж, реакція на такі звернення, очевидно, не виправдовує очікувань ні самих суддів, ні органу суддівського врядування, незважаючи на те, що за невиконання законних вимог Вищої ради правосуддя, її органу або члена Вищої ради правосуддя передбачена адміністративна відповідальність (ст. 188-32 КУпАП).

Насамкінець варто зауважити, що у світлі негативної тенденції до зростання випадків втручання у суддівську діяльність повідомлення про такі втручання є важливим інструментом захисту незалежності та своєрідним індикатором стану забезпечення незалежності суддів. Однак спосіб забезпечення вказаної гарантії незалежності суддів є неефективним і потребує негайного удосконалення задля забезпечення функціонування незалежного суду в Україні.

Література

1. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Альтернативна доповідь за 2017 рік / Р. Куйбіда, М. Серета, Р. Смалюк, А. Химчук. К.: Центр політико-правових реформ, 2018. – 59 с.

2. ВРП звернеться до КДКА через втручання адвокатів у діяльність суддів // Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/136992-vrp_zvernetsya_do_kdka_cherez_vtruchannya_advokativ_u_diyaln.html (дата звернення 14.05.2019).

Fidrya Y. Prohibition of interference in the judicial activity: problems of realization. *The report is devoted to the actual problem for today – interference in judicial activity by other bodies of state power, mass media, public organizations. Measures to ensure the independence of judges and the authority of justice which are applied by High Council of Justice are analyzed.*

Keywords: *interference with judge activity, influence on judges, High Council of Justice, guarantees of judge's independence.*

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАТРИМАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

К. І. Холейко

У статті розглянуто правову природу та сутність затримання крізь призму теоретичного визначення цього поняття у кримінальному процесі.

Ключові слова: *затримання, недоторканність особи, процесуальний примус, тимчасовий запобіжний захід.*

Затримання пов'язане із істотним обмеженням такого природного права людини як недоторканність та особиста свобода, яке гарантоване Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (ст. 5), а також Конституцією України (ст. 29). У зв'язку з цим важливого значення набуває система гарантій законності і обґрунтованості затримання.

У процесуальній літературі мова йде про процесуальні гарантії недоторканності особи, покликані убезпечити громадян від незаконного обмеження свободи. Низка вчених досліджували це питання крізь призму правової природи затримання. Одна група вчених вважає, що затримання – це міра винятково кримінально-процесуального примусу, що полягає в короткочасному арешті особи, підозрюваної у вчиненні злочину. Відповідно до іншої точки зору, затримання підозрюваного є слідчою дією. Треті вважають, що затримання підозрюваного має двоїсту природу. По-перше, це слідча дія, що є самостійним способом одержання доказів, по-друге – тимчасовий запобіжний захід кримінально-процесуального примусу, що полягає в арешті людини, підозрюваної у вчиненні злочину, за яке передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Зокрема, І. Л. Петрухін зазначає, що протокол затримання є процесуальним документом, але зазначені в ньому «підстави» затримання не мають статусу судових доказів [1, с. 144]. А. М. Балашов та С. А. Шейфер визначали затримання як слідчу дію і як засіб одержання доказів. [2, с. 3]. Г. Абдумаджидов розглядає затримання як короткочасний арешт особи, що вчинила злочин, до вирішення питання про застосування до неї запобіжного заходу, передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом [1, с. 15].

Закон не містить визначення затримання, однак на основі аналізу кримінальних процесуальних норм можна виділити основні його ознаки. Так, затримання повинно включати в себе вказівку на юридичну процесуальну природу, зміст і ціль, невідкладний і короткочасний характер, законодавче регулювання його застосування.

Сутність затримання полягає в короткочасному позбавленні волі особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Під час виконання затримання відбувається реалізація його процесуальної сутності, забезпечується досягнення конкретних процесуальних цілей.

Процес затримання являє собою специфічний комплекс, взаємопов'язану сукупність пізнавальних і посвідчувальних операцій. Так, у структурі затримання можуть виступати одночасно як пошукові і пізнавальні операції (спостереження, порівняння, вимірювання), так і пізнавальні і посвідчувальні операції (вимірювання, моделювання). Методи пізнання, що використовуються при затриманні, забезпечують отримання необхідних для встановлення істини фактичних даних, тобто направлені на досягнення пізнавальної мети. Опис також виконує посвідчувальну функцію даних, забезпечує фіксацію отриманих при проведенні затримання і складанні протоколу результатів [1, с. 15, 17].

У процесуальній літературі затримання розглядається як однорідна дія, провадження якої вичерпується кримінально-процесуальною діяльністю і кримінально-процесуальними відносинами. Затримання складається із двох видів діяльності: кримінально-процесуальної та адміністративно-правової. Кримінально-процесуальна частина затримання містить у собі складення протоколу і оголошення його затриманому, повідомлення прокурора про затримання, повідомлення родини про затримання. Адміністративно-правова частина затримання складається з діяльності адміністрації по забезпеченню режиму в місцях утримання затриманих [1, с. 23].

Затримання в кримінальному процесі являє собою позбавлення затриманого свободи, однак поняття затримання підпорядковане дії конституційного інституту недоторканності особи, який покликаний оберігати громадян від свавільних арештів.

Визначення інституту затримання в кримінальному процесуальному законі дозволить встановити ряд чітких гарантій, які будуть запобігати незаконним затриманням, вчасно виправляти помилки (якщо вони були допущені), забезпечать охорону прав і законних інтересів затриманого, більш конкретно встановлюватимуть права і обов'язки саме затриманої особи [2, с. 8].

Крім того, для вдосконалення інституту затримання варто визначити цілі застосування затримання, зокрема, позбавлення особи можливості займатися злочинною діяльністю, збирання необхідних доказів, створення умов для ефективного і швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Література

1. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі України /О. І. Білоусов, С. М. Смоков. – О.: ОЮІ НУВС, 2009. – 112 с.

2. Гуткин И. М. Актуальные вопросы уголовно-процессуального задержания : учебное пособие / И. М. Гуткин. – М. – Академия МВД СССР, 1980. – 89 с.

Kholeyko K. The legal nature of detention: the theoretical aspects. *The article deals with the legal sunds and essence of detention through the prism of the theoretical definition of this concept in the criminal process.*

Keywords: *detention, inviolability of a person, procedural compulsion, temporary preventive measure.*

КРАДІЖКА ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Д. О. Хомич

В тезах автор розглядає проблеми відповідальності за крадіжку природного газу. На думку автора найбільш радикальним способом правового захисту оптового ринку використання природного газу в кримінальному праві, буде введення до чинного Кримінального кодексу спеціальної правової норми, яка передбачала б відповідальність за незаконне використання природного газу, яка б передбачала відповідальність за незаконне використання газу з урахуванням всіх особливостей розподілу і використання природного газу на українському ринку. Ця стаття має відноситись до злочинів проти власності.

Ключові слова: крадіжка природного газу, газорозподільчі компанії, злочини проти власності.

В Україні природний газ продовжують вважати «повітрям», яке можна споживати безмірно і безкоштовно, фактично вчиняючи «крадіжку». Коли виникає мова про відповідальність, то варто сказати, що кримінальному переслідуванню це правопорушення не підлягає.

Діяння по розкраданню природного газу кваліфікують адміністративним правопорушенням і пропонують наступні способи захисту прав газорозподільних компаній: стягнення заподіяного реального збитку в цивільному порядку і залучення неплатників до адміністративної відповідальності.

У 2015 році Національна комісія, що регулює сферу енергетики та комунальних послуг, затвердила Кодекс газорозподільних систем [2]. У документі було підібрані усі правила, які повинні додержуватися на ринку природного газу, як газорозподільна компанія, так і споживачі.

Зокрема, визначені критерії несанкціонованого споживання палива, за які варто очікувати покарання визначеного законодавством. Серед них і втручання в роботу лічильника [3].

Найчастішими порушеннями є втручання у роботу лічильника. Споживачі намагаються свідомо зменшити показання приладу. У таких випадках законодавство передбачає фінансове покарання за порушення монтажної пломби та пломби заводу-виробника, виявлення на лічильнику сторонніх предметів, ознак втручання в газовий лічильник або обліковий механізм чи порушення цілісності приладу.

Суми відшкодувань за завдані збитки розраховуються на підставі встановлених у споживача газових приладів та за граничними нормами споживання, що затверджені Кодексом газорозподільних систем. Наприклад, якщо в помешканні є газова плита та центральне гаряче водопостачання, гранична норма буде становити 9,8 куб.м, за відсутності централізованого гарячого водопостачання – 18,3 куб.м, а за умови встановленого водонагрівача – 23,6 куб.м [4].

Якщо ж у споживача встановлений котел або конвектор, то під час опалювального сезону для нього за порушення застосовується норма 11 м куб газу на кв. м опалювальної площі, а в міжопалювальний – 30% від граничної норми, тобто 3,3 м.куб. на м.кв. Усі донарахування проводяться починаючи від останнього контрольного зняття показань, але не більше аніж за півроку.[4]

У разі виявлення оператором ГРМ несанкціонованого втручання в роботу лічильника газу розрахунок об'єму необлікованого природного газу здійснюється за граничними об'ємами споживання природного газу населенням (додаток 15 Кодексу) з урахуванням усіх газових приладів і пристроїв споживача (фізичної особи) за період з дня останнього контрольного зняття показань лічильника (контрольного огляду вузла обліку або його перевірки) до дня виявлення порушення (але не більше ніж за 6 місяців) та з урахуванням строку на його усунення.

Навіть якщо оператори ГРМ будуть виконувати покладені на них обов'язки, правопорушники у більшості випадків будуть продовжувати крадіжки природного газу. З огляду на те, що дане діяння не підлягає кримінальній відповідальності через відсутність матеріального об'єкта злочину, виходить, що у газопостачальній компанії відсутня фактична можливість захистити свої права.

Якщо досліджувати судову практику із вказаних питань, слід звернути увагу на постанову Вищого господарського суду України:

Постановою від 02.12.15 р. у справі № 907/1003/14 ВГСУ підтримав позов газотранспортної організації про стягнення збитків за розрахунком по принципу «відкритого отвору» у разі зриву пломби та пошкодження лічильника.

При цьому суд зазначив, що якщо власником комерційного вузла обліку газу є споживач, перерахунки обсягу споживання/розподілу/транспортування природного газу за період відсутності (несправності) ЗВТ здійснюються газорозподільним/газотранспортним підприємством за показами дублюючого вузла обліку, а у разі відсутності дублюючого вузла обліку — за проектною номінальною потужністю неопломбованого газового обладнання (до якого здійснюється газопостачання) з урахуванням кількості годин роботи газового обладнання споживача <...>. Як встановлено судом, <...> відповідно до протоколу та довідки про непридатність засобу виміральної техніки <...> лічильник газу, який належить відповідачеві <...>, за результатами перевірки визнано непридатним до застосування. Відповідно до ст. 224 ГК учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

З огляду на встановлені, фактичні обставини справи, колегія суддів погоджується з його висновком щодо наявності правових підстав для задоволення позову.

Таким чином, для адвокатів як зі сторони споживачів, так і зі сторони газотранспортних підприємств залишається величезне поле для можливості адекватного захисту своїх клієнтів [1].

Аналіз зарубіжного кримінального законодавства дозволяє зробити висновок, що закордонні законодавці по-різному підходять до питання захисту природного газу від незаконних дій щодо його використання:

Закони держав СНД підходять до вирішення цієї проблеми аналогічно нині діючим українському законодавству.

Кримінальний кодекс Іспанії відносить незаконне користування природним газом до злочинів, здійснених шляхом обману. У Франції незаконне вилучення газу в збиток іншій особі прирівнюється до розкрадання.

Таким чином, єдиного підходу до правового захисту природного газу від незаконних дій немає і в кримінальному законодавстві зарубіжних країн.

На наш погляд, найбільш радикальним способом правового захисту оптового ринку використання природного газу в кримінальному праві, буде введення до чинного Кримінального кодексу спеціальної правової норми, яка передбачала б відповідальність за незаконне (з порушенням порядку) використання природного газу, яка б передбачала відповідальність за незаконне використання газу з урахуванням всіх особливостей розподілу і використання природного газу на українському ринку, і віднести цю статтю до злочинів проти власності.

Література

1. Кодекс газорозподільних систем: застосування через призму законодавства про захист прав споживачів / Сітніков А. / Вісник національної асоціації адвокатів № 10. – 2017 р. Електронний ресурс – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2017-10-18-v-snik-naau_59e7432663_f27.pdf

2. Кодексу газорозподільних систем. Електронний ресурс – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1379-15#n1434>

3. Порушення Кодексу ГРМ буковинцям коштувало 4,7 млн гривень. Електронний ресурс – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/press/2019/05/31/648335/>

4. Цього року на Волині встановлено майже 3000 індивідуальних лічильників газу. Електронний ресурс – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/etom-godu-volyni-ustanovleno-3000-individualnyh-1542016432.html>

Khomych D. Natural gas drainage. *In the theses, the author considers problems of responsibility for the theft of natural gas. In the opinion of the author, the most radical way of legal protection of the wholesale market for the use of natural gas in criminal law, will be the introduction of a special legal norm in the current Criminal Code, which would include liability for the illegal use of natural gas, which would include liability for the illegal use of gas, taking into account all the features of distribution and the use of natural gas in the Ukrainian market. This article is about crimes against property.*

Keywords: *theft of natural gas, gas distribution companies, property crimes.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Б. О. Чупринський, О. Б. Пододворний

У статті розглядаються особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, досліджується поняття звільнення від кримінальної відповідальності, види звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх та примусові заходи виховного характеру як фундаментальна особливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, заходи виховного характеру, злочин, покарання.

Результати узагальнення наукових даних, зіставлені із суспільною потребою підвищити ефективність кримінально-правових засобів боротьби зі злочинними які скоюють неповнолітні особи, приводять до висновку, що однією з центральних проблем сучасної теорії є проблема механізму кримінально-правового регулювання, щодо неповнолітніх злочинців. Поняття цього механізму об'єднує всі основні категорії науки кримінального права: норму права; об'єкт кримінально-правової охорони; злочин як юридичний факт; саме правовідношення; його особливих (неповнолітніх) суб'єктів з належними їм суб'єктивними правами і обов'язками; його об'єкт; кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності.

Неповнолітній, який вчинив злочин, є особливим суб'єктом кримінально-правових відносин, бо це особа, у якої ще не сформувалися світогляд, психіка, внаслідок чого підлітки частіше дорослих вчиняють злочини, тому законодавець встановлює певні особливості притягнення їх до кримінальної відповідальності, які передбачені у Розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України. Аналізуючи норми чинного Кримінального кодексу України, слід визначити, що законодавець обрав диференційований підхід щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх – з урахуванням положень психології, яка визначила особливості, які притаманні неповнолітнім на певному етапі їхнього фізичного та духовного розвитку [2, с. 118].

Окрім питання, пов'язані з особливостями звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх, досліджували такі науковці: В. М. Бурдін, Ю. В. Баулін, Л. В. Головка, О. О. Житний, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк, О. О. Ямкова та ін. Проте зважаючи на неоднозначність у вирішенні проблемних питань є необхідність у поглибленому вивченні зазначеного питання.

Вітчизняне кримінальне законодавство у правовому регулюванні особливостей кримінальної відповідальності та покарання пройшло довгий та складний шлях. Починаючи з Основ 1958 р., які закріпили юридичний термін звільнення від кримінальної відповідальності і стали самостійним кримінально-правовим інститутом, а згодом і у в кримінальних кодексах радянських республік, які було створено на їх основі (у тому числі й КК України від 28.12.1960 р.), а в подальшому і закріплення самостійного розділу про особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, бо неповнолітні мають певні особливості інтелектуальної, емоційно-вольової сфер, світогляду, формування мотивів та цілей злочину, які обумовлені віком, а у деяких випадках – станом здоров'я, які неможливо не враховувати. Деякі з цих особливостей врахував і законодавець.

Саме поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» виникло і закріпилося за цим правовим явищем тільки у ХХ ст. На протязі всього свого розвитку людству були відомі норми, які заохочували певну позитивну посткримінальну поведінку винної особи, що вчинила злочин або сприяли її відмові від доведення злочину до кінця. Одними з перших таких форм заохочення були амністія, помилування, примирення. Основною метою їх застосування було вирішення кримінально-правових конфліктів без притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та покарання. До середини ХХ ст. ці форми знайшли своє відображення в інституті звільнення від кримінальної відповідальності, який є альтернативним заходом реалізації завдань кримінального законодавства та відповідною реакцією держави за вчинений винною особою злочин. Теоретично звільнення від кримінальної відповідальності можна визначити як передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її прав і свобод, визначених у КК України, то закон завжди передбачає лише повну таку відмову [4, с. 75].

Особливих підстав притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності законодавець не виділяє, вони є загальними для всіх осудних осіб, що досягли певного віку та вчинили злочин. Ці особливості стосуються лише диференціації злочинів відносно віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність неповнолітніх. Існування певних особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, визнаних законодавцем, свідчить про наявність у Кримінальному кодексі України особливих видів звільнення від кримінальної відповідальності, які застосовуються до особливого суб'єкту кримінальної відповідальності – неповнолітнього.

Головною з особливостей кримінальної відповідальності даної категорії осіб є застосування щодо неповнолітніх примусових заходів виховного характеру. Тим самим законодавець підкреслює диференціацію кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це обумовлено, по-перше, соціально-психологічними особливостями осіб у віці від 14 до 18 років; по-друге, специфікою кримінально-правових заходів, які застосовуються до неповнолітніх; по-третє, необхідністю точно встановити правову регламентацію відступів від загальних правил кримінальної відповідальності.

До особливих видів звільнення від кримінальної відповідальності відноситься звільнення на підставі ч. 1 ст. 97 «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових

заходів виховного характеру» КК України та на підставі ч. 1, 2 ст. 106 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності» На існування певних особливостей звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх вказується також у працях В. М. Бурдіна [20, с. 175] , Т. О. Гончара [3, с. 12] тощо.

На неповнолітніх поширюються і загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у IX розділі Загальної частини. А саме, неповнолітні можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності зв'язку із: дійовим каяттям (ст. 45 КК); примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК); передачею особи на поруки (ст. 47 КК); зміни обстановки (ст. 48 КК); закінчення строків давності (ст. 49 КК); виданням акту амністії (ст. 86 КК) [4, с. 67].

Особливими видами звільнення від кримінальної відповідальності, з нашої токи зору, слід вважати ті, які застосовуються тільки до неповнолітніх [8, с. 12] або якщо застосовуються до повнолітніх і до неповнолітніх, відносно останніх мають свої особливості, у зв'язку з чим вони передбачені у Розділі XV чинного Кримінального кодексу України.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру здійснюється судом у разі, якщо суд дійде висновку, що неповнолітній не потребує призначення покарання. При розгляді справи про злочин неповнолітнього суд з'ясовує: вік неповнолітнього, стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, з'ясовується, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, характеристику особи неповнолітнього. З'ясовує умови життя та виховання неповнолітнього, обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність. Главою 38 КПК України передбачається, що у необхідних випадках для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, повинна бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології (психолог, педагог) або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра [8, с. 17] Примусові заходи виховного характеру є формою реалізації кримінальної відповідальності тільки щодо неповнолітніх, які досягли віку кримінальної відповідальності та були звільнені від покарання з їх застосуванням. Для осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, примусові заходи виховного характеру є заходом соціального захисту суспільства від протиправних посягань [2, с. 216]. Останнє твердження обумовлене тим, що особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності та вчинили суспільно небезпечне діяння, не визнаються суб'єктом злочину, у зв'язку з чим кримінальна відповідальність щодо них не може бути реалізована ні в якій формі.

Примусові заходи виховного характеру втілюють реакцію держави за вчинене суспільно небезпечне діяння, вони спрямовані першочергово на виховання або перевиховання неповнолітніх з урахуванням особистості (малолітнього або неповнолітнього), але все ж примусово. На цю ознаку названих заходів звертала увагу Н. П. Грабовська, яка вказувала, що примусовість їх полягає у тому, що вони можуть бути застосовані тільки судом, незалежно від бажання або згоди неповнолітнього, до якого вони застосовуються або його законних представників.

Таким чином, фундаментальною особливістю звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності є примусові заходи виховного характеру, які на нашу думку, є найбільш ефективною альтернативою покаранню. Суди не повинні допускати застосування кримінального покарання до неповнолітніх, які вчинили злочини, якщо виправлення неповнолітніх може бути досягнуто шляхом застосування примусових заходів виховного характеру.

Література

1. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін.– К.: Атіка, 2004. – 296 с.
2. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240 с
3. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.О. Гончар; [Одес.нац. юрид. акад.]– О., 2005. – 20 с.
4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 152 с.

5. Мельник М., Навроцький В. Злочин без покарання / М. Мельник, В. Навроцький // Право України. – 2004. – № 7. – С. 150-152.

6. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх від 16.04.2004 р. № 5: постанова Пленуму Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5.

7. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності від 23.12.2005 р. № 12: постанова Пленуму Верховного Суду України.

8. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: Правова природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. О. Ямкова; [Одес. нац. юрид. акад.] – Одеса, 2004. – 20 с.

Chuprynskyu B., Pododvornyy O. Features of exemption of unemployed criminal responsibility. *The article deals with the features of exemption from juvenile criminal responsibility, the concept of exemption from criminal liability, types of exemption from criminal liability of minors and compulsory measures of educational nature as a fundamental feature of the release of juveniles from criminal liability are explored.*

Keywords: *exemption from criminal liability of minors, general types of exemption from criminal liability, measures of educational nature, crime, punishment.*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЯК ЮРИДИЧНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО ВАРІАНТУ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ

Р. М. Ширшикова, Х. М. Полюх

Стаття присвячена проблемі якості актів державного управління, особливо центральних органів виконавчої влади. Акцентовано увагу на необхідності постійного системного комплексного вивчення та узагальнення практики використання цих правових засобів управляючого впливу та управляючого діяння.

Ключові слова: *правовий акт, нормативно-правовий акт, управління, юридичний наслідок.*

В юридичній літературі висвітлювалось багато питань теорії актів управління, практики їх видання і застосування. Акти державного управління були предметом і в ряді спеціальних робіт [2; 3].

Проблеми актів державного управління розглядалися і в роботах при дослідженні органів управління, форм і методів управлінської діяльності.

Акт правовий (юридичний) – письмовий документ, прийнятий (виданий) органом державної влади, органом місцевого самоврядування, інститутами прямої демократії, що має офіційний характер і обов'язкову силу, висловлює владні веління і спрямований на регулювання суспільних відносин. Акти правові можуть бути нормативно-правовими та індивідуально-конкретними.

Акт нормативно-правовий – це правовий акт, який приймається уповноваженим органом держави, органом місцевого самоврядування, безпосередньо народом і встановлює, змінює, конкретизує чи припиняє певну норму права. Акти нормативно-правові знаходяться між собою в ієрархічній підпорядкованості, яка і визначає їх юридичну силу. До актів нормативно-правових належать закони і підзаконні акти (нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, рішення органів місцевого самоврядування тощо). Акт нормативно-правовий відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим до виконання, яке забезпечується державою, у тому числі примусовими засобами, має письмову форму закріплення. Виокремлюються специфічні правові акти, які набувають нормативно-правового значення (напр. рішення Конституційного суду України).

Акт підзаконний – нормативно-правовий акт, який приймається компетентними органами на основі законів, відповідно до законів та на їх виконання. Акти підзаконні не повинні суперечити законам. До актів підзаконних належать укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств та відомств,

розпорядження місцевих державних адміністрацій, рішення органів місцевого самоврядування тощо. Акти підзаконні повинні відповідати Конституції України та законності України.

Акт адміністративний – письмовий документ органу державного управління, який на відміну від нормативно-правового акту встановлює, змінює або припиняє конкретне правовідношення, а не загальне правило. Юридична сила акту адміністративного визначається тим, від якого органу він виходить.

Правовий акт управління – основане на законі одностороннє юридично владне волевиявлення повноважного суб'єкта виконавчої діяльності, спрямоване на встановлення адміністративно-правових форм або на виникнення, зміну і припинення адміністративно-правових відносин з метою реалізації завдань і функцій системи виконавчої влади.

Акти державного управління, особливо законодавчі акти мають не лише велике економічне, політичне але і світоглядне значення. Для того, щоб ці нормативні положення стали дійсно основою перетворень в суспільному житті, вони повинні не тільки бути оснащені ефективними, конструктивними юридичними механізмами, що забезпечували б перетворення їх в життя, але і відповідали б вимогам, щодо такого роду норм.

Вирішення зазначених питань у значній мірі залежить від характеру виданих актів управління, які регулюють широкий спектр відносин у тих чи інших сферах, наприклад, у сфері економіки і т.д.

Видання правових актів управління є основною адміністративно-правовою формою реалізації завдань і функцій – системи центральних органів виконавчої влади.

Основні риси правових актів управління:

- юридичний варіант управлінського рішення;
- видається повноважним суб'єктом системи виконавчої влади в межах його компетенції;
- юридично владне волевиявлення суб'єкта виконавчої влади;
- одностороннє волевиявлення суб'єкта виконавчої влади;
- містить в собі юридично владний припис суб'єкту виконавчої влади, що обов'язковий для адресата; він імперативний
- визначає правила необхідної поведінки в сфері управління;
- підзаконний, так як повинен видаватись у відповідності з Конституцією і іншими законодавчими актами;
- представляє собою юридичний різновид службових документів;
- видається, як правило, в якості письмового юридичного документу, але можна виражатись усно;
- видається з дотриманням визначених, офіційно встановлених правил (процедур);
- може бути у встановленому порядку опротестований або оскаржений;
- у випадку недотримання юридично владних приписів, що містяться в ньому наступає відповідальність винної сторони.

Велике значення, на наш погляд, має юридична сила та підстави прийняття правових актів управління.

Вони мають прийматися на основі і у відповідності з конституцією України, законами та Указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Основне, визначальне значення для юридичного закріплення оптимального варіанту управлінських рішень має забезпечення законності правових актів державного управління.

Забезпечення законності актів управління - важлива вимога в будь-якій сфері. Особливого значення законність набуває у процесі здійснення економічних реформ, наприклад, у сфері приватизації.

Державні органи, що видають акти управління в сфері приватизації, володіють великими владними повноваженнями, розпоряджаються великими матеріальними та фінансовими ресурсами.

Невисока якість багатьох актів пояснюється також недостатньою компетентністю їх розробників – не завжди до їх підготовки залучаються юристи і кваліфіковані спеціалісти. На якість правових актів впливає і слабе наукове та інформаційне забезпечення щодо тих перетворень, які відбуваються в Україні.

Немає глибокого аналізу і прогнозування соціально-економічних наслідків перетворень, що відбуваються, відсутня і наукова концепція підготовки та реалізації нормативних актів у сфері державного управління.

Особливе значення при підготовці та виданні актів управління має законність, що проявляється в різних аспектах. Так, акт управління може видаватися тільки органом або посадовою особою, що мають на це повноваження і тільки в межах наданої їм компетенції. Чітке визначення компетенції кожного державного органу є обов'язковою умовою належного виконання його завдань та функцій. Крім того, важливе значення для цілей державного управління має чітке розмежування завдань і функцій різних державних органів.

Вимога про видання акту управління у відповідності з законом має означати недопустимість яких би то не було відхилень від норм законів. Ця вимога також означає необхідність дотримання форми акту. Разом з тим, законодавство, регулююче сферу державного управління, не завжди передбачає чіткі форми видання актів управління.

На наш погляд, потрібно відмовитись видавати нормативні акти у формі телеграм, оскільки така форма не дозволяє дотримуватися вимог юридичної техніки (стилю, мови викладення), яким повинні відповідати такі акти. Саме дотримання форми актів має важливе значення для забезпечення законності при його виданні та (листи, телеграми), які між собою не були узгоджені. Така практика неузгодженості та протиріч дій вищестоящих органів не тільки не сприяє, але і наносить збитки одноманітному застосуванню правових норм у ході процесів державного управління. Об'єм і характер компетенції того чи іншого державного органу, що видає акти управління, визначається в залежності від завдань, які покладені на цей орган і для вирішення яких він створений. Компетенція цих органів встановлюється законом та іншими правовими актами. Акт управління не повинен порушувати територіальних меж діяльності даного органу. Дії актів у сфері державного управління не можуть розповсюджуватися на територію, що непідвідомча даному органу.

Вимога про видання акту управління у відповідності з законом має означати недопустимість будь-яких не було відхилень від норм законів. Ця вимога також означає необхідність дотримання форми акту. Разом з тим, законодавство, регулююче сферу державного управління, не завжди передбачає чіткі форми видання актів управління.

Аналіз розпоряджень, листів, телеграм, наказів, що видаються в сфері державного управління показує, що чітких критеріїв при виборі форми актів немає. Правові форми встановлюються як розпорядженнями, так і листами, наказами, які за своїм змістом часто мало чим, або зовсім не відрізняються.

На наш погляд, потрібно відмовитись видавати нормативні акти у формі телеграм, оскільки форма не дозволяє дотримуватися вимог юридичної техніки (стилю, мови викладення), яким повинні відповідати такі акти. Саме дотримання форми актів має важливе значення для забезпечення законності при його виданні та застосуванні. Доцільно також визначити в законодавстві в яких формах можуть видаватися акти того чи іншого державного органу.

Література

1. Адміністративне право України: законодавчі визначення: словник-довідник [уклад. Калюжний Р. А., Петков С. В.]. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 220 с.
2. Лавріненко О. В. Правовий механізм нагляду і контролю за додержанням законодавства України про охорону праці / О. В. Лавріненко. – Донецьк: Вебер, Донецька філія, 2007. – 118 с.
3. Писаренко В. П. Організація контролю за виконанням нормативно-правових актів в органах виконавчої влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В. П. Писаренко. – 2007. – 19 с.

Shyrshykova R., Poliuch K. Normative legal acts of central executive authorities as legal consolidation of the optimal variant of management decision. *The article is devoted to the problem of the quality of public administration acts, especially the central executive authorities. The attention is emphasized on the need for constant system complex studying and generalization of the practice of using these legal means of controlling influence and managing of acts.*

Keywords: *legal act, normative legal act, management, legal consequence.*

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

<i>Абдуллазде Ф.</i> Поняття та сутність правозастосовного процесу.....	3
<i>Барчук А. О.</i> Доктринальне розуміння надзвичайних законів: галузевий рівень.....	5
<i>Белець А. В.</i> Проблеми подолання гендерних упереджень у суспільстві (у контексті правових цінностей).....	7
<i>Бобрівник Л. В., Колодяжна В. В.</i> Політико-правові ідеї альбігойців та їхній вплив на суспільне життя середньовічної Європи.....	10
<i>Бобровник С. В.</i> Правова система, надбудова та механізм правового регулювання: спільні риси та взаємодія.....	12
<i>Богдан О. В.</i> Періодизація розвитку вчення «Law and Economics».....	14
<i>Бойко Н. В.</i> Юридична антропологія як складова підготовки сучасного юриста.....	17
<i>Болотов Н. Є.</i> Співвідношення державної влади і влади територіальної самоврядної спільноти в контексті проблематики меж державного втручання.....	19
<i>Булавіна С. Є., Давидова Т. О.</i> Захист соціальних прав в рамках Ради Європи (на прикладі України).....	22
<i>Варич О. Г.</i> Деякі аспекти цінності інституту відповідальності держави перед особою.....	25
<i>Гамалій І. В.</i> Предмет юридичної антропології.....	27
<i>Гамзатова А. А.</i> Поняття нотаріальної діяльності як особливого виду юридичної діяльності.....	29
<i>Гламазда П. В.</i> Вимоги до кандидатів у присяжні повірені на українських землях в складі Російської імперії.....	32
<i>Гнатюк С. В., Демчук Д. Ю.</i> Труднощі перекладу юридичних термінів з англійської мови на українську.....	34
<i>Гончар Ю. В.</i> Поняття і види прогалини в законодавстві України.....	36
<i>Гороть А. М., Прокопчук К. М.</i> Історико-правові аспекти формування українсько-польських зв'язків в торговельно-економічній сфері.....	38
<i>Дементова О. Р.</i> Принципи організації діяльності органів виконавчої влади в Україні.....	40
<i>Дідич Т. О.</i> Фактори сучасного правоутворення: комунікативно-інституційні аспекти класифікації та характеристики.....	42
<i>Дідківська В. В.</i> Актуальне питання місії правника при вирішенні сучасних проблем морального характеру.....	45
<i>Дубов Г. О.</i> Аналіз методології юридичних досліджень через призму концепції «основ науки».....	47
<i>Дубровський В. С.</i> Федерація як політичний ідеал української держави в поглядах членів Кирило-Мефодіївського товариства.....	49
<i>Дудар С. К.</i> Методика правозастосування: окремі проблемні питання якісного оновлення.....	51
<i>Кабанець Н. І.</i> Проблема логічного обґрунтування нормативності суспільного договору як публічно-правового договірної зобов'язання.....	53
<i>Кебкал Е. С.</i> Ідея природного права та межі його дії.....	54
<i>Кобан О. Г.</i> До питання визначення поняття «соціалізація» в філософсько-правовому розумінні.....	57

<i>Колодяжна В. В.</i> До питання біпатризму в міжнародному праві.....	58
<i>Коляденко Ю. В.</i> Об'єктивність права: доктринальні підходи до визначення.....	60
<i>Комарова В. П., Дідич Т. О.</i> Сучасна вітчизняна правова думка: стан та перспективи розвитку.....	62
<i>Конончук І. М.</i> Формування системи власних ресурсів бюджету Європейського Союзу.....	64
<i>Копишинський В. А.</i> Проблема визначення права штучного інтелекту в контексті загальних цінностей права.....	66
<i>Корнієнко П. С.</i> Суб'єкти правозахисної діяльності на захисті конституційних прав людини і громадянина.....	68
<i>Костенко А. О.</i> Терміносистема назв-узагальнень технологізації права: український досвід.....	71
<i>Костицький В. В., Костицька І. О.</i> Інститут президенства у системі поділу влади.....	73
<i>Котенко М. В.</i> Інтелектуальна власність як об'єкт праворозуміння.....	76
<i>Кравчук В. М., Самоцько А. С.</i> Поняття та ознаки принципів побудови судоустрою в Україні.....	78
<i>Кравчук М. А., Лебідь Р. В.</i> Формування та розвиток державно-церковних відносин в епоху Середньовіччя.....	81
<i>Крисюк Ю. П.</i> Українська владно-політична еліта: перспективи розвитку.....	83
<i>Курінний О. В.</i> Особливості правового статусу іноземців в міжнародному праві.....	85
<i>Мельник Д. Ю.</i> Державна влада в Україні: конституційні основи функціонування.....	87
<i>Настасяк І. Ю.</i> Місце джерел права в нормативній частині міждержавних правових систем.....	89
<i>Наумова В. Є.</i> Особливості діяльності молодіжних громадських організацій в Україні.....	91
<i>Нерода С. А.</i> Принципи діяльності органів виконавчої влади в Україні: теоретико-правовий аспект.....	93
<i>Онисьченко Н. М.</i> Юридична наука, як комунікативний чинник правової системи.....	95
<i>Опішняк С. О.</i> Конфліктологічний вимір права.....	98
<i>Павлюк Д. А.</i> Особливості правових режимів міжнародного і неміжнародного збройного конфлікту.....	101
<i>Пащенко М. О.</i> Захист природних прав людини: доктринальний рівень дослідження.....	103
<i>Plotczyk M.</i> Teoria prawa św. Tomasza z akwinu w kontekście teologii moralnej.....	105
<i>Почепцов Ю. В.</i> Правове регулювання як сфера прояву дієвості та ефективності права.....	107
<i>Семенець К. М.</i> Колізії в законодавстві та шляхи їх подолання.....	109
<i>Середюк В. В.</i> Конструкція відповідальності держави.....	111
<i>Сінько О. А.</i> Актуальне питання розвитку адвокатської етики в Україні в умовах розбудови правової держави.....	114
<i>Ставніченко А. С.</i> Верховенство права, законність і юридична відповідальність.....	115
<i>Страшинська Я. В.</i> Правоохоронна діяльність: етапи становлення та функціонування.....	118
<i>Страшинський Б. Р.</i> Ефективність законодавства: підходи до визначення та роль моніторингу у його забезпеченні.....	121
<i>Теремцова Н. В.</i> Актуальне питання значення критерію доброчесності публічного службовця: теоретичний аспект.....	123
<i>Ткач Д. В.</i> Процесуальність правоутворення.....	125

<i>Халупко Є. С.</i> Особливості правового режиму м. Львова.....	127
<i>Шапран Ю. В.</i> Законотворчість та політичний плюралізм: понятійно-категоріальні аспекти розмежування.....	130
<i>Шелих А. А.</i> Механізм забезпечення гендерної рівності.....	132
<i>Щирба М. Ю.</i> Гарантії у структурі правового статусу пацієнта	135
<i>Юхимюк О. М., Марчанчин С. В.</i> Принципи верховенства та безпосередньої дії права ЄС в практиці суду ЄС	137
<i>Ямпільська В. А.</i> Принцип верховенства права: необхідність системного аналізу та вивчення.....	139
<i>Яцишин М. М.</i> Данило Братковський як суспільно-політичний та релігійний діяч Волині (II пол. XVII ст. – поч. XVIII ст.)	141

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС;

СІМЕЙНЕ ПРАВО; ФІНАНСОВЕ ПРАВО;

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ;

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ ПРАВО

<i>Анісімова Г. В.</i> Шляхи вдосконалення екологічного законодавства України у контексті права й політики Європейського Союзу.....	145
<i>Антонюк А. В.</i> Особливості спадкування за законом: 5 черга спадкування за ЦКУ	147
<i>Wiśniewska A.</i> Przemoc wobec dziecka. Aspekt psychologiczny i prawny.....	150
<i>Вознюк Н. І.</i> Поняття та ознаки державних соціальних допомог.....	151
<i>Воробей А. В., Самчук-Колодяжна З. Ф.</i> Спадкування майна члена фермерського господарства.....	153
<i>Гофман Ю. Б.</i> Кодекс про банкрутство, або реформування сфери неплатоспроможності.....	156
<i>Gregier A.</i> System pomocy społecznej a funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych i ich rodzin w Polsce.....	158
<i>Гусаров К. В.</i> Подсудность суда гражданских дел как элемент компетентности суда: законодательное закрепление в Беларуси и Украине.....	160
<i>Демчук А. М., Драницька О. С.</i> Наука цивільного процесу на межі століть: розвиток ідеї єдності процесу.....	161
<i>Донець О. В.</i> Актуальні питання реформування правової системи України з питань здійснення державного моніторингу у галузі охорони атмосферного повітря.....	164
<i>Духневич А. В.</i> До питання торгових суперечок в рамках СОТ	166
<i>Заїка Ю. О.</i> Буква закону чи справедливість: до проблеми «негідних спадкоємців».....	168
<i>Льків Н. В.</i> Принцип мовчазної згоди в системі гарантій права громадян на безоплатну приватизацію земельної ділянки	170
<i>Карпінська Н. В.</i> Реалізація Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів в Україні.....	172
<i>Качановський В. В.</i> Правова природа управління багатоквартирним будинком	174
<i>Кірін Р. С.</i> Потенціал систематизації річкового законодавства.....	175
<i>Коваленко І. І.</i> Особливості поняття права природокористування та деякі підстави його виникнення.....	178
<i>Ладиченко В. В.</i> Інформаційне забезпечення екологічної безпеки	179

<i>Мандрик А. Ю.</i> Поняття та підходи до визначення інституту змішаних договорів	181
<i>Надьон В. В.</i> Деякі питання заміни кредитора у зобов'язанні.....	183
<i>Наконечна Г. Я., Матвійчук Н. І.</i> Європейський досвід та перспективи проведення реформи бюджетної децентралізації в Україні	186
<i>Ніщимна С. О.</i> До питання про співвідношення принципів фінансового права та принципів фінансової діяльності держави.....	188
<i>Озерський І. В.</i> Проект положення про створення консультативної групи експертів у галузі права при юридичному факультеті Чорноморського національного університету імені Петра Могили..	190
<i>Плюхова А. Ю.</i> Вугільні шахти ОРДЛО як особливе джерело екологічної небезпеки.....	193
<i>Pożyczka A.</i> Jakość zarządzania lokalami gastronomicznymi funkcjonującymi na podstawie przepisów unijnych. Badania własne.....	195
<i>Pyrgiel K.</i> Rodzina jako podstawowa komórka społeczna w Polsce.....	199
<i>Самсонова Я. О.</i> Приоритетні напрями розвитку правового забезпечення рослинництва.....	200
<i>Сидор В. Д.</i> Новий податковий статус сімейних фермерських господарств.....	202
<i>Скібіцький Р. В., Самчук-Колодяжна З. Ф.</i> Проблеми захисту авторського права та боротьби з інтернет-піратством: вітчизняний та польський досвід.....	204
<i>Скоробагатько А. В.</i> Виплата пенсій громадянам України, які виїжджають за кордон	206
<i>Сокол М. В.</i> Законний інтерес у трудовому праві.....	208
<i>Старчук О. В.</i> Адміністративно-правовий статус нотаріуса: окремі аспекти	210
<i>Статівка А. М., Статівка О. О.</i> До питання про врахування еколого-аксіологічних аспектів в аграрному праві в умовах реформування правової системи України.....	212
<i>Сцьольна О. В.</i> Майнові наслідки конкубітату та цивільного шлюбу: порівняльно-правові аспекти	215
<i>Чубоха Н. Ф.</i> Поняття інтересу у цивільному праві.....	217
<i>Шалаєва Т. З.</i> Проблемы формирования и систематизации информационного законодательства Республики Беларусь.....	219
<i>Шевчук Л. М.</i> Деякі аспекти правового регулювання зміни істотних умов договору про закупівлю	221
<i>Шеховцов В. В.</i> Особливості права загального використання об'єктів тваринного світу.....	224
<i>Шульга М. В.</i> Успадкування земельної ділянки як підстава виникнення права власності.....	225
<i>Яворська О. С.</i> Корпоративний договір у законодавстві України: окремі проблеми правового регулювання.....	227
<i>Якушев І. М.</i> Ознаки трудового договору	230

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО,
КРИМІНАЛІСТИКА, КРИМІНОЛОГІЯ, СУДОВІ ТА ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ,**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Андрусяк Г. М.</i> Щодо застосування санкцій статті 118 КК України (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця).....	233
<i>Бойко А. Д.</i> Окремі питання захисту особи у кримінальному провадженні.....	234

<i>Гусак А. П.</i> Виникнення уявлень про превентивні цілі покарання.....	236
<i>Дем'як П. Ю.</i> Господарський суд в системі суб'єктів запобігання злочинів в Україні.....	238
<i>Журавська З. В.</i> Віктимологічний аспект домашнього насильства.....	240
<i>Карпінська Н. В.</i> Психічні стани неповнолітніх засуджених до покарання у виді позбавлення волі крізь призму ресоціалізації.....	242
<i>Книженко О. О.</i> До питання кваліфікації незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення.....	244
<i>Козутич І. І.</i> Про криміналістику та її місце в правничому освітньому процесі.....	246
<i>Колб О. Г., Колб І. О.</i> Злісна непокора засуджених як одна із підстав застосування сили до цих осіб: історія та закономірності розвитку в Україні.....	249
<i>Кондратішина В. В.</i> Про соціально-правову природу кримінальних покарань.....	251
<i>Крикунов О. В., Борис І. І.</i> Право потерпілого на професійну правничу допомогу за кошти держави як елемент засад рівності та змагальності кримінального процесу.....	253
<i>Курман О. В.</i> Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних електронних систем та мереж: аналіз елементів криміналістичної характеристики.....	255
<i>Kujawiak K.</i> Przebieg postępowania karnego.....	257
<i>Ліщинська-Мартинюк О. Ю.</i> Допит неповнолітнього (малолітнього) свідка у кримінальному процесі: психологічний аспект.....	260
<i>Микитюк Д. Ю.</i> Іноземці та особи без громадянства як учасники бойових дій на Сході України.....	262
<i>Назарук О. І.</i> Забезпечення прав неповнолітніх свідків під час допиту у кримінальному провадженні.....	265
<i>Пузирний В. Ф.</i> Організація праці керівника установи виконання покарань.....	267
<i>Романцова С. В.</i> Корекційна робота як основний захід віктимологічної профілактики сексуального насильства щодо дітей.....	269
<i>Samcik M.</i> Instytucja mediacji – doświadczenia reformy postępowania przed sądami administracyjnymi.....	271
<i>Саско О. І.</i> Історичний аспект розвитку інституту кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей.....	273
<i>Сисоєнко Г. І.</i> Окремі питання удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи.....	276
<i>Старко О. Л., Божко О. С.</i> Сучасний стан насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи.....	278
<i>Федотова Г. В.</i> Розвиток кримінально-правової доктрини в площині кримінального проступку.....	280
<i>Фідря Ю. О.</i> Заборона втручання в діяльність судді: проблеми реалізації.....	282
<i>Холейко К. І.</i> Щодо правової природи затримання: теоретичний аспект.....	284
<i>Хомич Д. О.</i> Крадіжка природного газу.....	285
<i>Чупринський Б. О., Пододворний О. Б.</i> Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності.....	287
<i>Ширшикова Р. М., Полюх Х. М.</i> Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади як юридичне закріплення оптимального варіанту управлінського рішення.....	290

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Збірник матеріалів
XVI Міжнародної науково-практичної конференції
м. Луцьк, 14–15 червня 2019 р.

(Українською, російською та польською мовами)

Матеріали друкуються в науковій та літературній авторській редакції

Укладач:

Джурак Людмила Миколаївна

Коректування та верстка:

Л. М. Джурак

Оригінал-макет виготовлено на юридичному факультеті
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 30)

Підп. до друку 07.06 .2019 р. Формат 60x84/8. Обсяг 34,87 ум. друк. арк., 33,94 обл.-вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. 65. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена 12, тел. (0332) 29-90-65).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.